

KARADENİZ İNCELEMELERİ
Dergisi

Journal of Black Sea Studies

31

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ

Yıl: 15, Sayı: 31, Güz 2021

Year: 15, Number: 31, Autumn 2021

Sahibi / Owner

Serander Yayınevi Adına
Sema USTA

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Öğr. Gör. Veysel USTA

Karadeniz İncelemeleri Dergisi;

hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenmekte ve uygun görülmeyenler yayımlanmamaktadır .

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz İncelemeleri Dergisi
Serander Yayınevi, Soğuksu Mahallesi, Kisarna Cad,
Seyran Sit. A Blok, Kat: 6, D: 11.
Ortahisar-Trabzon / TÜRKİYE. Tel: 0533 421 70 02
Web: www.kainder.com
e-posta: karadenizincelemeleridergisi@yahoo.com.tr

Dizgi / Typed by

Serander Yayınevi/TRABZON

Baskı / Printed by

Erkam Yayın ve Sanayi Ticaret A.Ş. İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv.
Haseyad 1. Kısım No: 60/3C. Başakşehir /İSTANBUL

ISSN: 2146-4642

E-ISSN: 2717-9818

Abone Bedeli / Subscription Rate

Kurum/Institutional: 100 TL (USD 20)

Normal/Normal: 120 TL (USD 25)

Fiyatı/Price: 60 TL (USD 10)

KARADENİZ İNCELEMELERİ

D e r g i s i

Journal of Black Sea Studies

31

HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Bu dergi;
Turkologischer Anzeiger tarafından taranmakta olup
TUBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)
SOBIAD, Acarindex.com, ResearchBib, Directory of Research
Journals Indexing (DRJI) ve ASOS Index
tarafından indekslenmektedir.

SERANDER
Trabzon 2021

EDİTÖRLER / EDITOR'S

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Öğr. Gör. Veysel USTA

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇOG (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLİNA (Russian Academy of Sciences)
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ (INALCO Paris)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim İPEK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşım KARPUZ (KTO Karatay Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rustam SHUKUROV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Alexander D. VASİLYEV (Russian Academy of Sciences)
Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Hanefi BOSTAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür YILMAZ (Samsun Üniversitesi)

TÜRKÇE SORUMLUSU

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

İNGİLİZCE SORUMLUSU

Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Necmettin AYGÜN
Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Faruk BİLİCİ
İNALCO Paris

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Yozgat Bozok Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık SARISAMAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer İskender TULUK
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Uğur AKBULUT
Erzurum Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet AYKANAT
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah BAY
Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Yakup KARATAŞ
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet KESKİN
Samsun Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşegül KUŞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet MAZLUM
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Kerem ÖZBEY
Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Yılmaz SEÇİM
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür YILMAZ
Samsun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cenk DEMİR
Sinop Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Turgay KABAK
Bayburt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KORKMAZ
Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlker Mete MİMİROĞLU
Necmettin Erbakan Üniversitesi

İçindekiler / Contents

SUNUŞ	9
TRABZON'DA ERMENİ NÜFUSUN HAREKETLİLİĞİ Nedim İpek	11
KENDİ KAYNAKLARINDA YAKINDOĞU MUAVENET HEYETİ'NİN KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ (1919-1920) Gülbadi Alan Tekin Aycan Taşcı	41
KARADENİZ'DE SEYREDEN GEMİLER İÇİN BİR KILAVUZLUK ÖRNEĞİ: HOLLANDA ODESA KONSOLosu <i>CHEVALIER TAITBOUT DE</i> <i>MARIGNY</i> 'NİN DENİZCİLİK ÇALIŞMASI Süleyman Uygun	79
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AYDINTEPE'DE İDARİ YAPI VE NÜFUS Serdar Göktaş	111
XIX. YÜZYILDA LİVANE KAZASI HALKININ YURTLUK-OCAKLIK MAAŞLARI HAKKINDAKİ TALEPLERİ Zemzem Yücetürk	125
TARİHSEL SÜREÇTE AKÇAABAT'TA BAĞCILIK Zehra Topal	143
OSMANLI DEVLETİ İDARESİNDE GÖNYE (GONİO) SANCAĞI Sibel Orhankazi	171
XIX. YÜZYILDA SİNOP'TA RUS VARLIĞI Hakan TAN	189
İNGİLİZ BELGELERİNDE ASKERİ KONTROL SUBAYI YÜZBAŞI FORBES'UN TUTUKLANMASI Merve Doğan Kader	219
ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA GİRESUN-TİREBOLU REDİF DEPOSU VE REDİF DAİRESİ Ahmet Ali Bayhan Özgül Yıldırım Güneş	235

GÖÇMEN KADIN ANLATILARINDA TRABZON'DA MEKÂNLAR, PATİKALAR VE MÜCADELELER Ayşula Kurt	257
SAMSUN ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP CAM KASE Akın Temür Özkan Özbilgin	297
ARTVİN İLİ ŞAĞSAT İLÇESİNDE BİR KÖY SEYİRLİK OYUNU: BEROBANA Lütfü Kerem Başar	325
KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW Emin Günaydın	345
KİD Yayın İlkeleri	351

SUNUŞ

Karadeniz İncelemeleri Dergisi'nin Kasım 2021 tarihli 31. sayısı; Karadeniz havzasına dair dokuz tarih, biri sanat tarihi, biri sosyoloji, biri arkeoloji ve biri de halk kültürü olmak üzere toplam on üç bilimsel makale ve bir kitap tanıtımı ile okurlarıyla buluşmaktadır.

Bu sayının ilk makalesi Nedim İPEK'in "*Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği*" adlı yazısıdır. Yazar, Osmanlı Dönemi Trabzon Vilayeti hudutları içinde yaşayan Ermeni nüfusu ele alarak değerlendirmiştir. Özellikle 19. Yüzyılda Katolik ve Protestan milletlerinin oluşumu ve bunun Trabzon'daki Ermenilere yansımaları, yerleşmelerdeki nüfus dağılımı, 1860-1895 yılları arası Trabzon'u terk eden veya gurbete giden Ermeniler, 1895 isyanı, kalkışma sonrası Trabzon'daki Ermenilerin İstanbul ve Rusya hâkimiyetindeki topraklara göçü ile 1915 yılında bölgede sevk ve iskân talimatının uygulanması belgelere dayalı bir şekilde ortaya koyulmuştur.

Gülbadı ALAN ve Tekin Aycan TAŞÇI birlikte kaleme aldıkları "*Kendi Kaynaklarında Yakınoğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri*" adlı makalede, ABD Kongresi'nin 1915'te aldığı bir kararla göçmenlere yardım amacıyla kurulan heyetin faaliyetleri konu edinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının çok çeşitli bölgelerinde faaliyetlerde bulunan Yakın Doğu Muavenet Heyeti adlı bu misyoner örgütünün Kafkasya'daki faaliyetlerini değerlendiren bu makalede özellikle Ermeni mültecilerin beslenme, barınma ve sağlık ile birlikte giyim-kuşam, eğitim-öğretim, istihdam gibi ihtiyaçlarını da karşılanması amacıyla yaptığı çalışmalar ortaya koyulmuştur.

Süleyman UYGUN'un "*Karadeniz'de Seyreden Gemiler İçin Bir Klavuzluk Örneği: Hollanda Odesa Konsolosu Chevalier Taitbout De Marigny'nin Denizcilik Çalışmaları*" adlı yazısı, Hollanda'nın Odesa konsolosu tarafından oldukça erken sayılabilecek bir dönemde Karadeniz kıyıları hakkında yaptığı inceleme ve gözlemlerin sonuçlarını aktarması bakımından oldukça dikkat çekici bir çalışmadır. Tarihsel süreçte Pontus Exsinios (konuk sevmez derniz) olarak tanımlanan Karadeniz'in güney kıyılarındaki koylar, burunlar ve limanlar hakkında verilen ayrıntılı bilgiler, 19. yüzyılda doğu-batı ticaretinin en aktif denizlerinden biri olan Karadeniz'deki deniz taşımacılığının güvenilirliğini artırmıştır.

Zemzem YÜCETÜRK'ün "*XIX. Yüzyılda Livane Kazası Halkının Yurtluk-Ocaklık Maaşları Hakkındaki Talepleri*" adlı makalesi, Osmanlı Klasik Dönemi uygulamalarından biri olan ve Tanzimat Dönemi'nde kaldırılan Yurtluk-Ocaklık sisteminin Livane kazasındaki uygulamasını ele almaktadır. Kaldırılmadan önce toprak tasarrufu verilen ailelerin topraklarının devletleştirilmesinin ardından maaş bağlanan aileler ve ölümlerinin ardından mirasçıların durumunun arşiv kayıtları ışığında değerlendirildiği çalışma sosyo-iktisadi açıdan ilginç veriler sunmaktadır.

Zehra TOPAL, "*Tarihsel Süreçte Akçaabat'ta Bağcılık*" adlı çalışmada, Osmanlı Klasik Dönemi tahrir kayıtları başta olmak üzere arşiv belgelerinden hareketle Trabzon'un Akçaabat kazasındaki üzüm yetiştiriciliği konusunu irdelemektedir. Yazıda; günümüz Türkiye'sinde bağcılık ve üzüm yetiştiriciliğinde adı dahi geçmeyen Akçaabat'ın geçmişinde başlıca tarım ürününü olduğu kadar ticari ürünler arasında da ön sıralarda yer alan üzüm yetiştiriciliği ile sıra ve şarap üretimi hakkında kayda değer bilgiler mevcuttur.

Sibel ORHANKAZI, “*Gönye (Gonio) Sancağı*” başlıklı yazısında; Osmanlı Devleti açısından stratejik öneme sahip Anapa ve Faş’ın kaybedilmesinden sonra Rusya’ya karşı alınan savunma tedbirlerinin merkezi haline gelen Gönye’nin tarihsel sürecini ele almıştır. Yazıda, siyasi ve askeri dengelerin değişmesine bağlı olarak statüsü de değişen Gönye’nin, kalesinin tahkim edilip iskelesi ve gümrüğünün hareketlilik kazanmasıyla bölgenin ikmal merkezi haline gelmesi üzerinde durulmaktadır.

Hakan TAN’ın “*XIX. Yüzyılda Sinop’ta Rus Varlığı*” adlı makalesi, Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Karadeniz’de serbet ticaret yapma imkanı elde eden Rusya’nın Sinop’ta açtığı konsoloslüğün siyasi ve ticari faaliyetleri gündeme alınarak irdelenmiştir.

Merve DOĞAN KADER, “*İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes’un Tutuklanması*” adlı makalesinde Milli Mücadele Dönemi’nin önemli bir olayının İngiliz belgelerine yansımalarını değerlendirmektedir. Milli Mücadele’nin en önemli kırılma noktalarından biri olan 16 Mart 1920’de İngilizler tarafından İstanbul’un fiilen işgaline tepki olarak Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’daki İngiliz subaylarının tutuklanması emrini vermesinin Samsun’daki yansımaları, olayın perde gerisi hakkında bilgiler sunmaktadır.

Ahmet Ali BAYHAN ile Özgül YILDIRIM GÜNEŞ’in birlikte kaleme aldıkları “*Arşiv Belgeleri Işığında Giresun-Tirebolu Redif Deposu ve Redif Dairesi*” adlı çalışmasında, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması üzerine onun yerine teşkil edilen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunu desteklemek üzere kurulan redif teşkilatından Tirebolu’daki deposu ve dairesi, hem tarih hem de sanat tarihi açısından ele alınıp değerlendirilmiştir.

Ayşula KURT, “*Göçmen Kadın Anlatılarında Trabzon’da Mekanlar, Patikalar ve Mücadeleler*” adlı makalede, insanlık tarihinin en trajedik konularından birini konu edinmiştir. 1988’de Sarp sınır kapısının açılmasından sonra dağılan Sovyetler Birliği coğrafyasından başlayan ve farklı boyutlarıyla halen devam eden göçmen kadınların yaşadıkları, kendi tanıklıkları üzerinden ortaya konulmaktadır.

Akın TEMÜR ve Özkan ÖZBİLGİN’in ortak çalışması olan “*Samsun Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Cam Kase*” adlı makale, Samsun’da yapılan bir kazıda bulunan Pers İmparatorluğu dönemine ait iki adet cam kase ile yine aynı müze koleksiyonundaki diğer cam kaseler hakkında bilimsel tespit ve değerlendirmelere yer vermektedir.

Lütfü Kerem BAŞAR, “*Artvin İli Şavşat İlçesinde Bir Köy Seyirlik Oyunu: Berobana*” adıyla kaleme aldığı yazıda, “somut olmayan kültür varlığı” olarak tanımlanan ve temelinde insan olan kaybolmaya yüz tutmuş bir halk kültürü unsurunu her yönüyle ele alarak irdeleyerek bu oyun hakkında tarihsel belleğe kalıcı bir not düşmektedir.

Emin GÜNAYDIN imzalı kitap tanıtım yazısı, İbrahim Serbestoğlu’nun “*Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme*” adlı kitabını tanıtmaktadır.

TRABZON'DA ERMENİ NÜFUSUN HAREKETLİLİĞİ*

*Nedim İPEK***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı bugünkü Trabzon vilayeti sınırları dahilinde Osmanlı hakimiyeti döneminde yaşayan Ermenilerin nüfus hareketliliğini tespit edip değerlendirmektir. Makalede klasik dönemde Ermeni nüfusu, 19. Yüzyılda Katolik ve Protestan milletlerinin oluşumu ve bunun Trabzon'daki Ermenilere yansımaları, yerleşmelerdeki nüfus dağılımı, 1860-1895 yılları arası Trabzon'u terk eden veya gurbete giden Ermeniler, 1895 isyanı, kalkışma sonrası Trabzon'daki Ermenilerin İstanbul ve Rusya hâkimiyetindeki topraklara göçü, 1915 yılında bölgede sevk ve iskân talimatının uygulanması kaynak ve referans eserlere istinaden tespit edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Trabzon, nüfus, Ermeni, göç

THE MOBILITY OF THE ARMENIANS IN TRABZON

ABSTRACT

The aim of this study is to determine and evaluate the population mobility of Armenians living within the present borders of Trabzon province during the Ottoman period. The article examines the following issues: the formation of the Armenian, Catholic and Protestant nations, the population distribution of Armenians in Trabzon, Armenians immigrating from Trabzon between 1860-1895, 1895 rebellion, and the immigration of the Armenians in Trabzon to the lands under the rule of Istanbul and Russia after the rebellion.

Keywords: Trabzon, population, Armenians, immigration

* *Gönderim Tarihi: 27.03.2021. Kabul Tarihi: 15.05.2021.*

** *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, SAMSUN. nedimipek@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9239-1333*

Giriş

Trabzon 1461 yılında fethedilerek Osmanlı sınırlarına dâhil edildi. Fethi müteakip Osmanlı nüfus ve iskân politikası doğrultusunda yaklaşık 17. yüzyıla kadar sürgün yöntemiyle bölgeye Müslüman nüfus sevk ederken buradaki gayrimüslim nüfusun bir kısmını da aynı yöntemle başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerine nakletmiştir. Bu uygulamalar neticesi klasik dönemde Trabzon sancak nüfusu Müslim ve gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Gayrimüslim unsurlardan birisi de Ermenilerdir. Trabzon'un fethedildiği yıl Fatih Sultan Mehmed İstanbul Ermeni Patrikliğine kurarak başına Bursa'da mukim Ermeni din adamı Hovakim'i getirmişti. Böylece Osmanlı coğrafyasındaki Gregoryanlar Ermeni milleti adı altında bir cemaat haline dönüştürülmüştür. Taşrada murahhasalıklar vardı. Bunların bir kısmı patrikliğe bağlı iken bir kısmı da müstakildi. Trabzon murahhasalığı müstakil statüdeydi. Bu murahhasalığın sorumluluk alanı Bafra kazası hariç bütün vilayet topraklarıdır¹. 1650'de Trabzon'da Ermeni cemaatine ait bir kilise mevcuttu². Ayrıca Trabzon'da cemaate ait Kaymaklı Manastırı bulunmaktaydı. Klasik dönemde eğitim çağındaki çocuklar kilise mekteplerine giderek dini kuralları öğreniyor ve Ermeni kimliğine bürünüyorlardı. Bu dönemde gayrimüslimlerin kamu görevlisi olma hakları yoktu. Bununla beraber Ermeniler yükümlülük çerçevesinde donanma ve Tersane-i Amire'de istihdam edilmekteydiler. Ermeni cemaatine mensup olanlar inançları doğrultusunda günlük yaşamlarını sürdürürler, anlaşmazlık zuhurunda sorunları cemaat mahkemelerinde çözümlenmeye çalışılırdı. Devletin kendilerinden beklediği kesin itaat ve yükümlülüklerini yerine getirmekte.

Ermeni nüfusun Trabzon'a ne zaman gelip yerleştiğine dair elimizde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Trabzon 9. yüzyılda Arap, Bizans ve Ermeni tacirlerin uğradığı bir limandır. 1486 kayıtlarına göre Trabzon şehrinde Ermeniyan isimli bir mahalle mevcuttu. Bu tarihte şehirdeki Ermeni reaya 132 hane, 47 bive ve 10 mücerretten oluşmaktaydı. Bu da tahminen 858 kişilik bir nüfusa tekabül etmekteydi. Ermeniler şehirdeki gayrimüslim nüfusun %15.46'sını, toplam nüfusun ise %11.32'sini oluşturmaktaydı. 1520'de 151 hane, 36 bive ve 10 mücerret, 1554'de 109 hane ve 47 mücerret, 1583'te 123 hane mevcuttu. Bu da gayrimüslim nüfusun % 16.85'ini, toplam nüfusun %5.59'unu oluşturur. Fetih sonrası Trabzon'dan sürülenler arasında Ermeni cemaatine mensup kişiler de mevcuttu. Hanefi Bostan'ın tespit ettiği kadarıyla Ermeni cemaatine mensup 1540'ta 18, 1545'te 16 hane halkı İstanbul'a sürülmüştür³. Şehirde kalan Ermeniler çeşitli işlerde istihdam edilmekteydiler⁴.

¹ *Hicri 1275 Tarihli Devlet Salnamesi.*

² Kenan İnan, *Mahmiye-i Trabzon Mahallatından 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon 2013, s. 55.

³ Hanefi Bostan, *15-16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s. 90- 91, 149, 162, 372.

16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyılın başlarında Hemşin ve Bayburt'tan Yomra'ya Ermeni nüfus göçü oldu. Ermeniler ilk önce Sürmene'nin Cımla köyüne oradan Yomra'nın mezralarına ve Zümleha, Kadaruksa ve Zazana gibi yüksek köylerine göç edip yerleştiler. 17. yüzyıldan itibaren yükseklerden aşağıya doğru inerek vakıf köyleri dahilinde balta ile açtıkları arazilere yerleştiler. Yücel Dursun 17. yüzyıl itibarıyla Zümleha, Kadaruksa, Zazana, Samaruksa, Şana, Kovata, Komera, Kuhla (Kohali), Mesona, Mesohar, Simona, Varvara, Foşa, Ağrit, Velara, Uz, Kalafka, Zafanoz köylerinde Ermeni nüfus tespit etmiştir⁵.

Klasik dönemde Akçaabat dahilinde Ermeni yerleşmelerinin olup olmadığını ortaya koyan elimizde bir veri bulunmamaktadır. Belirtmek gerekirse 1835 kayıtlarında Ermeni köyü olarak kaydedilen Lahana, İlana, Kokana, Argalya köyleri 16. yüzyılda mevcut idi⁶. Ancak bu köylerin etnik yapısı hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.

Nüfus (1830- 1895)

1834- 1835 tarihli nüfus defterlerine göre aşağıdaki tabloda detaylı olarak görüleceği üzere Ermeniler şehir dahilinde yedi mahallede ikamet etmekteydiler. Burada Ermeni milletine mensup olan erkek nüfus toplam 863 kişidir. Kadın ve erkek nüfusunun eşit olduğu varsayımından hareketle şehirdeki Ermeni milletine ait topluluğun 1.726 kişi olduğunu ifade edebiliriz. Vergi kayıtlarına göre bu nüfusun %33.90'ı çocuk, %23.7'si yüksek, %25.14'ü orta, %14.25'i düşük gelir grubuna sahip iken %3'lük kesim vergiden muafı.

1830'lu yıllarda Osmanlı Ermeni cemaati bölündü. Fransa 1688'de Erzurum'da misyon merkezi kurmuştu. Kars, Bayezid ve Trabzon'da şubeleri vardı. Daha 18. yüzyılın başında bir kısım Ermeniler Katolik kilisesine kabul edilmişlerdi. Misyonerlerin yoğun propaganda ve faaliyetleri sonucu Katoliklik Osmanlı Ermenileri arasında geniş taraftar bulmuştu. Ermeni Patrikliği Katolikliğin cemaati arasında yayılmasını önleyemedi. Dış baskıların da bir neticesi olmak üzere 1830 yılında Babıali Ermeni Katolik Kilisesi'ni resmen tanıdı⁷. Fransız konsolosluk raporlarına göre daha 1803 yılı itibarıyla Trabzon

⁴ Bostan, *a.g.e.*, s. 400.

⁵ Yücel Dursun, *Trabzon Eyaletinde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461- 1682)*; Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2015.

⁶ Fethi Gedikli, "1560- 1566 Yıllarında Akçaabat ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu", *Akçaabat Yazıları 1*, İstanbul 2004, s. 53- 103.

⁷ Ahmet Halaçoğlu, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, İstanbul 2005, s. 15; Katolik Ermeni Cemaatinin oluşumu ve tanınması için bkz. Kemal Beydilli, *2. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Harvard Üniversitesi, Cambridge 1995.

şehrinde az sayıda Katolik nüfus vardı⁸. Zamanla şehirdeki Katolik nüfus artacaktır. 1834- 1835 nüfus kayıtlarına göre şehirde toplam 302 Katolik erkek nüfus mevcuttur. Bu kadar da kadın nüfus olduğunu düşünecek olursak şehirdeki Katolik nüfusu 604 kişi olarak belirtebiliriz. Vergi kayıtlarına göre bu nüfusun %32.45'ı çocuk, %16.55'i yüksek, %36.75'i orta, %10.59'u düşük gelir grubuna dahil iken %3.64'lük kesim vergiden muaf idi.

Katolik Ermeni, Süryani ve Keldanilerin dinî ve resmî işleri Katolik Ermeni Patrikliği tarafından yürütülmekteydi. Trabzon'da patrik adına bu işleri Katolik Ermeni Murahhasası yürütmekteydi⁹. Sorumluluk alanı Trabzon vilayetinin yanı sıra Merzifon ve Amasya kazalarıdır¹⁰. Katolik cemaatinin zamanla şehirde bir kilisesi ve bir de mezarlığı olacaktır. Şehirde Ermenilerle Katolikler arasında zaman zaman çekişmeler olagelmıştır. Venedik ve Fransız misyonerleri tarafından şehirde Katolik mektepleri açılmıştır. 1875 yılı itibarıyla iki kilise ve bir mezarlığa sahiptiler¹¹.

1834 yılı itibarıyla Trabzon şehri dışında Yomra nahiyesine tabi üç köy Ermeni nüfusun yaşadığı yerlerdi. Üç köy de ise Rum ve Ermeni nüfus bir arada yaşamaktaydı. Yine merkez kazaya tabi Vakfısagır nahiyesinin dört köyünde Ermeni nüfus mevcuttu. Maçka kazası dahilinde ise bir köy ile bir mahalle Ermenilere aitti. Ayrıca Akçaabat kazası dahilinde de Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Kazanın merkezi olan Polathane kasabasında Ermeni isimli bir mahalle mevcuttu. Bu mahallede 1834- 1835 nüfus kayıtlarına göre Ermeni erkek nüfusun sayısı 21 kişidir. Kadın ve erkek nüfusun eşit olduğunu varsayarsak mahallede sakin Ermenilerin 42 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Akçaabat kazasının sekiz ve Aygorgor nahiyesinin beş köyünde Ermeni nüfus yaşamaktaydı. Ayrıca gayrimüslim bir köyün bir mahallesi Ermeni nüfusa aitti. Çukurçayır'da ise Rum ve Ermeniler bir arada yaşamaktaydı. Bu yerleşmelerden ikisi sadece Ermenilerin yaşadığı yerlerdi. Altı köy Ermeni ve Müslüman, bir yerleşme Ermeni ve Rum ve üç köy Ermeni, Rum ve Müslüman nüfusun bir arada yaşadığı yerleşmelerdi. 1842 ile 1847 yılları arasında Ağrit ve Divralya köylerine Müslüman nüfus dahil oldu. Sürmene'de ise bir köy ile bir Rum köyünün bir mahallesi Ermenilere aitti. Bu yerleşmelerin nüfuslarının diğer köylere nazaran az olması yeni kurulduklarını hatırlatmaktadır. Pervane köyüne tabi iken 1877'ye kadar nüfusu hızla artan Kucara mahallesinin statüsü müstakil köye dönüştürülmüştür.

⁸ Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 43-44; Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış", *OTAM*, 21, Ankara 2007, s. 188.

⁹ *Hicri 1275 Tarihli Devlet Salnamesi*. H. 1287 Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesinde Trabzon ve mülhakatı Katolik Piskoposu olarak zikredilmektedir.

¹⁰ *Hicri 1305 Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi*, s. 144.

¹¹ Yılmaz, "19. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri..." s. 188.

Trabzon ve mücavir alanda yer alan bir şehir, bir kasaba ve 30 köyde toplam 2.768 erkek Ermeni yaşamaktaydı. Kadın ve erkek nüfusun eşit olduğunu varsayarsak Ermeni nüfusun toplamının 5.536 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun %42.84'ü şehirde arda kalanı kırsalda yaşamaktaydı.

Ermeni Nüfusu (1834- 1835)¹²

İdari Birim	Mah./ Köy	Millet	Ala	Evsat	Edna	Sagir	Muaf	Toplam
Trabzon Şehri	Ayvasıl mah.	Ermeni	46	34	14	55	2	151
	Berberoğlu mah.	“	27	15	11	31	4	88
	Kemerkaya mah.	“	29	22	10	22	3	86
	Hacı Kasım mah.	“	27	19	4	29	1	80
	İskenderpaşa mah.	“	30	29	15	55	8	137
	Meydan mah.	“	29	49	38	53	-	169
	Yeni mah.	“	12	49	31	52	8	152
	Toplam	“	200	217	123	297	26	863
	İskenderpaşa ve sairede	Katolik	50	111	32	98	11	302
Vakfısagir Nah.	Anzadır (Anifa)?	Ermeni	-	50	31	65	5	151
	Zafnos	Ermeni	-	24	4	25	-	53
	Tos	“	-	14	-	18	-	32
	Nohacna Vayzeka?	“	3	45	13	54	3	115
Sürmene	Kucara mah ¹³ .	Ermeni						29
	Mahtela	“						5
Yomra Nah.	Şana	Ermeni	4	50	29	67	1	151
	Kan	Rum ve Ermeni	-	22	6	19	1	48
	Varvara	Rum ve Ermeni	-	18	5	20	-	43
	Zimleha	“	-	14	3	15	-	32

¹² BOA, NFS, D. NU. 1129, 1152, 1160, 13304, 13307, 1148, 1163.

¹³ Pervane köyü Rum nüfusun ikamet ettiği bir köydür. Bu köyün Kucara mahallesinin sakinleri Ermenilerdir. BOA, Nfs. d. Nu. 1148.

	Kalefka	Ermeni	-	60	11	79	10	160
	Zazana	“	-	12	6	9	-	27
Maçka	Kemaken ¹⁴ mah.	“						60
	Verena							56
Akçaabat	Polathane Ermeni mah	“	6	2	2	10	1	21
Akçaabat merkez nahiyesi	Satari	“	2	65	27	85	5	184
	Lahana	“	-	21	11	29	4	65
	Mimera		-	21	21	28	3	73
	Mucura	“						22
	İlanos	“	-	12	7	14	-	33
	Bodamiya	“	-	3	6	15	4	28
	İlana	“	-	2	2	6	2	12
	Kokana	“	-	58	34	103	5	200
Aygorgor nahiyesi (Akçaabat)	Soğuksu	“	-	5	3	8	1	17
	Ağrit	“	-	5	9	7	1	22
	Argalya	“	-	12	7	22	-	41
	Suva	“	-	1	1	2	-	4
	Kireçhane, Divranos mah., Çukurçayır	Rum Ermeni	-	24	12	31	3	70
								2.76 8

1847 yılı sayımlarına göre Akçaabat kazası dahilinde Rum ve Ermeni erkek nüfusu toplam 2.638 kişidir. Bu sayıma göre Pulathane kasabasında Ermeni nüfus gözükmüyor. 1847 yılında Akçaabat kazası dahilinde 11 mahalle ve köyde Ermeni nüfus yaşıyordu. Bu yerleşmelerden 6'sında (Sarı, Mimera, İlana, İlanos, Kokana, İle) Müslim ve Ermeniler birlikte ikamet ediyordu. Üç köy de ise (Bodamiya, Argalya, Ağrit, Divranos) Müslim, Rum ve Ermeni nüfus bir arada yaşamaktaydı¹⁵. Bu yerleşmelere 1847 yılında İle isimli bir köy dahil olmuştur. Bu köyde Müslim ve Ermeni nüfus birlikte ikamet etmekteydi¹⁶. Kaza dahilindeki Ermeni erkek nüfusun yarısı cizye mükellefidir. Vergiden muaf olanlardan 380'i çocuk nüfusu olup diğerleri özür, yaşlı, din adamı ve benzeri kişilerdir. (1842 kayıtlarına göre).

¹⁴ Canbur karyesi kenarında Ermenilerin ikamet ettiği bir mahalledir.

¹⁵ Fethi Gedikli, “1847 Tarihinde Akçaabat’ın Nüfusu: Kaza-i Akçaabat Der Liva-i Trabzon Ber Muceb-i Tahrir-i Cedid sene 64”, *Akçaabat Yazıları* 2, İstanbul 2010, s. 55-79.

¹⁶ Ali Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Zehra Topal, *Akçaabat- Vakfikebir Nüfus Kütüğü (1835-1845)*, İstanbul 2012.

Akçaabat Kazası Dahilinde Ermenilerin Yaşadığı Yerleşmeler

Akçaabat Kazası	Müslim		Rum		Ermeni	
	Hane	Erkek	Hane	Erkek	Hane	Erkek
Ağrit	4	32	35	92	10	34
Argaliya	13	36	30	73	17	45
Bodamia	26	79	9	30	8	26
Divranos	27	106	8	32	15	43
İlana	38	141			4	18
İlanos	5	23			9	42
İle	52	195			7	32
Kokana	8	24			73	305
Lahana					22	71
Mimera	32	124			16	84
Sarı	69	240			42	182

1850'de Ermeni cemaati ikinci kez bölündü. İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerleri daha 1831- 1834 yılları arasında İstanbul, Bursa ve Trabzon'da misyon merkezleri kurmuştu. Buradaki misyonerler okul ve kurslar açmak suretiyle Ermeniler arasında Protestanlığı yaymaya çalıştılar. Hatta illegal yöntemler de kullandıkları oluyordu. Örneğin 1845 yılında ecebi tabiiyetine mensup bir papaz Trabzon'da para mukabili Osmanlı gayrimüslim unsurlarını mezhep değiştirmeye davet ediyordu. Resmî makamlar bu durumu tespit edince papazı İstanbul'a iade etti. Ancak İngiliz konsolos vekili bu uygulamaya itiraz ederek söz konusu papazı himayeye kalkıştı¹⁷. Protestanlığa yönelik misyonerlik faaliyetlerine karşı özellikle Ermeni Patrikliği sert muhalefet yürütmekteydi. Patrikliğin bu siyaseti Gregoryan Ermeni kimliğine sahip olanların Bursa, Erzurum ve Trabzon'da Protestanlara yönelik şiddet yöntemine başvurmalarını gündeme getirdi. Ermeni kilisesi ve tebaasının muhalefetine rağmen Protestan misyonerler bir hayli merhale kat ettiler ve Osmanlı topraklarında ilk Protestan Ermeni Kilisesi 1846 yılında açıldı. Bunu İzmit, Adapazarı ve Trabzon'da inşa edilen ve açılan kiliseler takip etti. Nihayet 1850 yılında Ermeni cemaati bir kez daha bölünmüş, Protestan Kilisesi kurulmuş ve Protestan milleti tanınmıştı¹⁸. 1860 yılı itibarıyla Trabzon Ermeni Cemaati Ermeni, Katolik Ermeni ve Protestan olmak üzere ülke genelinde olduğu gibi üç gruba ayrıldı. 1876'ya kadar şehirde bir Protestan mahallesi oluştu. Ermeni cemaatleri arasında çekişme ve çatışma eksik olmaz. Ermeniler Katoliklerin yanı sıra Protestanların cenazelerini de Ermeni mezarlığına

¹⁷ BOA, HR. MKT. NU. 13/18: 11.8.1262 tarihli takrir.

¹⁸ Mehmet Alpaslan Küçük, *Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 99.

koymazlar. Bunun üzerine bir tarlayı satın alan cemaat merkezi idarenin izni ile Protestan mezarlığını inşa eder¹⁹.

Tanzimat döneminde bir taraftan Osmanlı millet sisteminde çözülme ve sivilleşme başlarken diğer taraftan idari, mali askerlik ve sair alanlarda birçok değişiklik yapıldı. Bu değişiklikler neticesi Osmanlı tebaası gayrimüslim unsurların vergi, askerlik ve yılda belirli bir süre bayındırlık işlerinde çalışma yükümlülükleri vardı. Bu yükümlülüklerden birisi de Tersane-i Amire'nin emek ihtiyacının karşılanmasıydı. Tersanenin emek ihtiyacı genellikle sahilde yaşayan gayrimüslim nüfustan karşılanıyordu. Bu yükümlülük yerine getirilirken ailenin kendi işlerinde herhangi bir emek sorunuyla karşılaşmaması için gerekli tedbirler alınmıştı. Uygulamaya göre ailenin terk erkek çocuğu bu yükümlülükten muaf tutuluyordu²⁰. 1837 tarihli belgeye göre Trabzon, Sürmene, Of, Yomra, Akçaabat ve Vakfisağır'e tabi köylerden yaşları 8 ile 24 arasında değişen 263 kişi belirlenmiştir. Ahali bu tarz uygulamalara karşı çıkabilmiştir. Örneğin 1846 yılında Trabzon şehri ve civar köylerinden 12 Ermeni çocuğu talep edilmişti. İsimleri belirlenen çocuklar korkup öteye beriye firar etmişti. Patriklik bunların ebeveynlerinin ihtiyar ve bakes bulunduğundan söz konusu yükümlülükten aflarını talep etti²¹. Babıali'ye göre söz konusu kişilerin bu yükümlülükten affedilmesi halinde muafiyeti sair yerlerde de uygulamak gerekecekti. Bu ise sistemin çökmesi demektir²².

Tanzimat döneminin millet sistemindeki bir diğer değişikliği mevcut kiliselerin tamir edilmesi, genişletilmesi ve yeni kiliseler inşa edilmesi hakkının verilmesiydi. Örneğin: Akçaabat'ın Mayor ve Lahana köyü ile Maçka'nın Öz köyünde Ermeniler tarafından yeni kiliseler inşa edilmişti. Keza Trabzon şehrindeki Ermeni Katolik kilisesinin genişletilmesine izin verildi²³. Eğitim alanında kilise mekteplerinin dışında Ermeni cemaatlerine yönelik sivil, misyoner ve ecnebi mektepleri açıldı. Bu mektepleri bitirenlerden pek çok kişi eğitim hayatına ülke dışında devam etti. Örneğin Katolik Ermenilerden İtalya'ya gidip Venedik'teki Ermeni veya Katoliklere ait mekteplerde eğitim görenler de olmuştur. Bunlardan birisi İtalya'daki şehbenderlikte mülazemet ile memuriyet hayatına atılmıştır. Tespit ettiğimiz Ermeniler tarik pikürlüğü, rüsumat memurluğu, hekim, diplomat, ziraat müfettişi, banka memuru, kondüktör, Düyun-ı umumiye memuru olarak meslek hayatına atılmışlardı. Ayrıca Reji ve Düyun-ı

¹⁹ Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış", *OTAM*, 21, Ankara 2007, s. 201.

²⁰ *BOA*, MVL. NU. 13/2: 12 N. 1262 tarihli Meclis mazbatası.

²¹ *BOA*, MVL. NU. 13/2: 17.7.1263.

²² *BOA*, MVL. NU. 13/2: 12 N. 1262 tarihli Meclis mazbatası.

²³ *BOA*, İ. HR. NU. 201/ 11450 (28 Mayıs 1279); İ. Hr. 208/ 11995 (5 Haziran 1280); İ. Dh. 1066/ 83211 (8 TS 1303); Necmettin Aygün, "Akçaabat'ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, Akçaabat 2014, s. 121- 150.

Umumiye’de sevk memuru, ambar bekçisi, odacı, kantarcı, kolcu sıfatıyla istihdam edilen Ermeniler de vardı.

1870’li yıllarda Trabzon merkez, Akçaabat, Yomra, Sürmene, Maçka ve Vakfikebir kazaları dahilindeki şehir, kasaba ve köylerde toplam 12.984 Ermeni yaşamaktaydı. 1835 ile 1878 verileri karşılaştırıldığında Yomra ve Akçaabat’ta Ermeni nüfusun daha fazla arttığını görüyoruz. Klasik dönemde Trabzon şehrinde Ermenilere mahsus bir mahalle mevcut iken belki de millet sistemindeki değişikliğin sonucu Ermeni nüfus diğer mahallelere de dağılacaktır. Ayrıca bu nüfusun bir kısmı da yukarıda açıklandığı üzere Katolik ve Protestan mezhebine geçecektir. Mezhep değişikliği nüfus istatistiklerinden anlaşıldığı kadarıyla Trabzon şehriyle sınırlı kalmıştır. Bu durumu iki farklı gerekçeyle izah etmek mümkündür. Birincisi Katolik ve Protestan misyonerlerin şehirdeki Ermenilere daha kolay ulaşmaları ve şehirde bu cemaatlere mahsus mekteplerin bu yöndeki eğitimlerinin etkili olmasıdır. İkincisi ise şehirde ikamet eden Ermeni tüccarların Fransa, İngiltere ve Amerika’nın himayesine girmek suretiyle ayrıcalıklı iş yapma imkanına kavuşmalarıydı. Akçaabat’ta bir köy sadece Ermeni, 10 köy Müslim ve Ermeni ve 15 yerleşme Müslim, Rum ve Ermeni nüfusun bir arada yaşadığı yerleşmedir. Yomra’da Ermeni nüfusun bulunduğu köy sayısını bilemiyoruz. Ancak Yomra’ya tabi köylerden 31’inde Müslim ve gayrimüslimler bir arada yaşarken 4 köy gayrimüslim nüfusun ikamet ettiği yerlerdi. Maçka’da iki köy Ermeni, bir köy Ermeni ve Rum, üç köy ise Müslim, Ermeni ve Rum nüfusun yaşadığı kozmopolit yerlerdi. Sürmene’de gayrimüslim nüfusun yaşadığı köy sayısı on kadardı. Bunun kaçında Ermeni nüfus bulunuyordu bilemiyoruz. Of kazası dahilinde Ermeni nüfus yoktu.

1877 Yılında Ermeni Nüfusun Yerleşmelere Göre Dağılımı²⁴

Köy	Hane		Köy	
Akçaabat			Yomra ²⁵	
Galinos mah	153	Müslim/ Ermeni/ Rum	Oğuz	
Bodamya	52		Hara	
Kalonima	61		Digene	
İle	120		Sufla	
Mayer	59		Mesona	
Hareka	34		Ayver	
Frankuli	15		Bacılalı	
Ağrit	65		Sifter	
Mahmat	33		Kadil ma	

²⁴ 1877 Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi; Ahmet Köksal, “Trabzon Vilayeti’nin Nüfusu (1876- 1878)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 15, Trabzon 2013, s. 110.

²⁵ Listede yer alan köylerden dördü sadece gayrimüslim diğerlerinde Müslim ve gayrimüslim nüfus bir arada yaşamaktaydı. Ancak Ermeni nüfusun yer aldığı köyler ayrıca belirtilmemiştir. Bkz. 1877 Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi.

			Demircili		
Kisarna	85		Dirona		
Kalciya	119		Kohali		
Kireçhane	70		Samaruksa -i sagir		
Holamena	127		Samaruksa -i kebir		
Çukurçayır	55		Kuhla		
Divranos	57		Komera		
Suga	103	Müslim Ermeni	Kavala		
İlana	70		Kavala		
İlanos	25		Koran		
Bolida	27		Kirasya		
Kokona	102		Mesariye		
Mimera	114		Munda		
Varalhan	117		Anifa		
Satari	161		Anbela		
Kaleğra	59		Ohsa		
Vazüldimena	55		Guryeni		
Kalenima	104		Ermeni	Varvara	Bu köylerde 1834 yılında Ermeni nüfus yaşamaktaydı.
Ermeni erkek nüfus: 2.536				Zimleha	
Sürmene ²⁶				Kan	
	Hane (gm)		Nüfus	Kalafka	
Mahtala	25		Şana		
Pervane	170		Zafnos		
Aho	670		Tos		
Zikor	-		Zulmera	Sadece gayrimüslim nüfus mevcut	
Karakanzi	-		Gurobi		
Mekşezi	-		Gozari		
Zida	-		Livoda		
Ermeni erkek nüfus:121					
Maçka	Nüfus			Ermeni erkek nüfus 2006	
Olasa	19		Şehir Nüfusu		
Pirastiyar	5		Protestan	38	
Ziganoy	102		Katolik	483	
Zorha	1		Ermeni	1675	
Çikanos	5				
Kilat	15				
Verana	51				
Toplam	198				

²⁶ Tabloda yer alan Sürmene'nin köylerindeki gayrimüslim nüfusun 121'i Ermeni'dir.

Göç

Trabzon merkez sancağa tabi yerleşmelerin tarım arazisi yerli ahalinin geçimini temin edecek büyüklükte ve verimlilikte değildi. Bu sebeple geçimini temin edecek kadar ürün elde edemeyenlerin bir kısmı ilk etapta çevre yerleşmelerde nafakalarını ararken bir kısmı da merkez sancak dahilinde henüz kullanılmayan fundalık ve ormanlık araziye kıvrarak tarıma elverişli hale getirmişlerdir. Böylece yeni köy veya mahalleler kurulmuştur. Yeri yurdu bulunmayan ailelerin bir kısmı da çözümü terk-i diyar etmek suretiyle ülkenin başka bir köşesinden yurt tutmaya çalışmakta bulmuştu. Trabzon, Ordu ve Samsun taraflarından İzmit Karasu taraflarına gidip mesken inşasıyla tarlalarda çalışan Ermeni ve Rizeli aileler mevcuttu. Orman idaresi bunların ormanlara zarar verdiğini dile getirerek memleketlerine iadesini talep etmekteydi. Ermeni Patrikliği ise bunların buldukları yerlerde kalmasını istiyordu. Murahhasalık bunların iadeleri halinde ekonomik olarak zor durumda kalacağı görüşündedir²⁷. Aynı şekilde Karakuş ormanlarına yerleşen Ermenilerin de bölgeyi terk etmesi Orman idaresinin talepleri arasındaydı²⁸.

Terk-i diyar edenlerin yanı sıra geçimini temin etmek için gurbetçilik yöntemini de kullananlar vardı. Tanzimat uygulamasıyla birlikte vergi sisteminin değişmesi, sınır boylarında ikamet etme cazibesinin ortadan kalkması ve ekonomik açıdan toprakların bir ailenin geçimini sağlayamaması Doğu Anadolu'dan liman kentlerine yönelik gurbetçiliği ve ev göçünü gündeme getirdi. Gurbetçilerin bir kısmı yurt dışına giderken bir kısmı da başta İstanbul olmak üzere Batıdaki yerleşmelere gidiyorlardı²⁹. Ticaret veya gurbetçilik amacıyla Doğu Anadolu ve Trabzon'un mücavir alanlarından gelen Ermenilerin bir kısmı İstanbul'a giderken bir kısmının da Trabzon'da kaldığı veya Trabzon üzerinden Rusya'ya gittiği anlaşılmaktadır. Rusya'ya gidenler de ya terk-i diyar veya gurbetçilik yöntemine başvurmuştur.

Rusya'nın Osmanlı'dan ele geçirdiği yerlerdeki emek açığını kapatmak ve Hıristiyan nüfusu arttırmak adına izlediği yöntemlerden birisi de Osmanlı coğrafyasındaki Hıristiyan nüfusu göçürmek veya göçe teşvik etmektir. Ruslar daha 1828- 1829 Savaşı esnasında işgal ettiği sahadaki Osmanlı tebaası gayrimüslim unsurları göçe zorlamıştır. Bu çerçevede Doğu Anadolu'da işgal edilen sahadaki Ermeniler Kafkasya'ya göçürülecektir. Bu dönemdeki göçe

²⁷ BOA, DH. TMİK. M. NU. 202 / 16: İzmit Mutasarrıflığına (11 Temmuz 1311).

²⁸ BOA, DH. MKT. NU. 2493 / 83: Trabzon Vilayetine Tezkire (23 Mayıs 1317.).

²⁹ Trabzon'da mukim kereste tüccarı her yıl iş icabı Rusya'ya gidiyor. Bu sefer tebdil-i hava gerekçesiyle eşine de izin talep etmiştir. BOA, Dh. TMİK. M. NU. 168/46: 1 Nisan 1320 tarihli yazı. Anadolu'dan ayrılıp Rusya'nın Tigan kasabasında 40 yıldır ticaret yapan Ermeni Katolik cemaatine mensup kişi 8 yıl önce de eşini yanına almıştı. Bu kişi karısını tedavi görmek ve akrabalarını ziyaret etmek maksadıyla Trabzon'a göndermek istiyor. Bu gibi dönüşler irade ile yasaklanmış ise de valilik müracaat eden kişinin Katolik cemaatine ait olması dolayısıyla ne gibi işlem yapacağını sadarete sorar. BOA, BEO. Nu. 2615 / 196093: Sadarete Tezkire (16 Haziran 1321).

Trabzon'daki Ermeniler dahil olmamıştır. Kırım Savaşı'nı müteakip Rusya bu sefer Osmanlı coğrafyasında mevcut konsolosları vasıtasıyla propaganda yöntemiyle gayrimüslim unsurları göçe teşvik edecektir. Bu faaliyetler neticesi 1860'lı yıllarda Trabzon vilayeti dahilindeki gayrimüslim unsurlar Rusya'nın hakimiyetindeki topraklara göç etmeyi düşünmeye başlamışlardı. Hatta Bafra'dan bu tarz göçler başlamıştı bile. Bu göçlerin görünürdeki sebebi beşeri ve bireysel ilişkiler ve rekabetti. Bir diğer sebebi Çerkes muhacirlerin davranışlarıydı. İdarecilerin uygunsuz davranışları da söz konusuydu. Ama göçü asıl tetikleyen Rus ve Yunan konsoloslarının Rum ve Ermenileri Rusya'ya göçe teşvik ve tahrik etmeleriydi³⁰. Göç edeceklere hane başına 50 ruble yol harcırahı ve göç edenlere kafi büyüklükte arazi, ikişer çift öküz ve birer pasavant verileceği vaat ediliyordu. Bu durumdan etkilenen kişiler çift ve öküzlerini satmış, buradaki ilişkilerini kesmiş olup yelkenli gemilerle Rusya topraklarına hareket ediyorlardı. Trabzon'daki Rus ve Yunan konsolosluklarına göre şehirden bu tarzda 300 hane halkı göç etmişti. Ancak Osmanlı bürokratlarına göre bu sayı 180 haneden fazla değildi. Bunların da ekserisi toprak sahibi olmayıp ortakçı, yarıcı sıfatıyla hayatlarını kazanan müstecirlerdi³¹.

Osmanlı idaresi 1877 öncesi Rusya'ya göç etmek isteyen kişilere izin vermiyordu. Ancak 93 Harbi sonrası bu gibileri cebren ülke dahilinde tutmaya çalışmanın caiz olmayacağı ve geri dönmek üzere göç etmelerine izin verilmesini kararlaştırdı. Daha önce gidip bu tarihlerde geri dönmek isteyenlere ise izin verilmedi. Bu tarihlerde belgeye göre Rusya'ya muhaceret etmek isteyen Müslüman yoktu³².

Netice itibarıyla Babıali İstanbul'a ve Rusya'ya yönelik işçi göçünü zaman zaman yasaklamış, kısıtlamış veya serbest bırakmıştır. 24 Eylül 1894 tarihli sadaret tezkiresine göre Babıali 1890'lı yıllarda söz konusu yasağı yumuşatmıştır. Bu yazıdan anlaşıldığına göre bu tarihlerde hamal ve rençper makulesi birçok fakir fukara Trabzon'un mücavir alanından ve Doğu Anadolu'dan nüfus ve mürur tezkiresi olmaksızın Trabzon'a geliyordu. Babıali nüfus ve mürur tezkiresi olanların Trabzon'dan İstanbul'a gitmesine izin verilmesi, tezkiresi olmayanların memleketlerine iadesini talep ediyordu³³. Trabzon'dan hedeflediği yere gidemeyenlerin bir kısmı misafir statüsünde ve bir kısmı da daimi statüde şehre yerleşmiştir³⁴. Batılı kaynaklar şehirdeki Ermeni nüfus ile ilgili farklı rakamlar vermektedirler. Trabzon şehrindeki Ermeni nüfus 1840'da 300 hane, 1860'da 3.600 kişi, 1871'de 435 hanede 1.349 kişi, 1878'de

³⁰ BOA, HR. MKT. NU. 637/ 54 Trabzon Vilayetine Sadaret Cevabı (14.8.1285).

³¹ BOA, HR. MKT. NU. 637/54: Sadarete Tezkire (22 TE 1284 Muhlis Esad imzalı).

³² BOA, DH. ŞFR. NU. 120 /16: Dahiliye Nezaretine Tezkire (27 TS 1299).

³³ BOA, DH. MKT. NU. 2068/ 86: 17 Eylül 1310.

³⁴ Erzurumlu Ermeni olup Trabzon'da misafireten bulunuyor. Gümüşhaneli olup Trabzon'da mütemekkin bkz. Kadir Albayrak, *2034 Nolu Trabzon Şeriyeye Sicil Defterinin (Vr. 70- 142) Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1999, s. 48, 100, 229.

1.594 kişi idi. Vital Cuinet'e göre şehirde 2.500 Katolik ve Protestan ile şehir ve çevresinde 10 bin Ermeni mevcuttu. Ternon'a göre ise şehirdeki Ermeni nüfusu 14 bin kadardı³⁵. Kaynaklardaki rakamlar farklı olmakla birlikte 19. yüzyılda şehir nüfusunda Rum ve Müslümanların yüzde oranları düşerken Ermenilerin artmaktaydı³⁶. Netice itibarıyla Ermenilerin şehir nüfusu içerisindeki payı %6'dan %15'e kadar çıkmıştır. Cuinet'in verdiği rakamlara göre bu oran 1890'da %17'yi bulmaktaydı³⁷.

Yeri gelmişken belirtmek gerekirse kaynakların şehir nüfusu ile ilgili farklı rakamlar telaffuz etmelerinin sebepleri arasında kaynağı kaleme alan kişinin kasaba ve şehir kavramını algılama şekli, beledi sınırların net çizilmemiş olması da yer almaktadır. Bazı eserlerde şehrin kıyısındaki yerleşme köy olarak tanımlanırken bazılarında ise şehrin mahallesi olarak algılanabilmiştir. Farklılığın bir diğer sebebi ise özellikle seyyah, misyoner ve konsolos gibi Batılı şahsiyetlerin verdiği rakamların tahmine dayanmasıdır. Buna karşılık Osmanlı verileri nüfus sayımı veya nüfus yoklama kayıtlarına dayanmaktadır. Bu nedenle bu kayıtların daha sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Bu kayıtlardaki veriler vilayet salnamesine de yansıtılmıştır. *Hicri 1298 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesine* göre şehrin erkek nüfusu 10.389 kişidir. Bunun 1.675'i, Ermeni, 38i Protestan, 483'ü Katolik erkek nüfusu idi³⁸. Hicri 1305 tarihli vilayet salnamesine göre ise şehrin nüfusu 45.315 kişidir. (Her ne kadar salnamede bu rakam şehir nüfusu olarak veriliyorsa da muhtemelen merkez nahiyeye tabi köylerde buraya dahildi. Nitekim hicri 1318 tarihli vilayet salnamesinde Trabzon kasabasının nüfusu *maa kura* 47.763 kişi olarak kayıtlıdır³⁹. Netice itibarıyla 1887 tarihindeki mevcut nüfusun 3.144'ü erkek, 2.747'si kadın olmak üzere 5.891 Ermeni, 612'si erkek ve 582'si kadın olmak üzere 1.194'ü Katolik Ermeni ve 91'i (51'i erkek, 40'ı kadın) Protestan'dır. Buna göre merkezde toplam 7.176 (15.83) Ermeni mevcuttu⁴⁰. Bu rakam 1900'de 8.435'e yükselmiştir⁴¹. Ermeniler şehirde Çarşı, Yenicuma, Ayvasıl, Muhiddin, Boztepe-i bala, Boztepe-i zir, Tekke, Tekfurçayırı, Kasım Ağa, Debbağhane, Eksotha, İskenderpaşa, Tuzluçeşme, Kemerkaya, Frenkhisar, Ayafilbo ve Protestan

³⁵ Muzaffer Tepekaya-Ramazan Çalık, "Türk ve Alman Belgeleri Işığında Trabzon'da Ermeni Tehcirinin Uygulanması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2005, s. 169.

³⁶ Ahmet Karaçavuş, "1895 Trabzon Ermeni İsyanı ve İsyanlıların Sosyo- Ekonomik, Siyasi, Kültürel Kökenleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19, Trabzon 2015, s. 81, 82.

³⁷ Şehirdeki cemaat ve etnik unsurların nüfus dökümü ile ilgili bkz. Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012; Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış", 21, *OTAM*, 21, Ankara 2007, s. 53, 188.

³⁸ Köksal, *a.g.m.*, s. 110.

³⁹ *H. 1318 Trabzon Vilayeti Salnamesi*, s. 113.

⁴⁰ *Hicri 1305 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi*.

⁴¹ *H. 1318 Trabzon Vilayeti Salnamesi*, s. 113.

mahallelerinde ikamet etmekteydiler⁴². 1895 isyanı arifesinde ise bölgedeki Ermeni nüfusu aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 14.039 kişiydi⁴³.

Trabzon Sancağının Nüfusu (1893)

İdari birimler	Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan		Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan
Trabzon	9546	1209	92	Vakıkebir	56	-	-
Maçka				Sürmene	178	-	-
Of	-	-	-	Akçaabat	2958	-	-
				Toplam	12.738	1209	92

1895 İsyamı

93 Harbi ve Berlin Antlaşması neticesi Osmanlı yeni bir sorunla karşı karşıya kalacaktır: Ermeni sorunu. Bu sorun Berlin Antlaşması'na ıslahat kavramıyla yansımacaktır. 1878'den itibaren yurt dışında kurulan Ermeni tedhiş örgütleri Osmanlı yerleşmelerinde de teşkilatlanmaya çalışacaklardı. Trabzon Anadolu'ya girişte kilit bir noktada bulunmaktaydı. Dolayısıyla tedhiş örgütleri özellikle bu Türk limanında 1890'lı yıllarda örgütlenmeye başladılar. Planlanan isyanın amacına ulaşabilmesi için mevcut Rum ve Ermeni nüfusun olaylara katılması yeterli görülmemiş olmalı ki Türklerin de bu hareketlere destek vermesini sağlamak için Erzurum, Bitlis, Van ve Trabzonlu eşit sayıdaki Ermeni ve Müslüman üyelerden müteşekkil *Ermenistan Cumhuriyeti* ismiyle Tiflis'te bir komite kurulması, komitenin riyasetinin her üç yılda bir bilmünavebe Müslüman ve Ermeniler tarafından yürütülmesi ve bu komitenin Trabzon'da bir şubesinin açılması planlandı⁴⁴.

Ermeni fesat komiteleri Trabzon'u çalışmalarının merkezi haline getirmişlerdi. Örneğin Trabzon'a gelen Rus tabiiyetli Ermeni muallimleri Ermeni mektebinde yuvalanmışlar ve ikişer, üçer kişilik fesat grupları oluşturup faaliyette bulunmuşlardır⁴⁵. Bu gibi kişiler şehirdeki bazı konsolosluklar tarafından da himaye edilmekteydiler⁴⁶. Komite üyelerinden bir kısmı Müslüman, çerçi veya tüccar kılığında Trabzon'un çevresindeki köylerde propaganda faaliyetlerinde bulunurken Ermenileri isyana teşvik ediyorlardı⁴⁷. Belki de bu faaliyetlerin sonucunda şehirdeki Ermeni gençleri evlerde bir araya gelerek milliyetçi şarkılar söylüyorlar, evrak-ı muzırta bulunduyorlar, kiliselerde ayin

⁴² Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877, Yay. Haz. Kudret Emiroğlu, Eskişehir 1995, s. 209.

⁴³ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)* Çev. Bahar Tırnacı, İstanbul 2003, s. 218-219.

⁴⁴ BOA, Y. PRK. ZB. NU. 5/55: Beyoğlu Mutasarrıfı 17 Mayıs 1306.

⁴⁵ BOA, DH. ŞFR. NU. 147/13: Trabzon Vilayetinin Dâhiliye Nezaretine Tel (26 TS 1306).

⁴⁶ BOA, Y. PRK. ZB. NU. 6/52: 24 TE 1306 tarihli tahrir.

⁴⁷ BOA, Y. PRK. DH. NU. 4/14: Dahiliye Nezaretinden Sadarete Tezkire (12 TS 1306).

sırasında ayrılıkçı slogan ve nutuk atıyorlardı⁴⁸. Öte yandan Moskova'daki Ermeni komitesi Trabzon limanından Anadolu'ya silah ve mühimmat sevk etmekteydi⁴⁹. 1895 öncesi Trabzon'da bulunan Ermeni fesat komitesi üyeleri takip edilmiş ve bunlar arasında suçlu bulunanlar tutuklanarak Ermeni nüfusun ikamet etmediği Trablusgarp'a sürgün edilmişti⁵⁰.

Trabzon örneğinden de anlaşılacağı üzere Anadolu'da örgütlenmelerini tamamladıklarını düşünen Ermeni tedhiş örgütleri 1895'te ülke dahilinde 27 noktada isyana teşebbüs ettiler. Bu noktalardan birisi Trabzon'dur. Trabzon hadisesi 3 Ekim 1895'de patlak vermiştir. Olayı incelemek ve teskin etmekle görevli Saadettin Paşa'nın tanımlamasıyla *Hınçakyan ve Tiflis fesat cemiyetlerinin talimatı üzerine iki Ermeni din, lisan, maarif, ticaret alanındaki imtiyazlarına ve asırlarca ihtilat ettikleri İslam hemşehrileri ile hukuk-ı vatandaşiyeye riayeti bir tarafa bırakıp* 3 Ekim 1895'te Van sabık valisi Bahri Paşa ve Trabzon kumandanı Hamdi Paşa'yı ayaklarından vurmuşlardır⁵¹. Bu olay kısa bir sürede siyasi ve toplumsal bir boyut kazanmıştır. Şehirdeki Ermeni cemaati sanıkları saklayıp yetkililere teslim etmedi. Civar köylerden bir hayli kişi şehirde toplandı. Toplumsal bir çatışmanın çıkması an meselesiydi. Ancak vilayet idaresi aldığı önlemlerle bu kalabalığı dağıttı. Herkes işi ve gücüne döndü. Bu arada şehirde yaşayan Ermeniler civar köylerdeki dindaşlarını şehre davet edecekler ve evlerinde barındıracaklardır. Bunlar silahlı olarak çarşı pazar dolaştırılacaktır. Şehirdeki Ermeni esnafı 5 Ekim 1895 günü dükkanlarını açmadı. Vali bizzat çarşıya giderek Ermeni esnafını ikna etmeye çalıştı. Bu sırada İstanbul'dan ve sair yerlerden gelen çete mensubu tedhiş ve teröristler Meydan-ı şarkide halkın üzerine rast gele ateş açtılar. Neticede bir Müslüman katledildi. Halk çoluk çocuğunun can güvenliğini sağlamak derdine düştü. Bu arada karışıklıklardan istifade eden İranlı deveciler ve köylüler tüccarların dükkan ve mağazalarına saldırarak mallarını gasp ettiler. Güvenlik kuvvetleri olaya müdahil olduktan sonra yeni çatışmalara yer vermemek için vilayet dahilinde sıkı yönetim ilan etmiş ve sorumluları yargılamak için divan-ı harp kurmuştur. Gasp edilen mallar bulunup iade edilmiştir⁵². Resmî raporlara göre burada cereyan eden olaylarda Ermenilerden şehirde 182 kişi, çevre köylerde 21 kişi ölürken, 18 kişi de yaralanmıştır. Müslümanlardan ise 11 kişi ölmüş ve 25 kişi, Rumlardan da bir kişi yaralanmıştır⁵³. 8 Ekim 1895 tarihi itibarıyla isyan sükun etmiş, mağaza ve meskenlerine kapanmış olan Ermeniler ellerindeki

⁴⁸ BOA, DH. ŞFR. NU. 157/ 17; Dahiliye Nezaretine Tezkire.

⁴⁹ BOA, A. MKT. MHM. NU. 729/ 10; Rüşumat Emanetine Tezkire (5 TE 1310).

⁵⁰ BOA, DH. MKT. NU. 1801 / 80; Zabtiye Nezaretine (9 KS 1306); DH. MKT. 2021/ 24; Trabzon Vilayetine Tezkire (4 TS 1308).

⁵¹ BOA, HR. SYS. NU. 2812/ 4, Trabzon Vilayetine Tel 20 Eylül 1311.

⁵² BOA, Y. PRK. KOM. NU. 9/2.

⁵³ BOA, Y. PRK. UM. NU. 32/ 114; Öznur Şolt, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Olayları 1895*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı 2004.

silahları teslim etmeye başlamışlardı⁵⁴. Olaylara karıştığı tespit edilen 170 kişi divan-ı harbe verildi⁵⁵. Divan-ı harpte bazı kişiler idam cezasına çarptırılmış ve evrakları dahiliye nezaretine gönderilmiştir. Hıristiyan din adamlarının idam kararının uygulanmasının ecnebi temsilciliklerinin tepkisine sebebiyet vereceğinden korkulmaktaydı⁵⁶. ABD ve İngiliz tebaası Ermenilerinin ismi de Trabzon vakasına karışmıştır. Konsoloslar vatandaşı olan söz konusu kişileri himaye edeceklerdir⁵⁷. Belirtmek gerekirse Trabzon, Harput, Diyarbakir, Erzurum, Sivas ve Bitlis vilayetlerinin merkez ve mülhakatında Ermenilerden 7.735 kişi maktul, 1.592 kişi mecruh; Müslümanlardan 1.650 kişi maktul ve 1.035 kişi mecruh olmuştur⁵⁸. İngiliz konsolosluk raporuna göre Trabzon ve çevresindeki 1.510 dükkan ve ev yağma edilmiştir⁵⁹.

Tedhiş örgütleri ve çetelerin elebaşları sadece Ermeni kimliğine sahip olanların isyan etmesiyle amaçlarına ulaşamayacaklarını görüyorlardı. Bu nedenle olsa gerek örgütlenmeye ve asayiş bozucu olaylara iştiraki sağlamak, isyanın boyutunu arttırabilmek adına bir taraftan Rumlar ile Müslümanları karşı karşıya getirmeye çalışırken, diğer taraftan sözde Müslüman nüfus ile ortak hareket etmek düşüncelerini ifşa ediyorlardı. Öte yandan Trabzon'da yaşayan Rum nüfusu da Osmanlı makamlarına ve Müslüman ahaliye karşı kıskırtmak amacıyla çeşitli söylenti ve rivayetler uydurarak şehirde yaymaya çalışıyorlardı. Bu söylentilerden birine göre Trabzonlu Müslümanlar Rumları tehdit etmekte, gayrimüslimler genel bir katliamdan korkmakta, yerel idare ve askerî makamlar herhangi bir tedbir almamaktaydılar. Bu durum Avusturya konsolosluğunca Babıali'ye sorulur. Yapılan tahkikat sonucu bu rivayetin İngiliz konsolosluk tercümanlığını yapan bir Ermeni tarafından uydurulduğu tespit edilir. Söz konusu Ermeni gözaltına alınarak 1895 yılında divan-ı harbe sevk edilmiştir⁶⁰.

Bu dönemde hedeflenen Türk ve Rum ahalinin birbirine karşı her ne kadar ötekileşmesi sağlanamadıysa da yukarıda anlatıldığı üzere Türkler ve Ermeniler arasında çatışma bile çıkmıştı. Türk- Ermeni ötekileşmesi ve çatışması Trabzon şehri ile de sınırlı kalmamıştır. 1895 yılında gerçekleşen Trabzon ve İstanbul'daki olayların çevreye de yansımaları olmuştur. Bayburt, Erzincan, Trabzon ve sair yerlerdeki Ermeni kalkışmalarını duyan Dersim Kürtleri Çemizkezek'deki Ermenilere yönelik saldırılarını arttırmışlardı. Öte yandan

⁵⁴ BOA, A. MKT. MHM. NU. 664/29: Trabzon Vilayetinin Telgrafı 26 Eylül 1311.

⁵⁵ BOA, Y. PRK. KOM. NU. 9/2: Saadettin Paşa'nın tedkikat raporu. 3 Kasım 1311.

⁵⁶ BOA, Y. PRK. BŞK. NU. 43 / 112: Resen İrade (31 TE 1311).

⁵⁷ BOA, MKT. MHM. NU. 663 / 27 29 KS 1313.

⁵⁸ BOA, Y. PRK. ASK. NU. 109 / 61: 4. Ordu Müşiriyetinden Baş Kitabete 5 KS 1311 tarihli rapor.

⁵⁹ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁰ BOA, HR. TH. NU. 166/44: Hariciye Nezaretine Sadaret Tezkiresi (12 TS 1311); BOA, HR. SYS. NU. 2889/18 Sadareten Hariciye Nezaretine Tezkire (11 KE 1311).

Arapgir ve Malatya'da Ermeniler söz konusu kalkışmalara destek vermek için dükkan ve mağazalarını açmayacaklardır⁶¹.

Resmî makamlara göre Trabzon ve İstanbul olayları sonrası Ermenilerin sınır boylarında toplanarak isyana kalkışması halinde bir Müslüman Ermeni çatışması riski vardı. Söz konusu ihtimalin gerçekleşmemesi için başta İspir olmak üzere sınırdaki askerî birliklerden gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir⁶². Bu olaylar Doğu Karadeniz'in sahil şeridindeki halkı da olumsuz etkilemiştir. Örneğin Rize, Of ve Sürmeneli Müslümanlardan oluşan bazı gruplar 1898'de Bayburt Hodiçar, Keskim kazalarının Ermeni köylerine tecavüze ve eşyalarını gasp etmeye kalkışmışlardı. Bu tür olayların tekerrür etmemesi için ihtiyat askerinin silahaltına alınarak bölgenin güvenliğinin sağlanması yoluna gidilmiştir⁶³. Of'a bağlı bir köye silahlı çete mensuplarının saldırıda bulunması ve Bayburt'a doğru yaklaşan Ermenilerin buradakilerle birleşmeleri ihtimalinin kuvvetli olması dolayısıyla asayişin muhafazası için bölgeye piyade ve süvari takviyesinin şart olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Erzurum'un Ermeni ve Türk köyleri eşkiyanın saldırılarına maruz kalabilmiştir. Bunun üzerine mülki idareler Bayburt, Tercan, Pasin, Erzincan, Karahisar-ı Şarki ve Eğin cihetlerindeki güvenlik güçlerinin takviyesini talep ettiler⁶⁴.

Olaylara adı karışanlardan idama mahkum edilenlerin affedilmesi için Osmanlı idaresine diplomatik baskıların yapıldığı anlaşılmaktadır. İkinci Abdülhamid Trabzon vakası sebebiyle evrakı dahiliye nezaretine gönderilen papaz ve idama mahkum edilen Ermenilerin cezalarının hafifletilmesi veya affedilmesi halinde henüz teskin olmayan Müslim ve Rum reayanın ekseriyetle kıyam edecekleri endişesini taşımaktadır. Bu nedenle konuyu ivedilikle tartışılması için meclisi vükelaya havale eder⁶⁵. Müslim ve Rum ahaliyi teskin etmek adına şüphe duyulan Ermenilerin ikamet ettikleri mahaldeki muteberandan alacakları senet ile kefalet-i müteselsileye bağlanması ve kefil vermeyenlerin iskan mahallerinin değiştirilmesi hususunda 9 Eylül 1896 tarihinde vilayetlere telgrafla talimat geçilmiştir⁶⁶. Bu talimat üzerine Trabzon valiliği, bağlı sancak ve kaza idarecilerinden gereğinin yapılmasını istemiştir. 8 Ekim 1896 tarihli telgraftan anlaşıldığı kadarıyla istenen kefalet senetleri alınarak valiliğe gönderilmeye başlanmıştır⁶⁷. Öte yandan Ermeni olaylarına karşı halkın tepkisini azaltmak için vilayetlerdeki ulema, müteheyyizan ve eşraf temsilcilerinden oluşturulan nasihat heyetleriyle Müslüman ahali teskin

⁶¹ BOA, Y.PRK.UM. NU. 33/33 Yaver-i Ekrem Derviş Paşaya Tezkire (TE 1311).

⁶² BOA, A. MKT. MHM. NU. 663/4 Erzurum Vilayetine Şifre Telgraf (5 TE 1311).

⁶³ BOA, A.MKT.MHM. NU. 663/4 Seraskeriye Tezkire (27 R 1313); BOA, A. Mkt. Mhm., Nu. 663/4: Sadareten Seraskeriye Tezkire (4 TE 1314)

⁶⁴ BOA, A. MKT. MHM. NU. 638/7: (7 TE 1313).

⁶⁵ BOA, Y. PRK. BŞK. NU. 43/112: Resen İrade 24 TE 1311.

⁶⁶ BOA, DH. TMİK. M. NU. 14/1: Vilayetlere Telgraf 28 Ağustos 1312.

⁶⁷ BOA, DH. TMİK. M. NU. 14/1: Trabzon Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Mevrut Telgraf (27 TE 1312).

edilmeye ve Ermenilere yönelik hareketlerde bulunmamak amacıyla nasihatlerde bulunulmuştur. Ayrıca Ermeni murahhasasının vekili ve Ermeni muteberanı da Gümüşhane’de mutasarrıflığa çağrılarak 300 seneden beri saltanatın himayesinde muhafaza-i lisan ve ayin ile can ve mallarından emin olarak yaşadıkları ve ülkedeki tüccarın mühim bir kesimini oluşturdukları hatırlatılarak o anki faaliyetlerin çıkmaz yol olduğu ikaz edilmiştir⁶⁸.

27 Ekim 1895 tarihi itibarı ile Trabzon’da asayiş temin edilmişti. Ancak Gümüşhane, Refahiye ve hatta ordu merkezi Erzincan’da bile Ermenilerin isyana teşebbüs etmeleri üzerine Trabzon’daki Müslüman, Rum ve Katolik ahalî şehirdeki güvenlik ve askeri gücün artırılmasını talep eder oldular. Bunun üzerine nizamiye taburunun mevcudu ihtiyat kuvvetlerinin ilavesi ile 800 kişiye çıkarıldı. Ayrıca Rize’deki zabıta kuvveti de geçici olarak Trabzon’a aktarıldı. Ancak şehrin cesameti, Ermeni meskenlerinin çarşı ve mahallelerde dağınık bir şekilde bulunması, konsolosluk ve ecnebi tebaanın da kendilerini güvende hissetmemeleri sebebiyle ya ordu merkezinden bir taburun veya Vakfikebir redif taburunun şehre nakli talep edildi⁶⁹. Trabzon ve Gümüşhane kasabaları dışında vilayet dahilinde bir isyan zuhur etmemiştir. Bununla beraber Canik sancağı dahilinde sakin Ermeniler ile Giresun, Tirebolu ve Görele kasabalarında çok sayıda ecnebi tabiiyetine mensup Ermeni’nin olması dolayısıyla Tirebolu ve Çarşamba Redif Taburlarının da vilayet dahilinde kalması planlandı⁷⁰. Öte yandan erbab-ı fesadın Anadolu’ya girmemesi için deniz kuvvetlerinin gerekli tedbirleri alması yoluna gidildi⁷¹. Muhtemelen deniz kuvvetlerinde yeterli geminin olmaması ve yerli kayıkçıların firarileri taşımalarına engel olmak amacıyla kayıkları kamu adına kiralandı. 1901 yılında bu şekilde kiralanan 20 kayık sahil güvenliğini sağlamak ve firarları önlemekle görevli zaptiye ve polisler tahsis edildi⁷².

Rus idarecileri İstanbul ve Trabzon olaylarına tepki göstererek Batum’da bulunan Müslümanlara karşı herhangi bir saldırıda bulunmamaları için şehirdeki Ermenilere nasihatlerde bulundular. Bununla beraber demiryolu ve fabrikalarda amelelik yapmak üzere Van, Muş, Erzurum taraflarından gitmiş olan birçok Ermeni komitelerden aldıkları silahlarla takım takım sınırı aşarak Erzurum vilayeti dahiline sızıyorlardı. Sınırdaki Rus muhafızları bunlara Osmanlı vatandaşı olduğu gerekçesiyle engel olmuyordu⁷³. Osmanlı hafiyelerinin Sohum ve Batum’da edindikleri istihbarata göre bu yerleşmelerde bulunan Hınçak cemiyeti mensuplarının çoğu zanaatkar olup maddi durumları iyi idi. Bunlar 1895 olayları sonrası bir taraftan eylemsizlik kararı alırken diğer taraftan

⁶⁸ BOA, Y. PRK. ASK. NU. 108 /62: Gümüşhane’ye Telgraf (14 TS 1311).

⁶⁹ BOA, A. MKT. MHM. NU. 663/11 Seraskerliğe Tezkire (15 TE 1311).

⁷⁰ BOA, Y.PRK. ASK. NU.108/ 101: Seraskerlik Tezkiresi (20 TS 1312).

⁷¹ BOA, DH. TMİK. M. NU. 16/64: Bahriye Nezaretine Tezkire (18 Eylül 1312.).

⁷² BOA, DH. ŞFR. NU. 308/27: Dahiliye Nezaretine Tezkire (5.3.1319).

⁷³ BOA, Y. PRK. UM. NU. 32 /114: Trabzon Vilayetinden Telgraf (6 TE 1311).

Osmanlı hükümetine muhalif olan İslam cemiyeti mensupları ile eylem birliği yapmayı planlamaktaydılar. Kafkasya'da örgütlenmiş olan Truşak cemiyeti mensupları genellikle Van ve Bitlis'ten gelen aç, çıplak ve sefil gençlerden oluşmaktaydı. Bunlar söz konusu yerleşmelerdeki varlıklı Ermenileri tehdit ederek *fesat cemiyeti* adına topladıkları paralarla geçimlerini sağlıyorlardı. Truşak mensuplarının amacı İstanbul'a gidip tedhiş hareketlerinde bulunmak ve kamu ve abidevi binaları tahrip etmek idi. Ancak Erzurum ve Trabzon vilayetleri hudutlarından içeri girerek Osmanlı'nın Karadeniz iskelelerine ulaşmayı, oradan da İstanbul'a gitmeyi planladılarsa da başarılı olamadılar. Bunun üzerine güzergah değiştirerek Romanya, Bulgaristan, Fransa ve İtalya üzerinden Akdeniz'e inmeyi planladılar⁷⁴.

Bu olayları müteakip bölgedeki Ermenilerin bir kısmı artık buralarda yaşayamayacağını düşünerek pasaport almak suretiyle Batum'a göç etmeye başladı. Vergi borcu olmayanların pasaport talepleri kabul edilmiştir. Bu şekilde 6 Kasım 1895 tarihli belgeye göre 300 kişi göç etmişti. İlerleyen tarihlerde göç etmek üzere pasaport alanların sayısı 800'ü bulmuştur⁷⁵. İngiliz konsolosluğu ise Ermenilerden 5.197 kişinin göç ettiğini, 16.979 kişinin ise ocaklarında ikamet ettiğini bildiriyordu⁷⁶. Trabzon vilayeti dahilinde isyanın ve karışıklığın çıktığı yerlerde Ermeni cemaati adına vilayet makamına verilen arizada iki yıl süreyle askerlik bedelinin tahsilinin ertelenmesi, Ermenilerden alınacak jandarma ve polislerin vazifelerine başlatılması ve miri ambarlarından tahıl yardımında bulunulmasını talep ettiler. İlk iki madde vilayet makamları tarafından uygulandı. Ancak ambarlarda yeterli zahire olmadığı için iaşe yardımı gerçekleştirilemedi⁷⁷.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Ermeni Katoliklerinin de Rusya'ya gidip gelmeleri kesinlikle yasaktı. Bununla beraber hususi komisyon Rusya'daki Katolik Ermenilerin evlerine geri dönmeleri yönünde görüş bildirdi⁷⁸. İlerleyen yıllarda da Erzurum Katolik Ermenileri adına yapılan müracaatlarda Erzurum vilayetinin Kiskim, Haripur nahiyesinde 800 haneden ibaret sırf Katolik olan Ermenilerin arazilerinin taşlık olması, elde edilen hasat ile en fazla iki aylık ihtiyaçlarını karşılayabildikleri, dolayısıyla başka gelir kaynaklarına ihtiyaç duydukları, maişetlerini temin ve vergilerini tediye için ticaret ve zanaatkarlık yapmak üzere Erzurum, Trabzon, Kars ve civarındaki sair şehirlere giderek kadimden beri tedarik etmiş oldukları mağaza, fırın ve sair ticaretgahlarda çalıştıktan sonra memleketlerine döndükleri, dönenlerin yerini bu sefer akraba-

⁷⁴ BOA, Y. PRK. UM. NU. 36/ 4: Trabzon Valisinin Takriri (3 TE 1312).

⁷⁵ BOA, DH. ŞFR. NU. 197/80: Dahiliye Nezaretine Tezkire.

⁷⁶ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 63.

⁷⁷ BOA, DH. ŞFR. NU. 205 / 29: Trabzon Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Tel (4 Mart 1313).

⁷⁸ BOA, DH. TMİK. M. 79/3: Trabzon Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 29 TS 1315 tarihli tel; Trabzon Vilayetine (4 KE 1315).

larının, komşularının veya hemşerilerinin doldurduğu, Rusya'ya gidenlerin Türk şehbenderliklerine sorun çıkarmadıkları, vergilerini düzenli bir şekilde ödedikleri hatırlatılıyordu. Dilekçeye göre Rusya'ya gidiş gelişin yasaklanması söz konusu Katolik Ermenilerin geçim sıkıntısı çekmesine sebebiyet vermiştir. Bu sıkıntılarının ve zorluklarının yaşanmaması için Katolik Ermeni cemiyeti dindaşlarının bu yasak kapsamı dışında bırakılmasını isteyecektir⁷⁹. Belirtmek gerekirse Trabzon vilayeti dahilindeki Ermenilerin ekserisi ticaret ve ziraatla meşgul olup yurt içi veya dışı gurbetçiliği pek düşünmüyorlardı.

18 Mayıs 1899 sonrası memur, tüccar ve kendisine güven duyulanlar hariç sair Ermenilerin sızıldı ve şikayetleri dikkate alınmaksızın sadece yurt dışına değil İstanbul'a yönelik gidiş gelişleri de yasaklanmıştır. Ecnebi tabiiyetine mensup olanlar bu kısıtlamadan muaf tutulacaktı. Yasak sadece Ermenilere özgü değildi. İşi ve gücü olmayan Müslüman rençper ve ameleler de yasak kapsamındaydı⁸⁰.

Bu tarz kısıtlamalar yasadışı gidişleri körüklemiştir. Örneğin 1905 yılında Bayburt'un köylerinden yola çıkan 22 köylü Ermeni Sürmene tarikiyle Rusya'ya firar eder⁸¹. Trabzon'a gelen ve memleketine dönmek istemeyenler ise yasal olmayan yollardan hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Örneğin bazı Ermeniler dahile ait mürur tezkiresi alarak Trabzon'a gelir. Burada bazı yerliler bunları yasal olmayan yollardan deniz vasıtaları ile Yunanistan ve Romanya limanlarına gönderebilmiştir. Bu örnekler denetimlerin sıklaştırılması, suçluların yakalanarak cezalandırılmalarını gündeme getirmiştir⁸². Öte yandan vilayetlere gönderilen tamimlerle yurt içi yerleşmelere gitmek üzere mürur tezkiresi talep edenlerin yurt dışına firar edip etmeyeceğinin çok iyi araştırılması, firar etmeyeceği kanaati hasıl olur ise mürur tezkiresi verilmesi istenir⁸³. Söz konusu göçler neticesinde Batum, Revan, Kars cihetlerinde bir hayli Ermeni birikmişti. Çarlık idaresi bunlara ya geri dönmeleri veya Ortodoks olmaları ve Rus tabiiyetine geçmelerini önerdi. Bu gibilere dört gün süre tanındı. Bu teklifi kabul etmeyenler geri dönmeyi planlıyordu. Ancak bu gibi kişilerin geri dönmesi iradece yasaklanmıştı. Bunların firaren Osmanlı topraklarına dönmemesi için serhat vilayetlerinin askerî ve mülki amirleri sık sık uyarılmıştır⁸⁴.

Tüm bu tedbirlere rağmen Ermeni tedhiş hareketleri tamamen önlenememiştir. Temmuz 1899'da Gümüşhane ve Bayburt tarafından Trabzon cihetine doğru 500 kadar silahlı Ermeni'nin ilerlediği istihbaratı alınmıştı.

⁷⁹ BOA, DH. TMİK.M. NU. 201/ 1: Sadarete 3 Haziran 1321.

⁸⁰ BOA, DH. TMİK.M. NU. 70/48: 6 Mayıs 1306 tarihli takririn cevabı.

⁸¹ BOA, DH. TMİK. M. NU. 163/ 24: Trb Vilayeti Takriri (29. 11. 1321).

⁸² BOA, ZB. NU. 459 /24: Trabzon Vilayetine Tezkire (18 Nisan 1320).

⁸³ BOA, DH. TMİK. M. NU. 206/ 15: 27 TE 1321 Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Tezkire.

⁸⁴ BOA, DH. TMİK.M. NU. 190/ 27: Sadaret Hariciye Nezaretine Tezkire (29 KE 1320); BOA, DH. TMİK. M. NU. 178/ 13: Zabtiye Nezaretine 15 Temmuz 1320; BOA, DH. TMİK. M. Nu. 178/13: Batum Şehbenderliği Tezkiresi (30 Haziran 1320).

Bunlar sahile doğru ilerledikçe çevredeki yerleşmelerde yaşayan Ermenilerin de bunlara iştirak etmesinden endişe edilmekteydi. Müslüman ahalinin bu duruma sessiz kalmayacağı, onların da silaha sarılmasından korkulmaktaydı. Erzurum mülki idaresi seraskerlik makamından korkuların yaşanmaması, silahlı Ermeni çetelerinin dağıtılması için ilgili yerlere yeni askerî kuvvetlerin sevkini istedi⁸⁵. 1904 yılında ise Trabzon'da bir Ermeni komitesi deşifre edilmiş ve istinaf mahkemesindeki muhakeme sonucu komite reisi idam, komite üyelerinden dört kişi müebbet, 2 kişi 15'er yıl kalebentlik, 2 kişi 11 yıl, 2 kişi beşer yıl, 2 kişi de birer yıl hapis cezasına çarptırılmıştır⁸⁶.

İstanbul ve sair Türk şehirlerine veya Rusya hakimiyetindeki yerleşmelere yönelik yasal veya yasadışı yöntemlerle gerçekleşen göçler neticesi özellikle Kafkaslarda hatırı sayılır derecede Osmanlı tebaası Ermeni birikmişti. Ama hemen belirtmek gerekirse söz konusu göçlere rağmen Trabzon ve mücavir alanındaki Ermeni nüfus azalmadığı gibi bilakis artacak ve Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde 20 bini aşacaktır.

Ermeni Nüfusu (1914)⁸⁷

İdari birimler	Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan		Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan
Trabzon	14.846	1.345	127	Vakfikebir	51		
Maçka	258			Sürmene	323		
Of	-	-	-	Akçaabat	3.517		
				Toplam	18.995	1.345	127

Sevk ve Nakil

Hülasa-i kalam Türk hakimiyetinin başında şehirde 863 kişilik bir Ermeni nüfusu vardı. Yomra ve Akçaabat taraflarında da Ermeni ahali yaşamaktaydı. Bunların nüfusu hakkında elimizde bir veri bulunmamaktadır. 1461- 1834 yılları arasında Ermeni nüfusu 5.728 kişiye ulaşmıştı. Bu nüfusun kahir ekseriyeti Trabzon, Yomra, Vakfısagır ve Akçaabat dahilindeki kasaba ve köylere yayılmıştı. 1834-1893 yılları arasında yıllık % 1.024 artarak 14.039'a ulaşmıştır. 1895 olayları ile Trabzon'da mukim Ermenilerin daha ziyade Rus topraklarına göç etmeye temayül etmelerine rağmen Ermeni cemaatinin nüfusu yıllık % 21,7 artarak 20.467'ye çıkacaktır.

8 Şubat 1914'te Osmanlı ile Rusya arasında varılan uzlaşmaya göre Trabzon, Erzurum, Sivas, Bitlis, Van, Harput ve Diyarbekir sahasındaki Ermeni-

⁸⁵ BOA, A. MKT. MHM. NU. 638/ 7: Seraskerliğe Tezkire (2 TE 1314).

⁸⁶ BOA, YA. HUS. NU. 478/ 105: Trabzon Vilayeti Telgrafı (31 Ağustos 1320).

⁸⁷ Karpaz, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)* Çev. Bahar Tırnaççı, İstanbul 2003, s. 218- 219.

lere bağımsız olarak yorumlanabilecek olan bir özerklik tanınacaktı. Söz konusu vilayet toprakları ikiye ayrılacak ve her birine birer yabancı müfettiş atanacaktı. Bu müfettişlerin idare, adliye, zabıta ve jandarma üzerinde geniş yetkileri bulunacaktı. Osmanlı savaşa dahil olunca bu proje feshedildi⁸⁸.

Savaş arifesinde Doğu Anadolu'da Türk- Rus sınırı oldukça hareketlendi. 18 Ağustos 1914 tarihli Erzurum valiliğinin yazısına göre Erzurum'daki sivil Ermeniler çoluk çocuk Rusya ve Erivan'a firar ediyor ve oradaki Müslümanlara baskı yapıyorlardı. Keza seferberlik sonrası askerlik yapmak istemeyen Ermeniler yoğun bir şekilde Rusya'ya firar eder olmuşlardı. Bu şekilde Trabzon vilayeti yerleşmelerinden Ermenistan'a 1.500 kişi firar etmişti⁸⁹. Henüz firar etmeyenler ise Ermeni komitaları tarafından Trabzon'da kurulan büronun yönlendirmesiyle casusluk faaliyetlerinde bulunuyorlar⁹⁰, hava değişimi için memleketine gelen askerleri katlediyorlardı. Ayrıca Ermeni komitalarının organizasyonu ile Trabzon limanına indirilen silah ve mühimmatı iç kısımlardaki çete mensuplarına ulaştırıyorlardı. Silah kaçakçılığında bilerek veya bilmeyerek polisler, gümrük memurları, kayıkçılar, nakliyeciler ve hamallar aracı olmuştur. Silah ve mühimmat tütün sandıkları içerisinde Değirmendere mevkiine çıkarılmaktaydı. Senelerce gerçekleştirilen kaçakçılık faaliyetleri sonucu Anadolu adeta silah deposuna döndürülmüştü⁹¹. Osmanlı savaşa girdikten sonra çeşitli güvenlik tedbirlerine müracaat etti. Trabzon vilayetine gönderilen 3 Kasım 1914 tarihli talimatla şehirde bulunan muhasım devletlerin konsolosları ve Ermeni memurların Konya hariç, İç Anadolu'ya nakillerinin gerçekleştirilmesi istendi⁹².

17 Kasım 1914'de Rusya Trabzon şehrini bombalar. Alman konsolosuna göre amaç şehirdeki Rum ve Ermenileri merkezî otoriteye karşı isyana kıskırtmaktı. Bombardıman amacına ulaşır ve şehirde Müslümanlar ile Ermeniler arasında sokak çatışmaları başlar⁹³. Bu tür asayişsizliklerin önünü alabilmek, sahil ve cephe güvenliğini sağlamak amacıyla 24 Nisan 1915'de mevcut Ermeni komite merkezleri kapatılır. Liderleri tutuklanır. Bu uygulama ülke genelinde Ermeni tedhiş hareketlerini arttırır. Bunun üzerine 27 Mayıs 1915'de *Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat* ile casusluk yapanların, tedhiş hareketinde bulunanların ve durumundan şüphe edilenlerin iskan mahallerinin değiştirilmesi hususunda askerî ve mülki makamlara yetki verildi. Amaç katliamları durdurmak, casus-

⁸⁸ Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa 1874-1921*, Ankara 2012, s. 135-136.

⁸⁹ Önder Duman, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni Terör Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2002, s. 46.

⁹⁰ Duman, *a.g.t.*, s. 46.

⁹¹ Silah ve mühimmatın Karadeniz limanlarına ve buradan iç kesimlere geçirilmesi ile ilgili bkz. Celal Ferdi Kocal, *Ömrümün 90 Yılından Bazı Hatıralar*, İstanbul 1983, s. 46-47.

⁹² BOA, DH. ŞFR. NU. 44 / 43; 46/ 43. Zeynep Tüfekçi, *Trabzon ve Çevresinden Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargulamalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 65. vd.

⁹³ Tepekaya-Çalık, *a.g.m.*, . 173.

luğu önlemek ve cephe gerisi güvenliği sağlamaktı. Geçici kanuna göre komitacı ve muzır Ermeniler aileleriyle birlikte sevkiyata tabi tutulacaklardı. İşinde gücünde olan tüccar, zanaatkar, kalifiye amele ve ustaların iskan mahallerinin vilayet dahilinde değiştirilmesiyle yetinilecekti. Düyun-ı Umumiye’de çalışanların sevkiyat tarihi ertelenecekti. Katolik Ermeniler, muvazzaf askerler, mebus ve aileleri ile 15 Ağustos’a kadar nakledilmeyen Protestan Ermeniler, reji çalışanları sevkiyattan muaf tutulacaklardı. Kimsesiz kadınlar ve yetim çocuklar ise belirli merkezlerde himaye altına alınacaklardı⁹⁴.

8 Haziran 1915 tarihinde dahiliye nezaretinden Trabzon valiliğine çekilen telgrafla vilayet dahilindeki Ermenilerin Musul, Urfa ve Zor taraflarına sevk ve iskan işlemlerinin başlanması istendi⁹⁵. Sevk ve iskan işlemlerinin beş gün içerisinde başlayacağına dair bastırılan ilanlar 26 Haziran’da şehirdeki cadde ve sokaklara asılarak ilgililere duyuruldu. Bu duyuruya göre isteyenler menkullerini satabileceklerdi. Vilayet dahilindeki yerleşmelerden Alman konsolosluğu raporlarına göre 30 bin⁹⁶, Talat Paşa’nın evrakına göre 34.500 kişi sevk edilecekti⁹⁷. 1 Temmuzda jandarma güvenlik tedbirlerini alır. Sevkiyata tabi tutulanlar ikişer bin kişilik gruplar halinde yola çıkarılacaktı. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey’in 1 Temmuz 1915 tarihli yazısına göre Sürmene’den 290, Trabzon ve çevresinden 3.400 kişi yola çıkarılmıştı⁹⁸. Göç edecekler ancak sırtlarında taşıyabildikleri şahsı eşyalarını alabileceklerdi. Erkekler sevkiyat uygulamasına direnme kararı alır ve kadınları öne sürerler. Kamuda çalışanlar ise sevkiyat tarihini ertelemeyi başarır. Ancak aile bireyleri sevkiyata tabi tutulmuştur. Ermenilerin bir kısmı da uygulamadan muaf olabilmek için ihtidayı planlamıştır. Ancak yönetmenliğe göre ihtida eden Ermeniler de sevkiyata tabiydi. Alman konsolosunun raporuna göre üç gün içerisinde altı bin kişi sevk edildi. Dört bin kişinin de sevk işlemleri hazırlanmaktaydı. Alman dışişleri bakanlığına gönderilen 5 Ağustos 1915 tarihli gizli ibareli yazıda sevkiyata tabi tutulan Ermeni erkeklerinin tamamının dağlarda veya ırmak kenarında katledildiği iddia edilmekteydi. Kanıt olarak da Erzincan’daki Trabzon grubunda erkeklerin olmadığı gösterilmekteydi. Erkek Ermenilerin katledildiği iddiası ve sayıyası üzerine Alman ve ABD konsolosluk temsilcileri ve Trabzon valilik makamınca görevlendirilen memurlardan oluşan heyet Değirmendere boyunca yaptığı saha araştırmalarında Ermeni erkeklerin katledilip ırmak kıyısına atıldığını ispatlayacak herhangi bir kanıt bulamamışlardı⁹⁹. Trabzon ve

⁹⁴ İbrahim Ethem Atnur, “Trabzon’da Tehcir ve Sonrası Azınlıklara Dair Çeşitli Problemleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildiriler*, (3-5 Mayıs 2001), 1, Trabzon 2001, s. 523.

⁹⁵ BOA, DH. ŞFR. NU. 54/87.

⁹⁶ Atnur, *a.g.m.*, s. 523.

⁹⁷ Murat Bardakçı, *Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul 2013, s. 72.

⁹⁸ Atnur, *a.g.m.*, s. 523.

⁹⁹ Tepekaya-Çalık, *a.g.m.*, s. 186- 187.

Erzurum'dan yola çıkarılan Ermeniler Eğin ve Arapkir üzerinden Malatya ve Halep'e sevk edilmişlerdir. Sevkiyat 15 Mart 1916 tarihi itibarıyla ülke genelinde sona erdirildi. Yerleşmelerde sevkiate tabi tutulmayan Ermeniler vardı.

Ruslar 1916 yılının 18 Nisanı'nda Trabzon ve 20 Nisanı'nda Akçaabat'ı işgal etti¹⁰⁰. Kurumlar arası yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Trabzon'daki Ermeniler Rus işgal kuvvetlerinin göz yummasıyla Müslümanları katledebilmiş, özellikle kadınlara tecavüz edebilmiş, mallarını yağmalamış, meskenlerini yakabilmişlerdi. Yerleşmelerdeki cami ve türbeler tahrip edilmiş veya kiliseye dönüştürülebilmiştir¹⁰¹. Aslında Çarlık kuvvetlerinin işgal yöntemleri incelecek olursa Kafkaslarda ve Balkanlarda izlediği yöntemin bir benzerini Trabzon'da da tatbik ettiği anlaşılır. Düzenli Rus birlikleri Türk kuvvetleriyle savaşmakta, ele geçen yerlerde Rus düzenini sağlamak için atanan askeri valinin gözetiminde ve denetiminde o ana kadar göç etmeyen sivil ahali kontrol altına alınmaktaydı. Bunu gerçekleştirmek için Müslümanlar silahsızlandırılırken, işbirliği yaptıkları Kozaklar, Bulgarlar, Rumlar ve Ermeniler vasıtasıyla Müslümanlara yönelik tedhiş hareketleri planlanıp tatbik edilmekteydi. Bu uygulama ile Ruslar adeta bir taşla iki kuş vuruyorlardı: Bir taraftan bölgenin nüfus yapısı Hıristiyanlar lehine değiştirilmekte, diğer taraftan Rus askerleri yerli Müslüman ahaliye şirin görünmekteydi. Müslümanlar gördükleri baskı, zulüm ve katliamlar karşısında ya terk-i diyar ediyor veya Rus işgal makamlarından medet umuyorlardı. Bölgede işgali yaşayan kişiler sorulduğunda, zulm ve baskıyı Ruslardan değil Rum ve Ermenilerden gördüklerini anlatmışlardır.

Alman Anders'in gözlemlerine göre, Rusların Trabzon'u işgali esnasında sükunet ve düzenin mevcut olduğunu, fakat Rus ihtilalinden ve Kafkasya'dan bir Ermeni alayının garnizon olarak Trabzon'a gelmesinden sonra Müslümanlar için vahim günlerin başladığını yazmaktadır. Kafkasya'dan gelen Ermeni alayı askerleri arasında Trabzon'dan firar veya göç yoluyla Kafkasya'ya gitmiş olanlar var mıydı bilemiyoruz. Bildiğimiz Trabzon'daki Rus işgal kuvvetlerine intikam almak amacıyla gönüllü olarak iştirak eden firari Ermenilerin olduğudur. Rus askerleri Bolşevik ihtilali sonrası savaştan çekilince meydan Rum ve Ermenilere kalmıştı. Ruslar geri çekilirken Ermenilerin harekete geçeceğini belirterek Türklere silahlanmalarını öneriyorlardı. Bu uyarıya karşı akıllı geçinen Türklerin ileri gelenleri "*Biz onlarla kardeş gibi geçiniriz*" demişler ve silahlanmayı reddetmişler¹⁰². Bu ortamda Türk ordusu şehre girene kadar her yer yakılıp yıkılmıştı. Bunların asıl amacı henüz şehri terk etmemiş Türklerin de göç etmesini sağlamaktı. 28 Ocak 1918'de Gürcü, Rum ve Ermenilerden oluşan iki bin kişilik bir çete Akçaabat'ı işgal etmiş ve çevrede

¹⁰⁰ Duman, *a.g.t.*, s. 47.

¹⁰¹ Tepekaya-Çalık, *a.g.m.*, s. 182.

¹⁰² Kocal, *a.g.m.*, s. 50- 51.

zulüm ve katliamlarda bulunuyordu. Yüzbaşı Bedros kumandasında örgütlenen Rum ve Ermeniler mevcut yerleşmeleri yok etmeyi planlıyorlardı. Aynı günlerde Taşnak komitesi ileri gelenlerinden Tigranyum özellikle şehirdeki Rumları örgütlüyordu¹⁰³. İşgal döneminde Trabzon dahilinde Ermenilerin öldürdüğü Müslüman sayısı 2.086 kişiydi¹⁰⁴.

Anders'in belirttiğine göre, 1918 Şubatı'nda Rus ordusunun geri çekilmesinden sonra Ermeniler, Trabzon ve Erzincan'da Türklerin ilerleyişini durdurmak için gönüllü birlikler oluşturdu ve 25-30 Nisan tarihleri arasında Trabzon'dan Erzincan'a kadar olan hatta mevcut köylerin birçoğu yakıldı. Bunun kimler tarafından yapıldığı tespit edilemedi¹⁰⁵. İşgal sonrası sevkiyata tabi tutulan Rum ve Ermenilerle Müslüman muhacirler ocaklarına dönmeye başladılar. Rum ve Ermeni muhacirleri Amerikan İaşe Heyeti'nden yardım aldılar ve ABD konsolosluğu tarafından himaye edildiler. Ermeni kilisesi ve mektep binası Ermeni cemaatine teslim edildi. Ermeni cemaati geri dönmeyenlerin mallarının kiliseye verilmesini istedi. Osmanlı idaresi işgal sonrası normalleşmeyi sağlamaya çalışırken Trabzon dahilindeki Ermeniler tedhiş hareketlerinde bulunmaya devam ettiler. Örneğin 7 Ocak 1918'de Rus asker elbisesi giymiş olan Ermeniler Fol kasabasından sayısı 50'yi aşkın kadın ve erkeği Trabzon tarafına sürmüşlerdir. Daha sonra bunların bir kısmının cesedi Fol deresinde bulunmuştur. *Şarlıpazarı*'nın güneyindeki Kızılağaç köyünde Müslümanların elleri, kolları bağlanmış ve süngülenmiş olduğu halde cesetleri bulunmuştur. Belgelere yansıdığı kadarıyla kalabalık Ermeni çeteleri bir ay boyunca *Şarlıpazarı*, Akkilise ve Eynesil'de katliam, gasp ve yağma hareketlerini sürdürmüşlerdir¹⁰⁶. 24 Şubat 1918'de Türk askeri birlikleri Trabzon'a girdi.

20 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla ülke genelinde 74.431 Ermeni ocağına dönmüştü. Bu tarihte henüz Trabzon'a dönen Ermeni bulunmuyordu¹⁰⁷. 12 Aralık 1922 tarihli bir veriye göre Trabzon vilayeti dahilindeki mevcut Ermeni nüfus 19.927 kişidir¹⁰⁸. Bunun ne kadarı Of, Sürmene, Maçka, Yomra, Trabzon, Akçaabat ve Vakfikebir kazalarında yaşıyordu bilemiyoruz. Bu süreçte 1860-1914 yılları arası Kafkasya'ya göç etmiş olan Ermeniler de geri dönmek istiyordu. Dahiliye nezareti bunların kabul edilmesi, ülkeye girişlerine zorluk çıkarılmaması, bu konuda İtilaf devletleri ile işbirliği yapılması, böyle bir uygulamanın Avrupa kamuoyunda Osmanlı lehine bir kamuoyunun oluşumuna etkisini 22 Haziran'da Trabzon vilayetine bildirdi¹⁰⁹. Aynı tarihlerde Venizelos

¹⁰³ Duman, a.g.t., s. 84.

¹⁰⁴ *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, Ankara 2001, s. 375.

¹⁰⁵ Tepekaya-Çalık, a.g.m., 180- 187.

¹⁰⁶ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914- 1918)*, II, Ankara 2005, s. 161.

¹⁰⁷ Atnur, a.g.m., s. 68.

¹⁰⁸ Atnur, a.g.m., s. 70.

¹⁰⁹ Atnur, a.g.m., s. 526.

Tiflis'te Pontus- Ermeni Konfederasyonu oluşturmak amacıyla diplomatik görüşmelerde bulunmak amacıyla bir albayı Batum ve Tiflis'e gönderirken bir diğer albayı da Trabzon'a gönderdi. Ocak 1920'de Ponto-Armenian Konfederasyonu'nun temelini atan bir anlaşma imzalandı¹¹⁰.

Sonuç

Trabzon Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğinde şehirde Ermeni nüfus mevcuttu. Osmanlı hakimiyeti döneminde başta Hemşin ve Bayburt'tan olmak üzere çeşitli yerlerden özellikle Yomra sahasına Ermeni göçleri gerçekleşmiştir. Trabzon'un fethedildiği yıl Osmanlı tebaası Ermenilere de millet olma imtiyazı bahşedilmişti. Fetihden 2. Mahmut dönemine kadar Ermeni Patrikliği tarafından temsil edilen Ermeniler din, dil ve kültürlerini muhafaza ederek yaşamışlardır. Osmanlı sisteminin müsamahası sayesinde kimliğini ve kültürünü muhafaza eden Trabzon Ermeni cemaatinin nüfus içerisindeki payının gittikçe arttığı kolayca tespit edilir. Ancak misyonerlik faaliyetleri sonucu iç çatışma yaşayan cemaat; Ermeni, Katolik ve Protestan olmak üzere üç gruba ayrılacaktır. Osmanlı hepsini millet olarak tanımıştır.

93 Harbi sonrası Batılı devletler tarafından uluslaşma ve Osmanlı coğrafyasında yapay Ermeni devleti kurma projesi uygulamaya konuldu. Yunanistan ve Bulgaristan örneklerinde olduğu gibi burada da aynı yöntem tatbik edildi: İlk etapta söz konusu Ermeni cemaatlerine yönelik modern sivil ve misyoner mektepleri açıldı. Bu mekteplerin temel amacı Ermeni ulusu kimliğini oluşturmaktı. İkinci aşamada komite ve çeteler vasıtasıyla sınırları çizilen sahada toplum farkı gözetmeksizin can ve mal güvenliğinin olmadığı algısı oluşturulmaya çalışıldı. Sonra Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında çatışma çıkarmak hedeflendi. Ülke genelinde olduğu gibi Trabzon'da da 1895'de bu hedefe ulaşıldı. Her ne kadar Trabzon'daki olaylar bastırıldıysa da Ermeni ve Müslüman ötekileşmesi sağlanmış oldu. Dersim'deki Kürtler Çemişkezek, sahil boyundaki Müslümanlar, Erzurum'un Ermeni köylerine, Erzurumlu Ermeniler de sahildeki Müslüman yerleşmelerine saldırılar düzenlediler. Güvenlik kuvvetleri bu olayları bastırdı. Bu gelişmeler sonrası Trabzon'da kalamayacağını düşünen Ermeniler çözümü terk-i diyarda bulacaktır. Konsolosluk raporlarına göre mevcut Ermeni nüfusunun 1/3'ü Trabzon'u terk etmiştir.

Bu göçlere rağmen Trabzon'daki Ermeni nüfusu azalmamış ve 1914'de üç Ermeni cemaatinin nüfusu 20 bini aşmıştır. Genel savaşta asayışı ve cephe güvenliğini sağlamak adına bu nüfusun bir kısmı sevk ve iskana tabi tutulacaktır. Sevkiyata rağmen geride hatırı sayılır sayıda bir Ermeni nüfus kalmıştır. Bu Ermeniler ile Rus işgal kuvvetleri arasında yer alan Kafkasya'daki

¹¹⁰ Mehmet Okur, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yunanistan'ın Karadeniz Politikası ve Rum-Ermeni Federasyonu Kurma Girişimlerine Dair ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Bir Raporu", *Karadeniz'de İsyân, Mübadele ve Propaganda*, İstanbul 2019, s. 252.

Ermenilerden oluşturulan kuvvetler işgal döneminde ve özellikle Rus kuvvetlerinin geri çekilmesi sürecinde bölgede tedhiş hareketlerinde bulunacaklardır. Amaç muhaceret hareketine iştirak etmeyen Türkleri de ocaklarından söküp atmaktır. Burada araştırılması gereken bir diğer husus işgal kuvvetleri arasında yer alan Rus Ermeni birliklerindeki askerlerin ne kadarını 1828-1914 sürecinde Osmanlı topraklarından göç veya firar edenler oluşturuyordu.

Rus işgali sonrası göç edenlerin veya sevkiyata tabi tutulanların ocaklarına dönmelerine izin verildi. Bölge ekonomik açıdan nüfus artışını kaldıracak durumda olmadığından geri dönüş tedrici ve kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bunun sonucu Milli Mücadele sonuna kadar dönen Ermenilerin sayısını bilemiyoruz. Bildiğimiz 1922 itibarıyla o günkü Gümüşhane, Lazistan, Merkez ve Canik sancağı sınırları dahilinde 20 bin civarında Ermeni nüfusun mevcut olduğudur. Bu nüfus da zaman içerisinde yerlerini terk etmiş ve 1927 sayım sonuçlarından anlaşıldığı kadarıyla Trabzon vilayeti dahilinde sadece 98 Ermeni kalmıştır¹¹¹.

KAYNAKÇA

1.Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

A.Mkt. Mhm.

Beo.

Dh. Şfr.

Dh. Tmik. M.

Hr. Mkt.

Hr. Sys.

Hr. Th.

İ. Dh.

İ.Hr.

Mkt. Mhm.

Mvl.

Nfs, d.

Y. Prk. Ask.

Y. Prk. Bşk.

Y. Prk. Kom.

Y. Prk. Um.

Y.Prk. Zb.

YA. Hus.

¹¹¹ 28 TE 1927 Umumi Nüfus Tahriri, 2, Ankara 1929, s. 145.

2. Kitap ve Makaleler

ALBAYRAK, Kadir, *2034 Nolu Trabzon Şerhi Sicil Defterinin (Vr. 70-142) Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1999.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914- 1918), 2, Ankara 2005, s. 161.

ATNUR, İbrahim Ethem, “Trabzon’da Tehcir ve Sonrası Azınlıklara Dair Çeşitli Problemler”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildiriler*, 3- 5 Mayıs 2001, C: 1, Trabzon 2001, ss. 522- 526.

AYGÜN, Necmettin, “Akçaabat’ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26- 28 Nisan 2013*, Akçaabat 2014, ss. 121- 150.

BABACAN, Hasan, *Mehmed Talat Paşa 1874- 1921*, Ankara 2012.

BARDAKÇI, Murat, *Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul 2013.

BEYDİLLİ, Kemal, *2. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi’nin Tanınması (1830)*, Harvard Ün., Cambridge 1995.

1877 Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi.

BİRİNCİ, Ali Mesut-ÇAKICI, Mustaf-TOPAL, Zehra, *Akçaabat- Vakfikebir Nüfus Kütüğü (1835- 1845)*, İstanbul 2012.

BOSTAN, Hanefi, *15- 16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002.

DUMAN, Önder, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni Terör Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2002.

DURŞUN, Yücel, *Trabzon Eyaletinde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461- 1682)*; Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2015.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001.

GEDİKLİ, Fethi, “1560- 1566 Yıllarında Akçaabat ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu”, *Akçaabat Yazıları 1*, İstanbul 2004, ss. 53-103.

GEDİKLİ, Fethi, “1847 Tarihinde Akçaabat’ın Nüfusu: Kaza-i Akçaabat Der Liva-i Trabzon Ber Muceb-i Tahrir-i Cedid sene 64”, *Akçaabat Yazıları 2*, İstanbul 2010, s. 55-79.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, İstanbul 2005.

Hicri 1275 Tarihli Devlet Salnamesi.

Hicri 1305 Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi.

İNAN, Kenan, “Mahmiye-i Trabzon Mahallatından” *17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon 2013.

KARAÇAVUŞ, Ahmet, “1895 Trabzon Ermeni İsyanı ve İsyancıların Sosyo-Ekonomik, Siyasi, Kültürel Kökenleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 19, Trabzon 2015, ss. 75-118.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)* Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003.

KÖKSAL, Ahmet, “Trabzon Vilayeti’nin Nüfusu (1876- 1878)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 15, Trabzon 2013, ss. 99-130.

KÜÇÜK, Mehmet Alpaslan, *Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara 2005.

OKUR, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yunanistan’ın Karadeniz Politikası ve Rum- Ermeni Federasyonu Kurma Girişimlerine Dair ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un Bir Raporu”, *Karadeniz’de İsyân, Mübadele ve Propaganda*, İstanbul 2019.

ŞOLT, Öznur, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Trabzon’da Ermeni Olayları 1895*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı 2004.

TEPEKAYA, Muzaffer-ÇALIK, Ramazan, “Türk ve Alman Belgeleri Işığında Trabzon’da Ermeni Tehcirinin Uygulanması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2005, ss. 169-195.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1877, s. 209. Yay. Haz. Kudret Emiroğlu, Eskişehir 1995.

TÜFEKÇİ, Zeynep, *Trabzon ve Çevresinden Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

YILMAZ, Özgür, “19. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış”, *OTAM*, 21, Ankara 2007, ss. 191-219.

YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.

28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, 2, Ankara 1929.

KENDİ KAYNAKLARINDA YAKINDOĞU MUAVENET HEYETİ'NİN KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ* (1919-1920)

*Gülbadi ALAN**
Tekin Aycan TAŞCI****

ÖZ

ABD Kongresi'nin 1915 yılında aldığı karar doğrultusunda Amerikan Board ve Presbyterian Board misyoner örgütlerine ait üç komitenin birleştirilmesiyle kurulan Yakın Doğu Muavenet Heyeti, faaliyetlerini başta Ermeniler olmak üzere Yakın Doğu ve civar bölgelerinde yurtlarından edilen tüm halklara yardım etmeyi amacı çerçevesinde belirlemiş bir örgüttür. Örgütün bu amaç doğrultusunda çalışmalarında bulunduğu bölgelerden biri de Osmanlı topraklarından göçen mülteci Ermenilerin en yoğun olduğu Kafkasya bölgesidir. Burada ise Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin faaliyetleri 1919 yılından itibaren en çok mültecinin bulunduğu Erivan merkezli Ermenistan topraklarında yoğunlaşmıştır. Heyet, yardım faaliyetlerini Ermeni mültecilerin beslenme, barınma ve sağlık ile birlikte giyim-kuşam, eğitim-öğretim, istihdam gibi ihtiyaçlarını da karşılamak üzere organize etmiştir. Bu çalışmada Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin kendi yayın organlarında yer alan veriler üzerinden Kafkasya'da Ermeni mültecilere yaptığı yardım çalışmaları incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Yakın Doğu Muavenet Heyeti, Kafkasya, Ermeni, tehcir, Amerikan Board

ACTIVITIES OF THE NEAR EAST RELIEF COMMITTEE IN THE CAUCASUS REGION IN ITS OWN RESOURCES

ABSTRACT

The Near East Relief Committee, which was established by the merger of three committees of the American Board and Presbyterian Board missionary organisations in line with the decision taken by the US Congress in 1915. It is an organisation that

* *Gönderim Tarihi: 13.05.2021. Kabul Tarihi: 17.06.2021.*

** *Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KAYSERİ. gulbadi.alan@gmail.com ORCID: 0000-0001-9238-4942.*

*** *Dr Öğr. Üyesi Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KAYSERİ. aycantt@gmail.com ORCID: 0000-0001-6340-035X.*

held activities within the framework of helping the peoples displaced from their homes, especially the Armenians, in the Near East and its surrounding regions. One of the regions where the organisation works for this purpose is the Caucasus region, where the refugee Armenians who migrated from the Ottoman lands are the most concentrated. The activities of the Near East Relief Committee were concentrated on the territory of Armenia, at the centre of which was Yerevan. Most of the refugees had been located here since 1919. The humanitarian aid and social support provided by the delegation covered essential needs of the Armenian refugees, such as nutrition, clothing, shelter, health service, education and employment.

Keywords: The Near East Relief Committee, Caucasus, Armenian, relocation, American Board

Giriş

Belgelerde genelde *Şark-ı Karib Muavenet Heyeti*, *Yakın Şark Muavenet Heyeti*, *Yakın Doğu Muavenet Heyeti*, *Yakın Doğu Yardım Heyeti* veya *Komitesi* gibi isimlerle zikredilen, çalışmamızda en yaygın kullanımıyla *Yakın Doğu Muavenet Heyeti* olarak isimlendireceğimiz örgüt hakkında yapılmış araştırma sayısı oldukça azdır. Bunlar arasında örgütün bölgede yürüttüğü bütün çalışma alanları hakkında bilgi veren önemli eser, Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin kurucularından ve Amerikan Board'un Harput istasyonunda görev yapan misyoner James L. Barton'un, örgütün isteği üzerine kaleme aldığı *Story of Near East Relief (1915-1930)* isimli çalışmadır. Çalışmada kuruluş anından itibaren örgütün, sadece Ermenilere değil, Ortadoğu bölgesindeki diğer topluluklara da yönelik yürüttüğü yardım çalışmaları, doğrudan dipnot olarak herhangi bir kaynak gösterilmeden, sekiz bölüm halinde verilmektedir. Bu yönüyle Barton tarafından kaleme alınan bu kitap, Yakın Doğu Muavenet Heyeti ve onun yardım faaliyetlerini tanıtmaya yönelik yapılmış bir çalışma olarak değerlendirilebilir.¹

Konumuzla ilgili olarak örgütün faaliyetleri hakkında kaleme alınmış bir başka çalışma, Fatih Gencer tarafından 2005'te yüksek lisans tezi olarak hazırlanan, daha sonra da kitaplaştırılan *Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi ve Komitenin ABD'nin Anadolu Politikası Üzerindeki Etkileri (1915-1923)* isimli eserdir.² Üç bölüm üzerine kurgulanan çalışmada önce örgütün Amerika Birleşik Devletleri'nde yardım amaçlı yürüttüğü faaliyetleri, devamında Osmanlı coğrafyasındaki çalışmaları ve örgütün Anadolu üzerinde Amerika Birleşik Devletleri'nin politikalarını yönlendirme çalışmaları üzerinde durulmuştur. Temel kaynak olarak Osmanlı Arşiv belgelerinin kullanıldığı

¹ James Levi Barton, *Story of Near East Relief (1915-1930)*, MacMillan Company, New York 1930.

² Fatih Gencer, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2006.

çalışmada heyetin kendi arşiv belgelerine veya heyetle ilgili Amerikan arşivlerinde bulunan diğer belgelere yer verilmemiştir.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti hakkında makale düzeyinde yapılmış yerli ve yabancı çalışmalar da araştırma konumuz çerçevesinde incelenmiştir. Bu çalışmalardan Türkçe olarak yayınlanmış araştırmalar genelde bazı özel bölgelere veya konulara yönelik olarak örgüt tarafından yürütülen çalışmalar, örgütün yayınladığı *the ACORNE* dergisinde yer alan bilgiler³ veya sadece Türk arşivlerinde yer alan belgeler çerçevesinde⁴ ele almışlardır. Bu araştırmalarda konuyla ilgili durum tespiti yapılmış, ancak kuramsal boyutta konu tartışılmamıştır.

Bu çalışmaların yanında Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Ermenilere yönelik Osmanlı ülkesinde yürüttüğü çalışmalar hakkında dikkate alınması gereken bir başka araştırma grubu, Rockefeller Vakfı arşivinde doğrudan örgütün çalışmalarıyla ilgili belgeler kullanılarak kaleme alınan çalışmalardır. Vakıf, kendi arşivindeki kaynaklar kullanılarak yapılan bütün araştırmaları <https://rockarch.issuelab.org/> sayfası üzerinden yayınlamaktadır. Bu sayfa üzerinden yapılan ayrıntılı incelemede konuyla ilgili makale ve rapor düzeyinde beş çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan birincisinde Rockefeller Vakfı arşivinin tanıtımı yapılmış⁵, ikincisinde Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin geçirdiği tarihi süreç (*Near East Relief* ten *Near East Foundation* 'a nasıl döşüntürüldüğü) anlatılmış⁶, üçüncüsünde örgüt tarafından tehcir sırasında sadece kadınlara yönelik yürütülen çalışmalar hakkında bilgi verilmiş⁷, dördüncüsünde örgütün sadece Kafkasya bölgesinde yürüttüğü yardım çalışmaları hakkında özet bilgi verilmiş⁸ ve sonuncusunda Ermeni meselesi içerisinde Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin yeri hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır.⁹

³ Gülbadi Alan, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee – NER) Çalışmaları", *Geçmişten Günümüze Göç – I*, Ed. Osman Köse, Samsun 2017, s. 661-681; A. Tuğrul, "Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: 7, 2018, s. 240-266.

⁴ M. Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri," *Askeri Tarih Bülteni*, S: 38, 1995, s. 42-49; M. Şimşek, "Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye'ye Nakli Meselesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 9, S:17, 2019, s. 1-12.

⁵ Y. Brodski, "The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center", 2012, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

⁶ M. Limberg, "A Full Round of Life for All: Transforming Near East Relief into the Near East Foundation", 2013, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 9 Mayıs 2021).

⁷ R. Jinks, "Near East Relief and the Rescue of "Absorbed" Armenian Women, 1915-21", 2013, / (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

⁸ D.Rodogno ve S. Gauthier, "The Near East Relief's Caucasus Branch Operation (1919-1920)", 2011, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021)

⁹ S. Miglio, "America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930", 2009, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

Rockefeller Vakfı arşivinde yer alan belgeleri kısmen kullanan bu çalışmaların, tek taraflı bir bakış açısı üzerine inşa edildikleri, tehciri Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik bir soykırım hareketi olarak değerlendirdikleri, yürütülen yardım çalışmalarını ABD'nin kutsal görevi¹⁰ şeklinde yorumladıkları görülmektedir.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin kuruluş dönemi ve bu dönemdeki faaliyetleriyle ilgili kendine ait düzenli tutulmuş belgelerden oluşan bir merkezî arşivden bahsetmek mümkün değildir. Bu kuruluşun tarihi ile ilgili araştırma yapacaklar için iki arşiv çok önemlidir. Bunlardan birincisi, Rockefeller Arşiv Merkezi'dir¹¹. Her ne kadar buradaki belgeler tam olarak işlenmemişse de bu arşiv; günlükler, yayınlanmamış el yazmaları, notlar, broşürler, propaganda malzemeleri ve resimlerden oluşan oldukça geniş ve zengin materyallere sahiptir. Bir diğer arşiv Harvard Üniversitesi'ndeki Houghton Kütüphanesi'ndedir. Burada da Amerikan Board örgütüne ait belgeler bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin etkileşime girdiği çeşitli kurum ve kuruluşlara ait arşivler ile Amerikan Milli Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi de konuyla ilgili sahip oldukları belgeler açısından önemlidir.

Bu çalışma, Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin dört faaliyet alanından biri olan Kafkasya bölgesinde yürüttüğü çalışmalar hakkındaki bilgimizi genişletmeyi, aynı zamanda bu alandaki tarih yazıcılığına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede araştırmanın amacı; Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya'da faaliyetlere başlama süreci ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni mültecilere yaptığı yardım çalışmaları hakkında örgütün kendi yayın organlarında yer alan veriler üzerinden saptama ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Örgüte ait bilgiler ilk önce, örgüt tarafından çıkarılan *News Bulletin* adlı dergide yayınlanmaya başlamıştır. Bu isimle hangi tarihten itibaren kaç cilt ve sayı halinde yayınlandığı tam olarak tespit edilememiştir. Daha sonra bu dergi isim değiştirmiş ve 7 Haziran 1919 tarihinden itibaren örgütün o dönemdeki ismi olan *the American Committee for Relief in the Near East*'in baş harflerinden oluşan *the ACORNE* adını almıştır. 16 Kasım 1920 tarihine kadar bu isimle 2 cilt ve 41 sayı olarak yayınlanan dergi, 23 Ekim 1920 tarihinden itibaren *the Near East Relief* adını almıştır.¹² Çalışmamızda, *Digital Library for International Research (DLIR)* adresinde yer alan *American Board - Near East*

¹⁰ S. Miglio, "America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930", 2009, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

¹¹ Bu arşivde Yakın Doğu Muavenet Heyeti ile ilgili belgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yehonathan Brodski, *The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center*, Yehonathan Brodski, *The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center*, rockarch.org/publications/resrep/brodski.pdf (02.05.2021).

¹² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbadi Alan, "Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee – NER) 1919 Sonrası Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi'ndeki Faaliyetleri", *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal, s.1-39.

Relief başlığı altındaki kaynaklar -özellikle de bu kaynaklar arasında örgütün yayınladığı *the ACORNE* ve *Near East Relief Dergisi*- temel alınmıştır.¹³

Araştırmamızda, Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin çalışmalar yürüttüğü bölgeler içinde özellikle Kafkasya'nın tercih edilmesinin en önemli sebebi, özellikle 1915 Tehcir Kanunu çerçevesinde Ermenilere yönelik yardım çalışmaları yürütmek için kurulmuş olan bu örgütün, Kafkasya bölgesinde yardım etmeye çalıştığı Ermeni nüfusun, diğer bölgelerdeki Ermenilere kıyasla farklı bir nitelik taşımasıdır. Bu nokta dikkate alındığında Kafkasya, iki açıdan Ermenilere yönelik yürütülen yardım çalışmalarının merkezi haline gelmiştir:

Birincisi; Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Rus ordusu Anadolu'yu kuzey-güney doğrultusunda geçmeye çalışmış ve bu çaba çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Bağdat demiryolunun şah damarını kesmek için binlerce Ermeni'yi askere almıştır. Ancak Rusların bu girişimi ilk başlarda başarılı sonuçlar ortaya koysa da, Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkmasıyla yön değiştirmiştir. Rus Devrimi olarak da bilinen bu ihtilal, Rus güçlerinin tamamen çökmesine, Rus ordusunun düzensiz bir şekilde geri çekilmesine ve onları destekleyen sivil halkın Kafkasya'ya kaçmasına neden olmuştur. Anadolu'da yaşayan üç yüz binden fazla Ermeni mülteci, durumları oldukça kötü olan ve siyasi açıdan büyük bir huzursuzluk içinde bulunan Rus Ermenilerinin yaşadığı bölgelere göç etmeye başlayınca, bölgenin ve burada yaşayan halkın durumu çok vahim bir hale gelmiştir.

İkincisi; 19. yüzyılın başlarında, Çar I. Aleksandr (1801-1825) zamanında Osmanlı Devleti ile yaptığı mücadeleler sonucunda Rus askeri kuvvetleri Türk topraklarının bir kısmını işgal ederek, Ermeni nüfusunun büyük bir bölümünü kendi siyasi etki alanına dâhil etmiştir. Bu Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus askeri güçlerinin dağılmasına kadar sadakatle Rus güçlerinin yanında savaşmışlar, 1917 Devrimi'nden sonra Rus Devleti'nin çöküşü üzerine kurulan Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de dağılmış ve Erivan'da Mayıs 1918'de Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir.¹⁴

Kısacası Yakın Doğu Muavenet Heyeti, özellikle Anadolu ve Suriye bölgelerinde yürüttüğü yardım çalışmalarında, ağırlıklı olarak 1915 Tehcir Kanunu çerçevesinde göç eden Ermenileri çalışmalarının odak noktasına alırken, Kafkasya bölgesinde bir yandan Rusya'nın bölgede takip ettiği politikaların olumsuz neticelerinden büyük oranda etkilenen Ermeni halkına ve diğer yandan da bölgeye Anadolu'dan göç eden Ermenilere yönelmiştir.

¹³ Verilen bilgiler dipnotta gösterilirken, öncelikle www.dlir.org/ adresinde bilgilerin toplu halde bulunduğu *American Board - Near East Relief* adresi, ardından bilginin bulunduğu klasörün adı ve son olarak bilginin alındığı sayfanın numarası aynen verilmiştir.

¹⁴ Birinci Dünya Savaşı sonunda barış antlaşmalarını hazırlama görevi verilen ve 18 Ocak 1919'da Paris'te başlayan Konferans'ta oluşturulan Yüksek KONSEY bu cumhuriyeti daha sonra tanımıştır.

Kafkasya bölgesini çalışma konumuz olarak seçmemizin bir başka nedeni de burada yürütülen çalışmalarda bizzat Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin, ihtiyaç sahibi insanlara yardım edilmesi gerektiği konusunda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin diğer yardım kuruluşlarından doğrudan destek talebinde bulunmasıdır. Dünya savaşının son yılında Yakın Doğu Muavenet Heyeti adına iki Amerikalı, genç Ermenistan Cumhuriyeti'ni cesaretlendirmek ve Türkiye'den gelen Ermeni mülteciler arasında yardım çalışmaları yürütmek için Kafkasya'ya gitmiştir. Ancak yürütülen yardım çalışmaları yetersiz kalınca 1919'un başlarında küçük bir grup yardım çalışanı, bu çalışmalara destek vermek için bölgeye gönderilmiş, fakat bölgenin şartlarını gördükten sonra hemen hemen imkânsız bir görevle karşı karşıya kaldıklarını anlamışlardır. Bölgede açlık çok yaygındır ve çoğunluğu Ermenilerden oluşan yaklaşık bir milyonluk bir nüfus, en basit yaşam gereksinimlerine veya bunları güvence altına almanın yollarına sahip değillerdir. Bölge halkının bu durumuna yardım etmek için bölgede bulunan Yakın Doğu Muavenet Heyeti, Amerikan Kızıl Haç Örgütü ve Amerikan Yardım İdaresi'nden yardım talebinde bulunmuştur. Bu çağrıya karşılık olarak iki örgüt Kafkasya'ya Kızıl Haç yardım malzemeleri ve aylık yedi bin ton un göndermeye başlamıştır. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri, genç Ermenistan Cumhuriyeti'ne elli subay atamış ve bu grup adına siyasi yetki Albay William N. Haskell'e verilmiştir.

1. Yakın Doğu Muavenet Heyeti Teşkilatlanmasında Kafkasya Bölgesi

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, 1915 yılında ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun İttihat ve Terakki hükümeti tarafından tehcir edilen Ermenilere yiyecek, giyecek ve sağlık hizmetleri gibi insani konularda derhal yardım edilmesi gerektiği düşüncesiyle kendi hükümeti nezdinde yapmış olduğu girişimler neticesinde ABD Kongresi'nde yayımlanan bir kanunla kurulmuştur. Örgütün, ABD kongresi tarafından onaylanan kuruluş sözleşmesinin ikinci bölümünde¹⁵ amacı; Yakın Doğu ve civar bölgelerinde yaşayan ve acı çeken insanların topraklarına geri dönmelerine, rehabilitasyonlarına ve düzenlerini yeniden kurmalarına yardım ve destekte bulunmak; yetim ve dulların bakımını sağlamak; doğrudan veya dolaylı olarak savaşın vahameti, insanların zulümleri ya da kontrollerinin dışında yaşanan başka etkenlerden dolayı yoksullaşmış insanların sosyal, ekonomik ve endüstriyel refahını artırmak şeklinde açıklanmıştır.¹⁶

¹⁵ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001.

¹⁶ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001; Barton, *Story of Near East Relief*, 1930.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti; Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren *Amerikan Board*¹⁷ bünyesindeki *Ermeni Muavenet Komitesi (Armenian Relief Committee)* ile *Presbyterian Board*¹⁸ bünyesindeki *Filistin-Suriye Muavenet Komitesi (Palestine-Syrian Relief)* ve *İran Muavenet Komitesi (Persian Relief Committee)*'nin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.¹⁹ Aynı amaca hizmet için kurulmuş bu üç komite, faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütebilmek amacıyla 1915 yılı Kasım ayında²⁰ *Amerikan Ermeni ve Suriye Yardım Komitesi (American Committee for Armenian and Syrian Relief)* adıyla birleştirilmiştir. 1918 yılında komite isim değiştirerek *Amerikan Yakın Doğu Muavenet Heyeti (American Committee for Relief in the Near East)* adını almıştır. 1919'da tekrar bir isim değişikliğine uğrayarak *Yakın Doğu Muavenet Heyeti (Near East Relief)* adını almıştır. Örgüt 1930 yılında son defa bir isim değişikliğine gitmiş ve *Yakın Doğu Vakfı (The Near East Foundation)*²¹ adını almıştır.²²

Çalışmaların en yoğun yürütüldüğü dönemlerde örgütün faaliyetleri New York ve Washington'da bulunan iki merkezden organize edilmiştir. Amerika çapında yürütülen çalışmaların idare merkezi New York'ta bulunan ofis olmuş ve burada faaliyetler her eyaletten sorumlu bir eyalet temsilcisi ve çalışma bölgelerinden sorumlu bir saha çalışanı ile yürütülmüştür. Şubat 1919 yılı itibariyle faaliyet alanları 14 bölgeye ayrılmıştır²³. Bu durum sabit kalmamış takip eden günlerde örgütün çalışmaları için farklı taksimatlar yapılmıştır. Bu taksimata son şekil verilmeden önce 1920 yılının henüz başlarında aşağıdaki

¹⁷ Amerikan Board örgütü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, Arba Yayınları, İstanbul 1989; Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, Ankara 2015.

¹⁸ Örgüt Suriye'deki çalışmalarını 1822 yılında başlattı. 1872 yılında da İran coğrafyasını çalışma sahasına dâhil etti. *Amerikan Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027016.

¹⁹ Örgütün kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barton, *Story of Near East Relief*, 1930; Gencer, *Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*; Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yayınları, Ankara, 2015.

²⁰ Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin 1 Temmuz 1919-1920 dönemi faaliyetlerini açıklamak için Amerikan Parlamentosuna sunduğu raporda üç komitenin birleşerek Yakın Doğu Muavenet Heyeti adını aldığı tarihi 6 Ağustos 1919 olarak vermektedir. *Amerikan Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027004.

²¹ Brian Johnson, "Americans Investigating Anatolia, the 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland", http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_20c/niles_suthr/Americans_Investigating_Anatolia_Final_to_OTAP_rev_1.pdf (Bu makale aynı zamanda *The Journal of Turkish Studies*, 34, II, 2010, 129-147'de de yayınlanmıştır); Brodski, *agm*; Örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gencer, *Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, İstanbul 2006.

²² *Amerikan Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001; Barton, *Near East Relief*, 1930; Gencer, *Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*; Alan, *Amerikan Protestan Okulları*.

²³ *Amerikan Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001.

çalışma bölgeleri oluşturulmuş ve çalışmalar bu teşkilatlanma yapısı içerisinde yürütülmüştür²⁴:

ADAPAZARI	İZMİT
ADANA	KONYA
Haçin	MERZİFON
Haruniye	ULUKIŞLA
Mersin	SAMSUN
Tarsus	SİVAS
BARDİZAG ²⁵	İZMİR
BURSA	SURİYE BÖLGESİ
KAFKASYA	Antep
Ahılkelek	Halep
Gümrü	Beyrut
Bakü	Diyarbakır
Batum	Kudüs
Nahçıvan	Lazkiye
Novorossiysk	Maraş
Tiflis	Mardin
Karakilise	Şuf
Kars	Trablus
Şuşa	Urfa
KAYSERİ	TRABZON
İSTANBUL	Ordu
DERİNCE	
HARPUT	
Malatya	
Arabkir	

Oluşturulan bu bölgeler içindeki faaliyetlerde farklı zamanlarda farklı şekillerde düzenlemelere gidilmiştir. Mesela 1919 yılı ortalarında Kafkasya bölgesinde yürütülen çalışmalar Batum, Bojom ve Ahılkelek, Bakü, Tiflis Karakilise, Gümrü, Kars ve Erivan (Eçmiyazin, İğdır, Gamarloo, Nahçıvan, Ashdara ve alt birimleri içermektedir) istasyonlarına ayrılmıştır.²⁶ İlerleyen dönemlerde bu taksimatın değiştirilmesine yönelik bir takım görüşler ortaya atılmış ve bu çerçevede çalışmaların dört bölge etrafında teşkilatlandırılması gerektiği fikri gündeme gelmiştir. Bu fikir önce 23 Nisan 1919 tarihinde Dr.

²⁴ American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0202001.

²⁵ Bahçecik, Başiskele.

²⁶ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0108001.

William Wheelock Peet'in²⁷ başkanlığında yapılan 16. toplantıda gündeme getirilmiş ve önerilen bölgeler şöyle belirtilmiştir²⁸:

1. İstanbul Bölgesi: Sivas, Harput, Antep ve Adana'yu içine alacak şekilde Trabzon ve kuzeyinde kalan bütün bölgeyi kapsamı düşünölmüştür.

2. Kafkas Bölgesi: Batum, Erzurum, Bitlis ve Van'ı kapsamı öngörölmüştür.

3. Halep Bölgesi: Urfa, Mardin, Halep, Diyarbakır, Maraş ve Antep'i kapsayacaktır.

4. Beyrut Bölgesi: Güney Suriye'yi kapsayacaktır.

Kafkasya Bölgesi'nin merkezi Erivan olmasına rağmen 1919 yılı ortalarında Tiflis'te yürütölen yerel faaliyetler örgütün merkez ofisi tarafından yürütölen faaliyetlerden ayrılmış ve Theodor A. Elmer buradaki çalışmaların başına atanmıştır. Böylece Kafkasya Bölgesi'nin genelinden sorumlu yöneticinin tüm zamanını genel çalışmalara ayırmasına imkân sağlanmıştır.²⁹ Bir yandan örgütün çalışmaları, iyi bir teşkilatlanma yapısıyla sağlam zemine oturtulmaya çalışılırken, diğeryandan da Yakın Doğı Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesi'nde çalışmaların merkezi olan binalarda -özellikle Erivan ve Tiflis'te- yerli çalışanlar tarafından üretilmiş Amerikan bayrakları dalgalandırılarak³⁰ ABD'nin bölgedeki varlığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

5 Eylül 1919'da Yakın Doğı Muavenet Başkanlığı altında, ACRNE ve ARA (the American Relief Administration)'nın Kafkasya ve Rusya Ermenistan'ındaki faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi ve sağlamaştırılması için çalışmalar başlatılmıştır. 15 Eylül'de örgütlenme planı tamamlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Tiflis'teki merkez ofisin çalışmaları, Müttefik Yüksek Komiseri Albay William N. Haskell'in yönetimi altında şu şekilde alt bölümlere ayrılmıştır:

Personel Başkanlığı (Albay James C. Rhea)

İdari Bölüm

Güncel Koşulların ve İhtiyaçların İncelenmesi

Yetimhane ve Hastane İşletmesi ve Endüstriyel Çalışma

²⁷ 14 Şubat 1851'de Fall River'da dünyaya gelmiş, Williston Seminary ve Grinnell College'den mezun olduktan sonra 1874-1881 yılları arasında Burlington Demiryolu Şirketi'nde çalışmıştır. 11 Ağustos 1881'de Martha Cartlidge ile evlenmiş ve 1 Eylül 1881 tarihinde Amerikan Board adına çalışmak üzere İstanbul'a gitmek üzere ülkesinden ayrılmış, 22 Haziran 1925'te ancak dönebilmiştir. 8 Eylül 1942'de ülkesinde hayatını kaybetmiştir. Osmanlı ülkesinde misyoner olarak görev yaptığı dönemde 1918 ve 1919 yıllarında Yakın Doğı Muavenet Heyeti'nin teşkilatı ve idaresinde önemli bir rol oynamıştır. (www.dliir.org)

²⁸ *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C037014A03.

²⁹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0103003.

³⁰ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102006.

Malzeme Satın Alımı, Depolanması, Nakliyesi ve Dağıtımı Bütçe, Ödeme, Denetim ve Değişim

Aynı zamanda Kafkasya Bölgesi de yeni bir idari teşkilatlanmaya ayrılmıştır. Bu yeni duruma göre bölge: Erivan, Kars, Gümrü, Batum, Karakilise, Ahılkelek, Tiflis, Şuşa ve Borçalı Tarafsız Bölgesi olarak taksim edilmiştir.³¹

Kafkasya Bölgesi içerisinde bu şekilde bir düzenleme yapılmasının sebebi, bölgede askeri durumun değişmeye başlamasıdır. Bu çerçevede Müttefik Yüksek Komiseri Haskell ve Albay Rhea, sahada bir teftiş gezisi yapmışlar ve bu geziyi 25 Eylül günü tamamlamışlardır. Gezi esnasında, Türk ve Kürtlerin İğdir, Erivan ve Kars yönüne doğru ilerlediklerini ve bu suretle Rus Ermenistan'ının zaten hâlihazırda aşırı kalabalık olan bölgelerine kaçan mültecilerin sayısının büyük ölçüde artırdığını, bu dönemde Nahçıvan'dan İran'a giden demiryolunun ise artık çalışmamaya başladığını tespit etmişlerdir. Durum böyle olunca Nahçıvan'da Karabağ dağlarına doğru -doğuya doğru sıkışmış durumda olan 12.000 Ermeni'nin tüm erzaklarının kesildiği görülmüştür. Benzer şekilde tecrit edilmiş olan Şuşa'daki 7.000 mülteci ise daha kolay şekilde hayatlarını idame ettirip temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yerlere büyük zorluklarla tahliye edilmiştir.³²

Askeri durumdaki değişmelerin yanı sıra bölgede mültecilerin durumunu etkileyen bir başka önemli gelişme, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gergin siyasi ortam olmuştur. Nihayet bu gerginlik, 4 Ekim 1919 günü iki taraf hükümetleri arasında tartışmalı Şerur ve Nahçıvan bölgelerinde bir Amerikan Genel Valisi altında tarafsız bir bölge kurulmasına yönelik bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Böylece Yakın Doğu Muavenet Heyeti çalışanlarının, her iki yerde bulunan insanların güvenlik ihtiyaçlarıyla ilgilenmesinin sağlanması mümkün olmuştur.³³

Albay Haskell'in gerçekleştirdiği teftiş gezisi sonucunda yapılan hesaplamalarla bölgede yardıma muhtaç Ermenilerin ihtiyaçlarının giderilebilmesi için 7.000 ton buğday unun veya eşdeğerinin 1 Aralık 1919'dan itibaren her ay ABD'den veya bazı dış kaynaklardan sağlanması gerektiği anlaşılmıştır. Aksi takdirde gelecek kış boyunca hayatını kaybedenlerin sayısının oldukça artacağı öngörülmüştür. Ayrıca Yakın Doğu Muavenet Heyeti Kafkasya Şubesi tarafından bölgelerin ihtiyaçlarına göre dikkatle derlenip tablo haline getirilen veriler, geçmişte sadece evsizlere ve aşırı ihtiyaç sahiplerine yapılan kısmi yardımın artık ihtiyaç sahiplerinin tamamına ulaşacak şekilde genişletilebilmesi

³¹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121001.

³² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121003 - ABA132C0121004.

³³ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121003 - ABA132C0121004.

için aylık çok büyük meblağlara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu yardımları gerçekleştirebilmek için daha fazla personel ihtiyacı ortaya çıkmıştır.³⁴

Heyetin bölgedeki faaliyetlerinde karşılaştığı bir başka zorluk, yardım malzemelerinin nakliyesindeki sorunlar olmuştur. Ermenistan'a erzak ulaştırabilmek için ihtiyaç duyulan Batum-Tiflis-Bakü, Tiflis-Gümrü-Kars ve Tiflis-Gümrü Erivan demiryolları Birinci Dünya Savaşı boyunca çok büyük değişim geçirmişti. Özellikle Türkiye'den gelen mülteci akımı nedeniyle bu yollar üzerinde aşırı yük vardı. Yine Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkilerin bozuk olmasından dolayı bir ülkeden diğerine malzeme nakliyesi için uzun zaman alan diplomatik girişimlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Ancak Yakın Doğu Muavenet Heyeti, bu bürokratik işlemlerin çoğunu çözmeye ve Gürcistan hükümeti ile Ermenistan'a yardım malzemelerinin derhal ve engeliz olarak Gürcistan üzerinden gönderilmesi konusunda bir anlaşmaya varmaya muvaffak olmuştu.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin bölgedeki ihtiyaç sahibi mültecilere yardım ulaştırmada karşılaştığı sorunlardan bir diğeri de yağma ve haydutluk faaliyetleriydi. Trans-Kafkasya dağlarındaki haydutlar demiryoluyla yapılacak nakliye için önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. Bunların sıkça gerçekleştirdikleri tren soygunları mültecilere yardımların ulaştırılmasında aksaklıklara neden olmakta, bu da mülteciler arasında ihtiyaçları daha da arttırmaktaydı. Bunun yanı sıra Batum limanının yetersizliği de bir sorun teşkil etmekteydi. İhtiyacı karşılamak için depolar bulmak ya da eğreti depolar yapmak gerekmektedir. Ayrıca demiryolu limanındaki rıhtımlar küçük ve savaş sırasında bakıma muhtaç hale gelmişti. Bunlar ise Heyet'in iş yükünü daha da arttırmaktaydı.

Bütün bu sorunlara rağmen Yakın Doğu Muavenet Heyeti karşılaştığı sorunların önemli bir kısmını çözmeyi belli oranda başarmıştır. Öncelikle bu sorunların üstesinden gelebilmek için mültecilerin büyük merkezlerde toplanmasına yönelik bir plan geliştirilmiş ve bunu uygulamaya koymuştur. Bu durum işleri oldukça rahatlatırken, personelde tasarruf yapılmasını, barınma şartlarının iyileşmesini, tamamlayıcı hastane hizmetinin kolaylaşmasını sağlamıştır. Gümrü'de temin edilen büyük askeri kıışlalar 50.000 ile 60.000 mülteciyi barındıracak, besleyecek, temiz ve sıcak tutacak ve tıbbi yardımların rahat sağlanacağı bir duruma getirilmiştir.³⁵

Bütün bu çalışmalar devam ederken Kafkasya Yakın Doğu Muavenet Direktörü olarak Albay William N. Haskell'in yerine Albay M. Ernest A. Yarrow atanmıştır. Müttefik Yüksek Komiserliği görevini tamamlayan Albay Haskell'in bir süre Batum'da kalması ve ABD Tahıl Şirketi'nin Ermeni

³⁴ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121003 - ABA132C0121004.

³⁵ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121003 - ABA132C0121004.

Hükümetine sağladığı tahıl dağıtımını da bitirmesi planlanmıştır. Albay Haskell ile birlikte Kafkasya'da bulunan tüm subayların da görevlerinden alınmaları uygun görülmüştür. Haskell'den görevi devralan Mr. Yarrow, Gümrü'yü karargâh haline getirmiştir. Bunun nedeni, büyük depoların burada bulunması sebebiyle tüm yardım faaliyetlerinin bu noktada yoğunlaşmasıdır. Yarrow, büyük depolara sahip olması sebebiyle tüm yardım faaliyetlerinin yoğunlaştığı Gümrü'yü karargâh haline getirmiştir. Diğer taraftan da yetimhane ve hastaneler için depoları Erivan, Karakilise, Geligan ve Kars'da muhafaza etmeyi, Erivan'da bir tedarik dağıtım deposu kurmayı, Batum ya da Poti'de de bir ikmal/malzeme alım deposu oluşturmayı planlamıştır. Ayrıca İngilizlerin Batum'u tahliye etmesi durumunda, Gürcistan'ın yönetimi altında daha güvenli olacağı için Poti'yi alıcı/merkez üs yapmanın daha akıllıca olabileceğini düşünmüştür.³⁶

Kafkasya Bölgesi'nde Yakın Doğu Muavenet Heyeti çalışmalarından sorumlu kişi olarak atanan Albay Yarrow, 1 Temmuz 1920'de organizasyonunu tamamlamış, planlandığı gibi merkezi Tiflis'ten Gümrü'ye nakletmiştir. Ayrıca çalışma birimlerine aşağıda ismi zikredilen aşağıdaki yeni personellerin atamasını gerçekleştirmiştir:

<i>Genel Müdürlük:</i>	Mr. E. A. Yarrow, Genel Müdür Mr. William Yoder
<i>Birinci Bölüm (Yetimhaneler ve Hastaneler):</i>	Mr. Harold B. Barton, Müdür
<i>İkinci Bölüm (Sarf Malzemeleri ve Ulaşım):</i>	Mr. Elmer Eckman, Müdür Mr. Robert L. Ferguson Mr. L. Lester Mr. Charles McBride
<i>Üçüncü Bölüm (Finansman):</i>	Mr. Raymond Gilman, Müdür
<i>Gümrü Bölgesi:</i>	Yüzbaşı J. Dangerfield, Bölge Komutanı Dr. J. Hawthorne Mr. Nelson Meeks M. Willard Nelson
<i>Ahılkelek Bölgesi:</i>	Mr. Hugh E. Clark – Düzenleme Memuru/Görevlisi
<i>Erivan Bölgesi:</i>	Mr. Fossum, Bölge Komutanı Mr. Ralph Dissell Mr. Leonard Hubbard Mr. J. R. Phelps Mr. Clayton Skinner

³⁶ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0227004

<i>Karakilise Bölgesi:</i>	Mr. George Kuntz, Bölge Komutanı (geçici)
<i>Kars Bölgesi:</i>	Mr. Edward Fow, Bölge Komutanı Mr. Arthur Hammond Mr. Arthur White Miss Elizabeth Anderson Miss Frances Anderson
<i>Tiflis Bölgesi:</i>	Captain David B. Kinne, Düzenleme Memuru/Görevlisi (geçici) Mr. Frank Shearer Mr. Charles Peers
<i>Bakü Bölgesi:</i>	Mr. H. H. Spoer

İstanbul'dan Kafkasya'ya yeni gelen Mrs. Veronica Harris, Miss Grace Morey ve Miss Florence L. Myers da bu düzenlemeye ve bölgede yürütülecek olan yardım çalışmalarına dahil edilmişler, ancak Mr. Yarrow'un listesinde yer almamışlardır.³⁷

Kafkasya bölgesinde Yakın Doğu Muavenet Heyeti adına hem teşkilatlanma hem de yürütülen çalışmalar alanında bu gelişmeler yaşanırken, örgütün Ortadoğu bölgesinde yürüttüğü çalışmaların teşkilatlanmasında taksimata son şekli verilmiştir. Böylece 1920 yılı itibariyle New York'tan idare edilmeye başlanan Yakın Doğu Muavenet Heyeti; Anadolu, Yunanistan, Kafkasya ve Suriye'yi içine alan bölgedeki çalışmalarını, birbirinden tamamen bağımsız olan dört ayrı faaliyet alanına bölerek devam ettirmiştir. Bunlar³⁸:

1. Kafkasya bölgesi: Bu bölgenin idare merkezi bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Gümrü (Alexandropol) şehridir. Bölgenin çalışma alanı içine giren yerler Ermenistan ve Gürcistan'ın bir bölümünü içine alan Trans-Kafkasya'dır. Başlıca şehirler Bakü, Tiflis, Batum, Gümrü, Erivan, Kars, Karakilise, Ahılkelek ve Eçmiyazin'dir. Bazı belgelerde bu bölgede yer alması düşünülen şehirler Van, Tiflis, Gümrü, Erivan ve Trabzon olarak belirlenmiştir. Bölgenin idaresi Amerikan Kızılhaç Örgütü üyesi olan Yüzbaşı E. A. Yarrow sorumluluğuna verilmiştir.³⁹

³⁷ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0229003

³⁸ *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C037002A09, ABA132C037002A10, ABA132C037002A11.

³⁹ *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C037002A09; *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No:ABA132C027007; *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No:ABA132C0101003.

2. Anadolu bölgesi: Bazı kaynaklarda *İstanbul bölgesi* olarak da verilmektedir.⁴⁰ İstanbul'dan idare edilen bölge, Avrupalıların Küçük Asya dediği Anadolu topraklarını kapsamaktadır. Faaliyet yürütülen başlıca şehirleri; İstanbul, İzmir, Kayseri, Harput, Trabzon, Bursa, Sivas, Konya, Haçin⁴¹, Merzifon, Samsun, İzmit, Adana Tarsus ve Mersin'dir. Bu bölgeden Albay J. P. Coomba sorumlu tutulmuştur.⁴²

3. İran bölgesi: İdare merkezi Tebriz'dir. Çalışmaları bölgede bulunan ABD konsolosluk temsilcileri idare etmektedir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya bölgesi ve Kuzey İran bölgelerini kapsamaktadır. Faaliyet yürütülen başlıca şehirleri Tebriz, Hemedan, Kirmanşah, Urmiye, Bağdat, Bukub ve Musul'dur.⁴³ Bölgenin Amerikan Konsolosluk Acentesi tarafından idare edilmesine karar verilmiştir.⁴⁴

4. Beyrut bölgesi: Bazı yerlerde Suriye-Halep bölgesi olarak da geçmektedir.⁴⁵ İdare merkezi Beyrut'tur. Çalışma alanı Suriye, Filistin ve Halep'in kuzey ve doğusudur. Çalışma yürütülen başlıca şehirler; Beyrut, Kudüs, Şam, Trablus, Sayda (Sidon), Halep, Mardin, Urfa, Diyarbakır, Antep ve Maraş'tır. Bölgeden sorumlu kişi, Amerikan Kızılhaç Örgütü'nden Binbaşı James H. Nicol olarak belirlenmiştir.⁴⁶

2. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesi'ndeki Yardım Çalışmaları

Savaş yıllarında, misyoner örgütleri bünyesinde komiteler genelde eğitim-öğretim ve sağlık hizmetleri üzerinden faaliyetlerini sürdürmekteydi. Tehcir sonrasında ise bazı okullar öğrenci kayıtlarının durması nedeniyle misyonerler tarafından yetimhanelere dönüştürmüştür. Yukarıda zikrettiğimiz iki misyoner örgütün Anadolu'da faaliyet gösteren üç komitesinin birleş-

⁴⁰ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007.

⁴¹ Bugünkü ismi Saimbeyli'dir.

⁴² *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007.

⁴³ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007.

İran bölgesinde muhteşem yardım çalışmaları yürütülmekte ve bu çalışmalar için gerekli olan paranın idaresi burada hizmet veren misyonerlere verilmiştir ve misyonerlerin varlığından dolayı Yakın Doğu Muavenet Heyeti personeli göndermek gerekli değildir. Kafkasya ve Beyrut bölgelerinde de yürütülen çalışmalar oldukça iyidir. Özellikle yetimhane, hastane ve diğer alanlarda yardım çalışmaları yürütülmektedir. Burada çalışanlar, faaliyetlerini ateş altında yürütmektedir. *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C0301001-ABA132C0301002.

⁴⁴ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007.

⁴⁵ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007. Yukarıda belirtilen rakamlar ve istatistikler, New York ofisinin isteği üzerine, Yakın Doğu'daki tüm merkezler tarafından çok dikkatli hazırlanmış olan raporlardan derlenmiştir.

⁴⁶ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027007. Bu bölgede örgüt adına yürütülen çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alan, *Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi*, s.1-39.

tirilmesiyle oluşturulan Yakın Doğu Muavenet Heyeti, faaliyetlerini muhtaç durumda olan insanların en temel ihtiyaçlarını karşılama, yetimlere, dul kalmış kadınlara ve yoksul insanlara -para kaynağının elverdiği ölçüde- yardım çalışmaları yürütmek üzere şekillendirmiştir.⁴⁷ Heyetin yardımlarından Osmanlı Devleti vatandaşı Ermeni, Rum, Nesturi, Süryani, Asuriler yararlandırılmıştır. Bu gruplar içinde de Ermeniler çalışmaların merkezine oturtulmuştur.⁴⁸

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, 1919 yılının ortalarında Kafkasya bölgesinde yürüttüğü çalışmaları, sağlık ve yetimhane hizmetlerine ağırlık veren 12 merkez etrafında yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede bölgede 2.000 hasta kapasiteli 14 hastane ile 16.000 kişilik 50 yetimhane örgüt adına faaliyette bulunmuştur. 12 çalışma merkezi içerisinde örgütün 6 hastanesinin hizmet verdiği Erivan ön plana çıkmaktadır. Aynı dönemde bölgeden gönderilen 11 Mayıs 1919 tarihli bir raporda, bölgede manzaranın yürek parçalayıcı olduğu, 1.800 aç çocuğun günde bir öğünle doyurulduğu ve günde bir kez çevreden ölen çocukların cesetlerinin toplandığı vurgulanmaktadır. Yine aynı raporda bölgede tifüsün azaldığı ancak bu sefer de koleranın ortaya çıktığı, mültecilerin çok fazla ot ve yonca yemesinden dolayı yüksek sayıda dizanteri vakasının tespit edildiği vurgulanmaktadır.⁴⁹

Kafkasya Bölgesi'nde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin yürüttüğü çalışmalarda temel olarak sıkıntı içinde olanlara belli bir ücret karşılığı istihdam sağlamak yönünde bir politika da takip edilmiştir. Bu şekilde örgüt, bir taraftan basit hayır işleri yürütürken diğer taraftan insan kaynağı yaratarak çalışanların üzerindeki yükü bir nebze azaltmaya çalışmıştır.⁵⁰ Diğer taraftan özellikle hastanelerin ve yetimhanelerin örgütlenmesinde Ermeni hükümeti de önemli rol üstlenmiş ve birçok çalışmada bulunmuştur. Yakın Doğu Muavenet Heyeti de büyük ölçüde hâlihazırda yürütülmekte olan bu çalışmaların ve kurulmuş olan teşkilatın iyileştirilmesi yönünde katkılarda bulunmuştur.⁵¹

Yine bu alanda özellikle hastanelerin ve yetimhanelerin örgütlenmesinde Ermeni hükümeti tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin çalışmaları büyük ölçüde hâlihazırda yürütülmekte olan bu çalışmaların ve kurulmuş olan teşkilatın iyileştirilmesi şeklinde devam ettirilmiştir. Bu noktada Ermenilerin çok büyük zorluklar altında çalıştıkları ve bu kadar çok şey başarmalarının oldukça itibarlı olduğu vurgulanmaktadır.⁵²

Anadolu ve Suriye bölgelerinde yürütülen yardım çalışmaları ile Kafkasya⁵³ bölgesinde yürütülen yardım çalışmaları bazı hususlar bakımından

⁴⁷ *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C0301001.

⁴⁸ *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C0301001.

⁴⁹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0101003.

⁵⁰ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁵¹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0106002.

⁵² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0106002.

⁵³ Ermenistan Cumhuriyeti toprakları kastedilmektedir.

farklılıklar göstermiştir. Öyle ki Anadolu ve Suriye bölgelerinde acil beslenmeye daha az ihtiyaç duyulurken başlıca yardım faaliyetleri endüstriyel işler, yetimhanelerin ve kurtarma evlerinin bakımı, tıbbi işler ve kıyafet dağıtımı üzerine yoğunlaşmıştı. Diğer taraftan nispeten daha az yoksul mülteci bulunmasına rağmen daha geniş bir alana dağılmış durumdaki bu iki bölgede iletişim daha yavaş, ulaşım daha zor gerçekleşmekteydi. Kafkasya Bölgesi'nde ise coğrafi olarak bu iki bölgeye göre daha küçük olmasına karşın daha fazla mülteci bulunmakta ve buna bağlı olarak çalışma daha yoğun şekilde gerçekleşmekteydi. Kafkasya bölgesinde Anadolu ve Suriye bölgelerinde bulunanlardan daha az istasyon ve kurum vardı, fakat hepsi daha büyük ve her biri ayrı ayrı daha fazla insana yardım dağıtmaktaydı. Mülteciler genellikle demiryolu üzerindeki veya yakınındaki merkezlerde toplanmış durumdaydı. Mesela Gümrü'de tek bir bina grubunda 23.000 mülteci bulunmaktaydı. Kafkasya'da başlıca yardım faaliyetleri acil beslenme ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Diğer meseleler ise bölge şartları gereği ikinci derece önemdeydi. Diğer iki bölge ile Kafkasya bölgesinde yürütülen yardım faaliyetlerindeki temel fark da burada yatmaktaydı. Bölgede ihtiyaç sahibi insanlara günlük ekmek dağıtımında bulunulmaktaydı. 1919 yılı ortalarında sadece Tiflis'te her gün 40.000 kişiye ekmek dağıtılmaktaydı. Aynı dönemde şehirde bir de günlük 1.000 kişinin karnını doyurduğu Rus yemekhanesi hizmet vermekteydi.⁵⁴ Sadece Gümrü'de günlük 157.000 kişiye yiyecek sağlanmaktaydı.⁵⁵ Bunun dışında Kafkasya Bölgesi'nde genellikle ebeveynler çocuklarına yeteri kadar yiyecek sağlayamadıkları durumlarda günde bir öğün yemek verilen aşevlerine giderek çocuklarını doyurmaya çalışmaktaydılar. Bu uygulama Yakın Doğu Muavenet Heyeti çalışanları tarafından *ev-yetimhane sistemi* olarak tabir edilmekteydi. Eçmiyazın'da bu sistem tatmin edici bir şekilde uygulanmaktaydı ve bu şekilde yaklaşık 1.600 çocuğun beslenmesi sağlanmaktaydı.⁵⁶

Yardım alanları içinde beslenmeden sonra acil müdahale ihtiyacı hissedilen en önemli meselelerden bir diğeri evlerini barklarını terk etmiş olan mültecilerin barınma ihtiyacının karşılanmasıydı. Kafkasya Bölgesi içinde özellikle Erivan'da Ermeni hükümeti, her gün gelen mültecilerin barınmalarını sağlamak için bir sığınma evi kurmuştu. Buraya gelenlerin çoğunluğunu hasta çocuklar oluşturmaktaydı. Yarı aç mülteciler şehirden yaklaşık 8 km uzaktaki bir kampa götürülmekteydi. Bir seferde yaklaşık 100 kişiyle ilgilenilen bu

⁵⁴ Aynı dönemde Tiflis'te yardıma muhtaç durumdaki Rusların durumu NER çalışanları tarafından acınacak bir durum şeklinde değerlendirilmektedir. Ermeniler kadar mutlak bir yoksulluk içinde olmamalarına rağmen, kültürlü ve geçmişte varlıklı bir yaşam sürerken işlerinden mahrum bırakıldıkları, birçoğu evlerinden çıkarıldığı ve neredeyse diğer mültecilerle aynı ortamlarda yaşadıkları için acı çekmektedirler. Yardım edilen bu Ruslar arasında savaş sırasında sakat kalan iki yüz eski Rus subayı da bulunmaktadır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁵⁵ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C0203001.

⁵⁶ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0109005.

kampta mülteciler temizlenir, tek parça yerli üretim pamuklu bir elbiseyle giydirilir ve ağaçların altına çıkarılırlardı. Yeteri derecede iyileştirildikten sonra da şehirdeki yetimhanelerden birine gönderilirlerdi.⁵⁷

Yakın Doğu Muavenet Heyeti tarafından mültecilere yapılan yardım çalışmaları içinde sağlık alanındaki hizmetlere özel önem atfedilmiştir. 1919 yılı itibariyle Kafkasya Bölgesi'nin farklı merkezlerinde örgüt adına faaliyet yürüten 14 hastaneden⁵⁸ Erivan merkezde faaliyet yürüten ve cerrahi müdahalelerin yapıldığı bir hastanede örgüt çalışanı hemşireler tarafından Ermeni kızlara diyet, çizelge tutma, banyo yaptırma ve genel servis rutini üzerine pratik uygulamalar içeren hemşirelik eğitimleri verilmiştir.⁵⁹ Ayrıca burada Amerika'dan gelen ekipmanla üç büyük hastanede model servisler açılmıştır. Bunlardan biri cerrahi vakalar, biri annelik vakaları ve diğeri de göz vakaları üzerine hizmet verecek şekilde planlanmıştır. Bölgede bulaşıcı göz hastalıkları çok yaygın olduğu için göz vakaları üzerine hizmet verecek yarı zamanlı bir doktor görevlendirilmiştir. Yine Erivan'da Ermeni mahallesinde tüm ilaç ve tıbbi malzemelerin gönderildiği yeni bir eczane açılmış ve ilaçlar ile sarf malzemeleri uygun şekilde onaylanmış talepler üzerine düzenli olarak dağıtmaya başlanmıştır.⁶⁰

Sağlık alanında yürütülen çalışmalarda çocuklara çok önem verilmiştir. Bu çerçevede Kanakir'de bir hastane örgüte devredilmiştir. Ancak hastane örgüte devredilen en kötü hastanelerden biridir. Çocukların kuru yerde kirli saman keneleriyle birlikte yattığı bu hastanenin yatak, çarşaf, battaniye ve herhangi bir donanımı yoktur. Çocuklar kirli, yarı aç ve bakımsızdır. Hastane devraldıktan sonra yeni yataklar yapılmış, temiz yatak takımları, giysiler ve ilaçlar temin edilmiştir. Ayrıca Iğdır'da da hastanelere kabul edilemeyen bebek ve hasta çocuklar için bir mutfak ve süt dispenseri açılması planlanmıştır.⁶¹ Bu plan çerçevesinde Iğdır'da donanımlı bir doktorun yardımıyla 86 yataklı bir hastane hizmete geçirilmiştir. İlave olarak her gün 180 ile 200 hastayı tedavi eden bir klinik de hizmete açılmıştır.⁶²

Sağlık çalışmaları çerçevesinde Şuşa'da da faaliyetler yürütülmüştür. Burada Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan çatışmalardan dolayı heyete mensup sağlık çalışanlarının, her ne kadar zaman zaman işlerini durdurmak zorunda kalmışlarsa da çetin koşullara rağmen görevlerinin başına geri dönmekten imtina etmedikleri görülmektedir.⁶³

⁵⁷ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0108001.

⁵⁸ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102002.

⁵⁹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁶⁰ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0106001. Hastanenin kapatılma gerekçesi yetimhane çalışmaları kısmında açıklanmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁶¹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0106002.

⁶² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0107006.

⁶³ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0106002.

Sağlık alanında çalışma yürütülen merkezlerden biri de Karakilise'dir. 1919 yılı Temmuz ayı ortalarından itibaren burada önceden yürütülen çalışmalara ilaveten yeni çalışmalar başlatılmış ve yardımcı olmak için de şehre yeni çalışanlar gönderilmiştir.⁶⁴

Sağlık alanında yürütülen çalışmalarda olumsuz yaşam koşullarından kaynaklı sorunların yanı sıra bölgede baş gösteren salgın hastalıklarla da mücadele edilmeye çalışılmıştır. 1919 yılının yaz aylarında tifüs salgını bölgeyi ciddi şekilde etkilemeye başlamıştır. Sadece Gümrü'deki hastanenin 22 Temmuz günü kayıtlarında bir haftalık hasta sayısı çoğunluğu tifüs olmak üzere 396 olarak kaydedilmiştir.⁶⁵ Salgınlar karşısında örgüt, tedavi görmesi gereken mültecilerin bakımını üstlenmeleri karşılığında yerel hastanelere ihtiyaç duyulan ilaçları ve diğer malzemeleri sağlamak için de düzenlemeler yapılmıştır.⁶⁶

Yardım çalışmalarının yoğunlaştırıldığı bir başka alan yetimler olmuştur. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin açmış olduğu yetimhanelerdeki çalışmaları şu şekilde taksim ettiği görülmektedir⁶⁷:

1. Ev ihtiyacı: Her çocuğun tam teçhizatlı olarak günlük ev ihtiyaçları karşılanmaktadır. Her çocuğa kendine ait yatak takımı, giysisi, kışlık elbisesi, takım elbisesi, iki çift çorabı, bir ev ayakkabısı, havlusu, tarağı, mendili vb. ihtiyaç malzemeleri verilmektedir. Ayrıca her çocuğa öğretmenleri ve yetimhanede görevli yerli çalışanlar tarafından aile şefkati görmektedirler.

2. Eve ait günlük sorumluluklar: 10 yaşın üzerinde her çocuk mutfak işleri, süpürme, temizlik, sutaşıma gibi günlük işleri yapmakla yükümlüdürler. Her çocuğun sorumlu olduğu ev işleri vardır ve bunları herhangi bir zorlama olmadan neşeli ve sevgi dolu bir kalple yapmaları sağlanmaktadır.

3. Eğitim hizmetleri: Her yetimhane kendire ait bir okul öğretmenine sahiptir. 10 yaşın üstündeki her çocuk dersleri İngilizce olarak görmektedir.

4. Yiyecek hizmetleri: Her çocuğun günlük üç öğün yemeği vardır. Kahvaltı için bulgur ve mercimek çorbası, çikolata, kakao vb.; öğle yemeği için bulgur pilavı, dövme pilavı, fasulye, patates, sığır eti ile nohut; Pazar günleri için pirinç pilavı; akşam yemeği için, çay, kurutulmuş meyveler, helva, hurma, kayısı, incir vb. yiyecekler verilmektedir. Her çocuk için bu öğünler oldukça doyurucudur.

5. El sanatları/endüstriyel hizmetler: Çocuklar kendi mesleklerini kendileri seçerler ve seçtikleri ayakkabıcılık, terzilik, marangozluk, eczacılık,

⁶⁴ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0107006.

⁶⁵ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0110003.

⁶⁶ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121004

⁶⁷ *American Board - Near East Relief*, Near East Relief, No: ABA132C0302003-ABA132C0302004. Bu görev taksimatı Adana'da 21 Haziran 1920 tarihinde erkek çocukları için açılan *Yakın Doğu Yetimleri (The Near East Orphanages)* isimli yetimhanede verilen hizmetler dikkate alınarak tespit edilmiştir. Bkz. Alan, *Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi*, s.18-19.

demircilik, fırıncılık, kalaycılık vb. gibi mesleklerden birinde eğitim alırlar.

6. Ev ve dışarıda yapılan egzersizler: Çocuklar her sabah ve her akşam, yerli bir öğretmen eşliğinde nefes alma ve İsvaç egzersizleri yapmakla yükümlüdür. Okul bahçesinde haftada üç kez egzersiz yapan çocuklar ayrıca beyzbol gibi oyunlar da oynarlar.

7. Sağlık ve hijyen hizmetleri: Haftada bir kez çocuklar iç çamaşırlarını değiştirirler. Bununla birlikte haftada bir kez yetimhanede banyo yaparlar, bir kez de yaşadıkları şehirdeki Türk hamamına giderler. Haftanın beş günü yetimhanede çamaşırlar yıkanır.

Bunlara ilave olarak her çocuklar her cumartesi günü sabah yıkanır ve oyun oynarlar, öğleden sonra da futbol ve başka oyunlar oynamak için şehir dışına çıkarlardı. Çocukların eğitimlerine önem verildiği kadar sağlıklarına da önem verilmekteydi.⁶⁸

Kafkasya'da çocukların giydirilmesinde de ciddi sıkıntılar vardı. Bu sebeple çocukların giydirilmesi meselesi de Yakın Doğu Muavenet Heyeti bölgede önem verdiği sorunlardan biriydi. Giyim sıkıntısına çözüm olması amacıyla bölgedeki birçok yetimhanede sanat okulu benzeri uygulamalar başlatılmıştı. Buralarda erkek çocuklara marangozluk, ayakkabı yapımı ve terzilik eğitimi verilirken kızlara nakış işleri, elbise dikimi ve onarımı öğretilmekteydi. Ayrıca yetimhanelerde çocuklara kendilerine bakma ve bireysel sorumluluk duygusu öğretilmeye çalışılmaktaydı.⁶⁹

Kafkasya Bölgesi'nde yetimhane açma çalışmalarında faaliyetlerin en yoğun olduğu merkez Erivan olmuştur. Çünkü 1919 yılı ortalarında Erivan'da bulunan yetimler, bütün Ermenistan'daki yetimlerin dörtte birini oluşturmaktaydı.⁷⁰ 1919 yılının güz aylarında Ermeni hükümeti, örgüt tarafından yetimhane olarak kullanılan tüm okul binalarının iadesini istemiştir. Bunun üzerine örgüt şehirdeki hastanelerden birini kapatmış ve bina acil olarak yetimhaneye teslim edilmiştir.⁷¹

1919 yılı itibariyle Ahılkelek'te de örgüt adına bir yetimhane faaliyet göstermeye başlamıştır. Yaklaşık 300 çocuğun bakıldığı yetimhanede bu sayının yakın bir zamanda 500'e çıkması öngörülmüştür. İğdır'da da örgüt adına 736 çocuğun barındığı altı yetimhane denetlenmektedir. Ayrıca evlerde de 35 yetim çocuk desteklenmektedir. Şehirde yetimhanelerle bağlantılı olarak fırın, çiftlik ve hamamda meslek edindirme çalışmaları sürdürülmüştür.⁷² Bu dönemde 5.000 kadar yetim çocuğun Tiflis'ten Celiloğlu'na taşındıkları bilinmektedir.⁷³

⁶⁸ Alan, Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi.

⁶⁹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0109005.

⁷⁰ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁷¹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁷² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁷³ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0103003, ABA132C0107006.

1919 yılı ortalarından itibaren Yakın Doğu Muavenet Heyeti, yetimler üzerine yürüttüğü çalışmalarda eğitimi de önemli bir sorun olarak görmüştür. Çünkü bu dönemde Erivan bölgesinde faaliyet yürüten kurumlarda 8.590, ayrıca Erivan ve Eçmiyazin'deki evlerde de 4.400 civarında yetim bulunmaktaydı ve bunların eğitim sorunu örgüt çalışanlarını rahatsız etmeye başlamıştı.⁷⁴ Ancak 1919 yılının güz aylarıyla birlikte bölgede değişen askeri durum neticesinde örgüt, Şuşa, Nahçıvan ve İğdir'dan çıkmak zorunda kalmış ve buradaki çocukları büyük bir yetimhanenin kurulması planlanan Kars'a gönderme kararı almıştır. Ayrıca bu dönemde Bakü'den de yetim çocuklar başka yerlere gönderilmiştir.⁷⁵

1 Mayıs 1920 tarihi itibarıyla Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin yardım ettiği Anadolu, Suriye ve Kafkasya bölgesindeki toplu yetim çalışmaları istatistikleri şöyle tespit edilmiştir⁷⁶:

Bölgeler	Yardım Edilen Yetimler	Aşevi Yardımı Alanlar
Anadolu Bölgesi	23.770	1.000
Kafkasya Bölgesi	21.057	37.256
Beyrut Bölgesi	6.250	Kayıt yok
Toplam	51.077 ⁷⁷	38.256 ⁷⁸
BÜYÜK TOPLAM	89.333 ⁷⁹	

Ancak burada verilen rakamlar, bazı bölgelerden raporlar alınmadığı için en alt sınırdan tespit edilmiş rakamlar olarak değerlendirilmiştir.

Sağlık ve yetimhane faaliyetleri dikkate alındığında 20 Ekim 1919 tarihi itibarıyla Kafkasya Bölgesi'nin istatistikleri verileri şöyle tespit edilmiştir⁸⁰:

Bölge	Yetimhane Sayısı	Yetim Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Klinik Sayısı	Günlük Ortalama Klinik Vaka Sayısı
Batum	İngiliz İşgalinde					
Ahılkelek	3	385	-	-	-	-
Bakü	1	250	-	-	-	-

⁷⁴ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0111001.

⁷⁵ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0115004.

⁷⁶ American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0217004.

⁷⁷ Raporda 53.077 olarak yanlış bir toplam verilmiş.

⁷⁸ Belgede 38.255 şeklinde verilmiştir.

⁷⁹ Belgede 91.332 şeklinde verilmiştir.

⁸⁰ American Board - Near East Relief, The ACORNE, No: ABA132C0125001.

Tiflis	8	2075	1	84	1	-
Karakilise	5	1119	2	150	1	200
Gümrü	11	2020	2	198	-	-
Kars	3	1432	-	-	-	-
Erivan	16	2885	6	566	6	1100
TOPLAM	47	11171	11	998	8	1300

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin yürüttüğü yardım çalışmalarında önem verilen bir başka alan, mülteciler arasında meslek edindirme çalışmaları olmuştur. Bu alandaki çalışmalar özellikle açılan yetimhanelerde çok ciddi şekilde uygulanmış ve buralardaki çocukların hayata atıldıklarında kendi yaşamlarını devam ettirebilecekleri bir meslek sahibi olmasına çok önem verilmiştir. Bunun haricinde Heyet, kendi denetimi altında bulunan mülteciler arasındaki yetişkin kadın ve erkekleri de meslek edindirme yönünde büyük çaba sarf etmiştir.

1919 yılı sonu itibariyle mültecilere yol onarımı ve diğer kamu işlerinde çalıştırılarak hayatlarını idame ettirecekleri bir kapı açılmıştır. Yine örgüt gözetimindeki 13.225 yetim, kendi geçimlerini sağlayabilmek için hafif sanayi işlerinde istihdam edilmiş, kadın mültecilere de benzer şekilde imkânlar sağlanmıştır. Kafkasya'nın mamul ürünlerinin ihracatı yeniden başlar başlamaz kadınların ve yetimlerin kendi işlerini yapmalarını sağlayacak teknik bir eğitim verme çalışmalarının başlatılması da planlanmıştır.⁸¹

Mültecilere meslek edindirmeye yönelik Kafkasya Bölgesi'nde yürütülen çalışmalarda sanayi istasyonları da teşkil edilmiştir. 1919 yılı ortalarında, bölgenin ana merkezi Erivan'da bir dokuma-kilim-yorgan fabrikası kurulmuş ve buraya 5.000 kişi istihdam edilmiştir. Şehirdeki dokuma sektörü o zamana kadarki en başarılı yılını geçirmiştir. Burada faaliyet yürüten fabrikanın çalışır durumda kalmasına en büyük katkı, orduya 8.000 üniforma ihtiyacının karşılanmasından elde edilen gelire sağlanmıştır. Ayrıca şehrin zengin insanları için de daha kaliteli kumaşlar üretilmesine önem verilmiştir. Fabrikadan elde edilen gelir, hem burayı çalışır tutmaya, hem de burada örgüt adına faaliyet yürüten hastane ve yetimhaneler için gerekli olan giysi tedarikinin maliyetini kısmen de olsa sübvansetmeye yardımcı olmuştur. Böylece bu fabrika bir yandan 7.000 civarında yetime verilecek hizmetleri kolaylaştırırken, bir yandan da hem sefil bir durumda olan ordunun uygun üniformalarla giydirilmesini mümkün kılmış, hem de bu hizmetlerin yürütülmesine katkı sağlayan işçilere giyecek, yiyecek, para ve iş sağlamıştır. Bu dönemde şehirde istihdam edilenlerin sayısı 1919 yılı sonuna kadar 6.000'e ulaşmıştır.⁸²

⁸¹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0121004

⁸² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102004, ABA132C0117001.

Ayrıca geçici olarak 200 civarında kişi de bahçıvan olarak görevlendirilmiştir. Aynı şekilde Eçmiyazın'da bir kumaş fabrikasında 2.200 kişiye iş verilmiştir. Bunların yanında sokak temizlikçileri, arkeoloji çalışanları ve tamirci olarak da şehirdeki insanlara iş verilmiştir. Yine Ashtarog'da bir dokuma fabrikasında ve sokak temizliğinde 1.000 kadar insan istihdam edilerek geçimlerini sağlamalarına yardım edilmiştir. Örgüt, Gümrü'de insanlara iş imkânı sağlamak için 1.000 kişilik bir bez fabrikası kurma çalışmalarına başlamıştır. Kafkasya Bölgesi içinde yer alan İğdır'da da 400 kadar kişi bahçıvan olarak istihdam edilmiştir.⁸³

Kafkasya Bölgesi'nde yardım çalışmaları kapsamında başka alanlarda da dikkate değer uygulamalar yapıldığı görülmektedir. 1919 yılı itibariyle Ahılkelek'te savaş şartlarından dolayı evlerini terk etmek zorunda kalan ve perişan bir durumda olan 50.000 Gürcü Ermeni'sine hayatlarını devam ettirebilmeleri için yardım yapılmaya çalışılırken, bir yandan da üç örgüt çalışanı vasıtasıyla muhtaç durumda olanlara tahıl dağıtma çalışmaları yürütülmüştür.⁸⁴ 13.000'i mülteci olmak üzere 50.000 kişinin bulunduğu İğdır bölgesinde ise örgüt adına çalışmalar yürüten iki Amerikalı günlük 400 mültecinin ekmek ihtiyacını karşımaya çalışmıştır. Bu çalışmalar, Türk hükümetinin halka un sağlamaya başlamasıyla sona ermiştir.⁸⁵

1919 yılının yaz sonlarına doğru Tiflis bölgesinden Kars kesimindeki evlerine dönen çok sayıda mülteci olmuştur. Bu durum bölgede ve örgütün yürüttüğü çalışmalarda bir miktar rahatlama sağlamıştır. Bu yüzden Gümrü ve Kars'a diğer yerleşim yerlerinden yetimler gönderilmesi gündeme getirilmiştir.⁸⁶

Yakın Doğu Muavenet Heyeti çalışanlarının 1920 yılının Ocak ayında bölgeden verdikleri bilgiye göre, örgütün yürüttüğü yardım çalışmaları neticesinde birkaç ay önce bile var olan toplu açlıktan artık söz edilemez noktaya gelmişti. Öyle ki daha önceden Erivan gibi yerleşim yerlerinin sokaklarında ölülerin yattığını görmek sıradan bir manzara iken, gelinen noktada sığınmacılar her ne kadar acınacak durumda olsalar da artık sokaklarda hayatlarının kaybetmiyorlardı. Bununla birlikte raporda savaş nedeniyle yardım görevlilerinin ulaşamadığı dağlarda durumun hala vahim olduğu, insanların hala açlıktan ölmekte oldukları, ancak örgüt çalışanlarının ulaşabildiği merkezlerde tüm mültecilerin hayatta kalmalarını sağlayacak kadar yiyecek bulunduğu bilgisi verilmektedir.⁸⁷

⁸³ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102004.

⁸⁴ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁸⁵ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0117001.

⁸⁶ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0107006

⁸⁷ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0203001- ABA132C0203001.

Kafkasya Bölgesi'nde yürütülen bütün bu yardım çalışmalarının Şubat 1920 yılı itibariyle rakamsal verileri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir⁸⁸:

Yetimhane sayısı	: 82
Yetim sayısı	: 20.934
Yetimhanede çalışan sayısı	: 1.230 yerli
Hastane sayısı	: 26
Hastane yatak sayısı	: 3.959
Hastane ve kliniklerde çalışan sayısı	: 765 yerli
Klinik sayısı	: 30
Kliniklerde ortalama hasta sayısı	: 1.734
Aşevleri	: 36
Aşevlerinden yararlanan çocuk sayısı	: 22.436
Mülteci kampı sayısı	: 4
Mülteci kamplarında bulunan mülteci sayısı	: 16.876
Günlük ekme ve un yardımı yapılan mülteci sayısı	: 410.476
Çiçek ve tetra aşısı olan mülteci ve yetim sayısı	: 21.228
Eski elbise dağıtılan mülteci sayısı	: 6.725
Sanat eğitimi alan yetim sayısı	: 4.312
İşletilen sektör sayısı	: 37
Sektörlerde istihdam edilen mülteci sayısı	: 10.300

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin 30 Haziran 1920 tarihli resmi istatistiklerine genel olarak baktığımızda, İran bölgesi haricinde Osmanlı topraklarındaki bölgelerde yürüttüğü yardım çalışmaları ve bu çalışmalar içinde Kafkasya Bölgesi'nin verileri şöyle tespit edilmiştir⁸⁹:

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin	Kafkasya	Beyrut-Halep	İstanbul-Anadolu	Toplam
Amerikalı çalışanı ⁹⁰	-	-	-	538
Hastaneleri	43	11	9	63
Yatak sayısı	5681	346	525	6552
Klinikleri	85	21	22	128
Sığınma evleri (rescue homes)	-	5	6	11
Yetimhaneleri	81	27	121	229

⁸⁸ *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0209003.*

⁸⁹ *American Board - Near East Relief, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027017.* Yukarıda belirtilen rakamlar ve istatistikler, New York ofisinin isteği üzerine, Yakın Doğu'daki tüm merkezler tarafından çok dikkatli hazırlanmış olan raporlardan derlenmiştir. Ayrıca bkz. Alan, "Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi".

⁹⁰ Bölgelere göre ayrı ayrı rakamlar tespit edilememiş, ancak toplu rakam verilmiştir.

Yardım edilen çocuklar:	20779	8007	25814	54600
1. Yetimhanelerde				
2. Yetimhane dışında kısmi yardım	55039	-	1000	56039
Yiyecek yardımı	561,970	Anadolu ve Halep bölgelerindeki sayı, siyasi koşullar çerçevesinde aylık olarak değişiyor; örneğin rehabilite edilmiş 10.000 Ermeni, Maraş'a yapılan saldırı sonrasında yeniden mülteci durumuna düşmüştür.		
Elbise yardımı	Ermenistan'a 300.000 giysi gönderilmiştir. Bu, Yakın Doğu'daki sanayi atölyelerinde yapılan giysileri içermiyor.			300000
Personel hizmeti	Yakın Doğu'daki 187 kişi Amerika'daki akrabalarıyla temasa geçmiş ve Haziran ayı için Heyet aracılığı ile Ermenistan'dan Amerika'ya 462 kişinin yakınlarına ulaşımı sağlanmıştır.			649

Kafkasya, Beyrut-Halep, İstanbul-Anadolu bölgelerindeki sayısal veriler incelendiğinde Kafkasya bölgesine diğer bölgelere göre yardım çalışmalarında daha fazla önem verildiği görülmektedir. Bunun sebebi de muhtemelen örgütün amacı doğrultusunda, Ermeni nüfusunun ağırlıklı olarak bu bölgede yaşamasından kaynaklanmaktadır.

3. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesi Çalışanları

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, ilk oluşturulduğu andan itibaren faaliyetlerini yürütbilmek için öncelikle bölgede görev yapan Amerikalı misyonerleri görevlendirmiştir. Örgütün teşkilatlanmasını tamamlamasıyla birlikte çalışanlar ağırlıklı olarak örgüte bağlı Amerikalılardan oluşturulmuştur. Görevlendirmeler genelde New York'taki örgüt merkezinden idare edilmiştir. Örgüt çalışma bölgelerinde genelde yerli halkın ihtiyaçları doğrultusunda doktor, cerrah, hemşire, mühendis, teknisyen (tamirci), sanayi alanında uzman kişi, bakteriyolog, ziraatçı, öğretmen, yönetici, kâtip (sekreter), nakliye işçisi, subay, yetimhane ve yardım işleri vb. çalışanlarını görevlendirmiş ve atamıştır.⁹¹

1919 yılı ortalarında yaklaşık Kafkasya bölgesinde Yakın Doğu Muavenet Heyeti adına çalışanların sayısı şöyle tespit edilmiştir⁹²:

⁹¹ *The New Near East*, Published by the Near East Relief, New York 1920, s. 11.

⁹² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0102002.

Kafkasya Bölgesi	Doktor	Hemşire	Yardım Çalışanı
Tiflis	1	1	11
Yelizavetpol	-	-	-
<i>Nukla</i> ⁹³	-	-	-
<i>Shauha</i> ⁹⁴	1	2	-
Bakü	-	-	1
Borghum	-	-	2
Ahilkelek	-	-	-
Erivan	3	4	12
<i>Kanakis</i> ⁹⁵	-	-	-
Iğdır	-	1	1
Eçmiyazin	2	2	-
<i>Silva</i> ⁹⁶	-	-	-
Kurdoğlu	-	-	-
Aşarak	-	-	-
Noye Bazaret	-	-	-
Daraçığag	-	-	-
Gemerli ⁹⁷	-	-	-
Nahçıvan	-	-	-
Şahtahtı ⁹⁸	-	-	-
Gümrü	2	2	3
Kars	-	2	1
Sarıkamış	-	-	-
Karakilise	-	-	2
Delican	-	-	-
Batum	1	-	1

Bölgede heyet adına yürütülen yardım faaliyetlerinde 1919-1920 yıllarında çalışma merkezlerine göre aşağıdaki listede yer alan isimlerin görev yaptığı tespit edilmiştir.⁹⁹

⁹³ “Nuhla”, “Şeki” olabilir.

⁹⁴ “Şuşa” olabilir.

⁹⁵ “Hanağa” olabilir.

⁹⁶ “Zeyve” olabilir. Nahçıvan’ın Şerur bölgesinde köy.

⁹⁷ Belgede “Gkamarlı” olarak geçmektedir.

⁹⁸ Belgede “Shahtakli” olarak geçmektedir.

⁹⁹ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0101007E01-ABA132C0101007E02; ABA132C0103008, ABA132C0106006, ABA132C0129005;

Kafkasya Bölgesi Çalışanları	
Sarah K. Addison	Edith R. Allen (Tiflis) ¹⁰⁰
Miss Frances Anderson	Miss Elizabeth Anderson
Mrs. B. J. Anderson ¹⁰¹	Miss Mary Vail Andress
Miss A. Gertrude Anthony (Karakilise) ¹⁰²	James O. Arrol (Tiflis) ¹⁰³
Carlton S. Ayer (Erivan)	Franklin Babcock (Batım)
Dr. Babikian (Eçmiyazin)	Harold B. Barton
Yüzbaşı H. S. Baumgardner	Miss Cora L. Beach ¹⁰⁴
Miss B. Julia Bell	Miss Grace W. Blackwell
Louise Bond (Kars)	Miss Mary B. Brodhead
Mary M. Brown (Tiflis)	Dr. B. W. Brush
Th. Burhhart (Erivan)	Mrs. Amy A. Burt (Karakilise)
Miss A. Elizabeth Bury (Erivan)	Louise H. Chamberlain (Erivan)
Mr. Caude Chance	Miss Chilton
Dr. Main Clark	Elinor M. Cook (Tiflis) ¹⁰⁵
Margaret Cooley (Bakü)	Miss Sarah Corning (Erivan)

American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, ABA132C0201003, ABA132C0202004, ABA132C0243004, ABA132C0244002, ABA132C0245004, ABA132C0250004, ABA132C0213004, ABA132C0213004, ABA132C0214004, ABA132C0219001, ABA132C0220004, ABA132C0238002.

¹⁰⁰ 20 Eylül 1919 Pazar günü Mr. J. Edward Todd ile Tiflis’de evlenmiştir. Evlendikten sonra eşiyile birlikte 1920’de Kafkasya bölgesinden İstanbul’a gelerek burada White House’da çalışacaklar. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0118003; *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0208004.

¹⁰¹ Daha önceden Yakın Doğu Muavenet Heyeti’nin Beyrut bölgesinde çalışmakta idi. Örgüte Kızıl Haç’tan geçmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0213004.

¹⁰² Mrs. Antony, Mrs. Higdon ile birlikte tifüse yakalanmışlardır. Higdon kısa sürede iyileşmesine rağmen Antony’nin iyileşmesi biraz gecikmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0108004, ABA132C0109005.

¹⁰³ 1917’de YMCA adına çalışmak için Rusya’ya gitmiş, Ocak 1918’den itibaren de Yakın Doğu Muavenet Heyeti’nin Tiflis’teki merkezinde örgüte bağlı olarak çalışmalarına devam etmiştir. 17 Temmuz 1919’da Amerika’ya gitmek üzere bölgeden ayrılmış ve İstanbul’a gelmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0107007.

¹⁰⁴ Miss Cora L. Beach, daha önceden Harput bölgesinde çalışmakta idi. 25 Ağustos günü Kafkasya’da çalışmak için Batım’a gitti ve buraya ulaştığında Miss Elsie Kimball orada idi. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0238002.

¹⁰⁵ 31 Ağustos 1919 tarihinde Mr. Robert McDowell ile Tiflis’te evlenmiştir. Örgütün şehirdeki merkezinde 24 kişilik misafirlere düğün kahvaltısı ikram edilmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0114003.

Z. Marshall Crane	Albay Daley ¹⁰⁶
James Dangerfield	Binbaşı K. Davis
Lt. M. Davidson	Ralph Dissell
Merle A. Draper	Elmer A. Eckman
Margaret W. Edwards	John Elder (Erivan) ¹⁰⁷
Theodore A. Elmer (Tiflis) ¹⁰⁸	Clarence T. Ellis ¹⁰⁹
Miss Mabel Farrington (Erivan)	Robert Ferguson
Capt. Paxton Fibben	Miss Eunice W. Flowers ¹¹⁰
Alma Fossum	Edward Fox
Sadie A. Frank (Gümrü) ¹¹¹	Thomas A. Fridy
Miss Medora Gervais	Elizabeth Gillespie
Raymond N.Gilman (Borjon ve Ahılkelek)	Miss Jessie Goodrich

¹⁰⁶ Trabzon'da görev yaparken Kafkasya bölgesine gönderilmesi emri verildikten sonra yerine David H. M. Hoagland Trabzon Bölgesi Direktör Vekili olarak atanmıştır. Hoagland, aynı zamanda bölge içinde tahıl dağıtımından da sorumlu olacaktır. Trabzon'da bulunmadığı dönemlerde de Mr. Ryan görevi yürütecektir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0118004.

¹⁰⁷ Mr. Arrol ile birlikte Kafkasya bölgesinde uzunca bir süre yardım çalışmaları sürdürdükten sonra 28 Ağustos 1919'da Amerika'ya gitmiştir. Çalışmalarına Mc Cormick Theological Seminary'de devam edecektir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0115007.

¹⁰⁸ Amerikan Board örgütüne bağlı bir misyoner olan Elmer, 14 Kasım 1871'de Fairton'da (New Jersey) dünyaya gelmiştir. West Jersey Academy'nin ardından 1894'te Lafayette College, 1896'da Princeton University'de eğitim gördükten sonra 1897'de Princeton Theological Seminary'deki eğitimini tamamlamıştır. 1897'de Seylan'da bulunan Jaffna College'a öğretmen olarak atanmıştır. 1902'ye kadar Seylan'da kalmıştır. Görevi esnasında burada tanıştığı Henrietta M. Horsley ile 1899 yılı Aralık ayında evlenmiştir. Ülkesine döndükten sonra bir süre Elmer, Lafayette College'de Felsefe ve İbranice dersleri vermiştir. Doğrudan misyonerlik çalışmalarına girmek istemesi üzerine 1905'te Batı Türkiye Misyonu'na bağlı Merzifon istasyonunda bulunan Ruhban Okulu'na öğretmen olarak atanmıştır. 1905-1915 yılları arasında Merzifon'da Amerikan Board misyoneri olarak görev yapmıştır. Bu süre içinde sadece Ağustos 1912-Elül 1913 döneminde ülkesinde izin kullanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın misyonerlik çalışmalarını durdurması üzerine önce İngiliz Ordusu ile daha sonra Yakın Doğu Yardım Heyeti ile birlikte Kafkasya'da mülteci kamplarında yardım ve rehabilitasyon çalışmaları yürütmeye başlamıştır. 1917-1934 yılları arasında Yakın Doğu Muavenet Heyeti bünyesinde çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu görevi için 18 Temmuz 1916'da Rusya'ya gitmek için San Fransisko'dan yola çıkmış, Japonya-Bombay-İrak-İran yoluyla bölgeye gelmiş ve önce Suriye bölgesinde ardından Tiflis'te örgüt adına çalışmalarına devam etmiştir. 17 Eylül 1920'de geldiği Tiflis'ten Temmuz 1928'de ayrılmıştır. 25 Şubat 1964'te 93 yaşında ülkesinde hayatını kaybetmiştir. www.dlir.org.

¹⁰⁹ 7 aylık bir süre Albay Haskell'in sekreterliğini yapmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0243004.

¹¹⁰ Daha sonra Kafkasya bölgesinden İstanbul bölgesine nakledilmiş ve bu bölge içinde Samsun'da çalışmaya başlamıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0213004.

¹¹¹ Şubat 1920'de ülkesine dönmüştür.

Charles Grand	W. E. Greenleaf (Tiflis) ¹¹²
Miss Olive Gray	Edmund E. Hadley (Tiflis)
Arthur B. Hammond	Byron M. Harmon (Shasha)
Mrs. Veronica Harris	Miss Harriet Harvey
William N. Haskell	Dr. Hawthorne
Miss Ruth W. Henry (İğdır) ¹¹³	John C. Higdon ¹¹⁴
Mrs. Higdon	Miss Oliva A. Hill
Orrie A. Hinson (Tiflis)	Edith V. Hoffman (Eçmiyazin)
Ruth Henry (Erivan)	Aimee V. Higdon (Erivan)
John C. Higdon (Erivan)	Edith V. Hofman (Erivan)
Leonard C. Hubbard	Yüzbaşı Maurice Husik ¹¹⁵
Jack Ivyson	Peter Janson
Pauline Jordan	Binbaşı P. C. Kalloch
Frank G. Keorkle	Mary B. Kifer (Erivan)
Miss Elsie Kimball	Margaret Kinne
Miss Blanche Knox (İğdır)	G. E. Kuntz
M. P. Lane (Erivan)	L. Lester
Miss Elsbeth M. Lightbody (Kars)	Thomas C. Linn
Dr. Lutik, (Gümrü)	Dr. F. W. MacCallum ¹¹⁶
E. Seldon MacGeehon (Kars)	Miss Margaret E. Mac Lellan (Shasha)
Miss Esther L. Marks	Maude J. Marshall
Harold M. Marvin (Gümrü)	Harrison A. Maynard (Erivan)
E. A. Mathieson	Charles McBride
Albay E. E. Mc Cammon	Mr. ve Mrs. Robert H. McDowell ¹¹⁷

¹¹² Şubat 1920'de ülkesine dönmüştür.

¹¹³ 1920'de Adana bölgesine nakledilmiş ve Miss Nevin ile birlikte 18 Haziran'da şehre gelmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0228002.

¹¹⁴ 1920 Aralık ayında Mr. Mrs. Higdon'un bir oğlu dünyaya gelmiştir. Çift Kafkasya bölgesinde çalışmalarına başlamışlar, ancak daha sonra İran bölgesine nakledilmişler ve Tebriz'de çalışmaya başlamışlardır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0213004.

¹¹⁵ 1920'nin hemen başında geçici olarak İstanbul'daki Yakın Doğu Muavenet Komitesi'ne irtibat subayı olarak atanmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0202004.

¹¹⁶ Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin merkezi Gümrü olduktan sonra İstanbul'da Taksim'de bir Kafkasya şubesi açılmış ve Dr. MacCallum Kafkasya şubesinin İstanbul'daki temsilcisi olmuş ve iş veya personel ile ilgili bilgiler ondan alınmaya başlanmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0245002.

¹¹⁷ Kafkasya bölgesinden İstanbul bölgesine nakledilmiş ve bu bölge içinde Samsun'da çalışmak üzere 24 Nisan'da buraya gitmiştir. Burada öncelikle Anadolu'nun iç kesimlerinde

Miss Janet M. McKay (Gümrü)	Miss Frances T. McQuaide
Miss L. Elizabeth Morgan	Miss Mary L. Morton
Martin Nelsoir Meeks	Nelson P. Meeks (Erivan)
Miss Tremayne Miles	Floyd H. Miller
Miss Blanche Mills (Tiflis)	Miss Margaret Milne
Elsie R. Mitchell (Eçmiyazın) ¹¹⁸	Edwin K. Mitchell (Gümrü)
Annette L. Monroe	Miss Grace Morey
Miss Florence L. Myers	Willard Nelson
Miss Doris Nevin ¹¹⁹	Miss Isabel T. Norkewicz
Lillian O'Neill (Gümrü)	Miss Katherine B. Paddock
Miss Emily D. Passmore	Gertrude S. Pearson (Erivan)
Charles Peers	Edward T. Perry (Erivan)
Miss Marjorie C. Pfeiffer	Dr. ve Mrs. A. C. Pratt ¹²⁰
Miss Leila F. Priest	E. E. Rambo (Batum) ¹²¹
Mrs. Kate Clough Rambo (Batum)	Miss Loretta Quinn ¹²²
Albay J. C. Rhea ¹²³	Walter Richards
Mrs. Anna E. Rothrock (Tiflis-Erivan)	Miss Jennie M. Ryan
Myrtle O. Shane (Gümrü)	Lt. F. E. Shearer ¹²⁴
Miss Constance Sheltman	Caroline Silliman
Clayton Skinner	Miss Mary Spalding
Dr. ve Mrs. H. H. Speer	Miss Ann Sproule
Miss Mary J. Steel	Binbaşı Frank Steves
Miss Ruth Stuart (Shasha)	Elizabeth Thom

nakliye güzergahlarını ve depolama alanlarını araştırmaktan sorumludur. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0217004.

¹¹⁸ Bir yıl Kafkasya bölgesinde görev yapmış ve 4 Ocak 1920'de New York'taki ofiste çalışmak için bölgeden ayrılmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0202004.

¹¹⁹ 1920'de Adana bölgesine nakledilmiş ve Miss Henry ile birlikte 18 Haziran'da şehre gelmiştir. Adana'da yaşça büyük, öksüz çocuklar için bir istihdam bürosu ve ayrıca Hayvanlara Zulmü Önleme Derneği kurmuştur. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0228002, ABA132C0236004.

¹²⁰ Şubat 1920'de ülkesine dönmüştür.

¹²¹ Daha önce örgüt adına Adana bölgesinde çalışan Mr. ve Mrs. Rambo, Mr. ve Mrs. George White ile birlikte Kafkasya'da çalışmak için 6 Eylül 1920'de yola çıkmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0236004.

¹²² Daha önceden Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Beyrut bölgesinde çalışmakta idi. Örgüte Kızıl Haç'tan geçmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0213004.

¹²³ Albay Haskell'e çalışmalarında eşlik etmek üzere Tiflis'e gitmek için 8 Eylül Pazartesi sabahı bir ABD muhribi ile Batum'a doğru yola çıkmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0115007.

¹²⁴ Harput bölgesinden Mrs. Mark H. Ward ve Trabzon bölgesinden Mrs. Robert Stapleton ile birlikte Ekim 1920'de Amerika'ya gitmek için çalışma bölgesinden ayrılmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0243004.

Miss Adeline M. Tipple	J. Edward Todd (Tiflis)
Miss Lola B. Turner	Clarence D. Ussher (Erivan) ¹²⁵
H. Varvarian (Batum)	Pauline Jordon Welchville ¹²⁶
Artuhr E. White	Mr. ve Mrs. George D. White ¹²⁷
Clara Williams (Eçmiyazin) ¹²⁸	Helen C. Wilson (Erivan)
Frances M. Witte (Erivan-Eçmiyazin)	Anna L. Wolfe (Borjon ve Ahılkelek)
Miss Edith L. Wood	Miss Emma Wood
Ernest A. Yarrow (Tiflis) ¹²⁹	William A. Yoder (Tiflis, Gümrü) ¹³⁰
Mrs. Yoder (Tiflis, Gümrü)	

¹²⁵ Dr. Clarence Douglass Ussher, Amerikan Board adına çalışan bir misyonerdir. 5 Eylül 1870'te dünyaya gelmiştir. Kansas Medical School'u bitirmiştir. 18 Mayıs 1898'de Boston'dan yola çıkmış ve Temmuz ayının sonlarında Van'a gelmiştir. Burada görev yaptığı dönemde 26 Haziran 1900'de evlenmiştir. 1915'e kadar kaldığı şehirden, Birinci Dünya Savaşı şartları nedeniyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Şehirde kaldığı süre içinde Temmuz 1908-Temmuz 1909 arasında ülkesinde izin kullanmıştır. Yakın Doğu Yardım Heyeti bünyesinde çalışmalarına devam etmek için 23 Ocak 1919'da New York'tan yola çıkmış ve Erivan'a gelmiştir. 13 Nisan 1922 tarihine kadar çalışmalarına devam ettikten sonra ülkesine dönmüş ve ölüm tarihi olan 20 Eylül 1955'e kadar burada çalışmalarını yürütmüştür¹²⁵. Erivan'da kaldığı süre zarfında Dr. Ussher, 14 Haziran 1919 günü Walter George Smith ile birlikte Paris'deki insanların dikkatini Kafkasya'daki duruma ve burada ihtiyaç içinde olan insanların ülkelerine geri gönderilmesi meselesine çekmek için Paris'e gitmiştir. Ziyaretin ardından Smith Amerika'ya gidecek, Dr. Ussher ise Erivan'daki işine geri dönecektir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0103006, ABA132C0107007.

¹²⁶ Kızıl Haç hemşiresidir. İtalya'daki yardım çalışanlarıyla bağlantısı vardır ve Fransa'da Kızıl Haç hemşiresi olarak dört yıllık bir deneyime de sahiptir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0243004.

¹²⁷ Yakın Doğu Yardım Heyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu'na atanan Harput Fırat Koleji müdürü Ernest W. Riggs, ailesiyle birlikte 20 Ekim 1920'de İstanbul'a gelmiş, birkaç hafta buradaki şartları inceledikten sonra Beyrut bölgesini ve ilkbaharda da Anadolu'daki yetimhaneleri ziyaret etmişlerdir. Mr. Mrs. White, çocuklara yönelik bu çalışmasında Mr. Riggs'e yardım etmek üzere atanmışlar ve Kafkasya'daki koşulları incelemişler ve yetimhane çalışmalarında Mr. Yarrow'a yardım etmişlerdir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0244003.

¹²⁸ Ocak 1920'de Kafkasya bölgesinden geçici olarak Derince'ye atanmıştır. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0202004.

¹²⁹ Albay Yarrow Haziran 1915'ten beri hem Amerikan Kızıl Haçı hem de Yakın Doğu Yardım Heyeti adına bölgede çalışmalar yürütmüş ve Eylül 1919'da NER başkanlığı yardımcılığına atanmıştır. Albay Yarrow'a, Rus askerleri arasında yaptığı yardım çalışmaları nedeniyle Rus hükümeti tarafından *Viladimir Haçı* sunulmuştur. Ayrıca Aralık 1919'da Rus Kızıl Haçı tarafından da ödüllendirilmiştir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0129001.

¹³⁰ 14 Kasım 1920 tarihinde ülkelerine gitmek için yola çıkmışlar ve İtalya ve Fransa güzergâhını takip etmişlerdir. *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0244004, ABA132C0246004.

Bu çalışanlar içinde en önemli görevlendirme Mr. Haskell'dir. 1919'un başlarında Kafkasya'ya gönderilen küçük bir grup yardım çalışanı, neredeyse imkânsız bir görevle karşı karşıya kaldıklarını görmüşlerdir. Bölgede açlık çok yaygındır ve çoğunluğu Ermenilerden oluşan yaklaşık bir milyonluk bir nüfus, en basit yaşam gereksinimlerine veya bunları güvence altına almanın yollarına sahip değildir. Bu durumu gören Yakın Doğu Muavenet Heyeti (NER), Amerikan Kızıl Haçı ve Amerikan Yardım İdaresi'nden yardım talep etmiştir. Bu çağrıya karşılık olarak, Kafkasya'ya Kızıl Haç malzemeleri ve ayda 7.000 ton un gönderilmeye başlanmıştır. Bu arada Ermenistan Cumhuriyeti'ne 50 subay atanmış ve siyasi yetki Albay William N. Haskell'e verilmiştir.¹³¹

Albay Haskell Kafkasya Bölgesi'ne İtilaf Devletleri tarafından Kafkasya Müttefik Komiseri (the Allied Commissioner for the Caucasus), Amerikan Yardım İdaresi Kafkasya Direktörü (the American Relief Administration) ve Yakın Doğu Muavenet Heyeti Kafkasya Direktörü olarak atanmıştır. Onun bölgeye gelişiyle birlikte, Yakın Doğu'daki Muavenet Komitesi'nin (Committee for Relief in the Near East) çalışmalarının daha sağlam bir zemine oturması beklenmiştir. Üzerine verilen görevler dikkate alındığında Albay Haskell'in ACRNE (NER)'in çalışmaları da dahil olmak üzere Kafkasya Bölgesi'ndeki tüm müttefik yardım çalışmalarından sorumlu olacağı anlaşılmaktadır. 2 Ağustos 1919'da İstanbul'a gelen Albay Haskell, aynı ayın 11'inde de Tiflis'e gitmiştir.¹³²

Kafkasya bölgesinde görev yaptığı 12 ayın sonunda Albay Haskell aşağıdaki ifadelerin yer aldığı bir raporu örgüt merkezine göndermiştir:

Amerika olmasaydı, artık Ermeni sorunu olmazdı. Ermeni toprağı kalacaktı ama Ermeni halkı yok olacaktı. Kelimenin tam anlamıyla bütün bir ulusun (Türk Ermeni'sinin aksine Ermeni Cumhuriyeti) hayatı Amerika tarafından kurtarıldı. Bu çalışma devam etmeli. Kafkasya'daki yetimhanelerde 25 bin çocuğa Yakın Doğu Muavenet Heyeti tek umut ve nüfusun geri kalanı tıbbi yardım, eğitim ve manevi destek için onu aramaya devam ediyor. Amerika, Ermeni mandasını reddetmiş olabilir, ancak Ermenistan'ın Amerika'ya tam bir güveni var.¹³³

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesi'ndeki çalışanları için en önemli gelişme 1920 yılının başlarında Rusya'da Bolşeviklerin güçlerini artırmaları ve ülkenin denetimini tamamen ele geçirmeleri olmuştur. Bu durum Kafkasya'daki huzursuz siyasi koşullar ile birleşince örgüt bu bölgedeki tüm kadın çalışanlarını bölgeden uzaklaştırmanın akıllıca olacağına karar vermiştir. Bunun yanında bölgede Amerikan ordusu ile bağlantılı çalışan subayların da

¹³¹ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001.

¹³² *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, No: ABA132C0107007, ABA132C0110003

¹³³ *American Board - Near East Relief*, Hand Book, Near East Relief, No: ABA132C027001.

bölgeden uzaklaşması emri verilmiştir. Bölgede birkaç sivil ve gönüllü kalmıştır. Bunlarla birlikte Albay Haskell de yarım kalan işleri tamamlamak, herhangi bir acil durumda müdahale edebilmek için Batum'da kalmıştır. Ayrıca Mrs. B. J. Anderson, Miss Ann Sproule, Miss Mary B. Brodhead, Miss Marjorie C. Pfeiffer ve Miss Mary J. Steel de geçici olarak Batum'da kalmışlardır. 1920 Mayıs ayının başından itibaren örgüt çalışanları bölgeyi terk etmeye başlamışlar ve ABD destroyeri *Cole* 20 kişiyi İstanbul'a getirmiştir. Çalışanların çoğu toplu halde ülkelerine gitmişlerdir. Ancak birkaçı Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin İstanbul-Anadolu Bölgesi'ne ve Amerikan Kızıl Haçı'na nakledilmiştir.¹³⁴

Örgütün Kafkasya Bölgesi'nden Anadolu Bölgesi'ne nakledilen üyeleri ve nakledildikleri çalışma bölgeleri şöyle tespit edilmiştir.¹³⁵

Miss Gertrude Anthony, İstanbul	Mrs. Amy A. Burt, İstanbul
Miss A. Elizabeth Bury, Harput	Miss Sarah Corning, Merzifon
Miss Ruth W. Henry, Adana	Miss frances McQuaide, İstanbul
Miss Doris Nevin, Adana	Miss Loretta Quinn, Harput
Miss Edith L. Wood, Sivas	Miss Emma Wood, İstanbul

Haziran 1920 itibariyle Kafkasya'daki şartlar yeniden değişmeye başlamış ve ortam yeniden sakinleşmiştir. Bunun üzerine Albay Haskell İstanbul'da bulunan kadın personelin iadesi için telgraf çekerek bölgeye gönderilmeleri için talepte bulunmuştur. Bunun üzerine 8 Haziran'da aşağıdaki listede yer alan çalışanlar Batum'a gönderilmişler ve çalışma alanlarına gönderilmeyi beklemeye başlamışlardır:

Miss Elizabeth Anderson	Miss Frances Anderson
Miss Medora Gervais	Miss Olive Gray
Miss Harriet Harvey	Miss Margaret E. Mac Lellan
Miss Esther L. Marks	Miss L. Elizabeth Morgan
Miss Florence L. Myers	Miss Isabel T. Norkewicz
Miss Katherine B. Paddock	Miss Emily D. Passmore
Miss Leila F. Priest	Miss Jennie M. Ryan
Miss Lola B. Turner	

Ancak beklenmedik durumlar ortaya çıkmaya başlamış, 10 Haziran'da İngilizlerin Batum'u tahliye ettiği haberi alınmış ve Albay Haskell'den gelen ikinci bir telgrafla, personelin yeniden bölgeden ayrılması yönünde talepte bulunmuş ve birkaç gün içinde çalışanların yeniden İstanbul'a gitmeleri

¹³⁴ *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0219001.*

¹³⁵ *American Board - Near East Relief, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0220004.*

beklenmiştir. Koşulların olandan daha kötü hale gitmesi durumunda Kafkasya'da yardım çalışmalarına devam etmenin imkânsız hale geleceği, sadece kadın çalışanların değil muhtemelen erkek personelin de bölgeden çıkarılabileceği ihtimali konuşulmaya başlanmıştır.¹³⁶

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Kafkasya Bölgesi'nden sorumlu Albay E. C. Yarrow 8 Haziran günü Batum'a gitmek için İstanbul'dan ayrılırken, Kafkasya bölgesinin aşağıdaki kadın çalışanları Amerika'ya gitmek için aynı gün İstanbul'dan ayrılmışlardır:

Miss B. Julia Bell
Miss Blanche Knox
Miss Janet Mc Kay
Miss Mary Spalding

Miss Mabel Farrington
Miss Blanche Mills
Miss Gertrude S. Pearson
Miss Adeline M. Tipple

Daha sonra 3 Temmuz günü yine Kafkasya Bölgesi çalışanlarından Miss Harriet Harvey ve Miss Lola B. Turner da Amerika'ya gitmek için İstanbul'dan ayrılmışlardır. Miss Medora Gervais, Binbaşı Charles E. Livingston ve Albay D. A. Robinson da İstanbul'da ülkelerine dönmek için hazırlıklarını tamamlamışlardır.¹³⁷

Sonuç

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, 1915 yılında ABD Kongresi'nin Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan Board ve Presbyterian Board gibi iki misyoner örgütünün bünyesindeki Ermeni Muavenet ile Filistin-Suriye Muavenet ve İran Muavenet komitelerinin tek çatı altında birleştirilmesi kararıyla kurulmuş bir örgüttür. Örgüt, amacını her ne kadar Yakın Doğu ve civar bölgelerinde yurtlarından edilen tüm halklara yardım edilmesi şeklinde belirlemişse de faaliyetlerinin merkezine Ermenileri almış ve enerjisinin büyük çoğunluğunu bu halkın yaşam şartlarının iyileştirilmesi yönünde harcamıştır. Bu doğrultuda örgütün coğrafi olarak faaliyet alanı Kafkasya, Anadolu, İran ve Beyrut şeklinde dört bölgeye ayrılmıştır.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin 1919 yılından itibaren Kafkasya'daki faaliyetleri, bölgede Ermenilerin bulunduğu tüm yörelerde kendisini göstermiş olmakla birlikte en çok mültecinin bulunduğu Erivan merkezli Ermenistan topraklarında yoğunlaşmıştır. Örgüt, Erivan başta olmak üzere mültecilerin yoğun şekilde bulunduğu şehirlerde kurdukları hastane, yetimhane ve çalışma atölyeleri ile zor durumdaki Ermenilere beslenme, sığınma, sağlık hizmetleri ve istihdam alanlarında yardımlarda bulunmuştur. Örgüt, Kafkasya'da karşılaştığı

¹³⁶ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0223003.

¹³⁷ *American Board - Near East Relief*, The ACORNE, and Near East Relief, No: ABA132C0226004.

birçok soruna karşın ürettiği çözümlerle faaliyetlerini zaman zaman kesintiye uğrasa da genel olarak sürdürmeye devam etmiştir. Burada örgüt çalışanlarının motivasyonu ve yaptıkları işe ruhen bağlılıkları önemli rol oynamıştır.

Örgütün Anadolu ve Suriye'den farklı olarak Kafkasya'daki yardım faaliyetlerinin öncelikli olarak acil beslenme ihtiyacının karşılanması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum Kafkasya'daki Ermenilerin Anadolu ve Suriye'dekilere göre daha çok açlık sorunuyla karşılaştıklarını ve acil beslenmeye daha fazla ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Diğer taraftan Kafkasya'da Ermeni mülteci sayısının Anadolu ve Suriye'dekilerden daha fazla olmasına rağmen yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması konusunda gerek mültecilerin yerleştirildikleri yerler gerekse bölgelerin coğrafi büyüklükleri kıyaslandığında iletişim bakımından Kafkasya'nın daha avantajlı olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Diğer taraftan bu konuda Kafkasya'da karşılaşılan en büyük sorunun haydutluk ve yağma faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır.

Kafkasya'daki Ermenilere yapılan yardım faaliyetleri incelendiğinde çocuklara özel önem verildiği görülmektedir. Örgüt, çocukların beslenme ve sığınma ihtiyaçlarını karşılamaya yanı sıra onların eğitim-öğretimleriyle de yakından alakadar olmuştur. Bununla birlikte yetim çocuklara gerek kendi şahsi ihtiyaçlarını gidermede gerekse kaldıkları yurdun ihtiyaçlarını karşılamada sorumluluklar yükleyerek onları her yönüyle hayata hazırlamışlardır. Diğer taraftan bu şekilde kendi üzerlerine düzen iş yükünü ve maddi giderleri de bir nebze azaltmışlardır.

Örgütün Kafkasya'daki yönetim merkezinin konumunda mücadele edilen sorunların çözümü odaklı değişimlere gidilmiştir. Bu çerçevede Gümrü, Erivan ve Tiflis gibi bölgenin önemli şehirleri örgüte merkezlik yapmıştır. Bununla birlikte heyetin başına yapılan atamaya paralel şekilde heyet bünyesindeki personelde de değişikliklere gidildiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

1. Yakın Doğu Muavenet Heyeti Kaynakları (www.dlir.org/)

1.1. American Board - Near East Relief, The ACORNE (VOL.I)

ABA132C0101003

ABA132C0101007E01-ABA132C0101007E02

ABA132C0102002

ABA132C0102004

ABA132C0102006

ABA132C0103003

ABA132C0103006

ABA132C0103008

ABA132C0106001
ABA132C0106002
ABA132C0106006
ABA132C0107007
ABA132C0108001
ABA132C0108004
ABA132C0109005
ABA132C0110003
ABA132C0111001
ABA132C0114003
ABA132C0115004
ABA132C0115007
ABA132C0117001
ABA132C0118003
ABA132C0118004
ABA132C0121001
ABA132C0121003-ABA132C0121004
ABA132C0121004
ABA132C0125001
ABA132C0129001
ABA132C0129005

1.2. American Board - Near East Relief, The ACORNE and Near East Relief (VOL.II)

ABA132C0201003
ABA132C0202001
ABA132C0202004
ABA132C0203001
ABA132C0208004
ABA132C0209003
ABA132C0213004
ABA132C0214004
ABA132C0217004
ABA132C0219001
ABA132C0220004
ABA132C0223003
ABA132C0226004
ABA132C0227004
ABA132C0228002
ABA132C0229003
ABA132C0236004
ABA132C0238002

ABA132C0243004
 ABA132C0244002
 ABA132C0244003
 ABA132C0244004
 ABA132C0245002
 ABA132C0245004
 ABA132C0246004
 ABA132C0250004

1.3. American Board - Near East Relief, Near East Relief (VOL.III)

ABA132C0301001
 ABA132C0301001-ABA132C0301002
 ABA132C0302003-ABA132C0302004
 ABA132C037002A09
 ABA132C037002A10
 ABA132C037002A11
 ABA132C037014A03

1.4. American Board - Near East Relief, Hand Book, Near East Relief

ABA132C0203001
 ABA132C027001
 ABA132C027004
 ABA132C027007
 ABA132C027016
 ABA132C027017

2. Kitap ve Makaleler

ALAN, Gülbadi, “1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları”, *Geçmişten Günümüze Göç – I*, Ed. Osman Köse, Samsun 2017, ss. 661-681

ALAN, Gülbadi, “Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee – NER) 1919 Sonrası Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi'ndeki Faaliyetleri”, *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal, ss. 1-39.

ALAN, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

BARTON, James Levi, *Story of Near East Relief (1915-1930)*, MacMillan Company, New York 1930.

BRODSKİ, Y., “The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center”, 2012, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

BRODSKİ, Yehonathan, *The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center*, Yehonathan Brodski, *The Near East Foundation*

Records at the Rockefeller Archive Center, rockarch.org/publications/resrep/brodski.pdf (02.05.2021).

CANLI, M., “Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri,” *Askeri Tarih Bülteni*, S: 38, 1995, ss. 42-49.

GENCER, Fatih, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2006.

JİNKES, R., “Near East Relief and the Rescue of "Absorbed" Armenian Women, 1915-21”, 2013, [L](#) (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

JOHNSON, Brian, “Americans Investigating Anatolia, the 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland”,

http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_20c/niles_suthr/Americans_Investigating_Anatolia_Final_to_OTAP_rev_1.pdf

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, Arba Yayınları, İstanbul 1989; Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, Ankara 2015.

LİMBERG, M., “A Full Round of Life for All: Transforming Near East Relief into the Near East Foundation”, 2013, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 9 Mayıs 2021).

MİGLİO, S., “America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930”, 2009, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021).

RODOGNO D. – GAUTHIER, S., “The Near East Relief's Caucasus Branch Operation (1919-1920)”, 2011, <https://rockarch.issuelab.org/> (Son erişim tarihi: 2 Mayıs 2021)

ŞİMŞEK, M., “Yakındoğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye'ye Nakli Meselesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 9, S:17, 2019, ss. 1-12.

The New Near East, Published by the Near East Relief, New York 1920, s. 11.

TUĞRUL, A., “Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: 7, 2018, ss. 240-266.

KARADENİZ'DE SEYREDEN GEMİLER İÇİN BİR KILAVUZLUK ÖRNEĞİ: HOLLANDA ODESA KONSOLOSU *CHEVALIER TAITBOUT DE MARIGNY*'NİN DENİZCİLİK ÇALIŞMASI*

*Süleyman UYGUN***

ÖZ

Kafkasya ve Kardeniz'de uzun dönem (1813-1852) yaşamış olan Chevalier Taitbout de Marigny (28 Mart 1793 Koron, Mora-11 Nisan 1852 Odesa), Karadeniz kıyılarına dair çok sayıda harita, plan, kroki ve görseli toplayarak denizciler ve tüccara yönelik farklı başlıklar altında klavuzluk eserleri kaleme almıştır. Marigny'nin denizcilik çalışmaları Batılı denizciler, tüccar, seyyah ve coğrafyacılar nezdinde çok büyük ilgi görmüş, bir çok dile çevrilmiştir. Bilinmezlikler ve tehlikelerle dolu olan Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla, deniz trafiği hiç olmadığı kadar artış göstermiştir. Gemilerin seyir güvenliği ve ticari trafiğin kesintisiz bir şekilde sağlanması için Marigny gibi araştırmacıların çalışmaları, gemi kaptanlarının yolunu fenerler gibi güvenli kılan ve aydınlatan başucu klavuzluk eserleri arasında müstesna yer teşkil etmiştir. Bu bağlamda Marigny'nin İstanbul'dan Rize'ye kadar uzanan Karadeniz kıyılarına dair koy, burun, körfez ve limanlar hakkında yaptığı araştırmalar ve tespitler makaleye konu olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Marigny, Karadeniz, Denizcilik, Nakliyat, Klavuzluk, Limanlar.

A DUTCH CONSUL AT ODESA AND HIS CONTRIBUTIONS TO NAVIGATION IN THE BLACK SEA: *CHEVALIER TAITBOUT DE MARIGNY*'S MARITIME GUIDES AND MANUALS

ABSTRACT

Chevalier Taitbout de Marigny (1793-1852) lived in the Caucasus and the Black Sea region between 1813-1852. Collecting many maps, plans, sketches and images of the Black Sea coast during this period, he compiled guide books with different titles to advise sailors and merchants. His maritime works became so popular among western sailors, merchants, travellers, and geographers that they were translated into many languages. With the opening of the Black Sea to traffic, international maritime trade

* *Gönderim Tarihi:03.05.2021. Kabul Tarihi: 03.06.2021.*

** *Doç Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORDU. suygun27@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6682-6698.*

in the Black sea thrived, and the sea traffic considerably increased, offering unknown challenges and posing unpredictable dangers. So, Marigny's guide books and alike had an exceptional significance among the guiding manuals for the ship captains as they helped with the safety and sustainability of navigation and commercial traffic. In this context, this article deals with Marigny's survey and guidelines about the bays, capes, gulfs, and ports of the Black Sea coast from Istanbul to Rize.

Keywords: Marigny, Black Sea, Maritime, Navigation, Guidage, Harbors.

Giriş

Karadeniz Rus sahillerinin II. Katherine döneminde uluslararası ticarete açılmasıyla (Küçük Kaynarca Anlaşması sonrası) Batılı denizciler, Karadeniz'in kuzey kıyılarına ilgi duymaya başladılar. Buradan ise bir zamanlar (Antik ve Ortacağ) Rum, Venedik ve Cenevizlilerin yoğun denizcilik ve ticari rekabatine¹ sahne olan Anadolu Karadenizi'ne doğru yayıldılar, ancak burada türlü zorluklarla ve bilinmezliklerle karşılaştılar.² Bu nedenle bu denizi ve sahillerini öğrenmeye yönelik uzun, zorlu bir tecrübe ve öğrenme sürecine tabi oldular. Denizcilerin not ettikleri ya da kayıt altına aldıkları bu çalışmalar daha sonraki denizciler ve araştırmacılar için öncül ve ilham verici eserler oldu. Bu hırçın denizin ve coğrafyanın tehlikelerini azaltabilecek, denizcilerin hatalarını düzeltebilecek muhtelif milletlere ait seyyahların, araştırmacıların, diplomatların ve denizcilerin gözlemleri, çizmiş oldukları haritaları, kılavuz eserleri, denizciler için vazgeçilmez başvuru ve başucu kaynakları oldular. Osmanlı hakimiyetine girdiği andan XVIII. yüzyılın sonuna kadar mahrem ve bakir kalmış olan bu zengin deniz ve hinterlandı, denizcilerin olduğu gibi devletler ve tacirlerin de yoğun ilgisini cezbedi.³ XVIII. yüzyılın ilk dönemlerinde Tournefort gibi birkaç seyyahın Karadeniz liman kentlerine yönelik seyahatnameleri olsa da bunlar münferit ve süreksizdi, XIX. yüzyıldaki gibi sistemli, düzenli, kümülatif olmaktan uzaktı.⁴ Fransız denizcilerin başvurduğu kaynaklar ve haritalar

¹ Arthur de Graauw, makalesinde Karadeniz kıyılarında Antik ve Ortaçağ dönemlerine ait 388 limanın olduğunu belirtmiştir. Arthur de Graauw, "Catalogue of potential ancient ports in the Black Sea", *Mediterranée*, N. 126, 2016, s. 129; Ayrıca Venedik ve Cenevizlerin rekabeti için bkz. Jules Juliany, *Essai sur le commerce de Marsielle*, Tome II, Librairie du Commerce, Marseille-Paris 1842, s. 78.

² Taitbout de Marigny, *Portulan de la mer Noire et de la mer d'Azow ou description des côtes de ces deux mers a l'usage des navigateurs*, Imprimerie de la Ville, Odessa 1830, s. III.

³ Chevalier Taitbout de Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, Consul-Général des Pays Bas, Constantinople 1850, s. 11-12.

⁴ Tournefort eserinde denizcilerden ziyade kentlerin tarihi coğrafyası ve ekonomik ve zirai yapısı hakkında bilgiler vermişti. Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, Tome III, Lyon 1717, S. 67-72.

oldukça sınırlıydı. 1772’de M. Bellin’in Karadeniz’e dair yapmış olduğu harita Fransız denizcilerin başvurduğu yegane haritaydı. Ancak bu haritada çok miktarda hata mevcuttu.⁵ Direktuvar Hükümeti’nden itibaren özellikle Fransa’nın Karadeniz’e olan ilgisi daha dikkat çekici bir şekilde arttı planlı ve sistemli bir hale dönüştü.

Önemli bir Fransız astronom olan Joseph de Beauchamp (1752-1801), coğrafi bir seyahat yapmak gayesiyle İtalya’da kiraladığı bir gemi ile 22 Kasım 1796’da İstanbul’a geldi, 1797 yılı Mart ayının sonunda ise Trabzon’a gitmek üzere Karadeniz’e açıldı. Beauchamp’ın amacı bu güne kadar Karadeniz hakkında yapılan mevcut haritalardaki çok sayıda hatayı tespit etmek ve bu denize ait yeni bir harita çizmekti. 5 aylık bir seyahatin ardından 9 Eylül 1797’de Karadeniz’den döndü. 1798’de tamamladığı çalışmasını *Relation historique et géographique d’un voyage de Constantinople a Trebizonde par mer* adıyla eser haline getirdi.⁶ Bundan hemen sonra Fransızlar, ticari ilişkiler komiserliği misyonuyla 1803 yılı eylülünde Fourcade, Allier ve Dupre’yi sırasıyla Sinop, Ereğli ve Trabzon’a gönderdi. General Brune, Ticari İlişkiler Komiseri olarak Trabzon’a atanan Dupre’yi götürmek üzere 29 Ağustos 1803’te Jouannin’e talimat verdi. Kaptan Teiseire komutasında bulunan *Jeune-Tropez* adındaki gemi bunları taşıdı. Jouannin’in önemli bir görevi de Karadeniz kıyılarındaki koy, burun ve limanlarını tespit ederek mesaha çalışması yapmaktı. Zira bu esnada Güney Karadeniz limanları Avrupalılar tarafından neredeyse hiç bilinmiyordu. Jouannin, bu amaçla Anadolu ve Kırım sahillerini inceledi. Jouannin 22 Eylül 1803’te İstanbul’da Büyük Dere Camii’nde ünlü astronom Joseph de Beauchamp (1752-1801) ile görüştü, Karadeniz limanları hakkında bilgi aldı.⁷ Jouannin, Karadeniz’deki gözlem ve araştırmalarını zorlukla tamamladı. Tehlikeli bir kış yolculuğundan sonra 22 Şubat 1804’te Fransa’ya döndü. (Memoire de l’Institut National de France, 1911, s. 316-317). Fransızlar, bundan sonra tüm Karadeniz kıyılarını doğru şekilde belirten bir haritanın yapılması için 1820 yılında Kaptan Gautier’i görevlendirdi⁸.

Ruslar da 1806 yılında Roubaud adlı bir tüccarı Trabzon’a konsolos tayin ettiler.⁹ İngilizlerin Karadeniz kıyılarına ilgisi ise 1800’lerin başında başladı.

⁵ Marigny, *Portulan de la Mer Noire*, 1830, s. 11.

⁶ M. Beauchamp, “Mémoire géographique et historique du voyage de Constantinople et historique du voyage de Constantinople a Trebizonde”, Jacques Morier, *Voyage en Perse, en Arménie, en Asie-Mineure et a Constantinople*, Fait dans les Années 1808 et 1809, Tome II, Paris 1813, s. 261-320; *Memoires de l’Institut national de France*, Tome 38, Imprimerie Nationale, Paris 1911, s. 317; ayrıca Beauchamp’ın Güney Karadeniz Kıyılarına yönelik çalışmasına Özgür Yılmaz şurada yer vermiştir. Özgür Yılmaz, “Fransız Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Bailarında Güney Karadeniz Limanları”, *Mavi Atlas*, 7/1, 2019, s. 111-142.

⁷ *Memoires de l’Institut National de France*, Tome 38, s. 316-317.

⁸ Marigny, *Portulan de la Mer Noire*, 1830, s. 11.

⁹ Henri Deherain, “Les premiers consuls de France sur la côte septentrionale de l’Anatolie” *Revue de l’histoire des colonies Français*, XII. Anne, Paris 1924. s. 315-317.

İstanbul'daki İngiliz Elçisi tarafından Karadeniz limanlarını keşfe gönderilen Doğu Hindistan Şirketi (*East Indian Company*) Kaptan'ı John Macdonald Kinneir, 1813 baharında tüm Anadolu Karadeniz liman ve iskele kentlerini dolaşarak ayrıntılı raporlar hazırladı. Bununla konsoloslara, İngiliz denizci ve tüccarına kapı aralanmıştı. 1818'de İngiliz Arrowsmith tarafından Karadeniz'e ait bir harita çizildi.¹⁰ Ancak İngilizlerin Trabzon'a konsolos tayin etmeleri hayli geç bir tarihte gerçekleşti. Bu gecikmenin muhtemel nedeni Britanya'nın bu dönemde Osmanlı ülkesine yönelik konsolos tayinlerindeki belirsizlikti. 1825 tarihine kadar Osmanlı vilayetlerine tayin edilen konsoloslar *Levant Company* tarafından finanse ediliyordu. Britanya hükümeti 1825 yılından itibaren konsolos tayinlerinde yapısal değişim sürecine girerek, bu yetkiyi *Levant Company*'nin elinden aldı ve konsolosları doğrudan tayin etmeye başladı.¹¹ Bu nedenle Trabzon'a konsolos tayini hayli geç oldu. Bu belirsizliğin giderilmesinden sonra Lord Palmerston, 2 Mart 1830 tarihinde ilk İngiliz konsolos olan James Brant'ı Trabzon'a tayin etti.¹² İngilizlerin 1813 yılında Kinneir'i göndermesinden kısa süre sonra Fransızlar da 1818 yılı baharında Albay Rottiers'i Tiflis üzerinden Trabzon'dan İstanbul'a kadar uzanan Anadolu liman ve iskele kentlerini keşif amaçlı gönderdiler.¹³ Rottiers'in içe kapanık ve güvenlikten uzak Karadeniz kıyı kentlerini ziyareti ancak Trabzon Fransız Konsolosu Dupre'nin temin ettiği baştan ayağa silahlı korumalar refakatinde olabildi. Rottiers, Karadeniz kıyalarını ziyaret etme amacını şöyle dile getirmekteydi. *Osmanlıların fethinden bu yana Avrupalılar tarafından çok az bilinen bu bölgelerin mevcut durumları hakkında kesin bilgiler toplamak istedim. Bu kıyıların askeri ve ticari pozisyonları, tarımsal ve endüstriyel ürünleri, nakliye araçları, ithalat ve ihracatları, farklı milletlerin gelenekleri ve yasalarını not ederek gerçek bir resmini çıkarmak istedim.*¹⁴

Rusya, Fransa ve Büyük Britanya gibi devletlerin Karadeniz üzerine yoğunlaşmaları, bir müddet sonra Belçika, Hollanda gibi daha küçük tüccar devletlerin de ilgilerini bu bakir denize çevirmelerini sağladı. Çok sayıda yabancı mühendis, haritacı, denizci ve araştırmacı yüzyıl boyunca Karadeniz

¹⁰ Marigny, *Portulan de la mer Noire*, 1830, s. 11.

¹¹ Ahmet Dönmez, "The Role of James Brant in the Proces of Structural Changes in British Consulates", *Adalya*, S. 22, Yıl 2019, s. 363, 366.

¹² Reports relative to British Consular Establishments 1858-1871, Part 1, London 1872, s. 233; Dönmez, "The Role of James Brant...", s. 366; Özgür Yılmaz, "Victor Fontanier'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*, 35, Bahar 2014, s. 169. (153-195)

¹³ Rottiers askeri maksatla 1808'de Rusya'ya gelmiş Rus ordusunun hizmetine girmiş oradan Tiflis'e geçmiş 1818 yılına kadar burada kalmıştır. 1813 yılında Rusya ile Kaçarlar arasında imzalanan Gülistan Anlaşması'nın gerçekleşmesinde önemli misyon yüklenmiştir. Colonel Rottiers, *Itineraire de Tiflis a Constantinople*, Chez h. Tarlier, Libraire, Bruxxelles 1829, s. 7.

¹⁴ Colonel Rottiers, *Itineraire de Tiflis a Constantinople*, Chez h. Tarlier, Libraire, Bruxxelles 1829, s. 9.

kıyılarına yönelik haritalar, krokiler, resimler ve kılavuz eserler hazırladılar. Karadeniz kıyılarına yönelik harita ve plan hazırlamada Ruslar, Batılı devletlere nisbetle bir adım daha öndeydiler. Boudistchev adında bir Rus deniz yüzbaşı tarafından 1804 ve 1807 yılında Karadeniz'e ait haritalar çizilmiştir.¹⁵ Özellikle 1825-1836 yılları arasında Rus bahriyesinden Manganari adlı mühendisin öncülüğünde Karadeniz'in tüm kıyılarını kapsayan mesaha çalışmaları yapılmıştır. Batılı devletlere ait araştırmacılar çoğunlukla Rusların hazırladıkları bu harita ve krokilerden istifade ettiler.¹⁶

XIX. Asrın ilk çeyreğinde Karadeniz Batılılar için cazibe merkezi haline gelmiş Avrupa başkentlerinde yoğun olarak tartışılan coğrafyalar arasına girmişti. Ruslarla, Avrupalıların yaptığı ortak mesaha çalışmalarının ardından Türk denizciler ve mühendisler de bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz'e yönelik harita çizimlerinde Avrupalılarla özellikle Ruslar ile birlikte çalışmışlardır.¹⁷ 1817-1819 yıllarında Karadeniz sahillerini boydan boya dolaşarak gördüklerini kaydeden M. Bijişkyan da bu ilgiye vurgu yaparak *son zamanlarda bazı Avrupalı müelliflerin aynı sahayı incelemeye teşebbüs ettiklerini, fakat tehlikeli addederek uğramadıkları yerler için faraziyeden öteye geçemediklerini* söyler.¹⁸ Karadeniz kıyılarını seyahat etmek ya da bu bölgeler üzerine bilgiler toplamak niyetinde olan küçük devletlere mensup gezgin, diplomat ve araştırmacılar bu büyük devletlerin tecrübelerinden istifade ettiler. Bu noktada çalışmaya konu olan Hollanda Viskonsolosu, C. Taitbout de Marigny, (28 Mart 1793 Koron, Mora-11 Nisan 1852 Odesa). Karadeniz'e yönelik seyahatler ve seyahat yıllıkları üzerine çalışmaları toplamak amacıyla 1820 yılında Paris'i ziyaret etti. Burada tanıştığı Malte Brun adlı araştırmacı ona çok sayıda malzemedden ve seyahat kaydından bahsetti. Marigny'nin babası olan Jean Eustache Taitbout, Fransız genel konsolosluğuna hizmet etmekteydi, bu amaçla 1797'de İstanbul'da bulunmuştu.¹⁹ Marigny, Paris'te elde ettiği harita ve krokileri yayınlamak için Hollanda kralına başvurduğu sırada, kral onu yüksek korumasıyla hiç de yabancı olmadığı Karadeniz'de ticari seferlere rehberlik edecek bir çalışma oluşturması için görevlendirdi. Zira Marigny, henüz 1813

¹⁵ Marigny, *Portulan de la Mer Noire*, 1830, s. 11.

¹⁶ Örneğin 15 Kasım 1842 tarihinde Karadeniz'de harita çizmek için geştü gûzar eden Rus gemilerine Sefain-i şahane taifeleri kumandanı Ethem Bey refakat etmiştir. Kendisine Rus amiral tarafından Karadeniz'e mahsus çok sayıda harita ve atlas verilmişti. *BOA. A. AMD. 12/30, 15 Kasım 1842. Karadeniz'e yönelik harita örnekleri için bkz. BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897; BOA. HRT. 622 a, 12 Ağustos 1923; BOA. HRT. H. 2180, 31 Ekim 1883.*

¹⁷ Şakir Batmaz, "Osmanlı Denizlerinde Mesaha Çalışmaları", *Türkler*, C: XIV., Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 915-918.

¹⁸ P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası 1817-1819*, Ter. Hrand D. Andreasyan, Fen-Edebiyat Basımevi, İstanbul 1969, Önsöz.

¹⁹ Chevalier Taitbout de Marigny, *Hydrographie de la mer Noire et de la mer d'Azow description topographique et archeologique de leurs côtes depuis le temps anciens jus'qu'a nos Jours*, Trieste 1856, s. IV.

yılında Karadeniz üzerinden Rusya'ya gelmiş, uzun süre II. Alexandre'nin hizmetinde çalışmıştı. Marigny'nin Rusya'daki amacı bu güne kadar Avrupalılara kapalı olan Kafkasya'yı ziyaret etmektir. Marigny, 1818'de bu amacına ulaştı. Görevi, Kafkas dağları ile Rusya arasında ticari münasebet kuracak oluşumlara yönelik çalışma yapmaktır. Amacına ulaştıktan sonra ülkesine döndü. Marigny'nin Kafkasya'ya dair yılları alan çalışması *Voyage en Circassie par le Chevalier Taitbout de Marigny, Présentement Consul de S. M. Le roi des Pays Bas a Odessa avec Vues, Costumes & C.* adıyla 1836'da Odesa'da yayınlandı.²⁰ Marigny kralın tayin ettiği görev gereği 1821 nisanında *Therese* adında brik tarzı yelkenliye binerek Karadeniz'e doğru yola çıktı. Rum isyanının başladığı bir sürece denk geldiğinden Karadeniz'e geçişler yasaklanmıştı. Bu nedenle zorunlu olarak 18 ay Adalar Denizi'nde (Archipel, Ege) kaldı. Bu esnada Adalar Denizi'ndeki adaları dolaşarak çizimler yaptı ve Rumca öğrendi. 1823 kışında nihayet İstanbul'a ulaştı. Mart 1824'te tüm Karadeniz sahillerini dolaşmak üzere denize açıldı.²¹ Hollanda Kralı onu öncelikle Odesa konsolosu (1831) daha sonra tüm Karadeniz ve Azak Denizi'nden sorumlu genel konsolos olarak atadı (1848). Marigny, Karadeniz'i ziyaret esnasında Rus, Fransız ve çok sayıda subay ve denizcinin kıymetli haritalarını, krokilerini, resim ve planlarını topladı. 1824-1851 yılları arasında Karadeniz ve Azak Denizi'ne dair yapmış olduğu tüm çalışmalarını farklı zamanlarda muhtelif başlıklar altında yayınladı. İlk olarak 1830'da *Portulan ou description des ports de la mer Noire et de l'Azow*, Odesa'da²², ayrıca aynı yıl *Manuel du pilot de la mer Noire et de la mer d'Azow* adıyla Marsilya'da basıldı.

Marigny eserinin 1830 basımında 36 plan, 5 resim, 26 liman resminden istifade etti. Çalışmasını daha sonra tekrar gözden geçirerek düzeltmeler ve eklemeler yapan Marigny, son halini 1850 yılında "*Pilot de la mer Noire et de la mer d'Azow*" adıyla İstanbul'da yeniden yayınladı. Eseri kaleme alırken 77 atlas ve plandan istifade etti.²³ Çalışmamıza konu olan son hali Avrupa'da özellikle denizciler ve tüccarlar arasında büyük ilgi gördü. Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Rumca olmak üzere dört dile çevrildi.

Marigny'nin İstanbul'dan Rize'ye kadar olan Osmanlı kıyılarına yönelik denizcilik çalışması araştırmamıza konu olmuştur. Marigny'nin eserinde belirttiği liman, koy ve burunlara dair tespitleri eleştirel bir yaklaşımla ele alınmış, edisyon kritiğiyle beraber Osmanlı ve diğer yabancı haritalarla mukayese edilerek gerekli düzeltmeler ve eklemeler yapılmıştır. Bilhassa Marigny'nin

²⁰ Chevalier Taitbout de Marigny, *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Ciscasia: Sketches of The Manners, Customs, Religion of the Ciscassians*, London 1887, s. III-IV.

²¹ Marigny, *Hydrographie de la Mer Noire et de la Mer d'Azow*, s. III-VI.

²² Odesa basımı için bkz. Taitbout de Marigny, *Portulan de la mer Noire et de la mer d'Azow ou description des côtes de ces deux mers a l'usage des navigateurs*, Imprimerie de la Ville, Odesa 1830.

²³ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azow*, s. 8-10.

tespit etmiş olduğu mesafeler, dönemin kabul gören ölçüm teknikleri ile yapıldığından, günümüzde yapılan gelişmiş teknik ölçümlere göre hayli hatalı olduğundan bu hatalara yeri geldikçe temas edilmiştir.

İstanbul-Rize Arasındaki Seyir Güzergâhları ve Demirleme Noktaları (Koy, Liman, Burun ve Körfezler)

İstanbul'dan Batum'a kadar uzanan Anadolu sahilleri neredeyse tamamen limanlardan mahrumdur. Uygun limanlar ancak zaman zaman bulunur, bunlar da genellikle elverişsiz ve kötü durumda olurlar, yaz mevsimi haricinde gemiler için hiçbir güvenlik sunmazlar. Yüksek dağlar açık deniz rüzgârını etkisiz kılmazdı hiçbir noktadan limanlara yanaşamazdı. Bu durum Karadeniz'in diğer bölgeleri için de benzerdir. Karadeniz, en ufak bir güvene layık görünmese de fırtınalara karşı sığınabilecek çok sayıda demirleme yerleriyle iyi bir hizmet sunar. Ancak bu hakim rüzgârların itişine her yerde güvenilmemeli, görünüşte aynı konfigürasyon sunmasına rağmen bazı bölgelerde bu itiş daha kuvvetli olur. Anadolu sahillerinde rüzgârlar daha da şiddetlidir, batı rüzgârlarına karşı kendinizi garanti altına almanız gereklidir²⁴. Okyanuslarda ve açık denizlerde tecrübe sahibi olan yelkenli ve buharlı gemi kaptanları dahi Karadeniz'in aniden ortaya çıkan, yön değiştiren rüzgârları, dalgaları ve akıntularına karşı çaresiz kalabilmekteydiler. Marigny'nin özellikle rüzgârlara yönelik verdiği bilgiler, kalyonların hakimiyetini buharlı gemiler lehine kaybettiği bir döneme denk geldiğinden daha çok geleneksel denizciler için çok büyük önem arz etti. Sonraki dönemlerde ise bu mevcut haritalar araştırmacılar ve denizciler tarafından buharlı gemilerin ihtiyaçlarına göre yeniden tekrardan düzenlendi ve güncellenmeye devam etti. Bu dönem aynı zamanda ilkel tip buharlı gemilerin de görünmeye başladığı bir dönem olduğundan, Bu nedenle sigortacılık şirketleri dahi Karadeniz'de seyreden gemileri sigorta kapsamına alırken diğer denizlere oranla daha yüksek rakamlar talep etmekteydiler.²⁵

Rize'den İstanbul'a kadar uzanan oldukça tehlikeli Karadeniz sahillerinde bulunan elverişli koy, liman, burun ve körfezlerin adları ve yapıları hakkında yeterince bilgi ve tecrübe sahibi olmayan uzun yol kaptanlarının bu sularda gemilerini seyretmeleri neredeyse imkansızdır. Anadolu Karadenizi'nde kıyı boyunca uzanan gizli kayalardan, fırtınalardan, ters rüzgârlardan, akıntılardan ve dalgalardan mahfuz olan az sayıdaki belli başlı koy, liman, körfez ve demirleme noktaları ve yapıları Marigny'nin uzun yıllara ve çok sayıda kaynağa dayandırarak yaptığı çalışmada tespit edilmiştir.²⁶

²⁴ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 147.

²⁵ Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi 2015, s. 321. AFL. 1997 002 5235, *Service Maritimes des Messageries Imperiales, Reglement General du Service Exterieur*, s. 250.

²⁶ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 147-148.

Makriyalos, Kisé, Soumla: Gunié'nin (Batum'un Batısı'nda 11 kilometre mesafede bulunan bugünkü adı Gonio) Güneyinde ve 25 derece güney batısında 6 mil uzağında Makrialos koyunda demirledik, Kise, Makrialos'a 8 mil uzaklıktadır ve Soumla (Günümüzde Rize'nin Fındıklı ilçesine bağlı Sümer olarak geçmektedir) ise 12 mil mesafededir. Bunların üçü de batı rüzgârına açıktır.²⁷

Soğuk Su (Soouk-Sou): Kıyıdan dönüşte çok da önemli olmayan kuzeyde karşı karşıya kaldığımız Suidole ya da Soğuk Su görünür. Burası Sümela'ya 12 mildi. Burada bir yerde Atina adı verilen bir nehir bulunur. Bu yerde Bouleb ya da Boğdal Dere'de bir körfez şekil bulur. Bunun doğusunda üç taraftan kesilmiş gibi görünen oldukça yüksek bir tepe üzerinde ahşap kaplı bir masa görünümüne sahip bir yerleşim yeri görünür, sakinleri buraya Eski Trabzon der. Masa görümüne benzer Trabzon'un aslında Rize'nin hayli doğusunda olan eski Trabzon yerleşimi için kullanıldığı, geç dönemlere doğru ise bu tanımlamanın yeni Trabzon için kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁸ Eski Trabzon'nun hemen doğusunda bir de Kız Kalesi bulunmaktadır²⁹.

Kaynak: BOA. HRT. H. 2180, 31 Ekim 1883. Eski Trabzon'un yeri için ayrıca ek 4'te bulunan Osmanlı haritasından bakınız.

Kız Kalesi (Kizekalé) Burnu: Atina'nın Nehri'nin batısında Kizekale yer alır. Bu kalenin adı kimileri tarafından yanlış bir şekilde Kemer Kale olarak bilinir. Bundan daha sonra bahsedilecektir. Burun kıyıdaki bir kaya üzerinde eski bir Türk kalesinden tanınabilir, Türkler bu kaleye Kız Kale adını verir.³⁰

²⁷ Makriyalos, Kise ve Sümela ekte verilen haritada da gösterilmiştir. BOA. HRT. 2180, 31 Ekim 1883.

²⁸ Eski Trabzon'un haritadaki yeri için bkz. BOA. HRT. 2180, 31 Ekim 1883.

²⁹ BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

³⁰ 31 Mayıs 1897 tarihli haritada burası Kız Kalesi olarak belirtiliyor. BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

Kemer Burnu: Kemer Burnu bu kalıntılara 6 mil uzaklıkta batıya doğru oldukça belirgin bir yerde yer alır. Burayı batıda 24 derece kuzeyde 12 mil uzakta Prios Burnu'ndan saptarız. Bu aralıkta kıyı uçsuz bucaksız dağlarla çevrilidir.

Rize: Prios Burnu'nun doğusunda Askaros Burnu'nun batısında bir noktada yer alır, Rize Koyu, bu burunlar tarafından şekillendirilmiştir. Batı'dan Kuzey Batı'ya doğru uzanan kıyı şeridi korunaklıdır ve kara yönünden kuzeyden ve kuzeydoğudan keşfedilebilir. 3 kulaç derinlikte kum bulunur, şehrin kuzeyinde burna doğru zemin kumluk, deniz kabuklarıyla doludur. Şehrin kuzeydoğusundan yarım mil açta çamur olduğu raporlanmıştır.³¹

Piriyos (Pirios) Burnu: Pirios Burnu, kıyından çeyrek mil uzaklıkta sığ kayalıklarla çevrilidir. Burun ile Rize arasında kıyıda bir kule bulunur. Diğer iki kule doğuda plajdan görülür. Kıyının yanında küçük bir dağ, tepesinde eski bir şato yer alır³².

Araklı ya da Ereğliye Burnu (Iraklia): Rize'den Fidje Burnu'na (Fici Burnu) ve Sürmene'nin kazası Araklı'ya kadar demir atılacak bir nokta söz konusu değildir. Araklı koyu batısında benzer adla Araklı Burnu'yla şekil bulmuştur, Burun 13,5 mil batıda 16 derece Fidje Burnu'nun güneyindedir. İkisinin arasında güneye doğru yeterince dikkati çeken bir sahil mevcuttur.³³

Kovata: Araklı Burnu'ndan Trabzon'a doğru 14,5 mil mesafededir. Bu arada yine Falko (Falkos) Burnu³⁴ ve Kovata ya da Kovata Bache koyunu görürüz, Trabzon'un doğusunda 4,5 mil mesafede Batı rüzgârlarına karşı güvenli bir konumdadır.

Trabzon: Oros (Yoroz) Burnu, Trabzon'un 15 mil batısında, 25 derece kuzeyinde yer alır. Kentin kuzeyinde sert bir çıkıntı vardır. Bu şehrin herhangi bir kıyından tanınmasını kolaylaştırır. Şurada burada çok sayıda beyaz kaya bulunur. Sahilleri yırtık ve kırmızımsıdır, ucunda konik bir höyük yükselir. Açık denizden gelip Trabzon'u keşfedebiliriz. Batısında bir vadi ve büyük beyaz bir falez bulunuyor. Küçük şehir Platana, Trabzon ile Yoroz Burnu'na eşit mesafededir.³⁵

Trabzon sadece doğuda kötü bir demirleme yerine sahiptir. Alçak ve düz bir burunda evler bulunur ki buraya Güzel Saray ya da Eski Saray denir. Burada yarım kulaç derinlikle küçük bir koy ve küçük bir kumsal bulunur. Çömlek yapımcılarının ikamet etmesi dolayısıyla adına Çömlekçi denir. Onu çevreleyen kayalardan kaçınmak için yarım mil rotadan sapmak gerekir. Burada 8 ve 5 kulaç derinlikte demir atmak için geniş kumluk mevcuttur, buraya akın edilir.

³¹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 148.

³² Piriyos Burnu'nun yanında ayrıca Rize'nin hemen doğusunda Askoros Burnu da bulunur. BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

³³ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 149.

³⁴ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

³⁵ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 149.

Batı, güneybatıdan ve doğu ve güneydoğuya kadar demirlenebilir ancak batı ve kuzeybatıdan doğuya doğru rüzgârlara açıktır. Kıyıda 5 kulaç derinlikten sonra zemin kumlu ve midye kabuklarıyla doludur. Bu demirleme yeri yıl boyunca özellikle yazın çok güzeldir. Çömlekçi sahilinin ötesinde Eleoussa denen bir burun vardır.³⁶ Bu burun Osmanlı haritalarında Çömlekçi Burnu olarak gösterilmektedir.³⁷ Ayrıca Batısında Kalamata adında bir yer de bulunur. Burası Çömlekçi Burnu'nun batısında, Polathane'nin ise doğusunda yer alır.³⁸ Geniş Değirmen Dere Vadisi'ne 0,25 mil mesafede, bir nehir denize dökülür, burada taştan bir köprü, birçok kemer bulunur.

Şehrin karşısında batısında küçük Çömlekçi Koyu, nehirden denize akan kalıntılarla doludur, bunlardan sakınmak için 0,10 mil açıktan seyretmek gerekir.

Trabzon'un koordinatları şöyledir:

Enlem	41°	01	00
Boylam	37°	25	36

Polathane (Platana): Trabzon'un 6 mil batısındadır. Burada Platana adında küçük bir şehir vardır. Hemen batısında ise Akçakale ve Akçaabat bulunur.³⁹ Mükemmel bir koya sahip olduğundan Trabzon'a gelen gemiler buraya uğrarlar⁴⁰. Buranın açık deniz rüzgârlarından bile korunaklı ve güvenli bir yer olduğu söylenir, bu demirleme yeri kuzey ve kuzey batıdan doğuya kadar demirlemeye açıktır. Kara burada oldukça belirginleşir. Nehirden 0,10 mil açıktaki 5 kulaç derinlikte geniş kumluk vardır ve biraz uzakta derinlik 10, 15, 20, 25 kulaca yükselir. Sonucu demirleme mahalli Platana Nehri'nin 4/3 mil uzağındadır. Binalar sahile doğru bakar arkaları dağlarla kapalıdır. Küçük Sargana Burnu şehirden kuzey yönünden bir mil mesafede, güney yönünden 0,25 mil mesafededir. Burada 0,10 mil mesafede bazı kayalar vardır.⁴¹ Marigny'nin belirtmediği bazı önemli noktalar da Polathane limanının hemen batısında bulunur. Sargana Burnu'nun batısında Zeytin Burnu'nun ise doğusunda çok yakınında İncir Burnu yer alır. İncir Burnu'nun ise batısında yakın bir noktada İskefe yer alır.⁴²

Yoroz (Yeros) Burnu: Geniş Burnuyla genel olarak Oros yada Yeros olarak bilinir. İki burunla şekil bulur. Bunların birinin adı Trabzon'un 25 derece

³⁶ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 149.

³⁷ BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

³⁸ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 149.

³⁹ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897; HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

⁴⁰ Polathane limanı bölgenin en iyi mahfuz demirleme noktalarından biri olduğu için buharlılar döneminde dahi gemiler fırtınalı havalarda bu limana sığınmaktaydı. Burası aynı zamanda salgınların arttığı dönemde iyi bir karantina merkezi olarak da kullanılmaktaydı. Uygun, *Osmanlı Sularında rekabet*, s. 286; AFL. 1997 002 4487, *Raport general de service de Trebizonde*, Exercice 1892 Chapitre 2, Secretariat.

⁴¹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 150.

⁴² BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

kuzey batısında bulunan Zeytin Burnu, diğeri ise 3,5 mil uzaklıkta 18 derece kuzey batısında yer alan Yoroz Burnu'dur.⁴³

Yoroz burnu koordinatları:

Enlemi	41°	07	30
Boylam	37°	02	40

Büyük Liman: Yoroz Burnu'nundan Zeytin Burnu olarak adlandırılan diğeri bir burna kadar farklı demirleme noktaları bulunur. Zeytin Burnu'na yakın komşu olan Kioreli (Görele) 10,5 mil mesafede ve 14 derece güneydoğusunda yer alır. Burada güzel bir demirleme yeri mevcuttur. Buranın doğusu batı rüzgârlarına karşı korunaklıdır ve doğusundan, kuzeydoğusuna kadar güzel bir zemine sahiptir. Burası Çeşme Altı ve Büyük Liman olarak anılır.⁴⁴ Büyük Liman'dan 2 mil Batı'ya doğru Kioreli (Görele) Burnu bulunur. Görele'den sonra Çavuşlu gelir.⁴⁵ Ondan hemen sonra gelen Karaburnu yani Kara Burun ise Görele'den 10 mil uzaklıktadır, Görele ve Kara Burun oldukça alçaktadır.⁴⁶

Tirebolu (Tripoli): Tirebolu şehri Kara Burun'dan 5, 5 mil batıda, 26 derece güneyde üç küçük burun ve iki koy üzerinde yer alır. Batı koyunda çok miktarda kaya vardır, diğeri ise 5 ila 6 gemi barınabilir, burası kuzey rüzgârlarına açıktır, derinliği üç kulaçtır.

Şehrin kuzeydoğusuna doğru Halka Vala küçük plajında 8-10 kulaç derinlikte iyi bir demirleme yeri vardır.⁴⁷ Bu plaj Halka Vala Nehri'nin denizde dökülen ağzında yer alır.⁴⁸ Tirebolu'nun doğusundan denize dökülen Halka Vala Nehri çoğu Osmanlı haritasında Harşit/Harşut Çayı ya da nehri olarak geçer, bu gün de adı Harşit Çayı olarak bilinmektedir.⁴⁹

Fırın Taşı (Fouroune Tachi): Yaklaşık olarak Trebolu'nun 2 mil batısında küçük bir burnun yanında bulunur. Burada iki adet gizli kayalık vardır. Türkler buna Fırın Taşı derler.⁵⁰ Fırın Taşından hemen sonra Lagaas, Lagaş gelir. Lagaş'tan sonra Zefre Koy'una gelinir.⁵¹

⁴³ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 151; ayrıca Zeytin Burnu ve Yoroz Burnu için bkz. BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864; BOA. Y. PRK. BŞK. 68/84, 29 Mart 1903; HRT. H. 622 a, 12 Ağustos 1923.

⁴⁴ Büyük Liman ve Çeşme Limanı'nın haritadaki yeri için bkz. İBB. Atatürk Kiataplığı HRT. 1317, BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897; İBB. Atatürk Kiataplığı Hrt. 001447; İBB. Atatürk Kiataplığı Hrt. Gec. 0065, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Şarki Karahisar vilayetleri.

⁴⁵ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

⁴⁶ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 151.

⁴⁷ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 151.

⁴⁸ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897

⁴⁹ İBB. Atatürk Kiataplığı HRT. 1317; İBB. Atatürk Kiataplığı Hrt. Gec. 0065, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Şarki Karahisar vilayetleri; İBB. Atatürk Kiataplığı Hrt. 001447.

⁵⁰ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 152.

⁵¹ İBB. Atatürk Kiataplığı Hrt. 001447. Kimi haritalarda burası Çam Burnu olarak da verilmektedir. İBB. Atatürk Kiataplığı Hrt. Gec. 0065, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Şarki Karahisar vilayetleri.

Zefiros Burnu yada Zefire/Zefre: Burası batıdan 9 derece güney batıdan sınırlandırılmış bir koydur, Zefre Burnu'nun bu koya uzaklığı 5,5 mildir, Zefre güneye doğru iki mil içeridedir. Küçük şehir Zefre Burnu'nun 2 mil yakınında yer alır, burada batı rüzgârlarından kuzeybatı rüzgârlarına kadar korunaklı bir demirleme yeri vardır. Doğusunda ve kuzeydoğusunda 5 ila 10 kulaç derinlikte demirlemek için geniş bir kumluk vardır. Zefre Burnu'na doğru sahilde kör kayalar bulunur. Bunlara dikkat edilmesi gerekir.⁵²

Giresun (Kirasonde, Kerassunde): Giresun, Zefre Burnu'nun 11 mil batısında ve 25 derece güneye doğru içeriye gömülü bir şekilde, denize doğru uzanan alçak ve küçük bir burnun üzerinde belirir. 1/3 mil mesafede kuzey yönünde tam karşısında Palamida adında büyük bir kayalık vardır.⁵³ Aghios Vassilios Burnu (Aya Vasili Burnu) bunun 5 derece kuzey batısında yükselir. Adanın merkezinden 6,5 derece doğuya doğru Giresun görünür. Bu ada resifi ile şehir arasındaki geçişte tam ortada derinlik 12 kulaçtır. Giresun'un doğusunda bulunan Demir Kapı Limanı'nda, 13 kulaç derinlikte küçük bir demirleme noktası bulunur, Batı ve Kuzeybatı rüzgârlarına karşı korunaklıdır. Ancak burada kuzeydoğudan esen rüzgârlara karşı 2 yada 3 adet demir atılarak önlem alınır. Oldukça sert dalgalara karşı 16 kulaç derinlikteki zemin demir atmaya daha uygundur, tek çapa bile yeterli olabilir.⁵⁴

Demirkapı'dan 1 mil doğuda küçük bir burun vardır, bunun doğusunda Pougatchik adında küçük bir demirleme koyu bulunur, kıyından biraz açıkta 10 ila 12 kulaç derinlikte zemin çapa atmak için müsaaittir. Demir Kapı gibi batıdan kuzey batıya doğru çevrilidir, kuzeydoğusunda 1 mil açıkta bir ada vardır. Bu ada Giresun'un 1 mil doğusunda kışın bir güzel bir demirleme yeri sunar, 3 ila 4 gemi burada demirleyebilir. Giresun'un batı yanındaki Aya Vasili Burnu'na doğru uzanan yarımadanın doğu istikametinde bir kaya dizisi mevcuttur ve sonra güneybatıya doğru 1/3 mil genişliktedir. Burada Lonca yada Pazar limanı adındaki yerde 8 ila 10 kulaç derinlikte demir atılacak kum yığını mevcuttur. Batı rüzgârlarından korkulduğu için eksiklerine rağmen Demir Kapı'ya sığınılır. Batlama'nın ağzında tam karşısındaki koyda 20 kulaç kadar derinlikte, batıya doğru bazı gemiler demirler.⁵⁵

Aya Vasili, Ayvasıl (Aghios Vassilios) Burnu: Aya Vasili'ye⁵⁶ doğru yaklaşıldığında bir plajın kıyı boyunca uzandığı, derinliğin azaldığı, kumluk

⁵² Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 152.

⁵³ Marigny'nin söz ettiği Palamida bir Osmanlı hartasında Palnama olarak geçmektedir. Palnama'nın mevkiisi için bakınız. *İBB. Atatürk Kiataplığı Hrt. 001447.*

⁵⁴ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 152-153.

⁵⁵ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 152-153.

⁵⁶ Feridun Emecen burayı Ayvasıl olarak ifade eder. Bkz. Feridun Emecen, *Karadeniz Kıyı Kentleri*, İstanbul 2020, s. 120, 195.

sahanın arttığı görülür. Burası gemilere Batı rüzgârlarından korunaklı güzel bir demirleme yeri sunar, en ucuna doğru bazı kayalıklar vardır.⁵⁷

Ordu ya da Laze Limane: Aya Vasili'den batıya doğru Ordu'ya kadar sahil genellikle kumsaldır. Aya Vasili'den kuzeybatıya doğru 20 mil uzaklıkta Boztepe Dağı'na kadar uzanan kıyı şeridinde iki plajın arasında dikkate değer demirleme yeri bulunur. Bunlardan biri Boztepe'nin doğusunda Melet Irmağı, diğeri batısında Perşembe. Bazı coğrafyacılar Boztepe Burnu olarak adlandırılan Laz Limanı için Karadeniz Anadolu'sunda bulunamaz, eşsiz bir yer olduğu bilgisini verir.⁵⁸ XIX. Yüzyılın son dönemlerine kadar Laz Limanı⁵⁹ olarak bilinen bu yerin adının sonradan Kiraz Limanı'na dönüştüğü bilinmektedir. 1818'de bu limana uğrayan Fransız Albay Rottiers, Laz Limanı olarak ifade ettiği bu limana her daim 20 kadar kadirganın demirleyebildiğini belirtir. Hatta bu limanda eski Antik çağlardan kalma iki adet gözetleme kulesinin kalıntılarının bulunduğunu söyler⁶⁰. Köy ya da kasaba (bourg) şeklinde olan Ordu'nun denize uzanan ayağında bu demir atma yerinin bulunması büyük bir lütuftur. Bu sayede Batı rüzgârlarından kendinizi garanti olarak muhafaza edersiniz. Ancak Laz Limanı, kuzey ve doğu rüzgârlarına açık bir konumdadır. Bu limanın 5 ila 10 kulaç derinlikte zemininde çamur ve kum tabanı bulunur. Boztepe'nin kıyıya uzanan en ucunda Bozuk Kale olarak adlandırılan yüksekçe bir kaya vardır.⁶¹ Vital Cuinet bu kalenin antik dönemden ziyade Bizanstan kalma bir kale olduğunu belirtir.⁶²

Kulelerin varlığı coğrafi olarak korunaklı olan bu limanın Antik Çağlar'dan beri birçok denizci tarafından kullanıldığına işarettir. Limanın Laz Liman'ından Kiraz Limanı'na dönüşümüne dair isim değişikliğinin neden ve nasıl olduğu araştırmaya açık bir konudur.

Vona Koyu: Vona Koyu, Bozuk Kale'nin 3 derece kuzey batısından geniş bir koy olarak başlar ve 6 mil uzaklıkta yer alan Vona Burnu'nda biter.⁶³ Bu koy tüm Anadolu sahillerinde büyük bir üne layık görülmüştür ve bu koya tamamen güvenilebilir. Diğerlerinin yanı sıra Boztepe'nin batısında bulunan Perşembe'de de dikkate değer bir plaj bulunur. Kıyı boyu deniz milinin 10'da bir uzaklığında kuzeye bakan kısımlarda zemin kum ve kabuklulardan oluşur. Denizden biraz

⁵⁷ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 153.

⁵⁸ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 153-154.

⁵⁹ Rottiers Karadeniz kıyılarına dair çizmiş olduğu haritada da Ordu Limanı'nı Laz Limanı olarak belirtmişti. Ek 1'de verilmiştir. İBB. Atatürk Kitaplığı, HRT. 1009/3.

⁶⁰ 1818'de Ordu'yu ziyaret eden Fransız Albay Rottiers de bu limandan Laz Limanı olarak söz etmektedir. Colonel Rottiers, *Itineraire de Tiflis a Constantinople*, Chez h. Tarlier, Libraire, Bruxxelles 1829, s. 234.

⁶¹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 154.

⁶² Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie, Geographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province, de l'Asie-Mineure*, Tome Premier, Paris 1892, s. 81-82.

⁶³ Vona Burnu'nun yeri için bkz. BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897; İBB. Atatürk Kitaplığı. HRT. 1317.

açıkta 5, 10, 15, 20 kulaç derinlikte zeminde bulunan geniş kumluklar demirlemeye müsaittir.⁶⁴ Fransız Albay Rottiers'e göre burada kışlamak için çok sayıda Türk kayığı demirlemektedir.⁶⁵ Fransız Samsun Konsolosu H. Cortanze ise Samsun Limanı'nın çok açık ve kuzey batı rüzgârlarına karşı korunaksız olduğundan fırtınalı havalarda gemilerin yükleme ve boşaltma işlemleri için Sinop yada Vona limanlarına sığınmak zorunda kaldıklarını bildirir.⁶⁶

Perşembe'den Kaza Ağzı'na (Kozagzı) olan mesafe 2,5 mil, Kozagzı'ndan Kikla'ya (Muhtemelen Kışla Limanı) 0,75 mil, ve Vona Limanı'nın 1 mil kuzeyinde bulunan Çeşme Öntü, demir atma yerleri olarak özellikle tercih edilir.⁶⁷ Kuzey Doğu yönünden, güney doğu yönüne doğru rüzgârlara açık olan bu demirleme yerlerine şiddetli rüzgârlar asla yaklaşmaz, oldukça mahfuz ve güvenlidir. Bazen şiddetli dalgalara karşı lüzuma göre iki demir atarsınız, böyle olmakla birlikte yayvan kumlukta 5 kulaç derinlikte tek bir demir atmanız bile yeterli olur. Çeşme önünün kuzey tarafında bir çeşme bulunur, burası daha fazla güvenlik sunar. Anadolu'nun değişik bölgelerinden çok sayıda gemi kışlamak için Vona Koyu'na gelir. Bunların sayıları bazen 200 ya da 300'ü bulur.⁶⁸

Yason Burnu: Yason Burnu, Vona Burnu'nun 5,5 mil batısında 10 derece kuzeyindedir. Bunların aralarında bir mil sahil şeridi boyunca Batı ve Doğu rüzgârlarından korunaklı demirleme yerleri vardır. Vona Burnu'ndan 2 mil koy içerisinde bir ada dikkati çeker ki Türkler buna Cennet Kale derler. Yason burnu alçaktadır, etrafı kayalıklarla çevrilidir, burnun en ucunda bir Rum kilisesi vardır.⁶⁹

Yason Burnu'nun koordinatları:

Enlem	41°	09	00
Boylam	35°	20	45

Fatsa Koyu: Karacık Burnu (Karacık Burnu) Yason'un 28 derece güneyinde ve 10 buçuk mil batısında bulunur. Yason ile Karacık arasında, Karacık'ın yakınında ve güneyinde dikkat çekici bir koy bulunur ki adını küçük Fatsa

⁶⁴ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 154.

⁶⁵ Rottiers, *Itineraire de Tiflis a Constantinople*, s. 241; Vona Limanı balıkçılara has yada fırtınalı zamanlarda gemilerin sığınağı olma özelliğini geçmişten günümüze kadar sürdürülmüştür. Vona ya da Perşembe limanı için bkz. İlhan Ekinci, "Siyasetin Gölgesinde Limanlaşmamış Bir İskele Perşembe (Vona) İskelesi", *OÜSBAD*, S. 12, 2015, s. 150; Ekinci, *Halk, Ayan ve Devlet Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 243, 250.

⁶⁶ AFL. 1997 002 4467, *Rapport general de service de Samsoun, 1898, Chapitre 4, Trafic*.

⁶⁷ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 154, Çeşme Öntü ve Kozagzı'nın haritadaki konumu için bkz. BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864; BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

⁶⁸ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 154.

⁶⁹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 154; BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864; İBB. Atatürk Kitaplığı Hrt. Gec. 0065, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Şarki Karahisar vilayetleri. Ayrıca Manastır İBB. Atatürk Kitaplığı HRT 1447, nolu haritada da gösterilmiştir.

kasabasından almıştır⁷⁰. Buradan bir mil uzakta 0, 66 mil boyunca bir kaya yığını yükselir. Bu kayalıkların etrafında batısında başka bir burun vardır. Bu burna az bir mesafede kuzeye doğru 12 kulaç derinlikte zemin kumluktur. Bu koyda neredeyse her tarafta derinlik olağanüstüdür, 95 kulacı geçer, sert kıyıda derinlik 10 ve 13 kulaç civarındadır. Kuzeydoğu-kuzeybatı yönünde büyük rüzgârlara açık olan bu derinlikte demirmekten sakınılmalıdır.⁷¹

Ünye: Karacık Burnu'ndan 9 mil batıda, 32 derece kuzey batı yönündedir. Yason Burnu'na ise 17 mil mesafededir. Tachekhane (Taşkana Burnu) Burnu'nun doğusunun bir bölümünde kurulmuştur.⁷² Taşkana Burnu doğusunda Ünye Limanı'nı oluşturur.⁷³ Bunu takip eden kumsalda, güzel bir vadinin yanında bir dağ dikkati çeker, Türkler buna Cenuve Kale (Djenouves kale, Cenova, Ceneviz kalesi muhtemel) diyorlar. Bundan yarım mil uzakta batıda bir burun bulunuyor, burnun kara kısmına doğru hemen yakınında bir kale ve küçük bir adacığa adanmış St. Nicola Kilisesi bulunuyor. Burnun etrafı keskin kayalarla çevrili olduğundan bunlardan kaçınılmalıdır. Burnun en ucundan kumsala kadar şehrin bittiği noktada aşağı yukarı bir buçuk mil uzaklıkta deniz biraz derinleşiyor. Şehirden kıyı boyunca çeyrek milde, tabanda kumluk bir zemin vardır, derinlik 2 kulaç ölçülmüştür. Yarım mil ötede 3 kulaç derinlikte kum taban, 1 mil ötede ise 6 kulaç derinlikte çamur ve kum tabanı mevcuttur. Bu son durakta Kuzey Batı Burnu vardır. Kuzey rüzgârları tehlikelidir bu koyda 2 demir atmanız elzemdir.⁷⁴

Ünye'nin koordinatları:

Enlem	41°	08	50
Boylam	34°	58	07

Ünye'nin Batısına doğru düzlükler başlar ve kuzeyinde mevcut olan geniş bir ormanlık vardır. Çaltı Burnu/Çaldı Burnu, (Tchaldi Bournou, (Çaltı Burnu Ünye-Samsun arasında Yeşilirmak-Terme Suyu'nun oluşturduğu geniş delta ovasının doğu ucundadır) Ünye'den Batı'ya doğru 16 mil uzaklıkta, 33 derece kuzeydedir⁷⁵. Burnun yakınındaki tüm sahil demirmek için sağlıklıdır. 1,5 milden 3 mile kadar derinlik 10 kulaçtır.⁷⁶

Terme Koyu: Terme Nehri'nin denize döküldüğü yerin karşısında, Çaltı Burnu'nun 3,5 mil güneyinde güzel bir koy vardır, dört beş kulaç derinliği çamurdandır. Bu koy kuzeyden doğuya ve güney doğuya esen rüzgârlara açıktır.

⁷⁰ 1864 tarihi Osmanlı haritasında Yason Burnu ile Fatsa arasında Dere Köy ve Kaya Kalesi'nin bulunduğu belirtilmektedir. BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

⁷¹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 155.

⁷² Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 156.

⁷³ İBB. Atatürk Kitaplığı Hrt. Gec. 0065, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Şarki Karahisar vilayetleri.

⁷⁴ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 156.

⁷⁵ Çaltı Burnu'nun haritadaki konumu için bkz. BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

⁷⁶ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 156.

Çaltı Burnu ve Tchiva (Civa) Burnu: Çaltı Burnu'nun Kuzey Batı yönünde 17 mil uzağında Civa Burnu yer alır.⁷⁷ Batı'ya doğru biraz gittikten sonra güneybatı yönüne doğru kıvrılarak Samsun Koyu'na doğru aynı addaki Civa şehri ile karşılaşırız. Bu şehir 13 mil batıda 15 derece güneyde konumlanır. Civa Burnu'ndan bir mil batıda Çarşamba Nehri denize dökülür.⁷⁸

Civa Burnu'nun koordinatları:

Enlem	41°	21	30
Boylam	34°	18	40

Samsun: Samsun Koyu, batı yönünde bazı dağlar tarafından çevrilidir. Bu dağların batısında Nabiye Dağı, (Nebiene) adı verilen bu dağın konik biçiminde iki tepesi dikkati çeker. Bu tepelerden en batısında bulunana sivri bir şekilde yükselirken diğeri yuvarlaktır. Kara Burnu ya da Kalyon (Kalione) Burnu⁷⁹, Samsun şehrinin kuzeyinden bir deniz mili uzakta yüksekliğiyle dikkati çeker yamacı kahverengidir. Kıyıyı çevreleyen resiflerden kendinizi sakınmanız için 0, 20 mil açıktan seyretmeniz gerekir.

Samsun kıyısında dahi bazı kayalıklar bulunur, bunlar gemi boşaltma ve yükleme işlemlerini engeller. Şehrin güney ucunda kaleye doğru uzanan noktada herhangi bir kayalık yoktur. Samsun'un karşısında 0, 25 mil açıta 3 kulaç derinlik, 0, 50 mil açıta 4 mil derinlik, 0, 75 mil açıktaysa 6 kulaç derinlik gemilerin demirlemesi için müsaittir. Bu demirleme noktaları yaz sezonunda uygun olup, yıl boyunca kötüdür. Özellikle Kuzey ve Kuzeydoğu rüzgârları tehlikelidir.⁸⁰

Samsun'un koordinatları:

Enlem	41°	18	59
Boylam	34°	00	28

Kumcugaz (Kumcağız) Koyu: Kara Burnu'nun ötesinde Terme'deki gibi alçak bir noktada plaj vardır, bu plaj ağaçlarla çevrilidir ve kuzeyindeyse güçlü bir çıkıntı belirir. Rüzgâr, buraya her yönden korkusuzca yaklaşabilir. Kara Burnu'nun 15 mil uzağında, 42 derece batısında yer alan büyük bir gölün ağzında tam karşısında Kumcugaz Koyu'na tesadüf edersiniz. Bazı Osmanlı haritaları Kumcağız'ı Kumçeker olarak vermektedir.⁸¹ 1700'lü yılların başında resmedilen bir Fransız haritasında ise Kumcu Ağzı olarak geçmektedir.⁸² Kıyıdan 1 ila 1 buçuk mil uzaklıkta 5-6 kulaç derinlikte çamur bir zemin

⁷⁷ Civa Burnu'nun yeri BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897 tarihli haritada gösterilmiştir.

⁷⁸ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 156.

⁷⁹ Kara Burnu ya da Kalyon Burnu'nun haritadaki konumu için bkz. BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864; HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

⁸⁰ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 157.

⁸¹ BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

⁸² Muhtemelen gölün denize taşıdığı kumların birikmesinden oluşan bu kısma Kum Ağzı adı verilmiş isim de buradan gelmiştir. G. A. Olivier, *Atlas pour servir au voyage dans l'empire Othoman, L'Egypte et la Perse*, Paris 1807, Ek 48, Carte de l'Asie Mineure.

bulunur, gemiler kuzey ve kuzeydoğudan doğu ve güneydoğu yönünden esen rüzgârlara açıktır.⁸³

İncir Burnu ve Kızılırmak: Kumcağız Koyu'nun 7 mil kuzeyinde İncir Burnu sivrilir. Bu burundan 6 mil uzaklıkta kuzeybatıya doğru bir ikinci bir demirleme noktası bulunur. Son olarak bunun da 4 mil kuzeybatısında Kızılırmak Burnu'na ulaşırsınız. Nehrin denize dökülen ağzından dolayı bu ad verilmiştir.⁸⁴

Kızılırmak Burnu'nun koordinatları:

Enlem	41°	43	50
Boylam	34°	38	00

Gerze ya da Gereze (Gherzé): Kızılırmak Burnu'nun 33 mil batısında, 9 derece güneyinde Sinop'a henüz ulaşmadan Gerze şehrini görürsünüz. Burası Sinop Burnu'nun 13 mil güneyinde yer alır. Gerze yüksek dağların ayağında oldukça alçak bir burun üzerinde kurulmuştur.⁸⁵ Burnun etrafında kaya yığını vardır, bunlardan kaçınmak için 0,10 mil açıkta seyretmek gerekir. Bu burun aynı zamanda şehrin bir kısmını sınırlar. Burun, Gerze Koyu'nu kuzey ve kuzey batı rüzgârlarından muhafaza eder. Gemiler bu koyda kıyıda 0, 20 mil açıkta 3 kulaç derinlikte zeminde bulunan kabuklar ve çamura demirlerler. Koy Doğu rüzgârlarına açık olsa da hayli güzeldir.⁸⁶

Sinop Körfezi: Kızılırmak'ın denize döküldüğü burun ile 39 mil uzaklıkta 26 derece kuzeyde Sinop Burnu arasında bir körfez vardır. Kıyı oldukça düz ve alçak bir şekilde devam eder, Batı ve güneybatıya doğru 18 mil boyunca kıyı ağaçlık olarak devam eder. Bundan sonra dağlar yükselmeye başlar ve nihayetinde, kuzey batıda yer alan Sinop'a doğru alçalır.

Sinop: Karadeniz'in birçok sahilini ziyaret ettikten sonra kolayca görebileceğimiz Sinop'a geldik. Burası oldukça alçak ve düz şekli ve kıyıda dik kenarı olan Boze Tepe ya da Bache Tepe (Aynı zamanda Boztepe Burnu) yarım adalarıyla şekil bulduğundan Sinop'u tanımak oldukça kolaydır. Sinop kasabası kıstağının olduğu yerin bir kısmı biraz eğimlidir, burası sadece küçük bir mesafeden görülebilir. Bu yarımada 6, 5 mil boyunca kıvrılır. Yarım adanın açığında bir kayalık dikkati çeker. Kayalık adanın doğu ucunda 300 metre kadar açıkta yükselir. Burun ile kayalık arasına girdiğinizde hiçbir tehlike yoktur, derinlik 14-19 kulaç arasındadır. Boztepe'nin güney kenarı boyunca kıyıda 0,10 mil açıkta bulunan iki büyük kayaya dikkati çekmek gerekir. Buradan geçerken Adaköy ve Sinop görünür.

⁸³ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 158. Fransız Albay Rottiers'e ait haritada da kumcağız olarak gösterilmektedir. Bkz. *İBB*. Atatürk Kitaplığı, HRT. 1009/3.

⁸⁴ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 158.

⁸⁵ Gerze ve burnunun haritadaki yeri için bkz. *BOA*. HRT. H. 0383, 12 Ağustos 1923; HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

⁸⁶ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 158.

Sinop şehrinin karşısında kıyından 0,10 ile 0,05 mil açıkta 5 ila 10 kulaç derinlikte zemin çamur ve kumluktan oluşur. Burası Yarımada Burnu'ndan 25 derece güney doğuya doğru konumlanır ve 2,5 mil mesafededir. Buradan şehre yaklaşmak mümkündür, derinlik 3 kulaçtır, ancak bu mesafe bazı noktadaki batıklardan dolayı tehlikelidir. Sinop limanı gemilerin kışın dahi yanaşabileceği güvenilir bir liman olma şöhretine sahiptir.

Sinop şehri iki ayrı bölüme ayrılmıştır. İlki kıstak üzerinde ormanlık bölgede yer alır, sakinleri çoğunlukla Türk'tür. İkincisi yarımadanın girişinde yolun yarısında en çok Rumların ve Hristiyanların oturduğu kısımdır.⁸⁷

Sinop'un koordinatları:

Enlem	42°	01	30
Boylam	32°	50	00

Boztepe'nin koordinatları:

Enlem	42°	01	25
Boylam	32°	53	45

Aklıman: Sinop yarımadasından 6 mil mesafede 2 derece kuzeybatı yönünde ve kıstağa 4,5 mil mesafede, beyaz kayalardan oluşan yüksek dağlarla çevrili sahilin sonunda alçak ve kumlu bir kıyıya tesadüf edersiniz. Burada Aklıman'nın küçük ama mükemmel limanını keşfedersiniz. Burası denizden yarım mil içeriye doğru derinlikte ve enine daha genişçe bir yerdir. Girişinde biri sancak diğeri iskele tarafında iki ada sizi karşılar. Aralarındaki mesafe çeyrek mildir. İlkine gelince kuzeyde etrafı bazı kayalıklar çevrili burada demir atacak yer yoktur, ancak yaklaşık olarak 80 metrede 5 kulaçlık yer bulunur, güneyde olan diğer adanın ise çevresinde 3 kulaçtır. Sadece Doğu Rüzgârı'na açık olan limanın ortasında 7, 5, 4 kulaç derinliktedir, burada tüm geniş rüzgârlara karşı korunursunuz, Güneydoğu rüzgârı sadece çok yakın bir kıyından eser. Kıyından kuzeye doğru 0,10 milde ve limanın altındaki plajda derinlik 2 kulaçtır, küçük iskeleden özellikle bir yapı görürüz, Aklıman'a rahatlıkla 6, 7 gemi sığabilir.⁸⁸

Bu limanın ötesindeki deniz kıyısı ve kayalıklardan yönünüzü kuzeybatı yönünde bulunan 3 burna doğru çevirirsiniz. İlk burnun Aklıman'ın girişinde, ikincisi Amsoros Burnu ki bu burundan yarım mil açıkta gizli kayalık vardır, üçüncüsü ise Pakhios Burnu'dur. Bu noktadan 7,5 mil mesafede 24 derece güneydoğuda Boztepe'nin kuzey kısmı yükselir.⁸⁹

Pakhios Burnu'nun koordinatları:

Enlem	42°	06	00
Boylam	32°	41	05

⁸⁷ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 159.

⁸⁸ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 160.

⁸⁹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 160-161; Adı geçen burunlar haritada verilmiştir. Bkz. BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

İnce Burun (İndjé): Pakhios ve batısındaki İnce Burun, Anadolu'nun en kuzey ucundaki en son noktalarıdır. Oldukça düz ve burç şekline sahip ve kırmızımsı kenarları olan İnce Burun, hiçbir tehdit oluşturmaz.

İnce Burun'un koordinatları:

Enlem	42°	06	00
Boylam	32°	38	00

İnce Burun ve Sinop bir hat ile Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında dikkat çekici bir biçimde ayırır. Daha önce ifade edildiği gibi ilkinden korkmaya gerek yok, rüzgâr genellikle batıdan eser, kuzey ve kuzey doğu rüzgârları hiçbir noktadan buraya yaklaşmaz. Doğudan eser rüzgâr ise küçük esintiler dışında pek nadirdir. Rüzgâr gürültüsüne çok seyrek tesadüf edilir. Tüm bölgede hava tatlıdır, hava sıcaklığının sıfırın altını görmesi pek nadirdir. Bu sayede iklimi zeytin ve portakal yetiştirilmesine olanak sunar. Sinop'un Batı yakası ise tam tersine İstanbul'a kadar soğuktur. Batı, Kuzeybatı ve Kuzeydoğu rüzgârlarına açıktır, kışın yaşanan fırtınalar, sık sık batıklara sebebiyet verir.⁹⁰ İnce Burun'dan güneye doğru inildiğinde bir mil civarında mesafede Marigny'nin belirtmediği Gebelit Burnu adında bir burun daha mevcuttur.⁹¹

Kazakildi Kayası (Kildi Kayası)⁹²: İnce Burun'nun 13 mil batısında, 41 derece güneyinde, 2 mil uzunluğunda büyük bir kayalık bulunur. Dışarıdaki kenarı 1 mil uzunluktadır. En doğu ucu aşağı yukarı kuzeydeyken, Güneyinde evlerin bulunduğu Kaza Kildi Vadisi yer alır. İkamet edilen diğer bir vadi ayrıca kayalık merkezinin karşısında görülebilir.⁹³

Stefanos Koyu ve Burnu: Osmanlı haritalarında İstefanos Burnu⁹⁴ olarak geçen Stefanos yada İstefan Burnu, Kazakildi kayasının 8 mil batısında ve 8 derece kuzeyinde bulunur.⁹⁵ İnce Burnu'nun ise 21 mil batısında 18 derece güneyindedir. Burnun yanında görünen Küçük Stefanos şehrinin kuzeyinde Batı rüzgârlarından korunaklı olan bir demirleme yeri bulunur. 3 ila 5 kulaç derinlikte zemin çamur ve kumdur, kuzey doğu rüzgârı buradan çapraz olarak geçer.⁹⁶

Stefanos Burnu'nun koordinatları:

Enlem	42°	59	22
Boylam	32°	11	25

Ayandon (Aghios Antonios): Stefanos Burnu'ndan 6,5 mil batıda 17 derece güneyde küçük bir nehrin ağzında Aghios Antonios evleri bulunur.⁹⁷

⁹⁰ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 161.

⁹¹ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

⁹² Bu kayanın yeri için bkz. BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

⁹³ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 161-162.

⁹⁴ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897; BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

⁹⁵ Fransız Albay Rottiers haritası. İBB. Atatürk Kitaplığı, HRT. 1009/3.

⁹⁶ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 162.

⁹⁷ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 162.

Osmanlı haritalarında Ayandon Burnu olarak geçmektedir. Hemen güneybatısında Çatal Zeytin adında bir yerleşim birimi vardır.⁹⁸ Bunun batı tarafında 3, 4 kulaç derinlikte zeminde demir atılabilecek çamur ve kum mevcuttur. Burası Batı'dan doğuya doğru tüm rüzgârlara açıktır, bu nedenle güvenilir bir yer değildir.⁹⁹

Kinoğlu Burnu: Aghios Antonios'un 8 mil batısında ve 7 derece kuzeyinde bulunan Kinoğlu Burnu düzlük alçaktır. Kimi Osmanlı haritalarında burası Kanoğlu olarak da gösterilmektedir.¹⁰⁰ Etrafında bir takım kayalar görünür.¹⁰¹

Apana: Kinoğlu Burnu'nun 8 mil batısında küçük bir kasabanın ve nehrin denize döküldüğü yerin tam karşısında gemiler için Apana adında demirleme noktası bulunur.

İnebolu (Niopoli) Burnu ve Koyu: Apana'nın 11,5 mil batısında bulunan İnebolu Burnu, İnebolu Koyu'nu oluşturmuştur. Bu koy kuzeyden doğuya ve kuzeydoğuya doğru esen rüzgârlara açıktır. Türklerin İnebolu dediği Küçük Niopoli şehrinin karşısında 3, 4 kulaç derinlikte demirlenebilecek çamur ve balçık zemin bulunur. Alçak ve oldukça belirgin bir resifin sıralandığı İnebolu Burnu'ndan uzakta seyredilmelidir.¹⁰² İnebolu Burnu ile batısında bulunan Kerempe Burnu arasında Marigny'nin söz etmediği bir de Zapana yada Zarpana adında bir burun daha yer alır. Zarpana'nın ise hemen batısında Fakaz Burnu bulunur.¹⁰³

Kerempe Burnu: İnebolu'nun 21,5 mil batısında, Anadolu'nun kuzey-batısına doğru uzanan en geniş sınırında Kerempe Burnu yer alır. Kerempe Burnu'nun Kırım'a olan mesafe 140 mildir. (Marigny, Kerempe Burnu ile Sarıç Burnu arasını eski usul ölçümlerle 140 deniz mili yani 259 kilometre olarak tespit etmiştir. Oysa günümüzde yapılan teknik ölçümlere göre iki burun arasındaki bu mesafe 228 kilometre olarak tespit edilmiştir). Kırım'ı ise Saritche Burnu'nundan (Karadeniz'i kuzeyinde Kırım Yarım adasında bulunan Sarıç ya da Zariç Burnu¹⁰⁴, Aitodor (Aytodor) Burnu'na kadar olan kısımlar şekillendirmiştir. Kerempe Burnu'nun kıyısında kırmızı falezler vardır. Burada çok sık şekilde ortaya çıkan rüzgâr ve fırtınalara karşı gemicilerin vermiş olduğu mücadele denizcileri korkutur.¹⁰⁵

Kerempe Burnu'nun koordinatları:

⁹⁸ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

⁹⁹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 162.

¹⁰⁰ BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

¹⁰¹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 162.

¹⁰² Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 162.

¹⁰³ Fransız Albay Rottiers haritası. İBB. Atatürk Kitaplığı, HRT. 1009/3; BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

¹⁰⁴ Eda Polat Gümüş, *Karadeniz Rus sevahili adlı Matbu Osmanlıca Eserin Transkripti ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODÜ, SBE. 2019, s. 81.

¹⁰⁵ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 163.

Enlem	42°	01	25
Boylam	30°	56	40

Kerempe Burnu'ndan sonra güneybatıya doğru 44 mil boyunca sahil sağlıklıdır, daha sonra batı ve güneybatıya doğru 50 mil mesafede ta ki Baba Burnu'na kadar benzer özelliktedir.

Karaağaç Burnu: Kitros, Karaağaç Burnu'ndan 5,5 mil mesafede yer alır. Karaağaç Plajı Batı rüzgârlarına açıktır. Kerempe Burnu'na 20 mil mesafede olan Küçük Kitros Limanı bahsedilmeye değerdir. Bu küçük limanı bulmak zordur, bu amaçla Tepefoulla (Osmanlı haritalarında Fulu dağı olarak geçmektedir, hemen batısında Kidros dağı bulunur ¹⁰⁶) adında bir dağdan istifade edilir. Bu dağ, 7 mil doğuda Kitros'a bakan bir koni şeklinde göze çarpmaktadır.

Kuzey rüzgârlarına açık olan bu limana 5 ya da 6 gemi sığınabilir. Gemiler burada 3, 4 kulaçta demirleyebilir. Limana girerken yan taraftaki kayalardan kaçınmak için özen gösterilmelidir. ¹⁰⁷

Karaağaç Burnu'nun koordinatları:

Enlem	41°	52	20
Boylam	30°	33	00

Amasra: Amasra Limanı, Kitros'tan 24 mil uzaklıktadır, doğusunda Çakras Burnu, batısında Amasra şehri ile şekillenmiştir. Buranın biraz uzağında bir grup ada keşfedersiniz. ¹⁰⁸ Amasra iki adet yarım adanın üzerinde kuruludur ¹⁰⁹, yarım adaların ilkinin 0,25 mil uzunlukta alçak bir kıstak ve 120 metre genişliğinde kumluk bir yapı oluşturur.

Dar bir şose ile bağlanan ikinci yarım ada 400 metre çapındadır, şiddetli fırtınalarda dalgaların keşiştiği bir noktadadır. Bu iki yarımada kuzeybatıya doğru toplamda 700 metre genişliğindedir. İlkinin kuzeyinde 0,10 mil açıktır, ikincinin doğusunda 0,05 mil açıktır oldukça yüksekçe 300 metre genişlikte dik ve sarımsı kenarları olan büyük bir ada vardır. Geçmişte bu iki yarım adayla şekil bulan Amasra kıyısında denizin derinliği 10, 12 kulaçtır. İki adanın birleşmesinden oluşan bu geçittien geçilirken kıyıya yakın olması dolayısıyla dikkat edilmelidir.

İlk yarım adanın en doğu ucunda kayalardan oluşan başka bir ada vardır. Adadaki kayanın doğuya doğru uzanan en uzununu 180 metredir. Yarım adanın güneyinde yer alan ada, kaya ve doğu kıstağındaki kumlukta, 3, 4, 6, ve 8 kulaç

¹⁰⁶ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

¹⁰⁷ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 163.

¹⁰⁸ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 163.

¹⁰⁹ Rottiers haritasında Amasya'yı oluşturan bu iki yarım adayı vurgulayarak göstermiştir. Bkz. İBB. Atatürk Kitaplığı, HRT. 1009/3. Ayrıca G. A. Olivier'in eserinde 1806 yılına ait Anadolu haritasında da Amasra burunları benzer şekilde vurgulanmıştır. Olivier, *Atlas Pour Servir au Voyage dans L'Empire Othoman*, Ek 48, Carte de l'Asie Mineure.

derinlikte zeminde gemiler için demirlemeye müsait noktalar vardır. Kıstağın bir mil uzağında en ucunda bir kayalık bulunur.

Şehre çeyrek mil mesafede kıyının doğuya doğru kıvrımı ve güneyindeki demirleme noktasında, kayalıklarda eski bir iskelenin olduğu söylenir. Ayrıca Amasra'nın güneybatı burnunda olan bu yerde gemilerden kalan batıklara dikkat etmemiz gerekir. Gemiler, bu şehrin kayalığının en ucunda, kuzeyden 0,25 mil güney ve güney doğuya doğru 0,10 mil açıktan seyretmelidir.¹¹⁰

Amasra limanı bir milden biraz daha fazla uzunluğa sahip olup, genişliği şehrin doğusunda 0,25 mildir. Kuzeyde 27 derece doğuya doğru yükselen Çakras Burnu, limana avantaj sağlar. Limanın tüm doğu kıyısı bahsedilen iskelenin ötesine kadar sağlıklıdır. Burada deniz sığdır, 4, 8, 10 kulaç derinliktedir. Sonda raporlarına göre her yer kumluktur, şehrin doğusunda ise kumluk ve çamurluktur.

Amasra, batı kıstağında ikinci yarım ada tarafından kuzeyden korunaklı, batı rüzgârlarına açık daha az iyi olan bir limana sahiptir. Genişliği 0,10 mildir, kuzeyinden kayalarla sıkıştırılır ki bu kayalar güneyinde bulunan yarım ada ve iki küçük burnun kayalarıdır. Bu liman Amasra ve bir kıstak tarafından oluşturulmuştur. 2, 4, 6, 8 ve 10 kulaç derinlikte zeminde bulunan kumluğuyla gemicilere demirleme yeri sunar.¹¹¹

Amasra'nın koordinatları:

Enlem	41°	45	20
Boylam	30°	02	56

Bartın: Amasra'ya 8 mil mesafededir, yeteri derece dikkat çeken Partheni (Bartın) adında bir burun vardır¹¹². Aynı adla anılan bir nehir buradan denize dökülür. Bartın şehri (Türkler Parteni şeklinde söylüyor) nehir ağzından iki mil mesafede kurulmuştur. Nehrin denize dökülen ağzı bazı küçük gemileri cezbeder. Bartın Nehri'nin derinliği minimum 8 ayak/kadem (pied) dir, sancak tarafında bir kaya, iskele tarafındaki sivri ucu ise alçak bir şekildedir. Bartın'ın ön tarafındaki kıyıda derinlik 3 kulaçtır, nehir yükseldiğinde burada gemiler görülür.¹¹³

Filyos (Filius) Burnu: Bartın (Partheni) Burnu'ndan batıya doğru 4 mil mesafede Güzelhisar Burnu yer alır. Güzelhisar Burnu ile Filius (Filyoz, Filyos¹¹⁴) Burnu arasında 6 mil uzunluğunda bir plaj vardır.¹¹⁵

Baba Burnu: Filyos Burnu'ndan 32 mil uzaklıkta Baba Burnu yükselir, kıyıda yüksek kayalar ve kıyının aldığı yön değişikliğiyle dikkat çekicidir.

¹¹⁰ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 164.

¹¹¹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 165.

¹¹² BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

¹¹³ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 165.

¹¹⁴ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

¹¹⁵ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 165.

Buranın tepesinde bir fener vardır. Baba Burnu her yönden elverişlidir.¹¹⁶ Filyos Burnu ile Baba Burnu arasında Marigny'nin söz etmediği Kilimli (Rottiers burayı Kilimoli olarak belirtir¹¹⁷) Burnu'da mevcuttur.

Baba Burnu koordinatları:

Enlem	41°	19	40
Boylam	26°	05	00

Ereğli (Penderaklia, Heraklee): Ereğli Koyu'nun genişliği aşağı yukarı 2,5 mildir. Baba Burnu'ndan Kaba Sakal'a kadar güneye doğru bir millik girinti vardır. Şehrin kuzey kısmında gemiler demirleyebilir. Baba Burnu'ndan 0,75 mil mesafede kıyıdan küçük bir çıkıntıdan Ereğli'deki ilk evlere doğru, güney batısı yönünde 300 metre civarında antik bir dalga kıran mevcuttur. Baba Burnu'nun doğusunda 26 derece güneyinde bu dalga kıranın en ucunda iki kulaç derinlikte küçük bir liman vardır. Kıyıdan 0,10, 0,20 mil uzaklıkta 3, 4 kulaç derinlikte kumluk bir zemin vardır. Burası batı ve kuzeybatı yönünden güney, güneydoğu yönüne doğru korunaklıdır. Antik dalga kıranın kalıntısı batı yönünden gelen dalgaları kırar.

Ereğli ile Baba Burnu arasında bu dalga kıranın kuzey batısına doğru olan mahal demirleme yeri olarak tercih edilebilir. Baba Burnu, 3, 4 kulaç derinlikte bulunan kum ve çamur zeminiyle gemilere Batı rüzgârlarından korunaklı bir demirleme yeri sunmaktadır. Sadece Güney Batı'dan uzak olmayan bir noktadan esen rüzgâr çok da tehlikeli olmadan bu limana nüfuz eder. Limanın tam ortadaysa derinlik 6, 7, 9 kulaç olarak ölçülmüştür. Zemin kum ve çamurluktur.¹¹⁸

Ereğli'nin koordinatları:

Enlem	41°	17	40
Boylam	29°	06	30

Ereğli Körfezi: Baba Burnu'ndan Kefken Burnu'na kadar uzanan kıyıdaki kıvrım ya da girintiye Ereğli Körfezi denir. Kefken Burnu ve adası, Baba Burnu'ndan 7 derece güneyde 52 mil mesafede yer alır¹¹⁹. Dağlarla çevrili olan Melena (Melen) Nehri'nin batısındaki kıyısı 27 mil boyunca Kefken'den 4 mil önce gelen Çalık Kaya (Tchalik Kaia) Burnu'na kadar uzun bir plaja sahiptir.

Havanın açık olduğu bir günde kendimizi 10 mil mesafede bulunan Kefken'in Kuzeyinde buluruz. Batısında bulunan büyük dağların zirveleri görünür. Daha uzakta 15 derece güney doğuda izole olmuş diğer dağların tepeleri görünür. Kirpe'de demirlemeye olanak sunan 8 derece güney batıdaki üçüncü dağ 10 derece batı yönünde iki zirveden oluşur. Nihayet dördüncüsü

¹¹⁶ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 165.

¹¹⁷ Bkz. İBB. Atatürk Kitaplığı, HRT. 1009/3.

¹¹⁸ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 166.

¹¹⁹ Kefken Burnu ve Adası için bkz. İBB. Atatürk Kitaplığı, HRT. 1009/3; BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

güneyden ve 40 derece batıdan denize doğru oldukça sert yavaşır. Bu yükselteler kullanışlıdır. Bazı denizcilere göre Kefken'deki bu dağlar, İstanbul Boğazi'nin yönünü gösterir. Kıyıdan uzaklaştığımızda son iki dağı halen görebilirsiniz ancak diğerlerini görebilmeniz zordur.¹²⁰

Kefken: Kefken Burnu'nun kuzeyinde aşağı yukarı 0,20 mil uzaklıkta bu isimle anılan bir ada hemen yükselir. Onun batısındaysa ondan çok daha küçük bir ada göze çarpar. Bunlar ikisi birlikte Kefken Koyu'nun kuzeyini şekillendirir. Kefken'in diğer ucunda güney batısında başka bir burun vardır. Bu iki ada ve Kefken birbirine yakındır.¹²¹

Güney Batı Burnu'nun yakınında doğuya doğru küçük gözle görülebilir bir kaya vardır. Küçük koyda bu kayadan kendinizi korumanız gerekir. Kayalar, Güney Batı Burnu'nun doğu ve kuzeydoğu yönünden 0, 5 mil, Kefken Burnu'nun güneydoğusundan ise aşağı yukarı 1 mil açıktadır. Gemiler Kefken Burnu ve adasının yakınında Kuzey Batı yönünde 6, 7 kulaç derinliği buluna koyda demirler.¹²²

Kefken Adası'nın koordinatları:

Enlem	41°	12	00
Boylam	27°	55	00

Yalancı Kefken: Kefken'nin Güneybatı Burnu'ndan sonra Yalancı Kefken adı verilen gemilerin yavaşığı küçük bir koy bulunur. Bunun yarım mil güneyinde kuzey rüzgârlarından korunaklı üç dört kulaç derinliğine sahip başka bir liman daha vardır. Koyun Batı rüzgârlarından korunak alçak noktasına ise küçük gemiler yavaşır.

Kirpe: Kirpe olarak anılan bu liman oldukça keskin olan burnuyla diğerlerinden ayrılır. Kirpe Limanı doğu-batı yönünde aşağı yukarı 1 mil uzunluktadır. Bu limana sığınan kaptanlar buradan övgüyle bahseder. Burnun etrafını döndüğünüzde güneyinde bulunan birkaç kayadan sakınmak gerekir. Kuzey ve kuzeybatı rüzgârlarından korunaklı olan bu limanda gemiler, 7, 8 kulaç derinlikte demirlerler. Limanda sadece batı rüzgârları tehlikeli olabilmektedir.

Şile ya da Kili¹²³ (Khili): Kirpe'den 4 mil mesafede üzerinde kale bulunan bir ada vardır. Buradan sonra batı yönünde 22 mil mesafede tekrardan çok sayıda kayalarından etrafından dolaştığınızı keşfedersiniz, adaların yanında kıyıda alçak noktada Şile Kasabası'nı görürsünüz. Şile Kasabası, 11 mil uzunluğunda palaja sahiptir. Şile Kasabası'ndan Karaburna¹²⁴ kadar çıkıntılı ve dik burunlar mevcuttur.¹²⁵

¹²⁰ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 167.

¹²¹ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 167.

¹²² Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 167.

¹²³ *İBB. Atatürk Kitaplığı, HRT. 1009/3; BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.*

¹²⁴ Şile Burnu ve Kara Burun için bkz. *BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897; BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.*

¹²⁵ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 168.

Riva Burnu ve Demirleme Noktası: Riva Burnu, Karaburun'un 7 mil batısında yer alır. Yarım mil batısında dikkati çeken küçük bir ada ve beyaz bir falez, bu burnun tanınmasını sağlar. Bu burnun Riva Kasabası'nın batısından kuzey batısına 3, 5 kulaç derinlikte zeminindeki kumuyla korunaklı bir demirleme yeri sunar. Riva nehrinin denize döküldüğü yerin karşısında batıda sert yükselen kara ve kayalıklar bulunur.

Riva Burnu'nun koordinatları:

Enlem	41°	14	00
Boylam	26°	54	00

Yun (Youne) Burnu: Yun Burnu, Riva'nın 2 mil batısında yer alır. İstanbul Boğazı girişinde kuzeybatıda bulunan Asya Farı'ndan 1 mil uzaklıktadır.¹²⁶

Asya Farı'nın koordinatları:

Enlem	41°	12	47
Boylam	26°	48	30

Sonuç

Karadeniz Antik çağlardan itibaren dünya denizcilerinin ilgisini çeken zor şartlara sahip bir deniz olarak varolagelmiştir. Coğrafi şartların kara yolculuğunu çoğunlukla imkânsız kıldığı Karadeniz için deniz yolu vazgeçilmez ve yegâne yol olarak asırlarca önemini korumuştur. Karadeniz'in uluslararası seyir yolu olma özelliği, Türk İmparatorluğu döneminde mahrem deniz haline geldiğinden bu vasfını uzun bir dönem kaybetti. Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yeni bir güç olarak tarih sahnesine çıkması ve güney denizlerine yönelik yayılcı politika benimsemesi, Karadeniz'deki üstünlüğü peyderpey Rusya'nın eline geçirdi. Bu bağlamda Karadeniz kıyılarına yönelik öncelikle Rus mühendis, denizci ve araştırmacılar tarafından XVIII. yüzyılın son dönemlerinden itibaren çok sayıda mesaha çalışması yapıldı. Ruslar, Kırım'ı ele geçirdikten sonra Karadeniz'in kuzey sahillerini Batılı devletlere açarak uluslararası ticareti Rus kıyılarına çektiler. Karadeniz'de seyretmeye başlayan Batılı denizciler, bilinmezlikler ve tehlikelerle karşılaştıklarından çok sayıda kazaya duçar oldular. Akdeniz, açık deniz ve okyanuslarda sefer yapan gemi kaptanları Karadeniz'in sıradan denizlerden çok farklı ve tehlikelerle dolu olduğunu keşfettiler. Keşfedemeyenler ise Karadeniz'in soğuk sularına gömülerek gemi batıkları mezarlığına dahil oldular. Bu ise Batılı deniz kaptanlarına bilinmezlik ve tehlikelerle dolu olan bu denizde seyretmenin yegâne yolunun olabildiğince bu deniz hakkında yapılan çalışmalar ve tecrübelerden istifade etmekten geçtiğini öğretti. Bakir ve münbit denizin ticari trafiğine dahil olmak isteyen devletler bu amaçla çok sayıda, seyyah, denizci, diplomat, uzman ve araştırmacısını Karadeniz'e gönderdi. Yapılan haritalar ve

¹²⁶ Marigny, *La mer Noir et de la mer d'Azov*, s. 169.

krokiler Karadeniz kıyılarının uluslararası ticarete açılış sürecine paralel bir şekilde öncelikle Azak ve Kuzey Karadeniz kıyılarından başladı güney Karadeniz'e doğru genişledi. Rus, İngiliz ve Fransızlarla başlayan denizcilik çalışmaları Hollanda, Belçika, İtalya gibi diğer Batılı devletler tarafından takip edildi. Bu yönde yapılan çalışmaların bir kısmı mükerrer olurken bir kısmı mevcut çalışmaların eksikliklerini ve hatalarını telafi etti. Coğrafya, astronomi alanında yaşanan gelişmeler mesaha çalışmalarındaki hataları da asgariye indirgedi. Bu sayede doğru bilinen birçok harita ve kroki müzelere kaldırıldı. Marigny, Karadeniz kıyılarına yönelik ortaya koyduğu klavuz çalışmasında da 36 plan 5 resim, 26 liman görüntüsünden istifade ederken, aynı çalışmanın genişletilmiş halinde 77 atlas ve plandan istifade etti. Yapılan tüm bu çalışmalar, denizciler açısından Karadeniz'i daha çok bilinebilir, keşfedilebilir ve öngörülebilir ve tehlikelerden uzak kılarken, uluslararası ticaretin Karadeniz'in liman ve iskele kentlerine daha fazla eklememesine vasıta oldu. Marigny her ne kadar kendinden önceki hataları tespit ederek hatalarını düzeltse de onun dönemindeki denizcilik çalışmaları sonraki yıllarda gelişen ölçüm tekniklerine göre hayli ilkel ve yetersiz kalabilmekteydi. Marigny, araştırmalarını yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçildiği bir dönemde yaptığından tespitleri daha çok yelkenli gemilerin seyrine yönelik oldu. Bu nedenle başta kendisi olmak üzere, çok sayıda uzman ve mühendis Karadeniz hakkında yapılan çalışmaları mütemediyen güncellemek zorunda kaldı. Marigny'nin çok sayıda harita, plan, kroki ve görseli topladığı çalışmaları, aynı zamanda coğrafya ve haritacılık biliminin gelişimi için de önemli bir kaynak oldu. Modern denizcilik ölçümlerinin yapıldığı dönemlerde dahi, denizciler, tecrübeyle sabit Marigny'nin eserleri gibi geçmiş çalışmalardan istifade ederek güzergâhlarını güvenle açmaya ve aydınlatmaya devam ettiler. Avrupalıların Karadeniz'i tanıma gayretlerinin ürünlerinden biri olan bu çalışma Batı'nın Anadolu Karadenizi'ni nasıl gördüğü ve tanıdığına da kaynaklık teşkil etmektedir. Bu çalışmanın şimdiye kadar Karadeniz'e dair edinilen bilgi birikimine hizmet etmesi umulur.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

T.C.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A. AMD. 12/30.

HRT. 0710; HRT. 622 a; HRT. H. 2180; HRT. H. 0383.

Y. PRK. BŞK. 68/84.

Archives French Lines

AFL. 1997 002 5235, *Service maritimes des Messageries Impériales, reglement général du service exterieur.*

AFL. 1997 002 4487, *Raport général de service de Trebizonde, Exercice 1892* Chapitre 2, Secretariat.

AFL. 1997 002 4467, *Rapport général de service de Samsoun, Exercice 1898,* Chapitre 4, Trafic.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB). Atatürk Kütüphanesi

HRT. 1317; HRT. 001447; HRT. Gec. 0065; HRT. 1009/3; HRT. 001447.

2. Kitap ve Makaleler

BATMAZ , Şakir, “Osmanlı Denizlerinde Mesaha Çalışmaları”, *Türkler*, C. XIV., Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, ss. 915-918.

BEAUCHAMP, M., “Mémoire géographique et historique du voyage de Constantinople et historique du voyage de Constantinople a Trebizonde”, Jacques Morier, *Voyage en Perse, en Arménie, en Asie-Mineure et a Constantinople*, Fait dans les Années 1808 et 1809, Tome II, Paris 1813, ss. 261-320

BIJIŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası 1817-1819*, Ter. Hrand D. Andreasyan, Fen-Edebiyat Basımevi, İstanbul 1969.

CHEVALIER, Taitbout de Marigny, *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Ciscasia: Sketches of The Manners, Customs, Religion of the Ciscassians*, London 1887.

CHEVALIER, Taitbout de Marigny, *Hydrographie de la mer Noire et de la mer d'Azow description topographique et archeologique de leurs côtes depuis le temps anciens jusqu'a nos jours*, Trieste 1856.

CHEVALIER, Taitbout de Marigny, *La mer Noire et de la mer d'Azov*, Consul-General des Pays Bas, Constantinople 1850.

CHEVALIER, Taitbout de Marigny, *Portulan de la mer Noire et de la mer d'Azow ou description des côtes de ces deux mers a l'usage des navigateurs*, Imprimerie de la Ville, Odessa 1830.

CUINET, Vital, *La Turquie d'Asie, geographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province, de l'Asie-Mineure*, Tome Premier, Paris 1892.

DEHERAIN, Henri, “Les Premiers consuls de France sur la côte septentrionale de l'Anatolie” *Revue de l'histoire des colonies Français*, XII. Anne, Paris 1924.

DÖNMEZ, Ahmet, “The Role of James Brant in the Proces of Structural Changes in British Consulates”, *Adalya*, S: 22, Yıl: 2019, ss. 363-379.

EMECEN, Feridun, *Karadeniz Kıyı kentleri*, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2020.

EKİNCİ, İlhan, “Siyasetin Gölgesinde Limanlaşmamış Bir İskele Perşembe (Vona) İskelesi”, *OÜSBAD*, S: 12, 2015, ss. 149-176.

EKİNCİ, İlhan, *Halk, Ayan ve Devlet, Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

JULIANY, Jules, *Essai sur le commerce de Marsielle, Tome II, Librairie du Commerce, Marseille-Paris 1842.*

GÜMÜŞ, Eda Polat, *Karadeniz Rus sevhili adlı Matbu Osmanlıca Eserin Transkripti ve Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODÜ, SBE. 2019.*

GRAAUW, Arthur de, "Catalogue of potential ancient ports in the Black Sea", *Mediterranée*, N. 126, 2016, ss. 129-144.

Memoires de l'Institut National de France, Tome 38, Imprimerie Nationale, Paris 1911.

OLIVIER, G. A., *Atlas pour servir au voyage dans l'empire Othoman, L'Egypte et la Perse*, Paris 1807.

Reports relative to British Consular Establishments 1858-1871, Part 1, London 1872.

ROTTIERS, Colonel, *Itineraire de Tiflis a Constantinople*, Chez h. Tarlier, Libraire, Bruxxelles 1829.

TOURNEFORT, Pitton, *Relation d'un voyage du Levant*, Tome III, Lyon 1717.

UYGUN, Süleyman, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi 2015.

YILMAZ, Özgür, "Fransız Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Bailarında Güney Karadeniz Limanları", *Mavi Atlas*, 7/1, 2019, ss. 111-142.

YILMAZ, Özgür, "Victor Fontanier'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*. 35, Bahar 2014, ss. 153-195.

Ekler:

Ek 1: Fransız Albal Rottiers'in 1818'de Batum'dan İstanbul'a kadar Karadeniz'i ziyareti esnasında yaptığı ya da yaptırdığı haritası¹²⁷

¹²⁷ İBB, Atatürk Kitaplığı 1009/3.

Ek 2: Doğu Karadeniz kıyılarına yönelik XIX. Yüzyılın ikinci yarısında resmedilmiş Fransızca bir harita¹²⁸

¹²⁸ BOA. HRT. H. 2180, 31 Ekim 1883.

Ek 3: Doğu Karadeniz'deki koy, burun, körfez ve limanlara yönelik Osmanlıca harita (1897)¹²⁹

¹²⁹ BOA. HRT. 0710, 31 Mayıs 1897.

Ek 4: Doğu Kardeniz koy, burun ve limanlarını gösteren harita (1864)¹³⁰

¹³⁰ BOA. HRT. 0715, 5 Haziran 1864.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AYDINTEPE'DE İDARİ YAPI VE NÜFUS*

*Serdar GÖKTAŞ***

ÖZ

Günümüzde Bayburt Vilayeti'nin ilçelerinden biri olan Aydıntepe (Hart), coğrafi konum itibarıyla Doğu Karadeniz Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Kuzey ve kuzeybatıdan Trabzon ve Gümüşhane, doğu ve güneyden Bayburt ile çevrelenen Hart Ovası ile Soğanlı sıradağlarından oluşan Aydıntepe ve çevresi, ilk çağlardan bu yana birçok kültür ve medeniyetin etki alanına girmiştir. Selçuklular öncülüğünde Türklerin Anadolu'da ilk yerleştiği coğrafyalardan biri olan Aydıntepe, Osmanlı Devleti'nin Bayburt ve çevresini fethiyle birlikte kesin olarak Türk-İslam egemenliğine girmiştir.

Aydıntepe, Osmanlı yönetimi altına girdikten sonra köy hüviyetiyle idari bünye içerisinde yer almıştır. XIX. yüzyıl'da ise yapılan idari düzenlemeyle birlikte Bayburt Kazası'na bağlı bir nahiye durumuna getirilmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında idari bünyede nahiye olarak yer alan Aydıntepe'nin idari yapısı ve nüfus özellikleri çevresinde yaşanan olaylar da göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Cumhuriyet, Aydıntepe, Hart, Nüfus.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE AND POPULATION IN AYDINTEPE: FROM THE OTTOMAN ERA TO THE REPUBLICAN PERIOD

ABSTRACT

Aydıntepe (Hart), one of the districts of Bayburt Province today, is located in the Eastern Black Sea Region due to its geographical location. Aydıntepe and its surroundings was located between Trabzon and Gümüşhane from the north and northwest. The Plain Hart, surrounded by Bayburt from the east and south, and the Soğanlı mountain range, have witnessed many cultures and civilisations since ancient times. Aydıntepe, one of the first geographies where Turks settled in Anatolia conquered by the Seljuks, came under Turkish-Islamic rule with the

* *Gönderim Tarihi: 30.01.2021. Kabul Tarihi: 19.02.2021.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, BAYBURT. serdargoktas@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7120-0948.*

Ottoman Empire's conquest of Bayburt and its surroundings. When Aydıntepe came under Ottoman rule, it was a village in the official administrative accounts. In the 21st century, with the administrative amendments made, it became a sub-district of Bayburt County. This study examines the last period of the Ottoman Empire and the first years of the Republic by considering the administrative structure and population characteristics of Aydıntepe as a sub-district in the organisational structure at the time.

Keywords: Republic, Aydıntepe, Hart, Population.

Giriş

Bayburt'un fethedilmesinden sonra Osmanlı egemenliği altına giren Aydıntepe'nin (Hart¹) idari yapısı, nüfus ve demografik özellikleri ile ilgili ilk bilgileri, fetihten sonra yapılan tahrirlerden ediniyoruz. Bu tahrirlere göre, XVI. yüzyılda Bayburt'un en büyük köylerinden biri olan Hart Köyü'nün halkının çoğunluğu Hristiyan olup, 1516 yılında 21 hane, 1 mücerred (tek) Müslüman, 72 hane, 11 mücerred Hristiyan: 1530'da 16 hane, 22 mücerred, 1 imam, 1 nöker-zade Müslüman, 60 hane, 27 mücerred Hristiyan, 1591'de 12 nefer Müslüman, 152 nefer Hristiyan nüfusa sahiptir.²

Osmanlı Devleti'nin fethinden sonra yapılan tahrirlerde Hristiyan nüfusun genel nüfus içindeki oranının yüksek olmasına rağmen XIX. yüzyıl'ın ilk yarısında Hart³ sadece Müslümanların ikamet ettiği büyük bir yerleşim yerine

-
- 1 Hart, Aydıntepe'nin tarihsel adıdır. Yerleşimin en azından, Procopius'un yapıtlarını yazdığı dönemde yani Iustinianus döneminde varlığı ve Bizanslılarca Kharton diye anıldığı bilinmektedir. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 306.
 - 2 İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Üçler Matbaası, İstanbul 1975, s. 48-49. XVI. yüzyılda Hart köyünde vergi mükellefleri ile muaflara dair rakamlardan nüfusu tahmini olarak hesaplamak mümkündür. Bunun için "hane" deyiminin kaç kişiye tekabül ettiğini belirlemek gerekiyor. Genel olarak hane tabiri ile "5" kişinin ifade olunduğu kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle her hane, 5 katsayısı ile çarpılıp, buna mücerred sayısı da eklenerek tahmini rakamlar elde edilmiştir: Bütün bu bilgiler baz alındığında Hart Köyü, 1516'da 106 Müslüman ve 371 Hristiyan toplam 477, 1530'da 104 Müslüman ve 327 Hristiyan olmak üzere toplam 431 kişiden oluşmaktadır.
 - 3 Hart ve çevresi, bu yüzyılda Rus işgali tehlikesiyle karşılaşmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Erzurum'u ele geçiren ve Trabzon'a ulaşmak amacıyla Bayburt'a doğru yönelen Rus kuvvetleri, hiçbir direnişle karşılaşmadan Bayburt'u işgal etmişlerdir. Bu işgalden sonra Hart ovasına kadar ilerleyen Rus Ordusu, yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829)*, C. 3, 5. Kısım Eki, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1978, s. 187 ve 189; Uğur Akbulut, "İlk İşgal: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Bayburt", *Tarihi ve Kültürü ile XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 7. *İl Oluşunun 10. Yılında Bayburt Tarihi 1989-1999*, Bayburt Valiliği Yayınları, Bayburt 2000, s. 60; Mahmut Kemal Yanbeğ, "Tarihte Bayburt'un Geçirdiği İdari Değişiklikler", *Bayburt'un Sesi Dergisi*, S. 1, Ülkü Matbaası, İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları, Şubat 1950 s. 10-11.

dönüşmüştür.⁴ Bu dönüşümü aynı yüzyılda yapılan nüfus sayımlarından da anlamaktayız. Sultan II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde erkek nüfusunun tespit edilmesi için ülke genelinde yapılmış olan nüfus sayımlarının sonuçlarının yazıldığı nüfus defterlerinden Bayburt Kazası'nı içeren, 1835 ve 1848 yıllarındaki nüfus defterlerinde Hart köyü'nün nüfusu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. 1835 Nüfus defterine göre Hart köyü'nde sadece erkek olarak 37 hanede 31 erişkin, 21 çocuk ve 25 yaşlı toplam 77 Müslüman erkek yaşarken herhangi bir Hıristiyan yaşamamaktadır.⁵ 1845 yılında 50 haneli bir köy olan Hart'ta⁶ 1847-1848 yıllarını içeren Bayburt Nüfus Defteri kayıtlarına göre ise 48 hanede 49 erişkin, 42 çocuk, 42 yaşlı, 9 nizamiye ve 1 redif olmak üzere 143 erkek yaşamaktadır.⁷

Hart köyü, XIX. yüzyıl'da Osmanlı nahiye teşkilatının kurulmasından sonra idari bir değişiklikle Bayburt'ta meydana getirilen 14 nahiyeden biri olmuştur.⁸ 1881 yılında müdürlüğünü Osman Ağa, yardımcılığını ise Agop Ağa'nın yaptığı Hart nahiyesi ve 8 köyünde -sadece erkek- 1.011 Müslüman ve 27 gayrimüslim toplam 1.038 kişi yaşamaktadır. Nahiyeye nüfusunun % 97'sini Müslümanlar, % 3'ünü ise gayrimüslimler oluşturmaktadır.⁹ 1898 yılında yapılan düzenleme ile Bayburt Kazası'na bağlı 14 nahiyenin 11'i kaldırılmış ve Hart, Everek ve Pulur ile birlikte idari durumunda değişiklik yapılmayan üç nahiyeden biri olmuştur.¹⁰ Bu değişiklikle birlikte Hart nahiyesine 52 köy bağlanmak suretiyle köy sayısı artırılarak idari sınırları genişletilmiştir.¹¹

⁴ Bu nüfus değişiminin nedeniyle ilgili şu anda elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

⁵ *Bayburt Nüfus Defterleri 1835-1848*, Yayına Hazırlayan: Yunus Özger, Bayburt Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015, 501.

⁶ Yunus Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt'un Sosyo-Ekonomik Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Erzurum 2008, s. 238; Ali Köksal, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bayburt*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 39.

⁷ *Bayburt Nüfus Defterleri 1835-1848*, s. 335.

⁸ 1871 İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnamesi'yle kaza ile köy arasında ilk kez bir idari birim olarak Nâhiye oluşturulmuştur. Liva denilen sancak biriminde Mutasarrıf; kaza yönetiminde Kaymakam, nahiyede ise Nahiyeye Müdürü mülki amir olacaktır. Bu nizamnameyle nahiyeye örgütlenmesi, kaza sınırları içindeki köy ve çiftliklerin yakınlıkları ve ilişkileri göz önünde tutularak düzenlenmişti. Beş yüz kişiden fazla nüfusu olan köy ve çiftliklerin nahiyeye oluşturmaları mümkündü. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 253. Yeni düzenleme ile Bayburt'ta 1881 yılından 1898 yılına kadar Ağunsos, Balahor, Bergici, Berne, Cılara, Everek, Masad, Niv, Pulur, Pülürek, Sinür ve Yukarı Lori adlı 14 nahiyeye merkezi oluşturulmuştur. *Salname-i Vilâyet-i Erzurum*, 1315, 14. Defa, Erzurum Vilayeti Matbaası, s. 196; Şemseddin Sami, *Kamus-u'l Alam*, C. 2, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306 (1889), s. 1230.

⁹ Köksal, *a.g.t.*, s. 70.

¹⁰ *Salname-i Vilâyet-i Erzurum*, 1318, 15. Defa, Erzurum Vilayeti Matbaası, s. 292.

¹¹ Funda Songur, "Geçmişten Günümüze Aydıntepe", *Mavi Atlas*, 5(1)/2017, s. 245.

Birinci Dünya Savaşı'nda 1916-1918 yılları arasında, Rus İşgali ve Ermeni zulmüne maruz kalan bölge, Şubat 1918'de işgalden kurtularak tekrar Türk egemenliğine geçmiştir. Bu savaş sırasında maddi ve manevi zararlara uğramış olan Türk halkı Anadolu'nun çeşitli yerlerine göç etmişlerdir. İşgalcilerin ülkeyi terk ettiği günden itibaren tekrar yurtlarına dönmeye başlayan halk yaşam alanlarının harabeye çevrildiğini görmüşlerdir.¹² Savaşın sona ermesiyle birlikte köylerin bir kısmı harabeye dönmüştür.¹³ Hart nahiyesi'nin 15 köyünün camileri, mescitleri, medreseleri, mektepleri ve evleri Ermeniler tarafından tamamen yakılmıştır.¹⁴ Ayrıca savaşın önce Bayburt Kazası'nın genel nüfusu 70.000 civarındayken savaş ve göç sebebiyle 42.000 civarına kadar düşmüştür.¹⁵ Bu nüfus değişiminden Hart nahiyesi ve köyleri de olumsuz yönde etkilenmiştir.¹⁶

Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar Bayburt Kazası'na bağlı bir nahiye olan Hart, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da bu özelliğini korumuştur. 1926 yılında 877 Sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu uyarınca Bayburt Kazası, Erzurum'dan alınarak Gümüşhane'ye bağlanmıştır. Bu kanunla birlikte köy sayısı 51'e yükselen¹⁷ Hart nahiyesinin statüsünde herhangi bir değişiklik olmamış ve nahiye olarak Bayburt Kazası'na bağlılığı devam etmiştir.¹⁸ Bu yıllarda Hart nahiyesinin merkezi ve köylerinin bir kısmının yer aldığı Hart Ovası verimli olması ve burada bölgenin en iyi hububatının yetişmesine rağmen nahiyenin ekonomik durumu beklenen seviyeye ulaşmamıştır. Ayrıca 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonucu olarak nahiyede yapılan ticaret önceki yıllara oranla sönük olduğu için nahiye merkezi ve köylerinin halkı fakir düşmüştür.¹⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında durgunluk yaşayan Hart nahiyesi, 1930'lu yıllarda önemli bir değişim geçirmiştir. Hart, sokakların tertemiz olduğu, evlerin dış taraflarının badana edildiği ve çocukların eğitim faaliyetlerine önem verilen bir nahiyeye dönüşmüştür. Ayrıca 1935 yılı itibarıyla nahiyenin 51 köyünü

¹² *Son Posta Gazetesi*, 23 Ocak 1933, s. 4.

¹³ *Kızılay Arşivi*, 150/2.4, 24 Ağustos 1335.

¹⁴ *BOA*, HR. SYS. 2878/92, 30.11.1921.

¹⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, s. 1066-1067.

¹⁶ Ayrıca savaşın sonraki yıllarda Hart Nahiyesinde dönemin olağanüstü şartlarından ve bölgedeki otorite boşluğundan dolayı elim bir olay gerçekleşmiştir. 26 Ekim-29 Aralık 1919 tarihleri arasında meydana gelen ve "Hart Olayı" olarak da bilinen Şeyh Eşref ayaklanması, nahiyenin tarihine kara bir leke sürmüştür ve uzun yıllar hafızalardan silinmemiştir. *Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, C. VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 7-9.

¹⁷ *Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Dahiliye Vekaleti Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul: Hilal Matbaası, 1928, s. 29.

¹⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 1066-1067.

¹⁹ *Son Posta Gazetesi*, 19 Ekim 1932, s. 4.

birbirine bağlayan yollarda otomobile seyahat de mümkün olmuştur.²⁰ Nahiyede yaşanan bu değişim nüfusa da yansımıştır. Cumhuriyet döneminde Hart, kalabalık bir nahiyeye durumuna gelmiştir.²¹ 1935 Nüfus sayımına göre merkez nüfusu 1.565 kişi olan Hart nahiyesinin 51 köyünde, 8.167 erkek ve 8.899 kadın olmak üzere toplam 17.066 kişi yaşamaktadır.²² Hart genel nüfusunun nahiyeye bağlı köylere dağılımı ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 1: 1935 Nüfus Sayımına Göre Hart Genel Nüfusunun Nahiyeye Bağlı Köylere Dağılımı

Sayı	Köy Adı	Erkek	Kadın	Toplam
1.	Hart	730	835	1.565
2.	Abusta	117	139	256
3.	Abrans	137	180	317
4.	Ağunsos	256	273	529
5.	Ardusta	223	261	484
6.	Armutlu	87	105	192
7.	Aşhanas	93	104	197
8.	Aşuri	34	42	76
9.	Aşağı Çeçül	106	103	209
10.	Aşağı Kırzı	216	240	456
11.	Balahar	333	329	662
12.	Cilansor	45	60	105
13.	Cumavank	82	91	173
14.	Çakmas	291	292	583
15.	Çerçi	234	272	506
16.	Digerdanzut	22	26	48
17.	Digerarmutlu	104	115	219
18.	Ergi	159	166	325
19.	Erginis	85	83	168
20.	Ermene	138	129	267
21.	Gökler	98	110	208
22.	Gökçeli	89	92	181
23.	Gütgüne	153	171	324
24.	Hadrak	140	127	267

²⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 İkciteşrin 1935, s. 6.

²¹ 1927 Genel Nüfus Sayımında Hart nahiyesiyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, 18 Teşrinievel 1927, Fasikül I, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1929, s. VIII, 172, 216 ve 274. Sayfalarında Hart Nahiyesi'nin bağlı olduğu Bayburt Kazasıyla ilgili genel bilgiler verilmesine rağmen nahiyeye ve köyleriyle ilgili herhangi bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Ayrıca 1923-1935 yılları arasında nahiyenin nüfusu ile ilgili bilgi veren herhangi bir kaynağa ulaşamadık. Bu yüzden Hart nüfusu ile ilgili değerlendirmelerimize 1935 yılı istatistikleriyle başlamış bulunuyoruz.

²² *1935 Türkiye Genel Nüfus Sayımı: Gümüşhane Vilayeti*, 20 İlkteşrin 1935, C. 26, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1937, s. 6.

25.	Havnos	176	205	381
26.	Hapuşki	136	124	260
27.	Henege	148	156	304
28.	Kân	212	251	463
29.	Kırtasar	47	73	120
30.	Kilhons	144	193	337
31.	Koşkuru	40	45	85
32.	Konursu	442	517	959
33.	Kondolot	88	94	182
34.	Korkosor	70	78	148
35.	Menge	60	55	115
36.	Milihi	236	271	507
37.	Niv	536	570	1.106
38.	Ostuk	159	148	307
39.	Pagnik	180	190	370
40.	Parakos	43	39	82
41.	Pörge	127	127	254
42.	Seyityakup	72	80	152
43.	Sindeli	41	37	78
44.	Söfker “Babustan”	162	180	342
45.	Toronsos	139	155	294
46.	Vağında	133	143	276
47.	Vahşin	157	196	353
48.	Vantanos	98	98	196
49.	Yukarı Kırsızı	241	260	501
50.	Yukarı Çençül	66	36	102
51.	Zargidi	242	233	475
Yekûn Total	-	8.167	8.899	17.066

Kaynak: 1935 Türkiye Genel Nüfus Sayımı: Gümüşhane Vilayeti, s. 9-10.

1940 Nüfus Sayımına göre ise Hart ve köylerinde, 8.736 erkek ve 10.063 kadın olmak üzere toplam 18.799 kişi yaşamakta ve köy başına ortalama 369 kişi düşmektedir. Nahiye merkezinde ise 680 erkek ve 882 kadın olmak üzere toplam 1.562 kişi yaşamaktadır.²³ 1935-1940 yılları arasındaki beş yıllık süreçte Hart nahiyesinin genel nüfusu, 569’u erkek ve 1.164’ü kadın olmak üzere toplamda 1.733 kişi artmıştır. Hart Nahiyesi genel nüfusundaki bu artışa rağmen nahiye merkezinin erkek nüfusunda, 1935 yılına nazaran 1940 yılında bir düşüş yaşanmıştır. 1935 yılında 730 olan erkek nüfusu 1940 yılında 680’e düşmüştür. 1935 yılında 835 olan kadın nüfusu 1940 yılında 47 kişi artarak 882 olmasına rağmen genel toplamda 3 kişilik bir nüfus kaybı yaşanmıştır. Fakat 1940 yılında

²³ 1940 Türkiye Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, s. 284.

yapılan bu sayımda Hart nahiyesinin nüfusunun Bayburt'a bağlı Maden ve Everek nahiyelerinden önemli bir oranda yüksek olduğu görülmektedir. Hart nahiyesinin 18.799 kişilik genel nüfusuna karşılık, Maden nahiyesi 12.800 ve Everek nahiyesi 14.647 kişilik nüfusa sahiptir. Bu verilere göre Hart, Maden nahiyesinden 5.999 kişi ve Everek nahiyesinden 4.152 kişi fazla bir nüfusa sahiptir. Ancak burada köy sayılarına da dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü bu sayım yapıldığı sırada Hart nahiyesine 51 köy bağlıyken Maden 33 ve Everek 42 köye sahiptir.²⁴

Hart nahiyesinde 1940-1945 yılları arasında nüfus artışı devam etmiştir. 1945 Nüfus sayımına göre Hart ve köylerinde 9.296 erkek ve 10.508 kadın olmak üzere toplam 19.804 kişi yaşarken köy başına ise ortalama 388 kişi düşmektedir.²⁵ Ayrıca 756 erkek ve 925 kadın olmak üzere toplam 1.631 kişi olan Hart merkez nüfusu²⁶ II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle azalma eğilimine girse de kısa zamanda tekrar yükselmeye başlamıştır.²⁷ 6 Mart 1946 tarihinde Hart nahiyesine Gümüşhane Vilayeti'nin Yağmurdere Nahiyesi'nin Files (Günbuldu) ve Kavlatan köyleri bağlanarak nahiyenin idari sınırları genişletilmiştir.²⁸ Böylece nahiyenin köy sayısı 51'den 53'e çıkarılmıştır.²⁹ Bu değişiklikte birlikte 1950 yılında Hart nahiyesi ve köylerinin nüfusunda gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Files ve Kavlatan köylerinin bağlanmasıyla Hart nahiyesinin 1950 yılındaki genel nüfusu 21.236'ya yükselmiştir. 1950 yılı itibarıyla Hart nahiyeye merkezi ve köylerinin toplam nüfusları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:³⁰

Tablo 2. 1950 Genel Nüfus Sayımına Göre Hart Nahiyesi ve Köylerinin Nüfusu

Sıra	Köy Adı	Toplam	Sıra	Köy Adı	Toplam
1.	Hart	1.683	27.	Henege	239
2.	Abusta	280	28.	Kân	546
3.	Abrans	511	29.	Kırtasar	204
4.	Ağunsos	560	30.	Kilhons	371

²⁴ 1940 Türkiye Genel Nüfus Sayımı, s. 284.

²⁵ 1945 Türkiye Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, s. 260.

²⁶ 1945 Türkiye Genel Nüfus Sayımı, s. 262.

²⁷ Songur, "a.g.m.", s. 245.

²⁸ BCA, 30.11.1/181.7.11; Resmi Gazete, S. 6256, 14 Mart 1946, s.10250. Bu iki köyün idari bağlılıklarının değiştirilmesine gerekçe olarak ise; "Merkez İlçesi Yağmurdere Bucağına bağlı Files ve Kavlatan köylerinin; Gümüşhane'ye uzak bulunması ve aralarında irtibatı temin edecek düzenli yollar bulunmaması ve ekonomi bakımından da hiçbir ilgileri olmamasına mukabil Bayburt İlçesi ve bu ilçeye bağlı Hart Bucağı'na daha yakın ve aralarında her zaman işlemeye müsait muntazam yolları olduğu ekonomik, kültürel ve sosyal ve özel olarak coğrafi ilgilerinin tamamen Bayburt İlçesi ile olduğu" gösterilmiştir.

²⁹ Türkiye Yıllığı 1948, Yayına Hazırlayan: Tahsin Demiray, Türkiye Basımevi, İstanbul 1948, s. 93.

³⁰ 1950 Umumi Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 359, s. 191-192.

5.	Ardusta	558	31.	Koşkuru	178
6.	Armutlu	233	32.	Konursu	1.140
7.	Aşhanas	294	33.	Kondolot	306
8.	Aşuri	81	34.	Korkosor	146
9.	Aşağı Çeçül	229	35.	Menge	142
10.	Aşağı Kırzı	521	36.	Milihi	505
11.	Balahar	912	37.	Niv	1.229
12.	Cilansor	145	38.	Ostuk	360
13.	Cumavank	256	39.	Pagnik	393
14.	Çakmas	766	40.	Parakos	178
15.	Çerçi	596	41.	Pörge	300
16.	Digerdanzut	43	42.	Seyityakup	153
17.	Digerarmutlu	283	43.	Sindeli	85
18.	Ergi	393	44.	Söfker “Babustan”	554
19.	Erginis	197	45.	Toronsos	339
20.	Ermene	418	46.	Vağında	333
21.	Gökler	412	47.	Vahşin	465
22.	Gökçeli	204	48.	Vantanos	248
23.	Gütgüne	358	49.	Yukarı Kırzı	717
24.	Hadrak	286	50.	Yukarı Çeçül	44
25.	Havnos	397	51.	Zargidi	477
26.	Hapuşki	332	52.	Kavlatan	404
			53.	Files	232
			Toplam	-	21.236

Kaynak: 1950 Umumi Nüfus Sayımı, s. 191-192.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Files ve Kavlatan köyleri Hart nahiyesinin nüfusuna 636 kişilik bir katkı sağlamıştır. Fakat 1950 yılından sonra yapılan idari değişikliklerle durum tam tersi yönde gelişmiştir. Hart nahiyesine bağlı Abusta, Ağunsos, Çakmas, Kan ve Mileyhi Köyleri, 1950-1955 yılları arasında Bayburt merkeze bağlanınca nahiyenin köy sayısı 53'ten 48'e düşmüştür ve bu idari değişiklik nahiyenin genel nüfusuna da yansımıştır. 1955 yılı nüfus sayımına göre nahie merkezinin nüfusu 708 erkek ve 1.062 kadın olmak üzere 1.770 kişiyken köyleriyle birlikte nahiyenin genel nüfusu 8.815 erkek ve 10.964 kadın olmak üzere 19.779 kişiye düşmüştür.³¹

1957 yılındaki nüfusu göz önüne alınarak Hart nahiyesinde belediye teşkilatı kurulmuş³² ve adı Aydıntepe olarak Türkçeleştirilmiştir.³³ Aydıntepe'nin

³¹ 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1961, s. 240.

³² BCA, 30.11.1/263.1.10; Resmi Gazete, S. 9510, s. 16174.

merkez nüfusu 1960 yılında 916 erkek ve 1.195 kadın olmak üzere 2.111 kişiye çıkmıştır. Aynı yıl nahiyenin köyleriyle birlikte nüfusu 10.299 erkek ve 12.080 olmak üzere toplam 22.379 kişiye ulaşmıştır.³⁴ 1970 yılında köy sayısı 17'e kadar düşürülen³⁵ Aydıntepe nahiyesinin merkez nüfusu erkek 1.476 ve kadın 1.563 olmak üzere toplam 3.039 kişiden oluşmaktadır. Aynı yıl nahiyeye genel nüfusu ise 5.502 erkek ve 6.528 kadın olmak üzere toplam 12.030 kişidir.³⁶ Bu yıl Hart genel nüfusunun köylere dağılımı ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: 1970 Genel Nüfus Sayımına Göre Hart Nahiyesi ve Köylerinin Nüfusu

Sıra	Köy Adı	Toplam
1.	Hart	3.039
2.	Ardusta	585
3.	Aşuri	113
4.	Aşağı Kırzı	576
5.	Digerdanzut	23
6.	Digerarmutlu	358
7.	Erginis	249
8.	Hapuşki	422
9.	Kilhons	518
10.	Menge	144
11.	Niv	2.461
12.	Sindeli	112
13.	Toronsos	369
14.	Vağında	411
15.	Vahşin	682
16.	Yukarı Kırzı	1.026
17.	Zargidi	731
18.	Files	211
Toplam	-	12.030

Kaynak: 1970 Genel Nüfus Sayımı, s. 270.

1975 yılında nahiyeye merkezinde 1.263 erkek ve 1.384 kadın olmak üzere toplam 2.647 kişi yaşamaktadır. Bu yıl nahiyenin köyleriyle birlikte genel

³³ Songur, "a.g.m.", s. 245; Coşkun Sarıyıldız, *Bayburt'un Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Gelişimi, İl Statüsüne Kavuşturulmasının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Etkilerinin Karşılaştırılması Olarak Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, İçişleri Bakanlığı, Bayburt, 1996, s. 41.

³⁴ *1960 Genel Nüfus Sayımı*, 23 Ekim 1960, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1963, s. 259.

³⁵ Bu idari değişimin sebebiyle ilgili herhangi bir kayda rastlamadık. Bununla birlikte Hart nahiyesine bağlı olan diğer 35 köy Bayburt merkeze bağlanmıştır. *1970 Genel Nüfus Sayımı*, s. 270.

³⁶ *1970 Genel Nüfus Sayımı*, 25 Ekim 1970, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1973, s. 270.

nüfusu ise 5.674 erkek ve 6.417 kadın olmak üzere 12.091'dir.³⁷ 1985 nüfus sayımına göre Aydıntepe merkez nüfusu 3.932³⁸, ilçeye bağlı 17 köyünün nüfusu ise 8.974 olmak üzere toplam 12.906 kişiden oluşmaktadır.³⁹ 1935-1985 yılları arasında Aydıntepe nahiyesi genel, merkez ve köylerinin nüfus gelişmeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: 1935-1985 yılları arasındaki nüfus sayımlarında merkez ve köyelerine göre Hart (Aydıntepe) Nahiyesi'nin Nüfusu

Yıllar	Merkez	Köyler	Toplam
1935	1.565	15.501 (51 Köy)	17.066
1940	1.562	17.237 (51 Köy)	18.799
1945	1.631	18.173 (51 Köy)	19.804
1950	1.683	19.553 (53 Köy)	21.236
1955	1.770	18.009 (48 Köy)	19.779
1960	2.111	20.268 (48 Köy)	22.379
1970	3.039	8.991 (17 Köy)	12.030
1975	2.647	9.444 (17 Köy)	12.091
1985	3.932	8.974 (17 Köy)	12.906

Kaynak: 1935-1985 arasındaki genel nüfus sayımlarından derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 1935-1985 yılları arasındaki 50 yıllık süreçte Aydıntepe nahiyesinin merkez nüfusu büyük ölçüde değişikliğe uğramadan sürekli bir artış eğiliminde olmuştur. Bu süreçte en fazla artış 1960-1970 yılları arasında yaşanmıştır. Bu on yıllık devrede nahiye merkez nüfusu 928 kişi artarak 50 yılın rekorunu kırmıştır. 1970-1975 yılları arasında 392 kişilik bir nüfus kaybı yaşanmasına rağmen bu kayıp, 1975-1985 yılları arasındaki on yıllık süreçte 1.285 kişilik nüfus artışıyla telafi edilmiştir. Aydıntepe nahiyesine bağlı köy nüfusu ise –nahiyeye bağlı köylerin sayısının 1945 yılından itibaren sürekli değişikliğe uğraması da göz önüne alınırsa- 1935-1985 yılları arasındaki süreçte önemli değişiklikler yaşamıştır. Özellikle 1935-1945 yılları arasındaki on yıllık devrede Hart nahiyesinin sahip olduğu 51 köyde nüfus sürekli artış göstermiştir. Bu süreçte 1935 yılında 15.501 kişiden oluşan köy nüfusu, on yıl içinde 2.672 kişi artarak 1945 yılında 18.173'e ulaşmıştır. 1946 yılında nahiye köy sayısının 53'e çıkarılmasının da etkisiyle 1950 yılında köy nüfusu toplam 19.553'çikmiştir. 1955 yılında Hart nahiyesine bağlı 5 köyün Bayburt merkeze bağlanması üzerine nahiye köy sayısı 48'e inmiştir. Bu idari düzenleme doğal olarak nahiye hem genel nüfusuna hem de

³⁷ 1975 Genel Nüfus Sayımı, 26 Ekim 1975, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1977, s. 6.

³⁸ 1985 Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1985, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1986, s. 6.

³⁹ 1990 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1991, s. 36.

toplam köy nüfusuna negatif bir etki yapmıştır. 1950-1955 yılları arasında toplam köy nüfusu 1.544 kişi azalarak 18.009'a düşmüştür. Fakat toplam köy nüfusundaki azalış bu dönemle sınırlı kalmıştır. 1955-1960 yılları arasındaki beş yıllık süreçte toplam köy nüfusu kendini toparlayarak 2.259 kişi artarak 20.268'e yükselmiştir. Aydın-tepe nahiyesine bağlı köy sayısı 1970 yılında 17'e düşürülünce nahiyeye bağlı köylerin toplam nüfusu da 10.000 bandının altına inmiştir. Bu durum 1975 ve 1985 nüfus sayımlarında da kendini göstermiştir.

1935-1985 yılları arasındaki elli yıllık süreçte Aydın-tepe'nin genel nüfusu da özellikle idari düzenlemelerle birlikte bazı iniş-çıkışlarla karşılaşmıştır. 1935 yılında 17.066 olan genel nüfus 1945 yılına kadar 2.738 kişi artarak 19.804'e yükselmiştir. Nahiyenin genel nüfusunda 1950 yılına kadar devamlı bir yükselme görülürken 1955 yılında 1.457 kişi azalmıştır. 1960 yılına kadar ki beş yıllık süreçte ise 2.600 kişilik bir artışla 22.379'a ulaşarak nahiyeye nüfusu cumhuriyet döneminin rekorunu kırmıştır. 1970 yılındaki köy sayısındaki azalmanın etkisiyle nahiyenin genel nüfusu da aynı yıl 12.030, 1975'te 12.091 ve 1985'te de 12.906 kişiden oluşmuştur.

Aydın-tepe nahiyesi, 4 Temmuz 1987 gün ve 19507 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 3392 sayılı kanunla ilçe olmuş,⁴⁰ önce Gümüşhane'ye, daha sonra da 3578 sayılı Kanunla köy sayısı 25'e çıkarılarak yeni kurulan Bayburt vilayetine bağlanmıştır.⁴¹ 9 Haziran 1988 tarihinde ilk Kaymakam ataması yapılarak, ilçede kaymakamlık teşkilatı oluşturulmuştur.⁴² 1990 yılı itibarıyla Bayburt vilayetinin iki ilçesinden biri olan Aydın-tepe ilçesinin merkez nüfusu, 5.166 ve köylerinin nüfusu 10.915 olmak üzere toplam 16.081 kişiden oluşmaktadır. Aydın-tepe, 1985-1990 yılları arasında % 12.27'lik nüfus artış oranına sahip olmuştur.⁴³ 2007 yılından itibaren inişli-çıkışlı bir nüfus istatistiğine sahip olan Aydın-tepe İlçesi'nin genel nüfusu, 2007-2019 yılları arasındaki istatistiklerde 6.000-8.000 nüfus bandında yer almıştır. 2020 yılı verilerine göre Aydın-tepe İlçesi köyleriyle birlikte toplam 6.825 kişilik bir nüfusa sahiptir. 2019-2020 yılları arasında ilçe genel nüfusunda 159 kişi (%2.28) azalmıştır.⁴⁴

Sonuç

Tarihi gelişim süreci bağlı olduğu üst birim olan Bayburt ile aynı doğrultuda seyreden Aydın-tepe, Osmanlı Devleti tarafından Bayburt'un fethi ile

⁴⁰ Resmi Gazete, S. 19507, 4 Temmuz 1987, s. 3.

⁴¹ Resmi Gazete, S. 20202, 21 Haziran 1989, s. 16.

⁴² Sarıyıldız, a.g.t., s. 41.

⁴³ 1990 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1991, s. 36. Ayrıca Aydın-tepe, vilayet bünyesinde merkez ve Demirözü ilçesine göre tek artış yaşanan idari birimdir. Zira Bayburt merkez % -1 ve Demirözü İlçesi % -32.75 nüfus artış oranına sahiptir. Aslında bu oranlara göre beş yıllık süreçte iki idari birimde nüfus azalırken Aydın-tepe ilçesinde nüfus artışı yaşanmıştır.

⁴⁴ <https://www.nufusune.com/aydintepe-ilce-nufusu-bayburt>, 20:55.

birlikte bu devlet sınırları içine dahil edilmiştir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar idari yapıda bir köy olarak varlığını sürdüren Aydıntepe, Osmanlı modernleşmesi kapsamında ülke çapında nahiye teşkilatlarının oluşturulmasıyla birlikte 1881 Yılında Bayburt Kazası'na bağlı nahiyelerden birisi haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin çöküşünden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Bayburt Kazası'nın üç nahiyesinden biri olan Hart nahiyesi, Bayburt'un Erzurum Vilayeti'nden alınıp Gümüşhane Vilayeti'ne bağlanması sürecinde idari birim olarak herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Fakat 1919 yılı itibarıyla 40 köye sahip olan nahiyenin bu değişiklikte birlikte köy sayısı 51'e çıkarılmıştır. Bu durum nahiyenin genel nüfusuna da yansımıştır. 1935 yılından itibaren yükselişe geçen nahiye nüfusu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir duraksama yaşamasına rağmen bu savaşın etkilerinin azalmasıyla birlikte tekrar artmaya başlamıştır. Bu savaştan sonra 1946 yılında köy sayısı 51'den 53'e çıkarılarak Hart nahiyesi'nin idari sınırları genişlemiş ve buna paralel olarak da bağlanan iki köyün nüfusuyla birlikte nahiye nüfusu da artış göstermiştir. 1950-1955 yılları arasında nahiyenin köy sayısı 48'e düşürülmüştür. 1970'li yıllardan itibaren de köy sayısı 17'e düşürülen nahiyenin genel nüfusunda yarı yarıya bir nüfus kaybı yaşanmıştır. 1970-1990 yılları arasındaki 20 yıllık süreçte genel nüfusta önemli oranlarda bir değişiklik olmamıştır.

Bayburt'un tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan ve Osmanlı döneminde çevrenin en büyük köyleri arasında yer alan Aydıntepe (Hart), Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyetin kuruluşundan sonra nahiye olarak varlığını sürdürmüştür. Hart nahiyesinde 1957 yılında belediye teşkilatı oluşturulmuş ve ismi Aydıntepe olarak Türkçeleştirilmiştir. Aydıntepe nahiyesi, 1987 yılında ilçe merkezi olarak ilk olarak Gümüşhane Vilayeti'ne, daha sonra ise yeni oluşturulan Bayburt Vilayeti'ne bağlanmıştır. Bu bağlilikle birlikte köy sayısı 25'e çıkarılan Aydıntepe İlçesi'nin, 1990-2020 yılları arasındaki 30 yılda merkez nüfusu 5.166'dan 3714'e, genel nüfusu ise 16.081'den 6825'e kadar düşmüştür.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Kızılay Arşivi, 150/2.4, 24 Ağustos 1335.

T.C.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 30.11.1/181.7.11.

T.C.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), HR. SYS. 2878/92, 30.11.1921.

2.Kitap ve Makaleler

AKBULUT, Uğur, “İlk İşgal: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Bayburt”, *Tarihi ve Kültürü ile XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, ss.3-21.

Bayburt Nüfus Defterleri 1835-1848, Yayına Hazırlayan: Yunus Özger, Bayburt Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.

1927 Umumi Nüfus Tahriri, 18 Teşrinivel 1927, Fasikül I, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1929.

1935 Türkiye Genel Nüfus Sayımı: Gümüşhane Vilayeti, 20 İlkteşrin 1935, C. 26, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1937.

1940 Türkiye Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü.

1945 Türkiye Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü.

1950 Umumi Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 359.

1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1961.

1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1963.

1970 Genel Nüfus Sayımı, 25 Ekim 1970, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1973.

1975 Genel Nüfus Sayımı, 26 Ekim 1975, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1977.

1985 Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1985, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1986.

1990 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1991.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 İkinciteşrin 1935.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

İl Oluşunun 10. Yılında Bayburt Tarihi 1989-1999, Bayburt Valiliği Yayınları, Bayburt 2000.

KÖKSAL, Ali, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bayburt*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Üçler Matbaası, İstanbul 1975.

ÖZGER, Yunus, *XIX. Yüzyılda Bayburt'un Sosyo-Ekonomik Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Erzurum 2008.

Resmi Gazete, S. 6256, 14 Mart 1946.

Resmi Gazete, S. 9510, 16 Ocak 1957.

Resmi Gazete, S. 19507, 4 Temmuz 1987.

Resmi Gazete, S. 20202, 21 Haziran 1989.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1315, 14. Defa, Erzurum Vilayeti Matbaası.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1318, 15. Defa, Erzurum Vilayeti Matbaası.

SARIYILDIZ, Coşkun, *Bayburt'un Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Gelişimi, İl Statüsüne Kavuşturulmasının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Etkilerinin Karşılaştırılması Olarak Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, İçişleri Bakanlığı, Bayburt 1996.

Son Posta Gazetesi, 19 Ekim 1932.

Son Posta Gazetesi, 23 Ocak 1933.

Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Dahiliye Vekaleti Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.

SONGUR, Funda, “Geçmişten Günümüze Aydıntepe”, *Mavi Atlas*, 5(1)/2017, ss. 238-268.

Şemseddin Sami, *Kamus-u'l Alam*, C: 2, Mihran Matbaası, İstanbul 1306 (1889).

Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921), C: VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829), C: 3, 5. Kısım Eki, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927), Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi.

Türkiye Yıllığı 1948, Yayına Hazırlayan: Tahsin Demiray, Türkiye Basımevi, İstanbul 1948.

UMAR, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.

YANBEĞ, Mahmut Kemal, “Tarihte Bayburt'un Geçirdiği İdari Değişiklikler”, *Bayburt'un Sesi Dergisi*, S. 1, Ülkü Matbaası, Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları, İstanbul Şubat 1950, ss. 6-13.

<https://www.nufusune.com/aydintepe-ilce-nufusu-bayburt>, 20:55.

XIX. YÜZYILDA LİVANE KAZASI HALKININ YURLUK-OCAKLIK MAAŞLARI HAKKINDAKİ TALEPLERİ*

Zemzem YÜCETÜRK**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde "Hükümet", "Klasik" ve "Yurtluk-ocaklık" adı verilen sancaklar bulunmaktaydı. Bu sancaklardan "Yurtluk-ocaklık" sancaklar daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, bu bölgelerin fethi sırasında hizmetleri görülen hanedanlara verilmiştir. Ancak söz konusu kişiler toprakların resmî sahibi değillerdi. Bu nedenle bu toprakları satamaz, bağışlayamaz, vakfedemezlerdi. Toprakların karşılığı olarak devlete itaatkâr bir şekilde hizmet etmek durumundaydılar. Tanzimat Dönemi'nde yurtluk-ocaklık sancaklar hazineye geçirilince toprak sahiplerine belirli şartlarda maaş bağlanmıştır. Dönemle ilgili belgelerden Livane Kazası'nda yurtluk-ocaklık olarak tasarruf edilen toprakların bulunduğu anlaşılmaktadır. Livane Kazası'nın bağlı olduğu Çıldır Eyaleti'nde yurtluk-ocaklık sancaklar 1851-1852 yılında hazinece idare edilmeye başlanmıştır. Livane Kazası halkına da bu topraklar karşılığı maaş bağlanmış olup, bu kişiler öldüğünde söz konusu maaşlar kişilerin oğullarına, torunlarına ve kardeşlerine geçmiştir. Maaşların taksiminde miras kaidesi uygulanmıştır. İlk başta maaşlar kişilerin erkek çocuklarına intikal ettirilirken daha sonra kız çocuklarına da maaş bağlanmıştır. Devlet maaş bağladığı kişilerin Osmanlı vatandaşı olmasına önem vermiştir. Erkekler de eşleri veya çocukları öldüğünde söz konusu maaşların kendilerine tahsis edilmesini istemişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Sancak, Livane Kazası, Yurtluk-Ocaklık, Maaş Tahsisi

DEMAND FOR YURLUK-OCAKLIK SALARIES AND INCOMES IN LIVANE DISTRICT IN THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

"Hükümet", "Klasik", and "Yurtluk-Ocaklık" were the types of *sanjaks* in the Ottoman Empire. Among these *sanjaks*, "Yurtluk-Ocaklık" *sanjaks* were mostly left to the local lords and dynasties, who had been ruling them when these regions were conquered, in the Eastern and Southeastern Anatolia. However, these lords and their families were not the official owners of the lands. For this reason, they

* Gönderim Tarihi: 25.02.2021 Kabul Tarihi: 23.03.2021.

** Dr. Öğt. Üyesi Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ARTVİN. zemzem_yuceturk@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9638-7160

could not sell, donate or endow these lands. They had to serve the state for the land and remain loyal to the Ottoman authority. During the Tanzimat Period, when the *yurtluk-ocaklık* sanjaks were taken over by the central treasury, landowners were paid a salary under certain conditions. Document survey shows that there were lands saved as “*yurt*” and “*ocak*” in Livane District. In the province of Çıldır, which covers Livane District, the “*yurtluk-ocaklık*” *sanjaks* began to be administered by the treasury in 1851-1852, and the people of Livane District were given a salary in return for these lands. When these people died, the salaries were passed on to the sons, grandchildren and siblings of these people. These salaries were allocated according to the patriarchal inheritance instruction. First, the salaries were allowed to the male inheritors; and then, the girls were also paid. The state carefully considered the civil status of the inheritors and paid these salaries on the condition that they were Ottoman citizens. Men also had a right to claim salary when their spouse or children died.

Keywords: Ottoman State, Sanjak, Livane District, Yurtluk-Ocaklık, Salary Allocation

Giriş

Artvin¹ şehri Osmanlı Devleti hâkimiyetine ilk defa Kanunî Sultan Süleyman döneminde Dulkadirli Mehmet Han’ın 1536-1537 yıllarındaki seferi

¹ Artvin şehrine Osmanlı döneminde Livane veya Livana denilmekteydi. Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 520. Livane ismi o dönemde Yusufeli ve Artvin merkezi de içine alan Çoruh vadisine verilen genel bir isim olmuştur. Taner Artvinli, *Artvin Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2013, s. 179-180. Muvahhit Zeki bölgeye Gürcü hâkimiyetinde olduğu tahmin edilen 1312-1450 tarihleri arasında Livana adı verildiğini belirtir. Muvahhit Zeki, *Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler*, Çev. Hayrettin Tokdemir-Ertuğrul Tokdemir, İstanbul 1999, s. 155. Osmanlı Devleti hâkimiyetinden önce Evliyâ Çelebi’nin de Seyehatnâmesi’nde bu bölgeden Livâne olarak bahsettiği görülmektedir. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II. Kitap, Haz. Zekeriyâ Kurşun, İstanbul 1998, s. 160. Arşiv kayıtlarında da Livane ismi kullanılmıştır. BOA, A. MKT.231/ 18, 27 Mart 1849. Önemli Gürcü toplum adamlarından Askerî Uzman Giorgi Kazbegi de 1874 yılında bölgeyi gezdiği zaman bölgeden “Livan” olarak bahsetmiştir. Giorgi Kazbegi, *Bir Rus Generalinin Günlükleri*, Çev. Rıdvan Atan, İstanbul 2019, s. 105. Hayrettin Tokdemir, Artvin adının anlamı ve bu ismin oluşumuna dair bir takım efsaneler olduğunu ancak söz konusu adın efsaneyle ilgisi olmadığını ayrıca ismin Gürcüce veya Ermenice kökenli olmayıp öz Türkçe olduğunu belirtmiştir. Ona göre Artvin adı “Art” ve “Van” sözcüklerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. “Art” sözcüğü dağ bel, arkada, artta, yamaçta anlamlarına gelmektedir. “Van” sözcüğü ise yurt, konum yeri anlamına gelmektedir. Böylece Artvan adının anlamının Artvin’in engebeli fizikî yapısına da uygun olduğunu söyler. Hayrettin Tokdemir, *Artvin Destanı*, Fon Matbaası, Ankara 1978, s. 85. Artvin yerel ağızda ise Artvani olarak telaffuz edilmiştir. Ahmet Atalay, “Esaretten Kurtuluşta Artvin”. 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, S: 5, 2018, s. 542. Gürcücede Art’uvani, Artvani, Artvini olarak geçmektedir. Onur Güven, *Artvin’in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Ankara 2018, s. 2. Rusça ve Ermenicede Ardvin olarak geçerken, Lazlar bu ismi Art’vini olarak kullanmaktadırlar. Nagehan Küçükyıldız, “Artvin ve Çevresinin Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 7. 1878-1918 Rus hâkimiyeti döneminde Artvin adı yeniden kullanılmıştır. Şehrin 1921’de Türk hâkimiyetine geçmesiyle 1921-1923 tarihleri arasında

sırasında geçmiştir. Şehir Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçtikten sonra Artvin ile Yusufeli bölgesini içine alan Livane Sancağı kurularak Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır.² Artvin ve Yusufeli'ni içine alan bu bölgeye Nisf-ı Livane adı da verilmiştir.³ Bundan sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıkan şehir 1549'da ikinci vezir Ahmet Paşa'nın gayretiyle yeniden ele geçirilmiştir. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti 1578 yılında sağlamlaştırılmıştır. 1579'da Çıldır Eyaleti kurulduktan sonra bu eyalete bağlanan Livane Sancağı'nın merkezi oldu.⁴ XVIII. yüzyılda Livane Sancağı tekrar idarî birim olarak kaza haline getirilmiştir.⁵ Artvin'in merkez olduğu Livane Kazası 1828 yılında Trabzon Eyaleti'ne bağlı Batum Sancağı'nın kazasıdır.⁶ Osmanlı Devleti'nde 1850 yılında Batum Sancağı'na Çürüksu ve civarında bulunan bazı yerlerin de ilhakıyla Lazistan adıyla yeni bir sancak kurulmuştur.⁷ Bu nedenle XIX. yüzyılda Batum Sancağı'na Lazistan Sancağı da denilmektedir.⁸ Günümüzde Artvin şehrini oluşturan merkez ve ilçelerin bir kısmı XIX. yüzyılda Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'na, bir kısmı da Erzurum Vilayeti'ne bağlı Çıldır Sancağı'na dâhildi.⁹ Haziran 1828'deki Rus işgalinden sonra imzalanan 1829 Edirne Muahedesi ile Ahıska Ruslara terkedilince Artvin'in bağlı olduğu merkezi Ahıska olan Çıldır Eyaleti'nin teşkilatı bozuldu.¹⁰ Livane Kazası'nın bundan sonra 1828 yılında Livane-i Süflâ ve Livane-i Ulyâ olarak iki kazaya

Artvin ili tabiri kullanılmışken, 1936-1956 tarihlerinde Çoruh ili şeklinde bölgeden bahsedilmiştir. 1956 yılında ise tekrar Artvin adı kullanılmaya başlanmıştır. Faruk Taşkın *Artvin Tarihi Bibliyografyası*, İstanbul 2020, s. 1. Fahrettin Kızıoğlu ise Türk adı olan Artvin'in "Artun"dan bozma bir isim olduğunu belirtmiştir. Fahrettin Kızıoğlu, *Osmanlıların Kaşkas-Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 458.

² Metin Tuncel, "Artvin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 3, İstanbul 1991, s. 420.

³ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s. 341.

⁴ Tuncel, *a.g.m.*, s. 420. Bölgenin Osmanlı egemenliğine geçmeden önceki tarihi, kültürü ve etnik durumu için bkz: Hamit Şafakçı, "Hurufat Defterlerine Göre Ardanuç Kazası Vakıfları", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 200-232; Gülseren Mutlu, "Eskiçağ'da Artvin", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 17-58; Ömer Subaşı, "Artvin ve Çevresinde Türk Hâkimiyeti", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 82-106; Bayram Arif Köse, "İslamiyet Öncesi Dönem, İlk Müslüman Fetihleri ve Müslüman Hâkimiyetinde Artvin ve Çevresi", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 59-81; Cihan Oruç, "Artvin ve Çevresinde Türk Varlığı "Kıpçaklar", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 107-123.

⁵ Eşref Temel, "Hurufat Defterlerine Göre XVIII.-XIX. Yüzyılda Livane (Artvin) Vakıfları", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 126.

⁶ Sezen, *a.g.e.*, s. 341.

⁷ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 125-126.

⁸ S. Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilatlanma*, Erzurum 1997, s. 2.

⁹ Melike Karabacak Yılmaz, "19. Yüzyılda Artvin ve Çevresi'nde Ekonomi Hayatı", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 233.

¹⁰ Tuncel, *a.g.m.*, s. 420.

ayrıldığı görülmektedir. Vartan olarak da adlandırılan Livane-i Süflâ 1828 yılında Trabzon Eyaleti'ne bağlı Batum Sancağı'nın kazasıdır.¹¹ Livane Kazası 1847 yılında Livane-i Balâ ve Livane-i Zir Vartana olarak iki kazaya ayrılmıştır.¹² Bu tarihte iki kaza da Çıldır Sancağı'na bağlıdır. Livane-i Zir ise Livane'nin nahiyesi olarak geçmektedir.¹³ Osmanlı Devleti'nde 7 Kasım 1864 Vilayet Nizamnamesi ile eyaletler kaldırılarak vilayetler kurulmuştur.¹⁴ Livane-i Süflâ Kazası'nın Osmanlı Devleti'nde vilayet teşkili sırasında Erzurum'a bağlandığı görülmektedir.¹⁵ Ancak 14 Temmuz 1867 tarihinde Meclis-i Vala'da alınan karara göre Livane ve Maçahel Kazalarının Çıldır Sancağı'ndan ayrılarak tekrar Lazistan Sancağı'na bağlanmasına karar verilmiştir.¹⁶ Söz konusu kaza bundan sonra Rus hâkimiyetine geçtiği 1878 yılına kadar Trabzon Vilayeti'ne bağlı Batum Sancağı'nın kazasıydı.¹⁷ Livane-i Ulyâ ise 1828 yılından 1878 yılında başlayan Rus yönetimine kadar Erzurum Eyaleti'ne bağlı Çıldır Sancağı'nın kazasıdır.¹⁸

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen ve tarihe 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Livane'den de tabur teşkil edilmiştir.¹⁹ 24 Nisan 1877'de Ruslarla savaş başlayınca Batum ve Ardahan savaşları sırasında Ardahan Rusların eline geçmiş, Türk kuvvetleri Artvin'e çekilmiştir.²⁰ 8 Haziran 1877 tarihinde Livane ciheti Asâkir-i Muavene

¹¹ Sezen, *a.g.e.*, s. 341.

¹² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1264/1848: 207, 215; Zemzem Yüçetürk, "19. Yüzyılda Artvin'in İdarî Yapısı", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 262. Salnamelerdeki bilgiler bir önceki yıla ait bilgilerdir. İlhan Palalı, "Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 23, Ocak-Haziran 2010, s. 1.

¹³ *SDAO*, 1264/1848: 207, 215.

¹⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2011, s. 53.

¹⁵ *BOA*, MVL.1052/ 49, 28 Kasım 1866.

¹⁶ *BOA*, MVL. 538/35, 12 Haziran 1867.

¹⁷ Sezen, *a.g.e.*, s. 341. 1868 yılında tarihli salnâmede Trabzon Vilayeti'nin Trabzon, Canik, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere dört sancağı bulunmaktadır. Bu sancaklardan Lazistan Sancağı'nın kazaları Bafra, Livane ve Arhavi'dir. *Trabzon Vilayet Salnamesi* 1286/1869: 1, 34-54. 1877 yılında ise Trabzon Vilayeti'nin Trabzon, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere üç sancağı bulunmaktadır. Lazistan Sancağı Çürüksu, Acarateyn, Hopa, Atina ve Livane kazaları bulunmakta olup, Livane Kazası'nın merkezi Livane Kasabası'dır. *TVS* 1295/1878: 50-75.

¹⁸ Sezen, *a.g.e.*, s. 341. Osmanlı Devleti'nde yayınlanan 1864 Vilayet Nizamnamesi ile eyaletler vilayet haline getirilmiştir. Bu nedenle Erzurum ve Trabzon bu tarihten itibaren vilayet haline gelmiştir. Zemzem Yüçetürk, "İlk Vilayet Salnamesi Olan 1283 (1866-1867) Tarihli Salnameye Göre Bosna'nın İdarî Yapısı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S: 59, Güz 2018, s. 206.

¹⁹ Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatının Cild-i Sanisi*, Yay. Haz: Nuri Akbayar, Sad. Yücel Demirel, İstanbul 1996, s. 276; Zemzem Yüçetürk, "93 Harbi ve Sonrasında Artvin", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 65, Ankara 2020, s. 78.

²⁰ *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin 1973 İl Yılığ*, Artvin 1973, s. 28-29.

Kumandanı Dede Bey'den İstanbul'a gönderilen telgrafta halkın vatanseverlik duygularının kabardığı ve düşmana karşı savaşa katılmak istedikleri bildirilerek, kendileri için de vatan ve padişah uğrunda canlarını vermek gibi kutsal bir vazife olamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca düşmanın vatan toprağından bir yere tecavüzüne asla meydan vermeyecekleri belirtilerek ihtiyaç duydukları silahların gönderilmesi istenmiştir. Bu telgraf yetkililer tarafından 10 Haziran 1877 tarihinde Harbiye Nezareti'ne iletilmiş ve nezarete gönderilen bu konudaki yazıda ise istenen silahların verilmesinin isabetli olacağı bildirilmiştir.²¹ Bölge halkı büyük bir direniş göstermiş ve bu uğurda şehit vermiştir.²² Savaş sonucunda 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır.²³ Buna göre Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya terk edilmiştir.²⁴ Bu antlaşma ile Batum ile birlikte Artvin, Ardaneç, Borçka, Şavşat ilçelerini içine alan yerler Rusya'ya bırakılmıştır.²⁵ Arhavi, Hopa ve Yusufeli ise Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.²⁶ Artvin'in de içinde bulunduğu Batum Sancağı, Kars ve Ardahan ile birlikte "Elviye-i Selase" olarak adlandırılmıştır.²⁷ 1878-1918 yıllarında Livane Rusya yönetiminde kazadır.²⁸ İşgalden sonra Ruslar bölgede bir takım idari değişiklikler yapmışlardır.²⁹ Bundan sonra Osmanlı Devleti'ndeki vilâyetlerin karşılığı olarak Çarlık yönetimindeki Kars, Ardahan ve Batum bölgesinde Batum ve Kars Oblastları (eyalet) kurulmuştur.³⁰ Ardahan ve Oltu bölgeleri Uçasko-Okrok (Kaza) halinde, Göle ile Çıldır ve Poshov İstarşinalık (Nahiye) teşkilatıyla Kars Oblastı'na bağlanmıştı. Artvin (Livane) ve Ardaneç Kazaları ise Şavşat ve Borçka İstarşinalıkları ile Batum Oblastı'na bağlıydı. Şavşat sonradan uçasko (kaza) haline konulmuş, Artvin ise Okrok Naçaliklik

²¹ 19. ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin: Göğre Komşu Topraklar, 2. Baskı, Ankara 2008, s. 15.

²² Ahmet Atalay, "93 Harbi'nden Kore Savaşı'na Artvinli Şehitler ve Yörede Bulunan Şehitlikler", *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. Ed. Nuri Yavuz, İstanbul 2019, s. 300; Ahmet Atalay, *93 Harbi'nden Kore Savaşı'na Artvinli Şehitler ve Yörede Bulunan Şehitlikler*, Konya 2019, s. 8.

²³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara 2003, s. 523-525.

²⁴ Osman Aytekin, *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Ankara 1999, s.12; Mehmet Özyayın, *Artvin Ansiklopedisi*, C: 2, İstanbul 2016, s. 27-28.

²⁵ *Artvin 1973 İl Yıllığı*, s. 128; Özhan Öztürk, *Pontus*, Ankara 2016, s. 808.

²⁶ Aysegül Kuş, *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi*, Samsun 2016, s. 81.

²⁷ Ahmet Atalay, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Elviye-i Selâse'de Karayolu Yapım Faaliyetleri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.2, Aralık 2017, s. 2. 19. yüzyılda Artvin şehrinin savaşlardaki mücadelesi için bkz. Sedat Bahadır, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Samsun 2017.

²⁸ Sezen, *a.g.e.*, s. 341.

²⁹ Mustafa Gül, "Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 15, Ankara 1995, s. 368-369.

³⁰ Resul Turan, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, İstanbul 2019, s. 26.

(mutasarrıflık, sancak karşılığı) olmuştur. Adlarını öğrenebildiğimiz Artvin Okrok Naçalıklarının üçü de Gürcü'dür.³¹

Rusya'da 1917'de Bolşevik İhtilali ortaya çıktıktan sonra Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanınca antlaşma doğrultusunda Kars, Ardahan ve Batum'da plebisite başvurulmuştur. Bunun sonucunda söz konusu yerler Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonucunda imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti Artvin'den çekilmiştir.³² Bundan sonra Artvin İngilizler tarafından 17 Aralık 1918'de işgal edilmiştir. İngilizlerin de buradan çekilmesinden sonra Nisan 1920 tarihinde bölgeye Gürcüler hâkim olmuştur.³³ 1921 başlarına kadar Gürcü hâkimiyeti sürdükten sonra 1921 yılında Artvin ve çevresi tekrar Türk hâkimiyetine geçmiştir. Artvin ve Şavşat Kazaları dört buçuk ay süreyle Ardahan Sancağı'na bağlanmıştır. Ayrıca Yusufeli (Kiskim) Kazası Erzurum'a, Hopa Kazası da Rize Sancaklarına dâhil edilmiştir.³⁴ 7 Temmuz 1921 tarihinde Artvin liva haline getirilmiş, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre ise livaların kaldırılmasıyla vilayet olmuştur.³⁵ Şavşat Kazası Ardahan'dan alınarak Artvin'e bağlanmıştır.³⁶ Ayrıca Borçka ve Ardanuç da Artvin'e bağlanmıştır.³⁷

Osmanlı Devleti'nde halkın şikâyetlerini üst düzey makamlara bildirmesi için yazılan ve kaynaklarda rikâ', ruk'a, mahzar, kâğıt ve son dönemlerde bazen arıza şeklinde de geçen arzuhal (arz-ı hâl), halkın başvurduğu önemli bir hak arama aracı olmuştur. Türk-İslâm devletlerinde şikâyet veya istek sahibi kişilerin tek tek veya topluca, yazılı veya sözlü olarak arzuhal sundukları bilinmektedir. Osmanlı arşivi de arzuhal bakımından oldukça zengindir.³⁸ Arzuhallerde hitap şekli padişaha olduğu gibi çok yüksek düzeyde olmayan memurlara da sultanım kelimesiyle başladılar.³⁹ Başta padişah olmak üzere sadrazam ve diğer yetkililer arzuhallerle ilgilenmişlerdir.⁴⁰ Temel görevi adaleti sağlamak olan Divân-ı Hümayun'a yapılan başvurular padişahın devamlı olarak divânda bulunması düşüncesiyle doğrudan padişaha yapılan başvurular sayılmaktadır. Bununla birlikte padişahın bizzat halkın elinden şikâyetlerini

³¹ M. Adil Özder, *Artvin ve Çevresi*, Ankara 1971, s. 84-95.

³² Nurşen Gök, "Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 41, Ocak 2008, s. 90-91.

³³ Rahmi Çiçek, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Artvin Vilayeti'nin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 14, Mart 2013, s. 134.

³⁴ Gök, a.g.e., s. 91.

³⁵ Zeki, a.g.e., s. 150.

³⁶ Gök, a.g.e., s. 91.

³⁷ Murat Kasap, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, İstanbul 2018, s. 30.

³⁸ Mehmet İpşirli, "Arzuhal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 3, İstanbul 1991, s. 447-448.

³⁹ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1992, s. 105.

⁴⁰ İpşirli, a.g.m., s. 447-448.

topladığı da olurdu.⁴¹ Dîvân-ı Hümâyundan başka ikinci divânı, cuma divânı ve taşrada eyalet divânı gibi divânlar da arzuhalleri değerlendiren önemli idarî organlar olmuştur. Osmanlı halkı sunduğu arzuhallerinde yalnızca şikâyetlerini dile getirmeyip bir görev veya ücretin istenmesi veya bir yanlışlığın düzeltilmesi gibi durumlarda da arzuhal yazmışlardır. Arzuhaller sadece padişaha sunulmayıp taşradaki küçük idareci ve makamlara kadar yetkili her mevkie sunulabilirdi. Padişaha arzuhal sunmak için cuma selâmlığı, bayram namazı, türbe ziyareti, hükümdarın ava çıkması, dinlenmek için civardaki bahçe ve köşklere gitmesi ve benzeri merasimler en uygun vesilelerdi.⁴² Halkın şikâyetlerini toplamak amacıyla padişah bu gibi vesileleri ne kadar çok yaparsa o ölçüde adaletli olarak nitelendirilirdi.⁴³

Osmanlı Devleti'nde bir kişi veya grup tarafından ağır suçlamalar yazılan ve imzasız olarak padişaha sunulan çok sayıda arzuhale de rastlanılmıştır. Padişahlar bu türden arzuhallerle de titizlikle ilgilenmişler ve söz konusu yazıların kime ait olduğunu bulmaya çalışmışlardır. Kişiler tespit edildiğinde ise sürgün de dahil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Arzuhallerin kötü amaçla verildiğinin anlaşılması durumunda ise söz konusu belgeler padişah tarafından imha edilirdi. Osmanlı Devleti'nde çoğu zaman bir köy veya kasaba halkı da padişaha topluca arzuhal sunmuşlardır. Bu durumda şikâyet ve talep edilen konuyla titizlikle ilgilenilir hatta suçlu bulunması durumunda sadrazam, beylerbeyi, kadı gibi yöneticiler idam da dahil olmak üzere en ağır şekilde cezalandırılırdı.⁴⁴ Bu çalışmada belgelere yansıdığı kadarıyla XIX. yüzyılda sonuna kadar olan dönemde Livane halkının yurtluk-ocaklık maaşları hakkındaki talepleri ele alınmıştır. Bu talepleri içeren dilekçe ve yazılar Livane Kaza Meclisi yoluyla Lazistan Sancağı'na, buradan da Trabzon Valiliği ve Trabzon Eyaleti Meclisi yoluyla sadarete gönderilmiştir. Halk tarafından doğrudan sadarete gönderilen dilekçe ve yazılar da bulunmaktadır. Artvin halkının bu dilekçe ve yazılarıyla devlet titizlikle ilgilenmiş, taleplerin yerine getirilmesine çalışmıştır. Çalışmada söz konusu dönemde sadece Livane'de ikamet eden ve burada görevli olan kişiler hakkındaki talepler değil, aynı zamanda bu dönemde Livaneli olup başka şehirlerde ikamet eden Livaneli halkın talepler de ele alınmıştır.

Yurtluk-Ocaklık Maaşlar

Osmanlı Devleti'nde “Klasik”, “Yurtluk-ocaklık” ve “Hükümet” adları ile anılan sancaklar bulunmaktaydı. Bu sancaklardan “Yurtluk-ocaklık” sancaklarının idaresi daha fazla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, bu bölgenin fethi

⁴¹ Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, s. 33.

⁴² İpşirli, *a.g.m.*, s. 447-448.

⁴³ İnalçık, *a.g.m.*, s. 33.

⁴⁴ İpşirli, *a.g.m.*, s. 447-448.

sırasında hizmetleri görülen ve ilerleyen dönemlerde de itaat ve sadakatleri devam etmiş olan hanedanlara bırakılarak kurulmuştur.⁴⁵ Kendilerine yurtluk veya yurtluk-ocaklık olarak arazi verilen aşiret sahibi kişiler veya yerel beyler buranın resmî sahibi değillerdi. Bu nedenle bu toprakları satamaz, bağışlayamaz, vakfedemezlerdi. Söz konusu kişiler devlete sadakatli olup görevlerini de aksatmadan yapmak zorundaydılar.⁴⁶ Bu sancaklarda sancakbeyleri ve mutasarrıflar görevli olup öldüklerinde de çocukları hizmete devam etmekteydi. Suç işlemeleri durumunda yerlerine oğullarından veya kardeşlerinden biri getirilirdi. Toprağın bütün geliri kendilerine ait olup devlete de belirli bir miktar para gönderiyorlardı.⁴⁷ Yurtluk-ocaklık sancaklar sınır bölgelerindeki beylere verilmişti. Bunun sebebi ise beylerin gücünden yararlanarak sınır güvenliğini sağlayıp merkezî otoriteyi güçlendirmektir. Osmanlı Devleti'nde bu sancaklar Bosna, Anadolu, Diyarbakır, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka ve Bağdad Eyaletlerinde bulunmaktaydı.⁴⁸ Tanzimat Dönemi'nde yurtluk-ocaklık sancaklar hazineye geçirilince toprak sahiplerine belirli şartlarda maaş bağlanmıştır.⁴⁹

22 Ekim 1832 tarihli resmî bir kayıta bu tarihte Livane Kazası'nda yurtluk-ocaklık olarak tasarruf edilen toprakların bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu belgeye göre Çıldır Eyaleti'nde bulunan Nısf-ı Livane Kazası ve Pertekrek Sancağı'nda yurtluk-ocaklık mutasarrıfı Salih adlı kişi öldükten sonra tasarrufunda bulunan arazinin oğlu Süleyman'a verilmesi gerekirken bu kişinin, oğlu olmadığı iddia edilerek hissesi Mehmet Said'e verilmiştir. Adı geçen Süleyman da vefat edip bu arazinin Said'den alınarak Süleyman'ın oğulları Süleyman-ı sani ve Yusuf Tayyar'a verilmesi istenmiştir.⁵⁰ Yukarıda da bahsedildiği üzere Tanzimat Dönemi'nde yurtluk-ocaklık sancakların hazinece istimlak edilmeye başlanmasından sonra Livane Kazası'nın bağlı olduğu Çıldır Eyaleti'ndeki yurtluk-ocaklık sancaklar da 1851-1852 yılında hazinece idare edilmeye başlanmıştır.⁵¹ 22 Nisan 1853 tarihli belgeye göre Çıldır Sancağı'nda Nısf-ı Livane ve Pertekrek'te bulunan yurtluk-ocaklık toprağı işleten Ali Bey'in vefat etmesiyle adı geçen hassın karşılığı Ali Bey'in oğulları Süleyman Arslan, Ahmet ve İbrahim Beylere maaş tahsis edilmesi için Lazistan Mutasarrıfı Osman Bey'e emir gönderilmesi istenmiştir.⁵² 9 Aralık 1855 tarihli belgeye göre de

⁴⁵ Yakup Karataş-Demet Dural Karasu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Miras Kalan Bir Mesele: Yurtluk-Ocaklık ve Emlak-i Mazbuta Mukabili Maaşların Tasfiyesi", *International Journal of Social Science*, Number: 56, Spring III-2017, s. 371

⁴⁶ Hakan Kaya, "Bayezid Sancağı Örneğinde Osmanlı İdari Yapısında Yurtluk Ocaklık Sistemi", *Current Research in Social Sciences*, C: 2, S.1, Ocak 2016, s. 21.

⁴⁷ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 371-372.

⁴⁸ Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, S: 10, Ankara 1999, s. 123.

⁴⁹ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 371-372.

⁵⁰ *BOA*, C.TZ. 1/36, 22 Ekim 1832.

⁵¹ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 374.

⁵² *BOA*, A. M. 10/96, 22 Nisan 1853.

Mehmet Dursun, Süleyman-ı Sani, Yusuf Tayyar, Murteza Abdullah, Mustafa ve Hamza Beylerin Lazistan Sancağı'nda Livane Kazası'nda yurtluk-ocaklık üzere mutasarrıf oldukları kurraya karşılık bu kişilere maaş bağlanması istenmiştir.⁵³ Yine 18 Aralık 1859 tarihli Kapı Çuhadarı Mehmet Behçet Ağa'nın Lazistan Sancağı'na bağlı Livane Kazası'nda yurtluk-ocaklık ashabından Arslan, Süleyman ve Ahmet Beylerden olan alacağını talep ettiği belge 1859 tarihinde de söz konusu kazada bu türden toprakları tasarruf eden kişilerin bulunduğunu göstermektedir.⁵⁴ 19 Mart 1860 tarihli kayıta da Lazistan Sancağı'nda bulunan Maçahel ve Livane Kazalarında yarım hisse yurtluk-ocaklık olarak Mehmet Bey'in mutasarrıf olduğu karyelerin karşılığı bu kişiye maaş verilmesi talep edilmiştir.⁵⁵ Devlet yurtluk-ocaklık tasarrufunun olduğuna dair beratları olan halkın bu beratlarını kaybetmeleri durumunda da söz konusu beratları yenileyerek halka bu konuda gerekli kolaylığı sağlamıştır. 8 Mayıs 1860 tarihli tahrirata göre Süleyman, Ahmet ve İbrahim beyler verdikleri arzuhallerinde Livane Kazası'nda tasarruf ettikleri yurtluk ve ocaklığa karşılık olan maaşlarının beratının kazaen yanmasından dolayı yenilerinin verilmesini istemişlerdir.⁵⁶ 8 Haziran 1860 tarihli Padişah Abdülmecit'in irade kaydına göre de bu kişilerin beratının yenilediği belirtilmiştir.⁵⁷ Yine Livane hanedanından Nekkar Bey hakkındaki tahrirat bu dönem Livane Kazası halkının da yurtluk-ocaklık karşılığı maaş aldığını gösteren belgelerden biridir. 27 Mart 1893 tarihli resmi kayıta göre Livane hanedanından Mehmet Tosun Beyzade Mustafa Şükrü Beyoğlu Nekkar yurtluk-ocaklık olarak bin kırk iki kuruş maaşından Rusya'ya hicretinden önce yanlışlıkla fazla verilen miktarın geri alınmasını istemiştir.⁵⁸

Devlet yurtluk-ocaklık karşılığı maaşların ödenmesi konusunda hiç kimsenin alacağının kalmamasına dikkat etmiştir. 15 Eylül 1886 tarihli Maliye Nezareti tezkeresine göre Livane muhacirlerinden Ali Bey zade Mehmet Ali Bey verdiği arzuhalinde yurtluk-ocaklık olarak Amasya Sancağı'ndaki malı üzerinden verilen maaşından daha önce eksik olarak verilen miktarın iadesini talep etmiştir. Bu konuda gereğinin yapılması Sivas Vilayeti Defterdarlığı'ndan istenmiştir. Defterdarlığın 11 Ağustos 1886 tarihli tahriratına göre de bu kişiye verilmeyen yetmiş beş kuruşun iadesiyle maaşının iki yüz altmış dokuz kuruşa çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁹ Yine 17 Haziran 1893 tarihli belgeye göre de Livane muhacirlerinden İbrahim Hakkı adlı kişi verdiği arzuhalde hazineden yüz elli buçuk kuruş yurtluk-ocaklık maaşı alırken, maaşın yüz sekiz kuruş olarak

⁵³ BOA, MVL.348/9, 9 Aralık 1855.

⁵⁴ BOA, A.MKT.UM.385/64, 18 Aralık 1859. Kapı çuhadarları Osmanlı Devleti'nde resmi dairelerde ayak işlerine memur görevlilerdi (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993, s. 384).

⁵⁵ BOA, MVL.596/78, 19 Mart 1860.

⁵⁶ BOA, A.MKT.NZD. 311/78, 8 Mayıs 1860.

⁵⁷ BOA, YB. (21). 12/50, 8 Haziran 1860.

⁵⁸ BOA, BEO.178/13328, 27 Mart 1893.

⁵⁹ BOA, ŞD.313/29, 15 Eylül 1886.

verildiğini belirtip kesintinin iadesini talep etmiştir. Bu arzuhal Trabzon Vilayeti'nden İstanbul'a gönderilince Dâhiliye Nezareti gereğinin yapılmasını Maliye Nezareti'nden talep etmiştir. Maliye Nezareti'nden de 27 Ocak 1894 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gerekenin yapılması için durumun Trabzon Defterdarlığı'na bildirildiği belirtilmiştir.⁶⁰ Bu maaşlar kişiler öldükten sonra çocuklarına verilmiştir.⁶¹ 30 Aralık 1861 tarihli Ali Bey'in akrabası tarafından sadarete gönderilen arzuhalde Livaneli olup vefat eden Ali Bey'in oğulları Süleyman, Ahmet ve İbrahim Beylerin büyük babaları İbrahim Bey vefat ettiği için yurtluk-ocaklık maaşının bu kişilere tahsis edilmesi istenmiştir. Ayrıca Süleyman Bey de vefat ettiğinden ona düşen maaşın da çocuğuna verilmesine dair Livane Kazası Müdürü tarafından mazbatalar düzenlendiği belirtilmiştir. Ancak düzenlenen mazbataların Lazistan kaymakamına gönderildiği halde kaymakamlık tarafından Maliye Nezareti'ne gönderilmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle arzuhalde mazbataların gönderilmesi için söz konusu kaymakama sadaret tarafından emir gönderilmesi talep edilmiştir. Sadareten Lazistan Kaymakamı Osman Efendi'ye 6 Kasım 1861 tarihinde gönderilen yazıda da bu maaşların tahsis edilmesi için düzenlenen mazbatalar Maliye Nezareti'ne Lazistan Sancağı tarafından gönderilmediğinden bir an evvel gönderilmesi istenmiştir.⁶² Belgeden de anlaşılacağı üzere devlet yurtluk-ocaklık karşılığı verilecek maaşların gecikmeden tahsisine önem verdiği gibi söz konusu maaşlar kişilerin torunlarına da geçmiştir. Maliye Nezareti'nin 11 Ekim 1896 tarihli tahrirâtı ise maaşların kişiler öldükten sonra kardeşlerine de verildiğini göstermektedir. Belgeye göre Tavusker Mutasarrıfı olan ve yukarıda 1832 ve 1855 tarihli belgelerde de bahsedilen Süleyman-ı Sani Bey ile kardeşi Murteza Beylerin yurtluk ve ocaklık olarak maaşları bulunmaktadır. Süleyman-ı Sani Bey ölünce bu maaş kardeşleri Murteza Bey ile Gülendâ Hanım'a kalmıştır.⁶³ Maaşlar yurtluk-ocaklığın bulunduğu sancak veya kazanın mal sandığından ödenmekteydi. Maaş sahibi ölünce maaşlar şer'î miras taksimi kuralına göre ödenirdi. Bu toprakların bir yıllık geliri belirlendikten sonra öşür dışındaki gelirin yarısı devlete gönderilirken diğer yarısı maaş sahiplerine verilerdi. Maaş sahibi kişinin ölmesi durumunda ise maaşlar mirasçıları arasında paylaştırılırdı. Eğer mirasçısı kalmamışsa hazineye tahsis edilirdi.⁶⁴ 17 Mayıs 1871 tarihli belgeye göre Dursun Bey'in yurtluk-ocaklık olarak tasarrufunda bulunan arazi hasılatına karşılık tahsis edilen ve oğlu Mustafa tarafından alınmakta olan maaşın ödeme şekli Şura-yı Devlet'in Maliye Dairesi'nde kaleme alınan mazbatada tespit edilmiş olup, buna göre bu tür maaşların paylaşılmasında miras taksimi kaidelerinin uygulanacağı ve ona göre maaşın tahsis edileceğine

⁶⁰ BOA, DH.MKT.69/39, 17 Haziran 1893.

⁶¹ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 372.

⁶² BOA, A.MKT.UM.571/21, 30 Aralık 1861.

⁶³ BOA, ŞD.368/8, 11 Ekim 1896.

⁶⁴ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 376.

karar verilmiştir.⁶⁵ Miras olarak kalan yurtluk-ocaklık maaşlar ilk başlarda sadece erkek evlada verilmekte iken daha sonra kız çocuklarının da bundan hissedar edilmesi kararı alınmıştır.⁶⁶ 1858’de ilan edilen Arazi Kanunnamesi’ne göre mirastan kız ve erkek çocukların eşit miktarda pay alması daha sonra çeşitli şikâyetleri de beraberinde getirecekti. Şikâyette bulunan erkek çocuklar, kız kardeşlerinin, zaten kocalarının idaresinde ve sıkıntısız yaşadıklarını iddia edecekler ve buradaki eşitlik ilkesinin kendilerine zararlı olduğunu öne süreceklerdi. Bu sızlanmalar neticesinde en adaletli usul olan şer’î miras taksimi kaidesine uygun olarak hareket edilmesi kararı alınmıştır. 1871’deki bu kararla o güne kadar üçte bir-üçte iki ya da eşitlik kaidesi üzere yapılmış miras taksimlerine dokunulmayacak, bundan sonraki taksimlerde şer’î miras taksimi kuralı uygulanacaktı. 1895’ten itibaren erkek çocuklara üçte iki, kız çocuklara da üçte bir hisse verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁷ Maliye Nezareti’nin 11 Mart 1898 tarihli belgesine göre Livane hanedanından Mutasarrıf Yusuf Tayyar Bey’in vefatından sonra yurtluk-ocaklık olarak Erzurum Sancağı’ndaki malından aylığı bin dört yüz doksan üç kuruş maaşının beş yüz doksan yedişer kuruşu öz oğulları Bursa’da sakin Ahmet Tevfik ve Erzurum’da sakin Süleyman Şükrü Beyler ile iki yüz doksan sekiz buçuk kuruşu kızı Şemsinur’a tahsis edilmiştir.⁶⁸ Kız çocuklarına tahsis edilen maaşlar, vefatı halinde bu kızların kendi çocuklarına yine şer’î miras taksimi usulü ile dağıtılmaktaydı.⁶⁹ 1 Kasım 1888 tarihli dilekçe ise kız çocukları öldüğü zaman maaşlarının ailesine tahsis edildiğini göstermektedir. Gülendâ Hanım Şura-yı Devlet Riyaseti’ne gönderdiği söz konusu dilekçede kızı Güleşan Hanım’ın geçen sene vefat ettiğini belirterek bu nedenle Güleşan Hanım’a Livane ümerasından olan eşi Mustafa Bey’in Bursa malından kalan aylığı yüz altmış altı kuruş yurtluk-ocaklık maaşın kendi aylığının üzerine ilave edilmesini istemiştir. Dilekçe gereğinin yapılması için Maliye Nezareti tarafından 20 Şubat 1901 tarihinde Şura-yı Devlet’e havale edilmiştir.⁷⁰ Maaş tahsis edilmesi için diğer bir kural ise mirasçıların Osmanlı Devleti vatandaşı olmasıdır.⁷¹ Batum Sancağı Livane Kazası ahalisinden Ayşe Mesude Hanım 7 Şubat 1886 tarihinde verdiği dilekçesinde Batum’un Livane Kazası ahalisinden olup adı geçen kazanın hanedanından ve yurtluk-ocaklık ashabından müteveffa Mehmet Bey’in eşi olduğunu bildirek maaş talebinde bulunmuştur.⁷² Dâhiliye Nezareti’nden 4 Haziran 1887 tarihinde Hüdavendigar Vilayeti’ne gönderilen yazıda da Ayşe

⁶⁵ BOA, İ.ŞD.21/885, 17 Mayıs 1871.

⁶⁶ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 376; ŞD.240/21, 1 Ağustos 1870.

⁶⁷ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 376.

⁶⁸ BOA, ŞD.376/19, 11 Mart 1898; BOA, BEO.1133/84937, 24 Mayıs 1898.

⁶⁹ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 376-377.

⁷⁰ BOA, ŞD./2992/15, 1 Kasım 1888.

⁷¹ Karataş-Karasu, *a.g.e.*, s. 376.

⁷² BOA, ŞD.2919/22, 7 Şubat 1886.

Mesude Hanım'ın kendisiyle kızlarına uygun miktarda maaş verilmesi veya Mehmet Bey'in Rusya'da kalan erkek kardeşlerinin hazinece mahsus olan dört yüz elli kuruş maaşlarının kendilerine tahsisine dair Şura-yı Devlet'e havale edilen dilekçelerinden bahsedilmiştir. Zaten Ayşe Hanım ve kızları Hatice, Fehime ve kız torunu Mahişeker Hanımların yurtluk üzere Bursa Sancağı malından aylık otuz dört kuruş otuz para maaşları olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca 93 Harbi'nden sonra Rusya'ya terk edilmiş mahaller ahalisinden Osmanlı Devleti'ne hicret edenlerin maaşlarının hicret tarihinden itibaren yerleştikleri mahallerdeki mallarından verilmesi gerekiyorsa da hicret etmeyenlerin maaşlarına karşılık bu kişilerin Osmanlı topraklarındaki yakınlarına maaş verilmesi hazinece kabul edilmeyip tahsis edilen maaşın dahi kesildiği, ancak Ayşe Mesude Hanım ve çocuklarının evlerinin yapımı için üç bin kuruşu geçmemek üzere yardım verileceği bildirilmiştir.⁷³ Ancak devletin bu konudaki kararının bir takım halkın da mağduriyetine sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Osman Bey sadarete gönderdiği dilekçesinde Batum havalisi-sinde bulunan Livane hanedanzadelerinden olup Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Bursa'da vefat eden babası Livane Kazası hanedanından Tavusker Mutasarrıfı Süleyman Bey'den intikal eden bin yedi yüz üç kuruş yurtluk-ocaklık maaşın kendisiyle birlikte kardeşleri Mehmet Dursun, Murteza, Süleyman ve Gülendama geçmesini talep etmiştir. Maliye Nezareti bu konuda verdiği cevapta Osman Bey'in babası Süleyman Bey'in Rusya'ya terk edilmiş olan Livane Kasabası'nda sakin iken 1296 (1880-1881) yılında vefat ettiğinin ve Süleyman Bey ile çocuklarının Rusya tabiiyetini kabul ettiklerinin Erzurum Vilayeti'ne bildirildiğini belirtmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti tabiiyetinden çıkan kişiler hakkındaki kanun maddesi hükmüne göre maaşın verilemeyeceğine Maliye Meclisi'nce karar verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Maliye Nezareti'nce bu konuda verilen cevapta Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nun altıncı maddesinin "Osmanlı Devleti'nden izin almaksızın tabiiyet değiştiren veya yabancı ülkede askerî hizmete giren kişiyi Osmanlı Devleti isterse tabiiyetinden düşürür ve bu kişinin Osmanlı Devleti'ne gelmesi yasak olur" şeklinde olduğu da belirtilmiştir.⁷⁴ Osman Bey Maliye Nezareti'nin bu kararına karşılık olarak dilekçesinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında kabul edilen Ayastefanos Muahedesi'nin ve bu muahedenin Muahede-i Hususiyesi'nin maddeleri gereğince üç sene zarfında hicret edemeyenlerin Rusya tabiiyetinde kalacağına karar verildiğini belirtmiştir. Ancak Rusya'nın memleketlerini işgal etmesinden sonra hicret etmek istedikleri halde bu bölgede bulunan mal ve mülklerine dair

⁷³ BOA, DH.MKT.1427/70, 4 Haziran 1887; BOA, DH.MKT.1636/16, 3 Temmuz 1889; BOA, DH.MKT.1716/110, 5 Nisan 1890; BOA, DH.MKT.1732/48, 14 Haziran 1890.

⁷⁴ Osmanlı Devleti'nde 28 Ocak 1869 tarihinde yayınlanan Tabiiyet Kanunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S: 29, 2011, s. 193-214; *Düstur*, 1.Tertip, C: I, s. 16-18.

muameleler hususunda mahallî hükümete birçok zorluklar çıkardığını, bu zorluklarla uğraşırken de belirlenen üç sene müddetin geçtiğini ifade etmiştir. Orada buldukları müddetçe de Rusya tabiiyetine kendi istekleriyle geçmediklerinin ve zorla geçirildiklerinin Osmanlı Devleti'nce kabul edilmesi gerektiğini yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin de bu bölgelerin Rusya'ya geçtiğini kabul etmesinden dolayı buradaki insanların kendi istekleriyle Rusya tabiiyetine geçtiğini kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne hicret ettikleri tarihten itibaren bu maaşın kardeşlerine verilmesini istemiştir. Yirmi otuz nüfusun geçim kaynağı olan ve verilmemesi halinde birkaç hane halkının açlıktan telef olmasına sebebiyet verecek olan maaşın verilmesi için konunun Şura-yı Devlet'e havale buyrulmasını istemiştir. 6 Temmuz 1896 tarihli yazıya göre konunun Tabiiyet Kalemi'ne havale edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Erkekler de eşleri veya çocukları öldüğünde onların yurtluk-ocaklık maaşlarının kendilerine tahsis edilmesini istemişlerdir. Livane ümerasından Yusuf Süleyman Bey'in Şura-yı Devlet'e gönderdiği 6 Aralık 1898 tarihli dilekçesinde eşi Yaşar Zehra ile kızı Mahinur Hanımlardan kalan yurtluk-ocaklık maaşın kendisine tahsis edilmesini istediği görülmektedir.⁷⁶ Yurtluk-ocaklık sancaklar kişilerin çocuklarından başka akrabalarına da tahsis edilirdi. Ancak bunun dışında aile harici kimseye bu maaşlar tevcih edilemezdi.⁷⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin "Yurtluk-ocaklık" olarak verdiği topraklara dönemle ilgili bilgiler incelendiğinde Livane Kazası'nda da rastlanmıştır. XIX. yüzyılda en erken olarak 22 Ekim 1832 tarihli belgeden bu tarihte Livane Kazası'nda yurtluk-ocaklık olarak tasarruf edilen toprakların bulunduğu anlaşılmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde yurtluk-ocaklık sancaklar hazineye geçirilip toprak sahiplerine belirli şartlarda maaş bağlanmaya başlandığı zaman Livane Kazası'nın bağlı olduğu Çıldır Eyaleti'ndeki bu türden topraklar da 1851-1852 yılında hazinece idare edilmeye başlanmıştır. Livane Kazası halkına da bu topraklar karşılığı maaş bağlanmış olup, bu kişiler öldüğünde söz konusu maaşlar kişilerin oğullarına, torunlarına ve kardeşlerine geçmiştir. Bu toprakların karşılığı olarak maaş talebiyle ilgili ilk belge de 1853 tarihli 22 Nisan 1853 tarihli belgeye göre Çıldır Sancağı'nda Nısf-ı Livane ve Pertekrek'te bulunan yurtluk-ocaklık toprağı işleten Ali Bey'in vefat etmesiyle adı geçen hassın karşılığı Ali Bey'in oğulları Süleyman Arslan, Ahmet ve İbrahim Beylere maaş tahsis edilmesi için Lazistan Mutasarrıfı Osman Bey'e emir gönderilmesi istenmiştir. Devlet halkın maaşı konusunda kimsenin alacağına kalmamasına ve gecikmeden maaşların ödenmesine önem vermiştir. Maaşların taksiminde miras

⁷⁵ BOA, ŞD.355/31, 8 Eylül 1894.

⁷⁶ BOA, ŞD.2993/2, 6 Aralık 1898.

⁷⁷ Kılıç, *a.g.m.*, s. 122.

kaidesi uygulanmıştır. İlk başta maaşlar kişilerin erkek çocuklarına intikal ettirilirken daha sonra kız çocuklarına da maaş bağlanmıştır. Devlet maaş bağladığı kişilerin Osmanlı vatandaşı olmasına önem vermiştir. Erkekler de eşleri veya çocukları öldüğünde söz konusu maaşların kendilerine tahsis edilmesini istemişlerdir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO).

Cevdet Tımar (C.TZ).

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.).

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.).

Meclis-i Vala (MVL).

Sadaret Müteferrik Evrakı (A. M.).

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A. MKT.).

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD).

Sadaret Mektubi Kalemi Umumî Vilayat Evrakı (A.MKT.UM).

Şura-yı Devlet (ŞD.).

(Yabancı Arşivler YB. (21).

2. Salnâmeler

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (SDAO), Hicrî 1264/1848.

Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS): 1286 Hicrî/ 1869; 1295 Hicrî/1878.

Düstur, 1.Tertip, 1. Cilt.

3.Kitap ve Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

ARTVİNLİ, Taner, *Artvin Yer Adları Sözlüğü*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2013.

ATALAY, Ahmet, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Elviye-i Selâse’de Karayolu Yapım Faaliyetleri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 9, S: 2, Aralık 2017, ss. 1-24.

_____, “Esaretten Kurtuluşa Artvin”. 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, S: 5, 2018, ss. 541-562.

_____, “93 Harbi’nden Kore Savaşı’na Artvinli Şehitler ve Yörede Bulunan Şehitlikler”. *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

_____, *93 Harbi’nden Kore Savaşı’na Artvinli Şehitler ve Yörede Bulunan Şehitlikler*, Köymen Yayınları, Konya 2019.

AYTEKİN, Osman, *Ortaçağ’dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin’deki Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

BAHADIR, Sedat, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Uğur Yayınevi, Samsun 2017.

Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin 1973 İl Yıllığı, Artvin Valiliği, Artvin 1973.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

ÇİÇEK, Rahmi, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Artvin Vilayeti’nin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 14, Mart 2013, ss. 133-152.

DAYI, S. Esin, *Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları*, Erzurum 1997.

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II. Kitap. Haz. Zekeriya Kurşun, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1996), *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Sad. Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

GÖK, Nurşen, “Artvin Livası’nın Anavatan’a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler”. *Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 41, Ocak 2008, ss. 89-104.

GÖKBİLGİN, Tayyib, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

GÜL, Mustafa, “Elviye-i Selâse’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 15, Ankara 1995, ss. 367-380.

GÜVEN, Onur, *Artvin’in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Kitap 72 Yayınevi, Ankara 2018.

İNALCIK, Halil, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, ss. 32-54.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Arzuhal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C: 3, İstanbul 1991, ss. 447-448.

KARABACAK YILMAZ, Melike, “19. Yüzyılda Artvin ve Çevresi’nde Ekonomi Hayatı”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

KARATAŞ, Yakup, Demet Dural Karasu, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Miras Kalan Bir Mesele: Yurtluk-Ocaklık ve Emlak-i Mazbuta Mukabili Maaşların

Tasfiyesi”, *International Journal of Social Science*, Number: 56, Spring III-2017, ss. 369-381.

KASAP, Murat, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, İstanbul 2018.

KAYA, Hakan, “Bayezid Sancağı Örneğinde Osmanlı İdari Yapısında Yurtluk Ocaklık Sistemi”, *Current Research in Social Sciences*, C: 2, S:1, Ocak 2016, ss. 17-26.

KAZBEGİ, Giorgi, *Bir Rus Generalinin Günlükleri*, Çev. Rıdvan Atan, Doruk Yayınları, İstanbul.

KILIÇ, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, S: 10, Ankara 1999, ss. 119-137.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas-Ellelerini Fethi (1451-1590)*, Sevinç Matbaası, Ankara 2019.

KÖSE, Bayram Arif, “İslamiyet Öncesi Dönem, İlk Müslüman Fetihleri ve Müslüman Hâkimiyetinde Artvin ve Çevresi”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

KUŞ, Ayşegül, *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016.

KÜÇÜKYILDIZ, Nagehan, “Artvin ve Çevresinin Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

MUTLU, Gülseren, “Eskiçağ’da Artvin”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

MUVAHHİT ZEKİ, *Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler*, Çev. Hayrettin Tokdemir-Ertuğrul Tokdemir, Kaya Matbaacılık, İstanbul 1999.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ORUÇ, Cihan, “Artvin ve Çevresinde Türk Varlığı “Kıpçaklar”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

ÖZAYDIN, Mehmet, *Artvin Ansiklopedisi*, C: 2, Gökusu Matbaa, İstanbul 2016.

ÖZDER, M. Adil, *Artvin ve Çevresi*, Ay Matbaası, Ankara 1971.

ÖZTÜRK, Özhan, *Pontus*, Nika Yayınevi, Ankara 2016.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

PALALI, İlhan, “Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 23, Ocak-Haziran 2010, ss. 1-14.

SERBESTOĞLU, İbrahim, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S: 29, 2011, ss. 193-214.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.

SUBAŞI, Ömer, “Artvin ve Çevresinde Türk Hâkimiyeti”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

ŞAFAKCI, Hamit, “Hurufat Defterlerine Göre Ardanuç Kazası Vakıfları”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

TAŞKIN Faruk, *Artvin Tarihi Bibliyografyası*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2020.

TEMEL, Eşref, “Hurufat Defterlerine Göre XVIII.-XIX. Yüzyılda Livane (Artvin) Vakıfları”. *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

TOKDEMİR, Hayrettin, *Artvin Destanı*, Fon Matbaası, Ankara 1978.

TUNCEL, Metin, “Artvin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C: 3, İstanbul 1991, ss. 420-422.

TURAN, Resul, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

UMAR, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993.

YÜCETÜRK, Zemzem, “İlk Vilayet Salnamesi Olan 1283 (1866-1867) Tarihli Salnameye Göre Bosna'nın İdarî Yapısı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S: 59, Güz 2018, ss. 205-231.

_____, “19. Yüzyılda Artvin'in İdarî Yapısı”, *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*, Ed. Nuri Yavuz, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

_____, “93 Harbi ve Sonrasında Artvin”, *Karadeniz Araştırmaları*, S: 65, Ankara 2020, ss. 73-95.

19. ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin: Göğe Komşu Topraklar, T.C. Artvin Valiliği, 2. Baskı, Ankara 2008.

TARİHSEL SÜREÇTE AKÇAABAT'TA BAĞCILIK*

Zehra TOPAL**

ÖZ

Kaybedildiğinde önemi anlaşılan, çoğu zaman geri kazanılamayan değerlerimiz zamana ve şartlara göre bir bir yok olup gitmekte, her geçen gün bunlara bir yenisi eklenmektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bir zamanlar başlıca tarımsal üretim kalemlerinden birini teşkil eden, ancak günümüzde ortadan kalkan üzüm yetiştiriciliği yani bağcılık da bunlardan biridir.

Bu çalışmada, bağ alanı ve üzüm üretimi bakımından günümüzde tarım bölgelerimiz arasında adı geçmeyen, Trabzon'a bağlı Akçaabat ilçesinin bağcılık geçmişi ele alınmıştır. Çalışmanın ana kaynakları fethin ilk yüzyılında kayda alınan Tahrir defterleri başta olmak üzere Osmanlı Arşivi kayıtlarıdır. Bunların yanında bahsi geçen kaynaklarda belirtilen verilerin günümüz ile olan bağlantılarının kurulması amacıyla sözlü kültür kaynaklarına da başvurulmuştur. Akçaabat'ta bağcılık yapılan köyler, köylerdeki asma adeti, üretilen şıra ve şarap miktarları ile zamanla bağcılıkta meydana gelen gerilemenin nedenleri, ortadan kalkması gibi konular irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Doğu Karadeniz, Trabzon, Akçaabat, ticaret, bağ, üzüm, şıra, şarap.

VITICULTURE AND ITS HISTORY IN AKÇAABAT

ABSTRACT

Grape cultivation was once one of the most important occupations in the agricultural industry in the Eastern Black Sea, and viticulture has been one of the vanishing agricultural values in the region. Hence, this study examines the viticulture history of Akçaabat, one of the oldest districts in Trabzon. Akçaabat, with its vineyard areas, had a significant role in grape production but has been ignored in the discussions regarding grape agriculture in the region. The main sources of the study are the Ottoman Archive documents, especially the Tahrir registers recorded during the first century of the conquest. Furthermore, oral accounts were also considered in order to make a comparison between the findings in the sources above and the current status. The study examines the villages where viticulture is made, the number of vine trees in the villages, and the amount of

* Gönderim Tarihi:14.11.2020. Kabul Tarihi:03.03.2021.

** Araştırmacı-Yazar. zehratopal61@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6533-5678.

“grape juice (*şıra*) and wine produced. The study additionally discusses the reasons for the decline in viticulture and its disappearance over time.

Keywords: Ottoman, Eastern Black Sea, Trabzon, Akcaabat, trade, vineyard, grape, must, wine.

Giriş

Bağcılık, dünya üzerinde asma bitkisi ile yapılmakta, asmanın gen merkezi olarak Batı Kafkasya ile Hazar Denizi'nin güneyi ve Anadolu gösterilmektedir. Dünyanın en elverişli iklim kuşağı üzerinde yer alan ülkemiz; asmanın ilk kez kültüre alındığı coğrafyanın merkezi olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık 7-8 bin yıl önce Anadolu'da kültüre alınan asma, bu topraklar üzerinde hüküm süren tüm uygarlıkların değer verdiği kültür bitkisi olma özelliğini günümüze kadar korumuştur.¹ Dolayısıyla Türkiye, çok eski ve köklü bağcılık kültürü ile zengin bir asma gen potansiyeline sahiptir. Anadolu kültüründe üzüm ve şarabın önemli bir yer tuttuğunu, dini merasimlerde ve sosyal yaşantıda tanrılara adak olarak sunulduğunu, arkeolojik buluntularda gözler önüne sermektedir.

Bölgenin Bağcılık Geçmişi

Karadeniz çevresindeki yerleşim alanlarında mükemmel ve son derece verimli bağların bulunduğu Xenophon, Pline ve Strabon gibi gezgin ve tarihçiler tarafından bildirilmiştir.² Xenophon; On binlerle (M.Ö. 400'de) bölgeye geldiklerinde burada aldıkları hediyeler arasında şarap bulunduğunu, bu şarabın Kerasos (Giresun) ve Kotyora (Ordu) arasında yaşayan Mossynoikler tarafından da üretildiğini bildirmektedir.³ Strabon ise, M.Ö. IV. yüzyılda Trabzon ve çevresinde çok verimli ve mükemmel bağların yer aldığından ve filikalarla Venedik'e şarap götürüldüğünden bahsetmektedir.⁴

Antik Yunan tarihçisi Polybius (MÖ.264-146), Milat öncesindeki durum hakkında bilgi verirken; "*en zengin besinler, en kaliteli büyükbaş hayvanlar ve köleler, tartışmasız Pontus etrafındaki şehirlerden getirilmektedir. Bol miktarda bal, balmumu, tuzlanmış balık ve lüks mobilyalar bu şehirlerin zenginlikleri arasındadır. Buna karşın onlar da ülkemizde fazla üretilen zeytinyağı ve her çeşit şarabı ithal ederlerdi. Tahıla gelince, karşılıklı olarak bizim ihtiyacımız*

¹ Hüseyin Çelik, *Kokulu Kara Üzüm Bağcılığı*, Samsun 2011, s. 5-6

² Çelik, *a.g.e.*, s. 5-6

³ Xenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. Tanju Gökçül, İstanbul 1998, s. 147, 154, 159.

⁴ Çelik, *a.g.e.*, s. 5-6

olduğu zaman onlar bizi destekler, bazen de bizler onları desteklerdik" şeklindeki aktarımlarıyla bölgedeki üretim ve ticari canlılık hakkında bilgi verirken, şarap tüketimine de vurgu yapmaktadır.⁵

Bahsedilen bu ticari canlılığın milattan sonra ki yüzyıllar boyunca da sürekliliğini koruduğunu hatta Kommenos hanedanı döneminde (1204-1461) bölgedeki ticari faaliyetler ve bağıcılığın daha da ivme kazandığını; "*Trabzon'da fetihten önce sahil boyunca uzanan bir cadde şehre giren malların satıldığı çarşı idi. Denize yakın ve surlarla çevrili iki kaleden biri Venediklilere, diğeri de Cenevizlilere aitti. Şehrin etrafı bağ ve bahçelerle işlenmişti. Şarkî Karadeniz bölgesi fındık, asma üzümü ve çeşitli meyveleri ile meşhur idi. Trabzon da Rumlar devrinde de fındık yetişir ve asma üzümünden zamura adı ile yapılan şaraplar imal edilirdi*"⁶ şeklindeki aktarımlardan anlıyoruz.

Bu ticari canlılık, XIII. ve XIV. yüzyıllarda bölgedeki birçok şehir ve kasabanın gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁷

Ticari metalar arasında yer alan şıra ve şarabın erken Ortaçağ ve sonrasında bölge piyasasında bol miktarda dolaştığını yine seyyah ve tarihçilerden öğreniyoruz. XIII. yüzyıl öncesinde Kırım'da Kefe'ye yerleşmiş Cenevizli Noter Lamberto de Sambuceto'nun 1289-1290 yıllarında Karadeniz'in güneydoğusundan, Giresun'dan gelen şaraptan söz eder.⁸ Timur'u sarayına giden İspanyol elçisi Clavijo (1405'te): "*Denize yakın bütün Trabzon toprakları güzel ağaçlar ile kaplı oldukça yüksek dağlardan oluşturmakta ve her bir ağaca turmanan asmalar bulunmaktadır. Onların şarap yaptığı üzümler burada yetişmektedir*" der.⁹

Ancak, eskiçağdan beri bölge şarabı diğerlerinden farklı ve vasat bulunmuştur.¹⁰ Avrupalı seyyahlar nedenini; üretim sürecindeki eksikliklere, nakliye koşullarına ve iklimsel şartlara bağlamaktadırlar.¹¹

Osmanlı dönemine gelince; Trabzon'un fethine kadar devam etmesi muhtemel ticari gelenek ve bağıcılığın, bu dönemde de sürdürüldüğünü, hatta daha da geliştirildiğini arşiv kayıtlarını kaynak göstererek iddia etmek mümkündür. XV-XVI. yüzyıllar arasındaki kayıtları ihtiva eden tahrir defterleri,

⁵ Osman Emir, "Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 10, Trabzon 2011, s. 9-22; Trabzon şehrindeki iktisadi hayat ve ticaret hakkında bkz. M. Hanefi Bostan, *XV ve XVI. asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, 372-396.

⁶ Trabzon Armağanı (550. Yılında fetih ve Fatih), Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Ankara 2012, s. 35.

⁷ Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6, S: 23, Güz 2009, s. 41-76.

⁸ Xavier de Planhol, Trabzon'da Bağıcılığın Önemi ve Gerileyişi, Çev. Özgür Yılmaz, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2017, S: 23, s. 251-262.

⁹ Planhol, *a.g.m.*, s. 251-262.

¹⁰ Ksenophon, *a.g.e.*, s. 159.

¹¹ Planhol, *a.g.m.*, s. 251-262.

fethin hemen öncesi ve sonrasındaki ilk yüzyılda bölgede yapılan bağcılık faaliyeti hakkında tatmin edici veriler sunmaktadır. Bahse konu kayıtlardan ilki fetihten yirmi beş yıl sonra yapılan ve fethin öncesindeki durumu da yansıtan sayım sonuçlarının yer aldığı 828 numaralı Mufassal timar defteridir. Defterde asma bağı bulunan köyler tek tek sıralanmaktadır. Daha sonra yapılan tahrirlerde de bu bilgiler bazı ufak tefek farklılıklarla tekrarlanmaktadır.

Tahrirlerdeki vergi listeleri; bağ gelirlerinin yörenin ileri gelenleri ile kilise ve manastır gibi dini kurumlara ait olduğunu gösterirler. Dolayısıyla kafamızda getirilerinin yüksek olduğu düşüncesi hâsıl olur. Bu doğrultuda: “*Aslında bunun 10 saburu¹² Hristokefal ve 10 saburu Faros manastırlarının vakfi imiş ve 10 saburu Tekür’ün ve 10 saburu Gürcü Tekür’in mülkü imiş. Sonra emr ile timar olmuş*”

“*Aslında 3 saburu Ayos Ovyanis Manastırı’nın, 2 saburu Ayo Matos Manastırı’nın, 12 saburu Kosta Andernikos adlı kafirin, 2 saburu Kosta (...) nam kafirin idi ki Kasım Bey Rumeli’ne sürmüştür. İki Saburu Sosta Banit adlı kâfirin idi Padişah emri ile timar oldu*”¹³ şeklindeki kayıtlar örneklerden bazılarıdır.

Kayıtlarda dikkati çeken hususlardan biri de -ileriki kısımlarda örneklendirildiği üzere- bağların fetihten sonra Sancakbeyi hassına tahsis edilmesidir.

Bölgede yetiştirilen üzüm çeşitleri hakkında tahrirlerde herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte: Mehmed Âşık (d: 964/1556/7); XVI. yüzyılda Trabzon’da yetişen üzümleri Melker üzümü, Parmak üzümü ve Frenk üzümü olarak saymaktadır.¹⁴

Trabzon’u 1644 tarihinde ziyaret eden Evliya Çelebi ise buradaki bağlara hayran olmuştur. Çelebi’ye göre; “*Şehir halkı yedi kısma ayrılır.... Altıncı kısmı bağcılar ve bahçıvanlar oluşturur. Şehrin Boztepe dağları bağlarla kaplıdır ki tamamı otuz bin bağ ve bahçedir. Birer bağcıdan 31.000 adam sayılmıştır. Ama bazı bahçede iki üç işçi ve hizmetçi vardır. Boztepe bağlarının turna suyu kanı üzüm sırası gayet hoş sıralı, pahası yüksek metadır ki içine asla sarhoşluk vermez. Şer’i müsellesi, karanfiliyesi ve misketi gayet lezzetli şerbetlerdir. Üzüm bağlarının türlü türlü lezzetli üzümlerinden; Namık üzümü, Meliki üzümü ve Frenk üzümü nefis nimetlerdir*”.¹⁵ Çelebi, şehirdeki meslek zümrelerinden altıncısını bağ bekçileri ve bahçıvanların oluşturduğunu, hatta Boztepe

¹² Sabur şarap ölçmek için kullanılan sıvı ölçüsü birimdir. Bu terim Balkanlar’dan Trabzon’a sürgün edilen reâya tarafından getirilmiştir. Mehmet Bilgin, Ömer Yıldırım, *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi, İstanbul 1990, s. 145; Sabur ya da “cabur” şeklinde kaydedilen bu hacim ölçü birimi 53.88 litreye tekabül eder. Ferudun M., Emecen, *Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi, Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, Trabzon 2009, s. 75-76.

¹³ BOA, MAD, nr. 828, s. 46, 91.

¹⁴ Bostan, a.g.e, s. 429.

¹⁵ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, C: II, İstanbul 2005, s. 110-111.

dağlarının bağlık olduğunu, biraz abartılı olsa da sicillerde kayıtlı otuz bir bin bağ ve bahçenin bulunduğunu meşhur seyahatnamesinde anlatmaktadır.

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Akçaabat'ta Bağcılık

Fatih Sultan Mehmed'in fethiyle birlikte Osmanlı topraklarına katılan Trabzon, zaman içerisinde çeşitli idari kademelere ve tanımlamalara uğramış (sancak, eyalet, vilayet);¹⁶ coğrafi ve iktisadi yönden önemli değişiklikler geçirmiştir.

Trabzon sınırları içerisinde yer alan Akçaabat ise; kayıtlarda bazen vilâyet-i Akçaâbâd,¹⁷ bazen de kaza-i Akçaâbâd¹⁸ şeklinde tanımlanmakla birlikte, XIX. Yüzyıla kadar Trabzon'a bağlı bir nahiyeye olarak dikkate alınmış, 28 Kasım 1886 tarihinde kaymakamlığa tahvil edilmiştir.¹⁹

Günümüzdeki Akçaabat, Düzköy, Çarşıbaşı, Vakfikebir, Beşikdüzü, Tonya ilçeleriyle merkez ilçeye bağlı birçok köy o dönemdeki Akçaabat sınırları içerisinde yer alıyordu.²⁰

XV ve XVI. yüzyıllarda *Akçaabad Nahiyesi* olarak idare edilen bölge içerisinde yer alan; Pulathane, Berkilitos (?), Salari, İspanabol, Hanta [Ahanda], Covdani [Zonida ?], Üstürkiya, Makriyani, Mazara, Geliya, Cavana, İspendam, Kordil, Çahori, Kalanuma, Eksaliyos (?), Kozoysa, Vayton, Eskolar Caniki [Caneni], Lefka, Kotolona, Çaşuda, Karakliya, Kalyera, Mucura, Visera, Mimera, Polita, Holku, Hatalita, Bo[u]laşki, Vara, Rahnovi İpsil, Meşganiya/Meşganyo [Metinganiya], Şinik, Horovi, İstera, Haçka, Çal, Mula, Sidiksa, İhtimena, Kalkiya, Guğallalsa (?), Sera, Asor, Fakalenza, Simni, Ligodi [Karaman], Bodamiya, İlana, Ağasnikolas, Horçorot, İle, Moçolyo, Çankariyo[a] Bo[u]laşko, Koha, Muni/Mudi [Mode], Suva, Mayer, Haraka, Kokona, Oksi, Oloy, Hohamota, Ağrit, Holamana, Kalcanos, Kalciya/Katiha (?), Mağlavita, Kisarna, Polita, Çukurkiyo, Divranos, Meseryo, Argalya, Mahmat, Mulaka, Kiser (Kisera ?), Biridoş-doşile (?), Haktaka/Çakanka (?), Colya, Comte, Dizani, Foşanyo, Galyano, Kodani/Kozani (?), Hohono-komaşono, Holan/Solan, İpziye, Kaçaki, Kaholta, Kaloyano-Comya, Kumalağana, Livadiya, Mitobalya, Sileno/Siliv, Godani/Guzani (?), Gayre, Yoros, Kırova nam-ı diğer İskafiye, Manolya Sadari ve Gara (1554 tarihinde Gara, 1583

¹⁶ Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Ocak 2005, s. 20-23

¹⁷ BOA, MAD, nr. 334, s. 83.

¹⁸ BOA, TD, nr. 84; BOA, TD, nr. 387; BOA, TD, nr. 288; BOA, A. DFE, nr. 595; BOA, A. DFE, nr. 85; BOA; KK, *Mevkûfat Defteri*, nr. 2697; BOA, İ. MVL, nr.7647. Bu defterlerde geçen "kaza ve vilayet" tabiri, bugünkü ifadesiyle başında kaymakam ve vali bulunan bir idare merkezi olarak anlaşılmalıdır.

¹⁹ BOA, İ-ŞD, nr. 4954 / 7.

²⁰ Zehra Topal, Akçaabat Nahiyesi'nin Kaymakamlığa Dönüştürülmesi, Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005), C: I, Trabzon 2007, 661-676; Emecen, *a.g.e.*, s. 57; M. Hanefi Bostan, XVII. Yüzyılda Akçaabad Nahiyesinin Nüfusu, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, İstanbul 2014, s. 87. 88.

tarihlerinde Garavuz olarak kayıtlıdır), Golasi, Marna, Livaboli [Yaveboli], Akçakale nam-ı diğer Hodela, Tonya, Şova, Hara/Gara köyleriyle, Kale-i Görele’de bağcılık faaliyeti söz konusuydu. Bağcılığın nahiyede yaygın olarak yapıldığı, köylünün, şıra ve şarap üretimiyle ekonomiye katkı sağladığına kayıtlar işaret etmektedir.

Mülkiyet açısından bakıldığında bağların büyük kısmının “hasa” ait²¹ olduğu, bir kısmının ise köylünün tasarrufunda bulunduğu görülür.

Akçaabad nahiyesinde 1486-1583 tarihleri arasında asma bağı bulunan köyler, bu bağlardaki asma sayısı, üretilen şıra ve şarap miktarı ile bunların satışından elde edilen gelir ayrıntılı olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²²

Tablo 1: Akçaabad Nahiyesindeki Asma Sayısı, Elde Edilen Şıra Miktarı, Şıra ve Şarabın Nakdî Kıymeti (XV-XVI. yüzyıllar arasında)

Köy Adları		Yıllara Göre Asma Sayısı, Elde Edilen Şıra Miktarı, Şıra ve Şarabın Nakdî Kıymeti								
		1486			1554			1583		
Pulathane ²³	Hassa	270	35	420	[350]	[40]	800	350	40	800
	Diğer	-	15	180	-	-	300	-	40	800
	Şarap	-	-	-	-	-	90	-	-	-
Berkilitos (?) ²⁴	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	96	3	-	200
Salari ²⁵	Hassa	70	15	[180]	360	[20]	400	360	20	400

²¹ Has: Yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan arazilerdir. Zeamet: Yıllık geliri 20.000-100.000 akçe olan arazilerdir. Timar: Yıllık geliri 3.000-20.000 akçe olan arazilerdir. Böylece devlet hazinesinden para ödenmeksizin tımarlı sipahi adı verilen ve ordunun temelini teşkil eden askerî sınıf ayakta tutulurdu. Erhan Afyoncu, "Zeâmet", *DİA*, C: 44, s. 162-164; Cengiz Orhonlu-Nejat Göyünç, "Has", *DİA*, C: 16, s. 268-270; Halil İnalçık, "Timar", *DİA*, C: 41, s. 168-178.

²² Ancak, Tahrir defterlerinde kayıtlı sayısal bilgilerin kesin rakamlar olduğu düşünülmemelidir. Keza, bazı köylerin sadece bir hissesi deftere kayıtlı olabildiği gibi bazen de köyde ya da hissede bulunan ağaç sayısı (gerek hasa²² bağlarda, gerekse köylünün kendi bağlarında), şıra ve şarap miktarıyla elde edilen kazanç, çok düzenli kaydedilmemiş olabilmektedir. Dolayısıyla bölge bağcılığıyla ilgili rakamların yaklaşık değerler olduğunu dikkate alıp, ihtiyatlı kullanmakta fayda vardır: Bahse konu tarihler arasında nahiye sınırları içerisinde yer alan köylerden Berkilitos(?), Sidiksa, Lefka, Kotolona, Visera, Meşganiya/Mesganyo [Metinganiya], Çal, Mula, İhtimena, Kalkiyo, Muni/Mudi [Mode], Haraka, Kokona, Polita, Mahmat, Galyano, Kaholta, Kodali/Kozali (?), Mitobalya, Godani/Gozani (?), Gayre, Akçakale nam-ı diğer Hodala, Tonya ve Şova köylerinde hasa ait bağ yoktu. Kozoysa'nın ise 1486 ve 1583 tarihlerinde bir hissesi deftere kayıtlı olup, 1554 tarihli defterde adı geçmez. 1486 tarihli defterde Kozoysa'da hasa bağ gösterilmemişken, 1583 tarihli defterde bağların hasa ait olduğu belirtilmiştir. Haçka köyünde 1486 ve 1583 tarihinde hasa bağ bulunmamasına rağmen, 1554'te bağların hasa ait olduğu kaydedilmiştir. Kumalağana ve Hohono-Komaşono köylerinde ise 1486'da hasa bağ yoktur. 1554 ve 1583 tarihlerinde köydeki bağlar hasa aittir.

²³ BOA, MAD, nr. 828, s. 89-91; BOA, TD, nr. 288, s. 46-47; BOA. A. DEF, nr. 85, s. 18-21.

²⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 120-121; BOA, TD, nr. 288, s. 120; TK, KKA, TD, nr. 29, s. 39b-40a.

	Diğer	-	3	[36]	-	-	100	-	-	100
	Şarap	-	-	-	-	-	10	-	-	-
İspanabol ²⁶	Hassa	65	4	[48]	150	5	[100]	150	5	100
	Diğer	-	5	[60]	-	-	135	-	-	265
Hanta ²⁷	Hassa	50	8	96	[150]	[10]	200	150	10	200
	Diğer	-	10	120	-	-	40	-	-	320
	Şarap	-	-	-	-	-	20	-	-	-
H.Covdani [Zonida?] ²⁸	Hassa	50	5	60	50	5	[100]	50	5	100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Üstürkiya ²⁹	Hassa	100	8	96	150	15	300	150	15	300
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	50
Makriyani ³⁰	Hassa	40	2	24	300	5	100	[300]	5	100 ³¹
	Diğer	-	-	-	-	-	140	-	-	135
Mazara ³²	Hassa	15	2	24	55	4	80	55	4	80
	Diğer	-	4	44	-	-	-	-	-	-
Geliya ³³	Hassa	67	12	144	250	[15]	300	250	15	300
	Diğer	-	3	39	-	-	285	-	-	210
Cavana ³⁴	Hassa	200	33	396	300	10	[200]	300	10	200
	Diğer	-	10	120	-	-	474	-	-	500
İspendam ³⁵	Hassa	20	3	36	180	15	300	180	15	300
	Diğer	-	-	15	-	-	100	-	-	325
Kordil ³⁶ Zevaid-i Kordil	Hassa	250	26	312	450	[110]	2.200	950	117	2.540
	Diğer	-	30	216	-	[72]	1440	-	-	-
Kalanima ³⁷	Hassa	130	13	156	320	[20]	400	320	20	400
	Diğer	-	-	-	-	-	50	-	-	100
Eksaliyos ³⁸	Hassa	90	9	120	400	[15]	300	400	15	300
	Diğer	-	2	24	-	-	40	-	-	76
Kozoyşa ³⁹	Hassa	-	-	-	-	-	-	180	5	100
	Diğer	-	-	140	-	-	-	-	-	-
	Şarap	-	-	-	-	-	-	-	-	100
Vayton ⁴⁰	Hassa	15	1	12	305	20	400	305	20	400

²⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 31-32; BOA, TD, nr. 288, s. 60-61; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 48a-b.

²⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 33; BOA, TD, nr. 288, s. 119-120; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 37b-38a.

²⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 80-81; BOA, TD, nr. 288, s. 41-42; BOA, A. DFE, nr. 85, s. 17-18.

²⁸ 1486 tarihli defterde köyün bir hissesi kayıtlıdır. BOA, MAD, nr. 828, s. 598; BOA, TD, nr. 288, s. 63-64; TK, KKA, TD, nr. 29, s. 36a.

²⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 560-561; BOA, TD, nr. 288, s. 109; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 55a-b.

³⁰ BOA, MAD, nr. 828, s. 517-518; BOA, TD, nr. 288, s. 32; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 46a.

³¹ BOA, MAD, nr. 828, s. 517; BOA, TD, nr. 288, s. 32; TK, KKA, TD, nr. 29, s. 46a

³² BOA, MAD, nr. 828, s. 559-560; BOA, TD, nr. 288, s. 110; TK, KKA, TD, nr. 29, s. 54b-55a.

³³ BOA, MAD, nr. 828, s. 580-581; BOA, TD, nr. 288, s. 74-75; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 58a.

³⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 531-532; BOA, TD, nr. 288, s. 93-94; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 48b-49a.

³⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 98; BOA, TD, nr. 288, s. 34-35; BOA, A. DFE, nr. 85, s. 21-22.

³⁶ BOA, MAD, nr. 828, s.100-102; BOA, TD, nr. 288, s. 115-117; BOA, A. DFE, nr. 85, s. 22-27.

³⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 32-33; BOA, TD, nr. 288, s. 38; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 47b.

³⁸ BOA, MAD, nr. 828, s. 34; BOA, TD, nr. 288, s. 70; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 49b.

³⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 78; BOA, A. DFE, nr. 85, s. 16-17.

⁴⁰ BOA, MAD, nr. 828, s. 97; BOA, TD, nr. 288, s. 88; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 51b-52a.

	Diğer	-	3	36	-	-	95	-	-	900
Eskolar Caniki [Caneni] ⁴¹	Hassa	200	25	274	150	10	200	150	10	400
	Diğer	-	4	48	-	-	-	-	-	900
Lefka ⁴²	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	7	84	-	-	300	-	-	414
	Şarap	-	-	-	-	-	90	-	-	30
Kotolona ⁴³	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	5	60	-	-	117	-	-	203
Çaşuda ⁴⁴	Hassa	150	24	288	400	14 [24]	480	400	24	480
	Diğer	-	26	312	-	-	230	-	-	209
Karakliya ⁴⁵	Hassa	40	4	48	120	[5]	100	120	5	100
	Diğer	-	8	92	-	-	-	-	-	-
Kalyara ⁴⁶	Hassa	40	7	84	140	10	153	140	5	100
	Diğer	-	8	96	-	-	-	-	-	243
Mucura ⁴⁷	Hassa	100	10	120	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	20	-	-	588	-	-	769
	Şarap	-	-	-	-	-	15	-	-	55
Visera H. Visera ⁴⁸	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	14 [17]	-	-	451	-	-	609
Mimera ⁴⁹	Hassa	40	5	60	400	30	600	400	30	600
	Diğer	-	-	25	-	-	500	-	-	800
	Şarap	-	-	-	-	-	60	-	-	20
Polita ⁵⁰	Hassa	70	6	72	350	30	600	350	30	600
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	383
Holku ⁵¹	Hassa	-	-	-	510	15	300	510	15	300
	Diğer	-	-	-	-	-	81	-	-	640
H. Hatalita ⁵²	Hassa	360	6	72	210	5	100	210	5	100
	Diğer	-	-	20	-	-	20	-	-	556
H.Bo[u]laşki ⁵³	Hassa	120	17	204	310	10	280	310	10	280
	Diğer	-	-	58	-	-	-	-	-	862
Vara ⁵⁴	Hassa	310	30	362	480	25	500	480	25	500

⁴¹ 1486 tarihinde Mezra-i Eskolar-Caniki formunda mezra olarak kayıtlıdır. *BOA, MAD*, nr. 828, s. 676; *BOA, TD*, nr. 288, s. 33-34; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 44b-45a. 1554 ve 1583 tarihli defterlerde köy formunda kayıtlıdır.

⁴² *BOA, MAD*, nr. 828, s. 575-576; *BOA, TD*, nr. 288, s. 64-65; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 56a.

⁴³ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 610-611; *BOA, TD*, nr. 288, s. 76; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 39b-40a.

⁴⁴ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 118-119; *BOA, TD*, nr. 288, s. 87; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 44a.

⁴⁵ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 532; *BOA, TD*, nr. 288, s. 35-36; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 42b.

⁴⁶ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 516; *BOA, TD*, nr. 288, s. 106-107; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 39b-40a.

⁴⁷ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 75; *BOA, TD*, nr. 288, s. 88-89; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 52b.

⁴⁸ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 96-597; *BOA, TD*, nr. 288, s. 78-79, 122; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 35b, 57a-b.

⁴⁹ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 77; *BOA, TD*, nr. 288, s. 103-104; *BOA, A. DFE*, nr. 84, s. 15-16.

⁵⁰ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 605; *BOA, TD*, nr. 288, s. 99; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 42a.

⁵¹ *BOA, TD*, nr. 288, s. 114; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 40a-b.

⁵² 1486 tarihli defterde köyün bir hissesi kayıtlıdır. *BOA, MAD*, nr. 828, s. 102-103; *BOA, TD*, nr. 288, s. 97, 114; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 40b, 43b-44a.

⁵³ *BOA, MAD*, nr. 828, s. 104-105, 615-616; *BOA, TD*, nr. 288, s. 79, 113. 1554'de Boloşki nam-ı diğer Helvacı şeklinde kayıtlıdır; *TK. KKA, TD*, nr. 29, s. 45b-47a.

	Diğer	-	-	408	-	10	-	80	10	200
Rahnovi İpsil ⁵⁵	Hassa									
	Diğer	-	8		-	-		-	-	
H.Meşganiya/ Meşganyo [Metinganiya] ⁵⁶	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-		-	-	
	Şarap	-	-	-	-	-		-	-	
Şinik ⁵⁷	Hassa								25	500
	Diğer	-	3	36	-	-	550	-	-	900
Horovi ⁵⁸	Hassa	100	12	144	230	30	600	230	30	600
	Diğer	-	-	130	-	-	400	-	-	770
İstera ⁵⁹	Hassa	50	7	72	200	15	[300]	200	15	300
	Diğer	-	-	-	-	-	480	-	-	580
Haçka ⁶⁰	Hassa	-	-	-	-	-	900	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	1.000
Çal ⁶¹	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	124	-	-	240	-	-	458
	Şarap	-	-	-	-	-	10	-	-	-
Mula ⁶²	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	1.200	-	-	-
	Şarap	-	-	-	-	-	140	-	-	-
Sidiksa ⁶³	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	20	-	-	210	-	-	-
İhtimena ⁶⁴	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	118
Kalkiya ⁶⁵	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	250	-	-	-
	Şarap	-	-	-	-	-	20	-	-	100
Guğallalsa(?) ⁶⁶	Hassa									
	Diğer	-	24	192	-	-	-	-	-	-
Sera ⁶⁷	Hassa	250	39	240	[400]	[30]	600	400	30	600

⁵⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 35, 86-87, 92-93, 584; BOA, TD, nr. 288, s. 37-38, 91-92, 100, 104-105, 108; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 33b, 53b-54a, 57a-b.

⁵⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 74; BOA, TD, nr. 288, s. 112; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 46a.

⁵⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 602; BOA, TD, nr. 288, s. 71-74; BOA, A. DFE, nr. 85, s. 12-15.

⁵⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 94-95, 606; BOA, TD, nr. 288, s. 80-82; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 46b-47a.

⁵⁸ BOA, MAD, nr. 828, s. 75-76; BOA, TD, nr. 288, s. 82-83; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 53a.

⁵⁹ 1486 tarihli defterde İstera-Melan şeklinde kaydedilmiştir. BOA, MAD, nr. 828, s. 108-109; BOA, TD, nr. 288, s. 94-95; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 26b-27a.

⁶⁰ 1486 tarihli defterde köyün bir hissesi kayıtlıdır. BOA, MAD, nr. 828, s. 79, 178-179; BOA, TD, nr. 288, s. 59-60, 68-69, 102; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 24b-25a-b, 31a-b.

⁶¹ BOA, MAD, nr. 828, s. 583, 607, 613; BOA, TD, nr. 288, s. 61, 79-80, 96; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 30a-b, 31a-b, 39b. 1583 tarihli defterde Çal, nam-ı diğer Halyoko şeklinde kayıtlıdır.

⁶² BOA, TD, nr. 288, s. 67-68.

⁶³ BOA, MAD, nr. 828, s. 108, 115-116, 603-604; BOA, TD, nr. 288, s. 69-70; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 27b-28a-b.

⁶⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 105-106; BOA, TD, nr. 288, s. 120; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 58a-b.

⁶⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 116; BOA, TD, nr. 288, s. 66; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 27b.

⁶⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 656-657.

	Diğer	-	14	168	-	-	370	-	-	370
	Şarap	-	-	-	-	-	69	-	-	-
Asoi ⁶⁸	Hassa	100	10	96	[250]	[15]	10	250	15	300
	Diğer	-	12	144	-	-	100	-	-	320
	Şarap	-	-	-	-	-	60	-	-	28
Fakalenza ⁶⁹	Hassa	-	-	-	710	40	[800]	710	40	800
	Diğer	-	-	-	-	-	245	-	-	325
Simni ⁷⁰	Hassa	65	9	108	50	2	40	300	2[0]	400
	Diğer	-	11	132	-	-	-	-	-	-
Ligodi [Karaman] ⁷¹	Hassa	100	15	180	170	12	240	170	12	240
	Diğer	-	8	96	-	-	130	-	-	341
Bodamiya ⁷²	Hassa	100	12	144	80	10	100	80	5	100
	Diğer	-	-	100	-	-	240	-	-	50
İlana ⁷³	Hassa	645	102	1224	1253	64	880	985	47	940
	Diğer	-	-	525	-	-	1.024	-	-	1.691
	Şarap	-	-	-	-	-	30	-	-	-
Ağas-nikolas ⁷⁴	Hassa	200	30	360	530	20	[400]	530	20	400
	Diğer	-	2	24	-	-	150	-	-	245
Horçorot ⁷⁵	Hassa	150	22	252	300	25	370	275	20	400
	Diğer	-	-	-	-	-	934	-	-	248
İle ⁷⁶	Hassa	65	10	120	250	[22]	440	250	22	440
	Diğer	-	28	348	-	-	720	-	-	1.059
Moçolyo ⁷⁷	Hassa	300	30	360	-	15	300	700	78	1.400
	Diğer	-	-	-	-	-	240	-	-	570
	Şarap	-	-	-	-	-	40	-	-	64
Çankariyo[a]- Bo[u]laşko ⁷⁸	Hassa	300	33	350	230	20	280	230	14	280
	Diğer	-	26	276	-	-	85	-	-	104
	Şarap	-	-	15	-	-	-	-	-	-
Koha ⁷⁹	Hassa	200	12	144	230	10	250	230	10	200

⁶⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 123; BOA, TD, nr. 288, s. 40; BOA, A. DFE, s. 85, s. 7-8.

⁶⁸ BOA, MAD, nr. 828, s. 123-124; BOA, TD, nr. 288, s. 40-41; BOA, A. DFE, nr. 85, s. 8-9.

⁶⁹ BOA, TD, nr. 288, s. 118-119; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 34b-35a.

⁷⁰ BOA, MAD, nr. 828, s. 524; BOA, TD, nr. 288, s. 55; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 32b-33a. Bugün Karaman Köyü'nün bir mahallesi.

⁷¹ 1486 tarihli defterde Ligodi/Ligosi şeklinde kayıtlıdır. BOA, MAD, nr. 828, s. 577; BOA, TD, nr. 288, s. 106; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 38b-39a.

⁷² BOA, MAD, nr. 828, s. 675-676; BOA, TD, nr. 288, s. 86-87; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 33b-34a.

⁷³ BOA, MAD, nr. 828, s. 86, 92, 104, 121-122; BOA, TD, nr. 288, s. 48-49, 89-90, 101; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 40b, 41a-b.

⁷⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 523-524; BOA, TD, nr. 288, s. 49; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 42a-b.

⁷⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 526, 666-667; BOA, TD, nr. 288, s. 83, 84; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 34a-b, 58b-59a.

⁷⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 113-114, 527, 606; BOA, TD, nr. 288, s. 124, 125-126; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 42b-43a-b.

⁷⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 88-89, 682-683; BOA, TD, nr. 288, s. 50-52; BOA, A.DFE. nr. 85, s. 9-12.

⁷⁸ BOA, TD, nr. 828, s. 558-559, 568, 573; BOA, TD, nr. 288, s. 77-78, 99-100, 100-101; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 33a-b, 34a, 53b.

	Diğer	-	4	48	-	-	72	-	-	250
Muni/Mudi/ Mode ⁸⁰	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	50	-	-	220	-	10	200
	Şarap	-	-	-	-	-	15	-	-	-
Suva ⁸¹	Hassa	100	35	420	[600]	[75]	1.500	600	75	1.500
	Diğer	-	50	60	-	-	400	-	-	780 ⁸²
	Şarap	-	-	-	-	-	50	-	-	-
Mayer ⁸³	Hassa	200	16	192	500	30	600	500	30	300
	Diğer	-	8	96	-	-	560	-	-	1.100
H. Haraka Haraka ⁸⁴	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	25	300	-	5	100	-	-	492
Kokona ⁸⁵	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	15	18 [0]	-	-	177	-	-	317
Oksi ⁸⁶	Hassa	400	100	1.200	305	75	1.500	305	75	1.500
	Diğer	-	30	360	-	-	300	-	-	367
	Şarap	-	-	60	-	-	90	-	-	-
Oloy ⁸⁷	Hassa	80	9	108	505	24	480	505	24	480
	Diğer	-	9	108	-	-	194	-	-	230
Hoha-mod ⁸⁸	Hassa	150	[20]	240	190	17[15]	300	130	15	300
	Diğer	-	20	400	-	-	291	-	-	900
Ağrit ⁸⁹	Hassa	230	21	292	170	14	270	170	8,5	170
	Diğer	-	6	96	-	-	234	-	-	331
Holamana ⁹⁰	Hassa	155	24	288	[400]	[40]	800	400	40	800
	Diğer	-	-	-	-	-	400	-	-	400
	Şarap	-	-	55	-	-	90	-	-	-
Kalcanos ⁹¹	Hassa	500	20	240	400	10	360	400	10	200
	Diğer	-	15	180	-	-	125	-	-	250
H.Kalciya ⁹² ;	Hassa	350	20	240	-	-	-	-	-	-

⁷⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 518; BOA, TD, nr. 288, s. 74; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 36b.

⁸⁰ BOA, MAD, nr. 828, s. 122; BOA, TD, nr. 288, s. 61; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 43b.

⁸¹ BOA, MAD, nr. 828, s. 28; BOA, TD, nr. 288, s. 47-48; BOA, A. DFE, nr. 85, s. 6-7.

⁸² Bu miktarın 9 saburu hariç ez defter kaydedilmiş olup nakdi kıymeti 180 akçadır.

⁸³ BOA, MAD, nr. 828, s. 29-30, 683; BOA, TD, nr. 288, s. 39, 104-105; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 50b, 51a-b.

⁸⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 109-110, 602-603; BOA, TD, nr. 288, s. 53, 103; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 26a-b, 50b.

⁸⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 110-111; BOA, TD, nr. 288, s. 108; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 27a.

⁸⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 511-513; BOA, TD, nr. 288, s. 32-33; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 31b-32a.

⁸⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 511; BOA, TD, nr. 288, s. 52; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 37a-b.

⁸⁸ BOA, MAD, nr. 828, s. 574-575; BOA, TD, nr. 288, s. 36-37; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 52a-b.

⁸⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 83-84, 103, 596-597; BOA, TD, nr. 288, s. 55-56,77, 85-86; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 33a, 35a-b, 42b.

⁹⁰ BOA, MAD, nr. 828, s. 28-29; BOA, TD, nr. 288, s. 44-45; BOA. A. DFE, nr. 85, s. 4-5.

⁹¹ BOA, MAD, nr. 828, s. 519-520; BOA, TD, nr. 288, s. 45, 54-55; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 34b.

⁹² BOA, MAD, nr. 828, s. 600-601.

Katiha ⁹³	Diğer	-	-	-	-	-	150	-	-	100
	Şarap	-	-	25	-	-	-	-	-	-
Mağlavita ⁹⁴	Hassa	80	7	82	110	[5]	100	110	5	100
	Diğer	-	-	-	-	-	40	-	-	300
	Şarap	-	-	-	-	-	5	-	-	80
Kisarna ⁹⁵	Hassa	50	5	60	710	50	1.000	710	50	1.000
	Diğer	-	7	84	-	-	800	-	-	871
Polita ⁹⁶	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	4	48	-	-	141	-	-	71
Çukurkiyo ⁹⁷	Hassa	60	8	96	180	15	300	-	-	-
	Diğer	-	-	10	-	-	150	-	-	-
Divranos ⁹⁸	Hassa	450	44	528	520	[30]	600	520	30	600
	Diğer	-	2	24	-	-	-	-	-	124
	Şarap	-	-	10	-	-	-	-	-	-
Argalya ⁹⁹	Hassa	400	65	780	750	[50]	1.000	750	50	1.000
	Diğer	-	8	96	-	-	346	-	-	400
Mahmat ¹⁰⁰	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	120
Meseryo ¹⁰¹	Hassa	100	12	144	150	[5]	100	150	5	100
	Diğer	-	1	12	-	-	80	-	-	142
Mulaka/ Mumlaka ¹⁰²	Hassa	60	8	96	180	15	300	180	15	300
	Diğer	-	3	36	-	[4]	72	-	-	264
Kiser ¹⁰³	Hassa	-	-	-	305	8	160	305	8	160
	Diğer	-	-	-	-	-	100	-	-	30
Biridoş doşile ¹⁰⁴	Hassa	60	10	[120]	300	8	160	305	8	160
	Diğer	-	3	[36]	-	-	40	-	-	70
Haktaka/ Çakanka ¹⁰⁵	Hassa	200	18	216	400	15	300	400	15	300
	Diğer	-	3	36	-	-	100	-	-	400
	Şarap	-	-	-	-	-	10	-	-	-
Colye ¹⁰⁶	Hassa	-	-	-	250	7	140	250	7	140
	Diğer	-	-	-	-	-	321	-	-	600
Comte ¹⁰⁷	Hassa	300	50	600	450	30	600	450	30	600

⁹³ BOA, MAD, nr. 828, s. 36-38; BOA, TD, nr. 288, s. 75; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 51b-52a.

⁹⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 670-671; BOA, TD, nr. 288, s. 50; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 50a.

⁹⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 120; BOA, TD, nr. 288, s. 56; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 38a-b.

⁹⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 559; BOA, TD, nr. 288, s. 37; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 54a-b.

⁹⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 114; BOA, TD, nr. 288, s. 94.

⁹⁸ BOA, MAD, nr. 828, s. 519; BOA, TD, nr. 288, s. 45; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 36a-b.

⁹⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 557-558. Argalya köyüne dışarıdan gelecek bağcılık yapanlardan 24 akça sıra vergisi tahsil edilmiştir. Bu rakam ilgililerin 1.077 litre sıra ürettiğini gösterir; BOA, TD, nr. 288, s. 43-44; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 56a-

¹⁰⁰ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 60b.

¹⁰¹ BOA, MAD, nr. 828, s. 515; BOA, TD, nr. 288, s. 95; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 38a.

¹⁰² BOA, MAD, nr. 828, s. 30-31; BOA, TD, nr. 288, s. 119; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 48a.

¹⁰³ BOA, TD, nr. 288, s. 96; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 47b.

¹⁰⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 34; BOA, TD, nr. 288, s. 35; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 35b-36a.

¹⁰⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 35-36; BOA, TD, nr. 288, s. 65; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 49a-b.

¹⁰⁶ BOA, TD, nr. 288, s. 84-85; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 33a.

¹⁰⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 528-529; BOA, TD, nr. 288, s. 59; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 37b.

	Diğer	-	26	312	-	-	458	-	-	918
Dizani ¹⁰⁸	Hassa	40	4	48	48	3	60	48	3	60
	Diğer	-	-	35	-	-	102	-	-	250
Foşanyo ¹⁰⁹	Hassa	76	7	84	110	2	40	110	2	40
	Diğer	-	3	36	-	-	70	-	-	42
Galyano ¹¹⁰	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	50	600	-	-	490	-	-	175
Kodali/ Kozali ¹¹¹	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	270
Hohono- Komaşono ¹¹²	Hassa	-	-	-	-	-	240	-	-	500
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Holan/ Solun ¹¹³	Hassa	400	40	480	300	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	25	-	-	11	-	-	-
İpziye ¹¹⁴	Hassa	40	3	[36]	80	5	100	80	5	100
	Diğer	-	3	36	-	-	90	-	-	162
Kaçaki ¹¹⁵	Hassa	150	4	[48]	260	15	300	260	15	300
	Diğer	-	2	[24]	-	-	20	-	-	100
Kaholta ¹¹⁶	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	25	300	-	-	170	-	-	900
Kaloyani- Comya ¹¹⁷	Hassa	350	53	636	510	[30]	600	510	30	600
	Diğer	-	14	164	-	-	50	-	-	173
Kumalağana ¹¹⁸	Hassa	-	-	-	120	[3]	60	240	6	120
	Diğer	-	26	272	-	-	110	-	-	500
Livadiya ¹¹⁹	Hassa	600	11	132	-	-	-	300	5	100
	Diğer	-	1	12	-	-	-	-	-	597
Mitobalya ¹²⁰	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	250	-	-	50
Sileno/Siliv ¹²¹	Hassa	-	-	-	120	15	300	120	15	300
	Diğer	-	-	-	-	-	190	-	-	126
Godani/ Guzani ¹²²	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	200
Gayre ¹²³	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹⁰⁸ BOA, MAD, nr. 828, s. 525-526; BOA, TD, nr. 288, s. 85; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 50b.

¹⁰⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 36; BOA, TD, nr. 288, s. 97-98; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 44a.

¹¹⁰ BOA, MAD, nr. 828, s. 669; BOA, TD, nr. 288, s. 48; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 55b.

¹¹¹ BOA, TD, nr. 288, s. 113-114; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 49b-50a.

¹¹² BOA, MAD, nr. 828, s. 107-108; BOA, TD, nr. 288, s. 69-70; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 25b-26a.

¹¹³ BOA, MAD, nr. 828, s. 525; BOA, TD, nr. 288, s. 52.

¹¹⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 31; BOA, TD, nr. 288, s. 102; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 44b.

¹¹⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 32; BOA, TD, nr. 288, s. 97; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 48b.

¹¹⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 521-522; BOA, TD, nr. 288, s. 75-76; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 41b.

¹¹⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 692; BOA, TD, nr. 288, s. 70-71; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 59a-b.

¹¹⁸ BOA, MAD, nr. 828, s. 520-521; BOA, TD, nr. 288, s. 53-54; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 48b.

¹¹⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 513; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 37a.

¹²⁰ BOA, TD, nr. 288, s. 93; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 56b.

¹²¹ BOA, TD, nr. 288, s. 121; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 54b.

¹²² BOA, MAD, nr. 828, s. 106, 598-599; BOA, TD, nr. 288, s. 98; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 45a.

	Diğer	-	5	100	-	-	-	-	-	-
	Şarap	-	-	10	-	-	-	-	-	-
Yoros ¹²⁴	Hassa	550	61	732	410	10	[400]	320	15	300
	Diğer	-	25	300	-	-	400	-	-	300
	Şarap	-	-	-	-	-	10	-	-	-
Kırova nam-ı diğer İskafiye ¹²⁵	Hassa	550	115	1.180	960	100	2.000	960	100	2.000
	Diğer	-	25	300	-	-	887	-	-	920
	Şarap	-	-	-	-	-	150	-	-	150
Manolya Sadari ve Gara ¹²⁶	Hassa	270	30	360	-	-	492	310	20	400
	Diğer	-	5	60	-	-	340	-	-	320
	Şarap	-	-	-	-	-	20	-	-	46
Golasi ¹²⁷	Hassa	100	4	58	-	-	-	0	-	0
	Diğer	-	-	12	-	-	80	-	-	320
	Şarap	-	-	-	-	-	25	-	-	46
Marna ¹²⁸	Hassa	380	21	220	[600]	[70]	1.400	600	70	1.400
	Diğer	-	35	700	-	-	400	-	-	525
	Şarap	-	-	35,5	-	-	50	-	-	66
Livaboli/ ¹²⁹ Yaveboli	Hassa	550	70	840	600	[55]	1.000	600	55	1.100
	Diğer	-	30	600	-	-	700	-	-	1.500
	Şarap	-	-	25	-	-	26	-	-	-
Akçakale nam-ı diğer Hodela ¹³⁰	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	100	1.200	-	-	2.100	-	-	425
	Şarap	-	-	150	-	-	160	-	-	-
Tonya ¹³¹	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	315
Şova ¹³²	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	312
H. Hara/ Gara ¹³³	Hassa	-	-	-	70	4	[80]	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kale-i Görele ¹³⁴	Hassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	46	504	-	-	-	-	-	-

Tahrir kayıtlarına göre Akçaabat nahiyesindeki hassa bağlarda 1486'da 14.788 adet, 1554'te 24.249 adet, 1583'te 27.258 adet asma bulunmaktaydı. Köylünün bağlarındaki asma adedi verilen rakamların düzensiz olması nedeniyle hesaplanamamaktadır.

¹²³ BOA, MAD, nr. 828, s. 84.

¹²⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 99, 111-112, 604; BOA, TD, nr. 288, s. 110-111; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 45a-b; BOA, A.DFE, nr. 85, s. 28-29.

¹²⁵ BOA, MAD, nr. 828, s. 467-468; BOA, TD, nr. 288, s. 62-63; BOA, A.DFE, nr. 85, s. 29-32.

¹²⁶ BOA, MAD, nr. 828, s. 654-655; BOA, TD, nr. 288, s. 42-43; BOA, A.DFE, nr. 85, s. 35-36.

¹²⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 653; BOA, TD, nr. 288, s. 39-40; BOA, A.DFE, nr. 85, s. 36-37.

¹²⁸ BOA, MAD, nr. 828, s. 125; BOA, TD, nr. 288, s. 90-91; BOA, A.DFE, nr. 85, s. 33-35.

¹²⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 611; BOA, TD, nr. 288, s. 123-124; BOA, A.DFE, nr. 85, s. 37-39.

¹³⁰ BOA, MAD, nr. 828, s. 85; BOA, TD, nr. 288, s. 92-93; BOA, A.DFE, nr. 85, s. 32-33.

¹³¹ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 59b-60a.

¹³² TK. KKA, TD, nr. 29, s. 32b.

¹³³ BOA, TD, nr. 288, s. 78.

¹³⁴ BOA, MAD, nr. 828, s. 585-586.

Üzümlerin önemli bir kısmının şıra üretiminde kullanıldığını kayıtlar bize söylemektedir. Nahiyedeki hassa bağlardan elde edilen şıra miktarı; 1486'da 1771 sabur, 1554'te 1701 sabur, 1583'te 1680,5 saburdur. Köylünün kendi bağlarından elde ettiği şıranın kayıtlarının düzenli olmadığından bahsetmiştik. Söz konusu bağlardan elde edilen şıranın 1486'da 863 saburu, 1554'de 96 saburu, 1583'te 50 saburu vergi olarak tespit edilmiştir.

Tahrirlerde üzüm asmalarından elde edilen üzüm miktarı belirtilmemiş, üzümünden üretilen şıradan alınan vergi ve verginin tahrir kıymetine yer verilmiştir. Vergi listelerine göre; 1486 tarihinde bir sabur şıranın tahrir kıymeti 10,12, 15 ve 20 akça arasında değişirken,¹³⁵ 1554 ve 1583 yıllarında 20 akçadır.¹³⁶

1486'da hassa bağlardan elde edilen şıradan alınan verginin nakdî kıymeti 20.704 akça, köylünün kendi bağlarından elde ettiği şıra vergisinin nakdî kıymeti ise 13.097 akçadır.

Hassa bağlardan sağlanan şıradan alınan verginin nakdî karşılığı 1554 tarihinde 34.945 akça, köylünün bağlarından sağlananın ise 28.358 akça olarak gerçekleşmiştir.

Son tahrir olan 1583 tarihli defterdeki kayıtlara göre hassa bağlardan 36.110 akça, köylünün bağlarından 41.047 akça şıra vergisi tahsil edilmiştir.¹³⁷

Trabzon sancağında mahsullerden onda bir (1/10) oranında vergi alınmaktaydı.¹³⁸ Bu durumda 1486 tarihinde şıradan alınan öşür miktarı ile 10'u çarptığımızda ürünün yekûnunu yaklaşık olarak hesaplamak mümkündür. Kayıtlı rakamlar bu tarihte nahiyenin köylerinde toplamda 26.340 sabur şıra üretildiğini, bunun da 1.419.199¹³⁹ litreye tekabül ettiğini gösterirler. Söz konusu şıranın 954.214 litresi "hassa" bağlardan, 464.984 litresi köylünün kendi bağlarından elde edilmiştir.

1554 tarihindeki toplam şıra üretimi 17.970 saburdur. Bu rakam günümüz ölçüleriyle 968.223 litreye tekabül etmektedir. Bunun 916.498 litresi hassa bağlardan, 51.724 litresi köylünün bağlarından sağlanmıştır.

¹³⁵ Nahiyede 1486 tarihinde üretilen şıra miktarını tespit etmek için ortalama bir rakam (12) dikkate alınmıştır.

¹³⁶ Trabzon'da üretilen şıra hakkında bkz. Bostan, a.g.e, s. 443, 500-501, 504.

¹³⁷ Kayıtlı rakamlar bunlar olmasına rağmen elde edilen vergi geliri bir sabur şıranın tahrir kıymetine bölüldüğünde 1486 tarihinde hassa bağlardan¹³⁷ 1896 sabur, diğer bağlardan 1091 sabur; 1554'de hassa bağlardan 1747 sabur, diğer bağlarda 1417 sabur; 1583'de ise hassa bağlardan 1805 sabur, diğer bağlardan 2052 sabur şıra elde edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

¹³⁸ Bostan, a.g.e, s. 505.

¹³⁹ Bir saburun 53.880 litreye tekabül ettiği kabul edilmektedir. Bostan, a.g.e, s. 506.

1583'te ise toplam şıra üretimi 1730,5 sabur olup, günümüz ölçüleriyle yaklaşık 932,393 litreye tekabül eder. Bunun 905.453 litresi hassa bağların, 26.940 litresi diğer bağların ürünüdür.¹⁴⁰

1486 tarihinde en fazla şıra üretimi İlana, Oksi, Kırova nam-ı diğer İskafiye ve Akçakale nam-ı diğer Hodela köylerinde gerçekleştirilmiştir. 1554 tarihinde Kordil köyü ilk sıraya yükselmiş, onu Kırova nam-ı diğer İskafiye ve Marna takip etmiştir. 1583 tarihinde ise Kordil yine ilk sırada yer almış, onu Kırova nam-ı diğer İskafiye izlemiştir.

Bu köylerden Berkilitos, Meşganiya/Meşganyo, Haçka, İhtimena, Kalkiyo, Godani/Guzani, Hohono-Komaşono köylerinde 1486 tarihinde şıra vergisi alınmamıştır. Holku, Mula, Kodali/Kozali, Mitobalya, Sileno/Siliv, Kiser [Kisera ?] ve Colye köylerine ise 1486 tarihli defterde yer verilmemiştir.

Berkilitos, Holku, Meşganiya/Meşganyo, Haçka, Kalkiyo, Hohono-Komaşono, Mitobalya ve Hara/Gara'da (sadece 1554 tarihli defterde kayıtlıdır) 1554 tarihinde şıra vergisi alınması, adı geçen köylerde bu tarih aralığında bağcılık faaliyetine başlandığını düşündürmektedir. 1486 tarihli defterde adı geçmeyen Fakalenza, Kiser [Kisera ?], Colye ve Silono/Siliv köyleri 1554 tarihli defterde kayıtlı olup, bunlarda şıra vergisi söz konusudur. Simni'de 1554 ve 1583 şıra vergisi alınmamıştır.

Kale-i Görele ve Gayre köyü 1554 tarihli defterde; Holan ve Hara köyleri 1583 tarihli defterde nahiyeye tabi köyler arasında gösterilmez. Mahmat (?), Tonya ve Şova köyleri ise 1583 tarihli kayıtlara ancak yansıyabilmiştir. Mahmat (?), Tonya ve Şova köylülerinden şıra vergisi tahsil edilmesi, bu köylerde de bağcılık yapıldığını kanıtlar.

Kayıtlarda "hamr" şeklinde geçen ürünün üzümden yapılan şarap olduğu düşünülmektedir. Şarap vergisi¹⁴¹ köylünün sattığı ürün üzerinden tahsil ediliyordu. Bu vergi türü 1486 tarihinde *rem-i hamr*, 1554 ve 1583 tarihlerinde *resm-i hamr*, *resm-i bâc-ı hamr* ve *bâc-ı hamr*¹⁴² şeklinde kaydedilmiştir. Üretilen şarabın önemli bir kısmının dışarıya satıldığını bahse konu kayıtlardan anlayabiliyoruz.

Nahiye sınırları içerisinde üretilen şaraptan alınan verginin nakdi karşılığı; 1486'da 385,5 akça, 1554'de 1.505 akça, 1583'de 799 akçadır. Üretim miktarı, fiçı başına alınan öşrün değişiklik göstermesi nedeniyle hesaplanamamaktadır.

¹⁴⁰ 1486 tarihindeki gerçek rakamın hassa bağlardan 1.021.564, diğer bağlardan 587.830 litre; 1554'te hassa bağlardan 941.283, diğer bağlardan 763.479 litre; 1583'te hassa bağlardan 972.534, diğer bağlardan 1.105.617 litre olması gerektiği yapılan hesaplamalardan anlaşılmaktadır.

¹⁴¹ Şıra ve şaraptan alınan vergi hakkında bkz. Bostan, a.g.e, s. 377-381, 392, 451, 453, 549-551. 506.

¹⁴² Metingayiya, Kalkiyo, İlana köylerinde *bac-ı hamr*, Sera'da hamr, Marna ve Livaboli'de *bac* olarak kayıtlıdır.

1486 tarihinde Çankariyo[a] Bo[u]laşko köylüsü 15, Holamana 55, Kalciya 25, Divranos 10, Oksi 60, Gayre 10, Marna 35,5, Livaboli [Yaveboli] 25 ve Akçakale nam-ı diğer Hodela 150 akça şarap vergisi ödemiştir. En fazla üretim Oksi (60) ve Akçakale nam-ı diğer Hodela (150) köylüleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

1554 tarihinde; Pulathane köyünden 90, Salari'den 10, Hanta'dan 20, Lefka'dan 90, Mucura'dan 15, Mimera'dan 60, Meşganiya/Meşganyo'dan 150, Çal'dan 10, Mula'dan 140, Kalkiya'dan 20, Sera'dan 69, Asor'dan 60, İlane'dan 30, Moçolyo'dan 40, Muni/Mudi [Mode]'den 15, Suva'dan 50, Oksi'den 90, Holomana'dan 90, Mağlavita'dan 5, Haktaka'dan 10, Yoros'dan 10, Kırova nam-ı diğer İskafiye'den 150, Gara'dan 20, Golas'tan 25, Marna'dan 50, Livaboli'den 26, Akçakale nam-ı diğer Hodela'dan 160 akça şarap vergisi tahsil edilmiştir. Akçaabat'ta Yoros Burnu'nun doğusunda Lefka, Meşganiya/Meşganyo, Sera, Oksi, Holamana, batısında ise Kırova nam-ı diğer İskafiye ve Akçakale nam-ı diğer Hodela en fazla şarap üretimi gerçekleştirilen köylerdi. Böylece, halk arasındaki “eskiden Beşikdüzü tarafında Beyaz Üzüm çok fazla yetişirdi” şeklindeki rivayet tasdik edilmektedir.

1583 tarihinde; Kozoysa'da 100, Lefka'da 30, Mucura'da 55, Mimera'da 20, Meşganiya/Meşganyo'da 14, Kalkiya'da 100, Asor'da 28, Moçolyo'da 64, Mağlavita'da 80, Kırova nam-ı diğer İskafiye'de 150, Gara'da 46, Golas'da 46, Marna'da 66 akça şarap vergisi alınmıştır.

Rakamlarda dikkat çeken husus, *Akçakale nam-ı diğer Hodela* köyünde 1486 yılında 150, 1554 yılında 160 akça şarap vergisi alınmış iken, 1583 yılında şaraptan hiç söz edilmemesidir.

Hassa bağların harap olmaması için her reayanın yılda üç gün bu bağlarda çalışma yükümlülüğü bulunduğu Trabzon sancağı kanunnamesinde belirtilmektedir. Kanunnâmelerde “ırgadiyye” şeklinde isimlendirilen bu hizmet sancak kanunnâmesinde “timârların re'âyâsı hassa bağlar için yılda her ra'iyet üçer gün hizmet eyleye ki hâssa bağlar harâba müteveccih olmaya” şeklinde açıklanmıştır.¹⁴³

XVII ve XX. Yüzyıllar Arasında Akçaabat'ta Bağcılık

Bölgede XVII. ve XVIII. Yüzyıllar arasında yapılan tarımsal faaliyetler hakkında, ayrıntılı bilgi içeren belgelere arşivlerde rastlanmaz. Bu meyanda bağcılık hakkında da bilgi yoktur. Bahse konu eksiklik Trabzon Şer'iyye sicillerindeki kayıtlarla kısmen giderilebilir. Sicillerde ev satışlarının yanında, asma ve zeytin ağaçlarıyla birlikte şirahanesi olan evlerin satışlarına dair kayıtlar mevcuttur.

Örneğin, Trabzon'un Köhne Hamam Mahallesi sakinlerinden bir kişi “*Akçaabad Nahiyesine bağlı Divranoz köyündeki bir bab tahtani oda ve bir*

¹⁴³ Bostan, a.g.e, s. 474.

çardak ve sabiri ta'bir olunur bir anbar ve bir fırın ve bir şirahane ve etrafında vaki eşcari müsmire..." satmıştır. Yine, "Trabzon Mahallatından Debbağhane Mahallesi sakinlerinden bir kişi Boztepe Mahallesi'nde vaki bir bab tahtani... ve fevkinde çardak ta'bir olunur. Bir bab oda bir bab ahur bir fırın ve havluya ve iki dut ve iki incir ve bir zeytin ve asmalı eşcari bahçeye müştemil mülkü menziline" satmıştır.¹⁴⁴ Ayrıca, tereke kayıtlarında sık sık karşımıza çıkan kazanların şıra, şarap ve pekmez yapımında kullanılması muhtemeldir.¹⁴⁵

XIX. yüzyıla gelince; bu yüzyıl, Osmanlı coğrafyasının batılı seyyahlar tarafından en çok ziyaret edildiği dönemdir.

Trabzon'u 1840 yılında ziyaret eden Fallmerayer, bağcılığa dair şu bilgiyi vermektedir:

Üzüm asmalarının ana vatanını bu sahillerin oluşturduğunu kati olarak söylemek mümkündür. Hatta bugün bile burada" yetişen yabancı üzümler, bakımsız olmalarına rağmen, en yüksek ağaçların tepelerine kadar çıkmakta ve gövdeleri bazen bir insanın iki koluyla kucaklayamayacağı kalınlığa ulaşmaktadır. Trabzon devletinin Giresun şehrinde nasıl ki kiraz ağacı daha sonra Avrupa'ya gelmişse, üzüm de benzer şekilde çok eski dönemlerde Kolkhis'den Avrupa'ya taşınmıştı. Meyve isminin Avrupa'da ve burada aynı olarak kalması da bunun açık ispatıdır. Çünkü Kafkasya'da, bugün dahi şaraba "Gwihno" denilmektedir. Trabzon ve tüm Grek dünyasında da bunun adına "vinos" denmektedir. Diğer Avrupa milletlerinde de hemen hemen aynıdır. Trabzon sahilleri boyunca uzanan pek çok yer isminin "oin" ile başlamasından, hepsinin şarap ve üzüm yetiştiren ya da buna benzer bir anlama geldiği anlaşılmaktadır. Bu isim de meyve ile birlikte Anadolu'dan Yunanistan ve güney İtalya'ya kadar yayılan yerler, en eski çağlarda "üzüm memleketi olarak duyuldu".¹⁴⁶ Bana, esas bağ bozumunun tam olarak Noel başladığını ve Ocak ayının içlerine kadar devam ettiğini söylediler; hatta ilkbaharın başlarına kadar ağaçlarında üzümlerin asıldığı görülmüş.¹⁴⁷ Asma uzun gövdeli karaağaçların, koyu yeşil skendamilerin, kocaman cevizlerin doruklarına çıkıp uzun gölgeli sallantılarla yaprak çardağın üstünde yayılıyor. Hıyar ve kabak asmaları üzüm asmasının arkasından süzülüyor ve sonbaharda şaşılacak kadar uzayan dalları olgun üzümlerle aynı yaprakların altında dolup taşıyor. Avrupa'da alçak gönüllülükle yerde sürünen bitkiler, Kolhis'te kibirle ağaçlara tırmanıyor. Giresun'da iyi giden senede sadece bir ağacın asması yüz okkaya kadar üzüm

¹⁴⁴ Hatice Yetim-Burak Kolot, 1853 numaralı Şer'iyye Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitirme Çalışması, Mayıs 2012, v. 20/4; Pınar Yıldırım, 1872 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bitirme Çalışması, Mayıs 2013, v. 2/2.

¹⁴⁵ TŞS, 1999, s. 50, v. 2, h. 2.

¹⁴⁶ Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, (Trc: Ahmet Cevat Eren), (Yayına Hzr: Celalettin Yavuz, İsmail Hacifettahoğlu), Ankara, 2011, s. 287.

¹⁴⁷ Jakob Philipp Fallmerayer, *Doğudan Fragmanlar*, (Çev: Hüseyin Salihoglu), Ankara 2002, s. 198.

veriyor; ama sadece çok seyrek ve düzenli olarak değil; kimilerinin ağacın tepesini her beş altı sene de bir bağcının bıçağı ehlileştiriyor. Kolhis'te üzümün hacminin artması ve tatlanması için yapraklarını uygun zamanda koparıp, gölgeyi azaltarak güneş ışınlarını görmesini sağlamak hiç kimsenin aklına gelmiyor. Az zahmet çok kazanç getirir, ama hiç kimse atalet ve rehavet içindeki eski tarzda yenilik yapmayı ne düşünebiliyor ne de bu konuda cesaret gösterebiliyor. Bağcılık konusundaki soru ve uyarılarıma 'bu ülkenin geleneğidir, her zaman böyleydi, ne yararı var, üzümler büyüyor ya', biçiminde karşılık veriyorlardı."¹⁴⁸

"Uçurum üstüne gerilmiş asma çubuklarından yapılmış köprüler"¹⁴⁹ Fallmerayer'in dikkatini çeken diğer ayrıntılardandır.

1843'te Anadolu'yu ikinci kez ziyaret eden Charles Texier, gözlemlerini şu şekilde anlatır:

"İklimin yumuşaklığı burada pek çok ürün çeşidinin yetişmesini mümkün kılmaktadır. Coğrafyayı derelerle sulanan ağaçlarla dolu vadiler oluşturmaktadır. Bahçelerde her tür meyve bolca yetişir. Üzüm bağları, zeytin ve portakal ağaçları bu uygun iklimde çoğalmıştı. Çevredeki tüm vadiler inzivaya çekilmiş keşişlerin hücreleriyle doluydu. Bahçeler bu keşişlerce işleniyordu. İç kesimlerde varlıklarını krallığa borçlu olan geniş manastırlar bulunuyordu"¹⁵⁰

Akçaabat'ı 1836'da gören Hamilton ise; Platana'da asma, zeytin, incirin bol miktarda yetiştiğini, incir ve üzümün Ekim ve Kasım'dan önce olgunlaşmadığını asmaların her küçük duvar boyunca dikilmiş karaağaç ve dut ağaçlarını sardığını, ağaçların dallarının üzümün güneş almasını engellediğini bildirir.¹⁵¹

Fallmerayer, Akçaabat'ın merkezi olan Pulathane'yi şu şekilde değerlendirir.¹⁵²

"Şehir çevresinde yumuşak eğimli tepeler, semiz gövdeli zeytin ağaçları ve bunlarla aynı bollukta incir ağaçları ile üzüm asmalarından oluşan ormanla kaplıdır. Doğal çeperleri ve dut ağaçlarıyla karaağaçlardan oluşan canlı çitleri ki, bunlara bu mevsimde üzüm sarkar çardaklaşmış asmalar sarılmıştır. Akçaabat'ta olduğu kadar düzenli ve zevkli yetiştirilen hiçbir yer görmedik. Dört yüz elli köy tarzında dere tepe yayılmış olan evlerden sadece yaklaşık 140 tanesi Hıristiyanlara ait olduğu

¹⁴⁸ Fallmerayer, *Doğudan Fragmanlar*, s. 197.

¹⁴⁹ Fallmerayer, *Doğudan Fragmanlar*, s. 110.

¹⁵⁰ *Trabzon Armağanı* (550. Yılında Fetih ve Fatih), s. 125.

¹⁵¹ William J. Hamilton, Anadolu'da Pontus ve Ermenistan Üzerine Araştırmalar, [Researches in Asia Minor Pontus and Armenia; *With some Account of Their Antiquities and Geology*, c. 1, London 1842], Çev. Alper Yahyagil, Bölüm XV, s. 244-253.

¹⁵² Fallmerayer, *Doğudan Fragmanlar*, s. 173.

söyleniyor; bunlar öşürle, küçük esnaflıkla, tefecilikle ve özellikle de şarapçılıkla ve zeytinyağı üreterek geçinmeye çalışıyorlar. Yoros burnu, körfezi sert soğuk karayelden koruduğu için buradaki hava yakındaki Trabzon'dan daha ılımandır. Şarap, zeytinyağı, tütün ve mısır öylesine boldur ki, insanın asil değil de sadece fiziksel gereksinimleri olsaydı Akçaabat'ta çok mutlu olurdu”

Bölge bağıcılığının gerileme nedenleri arasında; tütün tarımının yaygınlaşmasını ve Nüfus Mübadelesini (1923) göstermek yanlış olmasa gerekir. Şarap gayrimüslimler tarafından üretilip, tüketilmekteydi. Onların ayrılmasıyla pazar daralmış, üretim ekonomik olmaktan çıkmış olmalıdır. Tütünün ise getirisi yüksek bir mahsuldü. Dolayısıyla en küçük arazi parçası dahi tütün dikilerek, değerlendirilmeye çalışılmış olmalıdır. Süleyman Beyoğlu 1928 tarihli Büyük Ticaret Salnamesi'nden alıntı yaparak, bu tarihte Akçaabat'ta 3000 üzüm göstermiştir.¹⁵³ Bölgedeki bağıcılığın 1940'ların sonunda bitme noktasına geldiğini, Lermioğlu'nun: “Akçaabat'ta üzüm yetişirse de mahalli ihtiyaca yeter derecede değildir”¹⁵⁴ cümlesi yansıtmaktadır.

Bugün bölgedeki “Anpelina”, “Ampalina”, “Anbelina” gibi yer adlarından bağların bulunduğu mevkileri tespit etmek mümkündür. Bu adla tanımlanan arazilerin oldukça meyilli ve bol güneş almaları dikkatlerden kaçmaz.

Akçaabat'taki köy adlarının değiştirilmesi sırasında bazı köy ve mahallelere üzümlü adının verildiği dikkatleri çeken bir diğer husustur. Bu tercihin, adı geçen yerleşimlerde bol üzüm yetişmesinden kaynaklandığı şüphesizdir.¹⁵⁵

Üzüm Çeşitleri

Bölgedeki başlıca üzüm çeşitleri; Sarağut [Kış üzümü], Beyaz üzüm, Kara üzüm, Çarık üzümü ve Kokulu üzüm olarak hatırlanmaktadır.¹⁵⁶

Sarağut/Kış Üzümü: Koyu yeşil, kırmızılı-morumsu (alacalı) renkte, şekli diğerlerine göre biraz uzunca, meyvesi ekşi bir türdür. Kış aylarında olgunlaşır

¹⁵³ Süleyman Beyoğlu, Salnamelerle Akçaabat (1869-1928), *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, İstanbul 2014, s. 208. Bu rakamın adet mi, kg. mı, yoksa litre mi olduğu belirtilmemiştir.

¹⁵⁴ Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi Ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949, s. 15.

¹⁵⁵ Koftez köyüne verilen *Üzümlü* adının bu köyde çok fazla üzüm yetişmesinden dolayı verildiğini yerel halk ifade etmektedir. Yine, Vazıldimena'da *Üzümlü Mahallesi* adında bir mahalle bulunmaktadır. Oksi köyünün adının da üzümle bağlantılı olduğu belirtilir. Yunan kaynaklarından yararlanarak, köy adlarının anlamları hakkında bilgi veren İlyas Karagöz; köyün adını orada yetişen ökse otundan ya da orada üretilen üzüm sirkesinden aldığı bildirir. “Oksu sözcüğünün öz biçimi Oksos, “üzüm sirkesi, üzüm sirkesi satıcısı” anlamındadır. İlyas Karagöz, *Grek, Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları*, Ankara 2004, s. 36.

¹⁵⁶ Nuri Topal, (1 Aralık 2015).

ve toplanır, genellikle şarap ve şıra imalinde kullanılırdı. Akçaabat'ın Mersin Köyü ve Beşikdüzü taraflarında çok fazla yetiştiği söylenmektedir.¹⁵⁷

Beyaz Üzüm: Yemeklik olarak tercih edilen bu tür, asmada sararır. Olgunlaşmış çok tatlı olur. Lefka köyünde çok fazla yetiştirildiği için yerelde *Lefka Üzümü* olarak da bilinir, en makbul şıra bu üzümünden imal edilirdi. Taze ve narin yapraklarından sarma ve salamura yapılırdı.¹⁵⁸

Kara Üzüm: Kara renkli, ince taneli, sert ve ince kabuklu, çekirdekli ve ekşi üzüm çeşidi. Şırası koyu renkte olurdu.

Çarık Üzümü: Oval, uzun, sert kabuklu, siyah renkte bir tür (beyaz üzümün siyah renkte olanı). Kışın olgunlaşır, Aralık ve Ocak aylarında toplanırdı. Bu türü Mart-Nisan aylarında asmalarda görmek mümkündü. Olgunlaşmış çok tatlı olur, pekmez bu üzümünden yapılırdı.¹⁵⁹

Kokulu Üzüm: Bugün Karadeniz Bölgesi'nde üzüm denilince ilk akla gelen türdür. *İzabella/İzabel* üzümü olarak da bilinir. Hemen her konutun yakınında, sıklıkla da orman kenarlarında karaağaçlara ya da kavaklara sarılarak büyür. Aroması ve kokusuyla diğerlerinden ayrılır. İç kısmı ile kabuğu birbirine yapışık olmadığı için iki parmak arasında hafifçe sıkılırsa, içi dışarı fırlar. Kabuğu kalın olup, kolaylıkla iç kısmından ayrılır. Olgunlaşmış üzümünden mürdüm renginde bir sıvı çıkar. Eylül-Ekim aylarında olgunlaşan bu tür, taze olarak tüketildiği gibi şıra, pekmez ve pestil yapımında da kullanılırdı. Kan yaptığına inanılırdı.

Kullanım Alanları

Anadolu insanı yaş ve kuru üzümü sofrasından eksik etmemiş, üzüm sırasını farklı şekillerde işleyerek üzüm suyu, şarap, sirke, pekmez, pestil, köme vs. gibi mamuller üreterek beslenme ihtiyacını karşılamak için kullanmıştır.

Şıra: Taze sıkılmış, mayalanmamış üzüm suyudur. Bütün üzüm çeşitlerinden imal edilebilir. *Beyaz üzüm [Lefka Üzümü /Fındık üzümü]* en fazla tercih edilen türdür.¹⁶⁰

Şıra, Akçaabat'ta üç farklı şekilde imal edilirdi:

1-Kışın taze üzümler sıkılıp, suyu posasından ayrılır, üzüm suyu, tülbentten geçirilerek, süzülür. Toprak küplere doldurulup, içerisine az şeker

¹⁵⁷ Osman Baş, (11 Aralık 2020).

¹⁵⁸ Osman Baş, (11 Aralık 2020).

¹⁵⁹ Ali Saraç, (18 Aralık 2020); Güz aylarında ikinci ürün olarak tarlaya ekilen mısır fideleri ayıklanmayıp, aynı sıklıkta yaklaşık bir metre uzunluğa erişince koparılarak, bahçeye serilir. Biraz kurutulduktan sonra demet şeklinde bağlanarak ağaç dallarına veya bir yerlere asılıp tamamen kurutulur. Kışın olgunlaşan üzümleri kuşların yememesi için mısır sapları asmalara asılarak hem kurutulur hem de üzümler kuşlardan korunurdu.

¹⁶⁰ Üzerinde üzüm ve zeytin ezilerek, üzüm suyu ve de zeytinyağı çıkarılan tahta araca bölgede "Şırana" denir. Şırana tanımlanmasının şıradan gelmesi muhtemeldir.

atılır, *Pur ekin kuyuları*¹⁶¹nda mayalanmaya bırakılır. İyice mayalanan üzüm suyu, bu haliyle yaz aylarında satılırdı. Asıl şıra buydu. Sonra ticari amaçlı sulandırılarak satılmaya başlandı. Şıra toprak küpleri aşındırdığı için, daha ziyade büyük cam kavanozlar kullanılmaya çalışılırdı. Kavanozun ağzı kapatılmazdı. Keza, sertleşen şıra “barut gibi olur” kavanozu patlatabilirdi.¹⁶²

2- Taze sıkılmış üzüm suyu, süzülür. Cam şişe ya da kavanoza doldurulur. İki buçuk litrelik bir şişeye 50 gram kadar şeker atılır. Sertleşmesi için üç dört gün bekletilir. Şişenin kapağı açıldığında köpük çıkıyorsa şıra kıvamını almış, demektir. İçerisine elma ve ayva kabuğu atılarak, şıranın daha güzel bir kahverengi renk alması sağlanırdı.

3-İri ve kuru Rezaki üzümü/Besni üzümü iyice ezilip, bir küpe doldurulur. Küpün ağzını örtecek kadar su ilave edilir ve mayalanmaya bırakılır. Gaz sıkışması olmaması için arada bir ağzı açılarak hava alması sağlanır. Mayalanan malzeme kıl torbaya boşaltılır. Üzerine büyük bir değirmen taşı koyularak suyu çıkarılır. Çıkan su tülbentten geçirilerek süzülür. Kıl torbanın içindeki malzemeye sürekli su katılarak da şıra üretilmeye devam edilebilir. Ancak asıl şıra ilk alınan olur.

Üzüm suyu plastik şişeye doldurularak, dondurucuda saklanıp, yazın şişenin kapağı açılarak, içerisine şeker ilave edilip, üç dört gün bekletilmesiyle de şıra elde edilebilir. Günümüzde daha sıklıkla uygulanan usul budur.¹⁶³

Trabzon’un asıl şıracıları Akçaabat’taydı. Şükrü Pulatkan (Kazık Şükrü) ve oğulları Osman ile İsmail meşhur şıracılardı. Akçaabat’ın en son şıra üreticisi Ali Değirmenci (Sütçü Ali) idi.¹⁶⁴

Şarap: Şarap için Sarağut üzümü (alacalı üzüm) tercih edilirdi. Taze üzüm sıkılır, kapalı bir fıçıda, oksijenle temas etmeyecek şekilde bekletilirse, doğal fermantasyonla şaraba dönüşür. Şarap, daha ziyade gayrimüslimler tarafından üretilip-tüketilirdi. Akçaabat’ta hatırlanan en son şarap üreticisi *Hanoka* adlı Rum idi.¹⁶⁵

Sirke: Kokulu üzüm ya da Sarağut üzümünden yapılırdı. Üzümler toplanır, yıkanır. Büyük bir tahta kovaya doldurulur. Kovanın ağzı ince bir tülbentle örtülür. Çok ışık almayan, çok da serin olmayan bir yere kaldırılır. Üzümler, iki günde bir tahta kaşıkla karıştırılır. Tamamı dibe çöktüğünde, karıştırma işlemi bırakılır. Yaklaşık bir ay daha bekletilir. Üzümler önce süzgeçten, sonra tülbentten geçirilerek suyu alınır. Üzüm suyu bir kavanoza doldurularak, bir miktar kaya tuzu ya da ekşi üzüm tanesi ilave edilir.

¹⁶¹ Pur: Yumuşak olan ve kolay oyulan kayaya pur denir. Purun, oyula oyula eşilmesiyle Pur Kuyuları yapıldı, bu kuyular buzdolabı vazifesini gördü. Patates, turşu, peynir, meyve vs. bu kuyularda saklanırdı. Osman Baş, (11 Aralık 2020).

¹⁶² Osman Baş, (11 Aralık 2020).

¹⁶³ Osman Baş, (11 Aralık 2020).

¹⁶⁴ Osman Baş, (11 Aralık 2020).

¹⁶⁵ Osman Baş, (11 Aralık 2020).

Kavanozun ağzı yine tülbentle kapatılır. Yaklaşık bir ay daha böyle bekletilir. Bir ay sonra sirke hazır olur. Şişe veya küpe doldurularak saklanır.

Taze sıkılmış üzüm suyuna şeker ilave edilip, bekletilerek şıra; nohut, tuz veya ekşi üzüm tanesi ilave edilip bekletilerek de sirke yapılırdı.

Pekmez: Olgunlaşan üzümler toplanır, ezilerek suyu çıkarılır. Üzüm suyu büyükçe bir kazana boşaltılıp, karıştırılarak, saatlerce kaynatılır. İsteğe göre, içerisine soyulmuş ayva veya dilimlenmiş kabak atılıp, değişik bir tat alması sağlanır. Pekmez kıvamını alınca ateşin üzerinden indirilir.

Köme: Bir ipe dizilen ceviz içlerinin, kaynamaya ve katılaşmaya yüz tutan pekmezin içerisine batırılıp, iplere asılarak, güneşte kurutulmasıyla *cevizli köme* yapılırdı. Pekmezin bir siniye dökülüp, ipe dizili cevizlerin ya da fındıkların içerisine daldırılmasıyla da yapılabilirdi.¹⁶⁶

Nardenk: Üzümler toplanır. Selek'te (sepette)¹⁶⁷ iken üzerine su dökülüp toz ve böcekten temizlenir. Bir çuvala doldurularak çuvalın ağzı sıkıca bağlanır. Çuval, şırananın¹⁶⁸ üzerine yatırılır. Bir kişi üzerine çıkar, üzümleri iyice ezip suyunu çıkarır. Şırananın üzerine çıkan su, bir delikten alttaki kazana (bir büyük teneke suyu rahatlıkla alabilecek kazana) aktarılır. Sonra kara ateş yakılır. Kazan ateşin üzerine yerleştirilir. Üzüm suyu bir taşım kaynatılır. Kaynarken içerisine 2-3 kepçe kül suyu¹⁶⁹ ilave edilerek üzüm suyu kesilir. Kesilen üzüm suyu pekmez tavasına aktarılıp tekrar ateşin üzerine koyulur ve kıvam alana kadar kaynatılır. Kıvamı ayarlamak için kaynayan malzemeden bir kepçe alınıp tabağa koyulur. Soğuması beklenir. Elin işaret parmağıyla tabaktaki sıvı yukardan aşağı çekilince sıvının her iki yanı bir araya toplanıyorsa kıvamını almış demektir. Soğuduktan sonra kavanozlara doldurulup ağzı kapatılır. Yazın sıcak günlerde buzlu su ilave edilip, köpürtülerek içecek olarak kullanılır. Giresun'da Nardenk olarak bilinen bu içeceğin diğer adı *Ekşi Pekmez*'dir. Nardenk, Samaksa (şıra kuymağı) yapılırken de kullanılır.¹⁷⁰ Kaynamakta olan üzüm suyunun içerisine biraz daha fazla (3-4 kepçe) kül suyu ilave edilirse, *Tatlı Pekmez* elde edilir. Nardenk ya da pekmez yaparken asla şeker kullanılmaz.

Trabzon'daki bağlar hakkında bilgi veren Avrupalı seyyahlar; "*Kırsal kesim halkı nardenk yapmak için çok düşük kalitede üzümler kullanır. Bu içecek üzümün belli bir dereceye kadar pişirilmesi ve temizlenip sıkılması sonrasında buna kül eklenmesiyle elde edilir. Bu nardenk büyük oranda Kırım'a ve özellikle*

¹⁶⁶ İsmet Nuhoğlu, (25 Ağustos 2012).

¹⁶⁷ Giresun-Sarvan Köyü'nde sepet selek olarak tanımlanıyor.

¹⁶⁸ Şırananın İçinde üzüm ve zeytin ezilen tahta araç. Bkz. Zehra Topal, "Trabzon'da Zeytinciliğin ve Zeytinyağı Üretiminin Tarihi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 10, S: 19, 2015, s. 167-206.

¹⁶⁹ Kül Suyu: Yakılan odundan (tercihen Meşe odunu) arda kalan kül bir kaba koyulur. Üzerine kaynar su dökülür. Bir müddet bekletilir. Tortu dibe, duru su üste çıkar. Üsteki su alınarak çeşitli yerlerde kullanılır.

¹⁷⁰ Mediha Salbacak Yamak, (D.T:1926), Giresun-Sarvan Köyü sakininden 15 Temmuz 2021 tarihinde naklen aktaran Zerrin Salbacak'a teşekkürler.

de Tağanrok'a ihraç edilmekte ve burada brendiye dönüştürülmektedir. Bu likör fermente olmadığı için Türkler tarafından da kullanılmaktadır” derler.¹⁷¹

Giresunlu üreticiler, Nardenk'i küplere doldurup gemi ile İstanbul'a sevk ederlerdi.¹⁷² Akçaabat'a bağlı Mersin'de de bu içecek bilinmekte, Espiye'den getirilen *Nardenk* Mersin Yalısı'nda satılmaktaydı.¹⁷³

Bölge halkının kış aylarındaki başlıca yiyeceği, tuzlu balık ile üzüm veya duttan yapılan pekmezdi. Pekmez, minziye (lor) karıştırılarak yenirdi. Ya da bir sahana alınan pekmez sobanın üzerine koyulur. İçerisine istenilen miktarda tereyağı ilave edilip, eritilir, lavaş ya da ekmek bandırılarak tüketilirdi. Pekmez sulandırılarak da kullanılırdı.

Pestil: Olgunlaşan üzümün suyu çıkarılır. Bir süre pişirilir. İyice pişmiş üzüm suyu temiz bir bezin üzerine dökülür. Evin çatısında ya da bol güneş alan, sıcak bir yerde kurutulur.

Koruk suyu: Olgunlaşmamış yaş üzümünden yapılır, salatalarda limon yerine kullanılırdı.¹⁷⁴

Kokulu üzüm suyu: İyice olgunlaşan kokulu üzüm toplandıktan sonra ayıklanır. Büyük bir tencereye koyulur, üzerini örtecek kadar su ilave edilip, kaynatılır. Biraz kaynadıktan sonra ocaktan indirilir. Süzgeçten geçirilerek suyu çıkarılır. Çıkan su şişelere doldurularak saklanır. Şıra kuymağı yaparken kullanılırdı.

Şıra Kuymağı: Yaklaşık üç kilogram Kokulu üzüm temizlendikten sonra bir tencereye üç bardak su ilave edilip, yaklaşık yarım saat pişirilir. Bir süzgecin üzerine dökülerek, süzdürülür. Üzümler süzgecin üzerinde elle ezilerek, posası ayrılır. Çıkarılan üzüm suyu bir tencereye doldurularak, tekrar ateşin üzerine koyulur. İçerisine bir su bardağı şeker ve mısır unu ilave edilip karıştırılarak, yarım saat pişirilir. Biraz sulu muhallebi kıvamına gelince, kâselere boşaltılır. Soğumaya bırakılır. Üzerine soğuk süt dökülerek tüketilir. Bir tür tatlı olan bu yemek Akçaabat'ta (Mersin Mahallesi) *Şıra Kuymağı*, Giresun taraflarında *Samaksa*, Rize taraflarında *Pepeçura* olarak bilinmektedir.

Nardenk ile Samaksa yapılması ise; Bir kâse Nardenk'e 2-3 kâse su koyulup, seyreltilir (açılır); bir kaşık buğday unu, 2-3 kaşık nişasta katılarak muhallebi kıvamına gelene kadar pişirilir. Kâselere dökülüp soğutulur. Üzerine soğuk süt ilave edilerek tüketilir.

Sonuç

Bütün bu bilgi ve belgeler ta antik dönemden beri bağcılığın Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan ve ekonomiye katkı sağlayan bir uğraş olduğunu

¹⁷¹ Xavier de Planhol, “Trabzon'da Bağcılığın Önemi ve Gerileyişi”, Çev. Özgür Yılmaz, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 23, 2017, s. 251-262.

¹⁷² Osman Baş, (15 Temmuz 2021).

¹⁷³ Hikmet Günel Salbacak (D.T: 1936), (15 Temmuz 2021).

¹⁷⁴ Osman Baş, (11 Aralık 2020).

ortaya koymaktadırlar. Bölge içerisinde yer alan Akçaabat'ta da bağcılığın önemli uğraşlar arasında bulunduğunu hem arşiv kayıtları hem de bölgeyi ziyaret eden gezginler bizlere aktarmaktadır.

Aktarılan bilgiler, gözümüzün önüne bugünkünden oldukça farklı manzara getirilmektedir. Akçaabat'a bağlı köylerin çoğunda asma bağları bulunduğu, halkın bağcılıkla uğraştığı, şıra ve şarap üreterek sattığı, bu ürünlerden önemli kazanç sağladığı, XV ve XVI. yüzyıllara ait tahrirlerde gözler önüne serilmektedir. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar geçen zaman aralığındaki üretim hakkında tahrirler gibi ayrıntılı bilgi içeren belgelerin bulunmaması bu dönemi karanlıklar içerisinde bırakmaktadır. Bu dönemlerde de bağcılığın yoğun olarak devam ettiğine Evliya Çelebi gibi seyyahlar işaret etmektedir. Bölgede XVI. yüzyılda başlayan Müslüman nüfus artışının, XVII ve XVIII. yüzyıllarda hızlanması bağcılığa belirli bir sekte vurmuş, şarap üretimi yavaş yavaş gerileme sürecine girmiş olmalıdır.

XIX yüzyıldaki durumu ise şöyle izah etmek mümkündür: Bu dönemin başlarında bölgede başlayan ve sonrasında hızla gelişen tütün tarımı, diğer mahsullerde olduğu gibi bağcılığı da olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır. Tütün getirisi yüksek bir meta olmakla beraber, üretimi yılın on iki ayına yayılmakta, diğer mahsulleri ikinci planda bırakmaktaydı. Bütün bunlara rağmen, nüfus mübadelesine kadar bölge insanı bu uğraşını devam ettirmiştir. Keza, bölgede yaşayan gayrimüslimlerin başlıca kazanç kaynaklarından birinin de şarap üretimi ve ticareti olduğunu, seyyahlar bildirdiği gibi sözel kaynaklar da ifade etmektedirler. Gayrimüslimler bölgeden ayrılınca şaraba olan talep azalmış hatta ortadan kalkmış, bağcılık ekonomik olmaktan uzaklaşmış, bağlar yavaş yavaş tarihe karışmıştır.

Bölgede yetişen başlıca üzüm türleri olan Sarağut [Kış üzümü], Beyaz üzüm, Kara üzüm, Çarık üzümü gibi türler, bugün kaybolmuş ya da kaybolmak üzeredir. Kokulu üzüm yetiştiriciliği ise ancak ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadardır.

Şıra ve şarap üretimi ortadan kalkmış, bazı köylerde pekmez ve sirke ailelerin kendi ihtiyacına binaen yapılmaktadır.

Bugünkü nesle, Akçaabat'ın köylerinde yoğun asma bağları bulunduğu, köylerde şıra, şarap ve pekmez üretildiği anlatılmaya kalkılırsa, hayretle karşılanacağına şüphe yoktur.

Bölgemizde hemen hemen unutulmuş üzüm yetiştiriciliğinin hem ekonomiye hem de beslenmeye büyük katkı sağlayabileceği, son zamanlarda yapılan akademik çalışmalarla ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu makalenin, söz konusu çalışmalara ufak da olsa bir katkı sağlayacağı ümidini taşıyorum. Bağcılık ve bunun gibi değerlerimizin günden güne yok olması, ortadan kalkması ve unutulması üzücü ve düşündürücüdür.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), MAD, nr. 828.

BOA, TD, nr. 387.

BOA, TD, nr. 288.

BOA, MAD, nr. 334,

BOA. A. DEF, nr. 85.

BOA. A. DEF, nr. 595.

BOA, KK, MD, nr. 2697.

TK, KKA, TD, nr. 29.

BOA, İ-ŞD, nr. 4954.

Trabzon Şer'iyye Sicili [TŞS], nr. 1853, 1872, 1999.

2.Kitap ve Makaleler

AFYONCU, Erhan, "Zeâmet", *DİA*, cilt: 44.

AYGÜN Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul 2005.

AYGÜN, Necmettin, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6, S: 23, Güz 2009.

BEYOĞLU, Süleyman, "Salnamelerle Akçaabat (1869-1928)", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları 2014.

BİLGİN, Mehmet-YILDIRIM, Ömer, *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi, İstanbul 1990.

BOSTAN M. Hanefi, *XV ve XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, TTK, Ankara 2002.

BOSTAN, M. Hanefi, "XVII. Yüzyılda Akçaabat Nahiyesinin Nüfusu", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

ÇELİK, Hüseyin, *Kokulu Kara Üzüm Bağcılığı*, Samsun 2011.

EMECEN, Ferudun M, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi, Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, Trabzon 2009.

EMİR, Osman, "Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 10, Trabzon 2011.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, C: II, I. Kitap, İstanbul 2005.

FALLMERAYER, Jakob Philipp, *Doğudan Fragmanlar*, Çev. Hüseyin Salihoğlu, Ankara 2002

FALLMERAYER, Jakob Philipp, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Ter. Ahmet Cevat Eren, Haz. Celalettin Yavuz-İsmail Hacifettahoğlu, Ankara 2011.

HAMILTON, William J., *Anadolu'da Pontus ve Ermenistan Üzerine Araştırmalar*, [Researches in Asia Minor Pontus and Armenia; With some Account of Their Antiquities and Geology, c. 1, London 1842], Çev. Alper Yahyagil, Bölüm XV.

İNALCIK, Halil, "Timar", *DİA*, C: 41.

KARAGÖZ, İlyas, Grek, *Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları*, Ankara 2004.

KSENOPHON, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Çev. Tanju Gökçül, İstanbul 1998.

L'architecture Bizantine'de Trabzon, (Trebizonde, Trapesus, Trabezunte), Charles Texier, R. Puppewell Pullan, Armağanı (550. Yılında Fetih ve Fatih), Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Ankara 2012.

LERMİOĞLU, Muzaffer, *Akçaabad-Akçaabad Tarihi Ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949.

ORHONLU, Cengiz-GÖYÜNÇ, Nejat, "Has", *DİA*, cilt: 16.

Xavier de Planhol, Trabzon'da Bağcılığın Önemi ve Gerileyişi, Çev. Özgür Yılmaz, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2017; (23).

3.Mülakatlar

Nuri Topal, D.T: 1934, Akçaabat-Mersin Mh. doğumlu, 1 Aralık 2010 tarihinde görüşüldü.

İsmet Nuhoğlu, D.T: 1941, Akçaabat-Mersin Mh. doğumlu, 25 Ağustos 2012 tarihinde görüşüldü.

Osman Baş, D.T: 1938, Akçaabat-Salari (Sarıtaş Mh). doğumlu, 11 Aralık 2020 ve 15 Temmuz 2021 tarihinde görüşüldü.

Ali Saraç, D.T: 1940, Akçaabat-Mersin doğumlu, 18 Aralık 2020 tarihinde görüşüldü.

Mediha Salbacak Yamak, D.T: 1926, Giresun-Sarvan Köyü doğumlu, 15 Temmuz 2021 tarihinde görüşüldü. (Bilgileri temin eden Zerrin Salbacak'a teşekkürler).

Hikmet Günel Salbacak, D.T: 1936, Akçaabat-Mersin Mh. Doğumlu, 15 Temmuz 2021 tarihinde görüşüldü.

OSMANLI DEVLETİ İDARESİNDE GÖNYE (GONIO) SANCAĞI*

*Sibel ORHANKAZI***

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde Karadeniz'in doğu yakasındaki bazı küçük idari birimler, Trabzon'un fethinden sonra belirli amaçlara ve bazı hizmetlere bağlı olarak teşkilatlanmıştır. Fethinden sonra merkeze olan uzaklık nedeniyle ulaşılamayan ve idare edilemeyen yerler Rusya'nın yayılmacı politikasından ve bu politikayı tatbik etmesinden sonra işlerlik kazanmıştır. Anapa ve Faş gibi stratejik öneme sahip toprakların kaybedilmesi ile Osmanlı Devleti bir takım askerî tedbirler almaya çalışmış, Gönye ve çevresindeki birimleri birer savunma hattı haline getirmiştir. Bu doğrultuda Batum ile beraber Gönye sancağına sürekli idareciler tayin edilmiş, kale ve çevresi sağlamlştırılmaya çalışılmıştır. Böylece Gönye sancağı, konumunun anlaşıldığı dönemden itibaren hareketlilik kazanmış, iskelesi, gümrüğü ve kalesi ile beraber özellikle XVIII. yüzyılda önemli bir ikmal merkezi haline gelmiştir. Trabzon-Batum ile Hemsin-Çıldır-Kars arasındaki ulaşım ağının önemli bir parçası olan Gönye sancağı genellikle yakın bölgelerdeki idareciler tarafından tasarruf edilmiştir. Siyasi ve askerî dengelerin değişmesi ile beraber Gönye'nin idari statüsü köy, nahiye ve sancak olarak değişiklik göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Karadeniz, Trabzon, Gönye Sancağı, Batum Sancağı.

SANJAK OF GONIO UNDER OTTOMAN RULE

The Ottoman government established specific administrative units in the eastern Black Sea after holding control of the region. These units served administrative purposes and defence policy. After the conquest of Trabzon, the neglected areas, due to their distance to the centre, gained critical importance after Russia's expansionist policy, put into effect at the time. With the loss of important lands in the northern Black Sea, the Ottoman Empire had to take measures and turned small administrative units into a defence line. For this purpose, the central government appointed new governors to the Miter Sanjak and strengthened the castle and its surroundings. Accordingly, Sanjak of Gonio has always been active, even though it has remained relatively a smaller unit than the surrounding areas. It

* *Gönderim Tarihi: 21.01.2021. Kabul Tarihi:15.07.2021.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KARS. sibelorhankazi@gmail.com, ORCID: 0000 0003 3327 7949.*

played a significant role in transportation as well as being a crucial spot in the defence line. Sanjak of Gonio, which marks an important station on the transportation trades line between Trabzon-Batumi and Hemşin-Çıldır-Kars, was generally governed by the administrators in the nearby regions.

Keywords: Ottoman Empire, Black Sea, Trabzon, Gonio Sanjak, Batumi Sanjak.

Giriş

Karadeniz'in doğu kıyılarının fethi ve hâkimiyet altına alınan bölgelerin idari yapılarının anlaşılması için Trabzon'un fethinin anlaşılması büyük önem taşır. Gönve gibi bazı küçük yerleşim alanları Trabzon alındıktan sonra Osmanlı Devleti hâkimiyetine alınmış, ancak bu alanlarda fetihden hemen sonra idari yapı tam anlamıyla oturmamıştır. Bölgedeki idari yapı zamana, ihtiyaca ve merkeze olan uzaklıkları göz önünde bulundurularak sonradan şekillenmiştir. Trabzon ve Batum eyaletleri ile ilgili kayıtlardan anlaşıldığı üzere Osmanlı hâkimiyetindeki Gönve, Soğucak, Çürüksu, Faş (Poti) gibi birimler genellikle askerî ya da ulaşım açısından belirli amaç ve şartlara bağlı olarak yapılanmıştır.

Fetihden önceki dönemde Osmanlıların bu bölgeye ne zamandan itibaren gelmeye başladıkları ile ilgili net bir bilgi mevcut değildir. Ancak 1368 Temmuzunda Osmanlıların Karadeniz'de bilhassa Giresun önlerinde belirlediği bilinmektedir. II. Murad zamanında karadan ve denizden kuvvetler Trabzon üzerine sevk edilmiş ise de, donanma fırtınaya tutulduğu için muvaffak olunmamıştır. Ancak 1456'da Amasya valisi Hızır Bey'in karadan ve denizden tazyiki üzerine Trabzon imparatoru vergiye bağlanmıştır.¹ Uzun Hasan'ın Gürcistan ve Trabzon ile ittifaka girmesi, daha sonra Trabzon İmparatorunun Uzun Hasan'ı yanına alarak Batı Hıristiyan dünyası ile temas geçmesi üzerine Fatih Sultan Mehmed Trabzon üzerine yürümüş, neticede 1461'de Trabzon alınarak Anadolu'nun Karadeniz kıyıları Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir.² Bununla beraber Trabzon civarının fethi tamamlanmamış olduğundan burası ilk yıllarda bir sancak halinde idare edilmiş ve müstakil kalarak herhangi bir beylerbeyliğine bağlanmamıştır. Bu bağlamda sancağın ilk teşkili sırasında tam sınırları net değildir. Bu belirsizlik Trabzon'un Osmanlı hâkimiyeti altında uzun bir süre uc sancağı olması ile ilgilidir. Şehrin ve bölgenin önem kazanması Sultan II. Bayezid devrinde, Şehzade Selim'in buraya sancakbeyi olarak (1487-

¹ Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, (6-8 Kasım 1998), Trabzon, 1999, s. 143, 144.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: II, Ankara 2011, s.52, 53;

1510) tayin edilmesi ile başlamıştır.³ 1479'da Maçahel (Madzahalet/Madzakhal) bölgesinin fethiyle Osmanlı toprakları ilk defa Çoruh'un sağına geçmiş, burası batıdan Çoruh ile Gönve-Batum'u, kuzeyden Aşağı Acara, doğudan İmerhev (İmirkhev) ve güneyden Livana (Artvin) sancakları ile çevrilmiştir.⁴

XVI. yüzyıl başlarında, I. Selim döneminde Trabzon şehri, Rum Eyaleti yani "Eyalet-i Rûmiye-i Suğra adı verilen Tokat-Amasya-Sivas eyaletine bağlanmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde bazı fetihler gerçekleşince eyalete Kemah, Bayburt, Malatya, Divriği-Darende ile birlikte Trabzon livası da eklenmiştir. Bu kısma XVI. yüzyılın ikinci yarısında tahrir defterlerinde sonradan eklenen bölge anlamına gelen "Vilâyet-i Rum-ı Hâdis" denilmiştir. İlave edilen yerlerin bir kısmı Safevîler ve Memluklar ile yapılan savaşlarda elde edilen mıntikalardı. Bu idari yapı ancak XVI. yüzyıl boyunca devam etmiş, Trabzon ve Malatya başka bir idari taksimata tabi tutulmuştur. Trabzon Livası böylece Batum ve Gönve Sancakları ile birlikte ayrı bir eyalet oluşturmuştur. Liva sınırları ise önceki gibi Rum Eyaleti dâhilinde kalmış olan Canik (Samsun) livasına kadar uzanan bütün Doğu Karadeniz sahillerini ihtiva etmiştir.⁵ 1578 ortalarında, Osmanlı Devleti'nin, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e varınca Kafkasya'nın Güney kesimlerinde kurulmuş olan eyaletler Şirvan, Tiflis, Gürcistan Eyaletleri ve Sohum Beylerbeyliği dâhilinde kalmıştır.⁶ 1568-1588 yılları arasında Trabzon ve Batum'un her ikisi Erzurum vilayetine bağlı bir sancak iken, 1578-1588 tarihleri arasında Batum müstakil bir beylerbeylik haline gelmiş, Trabzon'un statüsü ise değişmemiştir. 1632-1641 yılları arasında Gönve, Batum Eyaleti yani diğer adıyla Trabzon Eyaleti'nin tek sancağı olarak kaydedilmiştir. Gönve, 1701-1702 tarihleri arasında ise Paşa Sancağı olan Trabzon ve Batum ile birlikte Trabzon Eyaletine bağlı bir sancak olarak kaydedilmiştir.⁷

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan Edirne Anlaşması (14 Eylül 1829) ile Çıldır eyaletinin merkezi Ahıska Osmanlı Devleti'nin elinden çıkınca Erzurum eyaletine bağlı merkezi Oltu olan Çıldır Sancağı kurulmuştur. Artvin, Ardanuç, Yusufeli ve Şavşat kesimleri bu sancağa bağlı kalmıştır. Borçka (Heba ve Karşıköy nahiyesi ile), Hopa (Arhavi ve Gönve

³ Mehmet İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyâleti Valileri 1755-1795)", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 31, Erzurum 2006, s. 163, 64.

⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1998, s. 47,48.

⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara 2001, s.223, 224.

⁶ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, s. 19

⁷ Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdarî Taksimatı ve Tevcihati", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, (6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 180-181.

nahiyeleri ile) Acara (Maçakhel-Aşağı ve Yukarı) ve Livana kazaları Trabzon eyaletine bağlı Batum sancağı içinde yer almıştır.⁸

1844-45 senesinde Batum, Gönye kazasına tabi bir nahiye olarak zikredilmektedir.⁹ 1846-1847'de yapılan bir düzenleme ile Trabzon Eyaleti, merkez sancağı, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar), Canik, Gönye ve Batum sancaklarından oluşmaktaydı. Bu idari bölünme ufak tefek değişiklikler ile XIX. Yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Ancak Batum Sancağı'nın adı 1852'de Lazistan olarak değiştirilmiş, Batum'un Ruslara bırakılmasından sonra sancak merkezi Rize'ye taşınmıştır. Lazistan Sancağı; Batum, Gönye ve Hopa, Arhavi, Atina, Hemşin, Çürüksu, Acara-yı Ulya, Acara-yı Sufla, Nahiye-i Ardeşen, Livane-i Sufla (Vartan) kazalarını kapsıyordu.¹⁰

1. Gönye Sancağı ve İdarî Yapısı

Osmanlı Devleti'nde idari gelişmelerin önemli bir boyutunu merkezde vezir ve üst yöneticilerle kapıkulları, taşrada ise ümeranın varlığı teşkil ederdi.¹¹ Bu bağlamda Osmanlı Devleti taşraya iki görevli tayin ederdi; biri askeri sınıftan olan ve sultanın yürütme yetkisini temsil eden “bey”, “beylerbeyi” veya “sancakbeyi”, diğeri onun hukuki yetkisini kullanan ilmiye sınıfından “kadı” idi.¹² Diğer taraftan Osmanlı devlet teşkilatının temel idari birimi “Sancak” olarak kabul edilmişti. Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin fethinden sonra idari taksimatını yaparken bölgenin coğrafi özellikleri ile siyasi ve sosyal yapısını dikkate almıştır. Bu yüzden bölgede imparatorluğun diğer saharındaki sancaklara göre farklı bir teşkilatlanmaya gidilmesi zaruri görülmüştür. Yapılan düzenleme sonucunda bölgede üç tip sancak ortaya çıkmıştır: Klasik Osmanlı Sancakları, Yurtluk-Ocaklıklar, Hükümet Sancakları. Klasik Osmanlı sancakları, sancak beylerinin merkez tarafından, ümera arasında herhangi birinin tayin ve azledilebildiği sancaklar olup imparatorluğun birçok yerinde görülen sancak tipidir. Buralarda tahrir yapılır ve dolayısıyla tımar sistemi uygulanırdı. Yurtluk-ocaklık sancaklar ise bölgenin fethi sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilen ve sancakbeyliği belli bir ailenin elinde bulunan sancaklardır. Bunlarda sancakbeyi, genellikle ölünceye kadar görev yapmaktaydı. Yurtluk-ocaklık sancaklarda klasik sancaklarda olduğu gibi tahrir yapılmaktaydı. Ancak sancakbeyliğini elinde

⁸ Halit, Özdemir, *Artvin Tarihi*, Artvin 2002, s.142,143.

⁹ BOA. NFS. Gömlek no: 1172.

¹⁰ Mehmet Yavuz Erler, “Trabzon Vilayeti'nde Kanun Kaçakları (1856-1869)”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 30, C:19, 1997, s.79, 80; Musa Çadircı, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, (Uuslararası I)*, Samsun 1990, s.16,17.

¹¹ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, İstanbul 2017, s. 46, 47.

¹² Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C:6, Ankara 1999, s. 77.

bulunduran ailenin üyelerine bazı imtiyazlı ze'amet ve tumarlar verildiği görülmektedir. Hükümet sancaklar ise, yurtluk-ocaklıklar gibi fetih sırasındaki hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş olan yerlerdi. Yurtluk-ocaklıktan farklı olarak bu sancaklarda tahrir yapılmamaktaydı.¹³

Sancak olarak zikredilmediği dönemlerde, Osmanlı Arşiv belgelerinde Nefs-i Gönye, Kaza-i Gönye, Nahiye-i Gönye şeklinde karşılaşılan Gönye, Artvin'in Hopa ilçesine bağlı Kemalpaşa Beldesi'nden başlayıp, Gürcistan'ın Acaristan Özerk Cumhuriyetine bağlı Gönye ve Batum'un merkezi dâhil olmak üzere Kobuleti adı verilen yerleşim yerine kadar uzanan sahil kesimini kapsamaktadır.¹⁴ Burası ayrıca Canet, Laz-Eli ve Batum olarak bilinen sahayı da ifade etmektedir. 1461 Trabzon'un fethinden itibaren Gönye'de ikamet edenler Batum Sancağı Beyi olarak kaydedilmiştir. Gönye, 1555 Amasya Barışı'ndan sonra Erzurum ve Gürcistan vilayetlerinin 20 sancağı arasında olan Batum'un sancak merkezi olmuştur.¹⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde ise Trabzon Eyaletinin 5 sancağından biridir. (diğerleri Trabzon Sancağı olmak üzere, Canha, Aşağı Batum, Yukarı Batum ve Paşa Sancağı)¹⁶ Gönye Sancağı zamanla Trabzon eyaletinin Arhavi kazasına bağlı ayrı bir nahiye olmuş ve daha sonra kaydedildiği için Martoloslara verilmiştir. Bu nahiyenin Maho, Hoçavur ve Kovardan olmak üzere beş köyü, 56 hanesi ile 3.700 akçe hâsılı bulunmaktaydı.¹⁷

1578'de Sohum Eyaleti kuruluncaya değin Abaza ve Dadyan kayıklarının Gönye kıyılarını yağmalamaya geldikleri bilinmektedir. Yani bu tarihlerden önce de tam bir idari yapı teşekkül etse de etmese de Gönye'de bir yerleşim ve yerleşimi etkileyen kaynak vardır. Ayrıca yaklaşık 1571 yıllarında Gönye, Batum sancakbeyliği olarak Erzurum Beylerbeyliğine bağlıdır.¹⁸ 1632-1641'de "Eyalet-i Batum nam-ı diğer Trabzon" şeklinde kaydedilen eyalete bağlı tek sancak Gönye olarak gösterilmekteydi. Eyalet, 2 Nisan 1632'de Yusuf Paşa tarafından idare ediliyordu. 1640 yılında Trabzon'u ziyaret eden Evliya Çelebi, Seyâhatnâmesinde Trabzon'a Şehr-i Batum zîr denildiğini kaydederek; Canha, Batum-ı zîr, Batum-ı bâlâ, Gönye ve Trabzon sancaklarından müteşekkil olduğunu belirtmektedir. Kâtip Çelebi, Cihân-nümâ'sında, Trabzon ve Batum'un birlikte beylerbeylik olduğunu ve Gönye'nin buraya bağlı bir sancak olduğunu

¹³ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C:6, Ankara 1999, s. 112-115-117. (İdari taksimatta ilk başlarda rol oynayan en mühim şahsiyet bölgeyi iyi tanıyan ünlü bilgin ve tarihçi İdris-i Bitlisi olmuştur.)

¹⁴ Murat Kaya, *1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfuz Defteri'nin Değerlendirmesi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize 2013, s. 10.

¹⁵ Kırzioğlu, a.g.e., s.93-414-245,246.

¹⁶ Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, C:1, İstanbul 2010, s. 99

¹⁷ Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", s. 327.

¹⁸ Kırzioğlu, a.g.e., s. 11-13.

ifade eder. Sofyalı Ali Çavuş ve Hezarfen Hüseyin'e göre Trabzon Eyaleti 1653 ve 1669 yıllarında sadece Trabzon ve Batum sancaklarından müteşekkildi.¹⁹ Batum ile Gönve Sancaklarını içine alan Trabzon beylerbeyinin yıllık hassı ise 734.854 akçeydi. Bu eyalette 56 ze'amet, 498 tımar vardır. Cebeliler ile birlikte askerî gücü 1750 atlıydı.²⁰ XVII. yüzyılın başlarında Gönve ile birlikte Batum'da 13 ze'amet ve 172 tımar bulunuyordu.²¹

1701-1702 de Batum ve Trabzon Paşa sancağı, Gönve ise eyalete bağı tek sancaktı. Batum sancağı daha sonraki yıllarda malikâne olmuştur.²² Gönve Sancağı ve Batum Sancağı'nın özellikle birbirinden ayrı olarak kaydedildiği 1707-1708 yılları arasında idare, Mustafa ve Mehmed isimli şahıslara müşterek malikâne olarak verilmiştir.²³ Gönve, 1723'te Rumeli Beylerbeyi payesiyle Mustafa Ağa'ya arpalık olarak verilmiştir.²⁴ İdarecilerinin sık sık değıştiği Gönve nüfusun iş gücünden yararlandığı görülür. 1725 Faş kalesi inşası için gerekli olan kerestelerin kesiminde çalışacak olanlar²⁵ 1754 Faş muhafazasında bulunacak olanlar Trabzon ve Batum'un nüfusunun yanı sıra Gönve nüfusundan temin edilirdi.²⁶

1138 Numaralı Tahrir defterinde Batum Sancağı Laz nahiyesinde Nefs-i Gönve dâhilinde Ebnualı, Maradid, Maho, Salyar, köyleri kaydedilmiştir.²⁷ 1745 tarihli kayıta Hemşin kazası da Gönve Sancağına tabidir. Ayrıca bu kaza Trabzon-Batum ile Çıldır-Kars güzergâhı üzerinde yer almaktadır.²⁸ Bu tarihte Gönve mutasarrıfları aynı zamanda Faş muhafazasında görevlendirilmiştir.²⁹ Sancak statüsündeki Gönve, Temmuz 1745'te Faş muhafazası şartı ile malikâne olarak kaydedilmiştir. Gönve'nin buradaki işlevi, sadece Faş kalesinin muhafazası ve Faş kalesine gönderilecek olan mühimmatın aktarılması değıl aynı zamanda Kars ve Çıldır'a Batum yolu ile gidecek olan zahirenin de taşınması olmuştur. Sancak, Faş muhafazasına nezaret ederken aynı zamanda Karadeniz limanları ile iç bölgeler arasındaki taşımacılığa da hizmet etmekteydi.

¹⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der-Hülâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, İstanbul, 1280, s.29; Kılıç, *a.g.m.*, s. 180, 181.

²⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-vukuat, Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C: I, II, Sad.Neşet Çağatay, Ankara 1992, s. 143.

²¹ İdris Bostan, "Batum", *TDVİA*, C:5, İstanbul 1992, s. 210.

²² Kılıç, *a.g.m.*,s.181; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992, s.7; Hüseyin Hezarfen, *Telhisü'l-Beyan fî Kavânîn-i Al-i Osman*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi, Demirbaş 220, varak 65/a-b.

²³ *BOA*, AE, III, Ahmed, 6939. 1/2.

²⁴ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997, s. 128.

²⁵ *BOA*. MŞH. ŞSC. d. 8580. 117.

²⁶ *BOA*. A. DVNSAHK. TZ. d. 1. 86.

²⁷ *BOA*. TT. d. 1138; C. NF. 7. 318. 1/2. (1196); *BOA*. TT. d. 1138: s. 44 – a / 44 – b (No: 1) .

²⁸ *BOA*. AE-SMHD I-17-999-1.

²⁹ *BOA*. A. DVNSAHK. TZ. d.1-23.

Bu açıdan Gönye'nin işlevinin ihtiyaca bağlı olarak farklılık göstermesi buradaki idarecilerin de sürekli değişiklik göstermesi sonucunu doğurmuştur.³⁰

XVII. Yüzyılın İlk Yarısından İtibaren Gönye Mutasarrıfları ve Görev Tarihleri:

1571-1578	(Batum ile Sancakbeyliği)	(Bu tarihten önce Çerkes Hayder Bey) ³¹
15 Nisan 1701	Sancak	Mustafa Bey
19 Eylül 1702	Sancak	Hasan Bey
12 Ekim 1722		Mehmed Paşa ³²
12 Mart 1723	Sancak (Arpalık)	Daye-zâde Mustafa Paşa ³³
5 Ağustos 1724	Sancak	Mirza Mehmed Paşa
5 Mayıs 1726	Sancak	İbrahim Paşa/Alı Bey
5 Mayıs 1726/12 Mart 1709	Sancak	Alı Bey
28 Mayıs 1729	Sancak	İbrahim Paşa-zâde Mehmed Bey
10 Ocak 1736 /26 Ekim 1737	Sancak	Hüseyin Paşa
17 Ağustos 1739	Sancak	Mehmed Paşa ³⁴
12 Mart 1745	Sancak	Hüseyin Paşa ³⁵
23 Temmuz 1745	Sancak (arpalık)	Mehmed Bey ³⁶
Haziran 1747	Sancak(arpalık)	Arslan Paşazade Ahmed Paşa&Yanık Hüseyin Paşa ³⁷
6 Ekim 1755	Sancak(yurtluk)	Hüseyin Paşa ³⁸
1752	Sancak	Mehmed Paşa ³⁹
1761	Sancak	Mehmed Bey ⁴⁰
23 Aralık 1765'e kadar	Sancak	Cevher Paşa ⁴¹

³⁰ BOA. C. DH. 4380; BOA. MŞH.ŞSC.d..8650.49.

³¹ Kırzioğlu, a.g.e., s.13-19.

³² Kılıç, a.g.m., s.188.

³³ 9 Temmuz 1724 tarihli kayda göre Gönye mutasarrıfı Dayezade Mustafa'nın 2500 kuruş olan maaşı Batum ve Gönye zuama ve erbab-ı tımarının mukataasından karşılanmaktadır; BOA. AE. SAMD. III. 9. 814.1.

³⁴ Kılıç, a.g.m.,s. 188,189.

³⁵ BOA. AE. SMHD I. 17.999.1.

³⁶ BOA. C. DH. 4380.

³⁷ BOA. AE. SMHD. I.130.9558.2; Arşiv kaydında hükmün ilk satırlarında Gönye Sancağı Arslan Paşazade Ahmed Paşa olarak belirtilirken sonlarına doğru Yanık Hüseyin Paşa mutasarrıf olarak ifade edilmiştir.

³⁸ BOA. AE. SMHD.1.262.21265.2; bu tarihte Faş kalesi muhafazası ile Batum ve Gönye'den Kars'a zahire ve mühimmatın naklinde yolların güvenliğinin sağlanması amacıyla daha önce Düsturzade Mehmed Paşa'nın yurtluğu olan Gönye Sancağı Hüseyin Paşa'ya tevcih edilmiştir.

³⁹ BOA. A.(DVNSAHK.TZ.d.1.73.)

⁴⁰ BOA. HAT. 7. 226. 1.

23 Aralık 1765	Sancak	Yusuf Paşa ⁴²
1782	Sancak	Abaza Mehmed P. (Faş Kalesi muhafızı) ⁴³
1789	Sancak	Hüsrev Paşa (Trabzon Valisi) ⁴⁴
1 Aralık 1818	Sancak	Hüsrev Paşa (Trabzon Valisi) ⁴⁵

1571-1578 yılları arasında Batum ile birlikte zikredilen ve Erzurum Beylerbeyliğine bağlı olan Gönye⁴⁶ 1761'de Batum kazasının bazı köylerini ihtiva etmekteydi. Gönye sancağı dâhilinde olan bu köylerin senelik mukataası 400,5 kuruş olarak kaydedilmişti. Batum ile Gönye arasında Muhtar ismiyle kaydedilen Kahaber mezrası bulunmaktaydı. Buranın mukataası Batum kalesi yerli neferatı cebecileri ile cami-i şerifine tahsis edilmiştir. Bu tarihte Batum'un da sancak statüsünde olması Batum ile Gönye sancaklarının birbirinden ayrı olmadığını göstermektedir. Yani her iki sancak da aynı elden idare edilmiştir.⁴⁷

1765'teki idareci, Cevher Paşa'dır ve hem Batum hem Gönye mutasarrıfı olarak kaydedilmiştir. Gürcistan'ın bazı yerlerine gönderilecek olan zahire ikmalinin zaruriyetinden ve Gönye ahali ile anlaşamadığından Cevher Paşa'nın yerine önceden Eskişehir mutasarrıfı olan Yusuf Paşa görevlendirilmiştir.⁴⁸ Gönye Sancağı 1782'de Faş Kalesi muhafızı olan Abaza Mehmed Paşa, 1789'da da Trabzon Valisi Hüsrev Paşa tarafından idare edilmiştir.⁴⁹

16 Nisan 1836 tarihli nüfus defterine göre her mahallesinde birer cami, cami imamı, vekili ve muhtarı bulunan Gönye Nahiyesi'nin köyleri; Maradid-i Sufla, Miyyevet, Maradid-i Ulya, Maho, Tihirmalvanbolu ve Simonet'dir. Bu köylerin toplam nüfusu 1421'dir. Gönye Kazası'nın köyleri ise Ab-ı İslah, Makriyal, Makriyal Köyü Limanı, Kürt Taifesi köyü, Gönye Kalesi Mahallesi ve Sarb Köyü'dür. Burada Ab-ı İslah köyü mahalle-i İslam olarak ifade edilmiştir. Batum Tahrir Defterinde Gönye ile birlikte adı geçen köyler Batum Sancağı'na dâhildir.⁵⁰

2. Gönye Kalesi

Gönye Kalesi, Hopa-Batum Bağlantılı transit karayolu güzergâhında

⁴¹ BOA. HAT. 175.7587.1.

⁴² BOA. HAT. 175.7587.1.

⁴³ BOA. HAT-10-342-F-1/2; HAT-12-445-B-1.

⁴⁴ BOA. C.AS.198.8503.5.

⁴⁵ BOA. C.AS.198.8503.5.

⁴⁶ Kırzioğlu, a.g.e., s.14.

⁴⁷ BOA. C.EV.644.32469.3.

⁴⁸ BOA. HAT. 175.7587.1.

⁴⁹ BOA. HAT-10-342-F-1/2; BOA. HAT-12-445-B-1; BOA. C. AS. 198.8503.5.

⁵⁰ BOA. NFS. d. 1170. 1-15.

olup, Sarp sınır kapısının 7 km.sinde, yolun kıyısında ve Gonio (Gönye) köyünde yer alır. Yaklaşık 1,5 km. ilerisinde Türkiye topraklarından Acara bölgesine giriş yaptıktan sonra Acara ırmağını da alarak Karadeniz'e dökülen Çoruh nehri bulunur. Batum şehir merkezine uzaklığı 8 km.dir. Strabon'dan elde edilen bilgilere göre kalenin ismi, Çoruh Irmağına karışarak Karadeniz'e dökülen Acara ırmağının yani Antik dönemdeki Absarros (Apsar) ırmağından gelmektedir. Bu veriler İ. Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Plinus tarafından da doğrulanmakta ve Trabezus'tan 140 mil mesafede Absarros isimli bir kale ve aynı isimle anılan bir ırmağın varlığından söz edilmektedir. Kesin olmamakla birlikte kalenin İ. Ö. I. yüzyıl sonlarında Romalılarca yaptırıldığı, daha sonra Bizans ve Osmanlılar tarafından tamir ve içte yapılaşmalara gidilerek günümüze kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Gürcü araştırmacılara göre kalenin inşası daha erken tarihlere dayanır ve kale VIII. yüzyıldan sonra Gonio olarak anılmaya başlar.⁵¹

Osmanlı Devleti döneminde Acaristan'ın en önemli mimari anıtlarından olan kale, 1547'de Kanuni Sultan Süleyman'ın talimatıyla yeniden kurulmuştur.⁵² 1545 yılında tekrar Osmanlı idaresine girdiği sırada Batum henüz meskûn bir yer olmadığından yakınındaki Gönye kalesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁵³ Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valisiyken Rize'yi fethettiği sırada şimdiki Batum şehri civarında Çoruh ağzında Gönye kalesi vardı.⁵⁴ Osmanlı idaresindeki Gönye kalesi 1571'de aktif olup mustahfiz ve azabları mevcuttu.⁵⁵

1516 tarihli Trabzon Sancağı Tahrir Defteri'ne göre Gönye Trabzon'a bağlı bir nahiyeydi ve 1611-1682 tarihlerinde Gönye Kalesi Trabzon Eyaletinde ve Batum Sancağı dâhilindeydi.⁵⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Trabzon eyaletinde Batum Sancağı olarak tabir edilen Gönye, bir tarafı deniz kenarında dörtgen şeklinde olup taştan inşa edilmişti. Bu yüzden sağlam surlara sahip olan kale oldukça dayanıklıydı. Kalenin bir tarafı Çoruh Nehri (Cüy-ı rûh yani Ruh Irmağı)'dır. Gönye nahiyelerinin tamamı Çiço Laz köyleri olarak belirtilmiştir.⁵⁷ 1777 tarihli bir kayıta kale içinde Cami-i Şerif adıyla anılan bir cami mevcuttur.⁵⁸

⁵¹ Osman Aytekin, "Komşumuz Acara'da Osmanlı İzleri Gonio Kalesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C: II, Ankara 2005, s. 1301, 1302.

⁵² Nihat Kaşıkçı-Hasan Yılmaz, *Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar)*, 2000, s.146.

⁵³ Özdemir, Artvin Tarihi, s.115,116; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.96, 97; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, Ankara 1998, s.258.

⁵⁴ Alizade, *a.g.m.*,s.508,509.

⁵⁵ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.14.

⁵⁶ Alizade, *a.g.m.*, s.503.

⁵⁷ Dağlı-Kahraman, *a.g.e.*, s.118,119.

⁵⁸ BOA. A.(DVNSAHK.TZ. d. 2.102.

1707'de narin kale olarak kayıtlara geçmiş olan Gönye kalesi ağalığına yine aynı tarihte Gönye mutasarrıfının akrabası olan İbrahim Ağa getirilmişti.⁵⁹ 19 Eylül 1707 tarihinde 30 akçe yevmiyeli Batum kalesi beşlüyan ağalığı vefat eden Mehmed'ten sonra Gönye beşlüyan Ağası Mustafa b. El-hac Osman'a tevcih edilmiştir.⁶⁰ 9 Temmuz 1707'de Batum sancağının senelik 4.500 kuruş olan ze'amet ve tımarlarının 3.000 kuruşu Gönye kalesi beşli neferatının maaşlarına, 1.500 kuruşu ise hazineye gönderilmekteydi.⁶¹ 1708'de Gönye kalesi mustahfazan, azaben ve beşlüyan neferatının senelik maaşları Batum Sancağı züama ve erbab-ı tımarının mukataasından 3.000 kuruştı. Hükümlere yansıyan şikâyetlerde 3 sene kadar bir süre malikâne mutasarrıflığından ücretlerin alınmadığı görülmektedir.⁶² 1711 tarihli, Batum Kalesi kethüdalığının görev kaydında Batum ile Gönye kadısının aynı kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu tarihte hem Batum hem Gönye kadısı Mustafa Efendi'dir.⁶³

3 Şubat 1722'de Gönye kalesi muhafazasında olan 321 nefer için kırk günlük kışlık bedeli 77.040 akçeydi.⁶⁴ 9 Temmuz 1724'te Batum ve Gönye'nin zuama ve tımar mukataasından Gönye Kalesi yerli neferatına ayrılan ücret 1.533 kuruştı.⁶⁵ 1789'da Gönye kalesinde toplamda 146 nefer mustahfazan, beşlüyan ve yerlüyan neferi vardır. Kale dizdarı ise Hüseyin'di. Bu tarihte aynı kayıтта 150 seneden beri esasında pek kimsenin olmadığı bu yüzden de yoklamalarının başkente gönderilmesi durumu söz konusudur. Gönye kalesinde yer alanların maaşları ise 1.900 kuruştı. Bu tarihlerde kalenin yarım saat mesafesinde hemen Çoruh nehrinin diğer tarafında 20 hanelik bir yerleşim yeri olduğu görülür. Kalenin çevresinin Müslüman çoğunluktan oluşması durumunda imar ve istihkâmın gerçekleştirilmesi gerekliliği de gündeme gelmiştir.⁶⁶

1818 tarihli bir arşiv kaydında kale, hala Gönye sancağı nahiyesinde yer alır. Kayıttan anlaşıldığı üzere nahiye de Gönye adıyla anılmaktadır.⁶⁷ Bu tarihte Gönye kalesinin diğer mevkilere ters bir yönde olduğu ve bu bakımdan savunmada artık bir işlevi olmadığı görülür.⁶⁸ Mayıs 1819'da Gönye Kalesi'nin vahim durumda olduğu belirtilmiştir ancak bu esnada Rusya ile bir set oluşturması bakımından özellikle Çürüksu başta olmak üzere Batum, Trabzon ve Faş'ta da kale ve tabya imar planları söz konusudur. Bu durumda Gönye Sancağı ve kalesinin tamiri geri planda kalmıştır.⁶⁹ 1818-1819 yıllarında Gönye

⁵⁹ BOA, AE, III, Ahmed, 6939.

⁶⁰ BOA, İE, TCT, 1409.

⁶¹ BOA, C.TZ.162.8075.1.2.

⁶² BOA, MŞH, ŞSC, d. 8565, 107.

⁶³ BOA, İE, AS, 5559.

⁶⁴ BOA, YB, 4, 6, 13, 13.

⁶⁵ BOA, AE, SAMD, III, 9, 814, 1.

⁶⁶ BOA, C, AS, 198, 8503, 5.

⁶⁷ BOA, C, AS, 198, 8503, 1.

⁶⁸ BOA, C, AS, 198, 8503, 1.

⁶⁹ BOA, C, AS, 60, 2.

Kalesi muhafazasındaki görevlilerin maaşları da aksamaya başlamıştır. 1.058 akçe yevmiyeli ve toplamda 146 kişi olan bu görevlilerin senelik 1.900 kuruş maaşlarının 1.666 kuruşu Gönye gümrüğünden, 238 kuruşu Batum zuama ve erbab-ı tımar bedeliyyeleri mukataasından tahsis edilmekteydi. Ancak XVIII. yüzyılın başından itibaren kale boş sayılır. Ancak kale yakınında yirmi beş ve kale içinde üç hane mevcuttur. XVIII. yüzyılın ortasında kale dizdarı dahi kalede yer almayıp Ahıska sancağında Maçahel kazasına yerleşmiştir.⁷⁰

3. Gönye İskeleyi ve Gümrüğü

Gönye Gümrüğü ve Gönye iskeleyi ile ilgili ayrıntı verecek kayıtlar bulunmamaktadır. Ancak Gönye'nin Osmanlı Devleti için lojistiğin ve ulaşım ağının önemli bir parçası olduğu aşikârdır. Daha önce de belirtildiği üzere özellikle İran ve Rus tehdidinin baş gösterdiği sırada ve Gürcistan seferleri esnasında Osmanlı Devleti, Karadeniz'in küçük iskeleylerini değerlendirmeyi bilmiştir. Gönye iskeleyinin Osmanlı Devleti için ticari ve iktisadi anlamda canlı olup olmadığı ise sınırlı kaynaklarla bilinmemektedir. Ancak askerî manada önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. 16 Temmuz 1703 tarihli bir vesikaya göre Gürcistan seferinde bulunacak olan ordu için Varna civarından satın alınan zahirenin 7 Haziran 1703'te Varna iskeleyinden Gönye iskeleyine taşındığı ve gerekli yerlere buradan gönderildiği bunun önemli bir göstergesidir.⁷¹

Gönye ve çevresi, Faş, Ahıska ve Anakara kalelerine gidecek olan askerî malzemenin ulaştırılması için bir ikmal merkezi görevi görüyordu. Bu yüzden yol güvenliği ve uygunluğu önemliydi. Bu husus kalelerdeki tüccarın ulaşım açısından rahat olması için de zaruriydi. Devlet, hem askerî hem ticari faaliyetler için yolların güvenliği ile birlikte tamir ve genişletilmesi konusunda özen göstermiştir.⁷² Gürcistan tarafından getirilen esir ve onlara ait eşyaların gümrük vergileri Batum ve Gönye iskeleyleri üzerinden tahsil ediliyordu. Batum ve Gönye iskeleylerinden İstanbul'a ulaştırılacak olan esir gemileri Rize, Trabzon, Of ve Sürmene iskeleylerine uğruyordu.⁷³ Ancak Gönye ve Batum üzerinden bu güzergâhlara uğrayan Gürcistan, Ahıska ve Kutaisi tüccarı gümrük vergilerini verdikleri halde Trabzon gümrüğünde tekrar vergi isteniyordu. Tüccarın gümrüklerde sıkıntı yaşamaması amacıyla gümrük resimleri verildikten sonra Trabzon gümrüğünün tüccara keyfi yaptırımlarının engellenmesi ve müdahale etmemesi hususunda kararlar alınıyordu.⁷⁴ Ancak XVIII. yüzyılın başından itibaren Gönye kalesi ve sancağındaki askerî ve idari boşluk, Gönye kalesi civarındaki nehir yoluyla gelen ticari mallardan gümrük vergilerinin alınmamasına sebep olmuştur. Bu boşluk ile yağmacı ve gayrimüslimlerin de etkisiyle Gönye

⁷⁰ BOA. C. AS. 198.8503.3.

⁷¹ BOA. İE. DH. 20.1894.1.

⁷² BOA. C. NF. 7. 329. 1.

⁷³ BOA. MŞH. ŞSC. d.8569.157.

⁷⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 8569. 158; BOA, MŞH. ŞSD. 8569. 183.

kalesi etkinliğini kaybetmiş, artık Batum, Çürüksu ve Faş iskelelerine rağbet artmıştır. Bu durumda Gönye gümrüğü 1800'lü yılların başında kullanılamaz hale gelmiş ve gümrük geliri senelik 100 kuruşu geçememiştir. Bu tarihlerde Gönye Kalesi için gönderilecek olan mühimmat ise Trabzon Kalesinde muhafaza edilmiştir.⁷⁵

4. Gönye Sancağı Ekonomik Yapısı

Osmanlı Devleti hâkim olduğu ve fethettiği her bölgede üretime bağlı olarak bir takım vergi gelirleri ve bu gelirlerin mükellefiyetlerini belirleyen bir sistem kurmuştur. Vergilerin belirli mükellefiyetler karşılığında havale edilmesi usulü de Osmanlı maliyesinin temelini teşkil etmiştir.⁷⁶ Her vilayet ve her sancak için vergi sisteminin esaslarını belirleyen, vergi mükellefleri ile sipahi veya devlet ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini düzenleyen ayrı ayrı kanunnameler çıkarılmıştır. Bu kanunnamelerde vergi mükellefi re'ayanın hak ve sorumlulukları, hangi ürünleri yetiştirecekleri ve bunlardan hangi nispette ve ne zaman vergi ödeyecekleri gibi hususlar belirlenmiştir.⁷⁷ Bu doğrultuda devlete ait olan ve miri olarak adlandırılan topraklar işlenmeleri ve belirli vergilerin ödenmesi yükümlülüğü karşılığında köylü hanelerine bırakılmıştır.⁷⁸ Ekonomisi ağırlıklı olarak tarımsal üretime dayalı olan Osmanlı Devleti tımar denilen bu sistemi sayesinde tarımsal alanları kontrol altına almıştır. Böylece toprak, sipahi sayesinde düzenli olarak kontrol edilmekle birlikte ekimi, hasadı ve nadasa bırakılması takip edilmekteydi.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nde, büyük bir kısmı aynen mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli ve paraya çevrilmesi ile vergi kaynaklarının tahsis edilmesi demek olan tımar sistemi, önemli bir mali çözüm olmuştur.⁸⁰ Tımarlar, resm-i çift, resm-i ağnam, bad-ı heva gibi vergilerden tamamen veya kısmen faydalanmaya göre serbest tımarlar ve serbest olmayan tımarlar olarak ikiye ayrılmıştır. Padişah, Sultan, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, kale dizdarı, defterdar, beylerbeyi, sancakbeyi gibi yüksek dereceli devlet görevlilerinin has ve ze'ametleri serbest tımar grubuna girer. Bad-ı heva grubu denilen ve vergileri serbest tımar sahipleri ile paylaşmak zorunda oldukları tımarlara ise serbest olmayan tımarlar denilmekteydi. Tımarların büyük kesimi bu şekildedir.⁸¹ Gönye'de yer alan serbest tımarlar arşiv kayıtlarında bervech-i serbest olarak ifade edilmiştir.

⁷⁵ BOA. C. AS. 198.8503.3.

⁷⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1998, s.163.

⁷⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999, s.96,97.

⁷⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2015, s. 39.

⁷⁹ Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı, (1549-1650)*, İstanbul 2008.

⁸⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2015, s. 95,96.

⁸¹ İbrahim Solak, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ed. Tufan Gündüz, Ankara 2013, s. 107.

Osmanlı Devleti'nde Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın bütün tebaa öşür mükellefiydi ve öşür, alınan mahsulün cinsine göre alınırdı. *Resm-i bağ*, üzüm bağlarından alınan; *resm-i şıra* pekmezden alınan; *resm-i bağçe* ya da *fevakih*, meyve bahçelerinden alınan; *resm-i bostan/şahnegi-i besatin-i şeh*r, kavun-karpuz gibi meyvelerden; *resm-i kovan/küvvare*, bedeli 2 akçe olan arı kovanlarından; toprağın verimine göre değişen 2 ile 5 dönüme bir akçe olmak üzere alınan *resm-i zemin/dönüm resmi*, tapu ile tasarruf edilmeyen ve elinde hiç toprağı olmayan ya da fazla toprak işlemek isteyenlerden alınan; *resm-iasiyab* değirmenlerden; *resm-i ağnam/ağıl resmi*, beslenen koyun ve keçiler üzerinden alınan vergilerdi.⁸²

Osmanlı Devleti'nde toprak mahsulleri üzerinden alınan vergiler dışında şahsa bağlı olarak alınan vergilerde vardı. Haneyi esas alan bu vergiler: *bennak resmi*; bu vergi evli olup hiç toprak tasarruf etmeyen veya yarım çiftlik yerden daha az yer işleyen Müslim raiyyetten alınmaktaydı. Raiyyet eğer nim çiftlikten küçük bir arazide ziraat yapıyorsa iki-üç dönüme bir akçe olmak üzere *resm-i zemin* ödemekteydi. Ancak bu, kanunnamelerde 12 akçe *bennak* resminden fazla olma şartına bağlanmıştı. Yani toprağı olmayanlar ile işlenen yerin kıymeti 12 akçe veya 12 akçenin altında olanlardan *resm-i bennak*, 12 akçenin üstünde olanlardan *resm-i zemin* alınmaktaydı. Aşiretler aynı vergiyi "*resm-i hane*" adı altında ödemekteydi. *Mücerred resmi*; iş edinme yaş ve imkânına sahip bekâr erkeklerden 6 akçe olarak alınmaktadır. *İспенç Resmi/İспенçe-i Gebrân*; bu verginin tahsil şekli ve ölçüsü de muhtelif bölgelerde değişiklikler gösterebilmekteydi. *Bennak* ve *mücerred* resimleri gibi örfi bir baş vergisi mahiyetindedir. Ancak bu resimlerden farkı, gayrimüslim erkeklerden, evli-bekâr, topraklı-topraksız oluşuna bakılmaksızın alınmasıydı. Bu vergilerin aksine tahakkuk ve tahsil zamanı belli olmayan ve zaruri durumlara bağlı olarak alınan birtakım vergiler vardır. *Resm-i arus*, *cürm-i cinayet*, *resm-i tapu*, *resm-i yave* ve *kaçgun*, *niyabet*, *adet-i deştbanî* bunlar arasındadır.⁸³ Zikredilen bu vergiler dışında *öşr-i fellüce* (ziraat yapılan yer), *öşr-i erzen* (darı), *kendir*, *ceviz*, *hamr* (şarap), *bağat-ı hassa* (üzüm şırası), *findık*, *mukata-ı iskele* ve *resm-i fırın vergileri de sayılabilir*.⁸⁴ Bunlardan *Öşr-i fellüce*, *öşr-i erzen*, *kendir*, *ceviz*, *hamr*, *findık*, *Öşr-i Şıra*, *Öşr-i Meyva*, *Öşr-i Bostan*, *Resm-i Tapu-yı Zemin*, *Resm-i Küvvare*, *Resm-i Hınzır*, *Adet-i Ağnam*, *Nıfs-ı Bad-ı Heva* ve *Arusane* ve *Resm-i Asiyab* Gönye Sancağı ve çevresinden alınan vergiler arasında yer

⁸² Mübahat S. Küttükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Ankara 2018, s.308-309; Halil İnalçık, *Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s. XXXI, XXXIII; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: V, S: 5, Ankara 1947.

⁸³ Ahmet Nezihî Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, Ankara 2012, 98.

⁸⁴ Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarından Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6, S: 23, Güz 2009/41-76, s. 42.

alır. 1138 numaralı Tahrir defterine göre Gönnye'ye bağlı köylerin hâsılları ve haneleri aşağıdaki gibidir.

Gönnye'ye Bağlı Köylerden Alınan Vergiler İle Mükellefleri:⁸⁵

Köy	Bennak (fiyatı 12)	Hâsıl	Mücerred (fi)	Hâsıl	Niyabet (fi 9)	Hâsıl	İспенç (fi 25)	Hâsıl
Gönnye	19	228	4	24	27	243	8	200
Ebnuvalı	1	12	2	12	40	360	39	975
Salyar	5	60	4	24	26	234	21	525
Maho	2	24	-	-	15	135	13	325
Kadaha	5	60	4	24	31	279	26	650
Maradid	1	12	1	6	65	585	67	1.675
Mirvan	-	-	-	-	10	90	11	275
Mahu	2	24	-	-	15	135	13	325
Toplam	35	516	15	90	235	2.061	198	4.950

Şahıs üzerinden elde edilen gelirin dışında Gönnye ve bağlı köylerin arazi ve ürünleri üzerinden alınan vergilerin ekonomide önemli bir payı vardı. Serbest tımar olan Ebnuvalı⁸⁶ köyünün öşr-i fellüce, erzen, şıra, kendir, meyve, ceviz bostan, resm-i tapu-yı zemin, resm-i küvvare, resm-i hamr, resm-i hınzır, adet-i ağnam, nıfs-ı bad-ı heva ve arusaneden toplam 4.550 hâsılı bulunmaktaydı. En fazla hâsıl 500'er kuruştan öşr-i felluce, öşr-i meyva, öşr-i erzenden elde edilmekteydi. Ebnuvalı'da en az hâsıl 12 kuruştan adet-i ağnamdan elde edilmekteydi.⁸⁷

Serbest tımar olan Gönnye'nin toplam hâsılı 3.000'di. En fazla gelir 90 kuruş hâsıl ile şıradan elde edilmekteydi. Burada da öşri erzenin hâsılı 500 kuruştı. En az hâsıl 10 kuruştan adet-i ağnamdan elde edilmekteydi. Resm-i hınzırdan elde edilen gelir 15 kuruştı.⁸⁸ 4.900 hisse ile toplam 5.800 hâsılı olan Salyar bölgesinin 1.000 kuruşu öşr-i fellüceden elde edilmekteydi. Burada da en düşük gelir adet-i ağnamdan olup miktarı 15 kuruştı.⁸⁹ Serbest tımar olan Maho'nun toplam hâsılı ise 3.550 kuruştı. Hâsılın büyük payı öşr-i erzendir ve fiyatı 10 kuruştan 150 keyl olmak üzere 1.500 kuruştur.⁹⁰ Kadaha'nın hâsılı

⁸⁵ BOA. TT. d. 1138.

⁸⁶ BOA. TT. d. 1138; S. 65 -b / 65 - a (No: 39)

⁸⁷ BOA. TT. d. 1138; S. 65 -b / 65 - a (No: 39)

⁸⁸ BOA. TT. d. 1138, Sayfa 70 - / 71 - b (No: 52)

⁸⁹ BOA. TT. d. 1138, Sayfa 71 - b / 71 - b (No: 53)

⁹⁰ BOA. TT. d. 1138, Sayfa 71 - a / 71 - a (No: 56)

toplamda 5.500 kuruştur. Bunun da en yüksek geliri öşr-i erzenden olup 125 keyl ile 1.250 kuruştur. Ayrıca burada diğer yerlerden farklı olarak az da olsa fındık üretimi ile karşılaşılır.⁹¹ Serbest tumar olan Maradid'in toplam geliri 7.000 kuruştur. Öşr-i fellüce'nin 150 keylden ve 10 kuruştan hâsılı 1.500 kuruştur. En yüksek gelir bu üründen elde edilmekteydi. Adet-i ağnamın geliri ise en düşük hâsıl ile 11 kuruştur.⁹² Mirvan'ın toplam hâsılı ise 1.100 kuruştur.⁹³

Gönye sancağına tabi olarak gösterilen Batum kazası köylerinin 1.758'de senelik mal-i maktuları ise 400,5 kuruş olarak kaydedilmişti.⁹⁴ 1755-1782 yılları arasında Batum ve Gönye arasındaki arazi ve köylerin hasılat-ı rüsumatı mukataası senede 12.000 akçe idi.⁹⁵ Batum sancağına bağlı Göril'in Batum nahiyesinin hassı ise senede 55.000 akçe ile Gönye beylerinde olup tasarrufu ve mülkü Göril meliklerinde ve Göril sakinlerinin üzerineydi.⁹⁶

Sonuç

Bugün Gürcistan sınırları dâhilinde olan Gönye Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olduğu müddetçe küçük bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti yönetimindeki Gönye, XVI. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarına kadar incelenmiş olan çoğu arşiv kaydında *sancak* olarak ifade edilmiştir. Bununla beraber Batum sancağı idaresinde bazı dönemlerde *köy* veya *nahiye* olarak görülmektedir. Gönye, sancak statüsünde ifade edildiği süre içerisinde sınırlarına yakın olan Faş ve Batum mutasarrıfları tarafından idare edilmiştir. Osmanlı Devleti idaresinde Faş, Batum ve Anapa gibi kıyı şeridindeki yerler birer askeri ve savunma hattı olarak inşa edilirken Gönye sancağı özellikle Faş Kalesinin muhafazası ve Karadeniz limanlarındaki malzemenin Anadolu'ya taşınması amacıyla işlevsellik kazanmıştır. Nizamın ve idarenin sağlanamadığı hallerde yakın birimlerin idarecileri tarafından tasarruf edilmiştir. Sancağın köy ve nahiye olarak sürekli statü değiştirmesi de bu sebeptir.

1461 Trabzon'un fethinden itibaren Gönye'de ikamet edenler Batum sancağı beyi olarak kaydedilmiştir. 1555 Amasya Barışı'ndan sonra Erzurum ve Gürcistan vilayetlerinin arasında yer alan Batum sancak merkezi olmuştur. Yaklaşık 1571 yıllarında Gönye, Batum sancakbeyliği olarak Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Gönye, 1632-1641-1640 yıllarında ve Batum ile Trabzon'un paşa sancağı olduğu 1701-1702 yıllarında Trabzon eyaletine bağlı tek sancaktı. 1723'te de Rumeli Beylerbeyi payesiyle arpalık olarak verilmişti. Sancak statüsünde varlığını sürdüren Gönye, 1745'te Faş muhafazası şartı ile malikâne olarak kaydedilmiştir. Bu tarihlerde de hem gerekli yerlere

⁹¹ BOA. TT. d. 1138, Sayfa 74 – a / 74 – a (No: 71)

⁹² BOA. TT. d. 1138, Sayfa: 75 – b / 75 – b (No: 72)

⁹³ BOA. TT. d. 1138, Sayfa: 75 – a / 75 – a (No: 73)

⁹⁴ BOA. C. EV. 644. 32469. 1. 1.

⁹⁵ BOA. C. SM. 160. 8035. 1/2. (1196)

⁹⁶ BOA. C. ML. 674. 27635. 2; C. SM. 160. 8035. 3.

mühimmatın aktarılması hem de Anadolu'ya gidecek olan zahirenin taşınmasında rol oynamıştır. Yani Karadeniz limanları ile iç bölgeler arasındaki askeri ve ticari taşımacılığa hizmet etmeye devam etmiştir. Ancak Kafkasya'dan İstanbul'a taşınacak olan esir gemilerinin ve Doğu Anadolu bölgesine geçirecek olan zahirenin geçiş yolu üzerinde olması açısından Abaza ve Dadyan kayıkları tarafından zaman zaman yağmaya uğramıştır. Bu da buradaki asayiş olumsuz yönde etkilemiştir.

Nüfus açısından kalabalık bir yapıya sahip olmasa da Gönye'de şahıs ve arazi ile ürünleri üzerinden alınan vergilerin Osmanlı ekonomisine ve sosyal hareketliliğine önemli bir katkısı olmuştur. Gönyede yetiştirilen ürün çeşitliliği ve üretimin devamlılığı Gönye'nin küçük ancak kendi kendine yetebilen bir birim olduğunun önemli bir göstergesidir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı(BOA)

BOA. C. (Muallim Cevdet Tasnifi)

BOA. İE. AS. (İbnü'l-Emin Tasnifi)

MŞH. ŞSC. d. (Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri/Şeriyeye Sicilleri)

BOA. AE, III, Ahmed ((Ali Emiri Tasnifi Belgeleri)

BOA. A.(DVNSMHM.d. (Mühimme Defterleri)

BOA. A.(DVNSAHK. (Ahkâm Defterleri)

BOA. A. MKT. (Sadaret Mektubî Kalemî Belgeleri).

BOA. HAT. (Hatt-ı Hümayun Tasnifi Belgeleri)

BOA. A. AMD. (Âmedî Kalemî Defterleri)

2. Kitap ve Makaleler

AYGÜN, Necmettin, “Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarından Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6, S: 23, Güz 2009, s. 41-76.

AYTEKİN, Osman, “Komşumuz Acara'da Osmanlı İzleri Gonio Kalesi”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C: II, 2005, ss. 1297-1304.

BAŞAR, Fahmeddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: V, S: 5, Ankara 1947, ss. 483-511.

DAĞLI, Yücel-Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, C: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, ss. 224-267.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C: 6, Ankara 1999, ss. 77-88.

İNALCIK, Halil, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, Ankara 1987.

İNAN, Kenan, “Trabzon’un Fethi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Bildiriler, (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999, ss. 141-151.

İNBAŞI, Mehmet, “Trabzon/Batum Eyâleti Valileri (1755-1795)”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 31, Erzurum 2006, ss. 161-191.

-----, Mehmet, *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı, (1549-1650)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

KAYA, Murat, *1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfus Defteri'nin Değerlendirmesi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize 2013.

KILIÇ, Orhan, “XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, (6-8 Kasım 1998) Bildiriler, Trabzon 1999, ss. 179-192.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1998.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK, Ankara 2018.

ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

SOLAK, İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.

TURAN, Ahmet Nezihi, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, TTK, Ankara 2012.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: II, TTK, Ankara 2011.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1998.

-----, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara 1999.

-----, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C: 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 111-122.

XIX. YÜZYILDA SİNOP'TA RUS VARLIĞI*

*Hakan TAN***

ÖZ

Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ile birlikte Karadeniz'de seyrişer yapan gemiler, Güney Karadeniz sahilinde yer alan şehirlerin önemini arttırmıştır. Bu kentlerden birisi olan ve çok eski zamanlardan itibaren korunaklı yapıdaki limanı ile önemli bir yer olan Sinop da bu artan ticari faaliyetlerden faydalanmış, ecnebi devletlerin yoğun ilgilerine mazhar olmuştur. Bu devletlerden birisi olan Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından Sinop'a bir konsolos atayarak I. Dünya Savaşı yıllarına kadar buradaki varlığını sürdürmüştür. Şehirdeki Rus konsolosları, buradaki faaliyetleri çerçevesinde kimi zaman Osmanlı idarecileri ile iyi ilişkiler kurmuş, kimi zaman da devletin iç işlerine müdahale etmekten çekinmemişlerdir. Şehirde yaşayan Osmanlı tebaası Rumlar üzerinde de hakimiyet kurmaya çalışan Ruslar, uzun yıllar boyunca Sinop'ta varlık göstermişlerdir. Bu çalışma, XIX. yüzyıl boyunca Rusların Sinop'taki varlık nedenlerini ve faaliyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sinop, Rusya, Konsolos, Rasathane, Tabiiyet

RUSSIAN EXISTENCE IN SİNOPE IN THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

With the opening of Black Sea to the international trade, the ships sailing in the Black Sea have increased the importance of cities located on the South Black Sea coast. Sinope, one of these cities and an important city with its sheltering harbor since ancient times, has also taken advantage of these increasing commercial activities and was in the spotlight of foreign countries. Russia, one of these foreign countries, had continued its existence there until the First World War by assigning a consul to Sinope after the Treaty of Küçük Kaynarca. The Russian consuls in the city sometimes established good relations with the Ottoman governors within the framework of their activities there, and sometimes did not hesitate to

* *Gönderim Tarihi: 09.04.2021. Kabul Tarihi: 22.05.2021.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, SAMSUN. hakan.tan@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3420-176X*

interfere in the internal affairs of the state. The Russian, trying to dominate over the Ottoman subjects Greeks living in this city, have existed in Sinop for many years. This study aims to examine the reasons for the Russian existence in Sinope and their activities there throughout the 19th century.

Keywords: Sinope, Russia, Consuls, Observatory, Citizenship

Giriş

Osmanlılar, devletlerinin sınırlarını genişlettikçe kaçınılmaz bir şekilde farklı istikametlerde başka devletler ile komşuluk ilişkilerine girmişlerdir. Bu ilişkiler ekonomik ve siyasi temelli olmakla birlikte kültürel boyutta da gözlemlenebilmektedir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafya göz önüne alındığında, söz konusu bölgenin kuzeyinde yaşamakta olan Ruslar ile Osmanlıların ilk münasebetleri II. Bayezid ve III. İvan dönemlerinde siyasi ve ekonomik temellere dayanmaktaydı. 1475 yılından sonra Rus tüccarların Osmanlı Devleti hakimiyetinde bulunan Kırım'daki Ceneviz kolonilerinde ve Azak şehrinde ticaret yapmalarıyla Osmanlı-Rus ilişkileri ekonomik bir boyut kazanmıştır.¹ Türk-Rus ilişkileri XVII. yüzyılın sonlarından itibaren I. Petro'nun stratejileri çerçevesinde şekillenmeye başladı. Ruslar, sıcak denizlere ulaşmak için aktif dış politika izlediler. Savaş, barış ve antlaşmalar ekseninde devam eden ikili ilişkilerde 13 Haziran 1700 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile diplomatik safha sürecine girilmiş oldu. Ruslar, P.A. Tolstoy'u Osmanlı ülkesindeki ilk daimî elçi olarak görevlendirdiler.²

Bu gelişmenin ardından 1768-1774 savaşı Osmanlı-Rus ilişkilerini farklı bir boyuta taşıdı ve iki devlet arasındaki ilişkiler açısından bir dönüm noktası oldu.³ Savaştan galip çıkan Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nden pek çok alanda imtiyaz elde etti. Bunlardan ilki esasında Rusya ile birlikte Batılı devletleri de ilgilendiren Karadeniz, Boğazlar ve Tuna dahil olmak üzere Osmanlı sularında seyrüsefer yapılabilme izninin verilmiş olmasıdır. İkinci önemli husus, denizyolu ve karayolu ile gelen Rusyalı tacirlerin “en ayrıcalıklı ülke” haklarından yararlanabilecek olmasıdır. Bu madde ile birlikte Rusya artık İngiliz ve Fransız kapitülasyonlarının bütün haklarından yararlanmış olmaktadır. Bir diğer önemli kazanım ise Rusya'ya Osmanlı topraklarında istedikleri yerlere konsolos ve konsolos vekilleri atama

¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1987, s.117.

² Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Oluşumu-Tatbiki-Tahlili* Ankara 2006, s.2; Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s.256.

³ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğan Mızrak-Egemen Ç.Mızrak, İstanbul 2015, s.212.

yetkisinin verilmesiydi.⁴ Antlaşmanın ilgili maddesinde geçen ifadelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı ülkesinde bulunacak olan Rus konsoloslar tıpkı diğer devletlerin konsolosları gibi muamele görecektir.⁵ Antlaşmanın imzalanmasının ardından ilgili maddede geçen *âmme-i mevâki* tabirine göre Rusya, önemli gördüğü yerlere o bölgede ticaret yapan Rus tüccarların işlerine yardımcı olmak amacıyla hemen konsoloslar atamaya başlamıştır.⁶

Osmanlı ülkesinde görev yapacak Rus konsolosları ve vekilleri, diğer devletlerin konsoloslarının sahip olduğu haklara sahip olacaklardı ve aynı şekilde muamele görecektir. Bu husus, 1783 Ticaret Antlaşması maddelerinde de açıkça görülmektedir.⁷ Seksen bir maddeden oluşan söz konusu antlaşma, Rus konsoloslarını ilgilendiren maddelerin haricinde ticareti yapılacak mallar ve ticaret gemileri ile ilgili hükümleri içermekle birlikte antlaşmanın kırk yedi maddesi Fransız kapitülasyonlarından olduğu gibi aktarılmıştır. Bu husus göz önüne alındığında ilk Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşması'nın, 1740 yılında Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya tanınan kapitülasyonlar örnek alınarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu antlaşma aynı zamanda Rusya'nın Osmanlı ülkesinde gerçekleştirmek istediği ticari ve ekonomik faaliyetlerin, özellikle Karadeniz'de, niteliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁸

Yukarıda sözü edilen gelişmeler neticesinde Rusya'nın Karadeniz'e olan ilgisinin bir sonucu olarak Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasının ardından Rus ticaret gemilerinin burada seyrüsefer yapmaya ve bu seferlerini giderek sıklaştırmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Rusya ayrıca Karadeniz'e

⁴ Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.241; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V.Cilt Ankara 2007, s.109; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 26, Ankara 2002, s.526.

⁵ "Rusya devleti tarafından lâzım görülecek *âmme-i mevâki*'de konsoloslar ve konsolos vekillerinin ta'yinine Devlet-i Aliyyemiz canibinden ruhsat verilip dost olan sair düvelin konsolosları i'tibâr olundukları gibi merkumlar dahi mu'teber tutulalar ve işbu konsolos ve konsolos vekillerine ruhsat verile ki berâthi ta'bir olunur berât-ı pâdişâhânem ile müsellemler tercümânlar maiyyetlerinde tutup İngiltere ve Fransa ve sair milletlerin hizmetlerinde bulunan emsâlleri kâmyâb oldukları muâfiyâta bunlar dahi nâil ve kâmyâb olalar." Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C: I, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2018, s.390.

⁶ Resmî anlamda atanma nedenleri buldukları bölgelerdeki Rus tüccarların işleriyle ilgilenmek olsa da Rus konsolosları aslında devlet aleyhine faaliyetler ve reyayı isyana sevk edecek girişimlerde bulunmakla sorumlu tutuluyorlardı. Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, s.189.

⁷ Antlaşmanın kırk dokuzuncu ve elli dokuzuncu maddeleri arasında Rus konsolosları ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Serhat Kuzucu, "Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri" *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 35, S: 59, Ankara 2016, s.79. Antlaşma maddeleri için bz. Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C: II, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2018, s.388-412.

⁸ Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 30-31; İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, C: LIX, S: 225, Ağustos 1995, s.359.

kıyısı olan Osmanlı şehirlerine konsolos ve konsolos vekilleri atayarak bu şehirlerde hem ticari hem de siyasi faaliyetlerde bulunmuştur.

1. Rus Konsolosluğunun Tesisi ve Konsoloslar

Sinop erken dönemlerden itibaren Amasra ve Samsun gibi diğer kıyı kentleri ile birlikte Batılı tüccarlar ve kaptanlarca Trabzon, Kefe ve Tuna yolu üzerindeki uğrak kentlerden biri olarak bilinirdi. Strabon, Sinop'u diğerlerinden ayrı bir yerde konumlandırırken *dünyanın o kısmındaki kentlerin en önemlisi olduğunu ifade etmektedir.*⁹ Bahsi geçen kentler arasında Sinop'un hem Batı ticaretinin uğradığı bir pazar hem de Trabzon'a giden gemilerin sığınak noktası olmasından kaynaklanan özel bir konumu da bulunmaktaydı. Limanının korunaklı bir yapıda olması ve hem küçük hem de büyük gemilerin yanaşabilmesine uygun olması nedeniyle tercih edilmekteydi. Sinop'u değerli kılan bir başka nedense burada bulunan balığın bolluğu ve o çevrenin maden bakımından zenginliği idi.¹⁰

Sinop, özellikle korunaklı limanı sayesinde Karadeniz'de ticaret yapmak isteyen yabancı devletlerin de ilgi odağı olmuş; XIX. yüzyılda Karadeniz'de işlemeye başlayan yabancı devletlerin vapurlarının uğrak bir durağı haline gelmişti. Yabancı seyyahlar da Sinop hakkındaki görüşlerini dile getirirlerken limandan özellikle bahsetmişler, şehrin ticari ehemmiyeti için limanın özel bir konumda bulunduğunu yazmışlardır.¹¹ Sinop'un ticari potansiyelinin artması şehirde bulunan yabancı tüccarların sayısını arttırdığı gibi bu kişilerin işlerinin ve hukuki işlemlerinin yürütülmesine duyulan gereksinim şehirde konsoloslukların açılmasını da beraberinde getirdi.¹² Bu nedenle de Rusya, İtalya ve Fransa gibi pek çok devlet Sinop'ta konsolos veya konsolos vekili görevlendirmeye başladı. Bu ülkelerden biri olan Rusya, vatandaşlarının işlerini takip etmek üzere Sinop'a konsolos atayan ilk devletler arasındadır. Bu hususta kaynaklarda yer alan ve çalışmalarımız neticesinde tespit edilebilen Rusya'nın Sinop'a atadığı ilk konsolosa dair kayıtlar Osmanlı kaynaklarında 1785'li yıllara

⁹ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. Adnan Pekman, İstanbul 2000, s.22.

¹⁰ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s.616; *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, H.1299 (M.1882), Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, s.197; "Sinop hem doğa hem de insanlar tarafından çok güzel süslenmiştir. Çünkü bir yarımadaanın boynu üzerine kurulmuştur, berzahın her iki tarafında da iç ve dış limanları ve olağanüstü iyi palamut dalyanları bulunur." Strabon, *a.g.e.*, s.23.

¹¹ Özgür Yılmaz, "Fransız Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Başlarında Güney Karadeniz Limanları", *Mavi Atlas*, C: 7, S: 1, 2019, s.119-126.

¹² Daha önce de bahsedildiği üzere Sinop çok uzun zamandır Karadeniz limanları içerisinde öne çıkmış olan bir şehirdi. Cenevizliler döneminde de şehir bu özelliği ile ayrı bir yere sahipti. 1351 Laurentina haritası üzerinde Sinop'un üzerinde bir Ceneviz bayrağının bulunması her ne kadar Sinop'ta bu devirde bir konsolosluk bulunduğu dair ilk belgenin 1449 yılına ait olmasına rağmen bir Ceneviz konsolosluğu bulunduğu işaret etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere daha XIV. ve XV. Yüzyıllardan itibaren Sinop'ta konsoloslar bulunmaktaydı. Heyd, *a.g.e.*, s.616.

denk düşmesine rağmen yabancı kaynaklarda bu tarihin 1779 gibi daha erken bir tarihe götürüldüğü ve ilk konsolosun Gürcü asıllı Sergey Lazareviç olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Osmanlı kaynaklarında yer alan 1787 senesine ait bir kayıтта da Rusya'nın Sinop konsolosunun tutuklanarak kalede tutulmakta olduğu ve kendisine beş yüz kuruşun *atıyye-i hümayun* olarak verilmesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi konusu yer almaktadır.¹⁴ Rusya Sefareti'nden verilen 1802 tarihli bir takrirden ise Sinop'a bu tarihte yeni bir konsolos tayin edildiği ve bu defa dostluğa ve ahidname hükümlerine ters düşecek hal ve hareketlerden kaçınılması hususları yer almaktadır. Rusya Sefareti'nin Sinop'a 1802 senesinde özellikle bu şekilde bir talepte bulunarak yeni bir konsolos atamasının nedeni daha önce Sinop'a yapılan konsolos tayini üzerine şehirde yaşanan olaylardır.

Söz konusu takrirden geçmişteki olayın sebeplerine yer verilmezken, daha önceki yıllarda da Sinop'a bir konsolos atandığı ancak ahidname hükümlerine aykırı olmasına rağmen kendisine ve tercümanlarına karşı kötü muamelede bulunduğu iddia edilmektedir. Hatta konsolosun canına kastedildiği ve zorla kaleye nakledildiği aktarılmaktadır. Bu gelişmelerin yaşandığı esnada konsolosun hanesinin de yağmalandığı ve bu nedenle firar etmek zorunda kaldığı belirtilmektedir. Rusya ahkam defterlerinde yer alan bir kayıтта ise yaşanan bu olayın sebebinin yerel halktan bazı kimseler tarafından şehirde konsolos ikametini ve Rus bayrağı çekilmesini istememelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁵ Bu nedenle 1802 yılındaki konsolos ataması üzerine verilen

¹³ Abdullah Bay, "Güney Karadeniz'de Yeni Rus Politikası: Sinop'ta Rus Konsoloslğunun Açılması", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C: I, Sinop 2018, s.50.

¹⁴ BOA, C.HR 107/5308, 29 Safer 1202 (10 Aralık 1787). Söz konusu belgeden yaklaşık bir yıl sonraya tarihlenen bir başka kayıttan Rusya'nın Sinop konsolosunun Sinop kalesinde tutuklu bulunduğu anlaşılmaktadır. BOA, C.HR 110/5462, 29 Recep 1203 (25 Nisan 1789).

¹⁵ Sinop halkının konsolosa karşı olan bu tavrı daha önce şehirlerinde hiç konsolos görmemiş olmalarından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Ayrıca Sinop cizyedarı da konsolosa cizye vermesi noktasında sıkıştırmış ve bu konuda rahatsızlık vermiştir. Konsolos ve tercümanına karşı girişilen bu hareketin sorumlularının ise Kürkçüoğlu Abdullah, Beşlü Ağası, Kırmımlı Ekmekçi Süleyman ve Öküzoğlu Ali olduğu anlaşılmıştır. Sadarete kadar taşınan bu gelişmelerin ardından Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Sinop Mütessilimi Altıkulaçzade Hacı Hüseyin, Sinop kadısı ve Yeniçeri Ağası'na fermanlar gönderilerek olayın sona erdirilmesi istenilmiştir. Köse, *a.g.e.*, s. 194; Yine aynı kayıтта Küçük Kaynarca Ahidnamesinin on birinci maddesinde Osmanlı ülkesinde bulunan konsolos ve konsolos vekillerinin kendi padişahlarının alametlerini ve bayraklarını dıkebilecekleri maddesine göndermede bulunulmakla birlikte ticaret antlaşmasının yetmiş sekizinci ve yetmiş dokuzuncu maddelerinin uygulanması talep edilmektedir. Miray Kıyartunç, *85/3 Numaralı Rusya Ahkam Defteri'nin Değerlendirme ve Transkripsiyonu*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2013, s. 385; Sinop'ta Rus konsolosuna karşı gerçekleşen bu türden davranışın bir benzerine Ereğli'de rastlanılmaktadır. Konsolos olarak Ereğli'ye giden Louis Allier, orada şehrin idarecisi İbrahim Bey tarafından iyi bir şekilde karşılanmamış ve Ereğli'de bir tutuklu gibi muamele görmüştür. Bunun üzerine kendisi 1803 senesinin Aralık ayında bir Rus gemisi ile İstanbul'a

takririn sebebi anlam kazanmakta ve yeni atanan konsolos özelinde bu tarz olayların yaşanmaması için sefaretten bu yönde bir yazı kaleme alındığı anlaşılmaktadır.¹⁶

Daha önce ifade edildiği üzere yabancı kaynaklarda Sinop'taki ilk Rus konsolosunun 1779 senesinde göreve başladığı belirtilmektedir. Ancak yukarıda bahsedilen takirde yer alan bilgilerden ilk konsolosun atanmasının ardından yaşanan olayların 1784/1785 senesinde gerçekleştiği ifade edilmekte ve buradan hareketle Osmanlı kaynaklarında Sinop'ta görev yapan ilk Rus konsolosunun 1784/1785 yıllarında görev yaptığı bilgisi anlam kazanmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa da meşhur *Tarih-i Cevdet* isimli eserinde H.1199 (M.1784/85) tarihindeki olayları aktarırken “*Rusyalunun ilhah ü ibrâmına mebni akdemce Sinop'a Rusya konsolosu nasb olup...*” ifadesiyle yine yukarıda işaret edilen tarihlerde Sinop'ta bir Rusya konsolosunun bulunduğunu aktarmaktadır.¹⁷ Bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde konsolosun atanmasının üzerinden çok zaman geçmeden söz konusu olayların yaşandığı da anlaşılabilir.

1802 senesinde Sinop'a atanan Rus konsolosu hakkında Fransız kaynaklarında da birtakım bilgiler yer almaktadır. Fransız Sinop konsolosu Pascal Fourcade üzerine yapılan bir çalışmada, Fransız konsolosun 1803 yılında Sinop'a geldiği ve bu esnada orada bir Rus konsolosunun bulunduğu belirtilmektedir. Söz konusu çalışmada, şehirde görev yapmakta olan Konuchenco adındaki bu Rus konsolosun Sinop'a atanan ilk Rus konsolos olup olmadığı hakkında kesin bir sonuca ulaşılamamış ancak daha sonra yapılan bir değerlendirmede, Fransız konsolosun verdiği raporda, Rus konsolosunun 1803 tarihinde Sinop'ta yapmış olduğu on sekiz aylık hizmetleri hakkında Tayyar Paşa ile görüştüğü bilgisinden hareketle konsolosun yaklaşık Mart 1802 tarihinde Sinop'a atanmış olabileceği aktarılmaktadır.¹⁸

Konuchenco'nun ardından tespit edilebilen bir sonraki Rusya temsilcisinin Sinop'a görevlendirilmesi 1830 tarihine denk gelmektedir.¹⁹ Bu tarihte görevlendirilen kişi yeni bir konsolos atanıncaya kadar Sinop ve ona bağlı iskelelerdeki Rus tüccar, kaptan ve diğer kimselerin işlerini takip etmekle

kaçmıştır. Özgür Yılmaz, “Trabzon'da Fransız Varlığı'nın İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Duprè'nin Trabzon Konsolosluğu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 11, S: 21, 2016, s. 93.

¹⁶ BOA, C.HR 163/8149, 7 Rabiulahir 1217 (7 Ağustos 1802).

¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C: III, Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2018, s.139.

¹⁸ Özgür Yılmaz, “Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809)”, *Cahiers Balkaniques*, 42/2014, s. 13,27.

¹⁹ Bir önceki konsolosun ardından yeni bir konsolos atanması uzunca bir süre sonra gerçekleşmiştir. Rusya'nın Sinop'a olan ilgisi ve orada konsoloslar aracılığı ile var olma isteği göz önüne alındığında bu durum şaşırtıcı gelmektedir. Ancak 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşlarının yarattığı siyasi gerginliğin diplomatik açıdan da etkileri olduğu düşünülmektedir.

görevlendirilen ve konsolos vekili unvanıyla anılan Oluzer Pol Ceyani'dir.²⁰ Mösyö Ceyani'nin Sinop'ta ne kadar süreyle görev yaptığı hakkında kesin bir tarihe ulaşmak mümkün olamamışsa da kendisinden sonraki konsolos atanmasının 1839 senesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu tarihte Sinop'a yeni bir konsolos atanmasının nedeni Sinop'ta mevcut bulunan Rusya konsolosunun vefat etmesi ve bir süredir yerine kimsenin atanmamış olmasıdır. Bu durum Sinop iskelesine gelen Rus tüccarların işlerinin aksamasına neden olmuş ve bir temsilci atanması zaruri görülmüştür. Bu nedenle Sinop'ta ikamet eden Toskana tüccarlarından Toskanalı Mikel adındaki şahıs Rusya Devleti tarafından Sinop'a konsolos vekili olarak atanmıştır.²¹

Mösyö Mikel'in Sinop Rus konsolos vekilliğine atanmasının ardından uzun süre burada görev yaptığı anlaşılmaktadır. Hatta 1856/1857 yıllarında kendisinin yeniden Sinop'taki Rus tebaasının ve tüccarının işleriyle ilgilenmek üzere konsolos vekili olarak atandığına dair kayıtlar mevcuttur.²² Mösyö Mikel'in hali hazırda konsolos vekilliği görevini yürütürken tekrar aynı göreve atanması şaşırtıcı olsa da Sinop'a konsolos vekili olarak atandığı 1839 tarihinden sonra bir başka kişinin bu göreve getirildiğine dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Bu durumun 1853 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan Kırım Savaşı'ndan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Savaş yıllarında kopan siyasi ilişkilerin savaş sonrasında tekrar canlanmış olması ve bu nedenle Mösyö Mikel'in yeniden konsolos vekili olarak atanmış olması muhtemel görünmektedir.²³

Mösyö Mikel, ölüm tarihi olan 1867 yılına dek bu görevini sürdürmüştür. Mösyö Mikel'in ölümünün ardından yerine bir başkası atanıncaya kadar Rusya Devleti'nin Sinop temsilciliği üzerinde oğlu Mösyö Ecaniyo'nun iddiaları bulunmaktadır. Bu konuda Mösyö Ecaniyo'nun Rusya konsolos vekilliği iddiası bulunsa da vilayet ve mahallince bu hususta resmî bir emir ve kayıt bulunmaması idarecileri zor durumda bırakmıştır. Mösyö Ecaniyo'nun aynı zamanda İtalya Devleti konsolos memurluğu görevinde bulunması da durumu daha karışık hale getiren etkenlerden birisi olmuştur.²⁴ Bu hususta gerçekleştirilen yazışmalarda, Mösyö Ecaniyo'nun Rusya Devleti konsolos vekilliği iddiası için nasıl bir tutum sergileneceği sorulmuştur. Kastamonu Vilayeti'ne Hariciye Nezareti'nden verilen cevapta ise bir ecnebi memurun memuriyeti hakkında resmî kayıtların olması gerektiği, aksi taktirde memuriyetinin kabul edile-

²⁰ Sabina Jumabayewa, *91/9 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve İncelenmesi*, Kırklareli Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2016, s.55.

²¹ BOA, C.HR 111/5549, 24 Safer 55 (9 Mayıs 1839).

²² BOA, İ.HR 138/7186, 23 Rabiulevvel 1273 (21 Kasım 1856)., BOA, A. AMD 74/10, 29 Zilhicce 1273 (20 Ağustos 1857).

²³ BOA, HR. MKT 447/1, 12 Safer 1280 (29 Temmuz 1863).

²⁴ BOA, HR. MKT 656/14, 21 Mayıs 1285 (2 Haziran 1869).

meyeceği aktarılmıştır. Bu nedenle de Mösyö Ecaniyo'nun hangi devlet konsolosluğu vekaleti için resmî kayıtları bulunuyor ise o şekilde memuriyetinin tanınması, kendi iddiası olan Rusya Devleti konsolos vekilliğinin tanınmaması bildirilmiştir. Aynı zamanda şahsın görev yaptığı yerde iyice takip edilmesi, uygunsuz bir harekette bulunmaması da özellikle belirtilmiştir.²⁵ Tüm bu yazışmalar devam ederken bu tarihlere denk gelen bir konsolos ataması bulunmamasından yeni bir Rus konsolos görevlisi atanıncaya kadar Mösyö Ecaniyo'nun Rus konsolos vekili gibi davranmış olduğu ve Rusya Devleti'ne hizmet etmiş olması ihtimal dahilindedir.

Mösyö Mikel'in vefatının ardından yaşanan bu gelişmelerin sonrasında Rusya Sinop konsolos vekilliği görevine Mösyö Yerebka atanmıştır. Mösyö Yerebka'nın kesin olarak hangi tarihten itibaren Sinop'ta Rus konsolos vekili sıfatıyla göreve başladığı tayin edilememekle birlikte 1873 senesinin Temmuz ayında vefat ettiği bilinmektedir. Kendisinin vefatının ardından ise bu görevi Rusya tebaasından Mösyö Domino üstlenmiştir.²⁶

Altı sene boyunca Sinop'ta Rusya'nın konsolos vekilliği görevini yürüten Mösyö Domino'nun ardından ise bu makama Mösyö Katof tayin olunmuştur.²⁷ Katof'un ardından ise Mösyö Nikolas Sofhati bu görevi üstlenmiştir.²⁸ Mösyö Sofhati'nin bu görevden önce de yıllarca Osmanlı ülkesinde farklı yerlerde görev yaptığı kendisine takdim edilen üçüncü rütbe mecidi nişanından anlaşılmaktadır.²⁹ 1900'lü yıllara gelindiğinde bu defa Sinop'ta Rusya konsolos vekilliği görevinde Mösyö Guidici isimli şahsın bulunduğu anlaşılmaktadır. Mösyö Guidici Sinop'ta aynı zamanda vekaleten Amerikan menfaatlerini takip etmekle de görevlendirilmiştir.³⁰

I. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde, Rusya Sinop'ta temsilci buldurmaya devam etmiştir. Hatta 1912 senesinden itibaren Sinop'ta Rus konsolos vekilinden başka ecnebi bir memur bulunmamaktaydı.³¹ Rusya'nın ise 1914 senesinde konsolos vekilliği görevini Mösyö Covvih üstlenmekteydi. Tespit edilebilen kaynaklarda sebepleri belirtilmezken Mösyö Covvih'in merkez vilayete aldırılmış olduğu ve buradan da Ankara Vilayeti'nin Çorum Sancağı'na gönderilmesinin uygun görüldüğü bilgisine yer verilmiştir.³² Ancak daha sonraki

²⁵ BOA, HR. MKT 656/14, 9 Haziran 1285 (21 Haziran 1869).

²⁶ BOA, HR. MKT 795/82, 14 Cemâziyelevvel 1290 (1 Temmuz 1873).

²⁷ BOA, İ. HR 280/17237, 23 Şaban 1296 (12 Ağustos 1879).

²⁸ BOA, İ. HR 322/20822, 14 Muharrem 1309 (20 Ağustos 1891).

²⁹ Osmanlı ülkesinde görev yapmakta olduğu süre yirmi beş yılı aşkındır. BOA, HR. TH 111/109, 17 Muharrem 1309 (23 Ağustos 1891); BOA, İ. HR 322/20822, 14 Muharrem 1309 (20 Ağustos 1891).

³⁰ BOA, HR. HMS. İŞO 195/4, 22 Muharrem 1327 (13 Şubat 1909); BOA, HR. HMS. İŞO 77/20, 23 Teşrin-i Sani 1325 (5 Şubat 1910).

³¹ BOA, HR. HMS. İŞO, 221/77, 14 Muharrem 1330 (4 Ocak 1912).

³² BOA, DH. ŞFR 443/93, 26 Teşrin-i Evvel 1330 (8 Kasım 1914); BOA, DH. ŞFR 451/69, 18 Teşrin-i Sani 1330 (1 Aralık 1914). Her ne kadar konsolosun merkez vilayete alınmış olsa

yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla aradan birkaç yıl geçmiş olmasına rağmen Mösyö Covvih henüz istenilen yere gitmemiştir. Dahiliye Nezareti'ne çekmiş olduğu telgrafta da kendisinin Çorum'a gideceğinin bildirildiği ancak elli yaşını geçtiğini bu nedenle de yaşlılığı ve rahatsızlığı nedeniyle bir süre daha gidişinin ertelenmesini talep etmiştir.³³

2. Rus Konsolosların İdareciler ve Yerel Halk İle Münasebetleri

Rusya Devleti'nin XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Sinop'a atamış olduğu konsoloslardan anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılda Sinop Rusların yoğun ilgisine mazhar olmuştur. Sinop'ta bulunan Rus konsolos ve vekilleri buradaki işlemleri yürütebilmeleri için yanlarında tercüman ve kavas gibi konsolosluk görevlileri de bulundurmaktaydılar. Aynı zamanda Osmanlı limanlarına uğrayan buharlı nakliye gemi şirketlerinin her geçen gün artıyor olması birçok alanda değişikliği de beraberinde getirmekteydi. Tüm bu değişimlere paralel olarak aralarında Sinop'un da bulunduğu liman kentleri gelişmeye başlamıştı.³⁴ Bu gelişme ile birlikte pek çok gemi kumpanyası Karadeniz liman kentlerinde acenteler açmıştı. Bu bağlamda önde gelen Rus vapur kumpanyaları arasında yer alan Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (Ropit) 1862 senesinde Karadeniz'deki etkinliğini arttırmak için Sinop'ta bir acente teşkil etmişti. Bununla da yetinmeyen Ruslar, daha sonraki yıllarda Sinop'ta bir posta ofisi de açmışlardır.³⁵

Tüm bu gelişmeler bir arada değerlendirildiğinde, Sinop'ta bulunan Rusların sayısının ve ticari etkinliklerinin gün geçtikçe arttığı anlaşılmaktadır. Sinop'ta görev yapan Rus konsolos ve vekilleri görünüşte buraya gelip giden tüccarların ve yine kendi vatandaşlarının işleriyle ilgilenmekteyken pek çok farklı konuda da devletin iç işlerine karışma derecesine varan müdahalelerde

da ailesi henüz Sinop'tan ayrılmamıştır. Ancak Sinop'ta ikamet etmekte oldukları evin kira olmasından dolayı Kastamonu Valisi ailenin durumunun ne olacağı konusunda tereddüte düşmüştür. Bu nedenle konsolosun ailesinin başka bir mahalle nakledilmesinin ve binanın mühürlenmesinin gerekip gerekmediği konusunu merkeze danışmıştır. *BOA*, DH. ŞFR 448/17, 1 Teşrin-i Sani 1330 (14 Kasım 1914).

³³ *BOA*, DH. EUM. 5 ŞB 4/44, 14 Teşrin-i Sani 1333 (14 Kasım 1917).

³⁴ Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajiri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, İstanbul 2015, s.26.

³⁵ Rus Posta İdaresi ve Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (Ropit) arasında imzalanan anlaşmalar sonucunda Osmanlı topraklarında kumpanyanın ofisleri ihdas edilmeye başlanmıştı. 1857 yılında İstanbul ofisinin açılmasının ardından Ropit, 1857-1868 yılları arasında posta taşımacılığını kendi bünyesinde yürütmüş, bu tarihten 1914 tarihine değin ise Rus Posta İdaresi adına yürütmüştür. İstanbul dışında şirket, 1857 yılında Samsun, Selanik, Trabzon, İzmir, İskenderun, Mersin, Yafa, Kudüs ve Beyrut'ta, 1860 yılında Ordu, Hayfa ve İnebolu'da, 1863 yılında da Sinop ile birlikte Giresun'da posta ofisleri kurmuştur. Daha sonraki yıllarda Rize ve Çanakkale gibi şehirlerde de ofisler açan şirket, Osmanlı topraklarında önemli bir oranda posta ağına sahip olmuştur. Mesut Karakulak, *Osmanlı Sularında Rus Vapurları Buharlı Çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)*, Ankara 2020, s.80, 185.

bulunmaktan geri kalmamışlardır. Bu bağlamda hem konsolos ve konsolos vekilleri hem de yanlarında çalışan kişiler pek çok kez yerel yöneticiler ve halk ile karşı karşıya gelmişlerdir.

Osmanlı tebaasından olan ve Rusya Devleti'nin Sinop konsolos vekili maiyetinde imtiyazlı tercüman olarak görev yapan Mark Markopolo Efendi'nin ikamet ettiği hane hakkındaki yazışmalar bu hususa örnek teşkil eder niteliktedir. Markopolo Efendi'nin tercümanlık görevinin dışında Sinop Limanı'na gelen Rus vapurları için acente hizmeti verdiği de bilinmektedir.³⁶ Rus vapurlarının hava muhalefeti nedeniyle veya alışılmışın dışında bir ticaret için nadiren Sinop Limanı'na geldikleri buna rağmen Sinop'ta daimî surette bir acentenin açılması dikkat çekmiştir. Acentelik hizmeti sunan Rum milletinden ve Osmanlı tebaasından olan bu kişinin pazar günleri ve yortu günlerinde sahilde bulunan hanesindeki direğe Rusya bandırası çekmesi ve burada ücret karşılığında Osmanlı postası vasıtasıyla kişilerin mektuplarını alıp göndermesi de mahalli yetkililer tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu nedenle bu kişinin hiçbir hak ve salahiyeti olmadığı halde bu şekilde posta işletmesi hususu defalarca Postahane-i Amire'den sorulmuştur.³⁷

Mark Markopolo'nun hanesiyle ilgili kısım da yine yukarıda bahsedilen konuyla ilgili olarak yazışmalara konu olmuştur. Bu hanenin şahsın kendisine ait bir ikametgâh mı yoksa idarehane mi olup olmadığı merak edilen bir husus olmuştur. Bu konuda yapılan araştırmalar neticesinde tercümanın kendisine mahsus hanesinin Sinop kasabasının Varoş Mahallesi'nde ve Zeytinlik istikametinde olduğu tespit edilmiştir. Markopolo Efendi'nin de birkaç yıl evvel eceliyle vefat ettiği ve bu nedenle Rus vapurları acenteliğini yine Osmanlı tebaasından ve Rum milletinden olan biraderi Hristo Markopolo'ya verdiği anlaşılmıştır. Hristo Efendi'nin ise acente işlerini Hacı Hasan Efendi'nin idaresi altında ve Yorgi adında bir şahsın işlettiği kahvehanenin üst katında bulunan bir odada yürüttüğü tespit edilmiştir. Ancak yine de sahilde bulunan hanenin önündeki direğe pazar ve yortu günlerinde Rus bandırası çekildiği anlaşılmış ve bu hususta yapılması gerekenler için valilikten Hariciye Nezareti'ne yazı kaleme alınmıştır.³⁸

Bu duruma benzer bir husus da Rus konsolos vekilinin Sinop'ta ikamet etmekte olduğu hanenin kirası üzerine ortaya çıkmıştır. Konsolos vekilinin aylık yüz kuruş kira karşılığında oturmakta olduğu hane, Hayriye tüccarlarından

³⁶ *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, H.1299 (M.1882), Kastamonu, s.195.

³⁷ *BOA*, HR. TH 216/23, 19 Kânûn-ı Sâni 1314 (31 Ocak 1899).

³⁸ *BOA*, HR. TH 216/23, 11 Ağustos 1314 (23 Ağustos 1898). Bu yazışmaların üzerinden dört yıl kadar geçmiş olsa da Rus vapurlarının şehirdeki acentelik işlemlerini halen Hristo Markopolo'nun yürütmekte olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu şahıs aynı zamanda Sinop'ta posta alıp gönderme işlemlerine de devam etmektedir. Ancak yerel yöneticiler bu kişinin uygunsuz davranış sergilediği ve bir olay çıkarma ihtimalinin de çok uzak olmadığı konusunda merkezi bilgilendirmişlerdir. *BOA*, DH. ŞFR 288/56, 18 Haziran 1318 (1 Temmuz 1902).

Sadullah Efendi'ye aittir. Kira kontratının bitmesinin ardından konsolos vekili ve Sadullah Efendi arasında kira bedeli yüzünden bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Sadullah Efendi kontratın yenilenmesi şartı olarak kiranın iki yüz elli kuruşa çıkarılmasını aksi halde evin boşaltılmasını talep etmektedir. Bu durumun konsolos vekiline defalarca iletilmesine rağmen kira artışının olmadığı gibi hanenin de boşaltılmadığı gerekçesi ile Sadullah Efendi şikayetçi olmuştur. Rusya Sefareti'nin de olaya dahil olduğu bu hususta sefaret, bu işi Osmanlı makamlarına bırakmış ve hanenin kirasının iki yüz elli kuruşa çıkarılarak konsolos vekilinin bu ücret üzerinden kirasını ödememesi durumunda haneden çıkarılması yönünde karar verilmiştir.³⁹

Sinop halkının Rus konsoloslarına karşı olan tutumları ilk konsolosun atandığı tarihte kendisini göstermiş ve neredeyse devletlerarası bir krize neden olacak düzeyde vuku bulmuştu. Şehirde bir konsolos bulunmasını istemeyen halk, konsolosun hanesine saldırmış ve hatta konsolosun canına kastetmişlerdi. Yaşanan bu olayların ardından çok geçmeden yine konsolosa karşı benzer bir şekilde muamelede bulunulduğu konsolosun kendisi için sebze yetiştirmek üzere kiraladığı bir bahçe üzerine çıkan anlaşmazlıkta kendini göstermektedir. Ahalinin şehirdeki konsolos ve tercümanlarına karşı olan tutumları olumsuz bir yönde devam ederken konsolosun hususi ihtiyacı için bir bahçe kiralaması bazı kimseler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Ancak durumun sadarete bildirilmesi üzerine Sinop Muhafızı Hacı Ali konsolosu rahatsız edenlere karşı gereken önlemleri almıştır.⁴⁰ Bu sayede olaylar daha fazla büyümeden çözüme kavuşturulmuştur.

Sinop'ta Rus konsolos vekilleri ile mahalli halk arasında çıkan bu türden anlaşmazlıkların yanında bazı durumlarda yerel yöneticilerle de sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Bu türden olaylara Sinop kaymakamı Ragıp Paşa'nın⁴¹ Sinop Rusya konsoloshanesine bandıra çekildiği zaman selamlamaması örnek olarak gösterilebilir. Ragıp Paşa'nın Rusya bandırasını selamlamaması Trabzon'da bulunan Rus konsolosu tarafından gündeme getirilmiş ve Sinop konsolos vekili tarafından da bu konuda Osmanlı makamlarından bir cevap talep edilmiştir. Trabzon Rusya konsolosu tarafından Trabzon Valisi'nden Kastamonu Valisi aracılığı ile Sinop kaymakamına tembihatta bulunulması talep edilmiştir. Ancak Rusya konsoloslarının bu girişimi de sonuçsuz kalınca bu defa Rusya Sefareti

³⁹ BOA, A. MKT 107/49, 4 Safer 1264 (11 Ocak 1848).

⁴⁰ Köse, *a.g.e.*, s.195.; Ahmet Marancı, *86/4 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*, Kırklareli Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2017, s.102.; BOA, C.HR, 183/9108, 9 Şaban 1200 (7 Haziran 1786).

⁴¹ Ragıp Paşa, kendisinden önceki Sinop Kaymakamı Tufan Paşa'nın uygunsuz hareketlerinden dolayı görevinden azledilmesi üzerine Sinop kaymakamlığına tayin olunmuştur ve yaklaşık iki ay sonra da buradaki görevine başlamıştır. Görev yapmış olduğu süre zarfında halk kendisinden memnun kalmıştır. BOA, İ.DH, 355/23396, 25 Muharrem 1273 (25 Eylül 1856).; BOA, A.MKT.UM 261/29, 21 Rebiülevvel 1273 (19 Kasım 1856).; BOA, A.MKT.NZD 236/4, 21 Muharrem 1274 (11 Eylül 1857).

aracılığı ile durum üst makamlara taşınmıştır. Sinop kaymakamının bu hareketi sefaret tarafından dik başlılık olarak tanımlanırken, Osmanlı Devleti'nin adil ve hakkaniyetli yönetimine yakışır bir biçimde özür dilenmesi noktasında kaymakamın görevden azledilmesi gündeme getirilmiştir.⁴² Her ne kadar bu olay Sinop cihetinde yaşanmış olsa da sınırlarının ötesine taşmış, önce Trabzon Rusya konsolosuna olaya dahil olmuş sonrasında ise Rusya Sefareti'nin gündemine gelerek devletlerarası bir durum halini almıştır. Sorunun daha fazla büyümesinin istenmemesi ve hemen çözüme kavuşturulması arzusundan olsa gerek, sefaret tarafından iletilen talep kabul edilmiş ve Sinop kaymakamı Ragıp Paşa görevden alınarak Varna Muhafızlığı'na atanmış, yerine ise eski Saruhan Kaymakamı Aziz Efendi tayin olunmuştur.⁴³

Rusya bandrasının çekilmesi konusunda yaşanan bu gelişmelerle birlikte konsolos için kaleden top atışı yapıp yapılmaması hususunda da sorunla karşılaşmıştır. Bu defa top atışı yapıp yapılmayacağı konusu üst makamlara danışılmış ve bu konuda görüş istenilmiştir. Yapılan yazışmalar neticesinde top atışı yapılabileceği ve kaymakamın bu gibi konulardan dolayı görevden azledildiği, bu nedenle de artık bu konudaki yazışmaların bir hükmü kalmadığı bildirilmiştir.⁴⁴

Rus konsolos yetkililerinin Sinop'ta görev yaptıkları süreler içerisinde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ettiği ve yerel halka karşı yetki ve sorumluluklarının dışında tavır sergiledikleri de kayıtlara geçmiştir. Mösyö Mikel, Sinop'ta görev yapmakta olduğu yıllarda şehir sakinlerinden ve Osmanlı tebaasından olan kişileri kanunlara aykırı olduğu halde kendi filikasıyla karantina memurlarına haber vermeksizin firar etmelerine yardımcı olmuş ve İstanbul'a göndermiştir. Bu kişilerin vergi borçlarının olması ve tezkirelerinin bulunmaması sorunun ciddiyetini daha da artırmıştır. Bu nedenle yaşanan bu

⁴² BOA, HR. TO 286/37, 15 Haziran 1273 (27 Haziran 1857).

⁴³ Varna Muhafızlığı görevini yürütmekte olan Aziz Paşa Varna'nın hava şartlarından duymuş olduğu rahatsızlık nedeniyle istifa etmişti. Sinop'ta yaşanan olaylar üzerine de Sinop kaymakamı Ragıp Paşa bu göreve getirilmiştir. BOA, İ. DH 383/25310, 22 Zilhicce 1273 (13 Ağustos 1857).

⁴⁴ BOA, HR. MKT 203/47, 4 Muharrem 1274 (25 Ağustos 1857).; BOA, HR. MKT 205/77, 17 Muharrem 1274 (7 Eylül 1857). İmparatorluğun en eski zamanlardan itibaren top atışıyla yapılan kutlamalar merasimlerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda Cülüs-ı Hümayun merasimleri, kandiller, fetihler gibi farklı olaylara ait merasimler için top atışı yapılabildiği gibi, yabancı hükümdar ve elçiler için de top atışı yapılabilmekteydi. Bir elçi Osmanlı Devleti'nde bir mahalle atandığında oraya varınca top atışı ile karşılanırdı. Yapılacak atışların sayısı da birtakım atanan kişinin sıfatına göre değişiklik göstermekteydi. Örneğin, orta elçiye on beş, küçük elçilere sefir müsteşarlarına on üç, maslahatgüzarlara, elçi vekili tayin olunanlara on bir, sefaret başkatiplerine dokuz, başşehbenderlere yedi, şehbender vekillerine beş adet top atışı yapılmaktaydı. Şakir Batmaz, "Osmanlı Devleti'nde Bir Merasim Kaidesi Olarak Topla Selamlama (1800-1919)", *Bilimname*, XII, 2007/1, s.187,197.

olay Rusya Sefareti'ne de rapor edilmiş, konsolos vekilinin görevini suiistimal ettiği ve bu durumun kabul edilemeyeceği özellikle bildirilmiştir.⁴⁵

Tüm bunların yanında Rus konsoloslarının şehirdeki diğer konsoloslarla ilişkileri de sorunlu olmuştur. Özellikle Fransız konsolosuyla olan münasebetleri problemlili bir düzlemde gerçekleşmiştir. 1803 yılında Sinop'ta göreve başlayan Fransız konsolosu Fourcade'nin aktardıklarına göre karşılaştığı en önemli zorluklardan birisi Rus konsolosu Konuchenco'nun çevirmiş olduğu entrikalardır. Bu hususta Fransız konsolosun Rus konsolos hakkında yapmış olduğu şu değerlendirme konu hakkında önemli ipuçları taşımaktadır.

“Karadeniz kıyılarına Fransa ile Anadolu arasında ticari ilişkileri kurmak için gönderilen ben, Osmanlılar ile olan tüm ilişkilerimi iyi karşılanmayı hak edecek derecede bir barış görevlisi olarak ılımlı ve saygılı şekilde yürüttüm. Rus konsolosu ile dost bir ülkenin konsolosu ve ticari refahın bizim Karadeniz'de kurabileceğimiz müesseselere bağlı olduğunu bana gösterecek bir görevli gibi yaşamak isterdim. Ama Rus konsolosunun aynı fikirleri paylaşmadığını anlamam uzun sürmedi.”⁴⁶

Elbette, Fransız konsolosun bu gözlem ve düşünceleri kendi ülkesinin menfaatleri çerçevesinde şekillenmiş ve kendi tecrübelerinin bir ürünüdür. Bu nedenle münferit bir olay üzerinden değerlendirmek çok doğru olmamakla birlikte Rusların Sinop'taki tüccarlarının işleriyle ilgilenmelerinin haricinde farklı emelleri olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda Rus konsoloslarının Sinop'ta bulunan Rumlara karşı olan tavırları ve onlar arasından Rus tabiiyeti iddiasında bulunanlara vermiş oldukları destekler, Fransız konsolosun haklılık payını arttıran unsurlar arasında görülebilmektedir.

Her ne kadar yukarıda örneklerine yer verildiği üzere Sinop'taki Rus konsolos vekillerinin yerel yöneticiler, Sinop halkı ve hatta şehirdeki diğer konsoloslarla aralarında birtakım anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanmış olsa da iyi hizmetlerinden dolayı nişan ve madalya ile taltif edilen görevlilere rastlamak

⁴⁵ Uzun zamandır takip edilmekte olan uygulamaya göre Sinop'a sefer yapmakta olan gemiler limana gelip demir attıklarında yolcular kayıkçılar vasıtasıyla kıyıya taşınmakta ve mürur tezkireleri kontrol edilmekteydi. İzni bulunmadığı halde yola çıkmış olanlar ise tespit edildiklerinde yetkili mercilere teslim edilmekteydi. Ancak konsolos vekili bu usule aykırı davranarak tezkiresi olmayan kişileri Avrupa'dan gelen ecnebi vapurlarına bindirerek kaçmalarına yardım etmekteydi. Bahsi geçen olayda ise mart ayının on sekizinci çarşamba günü saat on bir sularında vergi ve askerlik borcu olan Osmanlı tebaasından yedi kişinin Nemçe vapuru ile kaçmasına yardımcı olmuştur. *BOA*, HR. SYS 1362/44, 21 Şaban 1277 (4 Mart 1861).

⁴⁶ Fransız konsolosunun burada ifade ettiği düşünceler Rus konsolosun kendisini pek çok konuda engellediği, Tayyar Paşa ile görüşmesini istemedi ve Tayyar Paşa sonrasında Anadolu'da çıkan kargaşada Sinop'a sığınan dört bin kadar Müslim-gayrimüslim arasında Rus konsolosunun propaganda yaptığı ve onları Kırım'a gitmeleri hususunda desteklediğidir. Yılmaz, *a.g.m.*, s. 4,6,14.

da mümkündür. 1883 yılında Sinop'ta Rusya konsolos vekilliği görevinde bulunan Mösyö Katof ile tercümanlık görevinde bulunan Yanko Efendi bu kişiler arasında gösterilebilir. Yerel yönetim ile uyumlu çalışmalarından dolayı Mösyö Katof dördüncü, Yanko Efendi ise beşinci rütbeden birer kıta mecidi nişanı ile taltif edilmişlerdir.⁴⁷ Diğer taraftan Rusya Devleti de Sinop Rusya konsoloshanesinde kavalık görevinde bulunmuş olan Mustafa Ağa'ya bir tarafında Çar'ın tasviri bulunan gümüş bir madalya hediye etmiştir.⁴⁸

3. Rusların Rumlara Yönelik Siyasetleri ve Rus Tabiiyetine Geçen Sinoplular

Osmanlı-Rus ilişkilerinin dönüm noktalarından birisini teşkil eden Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilgili en çok tartışılan konulardan birisi Rusya'nın bu antlaşma ile birlikte Ortodoks Rumları/Hristiyanları himaye etme hakkı kazandığıdır. Köse, bu hususta antlaşmanın 7, 14, 16, 17 ve 23. maddeleri üzerinden yapılan değerlendirmelerle Ruslara bu yönde bir hak verildiğinin anlaşılmasının doğru olmadığını ifade etmekle birlikte Rusya'nın korumakla mükellef olduğu Osmanlı Devleti tebaası olan Ortodokslar değil, inşa edilecek olan kiliseler olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Ancak Ruslar bu yolla Osmanlı ülkesinde yaşayan Rumlara yakınlık duyduklarını belli etmekteydiler. Aynı zamanda Rusların bu yönde girişimlerde bulunmaları ve İstanbul'da bir kilise inşasına vesile olmaları onları Rumlara nezdinde övgüye layık kılmaktaydı.⁵⁰

⁴⁷ BOA, İ.HR 290/18231, 13 Temmuz 1299 (25 Temmuz 1883.); BOA, HR. UHM 234/76, 8 Kânûn-ı Evvel 1299 (20 Aralık 1883).

⁴⁸ BOA, DH.MKT 263/44, 18 Muharrem 1312 (22 Temmuz 1894).

⁴⁹ Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanlar, dini yaşantıları ve kilise ile beraber Osmanlı Devleti'nin korumasında bulunmaktadır. Bu da Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Hristiyanların ikinci bir koyucusu olmadığı anlamına gelmektedir. Rusya ile ilgili olan, onlara verilen imtiyaz anlaşmada da belirtildiği üzere Rusya'nın İstanbul'da Galata tarafında Beyoğlu'nda işlek bir yol üzerinde bir kilise inşa edecek ve Rus-Grek kilisesi adıyla ibadete açılacaktı. İstanbul'daki Rus görevliler de bu kilise ile ilgili bir istekte bulduklarında Osmanlı Devleti bu talepleri dikkatle karşılayacaktı. İstanbul'un fethedildiği tarihten itibaren kilise bina edilmediği göz önüne alındığında bu Ortodoks Rumlara/Hristiyanların nazarında önemli bir gelişmeydi. Bu nedenle de Rusya'nın himayesinde olan Rumlara değil, bu kiliseydi. Köse, *a.g.e.*, s.140, 207; Roderic H. Davison da bu konuda Rusların 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Galata'da bir kilise inşa etme hakkına sahip olduğunu belirtirken, kilisenin İstanbul'da bulunacak olan Rus elçisinin himayesi altında olacağını belirtmektedir. Ayrıca daha sonraki yıllarda Osmanlı sultanlarının hakimiyetinde bulunan Rumlara da himaye etme gibi daha geniş kapsamlı bir iddianın temelini oluşturmuştur. Roderic H. Davison, "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol: 42, No: 1, 1979, 46. Roderic H. Davison'un yine bu konuda yapmış olduğu detaylı çalışması için bk: Roderic H. Davison, "Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, Vol: 35, No: 3, Sep., 1976, ss.463-483.

⁵⁰ Köse, *a.g.e.*, s.206.;

Daha sonraki yıllarda da Ruslar, konsolosları aracılığıyla özellikle Osmanlı tebaası olan Rumlar üzerinde hakimiyet kurmak istemişler ve bu yönde faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. Konsoloslar atandıkları yerlerde propaganda vasıtasıyla topraksız ve fakir halkı Rusya'ya göç ettirmek için mücadele etmişlerdir. Sinop'taki konsolosları aracılığı ile de şehirde bu yönde girişimlerde bulunmuşlar, Kırım yarımadasındaki yeni kurulan şehirlere nüfus göç ettirmek amacıyla Tayyar Paşa sonrasında Sinop'a sığınan dört binden fazla Müslim ve gayrimüslim halkın göçünü sağlamak için büyük gayret sarf etmişler hatta onlara Rus ordusunda hizmet etme teklifinde bulunmuşlardır.⁵¹

Sinop Rus konsolosunun bu faaliyetleri haricinde Samsun ve Trabzon'daki Rus konsolosları da çeşitli bahanelerle gitmiş oldukları yerlerde halkı etkilemek için çalışmalar yürütmüş ve propaganda yapmışlardır. Aynı zamanda gittikleri yerlerde halka Rus pasaportu dağıtarak onları etkilemeye çalışmışlardır. Tüm bu çalışmaların bir sonucu olarak 1884 senesinde Sinop'ta 150 Rum ve Ermeni köylü, Sinop konsolosu vasıtasıyla Rusya'ya göç etme talebinde bulunmuştur.⁵²

Sinop'ta ikamet eden ve Osmanlı tebaası olan bazı kimselerin Rusya tabiiyetine geçmek istemeleri XIX. yüzyılda sıkça karşılaşılan bir sorun olarak Osmanlı Devleti'ni meşgul etmiştir. Farklı nedenlerle⁵³ Rusya tabiiyetine geçmek isteyen bu kişilere Rus konsoloslarının da sahip çıktığı ve bazen olmayacak durumlarda dahi kanunsuz bir şekilde bu kimselerin desteklendiği anlaşılmaktadır. Bu hususta Osmanlı Devleti tebaasından olup, Sinop'un Arab Mahallesi'nde ikamet eden bazı kimselerin durumları bu konuya örnek teşkil eder niteliktedir.

Sinop'ta gayrimüslimlerin yaşamakta olduğu mahalleler arasında bulunan Arab Mahallesi⁵⁴ sakinlerinden altmış dokuzuncu hanede oturmakta olan

⁵¹ Yılmaz, *a.g.m.* ; s.15; Bay, *a.g.m.*, s.54.

⁵² Bay, *a.g.m.*, s.54; Rusya'nın iskân politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya göçleri için bkz. Eyyup Şimşek, "18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: 31, S: 2, s.543-568.

⁵³ Tabiiyet değiştirmeyi isteyenlerin en büyük amacı yabancıların sahip oldukları haklardan faydalanabilmektedir. Bunun dışında ticaretle uğraşanlar ve Osmanlı hükümeti ile sorunları olanlar da tabiiyet değiştirmek istemekteydiler. İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 29/Bahar 2011, s. 200.

⁵⁴ İbrahim Güler, Sinop'un toplam 27 mahallesi olduğundan bahseder. Bu mahalleler arasından 19 tanesinin Müslimlere, geriye kalan 8 mahallenin ise gayrimüslimlere ait olduğunu belirtir. Söz konusu bu mahaller ise *Arab, Ayaklıkenise (kilise), Ayakonstantin, Ayanikola, Ayatoturi, Balatlar, Meryemana* ve *Kumbaşı* mahalleleridir. Bu mahalleler içinde yer adı yer alan Balatlar için yazar, *Müslim ve gayrimüslimlerin meskûn olduğu bir mahalle* notunu da eklemektedir. Bu mahalleler ve Müslümanların yaşamakta olduğu diğer mahalleler hakkında detaylı bilgi için bk: İbrahim Güler, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992, s.57-63; Mehmet Ali Ünal ise 1641 ve 1687-88 tarihli iki ayrı avarız defterleri üzerinden yapmış olduğu çalışması sonucunda

Kiryako, elli altıncı ve yine aynı mahallede yüzüncü hanede kayıtlı Yanaki, 1851/52 yıllarında ticaret için Anapa'ya gitmişlerdir. Bu kişilerin ödemeleri gereken vergiler kefilleri tarafından ödenmekteyken Yanaki'nin Rusya Devleti tabiiyetinden olduğu iddia edilmiş, eşi ve üç çocuğu ile birlikte Kiryako'nun ailesi de dahil olmakla birlikte Rusya konsolosunun bu kişileri Anapa'ya göndereceği reaya kocabaşlarından haber alınmıştır. Bu olayın duyulması ile hükümet, bu tarz durumlarda Bab-ı Ali'den izin alınmadığı müddetçe gitmelerine müsaade edilemeyeceğini konsolosa iletilmiştir.

Hükümetin konsolosa ilettiği bu mesajı cevaben konsolos, bu kişilerin gitmelerine izin verilmemesi durumunda sefarete bilgi vereceğini bildirmiştir. Ancak bu kişilerin bir gece vakti Eflak bandıralı Brasimakov isimli bir kaptanın gemisine binerek firar ettikleri haber alınmıştır. Aynı zamanda, bu defa Sinop'un Ayanikola Mahallesi sakinlerinden Yorgi ile Arab Mahallesi'nde oturmakta olan Oyartos'un da birkaç senedir yine ticaret için Anapa'ya gidip geldikleri ve benzer durumun onlar için de geçerli olduğu anlaşılmıştır. Bu şahıslar özelinde de ödemekle yükümlü oldukları vergilerini 1856 senesi sonuna kadar ödemekte oldukları ancak daha sonra Rus tabiiyetinden olduklarını öne sürerek *iâne-i askeriyelerini* vermek istemedikleri ortaya çıkmıştır. Hatta Yorgi'nin evini satıp ailesi ile birlikte Rusya'ya gideceği de kocabaşlar tarafından bildirilmiştir. Oyartos'un da benzer bir durumu olduğu ve Rusya himayesine sığınmasından dolayı sadece vergisini verip *iâneyi* vermek istemediği anlaşılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Sinop Rus konsolos vekili Mikel'den durum hakkında bilgi talep edilmiştir. Aynı zamanda Oyartos Rus himayesine sığınmış olsa da Yorgi'nin böyle bir durumunun dahi olmadığından kendisi hakkında inceleme yapılması istenilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda ailesiyle birlikte Anapa'ya kaçtığı ve konsolos vekilinin de kendisine pasaport verdiği tespit edilmiştir.⁵⁵

Yine Osmanlı tabiiyetinden olup Sinop nüfus defterlerinde kayıtlı bulunan Rum milletinden kırk kadar kişinin bir süredir Rus tabiiyetine dahil oldukları gerekçesiyle vergi ve cizyelerini vermeme konusunda ısrar ettikleri ortaya çıkmıştır. Bu vergilerin tahsili için ise şahısların *zimm-i miriyeleri* talep edildiğinde Rusya'nın Sinop konsolos vekili Mösyö Mikel de olaya müdahil olmuştur. Söz konusu kişilerin sahip oldukları emlakların senelik vergileri için yüzer kuruştan başka bir şey vermeyecekleri hususunda yazışmalar gerçekleşmiştir. Fakat Mösyö Mikel'in bu konudaki ısrarlı tavırlarını sürdürmesi

Sinop'ta bulunan Rum mahallelerinin Meryem Ana, Aya Nikola, Ayakluca Kilise, Balat Kilise, Aya Kostantin ve Arap isimleriyle kayıtlarda yer aldığı tespit etmiştir. Bu mahalleler arasında Rumların en fazla oturmakta oldukları yer ise Arap mahallesidir. Arap mahallesinde 1641 senesinde 69, 1687-88 yıllarında ise 59 hane Rum nüfus Arap mahallesinde yaşamaktadır. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Isparta 2008, s.110,111.

⁵⁵ BOA, HR. MKT 251/95, 11 Muharrem 1275 (21 Ağustos 1858).

üzerine bu kişilerin Osmanlı Devleti tebaası oldukları belirtilerek konsolos vekilinin taleplerinin ve ısrarlı tavırlarının devletin iç işlerine müdahale etmek anlamı taşıdığından hoş karşılanmadığı iletilmiştir.⁵⁶

Her ne kadar Osmanlı idarecileri konsolos vekiline durumu ifade ederek taleplerinin kanunlara aykırı olduğunu iletmış olsalar da konsolos vekili bu husustaki ısrarlarını sürdürmeye devam etmiştir. Hatta konunun kendi istediği yönde çözümlenmemesi durumunda İstanbul'a gideceğini bildirmiştir. Söz konusu bu kişilerden Trabzon, İstanbul ve ticaret için Rusya'ya gidip gelecek olanlara konsolos vekili tarafından bizzat pasaport verildiği hatta konağı önünden bu şahısları kendi kayığıyla vapur ve gemilere naklederek kaçmalarına yardımcı olduğu yapılan çalışmalar neticesinde tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından bu şahıslara mürur tezkeresi verilmedikçe başka bir mahalle gidemeyeceklerinin ifade edilmesine rağmen şahısların Rus tebaasından olduğu bu nedenle kendisinin de Rusya Devleti'nin bir görevlisi olarak bu kişilere izin verebileceğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti yetkilileri konsolos vekilinin ısrarları karşısında eğer önlem alınamazsa diğer milletlerden kişilerin emniyet ve asayişinin de zarar göreceğini belirtmişlerdir. Bu konu hakkında daha önce de vilayetten ilgili birimlere bilgi verildiği ancak bu konuda ivedilikle önlem alınmadığı da anlaşılmaktadır.⁵⁷ Rus konsolos vekilinin Osmanlı tebaası kişiler üzerindeki propaganda faaliyetleri sonucunda H.1274-1277 (M.1857/58-1860/61) yıllarında tabiiyet değiştirenlerin listesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: 1857/58 - 1860/61 senelerinde Himayeye Dahil Olanlar⁵⁸

Sene	Mahalle	Hane	No	İsim	Borç
1274	Arab Mahallesi	54	1	Engeloğulları Bedos ve Yanaki	731
1274	Arab Mahallesi	66	1	Çalioğlu Kıryako bin Dimitri	986
1274	Arab Mahallesi	105	1	Gerzeliolu Preşköve bin Hristo	788
1274	Arab Mahallesi	103	1	Küçük Konstanti oğlu Yanaki bin	763
1274	Ayanikola Mahallesi	62	1	Delioğlan oğlu Zahriye bin Trandakil	501
1275	Arab Mahallesi	87	1	Mavridi oğlu Yani bin Hristo	656
1275	Arab Mahallesi	60	1	Altıok oğlu Preşköve bin Konstanti	755
1275	Meryem Ana Mah.	28	1	Hontuloğlu İstavri bin Yordan	606
1275	Meryem Ana Mah.	16	1	Domuzoğlu Yanaki bin Preşköve	733
1275	Ayanikola Mahallesi	23	1	Simyon oğlu Konstantin bin Penayot	578
1275	Ayanikola Mahallesi	20	1	Liye oğlu Simyon bin Liye	626
1275	Ayanikola Mahallesi	32	1	Cankonoğlu Sova bin Todori	503
1275	Ayanikola Mah.	30	1	Çuvalcıoğlu Dimitri bin Yanaki	733

⁵⁶ BOA, HR.SYS 1362/16, 19 Rebiülâhir 1277 (4 Kasım 1860).

⁵⁷ BOA, HR.SYS 1362/16, 19 Rebiülâhir 1277 (4 Kasım 1860).

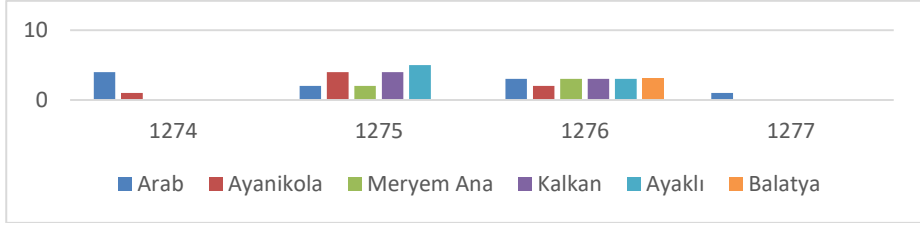
⁵⁸ BOA, HR. MKT 415/63, 7 Eylül 1278 (19 Eylül 1862).

1275	Kalkan Mahallesi	64	1	Çuvalcıoğlu Vasil bin Konstanti	475
1275	Kalkan Mahallesi	76	1	Avram oğlu Yanaki bin Vasil	536
1275	Kalkan Mahallesi	44	1	Hifafoğlu Mihai bin Hristo	556
1275	Kalkan Mahallesi	22	1	Kemancıoğlu Preşköve bin Timitri	758
1275	Ayaklı Mahallesi	54	1	Papas Nazarioğlu Yanaki bin	631
1275	Ayaklı Mahallesi	39	1	Şamoğlu Yeğni Yanaki bin Konstanti	431
1275	Ayaklı Mahallesi	40	1	Şamoğlu Yorgi bin Aleksis	343
1275	Ayaklı Mahallesi	24	1	Liyeoğlu Yani bin Hristo	941
1275	Ayaklı Mahallesi	16	1	Varilcioğlu Toro bin Yanaki	461
1276	Arab Mahallesi	49	1	Koçoğlu Panayot bin Yorgi	554
1276	Arab Mahallesi	101	1	Papasoğlu Kiryako bin Tanas	385
1276	Arab Mahallesi	70	1	Kunduzaoğlu Preşköve bin Nikola	471
1276	Meryem Ana Mah.	2	2	Ördeklioğlu Hristo bin Yorgi	331
1276	Meryem Ana Mah.	73	1	Yeğni Nikola bin Aleksis	341
1276	Ayanikola Mahallesi	50	1	Cezayirlioğlu Palas bin Kiryako	283
1276	Balatya Mahallesi	10	1	Katvanoğlu Dimitri bin Simyon	558
1276	Balatya Mahallesi	5	1	Kotukoğlu Yorgi bin Aleksandri	603
1276	Balatya Mahallesi	9	1	Burguloğlu Yorgi bin Konstanti	481
1276	Kalkan Mahallesi	1	1	Aksakallıoğlu Konstanti bin Yordan	773
1276	Kalkan Mahallesi	42	1	Sova bin Yorgi	476
1276	Kalkan Mahallesi	29	2	Baklacioğlu Simyon bin Yorgi	356
1276	Ayaklı Mahallesi	42	1	Sakaoğlu Konstanti bin Yanani	298
1276	Ayaklı Mahallesi	65	18	Alaçamlıoğlu Konstanti bin Konstanti	283
1276	Ayaklı Mahallesi	65	8	Darıcioğlu Yorgi bin Konstanti	491
1276	Meryem Ana Mah.	21	1	Bindalioğlu Dimitri bin İstavri	503
1276	Ayanikola Mahallesi	41	1	Simyon ve karındaşı Yani bin	551
1277	Arab Mahallesi	53	1	Gebetaşoğlu Preşköve bin Dimitri	251

Yukarıda 1274, 1275, 1276 ve 1277 senelerinde Sinop'un muhtelif mahallelerinde ikamet ederken Rus himayesine geçenlerin kayıtları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde tabiiyet değiştiren Sinop Rumlarının Arab, Ayanikola, Meryemana, Kalkan, Ayaklı ve Balatya mahallelerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu mahallelerde ikamet edenler arasında Rus himayesine geçmek isteyenlerin en çok olduğu mahallenin Arab Mahallesi'dir. Arab Mahallesi'ni sekiz kişi ile Ayaklı Mahallesi takip etmektedir. Bunların ardından yedişer kişi ile Ayanikola ve Kalkan Mahalleleri gelmektedir. Meryemana Mahallesi'nde ise Rus himayesine geçmek isteyenlerin sayısı beştir. Son olarak, Balatya Mahallesi'nden de üç kişinin olduğu tespit edilebilmektedir.

Aşağıda yer alan grafikte ise yıllara göre söz konusu mahallelerde ikamet edip Rus himayesine geçenlerin sayısal göstergeleri yer almaktadır.

Grafik 1: Yıllara Göre Rus Himayesine Geçen Rumların Mahallelere Dağılımı

Grafikten anlaşılacağı üzere, 1274 senesinde yalnızca Arap ve Ayanikola Mahalleleri'nde ikamet edenler arasında toplam beş kişi Rus himayesine geçmiştir. 1275 yılında ise Balatya hariç diğer tüm mahallelerden Rus himayesine geçenlerin olduğu görülebilmektedir. Bu mahalleler arasında beş kişiyle Ayaklı Mahallesi öne çıkmaktadır. Ayanikola ve Kalkan Mahalleleri'nden dörder, Arab ve Meryemana Mahalleleri'nden ise ikişer kişinin olduğu tespit edilmiştir. 1276 yılında ise bu defa her mahallenin grafikte sayısal olarak karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Ayanikola Mahallesi'ndeki iki kişi dışında diğer mahallelerden üçer kişinin olduğu tespit edilmiştir. Tabiiyet değiştirmek isteyenlerin en az olduğu yıl ise 1277 senesi olmakla birlikte Arab Mahallesi'nden yalnızca bir kişinin Rus tabiiyetine geçtiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki tabloda isimleri yer alan hane sahipleri, nüfus defterlerine kayıtlı olmalarına rağmen, Rusya Devleti himayesine dahil olmuşlardır. Rus tabiiyetinde buldukları iddiasıyla da ödemeleri gereken vergilerini ödemişler buna karşılık olarak Rus konsolos vekilinin emriyle senede hane başına yüz kuruş vermişlerdir. Ancak geriye kalan toplam yirmi iki bin doksan kuruş zimmetlerine işlenmiş ve bu miktar her sene artmıştır. Osmanlı Devleti'ni endişelendiren en önemli hususlardan birisi Rus himayesine geçenlerin sayısının artarak devam etmiş olmasıdır. Bu durumun devam etmesi halinde ise daha çok kişinin vergilerini ödemeyecek olması ve Rus himayesine geçmek istemesi kaçınılmaz görünmektedir. Rus konsolos vekilinin Rum milletini bu konuda teşvik etmesi acilen bir önlem alınması gerekliliğini daha çok hissettiren bir diğer unsur olarak kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹

Yaşanan bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti yetkilileri öncelikle Sinop Rus konsolos vekilinin bölgede yaşayan Rumlara karşı olan tutumunun devletin iç işlerine müdahale etmek anlamına geldiğinden bu durumun sonlandırılması için girişimde bulunmuşlardır. Özellikle de konsolos vekilinin bölgedeki Rumlara kanunsuz bir şekilde himaye ile vergilerini ödemelerine engel olduğu sefarete bildirilmiştir. Ancak sefaretten alınan cevapta suçla-

⁵⁹ BOA, HR. MKT 415/63, 7 Eylül 1278 (19 Eylül 1862).

maların asılsız olduğu, konsolos vekilinin görevi haricinde bu tarz hareketlerde bulunmadığı ve söz konusu ailelerle de bir ilişkisinin olmadığı bildirilmiştir.⁶⁰

Her ne kadar sefaretten bu yönde bir cevap alınmış olsa da gerçekleştirilen yazışmalardan olay hakkında incelemelerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu hanelerde yaşayanların bazılarının Rusya'ya ticaret maksadıyla gidip geldikleri, bazen de belirli süreyle orada kaldıkları kayıtlarda yer almaktadır. Özellikle bu husus üzerine yapılan incelemeler sonucunda ortaya çıkan raporda, bir kişinin elinde Rus pasaportu olmasının o kişinin Rus tabiiyetinde olduğuna dair bir delil oluşturmadığını, hane halkının da Rusya'ya hiç gitmediği, gitmiş olsa bile en az beş sene orada oturmadıkları durumda bu kişilerin Osmanlı tabiiyetinden sayılmaları gerektiği bildirilmiştir.⁶¹

Sinop'taki Osmanlı tebaasından bazı Rumların Rusya tabiiyetine geçmek istemeleri gibi XX. yüzyılın başlarında da Rusya tabiiyetinden Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyen kimselerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Batum'da yaşamaktayken 1903 senesinde pasaport ile İstanbul'a gelen ve üç ay sonra da Sinop'un Değirmencili köyündeki akrabalarının yanına gitmiş olan Batumlu Hüseyin bu kişilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen Batumlu Hüseyin, Sinop'taki akrabalarının yanında iskân olunarak Osmanlı tabiiyetine geçmiş ve sonraki senelerde de yabancı bir devletin tabiiyeti iddiasında bulunmayacağına ve başka bir yere gitmeyeceğine dair senet sunmuştur.⁶²

Batumlu Hüseyin'in Osmanlı tabiiyetine geçmesinin ardından yine aynı şekilde tabiiyet değiştiren kişiler olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında Rusya tabiiyetinden olan Sinoplu Rumlar Osmanlı tabiiyetine geçmek için müracaatta bulunmuşlardır. Bu kapsamda Rusya tebaası olan sekiz kişi ile diğer bazı ecnebilerin tabiiyet değişikliği girişiminde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kişilerin başvurularının kabulünü takiben de yine üçü Kafkasyalı İslam, ikisi Rum olmak üzere Rusya tebaasından beş kişi daha başvuruda bulunmuştur. Başvuran bu kimselerin bir kısmının Sinop'a yerleştikleri anlaşılmaktadır. Aralarında ticaretle uğraşan kimselerin de olduğu bu kişilerden bazıları karısını, çocuklarını ve hatta kayınvalidesini de Osmanlı tabiiyetine geçirme talebinde bulunmuştur. Bu kişilerin taleplerinin kabulleri ile birlikte daha fazla sayıda kişinin bu yönde müracaatta bulunması da o dönem olağan görülmüştür.⁶³

⁶⁰ BOA, HR. MKT 421/43, 8 Kânûn-ı Evvel 1278 (20 Aralık 1862).; BOA, HR. MKT 415/63, 5 Rebiülevvel I 1279 (31 Ağustos 1862).; BOA, HR. TO 287/44, 8 Teşrin-i Sani 1278 (20 Kasım 1862).

⁶¹ BOA, HR. TO 366/82, 19 Şubat 1298 (3 Mart 1883). Osmanlı tabiiyetinden çıkmak izne bağlıydı. Tabiiyet değişikliği için irade-i seniyye alınması da zorunluymdu. İrade-i seniyye olmadan tabiiyet değişikliği iddiasında bulunanların yeni tabiiyetlerini Osmanlı hükümeti kabul etmeyebilirdi. Bu şekilde ecnebi tabiiyeti iddiasında bulunanlara Osmanlı tebaası muamelesi yapılabileceği gibi Osmanlı tabiiyetinden iskatları da gerçekleştirilir ve bu hak kanunen Osmanlı hükümetine verilmişti. İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir*, İstanbul 2014, s.71.

⁶² BOA, DH. MKT 823/35, 04 Zilhicce 1321 (21 Şubat 1904).

⁶³ BOA, DH. ŞFR 452/133, 26 Teşrin-i Sani 1330 (9 Aralık 1914).

Rus tabiiyetinde bulunup Sinop'ta ikamet eden ve Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyenlerin sayısının 1916 yılı itibariyle daha da arttığı gözlemlenmektedir. Batumlu Bayraktaroğlu Mehmet Ali, Kadimağaoğlu Halil Şükrü, Yelekçioğlu Ali, Şamil oğlu Rıza bin Şaban ve Mahmutoğlu Arslan eşleri ve çocuklarıyla birlikte tabiiyet değiştirmek için başvuruda bulunmuşlar ve bu yöndeki talepleri kabul görmüştür.⁶⁴ İsimleri zikredilen bu kişilerin muhtelif tarihlerde aileleriyle birlikte Osmanlı topraklarına gelerek Sinop'un Sinecan, Avdan ve Değirmencili köylerine yerleştikleri ve Osmanlı tabiiyetine geçmelerinde bir engel olmadığı yapılan incelemeler sonucunda ortaya konulmuştur. Ancak bu kişilerin başvuruları maliye ve askeriyeye hususlarında herhangi bir muafiyet sağlanmamak şartıyla kabul edilmiştir.⁶⁵

4. Rusların Sinop'ta Rasathane İnşası Girişimleri

Rus ve diğer Avrupalı devletlerin vapurları Karadeniz'de ticari faaliyetlerini sürdürürken olumsuz hava koşullarından korunmak ve ticaret yapmak için Sinop limanına uğramaktaydılar. Sinop limanının korunaklı yapısı Karadeniz'in zor deniz şartlarında gemiler için önemli bir sığınaktı. Özellikle denizin dalgalı olduğu kış dönemlerinde gemiler ilerlemekte zorlanırken bazen de olumsuz hava koşuluyla mücadele edemeyen gemiler batmaktaydı.⁶⁶ Bu nedenle hava durumunun önceden bilinebilmesi bu tür aksaklıkların önlenbilmesi adına oldukça önemliydi. Ruslar da Karadeniz sahil kentlerindeki hava durumunu takip edebilmek amacıyla şehirde uygun bir konumda Petersburg Rasathanesi ile koordineli çalışacak bir şube açmak istemişlerdir. Sinop ile olan ilişkilerinden ve Sinop'ta uzun zamandır temsilci bulundurmalarından dolayı söz konusu rasathane şubasını Sinop'ta kurma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Gerçekleştirilen yazışmalar neticesinde Karadeniz sahil kentlerine ait hava durumları hakkında Petersburg'daki merkez rasathaneye haberleri iletmek üzere açılacak olan bu şubenin Sinop'ta konumlandırılmasına karar verilmiştir. Bununla ilgili

⁶⁴ Bayraktaroğlu Mehmet Ali'nin oğlu Mevlüt, karısı Sultan; Kadim Ağa oğlu Halil Şükrü'nün karısı Zeliha; Yelekçioğlu Ali'nin oğlu Tufan, karısı Rahime; Mahmutoğlu Arslan'ın karısı Safiye'dir. *BOA*, DH. EUM. ECB 6/21, 19 Kânûn-ı Sani 1331 (1 Şubat 1916).

⁶⁵ *BOA*, DH. EUM. ECB 6/21, 24 Şubat 1331 (8 Mart 1916). Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden yazılan bir kayda göre; Bayraktaroğlu Mehmet Ali Sinecan köyüne, Yelekçioğlu Ali Avdan köyüne, Kadim Ağa oğlu Halil Şükrü ise Cami-i Kebir mahallesine tescil edilmişlerdir. *BOA*, DH. EUM. ECB 6/21, 23 Şaban 1334 (25 Haziran 1916). Bu kişilerin tescil işlemlerinin tamamlanmasının ardından ise Batum'un Murgul kazasına bağlı Civan köyünden olan ve Sinop'a gelerek Değirmencili köyüne yerleşen Şamil oğlu Rıza bin Şaban ve eşinin tescil işlemleri de yine aynı köy için tamamlandığı bildirilmiştir. *BOA*, DH. EUM. ECB 6/21, 2 Zilkade 1334 (31 Ağustos 1916).

⁶⁶ 1850 yılında Rus kaptan Ligori'nin gemisi Cide'nin Aydos iskelesinde karaya oturmuştur. Kaptan bu durumu haber vermek ve yardım talep etmek üzere Sinop Rus konsolosunun yanına gitmiştir. *BOA*, A.MKT.UM 8/18, 29 Rebülevvel 1266 (12 Şubat 1850). 1862 yılında ise bu defa bir İngiliz tüccar gemisi Sinop limanındaki hava muhalefeti nedeniyle kıyıya çıkmış ve taşımakta olduğu ürünler denize dökülmüştü. *BOA*, HR. MKT 297/11, 5 Ramazan 1278 (6 Mart 1862).

gereken işlerin takibi ve sorumluluğu da Sinop Rusya konsolos vekiline verilmiştir. Sinop'taki bu rasathane şubesinde toplanacak hava durumu havadislerinin konsolos vekili vasıtası ile her gün telgraf yoluyla Petersburg'a iletilmesi planlanmış ayrıca Osmanlı yetkililerinden de konsolos vekiline kolaylık sağlanması konusunda yardımcı olunması talep edilmiştir.⁶⁷

Konsolos vekiline kolaylık sağlanması hususunun Osmanlı yetkililerince tam manasıyla anlaşamadığı, bu hususta talep edilen kolaylığın ne gibi durumlar için istenildiğinin sorulmasından anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Rusya'nın güneyinde yer alan şehirlerdeki hava durumları hakkında hızlı haber almanın gemilerin seyri için önemli olduğu bu nedenle Sinop'ta bir rasathane şubesi kurulması istenildiği, buradan toplanan havadislerin ise telgrafla konsolos vekili tarafından Petersburg'daki rasathaneye yollanacağı tekrar bildirilerek kendisine zorluk çıkarılmaması talep edilmiştir. Bu husus muhtelif zamanlardaki yazışmalarda da tekrarlanmıştır.⁶⁸

Her ne kadar Rusya Sefaretince Sinop'taki rasathane şubesinde elde edilecek bilgilerin telgraf yoluyla Petersburg'a gönderilmesi hususunda izin verilmesi için Osmanlı resmî makamlarına başvuru yapılmış olsa da bu konunun kolaylıkla halledilemediği anlaşılmaktadır. Mevzunun *ahvâl-i semâviyye* hususunda olmasından bu tarz telgrafnamelerin telgraf merkezlerinden kabul edilip edilemeyeceği bu defa sadarettten nezarete sorulmuştur. İlgili nezaret ise talimatname gereğince bu tarz haberlere dair telgrafların imparatorlukta bazı telgraf merkezlerinden yalnızca Rasathane-i Amire'ye iletilebildiği ve ecnebi devletlerin rasathanelerine de yine Rasathane-i Amire aracılığı ile bilgi paylaşılabildiğini bildirilmiştir.⁶⁹

Nezaretten verilen bu cevap Rusları memnun etmemiş olsa da rasathane şubesinin kurulabilmesi için gerekli gördükleri çalışmalara devam etmişlerdir. Sinop'taki tesiste elde edilecek bilgilerin Petersburg Rasathanesi'ne ulaştırılması noktasındaki ısrarlar devam ederken bir taraftan da rasathane şubesi için gerekli olan malzemeler konusu da gündeme gelmiştir. Barometreye benzeyen küçük bir aletin Sinop'a gönderildiği ve sahilde çeşitli noktalarda bu alet yardımıyla deniz suyu seviyesinin ölçüleceği bildirilmiştir. Meclis-i Vala'da konuşulan bu konu hakkında söz konusu rasathane şubesinin elde edeceği bilgilerden Rasathane-i Amire'nin de istifade edebileceği ve hava durumuyla ilgili konularla Rusya haricinde diğer devletlerin de alakadar olduğu gündeme gelmiştir. Aynı zamanda bu husus Rasathane-i Amire müdürü Coumbary⁷⁰ ile de istişare edilmiş her ne kadar konsolos vekilinin doğrudan doğruya Petersburg Rasathanesi ile telgraf yoluyla haberleşmesinde bir mahzur yok ise de rasathaneye

⁶⁷ BOA, HR. TO 293/40, 10 Nisan 1304 (22 Nisan 1888).

⁶⁸ BOA, DH. MKT 1506/99, 18 Nisan 1304 (30 Nisan 1888); BOA, DH. MKT 1544/99, 13 Muharrem 1306 (19 Eylül 1888); BOA, MV, 36/16, 16 Muharrem 1306 (22 Eylül 1888).

⁶⁹ BOA, Y.PRK.A 5/11, 3 Safer 1306 (9 Ekim 1888), 1 Teşrin-i Evvel 1304 (13 Ekim 1888).

⁷⁰ 1868 yılında kurulan Rasathane-i Amire'nin ilk müdürüdür. Salim Aydın, "Kandilli Rasathanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 24, İstanbul 2001, s.301.

çekeceği telgrafları Dersaadet aracılığı ile göndermesi durumunda Rasathane-i Amire'nin de hava durumundan zamanında haberdar olacağı ifade edilmiştir. Sonuç olarak konsolos vekilinin Petersburg'a yazacağı telgrafnamenin Dersaadet vasıtasıyla ve bir nüshasının da Rasathane-i Amire'ye verilmesi şartıyla yazılabileceğine ve söz konusu aletin de sahilde muayenesine ruhsat verileceği bildirilmiştir.⁷¹

Sinop'ta açılacak olan söz konusu rasathane için gerekli malzemelerin temini konusunda ise Rasathane-i Amire müdürü Coumbary Efendi ve Posta ve Telgraf Nezareti muavini Emil Efendi⁷² ile gerekli görüşmeler yapılmış ve bir pusula hazırlanmıştır.⁷³ Yapılan çalışmalar ve incelemeler neticesinde gerekli malzemelerin Paris Rasathanesi'nin denetiminde Fransa'dan temin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴ İhtiyaç duyulan malzemelere ait bilgileri ihtiva eden liste aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Sinop'ta İnşa Olunacak Rasathane Şubesi İçin İhtiyaç Duyulan Alet Listesi⁷⁵

Malzemenin Cinsi	Adet	Bedeli (Frank)
Barometre	5	550
Azami mikyasü'l harare ⁷⁶	1	70
Asgari mikyasü'l harare	1	
Adi termometre	6	120
Termometre levhası	6	36
Fırıldak	3	30
Taksimatlı şişeli mikyasü'l harare	3	120
Toplam		926

Tablodan anlaşılacağı üzere Sinop rasathane şubesi için yedi parça temel ihtiyaç malzemesine gerek duyulmaktadır. Bunlar arasında en pahalı malzemenin barometre olduğu anlaşılmaktadır. Tüm malzemelerin toplam bedeli 926 frank iken toplamda beş adet barometrenin bedeli 550 frank tutmaktadır. Bu

⁷¹ BOA, MV 40/38, 12 Şubat 1304 (24 Şubat 1889).; BOA, İ.MMS 103/4382, 19 Şubat 1304 (3 Mart 1889).

⁷² Emile Lacoine, Süveyş Kanalı'nın açılması sırasında Mısır'a gelmiş ve orada çalışmış bir Fransız mühendistir. Süveyş kanalı hafriyatında bir iş bulmak için Paris'ten Mısır'a İstanbul yolu ile giderken İstanbul'da Fransız telgrafçılarla görüşmüş, bunlar da Mısır'a gideceğine İstanbul'da telgraf hizmetine girmesinin daha iyi olacağı noktasında Lacoine'ı ikna etmişler ve böylece Feyzi Efendi'nin müdürlüğünde telgraf hizmetine girmiştir. Eğitimi yönüyle de öne çıkan Emile Efendi, Telgraf Mektebi'nde dokuz kısım olarak gösterilen elektrik ve telgraf dersleri vermiştir. Tanju Demir, "Osmanlı Haberleşme Kurumunda Yabancı Uzmanlar ve Emil Locaine Efendi", *Kebikeç*, S.19, 2005, s.47.

⁷³ BOA, MV 44/41, 8 Haziran 1305 (20 Haziran 1889).

⁷⁴ Kübra Fettahoğlu, *Rasathane-i Amire (1868-1922)*, Ankara 2019, s.80.

⁷⁵ BOA, İ.MMS 105/4480, 11 Haziran 1305 (23 Haziran 1889).

⁷⁶ Termometre.

malzemelerin ücretlerinin ise maarif bütçesinden karşılanması hususunda izin verilmiştir.⁷⁷ Ancak II. Abdülhamid Osmanlı ülkesinde bu tarz bir tesisin yabancı bir devlet tarafından açılmasını devletin prestiji açısından uygun bulmamış ve Sinop'ta açılacak olan şubenin Osmanlı Devleti tarafından kurulmasını, bu hususun da Rusya Sefareti'ne bildirilmesi istemiştir.⁷⁸

4.Sinop'a Gelen Rus Ziyaretçiler

Sinop Mutasarrıflığı'ndan alınan bir şifreli telgraf haziran ayının on üçüncü günü bir Rus vapurunun Sinop'a geldiğini haber vermektedir. Bu olayı değerli kılan ve gizli bir şekilde bildirilmesine sebep olan durum söz konusu vapurdan inen Rus tebaasından üç kişidir. Bu kişilerin kimler oldukları ve hangi amaçla Sinop'a geldiklerinin anlaşılması ise yerel yetkilileri bir hayli meşgul etmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde eşkalleri ve isimleri tespit edilen bu kişilerden en küçük olanı Mösyö Mihail Vinogradof isminde on dokuz yaşında orta boylu, mavi gözlü ve sakalsız bir kimsedir. Orta boylu, ela gözlü, sarı bıyıklı ve sakallı olan ise otuz sekiz yaşındaki Mösyö Otto Zinofoski'dir. Otuz dokuz yaşında yine Rusya tebaasından orta boylu kumral bıyıklı, mavi gözlü ve sakallı olan kişinin de Mösyö Lodanın Koli adındaki bir kişi olduğu tespit edilmiştir.⁷⁹

Yapılan incelemelerin ardından hem isimleri hem de eşkalleri tespit edilmiş olan bu kişilerin Almanya'da bulunan Frankfurt Cemiyet-i İlmiyesi tarafından İnebolu, Sinop, Samsun ve Trabzon taraflarının toprak yapısı hakkında inceleme yapmak üzere görevlendirildikleri anlaşılmıştır.⁸⁰ İnebolu yoluyla Trabzon'a gitmek istemişler ve bunun için de kaldıkları oteldeki Fransız hademenin yardımıyla İstanbul'da bulunan Rusya kaçılarıyasından ayrı ayrı mürur tezkiresi almışlardır. Aynı zamanda bu kişilerin seyyah sıfatını haiz oldukları ve yanlarında bulunan tezkireleriyle Anadolu sahillerinin iç kısımlarını da gezecekleri belirtilmektedir. Her ne kadar bu şahıslar seyahat maksadıyla hareket ediyor görülseler de gizli bir amaçları olup olmadığı hakkında şüphe doğmuştur. Bu nedenle haklarında daha detaylı bilgiye ihtiyaç duyulmuş, nereye

⁷⁷ Sinop rasathanesi için ihtiyaç duyulan 926 frankın maarif bütçesinin ikinci kısmının birinci faslının dokuzuncu maddesinde belirtilen beş yüz bin kuruştan karşılanması uygun bulunmuştur. *BOA*, MV 44/41, 8 Haziran 1305 (20 Haziran 1889); *BOA*, İ.MMS 105/4480, 11 Haziran 1305 (23 Haziran 1889).

⁷⁸ Fettahoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

⁷⁹ *BOA*, Y.PRK. BŞK 13/40, 9 Haziran 1304 (21 Haziran 1888).

⁸⁰ Rusya Sefareti'nden söz konusu kişilere İnebolu, Sinop, Samsun ve Trabzon'da yapacakları incelemeler esnasında kolaylık sağlanması hususunda tahrir edilmiştir. Ancak ilgili makamlardan Hariciye Nezareti'ne verilen cevapta Rusyalıların gidecekleri yerlerin önemine binaen şu an böyle bir inceleme için izin verilemeyeceği ve bu konunun ileri bir tarihe ertelenmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. *BOA*, DH.MKT 1521/16, 21 Haziran 1304 (3 Temmuz 1888); *BOA*, DH.MKT 1544/99, 13 Muharrem 1306 (19 Eylül 1888).

gittikleri ve oralarda ne yönde hareket ettiklerinin tespit edilmesi talep edilmiştir.⁸¹

Bu kişilerle ilgili olarak Rusya Sefareti tarafından da ilgili mercilere seyahatleri esnasında zorluk çıkarılmaması için başvuruda bulunulmuştur.⁸² Hal ve hareketleri yetkililerce takip edilen bu üç kişi, Sinop'a geldikten iki gün sonra vapurdan çıkarak şehirdeki hapishaneyi gezmek istemişlerdir. Ancak kendilerine bu konuda müsaade gösterilmemesi üzerine yalnızca çarşıda gezerek tekrar vapurlarına dönmüşlerdir.⁸³ Şahısların Sinop'ta altı gün kaldıkları ve bu süre zarfında şehrin farklı mahallerini gezdikleri anlaşılmıştır. Kafalarına şapka yerine fes takarak bazen konsolosun oğluyla bazen hizmetçisiyle bazen de konsoloshane sorumlusu ile birlikte etrafi dolaşmışlardır. Gezmiş oldukları bu yerlerde bulunan istihkamları da uzaktan gözetlemişlerdir. Sinop Rusya konsolosu ile de temasa geçen kişiler, konsoloshane tercümanı aracılığı ile mürur tezkirelerini Samsun üzerinden Trabzon'a gitmek üzere vize ettirmişlerdir.⁸⁴

Sinop'a geldikleri vapur ile bu defa Trabzon'a gitmek üzere yola çıkmışlar, bu yolculukları hakkında Kastamonu Vilayeti'nden şifreli bir telgrafla Trabzon Vilayeti'ne hemen bilgi verilmiştir. Söz konusu kişiler hakkında Sinop'ta olduğu gibi Trabzon'da da farklı birtakım işlerin peşinde olmalarından şüphe duyulduğu için takip edilmeleri istenilmiştir. Trabzon'un yüksek mevkilerinde yanlarında bulunan bazı aletlerle birtakım incelemeler yaptıkları bu takip esnasında tespit edilmiştir. Ancak bu hususta bilgi aktaran vesikada dikkati çeken durum Trabzon'da üç kişi olarak değil, iki kişi olarak kayıtlara geçmiş olmalarıdır.⁸⁵

Trabzon'da bulunan kişiler hakkındaki tahkikat devam ederken, Rusya konsolosu ile iletişime geçtikleri, konsolos ile gerçekleştirdikleri görüşme esnasında ormanlarda birtakım incelemelerde bulunmak üzere dolaştıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda bu çalışmalarını esnasında gittikleri yerlerin resimlerini de almışlardır. Yanlarında olmayan arkadaşlarının ise Sinop'ta hastalandığını ifade etmişlerdir.⁸⁶

⁸¹ BOA, Y.PRK. BŞK 13/40, 9 Haziran 1304 (21 Haziran 1888); BOA, Y.PRK. BŞK 13/40, 11 Haziran 1304 (23 Haziran 1888).

⁸² BOA, MV 36/16, 13 Muharrem 1306 (19 Eylül 1888).

⁸³ BOA, Y.PRK. BŞK 13/40, 8 Zilkade 1305 (17 Temmuz 1888). Bu konuyla ilgili yine bir başka vesikada isimleri ve eşkalleri belirlenmiş olan bu üç kişinin İnebolu yoluyla Trabzon'a gitmek üzere haziranın dokuzuncu günü Rusya kaçılarıyasından ayrı ayrı tezkire aldıkları ve amaçlarının seyahat etmek olduğu belirtilmiş olsa da yine de gizli bir amaç içinde olduklarından şüphelenildiği defaatle bildirilmiştir. Bu nedenle de her nereye gidecek olurlarsa hal ve hareketlerinin gözetim altında tutulmasının gerekliliği vurgulanmış, bu konuda özellikle Kastamonu ve Trabzon Vilayetlerine bilgi verilmiştir. BOA, Y.PRK.BŞK 13/40, 2 Temmuz 1305 (14 Temmuz 1889).

⁸⁴ BOA, Y.PRK. BŞK 13/40, 25 Haziran 1304 (7 Temmuz 1888).

⁸⁵ BOA, Y.PRK. BŞK 13/40, 6 Temmuz 1304 (18 Temmuz 1888).

⁸⁶ BOA, DH. MKT 1523/63, 7 Temmuz 1304 (19 Temmuz 1888).

1895 yılında ise bu defa Rusya hükümeti tarafından İstanbul'da kurulmuş olan Âsâr-ı Âtîka Mektebi direktörü Rus Profesör Uspenski'nin bazı incelemeler için Sinop, Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz kentlerini gezeceği, bu nedenle kendisine kolaylık sağlanması Rus Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne talepte bulunulmuştur. Rus profesör, İstanbul'da kurulan bu okulun müdürlüğü görevini yürütürken Osmanlı coğrafyasının pek çok bölgesine eski eserleri araştırmak için seyahatlerde bulunmuştur. Yine böyle bir gezi için bu defa güzergahı üzerinde bulunan şehirler arasında yer alan Sinop'u da gezebilmek adına böyle bir talepte bulunmuştur. Bu konuda kendisine izin verilmiş olsa da gitmiş olduğu yerlerde hal ve hareketlerinin gözlem altında tutulması noktasında ilgili vilayetlere derhal haber verilmiş, uygunsuz bir hareketinin olması durumunda ise hemen bilgi verilmesi istenilmiştir.⁸⁷

Osmanlı Devleti yöneticilerinin ülkedeki asayışı ve huzur ortamını koruyabilmek ve olası bir karışıklığa meydan verilmemesi adına bu tarz seyahat amacıyla gelen ecnebilere karşı ihtiyatlı yaklaştığı açıkça görülebilmektedir. İlgili sefaretten seyahat amacıyla izin belgelerini alan kişilerin gittikleri yerlerde farklı konularla ilgilendikleri yapılan tahkikatlar neticesinde tespit edilmiştir. Sinop taraflarında bu konuda yaşanan bir diğer olay da yine Rus tebaasından bir kaptan ve taifesinin kayıklarla Sinop ve Gerze'ye gelerek buradan yük almak istemeleri üzerine kayıtlara geçmiştir. Bölgede kasaba ahalisinden bazı kişilerle temas kurmaları dikkat çektiği için Sinop Mutasarrıflığı tarafından bu durum ilgililere bildirilmiştir. Bu esnada Rusya'da yaşanan gelişmeler nedeniyle endişe duyulduğu ve o taraflara gidilemediği için alacakları malzemeler hakkında bir bilgi edinilemediği hususunda ne yapılması gerektiği sorulmuş, ticaret maksadıyla bölgeye gelmiş olmalarında bir sorun bulunmadığı bildirilmiştir. Ancak siyasi bir amaçları var ise o zaman müdahale edilmesi, kayıkçıların kimlikleri ve getirip götürdükleri malların cinsi gibi bilgilere ihtiyaç duyulduğu vilayete iletilmiştir.⁸⁸

Sinop'un bir başka Rus ziyaretçisi kadın gezgin Lydie Paschkoff olmuştur. Kendisi Sinop'a 1887/88 yıllarında gelmiş ve burada altı ay kadar kalarak bazı gözlemlerde bulunma imkânı yakalamıştır. Paschkoff'un aktardıklarına göre o dönemde Sinop'taki Rum Ortodoks kadınların büyüğü ve kendisini din adamlarına kabul ettirmiş Hacı Dudu isimli dul bir kadın bulunmaktadır. Bu kadından bahsetmesinin nedeni ise Ortodoks kilisesinin Hacı Dudu isimli kadının şahsi idaresi altına girmiş olmasıdır. Aynı zamanda Sinop'a gelerek yılın uzun bir dönemini orada geçiren Ortodoks metropolitinin Hacı

⁸⁷ BOA, DH. MKT 379/80, 16 Mayıs 1311 (28 Mayıs 1895); Rusların İstanbul'da kurmuş oldukları bu mektep çerçevesinde yapmış oldukları araştırmalar ve faaliyetler hakkında daha detaylı bilgi için bk: Fatih Ünal, *Ruslar Bizans'ın Peşinde, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgili Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

⁸⁸ BOA, DH. KMS 53/64, 14 Haziran 1335 (14 Haziran 1919), 15 Haziran 1335 (15 Haziran 1919).

Dudu tarafından misafir edildiği de Lydie Paschkoff'un dikkatini çeken bir diğer önemli olaydır.⁸⁹

1896 yılında ise Batum Şehbenderliği'nden alınan bir telgraf Rusya imparatorunun validesinin iki Rus zırhlısıyla birlikte Sinop'a gitmek üzere yola çıktığını haber vermektedir. Sabaha karşı Batum'dan çıkan bu iki zırhlıya Sinop'a gitmeleri yönünde emir verildiği bildirilmiş ve bu konuda Hariciye Nezareti'nden Sinop'a bilgi aktarılmıştır. Fakat Rus imparatorunun validesinin Sinop'a çıkıp çıkmadığı hususunda bir neticeye ulaşmak mümkün olamamıştır.⁹⁰

Sonuç

Sinop çok eski zamanlardan itibaren korunaklı limanıyla Karadeniz'de sefer ve ticaret yapan gemiler ve devletler için önemli bir şehir olagelmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda uluslararası antlaşmalarla Karadeniz'in pek çok yabancı devletin gemileri için de açık bir hale gelmesi Sinop'un önemini daha da arttırmıştır. Karadeniz sahil kentlerine seyrüsefer yapan ticaret gemileri Sinop'a uğramakta aynı zamanda olumsuz hava şartlarından etkilenmemek için yine Sinop Limanı'na sığınmaktaydılar. Bu yüzyıllarda Karadeniz'de sefer yapan gemiler arasında Rusya bandıralı gemiler de bulunmaktaydı. Diğer taraftan Osmanlı-Rus ilişkileri çerçevesinde Rusların Karadeniz kentlerine olan ilgileri de bilinen bir gerçektir. Bu nedenle Ruslar XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde etmiş oldukları ve *âmme-i mevâki*' terimine istinaden Sinop'a konsolos atamışlardı. Sinop'a atanan ilk konsolos burada iyi bir şekilde karşılanmamış olsa da sonraki yıllarda ve hatta I. Dünya Savaşı yıllarına kadar Ruslar Sinop'ta konsolos buldurmaya devam etmişlerdi. Konsolosların amacı buldukları yerlerde kendi tebaalarından olan kişilerin haklarını korumak ve tüccarlarının işlerine yardımcı olmak olsa da yerel idarecilerle, diğer devlet konsoloslarıyla ve yerel halkla yaşamış oldukları münasebetlerden tek amaçlarının bu olmadığı anlaşılmaktadır. Konsoloslar, Sinop'ta yaşayan özellikle Rumlar üzerinde bir hakimiyet kurma ve onları Rus tabiiyetine geçmeye ikna etme gibi birtakım işlerle de meşgul olmuşlardır. Bu anlamda onlara karşılıksız olarak pasaport dağıtmışlar, bazen de kanunsuz bir şekilde Rusya'ya firar etmelerine yardımcı olmuşlardır. Diğer taraftan Ruslar, Sinop'ta bir rasathane kurma çabası içerisine de girmişlerdir. Kurmayı istedikleri bu rasathane vasıtasıyla hava durumunu tespit ederek Petersburg'daki rasathaneye bilgi vermeyi amaçlamışlardır. Ancak buradaki çalışmaların neticelerini direkt olarak telgraf yoluyla kendi ülkelerine iletme amacıyla olmuşlardır. Aynı zamanda, Rus tabiiyetinden olan bazı kimselerin seyyah

⁸⁹ Cenk Demir, "Sinop'ta Rum Cemaati'nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 14, S: 27, Güz 2019, s.131.

⁹⁰ BOA, HR.SYS 1366/82, 26 Eylül 1312 (8 Ekim 1896).; Y.A.HUS 361/5, 28 Eylül 1312 (10 Ekim 1896).

sıfatıyla şehirde incelemelerde buldukları, şehirdeki bazı mahalleri gezdikleri ve bu esnada Rus konsolosuyla da irtibatta oldukları bilinmektedir.

Sonuç olarak, uzun yıllar birbiriyle savaşmış, Karadeniz'e komşu iki devlet olan Osmanlı ve Rusya ilişkilerinin genel karakteristiğini Güney Karadeniz'in önemli liman kentlerinden biri olan Sinop özelinde de hissetmek mümkündür. Rusların yüzyıllardır hayalini kurdukları güneye inme projeleri, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın açmış olduğu yolda hızla ilerlemiş, antlaşmanın hemen ardından atanan konsolos ve konsolos vekilleri aracılığı ile uygulanmaya çalışılmıştır. Konsolosların Osmanlı tebaası olan kişiler üzerinde etki kurmak istemesi ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme konusundaki ısrarları bu durumun birer kanıtı olarak görülebilmektedir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA)

BOA, A. AMD

BOA, A. MKT

BOA, A.MKT.NZD

BOA, A.MKT.UM

BOA, C.HR

BOA, DH. EUM. 5 ŞB

BOA, DH. EUM. ECB

BOA, DH. KMS

BOA, DH. MKT

BOA, DH. ŞFR

BOA, HR. HMŞ. İŞO

BOA, HR. MKT

BOA, HR. SYS

BOA, HR. TH

BOA, HR. TO

BOA, HR. UHM

BOA, İ. DH

BOA, İ. HR

BOA, İ.MMS

BOA, MV

BOA, Y.PRK. BŞK

BOA, Y.PRK.A

2. Salnameler

Kastamonu Vilayet Salnamesi, H.1299 (M.1882).

3. Kitap ve Makaleler

Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C: I-III, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

AYDÜZ, Salim, “Kandilli Rasathanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 24, İstanbul 2001, ss.301-303.

BATMAZ, Şakir, “Osmanlı Devleti’nde Bir Merasim Kaidesi Olarak Topla Selamlama (1800-1919)”, *Bilimname*, XII, 2007/1, ss.187-199.

BAY, Abdullah, Güney Karadeniz’de Yeni Rus Politikası: Sinop’ta Rus Konsolosluğunun Açılması”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop’ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C: I, Sinop Üniversitesi Yayınları, Sinop 2018, ss.47-60.

BEYDİLLİ, Kemal, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 26, Ankara 2002, ss.524-527.

BOSTAN, İdris “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, *Bellekten*, C: LIX, S: 225, Ağustos 1995, ss.353-393.

DAVISON, Roderic H. “‘Russian Skill and Turkish Imbecility’: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered”, *Slavic Review*, Vol: 35, No: 3, Sep.,1976, pp. 463-483.

DAVISON, Roderic H., “The ‘Dosografa ’ Church in the Treaty of Küçük Kaynarca”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol: 42, No: 1, 1979, pp. 46-52.

DEMİR, Cenk, “Sinop’ta Rum Cemaati’nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 14, S: 27, Güz 2019, ss.111-142.

DEMİR, Tanju, “Osmanlı Haberleşme Kurumunda Yabancı Uzmanlar ve Emil Locaine Efendi”, *Kebikeç*, S: 19, 2005, ss.35-53.

FETTAHOĞLU, Kübra, *Rasathane-i Âmire (1868-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

GÜLER, İbrahim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992.

HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

JUMABAYEWA, Sabina, *91/9 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve İncelenmesi*, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2016.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C: V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

KARAKULAK, Mesut, *Osmanlı Sularında Rus Vapurları Buharlı Çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

KIYARTUNÇ, Miray, *85/3 Numaralı Rusya Ahkam Defteri'nin Değerlendirme ve Transkripsiyonu*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2013.

KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

KUZUCU, Serhat, Rusya "Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri" *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 35, S: 59, Ankara 2016, ss.63-83.

MARANCI, Ahmet, *86/4 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*, (Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2017.

SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

SERBESTOĞLU, İbrahim, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 29/Bahar 2011, ss.193-214.

STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

Şimşek, Eyyup "18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: 31, S: 2, s. 543-568.

ÜNAL, Fatih, *Ruslar Bizans'ın Peşinde, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Fakülte Kitapevi, Isparta 2008.

VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

YILMAZ, Özgür "Fransız Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Başlarında Güney Karadeniz Limanları", *Mavi Atlas*, C: 7, S: 1, 2019, ss.111-142.

YILMAZ, Özgür "Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809)", *Cahiers Balkaniques*, 42/2014, s. 13,27.

YILMAZ, Özgür "Trabzon'da Fransız Varlığı'nın İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Duprè'nin Trabzon Konsolosluğu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 11, S: 21, 2016, ss.87-120.

İNGİLİZ BELGELERİNDE ASKERİ KONTROL SUBAYI YÜZBAŞI FORBES'UN TUTUKLANMASI*

*Merve DOĞAN KADER***

ÖZ

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilen Osmanlı Devleti'nde, ateşkesi müteakip, İtilaf Devletleri'nin işgalleri görülmüştür. Bunlardan birisi de İngiltere'nin, Samsun ve çevresindeki asayişsizliği sebep göstererek, Samsun ve Merzifon'u işgalidir. Askeri birliklerden başka bölgeye gelen Kontrol Subayları ise çevredeki durumları rapor olarak, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne göndermişlerdir. İşgallere karşı başlayan milli teşkilatlanmanın Mustafa Kemal Paşa önderliğinde büyümesinden tedirgin olan İtilaf Devletleri, İstanbul'u 16 Mart 1920'de işgal etmiştir. Milli cepheden İstanbul'un işgaline karşı gelen tepkilerden bir tanesi de, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen emirle, ülkedeki İtilaf subaylarının tutuklanmasıdır. Bu emirle Amasya'da tutuklanan İngiliz subaylarından birisi de Samsun'daki İngiliz Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'tur. Bu çalışmada Samsun'daki Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un tutukluluğu sürecinde yaşadıklarını aktaran raporuyla birlikte, yine Samsun'da onunla birlikte çalışan Siyasi Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring'in bu olaya dair raporları incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: İstanbul'un İşgali, Samsun, Amasya, Mustafa Kemal, Yüzbaşı Forbes, Yüzbaşı Perring.

THE ARREST OF MILITARY CONTROL OFFICER CAPTAIN FORBES IN BRITISH DOCUMENTS

ABSTRACT

The Ottoman Empire withdrew from the First World War with the Armistice of Mudros on October 30, 1918. Following the ceasefire, the Entente Powers occupied some regions in Anatolia. Concerning public order and security, England invaded Samsun and Merzifon and the surroundings. The Control Officers who came to the region in the wake of the military units reported the situation in Samsun to the British High Commissioner in Istanbul. The Entente Powers were uneasy about the growth of the national organisations against the occupations.

* *Gönderim Tarihi: 01.03.2021. Kabul Tarihi: 25.03.2021.*

** *Öğr. Gör. Dr., Biruni Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İSTANBUL. mkader@biruni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8486-2403.*

These organisations were encouraged by the leadership of Mustafa Kemal Pasha, particularly after the seizure of İstanbul by the Allied forces on March 16, 1920. One of the reactions from the national front against the occupation of İstanbul was the arrest of the Entente officers in the country by Mustafa Kemal Pasha's order. Captain Forbes, a British officer, was arrested in Amasya with this order, the British Military Control Officer in Samsun. In this study, Captain Forbes' report will be examined regarding his experiences during his detention. The study also examines the report of Captain Perring, another central control officer, who was Forbes' colleague in Samsun at the time.

Keywords: Occupation of İstanbul, Samsun, Amasya, Mustafa Kemal, Captain Forbes, Captain Perring.

Giriş

Osmanlı Devleti 1914 yılında girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'yla çekilmiştir. Bu antlaşmanın, savaşı bitirmekten çok, Osmanlı Devleti topraklarını İtilaf kuvvetleri işgaline açtığı görülmektedir. Nitekim İtilaf Devletleri, antlaşmayı müteakip her fırsatta 7. maddeyi öne sürerek, işgallerde bulunmuşlardır.¹

İtilaf Devletleri, 8 Kasım'dan itibaren İstanbul limanına gelmeye başlamış, 13 Kasım 1918'de 61 parçadan oluşan İtilaf donanmasını da İstanbul'a demirlemişlerdir. Aynı gün 73'e ulaşan İtilaf Devletleri gemilerinin sayısı, birkaç gün içerisinde 167'yi bulmuştur. 13 Kasım günü ikinci defa, 616 İngiliz, 540 Fransız, 470 İtalyan olmak üzere, 3.626 asker General F. M. Wilson kumandasında karaya çıkarılmıştır. Bu kuvvetler kısa süre sonra İstanbul'un farklı yerlerine dağılarak kendilerine karargâhlar kurmuşlardır.²

Askeri kuvvetlerden başka İstanbul'da İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlikleri kurulmuştur. Bunlardan, İtilaf donanmasının başında İstanbul'a gelen Amiral Calthorpe, İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanmıştır. Ayrıca İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Osmanlı ülkesinde kimin hangi görevle çalışacağı belirlenmiş ve bir istihbarat ağı kurulmuştur.³ İngiltere oluşturduğu bu ağ ile tüm Türkiye'de olduğu gibi, Karadeniz'de de denetim sağlamaya çalışmıştır.

Mondros Ateşkesini takip eden günlerde Karadeniz Bölgesi'nde, özellikle Samsun ve çevresinden gelen şikâyetler üzerine, 1918 yılının Kasım ayının sonunda Amiral Calthorpe ve Fransız Amiral Amet, Müslüman halkın Hristiyan-

¹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1973, C:I, s. 32, 39.

² Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara 2014, s. 8.

³ Mehmet Okur- Murat Küçükkuşurlu, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele (1918-1920)*, Trabzon 2006, s. 24.

ları öldürmek amacıyla silahlandıklarını belirterek, Samsun'da mütareke hükümlerinin uygulanması için talepte bulunmuşlardır. Durumun düzeltilmesi için İngiltere Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, bölgeye subay ve gemilerin gönderilmesiyle tedbir alınıp alınamayacağını sormuştur.⁴ Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb, buna karşılık 17 Şubat 1919'daki telgrafıyla, Samsun ve Trabzon bölgesi için asker istediğini belirtmiştir.⁵ Onun bu isteği üzerine General Milne, Samsun'a 9 Mart 1919'da 200 kişilik askeri birlik göndermiştir. Bu askerler bölgede Rumların sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. Ardından 30 Mart'ta Merzifon'a bir birlik gönderilerek burası da işgal edilmiştir.⁶ Birliklerden başka, İngiliz subaylarından Yüzbaşı Perring 13 Mart, Yüzbaşı Hurst 24 Mart ve Yüzbaşı Eliott ise 28 Mart 1919'da bölgeye gönderilmiştir.⁷

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Samsun'a gelen İngiliz Kontrol Subayları (Yüzbaşı Hurst, Yüzbaşı Perring, Yüzbaşı Salter, Yarbay Ian Smith), 1919 yılında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdikleri raporlarda bölgenin durumuyla ilgili bilgiler sunmuşlardır. Bu raporlar Yüksek Komiserlik aracılığıyla da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na aktarılmıştır. İngiliz subayların 1919 yılının ilk yarısındaki raporlarına bakıldığında, genellikle Hristiyanların tehdit altında olduklarını vurguladıkları görülmektedir. Ancak buna dair somut bir kanıt sunamadıkları ve yöredeki Rum halkından edindikleri bilgileri aktardıkları anlaşılmaktadır.⁸ Ayrıca işgallere karşı Türklerin teşkilatlanmaya başlamalarıyla, İngiliz yetkililer Karadeniz Bölgesi'ndeki durumları yakından takip edebilmek için teftiş heyetleri oluşturmuşlardır.⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişi olarak bölgeye gelişinden sonra ise mevcut şartlar değişmiştir. Milli teşkilatlanmanın önüne geçilemeyeceğini anlayan İngilizler, askeri birliklerini Samsun ve Merzifon'dan çekmiştir. 25 Eylül 1919'da başlayan boşaltma işlemi 4 Ekim'e kadar sürmüştür. Askeri birliklerin çekilmesinden sonra Samsun bölgesinde sadece temsilciler ve telsiz görevlileri kalmıştır.¹⁰ Kontrol subayları da bölgede kalmaya devam etmişlerdir. İstanbul'un işgalinden sonra ise İngiliz subayları bölgeye İngiliz işgalini çekmeye çalışmıştır. Bu mümkün olmadığında ise Yüksek Komiserliğe, Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum

⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s. 102-103.

⁵ *The National Archives, Foreign Office (FO)*, 608/83, 114-115, 1 Mart 1919.

⁶ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 103.

⁷ Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, S:43/44, Ankara 1989, ss.33-76, s. 44.

⁸ *FO*, 608/113, 68-74, 8 Mayıs 1919; *FO*, 608/113, 268-274, 27 Temmuz 1919; *FO*, 608/113, 311-312, 28 Temmuz 1919; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, Ankara 1992, C: I, s. 4-5.

⁹ *FO*, 608/113, 291-294, 30 Temmuz 1919.

¹⁰ Halit Eken, *Millî Mücadele'de Vali (Kapancızade) Hamit Bey*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, s. 120-123.

halkını milli kuvvetlere karşı örgütlemeyi teklif etmişlerdir. Ayrıca bölgeye İstanbul Hükümeti'ne bağlı askeri birliklerin gönderilmesi gibi taleplerde de bulunmuşlardır.¹¹

1. İstanbul'un İşgali

Mondros Ateşkesi sonrası başlayan işgallere karşı Türk halkı teşkilatlanmaya başlamıştır. Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Temsil Heyeti'nin kurulması ve Sivas Kongresi'nde Temsil Heyeti'nin İstanbul Hükümeti ile iletişimini kesmesi Damat Ferit Paşa'nın istifasına sebep olmuştur. Onun yerine gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında Amasya'da görüşmeler yapılmıştır.¹² Görüşmelerde alınan kararlar doğrultusunda İstanbul'da Meclis-i Mebusan tekrar açılmış ve Misak-ı Milli ilan edilmiştir.¹³ Dolayısıyla 1920, İtilaf Devletleri için beklenmedik bir şekilde başlamıştır. 26-27 Ocak 1920'de, Gelibolu yarımadasındaki Akbaş Cephaneliğine milli kuvvetler tarafından yapılan baskın sonucunda, cephanenin ele geçirilmesi de İtilaf Devletleri'nde bir paniğe yol açmıştır. Ayrıca Maraş'taki halkın direnişi karşısında Fransızlar, 11 Şubat 1920'de şehri terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁴ Tüm bu gelişmeler 28 Şubat 1920'de, Londra'daki konferansta, İtilaf Devletleri tarafından görüşülmüştür. İngiltere bu noktada Maraş olaylarını başa alarak diğer devletlerin dikkatini çekmeye çalışmış ve Mustafa Kemal'i olayların baş sorumlusu olarak göstermiştir.¹⁵

Öte yandan bu gelişmelere karşılık ne yapılabileceğini görüşmek üzere, üç Müttefik Yüksek Komiseri, 3 ve 4 Mart 1920 günlerinde toplantı yapmışlardır. Bu toplantılarda, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, ağır şartları olan bir antlaşma yapıldığı takdirde, milliyetçi hareketin bütün kesimlerinden muhalefet ve tepki geleceği hususunda birleşmişlerdir. Ama yine de askeri durumun kuvvetlendirilmesine karar verilmiştir. Ancak zaten, doğuda Ermeni, güneyde Fransız ve batıda Yunan birlikleri olduğu için, Anadolu'da askeri bir tedbir almanın imkânı bulunmamaktadır. Bu sebeple İstanbul'da bir tedbir almayı, burayı işgal etmeyi uygun bulmuşlardır. İtalyan Yüksek Komiseri ise, bu duruma karşı çıkmış ve barış şartlarının hafifletilmesini önermiştir. Yüksek Komiserlerin İstanbul'un işgaliyle ilgili görüşlerini hükümetlerine bildirmeleri üzerine, işgal konusu, 5 Mart 1920 günü Londra'da Yüksek Konsey'de görüşülmüştür. Toplantıda İngiltere şiddetli bir şekilde işgali savunurken, Fransız temsilcisi işgale karşı olmadığını, ancak bu durumun sonuçları üzerinde

¹¹ FO, 371/5049, 141-143, 15 Mayıs 1920.

¹² Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1973, C: II, s. 59, 114, 148.

¹³ Ali Satan, *Ya İstiklal Ya Ölüm, Kongrelerle Milli Mücadele Dönemi*, İstanbul 2020, s. 176-178; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1973, C: III, s.15-16.

¹⁴ Bozkurt, *a.g.e.* s. 295-296.

¹⁵ Ünsal Yavuz "İngiliz ve Fransız Resmi Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler" *Belleten*, C: LVI, S:217, Ankara 1992, s. 975.

durulması gerektiğini söylemiştir. İtalyan temsilcisi ise Müttefiklerin, milliyetçilerle savaş halinde olduklarının daha fazla gizlenemeyeceğini, padişahı desteklemenin bir sonuç vermediğini belirterek, Türkiye’de dikkate alınması gereken tek tarafın milliyetçi parti olduğunu vurgulamıştır. Sonuçta, Lord Curzon, Yüksek Konseyin kararını Müttefik Yüksek Komiserleri’ne sunmak üzere bir yazı hazırlamıştır. Bu yazı, 6 Mart 1920’de Lord Curzon’dan Amiral Robeck’e gönderilmiştir.¹⁶ Kuşkusuz tüm etkenler bir araya getirildiğinde işgalin en büyük nedeninin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele hareketi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

İstanbul’da bulunan İtalyan, Fransız ve İngiliz delegeleri Londra’dan aldıkları telgrafla İstanbul’un işgal edileceğini ve gelecekte Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış anlaşmasında Osmanlı topraklarının bir kısmının Ermenilere ve Yunanistan’a verileceğini öğrenmişlerdir. Telgrafta, delegelerden bu konuda ellerinden gelenin en iyisini yapmaları istenmiştir. Aslında İngiliz Yüksek Komiseri sunulan şartların çok ağır olduğunu ve sonuçlarının da çok büyük sorunlar yaratacağını ileri sürerek, özellikle Trakya’nın ve İzmir’in Yunanistan’a verilmesinden vazgeçilmesinde ısrar etmiştir. Ancak bu durum Lord Curzon üzerinde etkili olmamıştır. Ayrıca Curzon, Fransızların çekimser, İtalyanların isteksiz tavrına karşılık, Başkan Wilson’dan destek istemiş ve olumlu dönüş almıştır.¹⁸ Bundan sonra bilindiği gibi 16 Mart 1920’de İstanbul işgal edilmiştir.

16 Mart günü İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri, yayınladıkları bildirimlerle işgalin gerekçesini açıklamaya çalışmışlardır.¹⁹ Ayrıca İstanbul İşgal Kuvvetleri Müttefik Orduları Komutanı Korgeneral H. F. M. Wilson tarafından İstanbul halkı için bir bildiri yayımlanmıştır. Söz konusu bildiride, İstanbul halkının görevinin sivil yönetim kurulana kadar barışçıl davranmak olduğu, halk barışçıl olduğu sürece Müttefik askeri kuvvetleri tarafından müdahale olmayacağı vb. uyarılarda bulunulmuş ve yerel halka gözdağı verilmiştir. Bildiride açıkça belirtilen bir diğer husus da, müttefik kuvvetlerine düşmanca davrananların cezalandırılacağı ve onların düşmanlarına (Mustafa Kemal ve Milli Mücadele’ye destek verenler) yardım edenlere de askeri mahkeme tarafından yapılan yargılamalardan sonra ölüm cezası verileceğidir.²⁰

¹⁶ Fahir Armaoğlu “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)” *Belleten*, C: LXII, S: 234, Ankara 1998, s. 476-478.

¹⁷ Şerafettin Can Erdem “İtilaf Devletleri’nin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XXI, S: 62, Ankara 2005, s. 693.

¹⁸ Armaoğlu, *a.g.m.*, s. 479-482.

¹⁹ Yavuz, *a.g.m.*, s. 980.

²⁰ *FO*, 371/5046, 52, 16 Mart 1920.

2. Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Amasya'da Tutuklanması

İstanbul'un işgalinden sonra Samsun'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring, Samsun'daki durumu ve tepkileri ayrıntılı bir biçimde aktarmıştır. Perring'in aktarımına göre; 22 Mart 1920'de Mustafa Kemal, ona gönderdiği telgrafta, İstanbul'un işgalinin anlaşma hükümlerine ters olduğunu ve bu yüzden de İngilizlerin 6 saat içinde sahilinden çekilmeleri gerektiğini, aksi halde mutasarrıfın tüm İngilizleri tutuklayarak, İstanbul'a göndereceğini yazmıştır. Yüzbaşı Perring, 22 Mart sabahı gelen bu telgrafın ardından, Türk subaylarının çoktan kasabayı terk ettiklerini, ailelerini iç kısımlara götürdüklerini ve bölgedeki telgraf ağlarının da söküldüğünü belirtmiştir. Ona göre, Milli Mücadele hareketi iç kısımlarda giderek büyümektedir. Türkler, Müttefiklerin en çok da Yunan veya Fransız, işgalinden korktukları için ailelerini iç kısımlara götürmektedirler. Bu bilgilerden sonra Yüzbaşı Perring, Samsun'daki üst yöneticilerin milliyetçilere karşı olduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesine yol açan gelişmeleri ise raporunda şu şekilde örneklemiştir; 15. Fırka Komutanı Albay İsmail Bey'e milliyetçi liderlerden bir telgraf gelmiştir. Ancak İsmail Bey, Britanya gemileri oradayken emirleri uygulamanın imkânsız olduğunu iletmiştir. Ayrıca Perring'in iletmişine göre, Trabzon Valisi Hamit Bey'den de kendisine bir telgraf gelmiş ve bu telgrafta Hamit Bey, Mustafa Kemal ile tüm ilişkilerini kestiğini ve Samsun Mutasarrıfına da aynısını öğütlediğini, diğer yetkili Türkleri de Hristiyanların güvenliğinden sorumlu oldukları konusunda uyardığını iletmiştir.²¹

Yüzbaşı Perring, 23 Mart 1920 tarihli raporunda da Karadeniz'deki yetkililerin, kendi düşüncesine göre, Milli Mücadele karşıtı tavrını kanıtlamak istemiştir. Örnek olarak da Samsun Mutasarrıfının çekimser tavrını sunmuştur. Buna göre; Samsun Mutasarrıfı, Mustafa Kemal'e emirlerini uygulamasının imkânsız olduğunu, Ankara'daki meclise de delege gönderemeyeceğini yazmıştır. Perring'in aktarımına göre, 20 Mart gecesi Samsun'da bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Türkler, Fransız ve Yunanlıların Karadeniz kıyılarına çıkmalarına izin vermeyeceklerini görüşmüşlerdi. Bunun yanında toplantıda, Britanya ve İtalyan birlikleri için böyle bir durum söz konusu olmamıştır. İlaveten Yüzbaşı Perring raporunun devamında Samsun'da milliyetçi liderler de olduğunu iletmiştir. Bir liste halinde sunduğu bu kişiler Ticaret Odası Başkanı Şükrü Efendi, Boşnakzade Süleyman²², Hacı Fono zade Ömer, Şerafettin (Şeref) Efendi'dir. Perring'e göre bu kişiler o günlerde çok aktifti ancak ne tüccar, ne zengin ne de başarılıydılar.²³

²¹ FO, 371/5046, 72-74, 22 Mart 1920.

²² Boşnakzade Süleyman Bey Sivas kongresinde, Canik sancağını temsil etmiştir. Bkz. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969, s.74.

²³ FO, 371/5046, 236-238, 23 Mart 1920.

Raporlarında da görüldüğü gibi Yüzbaşı Perring, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Samsun'daki üst düzey yetkililerin milliyetçi harekete karşı olduklarına dair bir tablo çizmiştir. Bu konuda Perring'in, ilk anda çekimsiz davranan bazı idarecilerin düşüncelerini yanlış yorumladığı söylenebilir. Dahası, Milli Mücadele'nin ilerleyen günlerinde Yüzbaşının bu fikirlerinin gerçeklerle bağdaşmayacağı anlaşılacaktır.

Milli Mücadele cephesinden, İstanbul'un işgali, meclisin kapatılması ve çeşitli sürgünlere karşı tepki ise gecikmemiştir. Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine ve tarafsız devletlerin Hariciye Nezaretlerine gönderdiği yazıda İstanbul'un işgalini protesto etmiştir.²⁴ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarının da tutuklanmalarını emretmiştir.²⁵ Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa, Perring'in raporunda da görüldüğü gibi ilk olarak, İngiliz yetkilileri buldukları yerleri terk etmeleri konusunda uyarmıştır. Bu yapılmayınca, pek çok İngiliz subayı tutuklanmıştır. Bunlar içerisinde o sıralar Karadeniz Bölgesi'nde olan subaylar da vardır. Bunlardan birisi de Samsun'daki Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'tur.²⁶

Samsun'daki Siyasi Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring'in İstanbul'un işgalinden sonra gönderdiği yukarıda bahsi geçen raporlarının, meslektaşları Askeri Kontrol Subayı Forbes'un tutuklanmasından sonra değiştiği görülmektedir. Hatırlanacağı üzere Perring, o çevrede Milli Mücadele'nin üst yöneticiler tarafından desteklenmediğini raporlamıştı. Yüzbaşı Forbes'un tutuklanmasından sonra durumun ciddiyetine binaen aldığı her haberi raporlayan Perring, Yüksek Komiserlere gönderdiği 24 Mart 1920 tarihli raporunda Yüzbaşı Forbes'un ne şekilde tutuklandığını açıklamıştır. Buna göre; Yüzbaşı Forbes, 15 Mart Pazartesi Samsun'dan, Kavak, Lâdik, Amasya, Tokat, Niksar ve Erbaa'yı ziyaret niyetiyle tahminen 10-12 günlük sürecek olan bir gezi için ayrılmıştır. Perring, İstanbul'un İngilizler tarafından işgalini duyar duymaz meslektaşına hemen Samsun'a dönmesini söylemiş ancak cevap alamamıştır. Bundan sonra Yüzbaşı Perring, ilk olarak Samsun'daki 15. Fırka Komutanı Albay İsmail Bey'den, Sivas'taki 3. Kolordu Komutanına, Yüzbaşı Forbes'un bir an evvel Samsun'a dönmesi gerektiği ile ilgili telgraf çekmesini istemiştir. Daha sonra kendisine Samsun Mutasarrıfı aracılığıyla Yüzbaşı Forbes hakkında bilgi gelmiştir. Buna göre Sivas'taki Kolordu Komutanı, İngilizler İstanbul'da Türk yetkilileri tutukladığı için Yüzbaşı Forbes'u tutuklattığını belirtmiş ve Yüzbaşı Forbes'un Amasya'daki 5. Fırka (Tümen) Komutanının misafiri olduğunu iletmiştir. Bunun

²⁴ Atatürk, *Nutuk*, Ankara 1997, s. 278-279.

²⁵ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara 1985, s.175-177.

²⁶ Atatürk, *a.g.e.*, s. 286.

üzerine Perring, Samsun Mutasarrıfına bu emirlerin iptali için hem Sivas'taki Kolordu Komutanı'na hem de Mustafa Kemal'e yazmasını istemiştir.²⁷

24 Mart 1920 tarihli raporunda da görüldüğü gibi Yüzbaşı Perring, meslektaşı Yüzbaşı Forbes'un tutuklanmasından sonra onun serbest bırakılması için girişimde bulunmuş ama sonuç alamamıştır. Böylece Perring'in, Samsun ve çevresinde Milli Mücadele'nin desteklenmediğine dair bir önceki raporlarında yazdığı değerlendirmelerin, doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu bölgedeki yetkililer Mustafa Kemal'in emirleri doğrultusunda hareket etmekteydi.

Bundan sonra Sivas'taki Kolordu Komutanı ile görüşen Yüzbaşı Perring, Forbes serbest bırakılmazsa, bu durumdan Kolordu Komutanını sorumlu tutacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'e, Yüzbaşı Forbes'u tutuklayanın Kolordu Komutanı değil, başkentleri işgal edilen millet olduğunu, bu sebeple de tahliyesini ancak milletin yapabileceğini, iletmesini tavsiye etmiştir.²⁸

Yüzbaşı Forbes'un ve başka İngiliz subaylarının Türk yetkililer tarafından tutuklandığını öğrenen İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Robeck ise gelişmeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na aktarmıştır. Buna göre Robeck, 28 Mart 1920 tarihli raporuyla, Samsun'daki Britanya Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Amasya'da milliyetçiler tarafından tutuklandığını, bu tutuklamanın Mustafa Kemal'in emriyle hareket eden Sivas'taki 3. Kolorduya bağlı Fırka Komutanı tarafından yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca Robeck, İstanbul Hükümeti'ne başvurarak Osmanlı subaylarının bu eyleminin, Britanya Hükümeti'ne karşı ağır bir hakaret teşkil ettiğini iletmiş ve Britanya Hükümeti adına Forbes'un derhal kendisinin seçtiği bir yere bırakılmasını talep etmiştir.²⁹

Yüksek Komiser Robeck, 30 Mart 1920'de Sadrazama yazdığı telgrafta ise, Samsun'daki Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring'ten aldığı bilgileri aktarmıştır. Buna göre, Yüzbaşı Forbes hala Amasya'da tutukluymuş ve Sivas'taki Kolordu Komutanı onu salmayı reddediyordu. Bunlara ilaveten Ankara-Eskişehir demiryolu şubesinde de pek çok Britanya subayı Türk kuvvetleri tarafından tutuklanmıştı. Mevcut durumu İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na aktaran Yüksek Komiser, Milli Mücadele hareketini artık ciddiye aldığını iletmiştir. Çünkü onun tanımına göre, Osmanlı Hükümeti dahi Britanya subaylarının serbest bırakılmalarını sağlayamamıştır. Tutuklanan subaylardan biri olan Rawlison'un durumu hakkında da bilgisi olmadığını aktaran Robeck, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ne gibi önlemler alması gerektiğini sormuştur.³⁰

İngiliz yetkilileri bu konuda ne yapacakları hakkında Dışişlerinden haber beklerken, 1 Nisan'da Yüzbaşı Forbes'un serbest bırakıldığını haber almışlardır. Haberi veren Samsun'daki Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring, 3 Nisan tarihli

²⁷ FO, 371/5046, 68-71. 31 Mart 1920.

²⁸ Atatürk, a.g.e., s. 286; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S:25, Vesika 653, Ankara 1958.

²⁹ FO, 371/5046, 46-49, 28 Mart 1920.

³⁰ FO, 371/5046, 64-67, 31 Mart 1920.

raporunda Yüzbaşı Forbes'un serbest bırakıldığını ve Samsun'a geldiğini iletmekteydi.³¹ Ayrıca, Yüzbaşı Perring 3 Nisan 1920 tarihli raporunda Forbes'un tutukluluğu zarfında yaşadıklarını anlattığı raporunu da göndermiştir. Samsun'daki Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un tutuklu kaldığı zamana dair izlenimlerini aktardığı, 2 Nisan 1920 tarihli raporu aşağıdaki gibidir.

“17 Marttan 1 Nisan'a kadar tutukluydum. Dün Samsun'a geldim. Bu olay; 14 Martta emirlerinizi yerine getirmek için Samsun'dan ayrılmamla başladı. Kavak, Lâdik ve Amasya'ya gittim ve 16'sı gecesi Amasya'ya vardım. İlk olarak Mutasarrıfın ofisine gittim ve vali vekilini gördüm ve bana İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edildiğini bilip bilmediğimi sordu. Ben hayır dedim. Sonra bana resmi olarak onaylanmasa da bu bir gerçek dedi. Bu olay dolayısıyla halkın çok kızgın ve öfkeli olduğunu dolayısıyla, oradaki polisin beni ve oteldeki askerlerimi tutuklamasının gerekli olduğunu söyledi. Ben de ana yoldan yani kasabanın en kalabalık caddesinden geçerek ofisine geldiğimi ancak kalabalıkların düşmanlığıyla veya heyecanıyla karşılaşmadığımı vurguladım.

Ertesi sabah yardımcımı, atları görmesi ve nallaması için gönderdim. Ancak geri döndü ve otelin girişinde iki silahlı polis olduğunu ve dışarı çıkmasına izin vermediklerini söyledi. Ona, kapıdakileri zorla geçerek çıkmasını emrettim öyle de yaptı ancak iki polis tarafından takip edildi ve otele dönmesi söylendi. Kısa süre sonra bir Türk subayı Tümen/Fırka Komutanının (divisinol commander) beni karargâha beklediği mesajını getirdi. Kendisinin beni görmeye gelemediği için, aracını özür olarak gönderdiğini söylediler.

İstenilen yere gittiğimde, Tümen Komutanını ve mutasarrıfı çok tedirgin bir halde buldum. Şimdi İstanbul'dan haber geldiğini ve İngilizlerin şehri işgal ettiği haberini aldığını, bu durumun halk üzerinde etkisinin kötü olacağını ve İngiliz üniformalı birini görürlerse incitebileceklerini bu sebeple bizi Amasya'da tutacaklarını açıkladılar. Bende onlara yapılacak işlerim olduğunu ancak güvenliğimden endişe ediyorlarsa Samsun'daki ana karargâha dönmekten başka alternatifim olmadığını söyledim. Buna izin veremeyeceklerini söylediler. Ayrıca Tümen Komutanı, Sivas Kolordu Komutanı'ndan emir aldığını söyledi. Bende kendim karar vermek istediğimi ve küçük bir gecikmeyle Samsun'a döneceğimi söyledim. Ben ısrar edince Tümen Komutanı, Kolordu Komutanı'na tekrar telgrafla soracağımı söyledi ve içeriye girdi. Sonra döndü ve Kolordu Komutanı'nın gitmemize izin vermediğini söyledi. Ancak 30 dakika içerisinde ona bağlanması imkânsızdı, yalan söylüyordu. Onu anladığımı ancak Amasya'dan ayrılmaya kararlı olduğumu söyleyince tekrar telgrafın başına gitmek için odadan ayrıldı.

Mutasarrıf, olayla hiçbir ilgisi olmadığını, Sivas Valisinden emir almadığını, İstanbul merkezi bir hükümet olmadığından dolayı milliyetçi partinin Amasya ve daha içerilerdeki kasabalarda hükümet kurduğunu bu

³¹ FO, 371/5047, 145-146. 13 Nisan 1920.

hükümetin tamamen askeri kanatla yürütüldüğünü, benim için bir şey yapamayacağını söyledi.

Daha sonra içeriye yedi sivil geldi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olduklarını, karargâhtan ayrılırsam başıma gelebilecekler hakkında beni uyarmak istediklerini zaten burada bir misafir olarak tutulduğumu ve korunacağımı söylediler. Ben de benzer bir durumda iki buçuk yıllık tecrübem olduğunu ve anılarımın hala taze olduğunu söyledim ve bu şerefi reddetmek zorunda olduğumu ilettim. Sonra gittiler ve bana da Tümen Komutanını beklememi söylediler. Türk subayına beklemeye niyetim olmadığını otelime yürüyerek gideceğimi, söyledikleri şeyi yani halkın bana karşı düşmanca tutumda olup olmadığını test edeceğimi söyledim. 1 km boyunca ne bir saldırı ne de bana karşı bir gösteri olmadan kasabanın en kalabalık yerinden yürüdüm. Otele varınca ekibime, Tümen Komutanına yazmasını, bana Samsun'a dönmemde eşlik edip etmeyeceğini hemen söylemesini, bir an evvel Amasya'dan ayrılacağına söyledim. Askerim, kırk tane silahlı adamın geldiğini görünce korkarak ayrıldı. Oteli çevrelemişlerdi. Yirmi kadarı da otelin içine girmiş ve koridor boyunca benim odamın dışında pozisyon almışlardı. Bir subay, onlara süngü tak emrini verdi. Kısa süre sonra, bir subay Tümen Komutanı'yla görüştüğünü söyledi. Ben de subaya, bir an evvel gitmem gerektiğini eğer karşı çıkarlarsa tabancamı kullanmaktan çekinmeyeceğimi söyledim. Oradan ayrılmama izin verildi. Hana atımı almaya gittiğimde ise atlar yoktu. Bana Tümen/Fırka karargâhındaki barakaya götürüldükleri söylendi. Sonra bir subay Tümen Komutanı'nın döndüğünü ve onunla görüşmemin tavsiye edildiğini söyledi.

Bir araçla gittik, vardığımızda bir subay orada olduğum sürece bir odada kalmam için emir aldığını söyledi. Kapımın önüne süngü takmış iki subay koydu ve yanımdaki odada benim ekibim/askerlerim kaldılar. Tercümanım ve batmanımın elinde bulunan iki tüfek Tümen Karargâhına vardıklarında onlardan alındı. Birkaç gün sonra bir subay benim tabancamı almak istedi ben reddedince Alay Komutanını çağırdı ve benim isteğimi görmezden geldiler. Bana korkmamam gerektiğini beni koruyacaklarını söylediler ancak ben korkunun bu durumdan daha iyi olduğunu söyledim. Bana eğer güç kullanmak isteselerdi bunu şimdiye kadar yapmış olacaklarını söylediler. Ben de onlara, o zaman bu saçmalığa bir son vermeliyim ve beni koruma zahmetinden sizi kurtarmalıyım cevabını verdim. Ayrıca beni Sivas'a götüreceklerini söylediler. Amasya'dan Samsun haricinde bir yere özgür iradem dışında götürülürsem tabancamı kullanmaktan çekinmeyeceği söyledim. Bize günde 3 saat egzersiz yapma izni veriliyordu. Biz odadan ayrılmadan önce nöbetçi askerler gönderiliyordu. Bir gün, odamı arama şansını yakaladılar ama sanırım yapamadılar.

Pek çok girişimde bulunsam da Tümen/Fırka Komutanı beni görmeyi reddediyordu. Nöbetçiler dışında, hiçbir subayla konuşmama müsaade edilmedi. Tutulmama karşı itiraz için yazdığım mektupları ekte gönderdim. 30 Mart günü saat 5 pm'de karargâha çağırıldım ve içeride dokuz Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi ve Tümen Komutanı vardı. Bana uzun bir konuşma yaptılar ve İstanbul'un işgalinden ve genel

tavırlarımızdan şikâyetleri olduğundan bahsettiler. Ben de, hükümetim adına güvence veremeyeceğimi ve bu tarz konuşmaları tartışmayacağımı söyledim. Bana, halkı sakinleştirdiklerini Ankara Hükümeti'nden gelecek kararı beklemeleri gerektiğini ve Samsun'a dönmeme izin verildiğini söylediler.³² Ertesi gün saat 4 am de (insanlar beni görüp telaşlanmasınlar diye) bir subayın komutasındaki yirmi askerle birlikte iki araçla yola çıktık. Çünkü Tümen Komutanı atla dönmemizin güvenli olmayacağını düşündü. Yol boyunca silahlı adamlarla karşılaştık. Çok soğuk bir sabahtı ve bundan dolayı canları sikkindi. Bana düşmanca davranmak yerine beni selamladılar. Bu silahlı adamlar muhtemelen beni tedirgin etmek için ayarlanmıştı. Tümen Komutanı, Havza'da durmamam, Kavak'tan da hızlı geçmem konusunda beni uyardı. Havza'da benim atımın nalı çıktığı için bir saat bekledim ve iki yeni araç bana eşlik etti. Gösteri yapmak için toplanan halk bana çay içmemi önerdi. Tüm bunlardan anladığım büyük bir blöfle karşılaştım. İnsanlar umursamıyorlar ve milliyetçi partiden bıkmışlar. Burada tutuklu olduğum sürece çok çeşitli örnekler gördüm ki askeri birliklerin durumdan hoşnut olmadıklarına dair kanıtlar var. Örneğin, askerler subaylarıyla küstahça konuşuyor. Çok fazla firarı var ve ordu, askerlerin çok küçük bir bölümünü tutabiliyor. İnsanlar her daim benim ve ekibimin istediklerini yapmaya gönüllüydüler. Aslında uçaklarla kasabalarının yıkılmasından inanılmaz korkuyorlar. Samsun'dan bir uçağın geleceği beklentisi Amasya'da yaşayan Türkleri oldukça sınırlendi ve Tümen Komutanına beni serbest bırakması veya göndermesi için rica da bulundular. Onlar serbest bırakılmamam durumunda bir uçağın gelip kasabalarını bombalayarak yerle bir etmesinden çok korktular. (2 Nisan 1920, Samsun, Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes)³³

Samsun'daki Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes, Amasya'da tutuklanmadan önce o çevredeki Türk birliklerinin durumlarını araştırmaktaydı.³⁴ Raporunda da görüldüğü gibi kendisi 17 Mart-1 Nisan 1920 tarihleri arasındaki Amasya'daki 5. Fırka Komutanlığında tutuklu kalmıştır. Raporundaki cümleler dikkate alındığında, tutuklamaya karşılık kendisinin tavırlarının cesurca olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bunun sebebinin bu tür durumlarla karşılaşan İngiliz subaylarına verilen cezalar olduğu söylenebilir. Örneğin; Yüzbaşı Hurst, 10 Haziran 1919'da Merzifon'dan Samsun'a gitmek üzere ayrıldığında Kavak civarında Hüsnü Çavuş çetesi tarafından durdurulmuş ve tek bir kurşun bile atmadan soyulmuştur. Bu sebeple korkaklıkla suçlanarak Askeri Mahkemeye

³² Bu izin, 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in Temsil Heyeti'ne, Yüzbaşı Forbes'un Samsun'a gönderilmesi hakkında çektiği telgraf sonrası, Mustafa Kemal Paşa'nın Temsil Heyeti namına olumlu cevap vermesinden sonra verilmiştir. Bkz. *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, S: 25, Vesika 657.

³³ FO, 371/5047, 149-153. 2 Nisan 1920.

³⁴ FO, 371/5046, 78. 20 Mart 1920.

verilmiştir. Bundan sonra da Samsun'daki görevinden alınmıştır. Ceza alma durumundan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın ricasıyla kurtulmuştur.³⁵

Yüzbaşı Forbes'un raporunda yazdıklarından, Türk yetkililerinin ona hitapta kibar bir dili seçtikleri görülmektedir. Türk yetkilileri ona tutuklanmasının sebebinin İstanbul'un işgali olarak açıklamışlar ve halkın kendisine zarar verebileceği ihtimaline karşılık emniyetini sağlamaya çalıştıklarını aktarmışlardır. Ancak buna rağmen Yüzbaşı Forbes tutukluluğunda kendisine hakaret edildiğini dile getirmiştir. Onun şikâyetlerini dikkate alan Yüzbaşı Perring, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği raporda, Yüzbaşı Forbes'un tutukluğu sırasında ona kötü davranıldığından bahsetmiş ve bu kişilerin adlarının yer aldığı şikâyet listesini de eklemiştir. Buna göre; İstihbarat Subayı Binbaşı Salim Bey hakaret içeren davranışlarda bulunmuştur. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü³⁶ de alaycı tavırlarla Fırka Kumandanına mesajı iletmeyi reddetmiştir. Perring'e göre, Türk subaylarının tavırları genel olarak aşırı derecede küçük düşürücüdür. Ayrıca bu subaylar 3. Kolordu Komutanı'nın emirlerini uygulamışlardır ve 13 günlük tutukluluğu sırasında sıklıkla Yüzbaşı Forbes'a hakaret içeren davranışlarda bulunmuşlardır. Yüzbaşı Forbes'a kötü davrandığı iddia edilen subayların isimleri ise aşağıdaki gibidir.

Selahaddin Bey: Albay, karargâhı Sivas olan 3. Kolordu Komutanı

Ahmet Rıza Bey: Yarbay, karargâhı Amasya olan 5. Tümen Komutanı

Salim Bey: Binbaşı, karargâhı Amasya olan 5. Tümen İstihbarat Subayı.

Mustafa Bey: Binbaşı, bir alaya komuta ediyor, Amasya'da olan 5. Tümen görevli.

Bekir Bey: Yüzbaşı, Alay Komutanı, Amasya'da

Hüseyin Hüsnü Bey: Yüzbaşı, Amasya'da

Halit Bey: Yüzbaşı, Amasya'da

Şükrü Bey: Teğmen, Bölük Komutanı, Amasya'da.³⁷

Yüzbaşı Forbes'un, bu şikâyet listesini sunmasına rağmen raporunda yazdıklarından kendisine hakaret edilmediği ve misafir olarak tutulduğu sonucu çıkarılabilir. Özellikle de İngilizlerin İstanbul'un işgalinden sonra Türk vekillerine yaptıkları muameleler düşünüldüğünde fark açıkça görülecektir.

Yüzbaşı Forbes ve Perring'in raporlarında dikkati çeken bir başka unsur da, o sıralar Milli Mücadele hareketine karşı sivil tepkiyi sürekli olarak gözlüyor olmalarıdır. Tutukluluk sürecinde bile halkın kendisine davranışına dikkati

³⁵ Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, s. 14-22; Cemal Güven, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Görüşmeleri (Asker, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)*, Konya 2012, s. 42.

³⁶ 5. Fırka (Tümen) Harekât Şube Müdürü. Bkz. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Ankara 2014, s. 411.

³⁷ FO, 371/5047, 147-148, 3 Nisan 1920.

çeken Forbes, kendisine bir saldırı olmamasından, halkın Milli Mücadele hareketini umursamadığı anlamını çıkarmıştır. Aslında bu konuda İngiliz subaylarının aktarımları iki türlüdür. Bir yandan hareketin sürekli büyüdüğü mesajını vermişler, diğer yandan da aynı hareketin hiç desteklenmediğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca raporlarında, Milli Mücadele'ye kimlerin katıldığını veya askeri birliklerin durumunu İngiliz yetkililere düzenli olarak aktarmışlardır. Bu konuda Yüzbaşı Forbes'un raporunda geçen ifadesine göre çevredeki halk, İngiliz uçaklarının gelip yaşadıkları yerleri bombalamasından korktuğu için Milli Mücadele'ye destek vermiyordu. Bu sebeple de kendisini serbest bırakmaları için Türk yetkililerine başvuruda bulunmuşlardı.

Yüzbaşı Forbes'un raporunda yazdıkları o dönemdeki Amasya halkının tutumunu yansıtmamaktadır. Zira Yüzbaşı Forbes'un sürekli Rumlarla temasta olması, gittiği köylerde onlarla fotoğraf çektirmesi ve gizli görüşmeler yapması Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dikkatini çekmişti. Bu faaliyetlerinden dolayı Forbes, Amasyalılarca takibe alınmıştı. İstanbul'un işgalinden sonra halk tarafından linç edilmesi ihtimaline karşılık Kolordu Komutanlığına haber verilmişti. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emrine binaen, halkın galeyana gelebileceğini de göz önünde bulundurarak tutuklanması için 5. Fırka Kumandanlığına emir vermiştir.³⁸ Yüzbaşı Forbes tutuklandıktan sonra ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden bir grup Forbes'un kaldığı otele gitmiştir. Halk ise kalabalık bir kitle halinde Hükümet Köprüsünde Forbes'u beklemekteydi. Forbes'un yanına giden heyet bu durumu anlatmış ve onu muhafaza edeceklerinden bahsetmiştir. Dolayısıyla, Yüzbaşı Forbes'un raporunda yazdığı gibi bölgedeki halk tepkisiz değildir.³⁹ İlâveten İstanbul'un işgali duyulunca 19 Mart 1920 günü Amasya'da binlerce kişinin katılımıyla bir miting düzenlenmiştir. Mitingde alınan kararlar ise Temsil Heyeti'ne ve İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmiştir.⁴⁰ Ancak Forbes, Türk yetkililerin kendisinin can güvenliği ile ilgili endişelerine de inanmamış ve yazdıklarında bunu kanıtlamaya çalışmıştır. İlâveten Forbes'un tutuklanmasına rağmen İngiliz yetkililere olağandışı bir durum olmadığı şeklinde bir mesaj vermeye çalıştığı da söylenebilir.

Yüzbaşı Perring tarafından, Forbes'un serbest bırakılması yönünde yapılan girişimler sebebiyle Kolordu Komutanlığı'na başvuran 15. Fırka Komutanı İsmail Bey ise İstanbul'un işgalinden dolayı endişelerini iletmiştir.⁴¹ Ayrıca Forbes'un Samsun'a gitme isteği de Tümen Komutanı Ahmet Rıza Bey tarafından 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'e iletilmiştir. Forbes'un raporunda yazdığı gibi blöf yapılmıyordu.⁴² Ahmet Rıza Bey'in telgrafına karşılık

³⁸ Hüseyin Menç, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*, Ankara 1992, s. 192.

³⁹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 25, Vesika 637.

⁴⁰ Menç, *a.g.e.*, s. 198.

⁴¹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 25, Vesika 651.

⁴² *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 25, Vesika 637.

ise, 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, 25 Mart tarihli cevabında İngilizlerin meclisi basıp, milletvekillerini tutuklarına karşılık Amasya halkının derin üzüntüye kapıldıklarını ve bu sebeple verdikleri tepkinin yerinde olduğunu ve Forbes'un tutuklanmasının milli bir hadise olduğunu unutulmamasını belirtmiştir.⁴³

Bu sırada 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, Temsil Heyeti'ne, Yüzbaşı Forbes'un Amasya'dan Samsun'a sevk edilmesi hususunda müracaatta bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa 25.03.1920 tarihli cevabında ise Temsil Heyeti'nin bunu münasip gördüğünü iletmiştir.⁴⁴ Selahattin Bey bundan sonra 5. (Amasya) ve 15. (Samsun) Fırka Komutanlıklarına emir göndererek Yüzbaşı Forbes'un bir subay ve yirmi süvari koruması altında Amasya'dan Kavak'a oradan da Samsun'a sevkini emretmiştir.⁴⁵ Ayrıca Amasya halkının galeyanının belirtilmesi için yol boyunca onun raporunda da belirttiği gibi silahlı kişiler yerleştirilmiştir. Buradaki amaç ise Forbes'a korku vermektir. Raporunda, bu durumu anlamış olduğunu ve blöfle karşılaştığını yazsa da Yüzbaşı Forbes, o gün yanındaki muhafıza "hani silahlarınız yoktu? Bu hal nedir? şeklindeki ifadesiyle endişesini gizleyememiştir.⁴⁶

Amasya'da tutuklanan Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes, kendi raporunda da yazdığı gibi, önce Amasya'dan Samsun'a gönderilmiş daha sonra da serbest bırakılmıştır. Türk yetkililerinin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, bu olay o dönemde milli bir hadise olarak adlandırılmış ve İstanbul'un işgaline karşılık gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Samsun'a gelen İngiliz Kontrol Subayları 1919 yılında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdikleri raporlarda, bölgenin durumuyla ilgili bilgiler sunmaktaydı. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgalinden sonra ise Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle ülkedeki İngiliz yetkililerinden bazıları tutuklanmıştır. Bu kapsamda Amasya'da tutuklanan İngiliz subaylarından birisi de Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'tur. Yüzbaşı Forbes, yaklaşık olarak iki hafta gibi bir zaman zarfında tutuklu kalmışsa da onun tutuklanması o dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Milli Mücadele hareketinin, İstanbul'un işgaline olan tepkisinin yansımalarından birisidir. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle İstanbul'un işgaline ve Malta sürgünlerine karşılık yapılan tutuklamalar, o dönemde İngiliz yetkililer tarafından Britanya Hükümeti'ne yapılmış büyük bir hakaret olarak değerlendirmiştir. Ayrıca İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck, İtilaf subaylarının tutuklanmasından sonra Milli Mücadele hareketini

⁴³ Menç, a.g.e., s. 202; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 25, Vesika 655.

⁴⁴ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 25, Vesika 657.

⁴⁵ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 25, Vesika 658.

⁴⁶ Menç, a.g.e., s. 204.

artık ciddiye aldığını iletmiştir. Çünkü Osmanlı Hükümeti dahi Britanya subaylarının serbest bırakılmalarını sağlayamamıştır.

Yüzbaşı Forbes gibi o sıralar Mustafa Kemal'in emriyle tutuklanan İngiliz subayları, Malta sürgünlerine karşılık elde tutulmuştur. Sayı olarak tutuklanan Türklerden az olsalar da (dörtte biri kadar) ileri de bu kişiler Malta'ya sürülmüş Türkleri kurtarmaya yetecektir.⁴⁷

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

The National Archives (United Kingdom Government)

FO, (Foreign Office)

FO, 608/83, 114-115, 1 Mart 1919.

FO, 608/113, 68-74, 8 Mayıs 1919.

FO, 608/113, 268-274, 27 Temmuz 1919

FO, 608/113, 311-312, 28 Temmuz 1919.

FO, 608/113, 291-294, 30 Temmuz 1919.

FO, 371/5046, 52, 16 Mart 1920.

FO, 371/5046, 78. 20 Mart 1920.

FO, 371/5046, 72-74, 22 Mart 1920.

FO, 371/5046, 236-238, 23 Mart 1920.

FO, 371/5046, 46-49, 28 Mart 1920.

FO, 371/5046, 64-67, 31 Mart 1920.

FO, 371/5046, 68-71. 31 Mart 1920.

FO, 371/5047, 149-153. 2 Nisan 1920.

FO, 371/5047, 147-148, 3 Nisan 1920.

FO, 371/5047, 145-146. 13 Nisan 1920.

FO, 371/5049, 141-143, 15 Mayıs 1920.

2. Kitap ve Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)” *Belleten*, C: LXII, S:234, Ankara 1998, ss.467-494.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

⁴⁷ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 178-179.

EKEN, Halit, *Millî Mücadele'de Vali (Kapancızade) Hamit Bey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.

ERDEM, Şerafettin Can "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XXI, S: 62, Ankara 2005, ss.677-699.

GOLOĞLU, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara 1969.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

GÜVEN, Cemal, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Görüşmeleri (Asker, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2012.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 3. Baskı.

MENÇ, Hüseyin, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya*, Ankara 1992.

OKUR, Mehmet-KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele (1918-1920)*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

SATAN, Ali, *Ya İstiklal Ya Ölüm, Kongrelerle Millî Mücadele Dönemi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938 Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I. Cilt*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II. Cilt*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III. Cilt*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

YAVUZ, Ünsal "İngiliz ve Fransız Resmi Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler" *Bellekten*, C: LVI, S: 217, Ankara 1992, ss. 963-984.

YERASİMOS, Stefanos, "Pontus Meselesi (1912-1923)" *Toplum ve Bilim*, S:43/44, Ankara 1989, ss. 33-76.

ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA GİRESUN-TİREBOLU REDİF DEPOSU VE REDİF DAİRESİ*

Ahmet Ali BAYHAN**
Özgül YILDIRIM GÜNEŞ***

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma sürecinde başta askeri alanda olmak üzere birçok noktada yenilik ve düzenlemelere gidilmiştir. 1834'te yapılan askeri düzenlemelerde ise II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusuna taşrada yardım etmek için redif teşkilatı oluşturulmuştur. Taşradaki bu askeri teşkilata bağlı birliğin ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve askeri düzeninin de sistematik biçimde ilerlemesine fayda edecek redif binaları, Anadolu'nun birçok yerinde inşa edilmiştir. Giresun Tirebolu'da ise bir redif deposu ve günümüze ulaşamayan bir redif dairesi Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerindeki muhtelif belgelerle ilk kez tespit edilmiştir. Çalışmanın amacı tespit edilen bu iki yapının işlev ve mimari özelliklerini çizim-fotoğraf gibi materyallerle değerlendirmek ve tanıtmak ayrıca askeri yapılara yönelik çalışmalara katkı sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: II. Abdülhamit, Osmanlı Mimarisi, Giresun-Tirebolu, Redif Birliği, Redif Binaları.

GİRESUN-TİREBOLU REDİF MILITARY DEPOT AND REDİF ADMINISTRATION IN THE ARCHIVE DOCUMENTS

ABSTRACT

During the Westernisation process of the Ottoman Empire, innovations and regulations were made in many regards, especially in the military field. The *Redif* divisions in the army were established within the framework of the military reforms in 1834. It was aimed at supporting *Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye*, the new army established by Mahmud II after abolishing the guild of *janissaries*. Redif Buildings were used to supply the needs of Troops and serves the military

* *Gönderim Tarihi:* 21.04.2021. *Kabul Tarihi:* 25.09.2021. Bu makale, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Gerçekleştirilen "Giresun İli, Tirebolu İlçesi, Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları" isimli tezden üretilmiştir.

** *Prof. Dr.*, Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORDU, bayhanahmetali@hotmail.com, *ORCID:* 0000-0003-2496-6136.

*** *Arş. Gör.*, Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü ORDU, ozgulyildirim@odu.edu.tr, *ORCID:* 0000-0002-9092-8990.

organisation in many parts of Anatolia. Various documents in the Presidential Ottoman Archive indicated that there were a Redif Corps depot and a Redif Corps department in Tirebolu, Giresun, although they are lost today. The aim of this study is to examine their use and function and discuss the architectural features of these two structures with reference to the illustrations and photographs. The study is significant in that it contributes to the studies on military structures.

Keywords: II. Abdulhamit, Ottoman Architecture, Giresun-Tirebolu, Redif Corps, Redif Corps Buildings.

Giriş

Gerekli tüm ihtiyaçların devlet tarafından temin edildiği¹ Redif-i Asâkir-i Mansûre” ya da “Asâkir-i Redife-i Mansûre” isimleriyle bilinen redif teşkilatının işleyiş ve nizamlarının belirlendiği Redif Kanunnamesine göre redif birlikleri, “efrâd-ı redife” denilen taşradaki askeri eğitimli yerliler ve subaylardan meydana gelmektedir. Bu ikili yapıyı ihtiva eden birlikte yerli askerle, iç güvenliğin sağlanması² ve eğitim sonrası tarımsal işlerin aksamaması hedeflenmiştir.³ Çoğu yerde oluşturulan redif teşkilatında, 1836 yılındaki değişiklikle “nöbetleşe (münavebe) usulü” ile üç ay asker bulundurulacak eğitim sistemi getirilmiştir. Bu yüzden talim zamanı yerleşik kalan askere hizmet eden kışlaların yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.⁴ Farklı tarihlerde birçok değişikliğe uğrayan redif birliklerinin sayısı süreç içerisinde artmıştır.⁵ XIX. yüzyıldan itibaren taşrada, Osmanlı Devleti’nin askeri yapılanmasındaki artış ile redif binaları, büyük yerleşim alanlarından, en küçük yerleşim yerine kadar askeri yapıları temsil etmeye başlamıştır.⁶

1836-37 yılından itibaren inşasına başlanan⁷ ve Anadolu’ya yayılan redif binaları, işlevleri ve mimari özellikleri açısından dört yapı türünde karşımıza

¹ Cahide Bolat, *Redif Askeri Teşkilâtı (1834-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2000, s. 25-26.

² Abdülkadir Özcan, *Redif*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 34, 2007, s. 524-525.

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, Ankara 2008, s. 129. Ayrıca bkz. Süleyman Beyoğlu, “Mahkeme Kayıtlarına Göre 1893-1898 Tarihinde Şehit olan Tirebolulu Askerler”, *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, Haz. Ayhan Yüksel, İstanbul 2016, s. 131, 135.

⁴ Bolat, *a.g.e.*, s. 30; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 54; Özcan, *a.g.e.*, s. 525-526.

⁵ Redif Birlikleriyle ilgili Tanzimat’ta da bazı değişiklikler yapılmış nöbetleşe usulü ve redif hazinesi kaldırılmıştır, Özcan, *a.g.e.*, s. 525-526; 1843’te birlikler daimî orduya katılmış ve bölgelerde dört taburlu bir redif alayı oluşturulmuştur. Tabur merkezinde eğitimler verilmiştir. Çadırcı, *a.g.e.*, s. 104.

⁶ Muhammet Mithat Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Redif Binaları*, İstanbul 2016, s. 151; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 54.

⁷ Muhammed Mithat Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamit Dönemi Redif Binaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s. 66. Yukarıda 1836-1837’den itibaren denilse de Özgen’in yine kendi ifadesinde yapıların belgeleri verilirken 1835 yılında redifler için bina yapıldığı geçmektedir.

çıkılmaktadır. Bunlar, redif birliğinde eğitime gelen askerlerin kaldığı koğuşlar⁸, askerlere ait eşyaların muhafaza edildiği depolar⁹, askerinin kabul edildiği, onların belgelerinin saklandığı redif daireleri¹⁰ ve birliğe ait silah gibi benzeri savaş ihtiyacına yönelik malzemelerin yer aldığı cephanelik¹¹ yapılarıdır.

XIX. yüzyılın son, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde redif taburunun ve binalarının Giresun-Tirebolu'da mevcut olduğunu gösteren arşiv belgeleri ve haritalar¹² ile inşa edilmiş diğer redif binalarının taşıdığı mimari özellikler gözetildiğinde burada yukarıda bahsedilen dört yapı türü içerisinde redif deposu ve redif dairesinin inşa edildiği tespit edilmiştir. Çok mekânlı, işlevsel planından ötürü sonradan eğitim binasına dönüştürülen Kazım Karabekir Ortaokulu redif deposuna (askerlere ait eşyaların muhafaza edildiği mekân) ortaokulun batısında günümüze ulaşmayan fakat XX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonraki zamanlara ait olduğu düşünülen eski bir fotoğraftan tespit edilen küçük yapı ise redif dairesine (askerlerin kabul edildiği, onların belgelerinin saklandığı mekanlar) karşılık gelmektedir (Görsel 9).

1. Yapıların Tarihlendirilmesi

Geç Osmanlı dönemine ait yerleşim alanının dışında, ilçeye hâkim bir tepe üzerindeki redif yapılarının Tirebolu'daki varlığı buranın askeri bakımdan stratejik ve önemli bir yer olduğunu göstermektedir.

Kaynaklarda haklarında, yeterli ve referanslı bilgi bulunmayan bu askeri yapılarda, tuğra, tarihçe veya bani bilgilerinin geçtiği bir kitabe¹³ yoktur.

⁸ Koğuş, efrad koğuşu, asker koğuşu şeklinde de geçmektedir. Koğuşun olmadığı yerde, depolarda iskânın sağlandığı bilinmektedir Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 234; Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri*, s. 145

⁹ Özgen *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 66-67. Debboy, Deboy, Askeri depo, Redif taburu deposu, Redif Deposu, Tabur Deposu, Depoyu Hümayun gibi isimlerle kaynaklarda geçmektedir Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 66-67, 223.

¹⁰ Askeri daire, daire, redif dairesi, zabitan dairesi, askerlik şubesi ve hükümet konağı gibi isimlerle geçmektedir Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 228-229.

¹¹ Depo, depo-yu hümayun, mühimmat deposu, cephanelik, cebehanelik, şeklinde kaynaklarda geçmektedir Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 233. Ayrıca bkz. Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 66-67, 145, 221, 223-224, 228-229, 232-234.

¹² 1891'de Tirebolu Taburu, 4. Ordu, 11. Redif Mukaddem (Kolordu) 21. Erzincan, (Tümen), 42. Samsun (Tugay), 83. Samsun (Alay), şeklinde kayıtlarda geçmektedir Özgen, *a.g.e.*, s. 44, 46. Osmanlı Ordusu'nun Yeni Redif Kanunnamesine Göre, Tümen, Tugay, Alay ve Tabur Dairelerine Ayrılış Şekli Gösteren harita için bkz. BOA, HRT.h., Defter No: - Gömlek No: 136, s.-. Tarih: 1305 Z 29. (1887-1888) Ayrıca bkz. Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri*, s. 25, 42. Bahsi geçen arşiv belgeleri için bkz. BOA, A.) MKT.MHM, Defter No: 663, Gömlek No: 13, s.1., BOA, DH. TMIK.M., Defter No: 28, Gömlek No: 81, s. -, BOA, DH.MKT, Defter No: 2194, Gömlek No: 43, s.-., BOA, DH. MKT, Defter No: 1157, Gömlek No: 56. s.1.

¹³ Kimi yapılarda, tuğralar ve bunlar üzerinde yapım tarihleri bulunurken, Tirebolu örneklerinde kitabelik ya da tuğra yerleri boştur. Bu durum kimi zaman, 1925 yılında arma ve tuğra hakkında çıkarılan kanunnameye bağlanmaktadır. Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri*, s. 77, 82, 146.

Aslında çoğu zaman yapıların, inşa başlangıç veya tamamlanma aşamasını doğrudan bildirir kayıtlı karar ve benzeri ifadeli belgeler arşivlerde mevcutken, her iki yapıyla ilgili bu belgelere de ulaşılammıştır.¹⁴

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalarda, 1895-1896 yılına ait "...Tirebolu'daki Redif Deposu efrad-ı ihtiyatıyesi sayısının arttırılmasıyla ortaya çıkan masrafların karşılanması..." 1896-1897 yılına ait "...İhtiyatların terhisinin olmayacağı üzerine Tirebolu depolarında bulunan Efrad-ı İhtiyatiye'nin kullandığı eşyaların dağıtımı..." 1898-1899 yılına ait "...Tirebolu Kazası Redif Taburu Binbaşısı Hasan Hüsnü Efendi Tarafından Daire-i Askeriye'ye celb..." 1907-1908 yılına ait "Tirebolu Redif Taburu Dairesine mensup şahıslar..." şeklinde devam eden dört belgede¹⁵ "Redif Dairesi, Daire-i Askeriye, Redif Deposu ve Tirebolu Deposu" ibarelerinin mevcudiyeti ise yapıları tespit açısından önemlidir (Görsel 1-4).

Dönem kaynaklarında bu askeri yapılar farklı isimlerde geçmektedir. 1889 yılında seyyah Vital Cuinet¹⁶ 1893-1894 yıllarında ise Coğrafyacı Ali Cevad Bey ortaokul ve günümüze ulaşamayan yapıları kışla ve cephanelik olarak ifade etmişlerdir. Bu yapıları Tirebolu'daki askeri yapılar içerisinde sıralamaları¹⁷ ise redif birliklerine ait askeri binaların, Ortaokul ve küçük yapı olduğunu işaret etmektedir. Zira Tirebolu'da iki yapının yan yana inşa edildiği başka örneklerle karşılaşmamaktadır.

1891 ile 1911'deki kayıtlarda ise redif yerleri içerisinde Tirebolu, tabur olarak geçmekte¹⁸ 1887-1888 yılına ait bir haritada¹⁹ da taburlar içerisinde

¹⁴ Özgen de, çoğu kamu yapılarının inşa projeleri mevcutken, askeri yapıların inşa projeleri, mimari planlarıyla ilgili herhangi bir belgeye erişilememesini, özellikle II. Abdülhamit Dönemindeki gizlilik esasına bağlamaktadır Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 219-220.

¹⁵ Sırasıyla; Bkz. BOA, A.) MKT.MHM, Defter No: 663, Gömlek No: 13, s.1., BOA, DH. TMIK.M., Defter No: 28, Gömlek No: 81, s.-., BOA, DH.MKT, Defter No: 2194, Gömlek No: 43, s.-., BOA, DH. MKT, Defter No: 1157, Gömlek No: 56, s.1. Osmanlı Ordusu'nun Yeni Redif Kanunnamesine Göre, Tümen, Tugay, Alay ve Tabur Dairelerine Ayrılmış Şeklini Gösteren harita için Bkz. BOA, HRT.h., Defter No: - Gömlek No: 136, s.-. Tarih: 1305 Z 29. (1887-1888) Ayrıca bkz. Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri*, s.42.

¹⁶ Oktay Karaman, "Fransız Vital Cuinet'e Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Tirebolu", *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, Haz. Ayhan Yüksel, İstanbul 2016, s. 182, 186. Detaylı Bilgi için bkz. Vital Cunet, *La Turquie d'Asia*. I, Paris 1892.

¹⁷ Ayhan Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, İstanbul 2007, s. 59; Ali Cevad, *a.g.e.*, s. 367-368.

¹⁸ 1891'de Tirebolu Taburu, 4. Ordu, 11. Redif Mukaddem (Kolordu) 21. Erzincan, (Tümen), 42. Samsun (Tugay), 83. Samsun (Alay), şeklinde kayıtlarda geçmektedir Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 44, 46. 1911 yılındaki değişikliklerde, Tirebolu Taburu'nun 3. Redif Müfettişliği, Samsun Tümeni, Giresun Alayına bağlı olduğu görülmektedir Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 44, 46, 49, 52.

¹⁹ Osmanlı Ordusu'nun Yeni Redif Kanunnamesine Göre, Tümen, Tugay, Alay ve Tabur Dairelerine Ayrılmış Şeklini Gösteren harita için bkz. BOA, HRT.h., Defter No: - Gömlek No: 136, s.-. Tarih: 1305 Z 29. (1887-1888) Ayrıca bkz. Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri*, s.42.

görülmektedir (Harita 1). “Nizamiye ve Redif Tümen Merkezleri ile Redif Dairelerini” gösteren tarihsiz bir başka haritada yine Tirebolu isminin olması, bu kez farklı bir kaynakta da askeri yapıların varlığını bize doğrudan bildirmektedir (Harita 2). Önemli olan bu ikinci haritayı yayımlayan Özgen, Tirebolu’yu redif taburları içerisinde göstermesine rağmen, depo ve askeri dairelerin nerede konumlandığını ayrıntılı verdiği bir tabloda, Tirebolu’daki yapılardan bahsetmemiştir.²⁰ Fakat Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden bizzat ulaşılan redif binalarının çeşitli isimlerle geçtiği arşiv belgeleri ile arazideki çalışmalar bu haritayı doğrulamıştır.²¹

Tüm bunlar ve II. Abdülhamit’in (1876-1909) yeni yapılanmalar ışığında askeri binalar gibi çoğu inşa faaliyetlerine önem verdiği koşullar değerlendirildiğinde²² Tirebolu’daki yapıların, padişahın tahta oturduğu 1876 yılını takip eden tarihlerde inşa edildiği düşünülmektedir. 1876’dan önce yapılarla ilgili herhangi bir kaydın bulunmaması, Ortaokul ve batısındaki küçük yapının, II. Abdülhamit dönemi askeri binaları ile aynı tipte olması, bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir. Yukarıda bahsi geçen 1887-1888 yılına ait haritadaki ibare de değerlendirildiğinde yapıların inşa süreci daha da sınırlanmakta olup 1876-1887/1888 gibi bir tarih aralığı ortaya çıkmaktadır. Kimi kaynaklar, II. Abdülhamit’in²³ tahta oturduğu ilk yıllar imar faaliyetlerine girişmediğini, 1880 yılından itibaren bu faaliyetlere başladığını belirtmektedir. Şayet bu durum söz konusuysa da inşa tarihini 1880-1887/1888 yılları gibi bir zaman aralığıyla sınırlandırabilmek mümkündür.²⁴

Kim tarafından inşa edildiği kesin olarak bilinmeyen bu yapılar, XIX. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdüren Hassa Mimarlar Ocağının kapatıl-

²⁰ Redif yapılarıyla ilgili ilk ayrıntılı çalışmayı yapıp redif yapıları için önemli bir kaynağı araştırmacılara sunmuş olan yazar muhtemelen, tabloyu hazırlarken geniş çalışma sahasında, yerinde tespit yöntemiyle ortaya koyduğu redif binaları konulu kitabında, Tirebolu’daki yapıların varlığını doğrulayamamıştır tablo için Bkz. Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri*, s. 25.

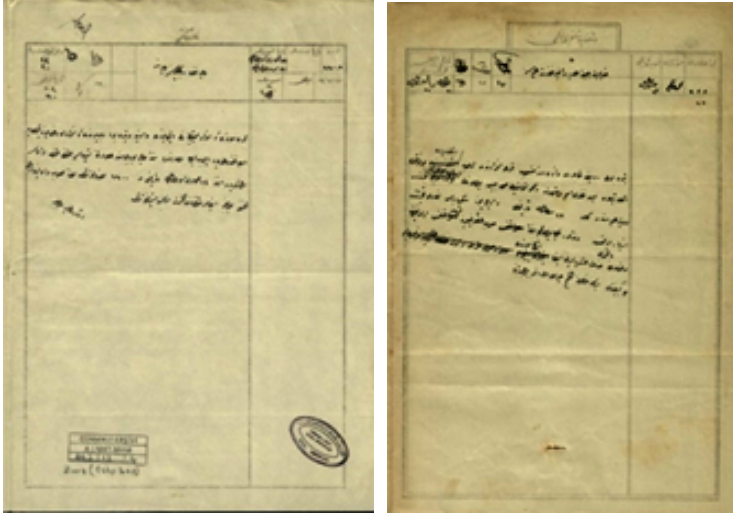
²¹ Bkz. *BOA*, A.)MKT.MHM, Defter No: 663, Gömlek No: 13, s.1., *BOA*, DH. TMIK.M., Defter No: 28, Gömlek No: 81, *BOA*, DH.MKT, Defter No: 2194, Gömlek No: 43, s.-, *BOA*, DH. MKT, Defter No: 1157, Gömlek No: 56, s. 1.

²² Ahmet Köksal, “1897 Türk-Yunan Harbi’nde Trabzon Redif Taburları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 12, S: 24, 2018, s. 241, 243, 255.

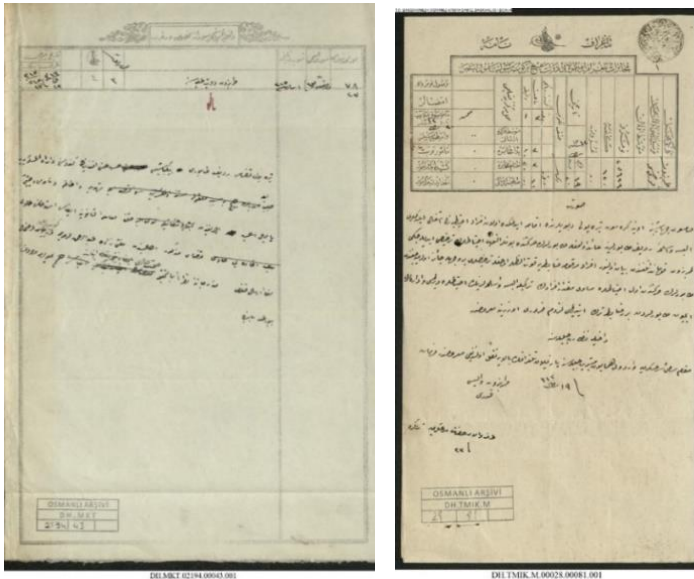
²³ II. Abdülhamit Döneminde hazırlanan geniş bir çalışmayı içeren Yıldız Fotoğraf Arşivinde birçok redif binasına dair fotoğraflar mevcutken Giresun-Tirebolu’daki redif binalarıyla ilgili görseller mevcut değildir.

²⁴ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 250; Ayrıca bizzat incelenen belgelerde, redif birliği isminin geçtiği en erken tarihli belge 1888 yılına aittir. Bkz. *BOA*, HR.TH., Defter No: 83, Gömlek No: 12, s.-. Tarih: M 1888 09 10. “Tirebolu redif taburu askeri olacak kişiler” şeklinde devam eden belge örneği. En geç tarihli belge ise 1329 (1911) tarihine aittir. Bkz. *BOA*, DHEUM.THR, Defter No: 66, Gömlek No: 6, s.-Tarih: 1329 C 02. “Efrad-ı Redifeden Tirebolulu Mustafa oğlu Salim’in askerin askeriye teslim edildiği” şeklinde devam eden belge örneği.

masından sonra²⁵ ya yabancı ya da müslim-gayrimüslim mimarlarca inşa edilmiş olmalıdır.

Görsel 1-2: 1895-1896 ve 1907-1908 Tarih Aralığına Ait İki Arşiv Belgesi²⁶

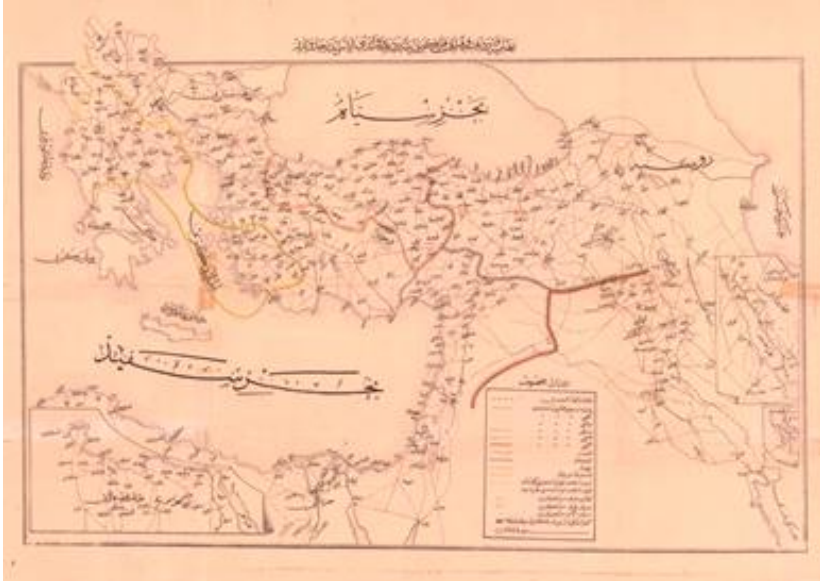
Görsel 3-4: 1898-1899 ve 1896-1897 Tarih Aralığına Ait İki Arşiv Belgesi²⁷

²⁵ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 70, Şerafettin Turan, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *TAD*, I/1. (s.157-203), 1963, s. 178.

²⁶ BOA, A.)MKT.MHM, Defter No: 663, Gömlek No: 13, s. 1. BOA, DH. MKT, Defter No: 1157, Gömlek No: 56, s.1.

Harita 1: Osmanlı Ordu'sunun Yeni Redif Kanunnamesine Göre, Tümen, Tugay, Alay ve Tabur Dairelerine Ayrılış Şeklini Göstermektedir²⁸

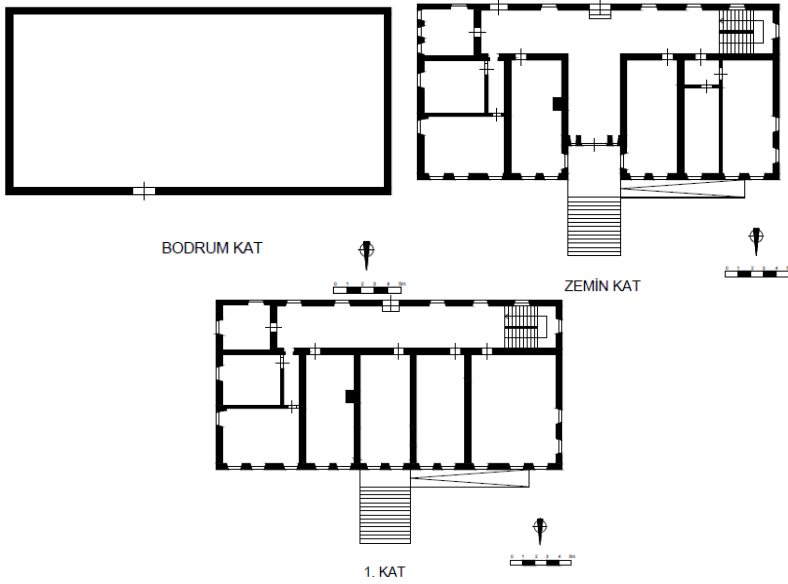
Harita 2: Nizamiye ve Redif Tümen Merkezleri ile Redif Dairelerini Gösteren Harita²⁹

²⁷ BOA, DH.MKT, Defter No: 2194, Gömlek No: 43, s.-. BOA, DH.TMIK, Defter No: 28, Gömlek No: 81, s.-.

²⁸ BOA, HRT.h., Defter No:- Gömlek No: 136, s.-. Tarih: 1305 Z 29.

2. Redif Deposu ve Redif Dairesinin Mimari Özellikleri

Redif Deposu, taş malzemeden inşa edilmiş kâgir bir yapıdır. Doğu-batı yönünde uzatılmış dikdörtgen plana sahiptir. Bodrum üzeri iki kat olan yapının, kenar bitimleri köşe taşlarıyla sonlandırılmış olup köşe taşları kaideye oturmuş sütun başlıklı şeklindedir. Kıırma çatı ile örtülü saçaklı yapıya, geçen süre içerisinde okul olarak kullanılmasından dolayı işleve dayalı yeni mekânlar eklenmiştir. Çatı üzerinde, üzerine sonradan inşa edildiği anlaşılan yeni bir birim fark edilmektedir (Çizim 1-3).

Çizim 1-3: Kazım Karabekir Ortaokulu Bodrum, Zemin ve Birinci Kat Planları

Simetrik düzenli yapının, kuzey cephesinde, zemin ve birinci kat aralarını dışa taşkın yatay silmelerin ayırdığı görülmektedir. Pencerelemlendirilen cephede, bodrum kat hizasındaki merdivenlerle, zemin kattaki kapıya ulaşılmaktadır. Bodrum katındaki cephede, küçük bir havalandırma açıklığının yanı sıra sonradan eklendiği anlaşılan dikdörtgen formlu bir kapı bulunmaktadır. Zemin katta, yapıyı ortalar şekilde konumlandırılmış kapı, basık kemerli, geniş bir içerlek girişe alınmıştır. Ana mekâna giriş sağlayan bu kapı ögesi de basık kemerlidir. Kapı açıklığına, metal kapı kanadı yerleştirilmiştir. Kemer alınlığı üzerindeki 0.30 x 0.25 ebadındaki kitabelik yeri boştur. Kapının her iki tarafına, dikdörtgen formlu, dar, uzun pencereler yerleştirilmiştir. Kapıyı ve bu pencereleri içine alan geniş nişin içteki her iki kısmına da basık kemerli pencereler yerleştirilmiştir. Zemin kat cephesinde kapının yer aldığı nişin dışındaki her iki

²⁹ Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri*, s. 25.

tarafa, beşer pencere konumlandırılmıştır. Farklı aralıklarla, aynı boyutlarda yerleştirilmiş pencereler, basık kemerlidir. Söve ve kemerli kısımları cepheden hafif dışarı taşırılmıştır. Kemer ortasında yer alan kilit taşı, kabartılmış bir motifle vurgulanmıştır. Birinci kat cephesinde zemin kattakilerle aynı hizada konumlandırılmış on iki pencere bulunmaktadır. Birinci katta, zemin katın kapı üzerine denk gelecek şekilde iki pencere daha açıldığı görülmektedir. Farklı aralıklarla aynı boyutlarda yerleştirilmiş pencereler, basık kemerlidir. Söve ve kemerli kısımları cepheden hafif dışarı taşırılmıştır. Tüm katlardaki pencere çerçeveleri günümüzün yaygın kullanım malzemesindedir. Yapının güney cephesinin, zemin ve birinci kat aralarını, dışa taşkın yatay silmelerin ayırdığı görülmektedir. Zemin katın ortasında, kuzeydeki kapı ile aynı olan basık kemerli orijinal bir giriş kapısı daha yer almaktadır. Kapının söve ve kemerli kısımları cepheden hafif dışarı taşırılmıştır. Kemer ortasında yer alan kilit taşı, kabartılmış bir motifle vurgulanmıştır. Kapı açıklığına metal kapı kanadı yerleştirilmiştir. Kapının her iki tarafına üçer pencere konumlandırılmıştır. Fakat kapının batı tarafına sonradan yapılan bir mekân eklenmiş buradaki pencere kapıya dönüştürülmüştür. Bu mekân, kapı yapılan pencerenin görüntüsünü kesmiştir. Farklı aralıklarla aynı boyutlarda yerleştirilmiş pencereler, basık kemerlidir. Söve ve kemerli kısımları cepheden hafif dışarı taşırılmıştır. Kemer ortasında yer alan kilit taşı, kabartılmış bir motifle vurgulanmıştır. Birinci kat cephesinde, zemin kattaki kapı üzerine denk gelecek şekilde sonradan eklenmiş dikdörtgen formlu bir kapı görülmektedir. Kapının her iki tarafında, zemin kattakilerle aynı hizada konumlandırılmış üçer pencere bulunmaktadır. Farklı aralıklarla aynı boyutlarda yerleştirilmiş pencereler, basık kemerlidir. Söve ve kemerli kısımları cepheden hafif dışarı taşırılmıştır (Görsel 5-6).

Görsel 5-6: Kazım Karabekir Ortaokulu Kuzey ve Güney Cephe Görünüşü

Yapının batı cephesinde, zemin ve birinci katlar arasında, dışa taşkın yatay silmeler ayırmaktadır. Zemin ve birinci katta aynı hizada yerleştirilmiş üçer pencere mevcuttur. Farklı aralıklarla, aynı boyutlarda yerleştirilmiş pencereler, basık kemerlidir. Söve ve kemerli kısımlar cepheden hafif dışarı taşırılmıştır. Yalnız zemin kattaki pencerelerin, kemer ortasında yer alan kilit taşı, kabartılmış bir motifle vurgulanmıştır. Yapının doğu cephesinin zemin ve birinci kat

arasında, dışa taşkın yatay silmeler görülmektedir. Zemin katında üç küçük, kare havalandırma penceresi ile basık kemerli iki pencere yer almaktadır. Birinci katta ise üç basık kemerli pencere bulunmaktadır. Zemin ve birinci kattaki basık kemerli pencereler, farklı aralıklarla yerleştirilmiş olup aynı boyutlara sahiptir. Zemin kattaki basık kemerli pencerelerin, kemer ortasında yer alan kilit taşı, kabartılmış bir motifle vurgulanmıştır. Cephedeki tüm pencerelerin söve-lento ve kemerli kısımları taştan olup, cepheden hafif dışarı taşırılmıştır (Görsel 7-8).

Görsel 7-8: Kazım Karabekir Ortaokulu Batı ve Doğu Cepheleri Görünüşü

Ortaokulun zaman içerisinde cephedeki görüntüsü itibariyle değişikliğe uğradığı, XX. Yüzyılın ilk çeyreğinden sonraki zamanlara ait olduğu düşünülen eski bir fotoğraf üzerinden anlaşılmaktadır.³⁰ Yapı, yukarıda belirtildiği gibi, iki katlı olup, kiremitle kaplı kırma çatılıken sonradan üzerine üçüncü kat çıkılmış pencerelerinde ise oynama yapılmıştır. Fotoğrafta, kuzey cephede orta akstaki giriş kapısının her iki yanında üçer pencere, üstündeki katta ise kapı hizasına gelecek şekilde yerleştirilmiş bir pencere ve onun yanlarında üçer pencere görülmektedir. Yani kuzey cephede ilk kat, altı pencereli diğer kat yedi pencereyi bugün pencere sayıları arttırılmıştır. Bugün giriş kapısının her iki yanında beşer pencere olmak üzere on pencere, üst katında ise orta aksta iki, yanlarda beşer pencere olmak üzere on iki pencere görülmektedir. Fotoğraftan hareketle yapının, orijinalinde taşıdığı pencere sayılarının da redif depolarında yer alan pencere sayılarıyla eşit olduğu saptanabilmektedir.³¹ Fotoğrafta, batı

³⁰ Ortaokul 1960 yılında bir onarım görmüştür Bkz. TKVKBKM, Giresun-Tirebolu Tescilli Devam Eden Sivil mimarlık, Anıtsal ve Resmi Yapılar Belgesi, 28-09-100 nolu dosya.

³¹ Redif depolarının genel mimari özellikleri için bkz. Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s.221-227.

cephesi net değildir. Fakat bugünkü haliyle arasında pencere düzenleri açısından değişikliklerin olduğu görülmektedir. İşlevi değişen yapının zamanla cephe kısmında, müdahalelere maruz kaldığı anlaşılmaktadır (Görsel 9).

Görsel 9: Redif Deposu (sol) ve Redif Dairesi (sağ)³²

Yapının iç mekânına orijinalde sadece zemin katın kuzey ve güney cephesinde yer alan basık kemerli formdaki kapılardan geçilmektedir. Fakat bugün zemin kattaki cephenin güneydoğu köşesine sonradan bir kapı daha açılmıştır. Yapının kuzey cephesinde, zemin katta yer alan orijinal basık kemerli içerlekli girişten yine basık kemerli ana giriş kapısına ulaşılmaktadır. Kuzey cephedeki bu ana giriş kapısından içeri girildiğinde uzun bir koridora geçilmektedir. Bu koridorun bitiminde, doğu ve batı yöne devam eden dış sofaya geçiş sağlanmaktadır. Sofanın doğu ve batısında yer alan odalar simetrik olup yapı, okul olarak kullanıldığından ihtiyaca yönelik bazı odaların sonradan açıldığı anlaşılmaktadır. Orijinalde yapının doğu ve batısında, ikişer simetrik odaya sahip olduğu düşünülmekte olup bugün doğuda, sofanın sonunda küçük bir odanın açıldığı ve yine baştan ikinci odanın bölümlere ayrıldığı görülmektedir. Batıdaki ikinci odayı da bölümlere ayırma işleminin uygulandığı anlaşılmaktadır. Yapının güney doğusundaki bir pencere ise kapıya çevrilmiştir. Güneyde orta aksta yer alan orijinal basık kemerli kapıya ise içerden iki basamakla çıkılmaktadır. Zemin katta, güney batıda yer alan ve düz devam eden merdivenlerden birinci kata ulaşılmaktadır. Birinci kat da zemin kat ile aynı oda düzenlemelerine sahip olup güney batıda merdivenden sonraki ilk odanın zemin kattaki odadan farklı olarak bölünmediği görülmektedir. Ayrıca kuzeydeki

³² Tirebolu sakinlerinden Savaş Odabaş'tan alınmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

orijinal kapının yer aldığı koridorun hizası burada duvarla kapatılıp bir oda haline getirilmiştir. Güneyde ise zemin katta yer alan orijinal basık kemerli kapının hemen üzerine denk gelecek şekilde dikdörtgen formulu yeni bir kapının sonradan açıldığı tespit edilebilmektedir. Bu kapıya içerden bir basamakla, dışardan bir rampa ile ulaşılmaktadır. Birinci katın güneyindeki merdivenler ise bu yapıya ihtiyaca yönelik sonradan eklenen üçüncü kata çıkışı sağlamaktadır (Görsel 10-15).

Görsel 10-11: Kazım Karabekir Ortaokulu Zemin Kattaki Koridor ve Dış Sofadan Görünüş

Görsel 12-13: Kazım Karabekir Ortaokulu Zemin Kattaki Koridor ve Dış Sofadan Görünüş

Görsel 14-15: Kazım Karabekir Ortaokulu Birinci Kattaki Dış Sofadan Görünüş

Günümüze ulaşamamış redif dairesi de yalnızca dönem kaynaklarında³³ cephanelik şeklinde geçmektedir. Arşivlerde de kimi zaman depo sözcüğü cephaneliği karşılarsa da hatta Tirebolu'yla ilgili kayıtlarda yukarıda bahsedildiği üzere “Tirebolu Deposu” veya “Redif Deposu” isimlendirmeleri geçse de bu küçük yapı cephanelik değildir.³⁴ Çünkü Tirebolu’da redif deposu olarak geçen yapı, yukarıda da ayrıntılı anlatıldığı üzere redif depolarının genel mimari özelliklerini karşılayan Ortaokuldur. Cephaneliğin konumu ve mimarisi bakımından taşıması gereken özellikler ise bu yapıyla uyuşmamaktadır. Cephanelikler, içinde barındırdığı ağır mühimmattan ötürü güvenlik gerekçesiyle yapılardan daha uzağa inşa edilmektedir. Yozgat Akdağmaden’de bulunan ve günümüze ulaşan redif deposu ve cephanelik yapıları da birbirinden uzağa yerleştirilmiştir.³⁵ Tirebolu örneğinde redif dairesi eski fotoğraftan hareketle ortaokulun hemen yakınına konumlanmıştır. Bu bağlamda yapının cephanelik olmadığı açıkça ifade edilebilmektedir.

Yapı, bahsi geçen fotoğrafta (Görsel 16) dikdörtgen ya da kare planlı, küçük boyutlu ve kiremit çatılı bir mimari karakter sergilemektedir. Ayrıca batı tarafında, iki pencere detayı fark edilmektedir. Fakat Milli Savunma Bakanlığı kaynaklarından hareketle Özgen’in çalışmasındaki cephanelik örnekleri değerlendirildiğinde pencerelere bu yapılarda yer verilmemektedir. Fotoğrafta, küçük yapıdaki pencere varlığının tespiti de yapıya atfedilen cephanelik fikrini çürütmekte olup redif daireleriyle olan benzerliğinden ötürü redif dairesi tanımlamasının önünü açmaktadır. Genellikle redif dairelerinin ölçüleri³⁶ ön cephede 12-15 metre, yan cephede ise 12-16 metredir. Yapı arkasındaki cephede, hafif öne çıkıntının yer alması gibi bazı farklılıklar, pencere adetleri³⁷ dışında, mimari özellikleri neredeyse depolar ile aynıdır. Kimi redif dairelerinin görselleri üzerinden bunu tespit edebilmek de mümkündür.³⁸ Fakat redif dairelerinde, bu yaygın mimari düzenin dışında, Erzincan’daki gibi tek katlı

³³ Karaman, *a.g.m.*, s. 182, 186. Detaylı bilgi için bkz. Cünet, Vital, *La Turquie d’Asie*. I, Paris 1892.

³⁴ Bkz. BOA, A.)MKT.MHM, Defter No: 663, Gömlek No: 13, s. 1, Tarih: 1313 Ca 16. (1895-1896) yılına ait “Tirebolu’daki Redif Deposu efrad-ı ihtiyatıyesi sayısının artırılmasıyla ortaya çıkan masrafların karşılanması” şeklinde devam eden belge örneği. Bkz. BOA, DH. TMIK.M., Defter No: 28, Gömlek No: 81, s.-. Tarih: H. 29-09-1314. (1896-1897) yılına ait “İhtiyatların terhisinin olmayacağı üzerine Tirebolu depolarında bulunan Efrad-ı İhtiyatiye’nin kullandığı eşyaların dağıtımı” şeklinde devam eden belge örneği.

³⁵ Bkz. Sultan Murat Topçu, “Yozgat-Akdağmaden Redif Teşkilatı Debboy Binası”, *Turkish Studies*, 9/10, 2014, s.1023-1038.

³⁶ Askeri daire, daire, redif dairesi, zabitan dairesi, askerlik şubesi ve hükümet konağı gibi isimlerle geçmektedir Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 228-229.

³⁷ Girişin iki tarafında ve diğer katlarda girişle aynı hizada ikişer pencere, yan cephelerinde farklı sayıda olabilen pencereler Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 228-229.

³⁸ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 228-230.

uygulama örnekleri de vardır.³⁹ Bu örnekten ve arşivlerde geçen “Redif Dairesi”, “Daire-i Askeriye” ibarelerinden⁴⁰ Tirebolu’da günümüze ulaşmayan küçük yapının da redif dairesi olduğu yine teyit edilebilmektedir. Hatta Erzincan’daki redif binalarını gösteren fotoğraf, Tirebolu’daki redif binaları gibidir. Bahsedilen fotoğrafta da büyük boyutlu yapı redif deposu, küçük boyutlu, tek katlı yapı redif dairesidir. Ayrıca Erzincan’da, yalnızca depo ile redif dairesinden oluşan ikili yapı örneği kompleks açısından bunların nasıl bir araya geldiğini de göstermektedir. Yani dört yapı türünün bir arada olmadığı, bunlardan bazılarının şartlara ve ihtiyaçlara göre birlikte inşa edilebildiği de anlaşılmaktadır.⁴¹ (Görsel 17-18)

Görsel 16: Redif Deposu (Sol) ve Redif Dairesi (Sağ)⁴²

³⁹ Redif binalarının, kat durumları, girişlerinin nereden ve nasıl sağlanacağı coğrafi şartlar ile eğim, zemin gibi etkenler üzerine değişiklik göstererek uygulanmıştır Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 221, 223-224.

⁴⁰ Bkz. *BOA*, DH. MKT, Defter No: 1157, Gömlek No: 56, s. 1, Tarih: 1325 S 10. (1907-1908) yılına ait “Tirebolu Redif Taburu Dairesine mensup şahıslar” şeklinde devam eden belge örneği. Bkz. *BOA*, DH. MKT, Defter No: 2194, Gömlek No: 43, s.-.Tarih: 1316 Z 18 (1898-1899) yılına ait Tirebolu Kazası Redif Taburu Binbaşısı Hasan Hüsnü Efendi Tarafından Daire-i Askeriye’ye celb...” şeklinde devam eden belge örneği.

⁴¹ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 192.

⁴² Tirebolu sakinlerinden Savaş Odabaş’tan alınmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

Görsel 17: Erzincan’da Redif Dairesi (Sol) ve Redif Deposu (Sağ)⁴³

Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç itibariyle XIX. yüzyılın son, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde redif tabur ve binalarının Tirebolu’da mevcut olduğunu gösteren harita ve arşiv belgeleri⁴⁴ ile inşa edilmiş diğer redif binalarının taşıdığı mimari özellikler gözetildiğinde Kazım Karabekir Ortaokulunun redif deposu, yakınında yer alan günümüze ulaşmayan küçük yapının ise redif dairesi olduğu bu çalışma ile ilk kez tespit edilmiştir. Bugüne dek yukarıda bahsedildiği üzere dönem kaynaklarında askeri yapı olarak geçen fakat asıl işlevleri bilinmeyen yapıların redif birliklerine ait binalar olduğu ortaya koyulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerindeki çalışmalarda elde edilen belgelerden hareketle yapıların II. Abdülhamit döneminde 1876-1887/1888 ya da 1880-1887/1888 yılları arasında inşa ettirildiği anlaşılmıştır.

Geç Osmanlı döneminde redif deposu, redif dairesi, koğuş ve cephanelik yapılarından meydana gelen redif binası örnekleri XIX. yüzyılın başında henüz oluşturulmuş redifler için zaten taşrada yaptırılmış yeni tip binalardır. Bu yeni tip binalar Karadeniz bölgesi dahil Anadolu’nun pek çok yöresinde inşa edilmiştir. Karadeniz bölgesinde Samsun, Ordu, Perşembe, Sinop, Giresun, Akçaabat, Vakfikebir, Bafra gibi önemli kent merkezi ve kazalarına inşa edilen redif binalarının Giresun’a bağlı diğer kazalar dışında Tirebolu’da yapılmış

⁴³ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 192.

⁴⁴ 1891’de Tirebolu Taburu, 4. Ordu, 11. Redif Mukaddem (Kolordu) 21. Erzincan, (Tümen), 42. Samsun (Tugay), 83. Samsun (Alay), şeklinde kayıtlarda geçmektedir Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 44, 46. Osmanlı Ordusu’nun Yeni Redif Kanunnamesine Göre, Tümen, Tugay, Alay ve Tabur Dairelerine Ayrılış Şeklini Gösteren harita için bkz. BOA, HRT.h., Defter No: - Gömlek No: 136, s.-. Tarih: 1305 Z 29. (1887-1888) Ayrıca bkz. Özgen, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri*, s. 25, 42.

olması buranın coğrafi ve stratejik konumundan kaynaklanmış olmalıdır.⁴⁵ Zira konumu itibariyle Harşit Çayının batı kısmındaki koy ile koy etrafındaki üç burun ve güneyindeki sırtlar üzerinde bulunan Tirebolu’da, Harşit vadisi zamanla kentin iç kesimlerle bağlantı kurmasına ve kent yerleşiminin gelişmesine katkı sağlamıştır. Kentin, Karadeniz’in kıyı kesimindeki diğer kentleri iç kesimlere bağlayan önemli yolları mevcuttur.⁴⁶ Dolayısıyla tespit edilen redif yapılarının Tirebolu’da inşa edilmesinde bu faktörler etkili olmuş olmalıdır. Redif birliklerine ait dört yapı türü genellikle inşa edikleri yerin stratejik durumu, ihtiyacı ve asker mevcudiyetine göre bazen bir arada, bazen ikili veya tekli şekilde konumlandırılmışlardır.⁴⁷ Bu açıdan değerlendirildiğinde ise Tirebolu’daki redif deposu ve redif dairesi ikili yapı kompleksini teşkil etmektedir.

Mimari özellikleri bakımından Tirebolu redif deposu, bodrum üzeri iki katlı olup doğu-batı yönünde uzatılmış dikdörtgen plana sahiptir. Redif deposunun cephesi, eksene simetrik olup cephede katlar arası silmeler yer almaktadır. Köşe bitimleri ise kesme taş köşeliklerle sonlandırılmıştır. Cephe ve iç mekânda süsleme unsurlarıyla karşılaşılmamaktadır. Redif deposunun bugün farklı işlevde kullanılması kapı gibi ana mimari elemanlar üzerinde değişiklik yapılmasına sebebiyet vermiştir. Zamanla farklı cephelerinde de kapılar açılmıştır. İçerde ve cephede yer alan kapıların kanatları üzerinde şekilsel bakımdan kimi değişiklikler yapılsa da ana kapı açıklıkları orijinalde basık kemerli formdadır. Ayrıca giriş kapısına merdivenlerle ulaşılmaktadır. Yapının pencere sayıları da zamanla arttırılmış ve pencere kayıtlarının malzemesi değiştirilmiştir. Fakat yapıdaki pencereler, bugün olduğu gibi basık kemerli formdadır. Anadolu’nun Ordu, Sinop, Bartın-Çaycuma, Kastamonu-Daday, Konya-Uluborlu, Erzincan ve Samsun gibi muhtelif yerlerinde ise kat sayısı, plan ve cephe özellikleri bakımından Tirebolu redif deposuyla çok benzer redif depoları inşa ettirilmiştir (Tablo 1) (Görsel 18-25). Bahsedilen askeri yapılarda, Batılılaşma etkisiyle mimaride görülmeye başlanan Neoklasik üslup hâkimdir. Bu üslupta görülen kabarik söve ve lentolar⁴⁸ yapılarda sıklıkla tercih edilmiştir. Zaten Neoklasik mimari üslubun bazı özellikleri Osmanlı’nın geç döneminde bu gibi resmi yapılarda görülebilmektedir.⁴⁹ Bu bakımdan bahsi geçen redif depoları askeri

⁴⁵ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 130-133, 135.

⁴⁶ Mehmet Özmenli, *Giresun Tarihi :Eskiçağ’dan Ortaçağ’ın Sonuna Kadar*, Eser Ofset Basın Yayın Matbaacılık, Erzurum 2013, s.13-14., Ünsal Bekdemir, “Tirebolu’nun Coğrafi Özellikleri”, *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, Haz. Ayhan Yüksel, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 13, 15-17, 18.

⁴⁷ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 66-67, 73, 87, 219-220.

⁴⁸ Filiz Yenişehircioğlu-Fatih Müderrisoğlu-Suat Alp, *Mersin Evleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1995, s. 3.

⁴⁹ Giresun Hükümet Konağı, Sinop Hükümet Konağı, Nurcan Yazıcı Metin, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi: Devlet Kapısı*, İstanbul 2019, s. 297, 298, gibi kamu yapılarında bu uygulamalarla karşılaşılmaktadır. Ayrıca Neoklasik

yapılar içerisindeki tek tip projeleri temsil açısından önemlidirler. Yapılar arasında pencere ve kapı formlarının kimi zaman değişiklik göstermesi ise standart-tek tip proje dışında inşaat sırasında farklı uygulamalara gidildiğini düşündürmektedir.⁵⁰

Günümüze erişmeyen Tirebolu redif dairesi ise mimari özellikleri bakımından tek katlı olup dikdörtgen ya da kare plana sahiptir. Cepheye ise fotoğraftan görülebilen iki penceresi bulunmaktadır. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde redif deposu gibi birçok redif dairesi de inşa edilmiştir. Fakat Erzincan'daki redif dairesi cephe düzeni bakımından kimi farklılıklar teşkil etse de kat sayısı ve plan özellikleri açısından Tirebolu redif dairesine çok benzer inşa edilmiştir.⁵¹ Neticede mimari özellikler açısından Tirebolu'daki redif deposu ve redif dairesinin dönemindeki yapılarla benzerlikler sergilediği açıkça görülebilmektedir.

Tablo 1: Giresun-Tirebolu Redif Deposu ile Farklı Kentlerdeki Redif Depolarının Mimari Özelliklerinin Karşılaştırılması

REDİF DEPOLARI	KAT SAYILARI, PLANLARI VE CEPHE DÜZENLERİ
 <p data-bbox="254 1093 536 1124">Görsel 18: Redif Deposu⁵²</p>	<p data-bbox="647 857 1036 1070">Dikdörtgen planlı yapı, bodrum üzeri iki katlı olup katların arası silmelerle ayrılmıştır. Ana cephenin zemin katında orta aksta bir giriş kapısı ve kapının her iki yanında 3'er pencere açılmıştır. Birinci katta 7 pencere bulunmaktadır.</p> <p data-bbox="647 1071 1036 1161">Pencereler düz atkılı ve kemerlidir. Merdivenlerle ulaşılan giriş kapısı kemerlidir.</p>

Üslup detayları için bkz. Semavi Eyice, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1981, s. 163-190; Nadire Tuba Yiğitpaşa-Gülferi Akın Ertek, "XVIII. Yüzyıl Berlin Kiliselerinde Neoklasik Üslup", *Amisos Dergisi*, C: 5, S: 8, 2020, s. 219-258.

⁵⁰ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 94, 114, 118, 139, 192, 194-195, 221, 223-224.

⁵¹ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 192.

⁵² Tirebolu sakinlerinden Savaş Odabaş'tan alınmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

Görsel 19: Ordu Redif Deposu⁵³

Dikdörtgen planlı yapı, bodrum üzeri iki katlı olup katların arası silmelerle ayrılmıştır. Ana cephenin zemin katında orta aksta bir giriş kapısı ve kapının her iki yanında 3'er pencere açılmıştır. Birinci katta 7 pencere bulunmaktadır. Pencerelem düz atkılı ve kemerlidir. Merdivenlerle ulaşılan giriş kapısı kemerlidir.

Görsel 20: Sinop Redif Deposu⁵⁴

Dikdörtgen planlı yapı, bodrum üzeri iki katlı olup katların arası silmelerle ayrılmıştır. Ana cephenin zemin katında orta aksta bir giriş kapısı ve kapının her iki yanında 3'er pencere açılmıştır. Birinci katta 7 pencere bulunmaktadır. Pencerelem kemerlidir. Merdivenlerle ulaşılan giriş kapısı kemerlidir.

Görsel 21: Bartın-Çaycuma Redif Deposu⁵⁵

Dikdörtgen planlı yapı, bodrum üzeri iki katlı olup katların arası silmelerle ayrılmıştır. Ana cephenin zemin katında orta aksta bir giriş kapısı ve kapının her iki yanında 3'er pencere açılmıştır. Birinci katta 7 pencere bulunmaktadır. Pencerelem kemerlidir. Merdivenlerle ulaşılan giriş kapısı kemerlidir.

⁵³ (<https://www.kulturportali.gov.tr>)

⁵⁴ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 94.

⁵⁵ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 114.

 <p>Görsel 22: Kastamonu-Daday Redif Deposu⁵⁶</p>	<p>Dikdörtgen planlı yapı, bodrum üzeri iki katlı olup katların arası silmelerle ayrılmıştır. Ana cephenin zemin katında orta aksta bir giriş kapısı ve kapının her iki yanında 3'er pencere açılmıştır. Birinci katta 7 pencere bulunmaktadır. Pencerelemeler kemerlidir. Merdivenlerle ulaşılan giriş kapısı kemerlidir.</p>
 <p>Görsel 23. Konya-Uluborlu Redif Deposu⁵⁷</p>	<p>Dikdörtgen planlı yapı, bodrum üzeri iki katlı olup katların arasını diğer örneklerden farklı olarak silmeler ayırmamıştır. Ana cephenin zemin katında orta aksta bir giriş kapısı ve kapının her iki yanında 3'er pencere açılmıştır. Birinci katta 7 pencere bulunmaktadır. Pencerelemeler kemerlidir. Giriş kapısı kemerli olup diğer yapılardan farklı olarak giriş merdivenlerle ulaşılmamaktadır.</p>
 <p>Görsel 24. Erzincan Redif Deposu⁵⁸</p>	<p>Dikdörtgen planlı yapı, bodrum üzeri iki katlı olup katların arası silmelerle ayrılmıştır. Ana cephenin zemin katında orta aksta bir giriş kapısı ve kapının her iki yanında 3'er pencere açılmıştır. Birinci katta 7 pencere bulunmaktadır. Pencerelemeler kemerlidir. Merdivenlerle ulaşılan giriş kapısı kemerlidir.</p>
 <p>Görsel 25. Samsun Redif Deposu⁵⁹</p>	<p>Dikdörtgen planlı yapı, bodrum üzeri iki katlı olup katların arası silmelerle ayrılmıştır. Ana cephenin zemin katında orta aksta bir giriş kapısı ve kapının her iki yanında 3'er pencere açılmıştır. Birinci katta 7 pencere bulunmaktadır. Pencerelemeler düz atkılidir. Merdivenlerle ulaşılan giriş kapısı düz atkılidir.</p>

⁵⁶ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 118.

⁵⁷ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 114, 139.

⁵⁸ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 192.

Tablo 2: Giresun-Tirebolu Redif Dairesi ile Erzincan Redif Dairesinin Mimari Özelliklerinin Karşılaştırılması

REDİF DAİRELERİ	KAT SAYILARI, PLANLARI VE CEPHE DÜZENLERİ
 <p>Görsel 26: Giresun-Tirebolu Redif Dairesi⁶⁰</p>	<p>Tek katlı, dikdörtgen ya da kare planlıdır. Cepheye görülebilen iki pencere bulunmaktadır.</p>
 <p>Görsel 27: Erzincan Redif Dairesi⁶¹</p>	<p>Tek katlı, dikdörtgen ya da kare planlıdır. Ana cepheye görülebilen orta akstaki girişin her iki tarafında kemerli dört pencere bulunmaktadır. Orta aksta üçgen bir alınlık mevcuttur.</p>

Görsel 29-30: Redif Birliklerine Ait Cephanelik Örnekleri⁶²

⁵⁹ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 194.

⁶⁰ Tirebolu sakinlerinden Savaş Odabaş'tan alınmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

⁶¹ Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 192.

⁶² Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde*, s. 233.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- A. MKT.MHM, Defter No: 663, Gömlek No: 13, s.1.
 BOA, DH. MKT, Defter No: 1157, Gömlek No: 56, s.1.
 BOA, DH.MKT, Defter No: 2194, Gömlek No: 43, s.-.
 BOA, DH. TMIK.M., Defter No: 28, Gömlek No: 81, s.-.
 BOA, HRT.h., Defter No: -, Gömlek No: 136. s-.
 BOA, HR.TH., Defter No: 83, Gömlek No: 12, s.-
 BOA, DH.EUM.THR, Defter No: 66, Gömlek No, s.-

2. Kitap ve Makaleler

ALİ CEVAD BEY, *Mem'alik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı I*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1313.

BEKDEMİR, Ünsal, "Tirebolu'nun Coğrafi Özellikleri", *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, Haz. Ayhan Yüksel, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

BEYOĞLU, Süleyman, "Mahkeme Kayıtlarına Göre 1893-1898 Tarihinde Şehit olan Tirebolulu Askerler", *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, Haz. Ayhan Yüksel, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

BOLAT, Cahide, *Redif Askeri Teşkilâtı (1834-1876)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

CUINET, Vital, *La Turquie d'Asia. I*, Paris 1892.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.

EYİCE, Semavi, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1981, ss. 163-190.

KARAMAN, Oktay. "Fransız Vital Cuinet'e Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Tirebolu", *Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat*, Haz. Ayhan Yüksel, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

KÖKSAL, Ahmet, *1897 Türk-Yunan Harbi'nde Trabzon Redif Taburları*, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, C: 12, S: 24, 2018, ss. 235-268.

ÖZMENLİ, Mehmet, *Giresun Tarihi :Eskiçağ'dan Ortaçağ'ın Sonuna Kadar*, Eser Ofset Basın Yayın Matbaacılık, Erzurum 2013.

ÖZCAN, Abdülkadir, *Redif*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 34, 2007, ss. 524-526.

ÖZGEN, Muhammed Mithat, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamit Dönemi Redif Binaları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2013.

ÖZGEN, Muhammed Mithat, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Redif Binaları*, Hamidiye Kitaplığı, İstanbul 2016.

TOPÇU, Sultan Murat, “Yozgat-Akdağmeden Redif Teşkilatı Debboy Binası”, *Turkish Studies*, 9/10, 2014, ss. 1023-1038.

TURAN, Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *TAD*, I/1, 1963, ss. 157-203.

YAZICI METİN, Nurcan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi: Devlet Kapısı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz-MÜDERRİSOĞLU, Fatih-ALP, Suat, *Mersin Evleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1995.

YILDIRIM GÜNEŞ, Özgül, *Giresun İli, Tirebolu İlçesi Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2020.

YİĞİTPAŞA, Nadire Tuba-AKIN ERTEK, Gülferi, “XVIII. Yüzyıl Berlin Kiliselerinde Neoklasik Üslup”, *Amisos Dergisi*, C: 5, S: 8, 2020, ss. 219-258.

YÜKSEL, Ayhan, *Giresun Tarihi Yazıları* (3. baskı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

3.İnternet Kaynakları

<https://www.kulturportali.gov.tr>

“BAVULA SIĞMAYAN HAYATLAR:” GÖÇMEN KADIN ANLATILARINDA TRABZON’DA MEKÂNLAR, PATİKALAR VE MÜCADELELER*

*Ayşula KURT***

ÖZ

Yeni imkân ve hayatlara kapı aralayan göç, toplumsal cinsiyet ve mekânsal açıdan farklılaşan deneyimler barındırmaktadır. Kadın ve erkek olmaya atfedilen anlamlar, göç deneyimini doğrudan etkileyen bir faktör olarak göç çalışmaları içinde yer almaya başlamıştır. Göçün cinsiyetlendirilmiş sınırları içinde kadın göçmenlerin sınır aşan, ulus-ötesi pratikleri hem göç deneyiminin hem de göç sonrası yaşam koşullarının değerlendirilmesinde toplumsal cinsiyet temelli araştırmaları gerekli kılmaktadır. Bu makalede Eski Sovyet Ülkeleri’nden Trabzon’a göç eden kadınların farklılaşan göç deneyimleri, çalışma koşulları ve mekânsal pratikleri penceresinden değerlendirilmiştir. Kadın göçlerinin mekânsal ve toplumsal sonuçları, Sarp sınır kapısının 1988 yılında açılmasından bu yana geçen zaman içerisinde toplumsal değişim ve dönüşümler üzerinden okunabilmektedir. Bu bağlamda, çalışmada 17 kadın göçmen ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş olup alan gözlem verilerinden de yararlanılmıştır. Sonuç olarak, kadın göçmenlerin Bavul ticareti yıllarından kalan toplumsal önyargılarla mücadelelerinde değişen çalışma koşulları ve toplumsal etkileşim süreçlerinin mekânsal deneyimlerine etkisi, göç anlatıları üzerinden yorumlanarak Trabzon örneğinde bir kesit sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Trabzon, Göçmen Kadın, Damga, Mekân, Toplumsal Cinsiyet.

"LIVES THAT DON'T FIT IN A SUITCASE": PLACES, PATHS AND STRUGGLES IN TRABZON IN THE NARRATIVES OF MIGRANT WOMEN

ABSTRACT

Migration, which offers new possibilities and lives, reveals experiences that differ in gender and spatiality. The meanings attributed to women and men have been discussed in migration studies since these factors directly affect the migration experience. Within the gendered boundaries of migration, the transboundary, transnational practices of women migrants require gender-based research in assessing both migration experience and post-migration living conditions. In this

* *Gönderim Tarihi: 15.09.2020.Kabul Tarihi:01.11.2020.*

** *Arş. Gör., KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, TRABZON. aysulakurt@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0938-5982.*

article, the different migration experiences of women who migrated to Trabzon from the Former Soviet Countries are investigated from the perspective of their working conditions and spatial practices. Spatial aspects and social consequences of women's migration can be read through social changes and transformations since the Sarp Border Gate opening in 1988. In this context, semi-structured interviews were conducted with 17 female immigrants and field observation data were also collected. The study used women's migration narratives and examined the impact of changing working conditions, social interaction related to their spatial experiences and their struggle against social prejudices during the shuttle trade years to present a section concerning the Trabzon case.

Keywords: Trabzon, Immigrant Woman, Stigma, Space, Gender

Giriş

Bir yerden bir yere gitmek, en temel anlamda yer değiştirmek, insanın bedensel olarak mekânlar arası hareketliliğidir. Peki ya göçün mekânlar arası yer değiştiren bedensel hareketlilikten fazlası olduğunu düşündüren sebep nedir? Bu soruya verilebilecek en kestirme yanıt; göçün bedeninin maddi varlığının dışında ve onu aşan, toplumsal bedenin hatta onu sarmalayan kültürel mekânın da göç etmesidir. Bedene eklenen toplumsallaşma biçimlerimiz, bireysel ve toplumsal varlığımızı tamamladığı düşünülen kültürel ve sosyal yanımız, bedenle birlikte mekânlar arası yolculuk etmektedir. Başka bir ifade ile yer değiştiren göçmen, bedenine eklenen toplumsal kabul ve alışkanlıklarının birçoğunu da bavulunda taşımaktadır. “Bavul” göçmenin ve göçün olgusunun simgesi olarak görsel malzemelerde sıklıkla kullanılmaktadır. Çalışmada ise bavul ticareti sürecinde Post Sovyet ülkelerden gelen mekik ticareti göçmenlerinin yanlarında satmak için getirdikleri malzemeleri taşıdıkları bir nesne olarak değil, metaforik olarak göçmenin tüm toplumsal ve kültürel alışkanlıklarını, göç öncesi ve sonrasındaki yaşama ilişkin duygu ve düşünce dünyasını içinde taşıyan “hayali bir beden” olarak ele alınmıştır. Bu makalede, neler yaşadığı, nelere rağmen ve neleri göze alarak, bir bavula tutunup ev, aile, şehir ve ülkelerini geride bırakarak “yola çıkan” kadınların deneyimlerinden yola çıkılmıştır. “Bavul” kelimesi, bavul ticareti ve diğer bir adlandırma ile mekik ticaretinin sembolü olması nedeniyle metaforik bir anlamda kullanılmıştır. Bu bakımdan çalışmada bavul, bazen kadın göçmelerin işi, bazen göç arkadaşları bazen de sadece sırdaşları olan önemli bir göç simgesidir. “Bavula sığmayan hayatlar”, “bavuldan dökülen anlatılar” yoluyla yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları bakımından katılımcıların anlatılarında göçmenlik bağlamında mekân ve kimlikler arasında kurulan ilişkilerde toplumsal etkileşim sürecine odaklanılmıştır. Doğu Karadeniz’de “yolu hiç bitmeyen” Eski Sovyet Ülkeleri’nden kadınların otuz üç yıldır devam eden göç hareketliliğinin hikâyesi Trabzon örneği üzerinden bir kesit çalışması ile

okunmaya çalışılmıştır. Bavul ticareti ya da mekik ticaretinin; mekânsal, toplumsal ve ekonomik dönüşümlere rağmen “bavulun elden düşmediği” bir yaşam biçimine dönüşen göç sürecimi haline gelmesi, kadın göçmenlerin görme ve anlatım biçimleriyle ele alınmış ve kadınların¹ göçmenlik deneyimleri, “bavul” ve “mücadele” metaforik anlatım içeriğinden hareketle yorumlanmaya çalışılmıştır.

Mekânsal açıdan göç ve göçmenlik arasındaki ilişki, fiziksel ve zihinsel anlamda sınırlar, geçişler ve stratejiler barındıran toplumsal yapının dinamik ve statik özellikleriyle bağlantılıdır. Bir mekâna ait olma ya da yabancı olma hâli, günümüz toplumlarının birbiri içine girmiş farklı olgularına tekabül etmekle birlikte geçişken örüntüler de sergileyebilmektedir. Söz konusu iç içe girmede göç, farklı yaşamlara kapı aralayan toplumsal olgu olmakla birlikte bir mekânsızlık ve ait ol(a)mama hâli olarak göçmenliğin kaygan zeminine de işaret etmektedir. Bu anlamda göç, “küresel çağın ikonu olarak yerleşmek değil hareket etmeyi simgelemektedir”². İnsanlığın yerleşik hayata geçişiyle “yerleşikliğin göçebelik karşısında yenilgiye uğradığı uzun tarihsel zaman diliminin artık sona erdiğini” ileri süren Zygmunt Bauman, “göçebelerin intikamı” tanımlamasıyla insanın mekânsal sabitliğine inatmışçasına görünürlük kazanan göçmenlerin hareketliliği³ne dikkat çekmiştir. Bu açıdan bakıldığında 21. yüzyıl, kendinden önceki çağlardan nitel ve nicel açıdan farklılaşan toplumsal bir olgu olarak ulus-ötesi göç hareketlilikleri ve pratikleri sergilemektedir. Stephen Castles ve Mark J. Miller’in da ifade ettiği gibi toplumlar arasında göç hareketliliklerinden kaynaklı yeni bağlantılar ortaya çıkmaktadır⁴. Göçmenler geldikleri yerler ile yakın ilişkilerini sürdürmeye devam ederken diğer taraftan da göç etikleri toplumlar ile yeni ilişkiler içine girmektedirler. Bu noktada ulus-ötesi göçün tanımını yapmak yerinde olacaktır. Derya Özkul, çalışmasında ulus-ötesi göç kavramını, “köken ülke ile ev sahibi konumundaki ülke veya başka ülkeler arasında oluşan ekonomik, politik ve sosyokültürel bağları açıklamak için”⁵ kullanır. Ulus-ötesi göç (*transnational migration*) üzerine alanyazın tartışmalarında öne çıkan temel savın ise insanların birçok yer ile ilişkiye girerek bağ kurmaları olduğunu belirtir. Peki ya göçmenlerin geride kalan aileleri, kültürleri ve ülkeleri ile olan ilişkileri daha önceki göç hareketliliklerinde yok muydu? Özkul, göçmenlerin geride kalan aileleri ile kurdukları ilişkilerin gündelik yaşamlarında kapladığı yere dikkat çeken

¹ Çalışmanın tamamında Post-Sovyet ülke menşeli göçmen kadınlar için kelime tekrarı yapmamak adına yer yer “kadın” ifadesi kullanılmıştır.

² Richard Sennett, *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s.10.

³ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 48.

⁴ Stephen Castles ve Mark, J. Miller, *Göçler Çağı - Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.40-41.

⁵ Derya Özkul, “Ulus-Ötesi Göç: Uluslararası Göç Yazınında Yeni Bir Paradigma”, Edt. S. Gülfer İhlamur- Öner ve N. Aslı Şirin Öner, *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.484-486.

antropoloji çalışmalarını hatırlatarak bu durumun yeni bir olgu olmadığını ileri sürer. Bu noktada cevaplanması gereken diğer bir soru ise ulus-ötesi göçlerin ayırt edici özelliğinin ne olduğudur. Özkul, teknolojik gelişmelerin artması, göçmenlerin coğrafi olarak ayrı fakat zihnen aynı ülkede olabildiği, para transferlerinin geçmişe oranla artması ve lobi faaliyetlerin gelişmesi gibi özellikleri ile ulus-ötesi göç ve göçmenlerin diğer göç ve göçmen çeşitlerinden ayrıldığı ifade etmektedir⁶. Bu bağlamda her göç ulus-ötesi olmadığı gibi, her göçmen de ulus-ötesi göçmen özelliği göstermemektedir.

Göç hareketliliği, belirli zaman dilimlerinde farklı coğrafyalarda ikamet etmenin yanı sıra; varılan ve arkada bırakılan iki mekân arasında dokunan mekiklerin etkilediği toplumsal alanları oluşturmaktadır. Ulus-ötesi toplumsal alanın oluşumunda mekânlar arası mekiklerin toplumsal faileri olarak kadınların rolünün giderek arttığı söylenebilir. Thomas Faist'e göre iki mekân arasındaki yolu ilk inşa edenler insanlığın önemli bir başarısına imza atmışlardır. Faist, "insanlığın bu bağlantı kurma isteğinin, hem uzamsal ayrılığın pasif olan direnişini hem de özel gruplaşmanın aktif direnişini" temsil ettiğini ve göçmenlerin "iki mekân arasındaki mesafeyi namevcutlaştırdıklarını" ileri sürer⁷. Faist, günümüz toplumlarında göçün, nicel sıçramadan çok nitel bir sıçramayla ilişkilendirilmesi gerektiğini de ifade eder. Ona göre nitel sıçramayla ulus-aşırı ağlar, yerel olarak sınırlanmış toplumsal alanları sınır aşan değişimlere önceden hazırlayarak, gerçek bir ulus-aşırılaşmanın ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Böylelikle sadece insan sirkülasyonunu değil fikir, parasal kaynak, sembol ve habitusları içerisinde barındıran bir ilişki ağının oluşumu mümkün olabilmektedir⁸. Göç ve göçmen ağlarının ulusaşırı göçün devam etmesine yardımcı olabildiğini aktaran Faist, bu durumun ulusaşırı göçün sürmesini sağladığı gibi bazen göçe neden olan faktörlerin yerini alabildiğini de ekler⁹. Örneğin, arkadaş ve akraba grupları ulus-ötesi göçlerde rol oynayan önemli göçmen ağlarından biridir. Göç rotası olarak Türkiye'nin göç verenden, göç alan ülke konumuna gelmesinde coğrafya olarak kaynak ülkelere yakın ve rahat ulaşılabilmesi, vize kolaylıklarının yanı sıra göçmenlerin Türkiye'de çalışan tanıdıkların varlığı ve enformele ekonomide iş bulma imkânlarının fazla olması gibi birçok etki söz konusudur¹⁰. Doğu Karadeniz, özelde ise Trabzon'un göç alan konumunun, sınır ilişkilerinden dolayı kaynak ülkelere coğrafi olarak yakın olmasının yanı sıra kültürel bağlamda, kesintili de olsa, tarihsel ilişkilerle de

⁶ Özkul, *a.g.e.* s.487-489.

⁷ Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.

⁸ Faist, *a.g.e.* s.265.

⁹ Faist *a.g.e.* s.265-266.

¹⁰ Gülay Toksöz- Seyhan Erdoğan- Selmin Kaşka, *Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları*, IOM International Organization For Migration, 2012, s.21

bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Özellikle üç ayı aşmayan ziyaretlere ilişkin esnek vize koşulları ve göçmenlerin enformel sektörde iş bulabilmeleri önemli bir etkidir.

SSCB'nin dağılma sürecinden sonra yaşanan göç hareketliliğinde sıklıkla kullanılan birkaç kavrama kısaca değinmekte fayda vardır. Sema Erder'in de ifade ettiği gibi göç kuramları içerisinde çeşitli kavramlarla ifade edilmeye çalışılan düzensiz göç hareketlerinin temelinde yatan ve aslında daha da önemle üzerinde durulması gereken nokta emektir. Herhangi bir ülkeye turistik vize girişi yapan, bu ülkelerde enformel alanda çalışan ve iş kurmak için uğraşıp ticaret yapanlara “sözde turist” denir. Bu yolları kullanan göçmenler, ülkeye giriş şartları doğrultusundaki amaçların dışında kendi amaçları için vize ya da diğer yasa dışı yollarla hedef ülkelere giriş yapmaktadırlar. Sözde turistlerin sadece İstanbul'da olmadığı, aralarında Doğu Karadeniz'in de bulunduğu birçok bölgenin kasabalarında yer aldıkları bilinmektedir. Çalışmada kullanılan diğer kavramlar ise “mekik göçü” ve “bavul ticareti” kavramlarıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse düzensiz göç hareketleri içinde tanımlanan mekik göçleri, çevre ülkeler arasında sürekli dolaşan, bu ülkelerde kısa süreli ve düzensiz çalışan, ticaret yapan ya da iş ilişkisi kurmaya çalışan nüfus gruplarının hareketliliğine atıfta bulunur. Bu bağlamda sözde turistler, mekik tüccarları, kaçak göçmenler gibi “düzensiz gruplar” olarak değerlendirilen göçmenlerin ortak noktaları bulunmaktadır. Bu göçmen grupları, göç ettikleri ülkede ekonomik geçim sağlamaya çalışırlar ve çoğunlukla kayıtdışı işlerde yer alırlar. Göçmenlerin gittikleri ülkelerde kayıt dışı işler yapmaları, ülke koşullarından bağımsız olarak çalışma koşulları nedeniyle yaşamlarının da kayıt dışı ve izole koşullarla biçimlendiğini söylemek yerinde olacaktır. Tüm bu nedenlerden dolayı göçmenler yasa dışı bazı işlerle özdeşleştirilebilmekte ve ayrımcılığa tabi tutulabilmektedirler¹¹. Örneğin seks işçiliği, eğlence sektörü, bakım ve ev hizmetleri göçmenler için kayıt dışı çalışmaya daha fazla imkân sağlayan sektörlerdir.

Ulus-ötesi göçleri kendinden önceki göç akımlarından ayıran ve bu çalışmanın konusunu oluşturan diğer bir özelliği ise artan sayıdaki kadın göçleridir. Ulus-ötesi nüfus hareketlerinin içinde göçmenlerin farklılaşan nitelikleri, koşulları ve deneyimleri kavramsal açıdan farklı bakış açılarının üretilmesini gerekli kılmıştır. Kadınların, daha iyi yaşam koşulları elde etmek için aile göçünün dışında farklı coğrafyalara doğru bireysel göç hareketlilikleri, göçmen kimliğinin toplumsal cinsiyet temelli bir yaklaşımla ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Bu noktada göç deneyimine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakan “göçün kadınlaşması” olgusu önemli bir kavramdır. Castles ve Miller'e göre; kadınların düşük ücretli ve düşük statülü işlerde

¹¹ Sema Erder, “Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye “Göç Alan” Ülke mi?”, *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, Ankara: Bağlam Yayınları, 2000, s.253-254

yoğunlaştığı geleneksel toplumsal cinsiyet bölünmesi, her iki cinsiyetten işçileri etkileyen yeni bölünmelerle çakışmakta ve güçlenmektedir¹². Göç sonrası emek piyasası içerisinde göçmelere ayrılan işlerinde kadınların belirli işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını kavramsallaştırmak için “3D” kavram setini oluşturan Ndioro Ndiaye'nin çözümlemesine bakıldığında göçmen kadınlar göç sonrasında “kirli (dirty)”, “tehlikeli (dangerous)” ve “aşağılayıcı (derogatory)” işlerde çalışmak zorunda kaldıklarından¹³ bu iş kollarının cinsiyetlendirilmiş alanlar olduğu söylenebilir. Göçe eklenilen ataerkil değer yargıları ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, kadın göçmenin göç sonrası emek piyasasındaki yerinde belirleyici bir unsurdur. Kadınların göç alanyazınındaki “unutulmuşlukları” ve göç deneyiminin toplumsal cinsiyet bağlamında eleştirilmesinden söz eden Sermin Çakmak, toplumsal, ailesel ilişkiler ve istihdam deneyimleri açısından göçün toplumsal cinsiyet temelli bir olgu olduğunun altını çizer. Ona göre, göç deneyimi, erkek ve kadın göçmenlerin cinsiyete bağlı hiyerarşik ilişkileri ile yeniden üretilir¹⁴. Göç sürecinde ve sonrasında göçmenlerin iş ve yaşam koşullarında toplumsal cinsiyetin hem kaynak ülke hem de gidilecek ülke açısından önemi vardır. Gidilmek istenen ülkenin toplumsal cinsiyet algısı, kadın göçmenlerin yasal statülerinden yapacağı işe kadar birçok konuyu etkilemektedir¹⁵. Kadınların ulus-ötesi göçler içindeki değişen konumu ve toplumsal cinsiyet özelliklerinin göçe etkisi, “göçün kadınlaşmasına” (feminizasyonuna) neden olmuştur. Göçlerin kadınlaşmasını ortaya koyan nedenlerin; göç alan ve veren ülkedeki cinsiyet rollerindeki değişimi, ev işi ve seksle ilgili hizmetler sektöründe artan talepler, ekonomik ihtiyaçlar, kadınların baskıcı veya sıkıcı çevrelerinden kaçmak, daha iyi yaşam istekleri ve son olarak ulus-ötesi evlilikler olduğu söylenebilir¹⁶.

Ulus-ötesi göçler içinde kadınların mağduriyetleri konu edildiğinde ilk akla gelen “kadın ticareti” olmaktadır. Fakat bu noktada göçmen grubu içinde yer alan, kendi isteğiyle göç eden kadınların maruz kaldığı koşullar ile insan ticareti mağduru olan kadınların birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir¹⁷. Dolayısıyla kadın göçmenlerin göçe karar verme süreçleri,

¹² Stephen Castles ve Mark, J. Miller, *Göçler Çağı - Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

¹³ Ndioro Ndiaye, “Göç Kadınları Tehlikeli, Kirli, Aşağılayıcı İşlerde Çalışmaya Zorlanıyor”. *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları:12, İstanbul, 2007, s.21

¹⁴ Sermin Çakmak, “Değişen Hayatların Görünmez Sahipleri: Göçmen Kadınlar.” *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, C: 2, S: 2, 2010, s.52-53

¹⁵ Blandine Mollard, “Kadın ve Göç: Göç Deneyimi Boyunca Sağlığın Geliştirilmesi”, *Göç ve Kadın Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, <http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Türkçe/Etkinlikler>, Ankara, 2010.

¹⁶ Çisel E. Gökmen, “Türk Turizminin Yabancı Gelinleri: Marmaris Bölgesinde Turizmde Çalışan Göçmen Kadınlar” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2011/1, s.202

¹⁷ Çağla Ü. Ulutaş- Aslı Kalfa, “Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri”, *Fe Dergi* 1/2, 2009, s.28

hedefleri, göç deneyimlerinde yaşadıkları mağduriyetler ve umut alanları bağlamında farklılaştığı söylenebilir. Göçmen kadınların emek piyasasındaki çalışma alanlarına ve koşullarına ilişkin toplumsal cinsiyet temelli değerlendirmeler, göçmen emeğinin piyasa içinde hangi alanlarda istihdam edildiği ile ilişkilidir. Kuvvet Lordoğlu, Türkiye’de emek piyasasında göçmenlerin çalışma alanlarına bakıldığında kadınların esnek çalışma koşullarının olduğu sektörlerde yoğunlaştığını ortaya koyar¹⁸. Ev içi hizmetlerde yapılan işin tanımının olmaması; yemek, bulaşık, çamaşır, temizlik, çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi birçok işi de kapsamı nedeniyle işverenler, genellikle yatılı çalışan istihdam etmek istemektedirler. Yatılı olarak bu işlerde çalışmak evli ve çocuk sahibi göçmen olmayan kadınlar tarafından çok fazla tercih edilmemektedir. Göçmenlerin bu alanda daha fazla istihdam edilmesi yatılı kalma durumunun bu işlere olan talebi artırdığından kaynaklı olabilir. Ayşe Akalın, ev içi hizmetlerde göçmen çalışanlar üzerine yaptığı araştırmasında benzer bir durumdan söz etmiştir. Çalışmada, yatılı olarak çalışmayı kabul edenler, az sayıdaki dul/boşanmış kadınlar olduğundan talebi karşılayacak oranda bir çalışma isteğinin olmadığı ileri sürülmüştür. Bu durumda özellikle kayıt dışı çalışmanın sağlanabildiği bir alan olarak ev içi işlerde çalışmak, göçmen kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Göçmen kadınlar, öncelikle yaşlı, hasta ve çocuk bakımında, bazen sadece ev işlerini, bazen de bakım ve ev işini birlikte yapmak üzere yerli işgücüne göre daha düşük ücretlerle istihdam edilmektedir¹⁹.

R. W. Cornell’e göre, cinsiyete dayalı iş bölümü belirli iş tiplerinin belirli insan kategorilerine bölüştürülmesidir. Ev içerisindeki iş bölümünde yapılmayan işler için gerekli emek, piyasadan ücretli olarak karşılanmaktadır. Selma James’in de belirttiği gibi, aile kurumu içinde cinsiyetli iş bölümünün kadınlar üzerine bıraktığı işler, kadınlar tarafından ücretsiz şekilde yapılmaktadır fakat yapılmadığı ya da yapılamadığı durumlarda ise göçmen kadınlara istihdam alanı oluşmaktadır²⁰. Aksu Bora, “Kadınların Sınıfı” çalışmasında ev hizmetleri piyasasının varlığı ile cinsiyet, sınıf ve ırk ayrımcılığı sistemlerinin yeniden üretildiğini ortaya koyar. Ücretli ev hizmetleri toplumsal eşitsizliklerin ifade edilmesinde ve üretilmesinde yapısal bir role sahiptir ve ücretli ya da ücretsiz fark etmeksizin ev işi, “kadın işi” olarak görülmektedir. Bu bakımdan ev işi cinsiyetin kurulmasında kritik bir öneme sahiptir ve sadece erkeklerle kadınlar arasındaki farka işaret etmez, aynı zamanda farklı kadınlık tarzlarının oluşma-

¹⁸ Kuvvet Lordoğlu, “Türkiye’de Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar”, Edt. Barbara Pusch-Tomas Wilkoszewski, *Türkiye’ye Uluslararası Göç, Toplumsal Koşullar- Bireysel Yaklaşımlar*, Kitapyaynevi İstanbul, 2007, s.107.

¹⁹ Ayşe Akalın “Hired as a Caregiver, Demanded as a Housewife Becoming a Migrant Domestic Worker in Turkey”. *European Journals Women’s Studies*, 14; 209, 2007, s.213-215

²⁰ Selma James, *Cinsiyet, Irk, Sınıf, Kadınlardan Yeni Bir Perspektif*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2010, s.166-168.

sına da etki etmektedir²¹. Leonore Davidoff, ev işinin kültürel olarak inşa edildiğini, ev işi kavramının oluşturduğu etkinliğin, koşul ve anlamlarının zaman içerisinde değiştiğinden bahseder. Ona göre, kadının toplumsal olarak görünmez kılınmasının en önemli nedeni, aslında fiziksel olarak görünmezliğinden kaynaklıdır²². Nitekim ev ve bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların tarım ve inşaat işçisi olarak çalışan erkek göçmenlerden daha az görünür olmaları, fiziksel olarak görünürlükleri arasındaki farka atıfla yorumlanabilir. Cinsiyete dayalı iş bölümünden kaynaklı ev ve bakım hizmetlerinin kadın işi olarak görülmesinden ve aile içinde işlerin cinsiyetlere göre eşit şekilde dağılmamasından kaynaklı giderek daha fazla kadın göçmen söz konusu hizmetlerde çalışmaktadır. Bu durum göçün sürekliliğini de sağlamaktadır.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında ulusötesi göçler ve kadın göçmenlerin göç sürecindeki konumuna ilişkin bir çerçeve çizilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında ise öncelikle Trabzon özelinde kadın göçleri ve bu göçlerin toplumsal sonuçları hakkındaki değerlendirmeler alanyazından hareketle yapılacaktır. İlerleyen ikinci ve üçüncü bölümde alan araştırmasından elde edilen veriler ve gözlem notları paylaşılmıştır. Son olarak dördüncü bölümde Sovyet ülkelerinden göç eden kadınların damgalanmış kimlikle yaşam mücadelesi, göç sonrası deneyimlerini şekillendiren mekânlar ve işverenler ile ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir. Bavul ticareti bu anlamda göçmen kadınların Trabzon'a gelmelerine aracı olan önemli bir gelişmedir. "Nataşa" etiketinin gölgesinde kalan ve seks işçiliği yapmadığı hâlde bu etiketlemeden dolayı etkilenen göçmen kadınlar toplumsal ilişki ağları içerisinde nerede konumlanmaktadır? İlk dönem bavul turisti olan daha sonra "Nataşa"ya dönüşen göçmen kadın kimliği kentin modernleşen yapısı içerisinde bakım ve ev hizmetleri başta olmak üzere Trabzon hizmet sektöründe görünmektedir. Bugüne kadar Eski Sovyet ülkelerinden Trabzon'a göç konusunda yapılmış sınırlı sayıda akademik çalışmada kentteki göçmen kadın olgusu, seks işçisi ve "Nataşa" olgusu ile ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmanın amaçlarından biri de seks işçilerinin dışında kentte yaşayan kadın göçmenlerin yaşama tutunma stratejilerini, onların gözünden bakarak anlamak ve yorumlamaya çalışmaktır.

1.Bavul Turistinden "Nataşa"ya: Sarp-Trabzon Mekiğinde Göçmenlik

Göç ve göçmen ağları kapsamında Trabzon, Türkiye'nin aldığı Sovyet sonrası göçler bakımından önemli bir yerdir. Bu nedenle Sarp Sınır Kapısı'nın açılmasıyla başlayan göç sürecine ilişkin alanyazına bakmak bu çalışmanın amaç ve konu sınırlılığı bakımından alanda işaret etmeye çalıştığı boşluğu doldurabilmekte yararlı olacaktır. Doğu Karadeniz Bölgesinde Trabzon, göçe

²¹ Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.9-14

²² Leonore Davidoff, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.146-151.

bağlı toplumsal ve mekânsal dönüşümün izini sürmek için uygun bir kenttir. Örneğin, geçen otuz üç yılda birçok konuda olduğu gibi kadın göçmenlerin çalışma alanlarının bavlul ticaretinin azalması ve bölgede kurulan Rus pazarlarının kapatılmasıyla hizmet (bakım ve ev hizmetleri) ve tarım (findık ve çay işçiliği) sektörü başta olmak üzere farklı alanlara kayması söz konusu değişimin boyutlarından birkaçıdır. Bu değişim ve dönüşümün tanığı, kimi zaman nesnesi kimi zaman da öznesi konumundaki kadın göçmenlerin iş ve toplumsallık örüntülerindeki deneyimleri, dönüşümün izlerini ve seyrini takip edebilmek açısından önemli görülmüştür. Ulus-ötesi göçün Trabzon ilinde doğurduğu toplumsal ve ekonomik sonuçlar, sadece Trabzonluları değil, göç eden kadınları da etkilemiştir. Mijana Morokvasic 'in de dediği gibi kadınlar ve erkekler göç sürecine sadece farklı etkiler yapmakla kalmaz, aynı zamanda göçmen olmayanlar üzerinde de farklı etki yaratırlar. Ona göre kadınlar, hareketliliğin verdiği özgürleştirici ortamda daha iyi kazanç sağlayacakları coğrafyalara doğru göç etme kararlarını verirken, yerel normlara meydan okuyabilmektedirler²³. SSCB özelinde düşünüldüğünde ekonomik çöküşle toplumsal ilişkilerin de sarsıntı geçirdiği atmosferde, kadınların ailelerin erkek üyelerinden bağımsız olarak dâhil oldukları bavlul ticareti, kendi kültürel, ahlaki ve toplumsal normlarıyla mücadele etme ya da en azından bu mücadeleyi göze almaları olarak okunabilir. Söz konusu mücadele farklı boyutlarla sınır-ötesi alanda da devam ettiği görülmektedir.

Sarp Sınır Kapısı'nın açılması, Eski Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki göç süreci, tarihsel ve kültürel bağların insan hareketliliği noktasında kesintiye uğradığı yıllardan sonra söz konusu ilişkiler ve bağlantıların yeniden hareketlenmesini sağlamıştır. Türkiye'nin Gürcistan'la bağlantısı olan Sarp Sınır Kapısı bu anlamda sadece bir kapı değil, kültürel geçişler ve hafızaya ilişkin simgesel anlamlar da taşımaktadır. Sınır kapılarının mekânsal olarak iki yeri birbirine bağlamasının yanı sıra, toplumsal ve kültürel manada birçok örüntü ve unsuru da böldüğünü gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin Latife Akyüz'ün sınır kapısının ikiye ayırdığı Sarp köyü ve sınır ilişkilerindeki etnik ve toplumsal cinsiyet dinamiklerini araştırdığı Artvin Hopa örneği üzerine çalışması bulunmaktadır. Akyüz çalışmasında, sınırdaki ekonomik ilişkilerin etnisite ve toplumsal cinsiyetle kesişme noktalarını ele almıştır²⁴. Deniz Yüksek, kayıt dışı ticaret ve cinsiyet ilişkileri boyutuyla bavlul ticaretini "*Laleli Moskova Mekiği*" adlı araştırmasında konu edinmiştir. Bu çalışma, bavlul ticaretinden etkilenen Trabzon'un ve İstanbul Laleli'de ticaretin ekonomik ve toplumsal sonuçlarına değinmesi bakımından önemlidir. Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti ile

²³ Mirjana Morokvasic, "Gendering Migration" *Migracijske i Etničke Teme*, 30 (3), 2014, s.355-359.

²⁴ Latife Akyüz, "Ethnicity and Gender Dynamics of Living in Borderlands: The Case of Hopa- Turkey, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013.

Türkiye arasında kültürel, kurumsal ve toplumsal anlamda kesintiye uğrayan ilişkiler, yaklaşık olarak yetmiş yıl sonra ekonomik ilişkilerin başlamasıyla bir araya gelen akraba topluluklarının bölünmüş hayatlarını da birleştirmiştir. Türkiye ve SSCB arasında sınır ticareti anlaşması yapılmasıyla, sınırdan geçişlerde kişilerin yanlarında Türkiye’de ticaret yapabilmeleri için eşya geçirmelerine izin verilmiştir. Yüksek, SSCB’nin dağılmasından sonra Karadeniz havzasında meydana gelen canlılığı ulus-ötesi mekiklerin oluşturduğu bir tablo olarak okur. Sınır geçişi, ticari anlaşma ve SSCB’nin dağılması ile varılan noktada kentteki ticari çevrelerin, Trabzon’un bu ticari canlılık havasında kentin kaybettiği eski liman kenti özelliğini geri alacağı yönünde umut beslemiş olduklarını belirtir. Sınır hareketliliği hızla artarak Karadeniz sahil şeridi boyunca derme çatma pazarların kurulmasına neden olmuştur. Bavul ticaretinin sağladığı olanaklardan yararlanan ESB vatandaşların sadece belirli bölgelerde yaşayan insanlar değil SSCB’nin hemen hemen her yerinden oldukça geniş bir alana yayılan kesimlerden Türkiye’ye göç ettikleri bilinmektedir²⁵. Trabzon, söz konusu yıllarda önemli fakat geçici bir canlılık dönemi yaşamıştır. Sınır kapısının küçük ticarete açılması ve dağılma süreci ile bir yandan ticari hayatında geçici bir canlılık dönemi yaşarken, diğer yandan toplumsal ve demografik yapısında değişim ve dönüşümlere tanık olmuştur. Bu ticari potansiyeli değerlendirmek amacıyla Türkiye’nin öncülüğünde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve 1992 yılında Trabzon Serbest Bölgesi açıldı, 1998’de Trabzon İhracatçılar Birliği kurulmuştur²⁶. Sovyet turistlerinin bu ziyaretlerini mal ticaretine dönüştürerek özellikle Doğu Karadeniz Bölgesinde ticari bir piyasa oluşturmuşlardır. Sınır ticareti de zamanla sınır ve kıyı ticaretine dönüşerek iki ülke arasında gerek sınır gerekse Doğu Karadeniz Bölgesindeki liman şehirlerinden yapılan ithalat ve ihracat ile bölgede önemli bir ticari potansiyel hâline gelmişti.

Sema Erder, Eski Sovyet toplumlarda yaşayan kadınların emek piyasasına girişleri ve çalışma alanlarına ilişkin araştırmasında, seks turizminin küresel bir ticaret hâline gelmesi ile göç etmek isteyen kadınların mafya örgütleri tarafından hedeflendiğine değinir. Küresel seks ticaretinin halkası ülkelerden biri olarak Türkiye’nin de kadın ticaretinin ve buna bağlı mağduriyetlerin yaşandığı ülkelerden biri olduğunu belirtir²⁷ Erder’in de ifade ettiği gibi kadın göçmenler

²⁵ Deniz Yüksek, *Laleli- Moskova Mekiği: Kayıt Dışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.21-23.

²⁶ Güven Bakrezer, “Trabzon’un Sosyo-Ekonomik Çöküşü”, (Ed. Güven Bakrezer, Yücel Demirer), *Trabzon’u Anlamak*, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.81.

²⁷ Sema Erder, “Zor Ziyaret: Nataşa Mı? Döviz Getiren Bavul Mu? Eski Doğu Bloku Ülkelerinden Gelen Kadınların Emek Piyasasına Girişi”, Der. Serpil Sancar, *21. Yüzyıla girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.199.

“Nataşa” kimliğiyle tanınmaya başlamışlar²⁸. Özellikle SSCB’den gelen kadınların kimliği, bütün Doğu Bloğuna mal edilmiştir. Medya bu imajın yaratılmasında tepki ve ilgi odağı olarak kadınları çarpıcı bir şekilde ön plana çıkarmıştır²⁹. Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayanlar açısından bavul ticareti göçmenleri, kamusal alanda toplumsal temas ve karşılaşmalarla bir merak konusu hâline de gelmiştir. Sadece kent merkezi değil kırsal bölgelerden Trabzon’a gelenlerin de göçmen kadınlarla temas ettiği ve tanıştığı, bölgede aile anlatılarında dile getirilen “Rus kadın”lar ile kurulan ilişkilerden anlaşıl-maktadır. Bu durum göçmen kadınların başlangıçta kitlesel bir grup olmamasına rağmen seks işçiliği yapan kadınlarla aynı etiketlenme sürecini yaşamalarına neden olmuştur. Söz konusu olgu, bavul ticareti turistlerinden bağımsız olarak gelişen seks ticareti ile yön değiştirmiştir. Bavul ticaretinin zirve yaptığı 90’lı yıllardan sonra ticari canlılığın İstanbul’a kayması ile Trabzon’da geriye kalan göçmen kadınlardan az sayıda bavul turisti ve “Nataşa” olarak etiketlenen seks işçileri olmuştur. Mehmet Bozok’un Trabzon özelinde ele aldığı çalışmasına göre; “kendi bedeninden başka satacak bir şeyi olmayan SSCB yurttaşı yoksul kadınlar, seks ticaretine gönülsüz bir biçimde ve çoğu zaman zor kullanılarak yönelmişlerdir”³⁰. Bozok’un ifade ettiği bu durum, “göçmen kadın” imgesi ile “Nataşa” imgesini özdeşleştiren düşünceden çok da uzakta durmamaktadır.

Kadın göçmenlerin Trabzon’daki yaşamına iş ve toplumsallık ilişkilerinden bakmak için hafızaları biraz yoklayıp bavul ticareti dönemine göz atmak gereklidir. Trabzon’a kadın göçü konusuna odaklanan ya da kısmi olarak ele alan, Nevzat Kalaycıoğlu,³¹ Sibel Aydın 2006,³² Mehmet Bozok,³³ ve Latife Akyüz’ün³⁴ çalışmalarında kadın göçmenlerin bavul turisti ve seks işçiliği alanında görünür oldukları ileri sürülmüştür. Bu bakımdan alanyazında

²⁸ Sema Erder, “Yabancısız Kurgulanan Ülkenin Yabancıları” *Türkiye’de Yabancı İşçiler: Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, Derin Yayınları İstanbul, 2007, s. 46-47.

²⁹ Leyla Gülcür- İlkaracan Pınar, “The Natasha Experience: Migrant Sex Workers From The Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey” *Womens Studies International Forum*, 25, No. 4, 2002.

³⁰ Mehmet Bozok, “Yoksullaşma, Sağlık, Trabzonspor Taraftarlığı ve Nataşaların Gölgesinde Trabzon Erkekliği” Uğur Biryol (Ed. Uğur Biryol). *Karardı Karadeniz*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.432-435.

³¹ Nevzat Kalaycıoğlu, “Sovyet Turistlerinin Trabzon’da Sınır ve Kıyı Ticaretinin Doğu Karadeniz Bölgesinde Meydana Getirdiği Ticari Hacim”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Trabzon, 1992.

³² Sibel Aydın, “Post-Sosyalist Ülkelerde Açığa Çıkan İş Gücü ve Trabzon’da Yabancı Uyruklu Kadın Olgusu”, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2006.

³³ Mehmet Bozok, “Constructing Local Masculinities: A Case Study From Trabzon”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013.

³⁴ Latife Akyüz, “Ethnicity and Gender Dynamics of Living in Borderlands: The Case of Hopa- Turkey”, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013.

Trabzon'da göçmen kadınların ev ve bakım hizmetleri alanındaki görünümüne ilişkin alan çalışmasının yapıldığı tarihte bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Söz konusu yıllarda yapılmış detaylı çalışmalar yok denecek kadar azdır. Kalaycıoğlu'nun göç süreci ve ekonomik gelişmelere dair öncü olması bakımından önemli kabul edilen çalışmasında, bavul ticareti turistlerinin meydana getirdiği ticaret hacmi ve ilişkileri konu alınmıştır. Çalışmada kullanılan tanıma göre bavul ticareti; Sovyetler Birliği'nden gelen turistlerin yanlarında getirdikleri eşyaları Türkiye'de satarak döviz ile mal alışverişinde bulunup, aldıkları bu malları ülkelerine götürmeleridir. Bu süreçte yaşanan geçici ticari canlılıkta sınır ticareti Sarp Sınır Kapısı'ndan yapılmıştır. Bu sınır ticaretini Rize, Trabzon, Artvin, Kars ve Erzurum; kıyı ticaretini ise, Artvin (Hopa), Rize, Trabzon, Ordu ve Samsun illeri yapmıştır³⁵.

Trabzon kentinin ulus-ötesi göçler ve toplumsal değişme serüveninde kadın göçmenlerin etkisi bir tartışma konusudur. Kentteki göçmen kadınların toplumsal algıdaki boyutu iki taraflıdır. Ildiko Beller Hann çalışmasında "Nataşa sorunu" nun toplumsal etkilerinden söz ederken bu iki boyutun diğer yanına dikkat çeker. Ona göre "Karadeniz'in doğu kıyılarındaki yerel nüfus, Eski Sovyetler birliğine ilişkin ahlaki coğrafya sınırları, cinsiyet ve ırk hiyerarşisinden"³⁶ oluşmuştur. İlknur Üstün, "*Trabzon'un Misafirleri*" çalışmasında, Hann'ın, "Rus, sarışın, açık giyimli Nataşa yalnızca fuhuşta çalışan kadını değil, yoksulluğu, çözülen sosyalist rejimi, Hristiyanlığı ve Hristiyan aile yapısına atfedilen kusurları da" taşıdığı³⁷ savına gönderme yaparak "yabancılık" ve "Nataşa" imgesinin cinsiyet temelli oluşturulduğunu ortaya koyar³⁸. Ildiko Beller Hann, M. Chris Hann ile 1992-1993 tarihleri arasında Doğu Karadeniz bölgesinde yaptıkları alan araştırmasında tartışmalara konu olan Rus Pazarlarının kalacak yer sıkıntısı boyutuna dikkat çeker. Çalışmada yer verildiği şekliyle ticaretin ilk yıllarında bavul ticaretçilerinin lokanta ve otellerde para harcamamak için dışarıda, söz konusu pazarlarda ve çevredeki araçlarda kaldıkları bilinmektedir. Kalacak yer olarak otellerin kullanılmak istenmemesinin nedeni de göçmenlerin en az harcama ile daha fazla para biriktirerek ülkelerine dönmeyi düşünmeleridir. Zamanla göçmenler bölgedeki lokantalara ve otellere de gitmeye başlamıştır. Kısa sürede oluşturulan pazarlar da göçmenlerin etnik olarak adlandırılması ile aynı kaderi paylaşmış ve "Rus pazarı" olmuştur. Fakat bu pazarlarda çalışan, çoğunluğu kadın olan göçmenlerin çok azı Rus'tur³⁹.

³⁵ Kalaycıoğlu, *a.g.e.* s. 1-4.

³⁶ Ildiko Beller Hann, *Doğu Karadeniz'de Efsane Tarih ve Kültür*, Çivi Yazıları, İstanbul, 1999, s. 90.

³⁷ Hann *a.g.e.*

³⁸ İlknur Üstün, "Trabzon'un Misafirleri" (Ed. Güven Bakırcer, Yücel Demirer). *Trabzon'u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.393.

³⁹ M. Chris Hann - Ildiko Beller Hann, *Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik*, İletişim yayınları, İstanbul, 2012, s. 127-128).

Zamanla bölgenin kıyı kesiminde kurulan bu pazarların çoğu kapanmıştır. Hâlen faaliyetini sürdüren birkaç tane pazar var⁴⁰. Trabzon'da kurulan pazarın ismi halk arasındaki kullanımdan farklı olarak ‐Avrasya pazarı‐ olmuş 2000’li yıllarda Moloz mevkiine taşınmış ve pazarın girişine büyük harflerle ismi tabela olarak yazılmıştır. Günümüzde pazar üçüncü bir mekâna taşınarak yer değiştirmiş fakat halk arasında kullanımı hâlen ‐Rus pazarı‐ şeklindedir. Nitekim Kalaycıoğlu da kadınların milliyetine bakılmaksızın Rus olarak adlandırılmasından ve pazarlara da aynı ismin verilmesinden⁴¹ söz eder. Fakat gelen kadınların büyük çoğunluğunu Gürcistan kökenli olmasına rağmen millet ve etnik yapı ayırt etmeksizin hepsine ‐Rus kadını‐ adı verilmiştir. Buradan hareketle Rus ismiyle adlandırılan bu pazar, Trabzonlular için de toplumsal hafızada yerini almıştır. Chris ve Beller Hann’a göre, ‐halk arasında Nataşalar diye bilinen fahişelerin çok azı pazarlara gidiyordu. Pazarlardaki tüccarların çoğu erkekler ve yaşlı kadınlardı. Fahişeler ucuz otellerde kalıyordu ve bazıları kimliklerini gizlemek için yanlarında tüccarın gibi mallar taşısa da herkes (özellikle de öbür tüccarlar) onların pazarda işi olmadığını biliyordu‐⁴². 1988 yılı Sarp Sınır Kapısı’nın açılması ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği anlaşmasıyla başlayan süreçte bu alanların toplumsal ve ekonomik sonuçları Trabzon’da kendisini hayalet bir kimlik olarak ‐Nataşa‐ etiketinde sürdürmektedir. Bu çalışmada ulus-ötesi alanlarda göçmenlerin çalıştıkları ev ve bakım hizmetlerinin enformel ilişki ağları ile sürdürülen iş koşullarına sahip olduğu ve vize koşullarında göçmenlerin çalışabilecekleri kayıt dışı bir alan yarattığına dikkat çekilmiştir. Öyle ki çalışma koşullarının ve göçmenliğin genel sıkıntılarının yanı sıra yerel ölçekte Trabzon’da ‐Nataşa etiketi‐nin hayaletiyle başa çıkmaya çalışan bu kadınların görünmezlik kıskacında çalışma koşulları söz konusudur. Çalışmada araştırmaya katılmaları için ulaşılan ve görüşmelerin yapıldığı süreçte ilişki kurulmaya çalışılan kadınların göç anlatılarında bir araştırmacı olarak hiyerarşik konumlanma ve güven ilişkisi kurmak, alan çalışmasının en zorlu sürecini kapsamaktadır. Dolayısıyla alan araştırması sürecinde sorgulanan özne-nesne konumları ve ilişkiler bağlamında alanyazında

⁴⁰ Doktora alan çalışmalarımı sürdürdüğüm 2017 yılında Artvin Arhavi ilçe merkezde kurulan küçük bir pazardan haberdar olmuşum. Pazar hâlen göçmen kadınların satış yaptığı ve Rus pazarı olarak adlandırılan bir pazardı. Fakat ne pazardaki kadınlar Rus ne de sattıkları ürünler bavula doldurulan her türden ev eşyası idi. Çoğunluğu Çin malı olan eşyaların satıldığı bu pazarda çalışan birkaç kadınla kısa süreli sohbetimde uzun yıllardır orada yaşadıklarını ve Gürcistan’a gidip geldiklerini öğrenmiştim. Bu nedenle de Türkçeyi çok iyi konuşuyorlardı. Dolaştığım diğer ilçelerde benzer pazar anıları dinledim. Ticaret yoğunluğunun üzerinden yıllar geçmiş ne bölge insanı ne de mekânlar aynı kalmıştı fakat bir cinsiyetlendirilmiş ve milletteştirilmiş bir söylem olarak ‐Rus pazarı‐ mekânların hafızasına yer etmişti.

⁴¹ Kalaycıoğlu, a.g.e.

⁴² M. Hann -Hann, a.g.e. s.133.

çok da önemsenmeyen araştırmacı deneyimlerinin altını çizmek amacıyla çalışmada gözlemlere dayanan alan notlarına da yer verilmiştir.

2. Alan Notları: Deneyim ve Anlam Arasında “Ketan Dokumak”

Göç araştırmalarında yöntem konusu özellikle ulus-ötesi yazında toplumsal cinsiyet temelli araştırmaların hız kazanması ile yeniden üzerine konuşulması gereken konulardan biri hâline gelmiştir. Bu bakımdan “alan deneyimi” ve “alandaki karşılaşmalar”a ilişkin araştırma notları kadar hem araştırmacı hem de katılımcıların duruş noktası ve hiyerarşik konumlanışlarının önemli olduğunu düşünerek bu kısımda alan notlarına ve deneyime ilişkin notlara yer verilmiştir. Belkıs Kümbetoğlu, göç araştırmalarında araştıran-araştırılan ilişkisinden hareketle özellikle “araştırmacının araştırma alanına ve araştırılacak gruba ilişkin farkındalığının ve duyarlılığının araştırmanın aktif katılım özelliği”⁴³ bakımından önem arz ettiğini belirtir. Diğer yandan toplumsal cinsiyet temelli göç araştırmalarının artmaya başlamasıyla araştırma yöntemlerine ilişkin tartışmalar da görünür olmaya başlamıştır. Kristen Biehl ve Didem Danış’ın konuya ilişkin değerlendirmeleri “göç alanında toplumsal cinsiyet odaklı çalışmaların gerek konu gerek analiz perspektifi olarak görülmesinin oldukça yeni bir alan olduğu”⁴⁴ yönündedir. Bu yeni alanda çalışma yapan araştırmacıların alan deneyimleri önemli görülmektedir. Nitekim “sahada geçirilen uzun saatlerin, kurulan iletişimin, etkileşimin ve kişisel deneyimlerin, yapılan araştırmaya hangi yönde yansıdığı veya yansımadığı tartışması da nitel araştırmaların doğal bir sonucu”⁴⁵ olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın sınırlılıkları bağlamında “kadın göçmen” olmanın katılımcıların kendi deneyimlerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun yanı sıra kadınların Sarp-Trabzon mekiğinde göçü nasıl değerlendirdiklerine ve konumlandıkları ilişkilerle sorulara cevap aranmıştır. Alan çalışmalarında araştırmacı notları ve deneyimi çalışmanın ne gibi açmaz ve sınırlılıklar bağlamında sürdürüldüğü, nereden nereye evrildiği ya da neden evrildiği noktasındaki hem yöntemsel hem de teorik bakış açılarını güçlendirecek alternatif yollar bulmak için yeni yollar açabilmektedir. Fakat nitel araştırma geleneği içinde bu kısım biraz zayıf kalmaktadır. Türkiye’de alan araştırması geleneğine ilişkin yaygın durumu, alan çalışmalarında karşılaşılan durumların çalışma içerisinde yer

⁴³ Belkıs Kümbetoğlu, “Göç Araştırmalarında Nasıl Sorusu”, (Ed. S. Gülfer İhlamur- Öner ve N. Aslı Şirin Öner), Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.71.

⁴⁴ Kristen Biehl ve Didem Danış, “Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye’de Göç Araştırmaları” (Ed. Kristen Biehl ve Didem Danış). *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye’de Göç Araştırmaları*, SU Gender ve GAR Ortak Yayını, İstanbul, 2020, s.8.

⁴⁵ Selin Vodina Altunkaynak, “Toplumsal Cinsiyet ve Göç Araştırmalarına Araştırmacının Konumsallığı: ‘Patriarkal Pazarlık’ Kıskaçında ‘Kız Başına’ Araştırma Yapmak”, (Ed. Kristen Biehl ve Didem Danış). *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye’de Göç Araştırmaları*, SU Gender ve GAR Ortak Yayını, İstanbul, 2020, s.122.

verilmemesi yönünde olduğunu ifade eden Z. Nilüfer Nahya ve Rabia Harmanşah 'ın da belirttiği gibi, “nitel çalışmalar kâğıda dökülürken, “önemsiz detaylar”, “terslikler” hatta “başarısızlıklar” olarak tanımlanan deneyimler, araştırmanın metnine yansıtılmaz. Yöntem kısmı içinde kısıtlı olarak kendilerine yer verilen fakat geçirtilen sahada karşılaşılan ya da dâhil olunan kimi durumlar araştırmanın ilerleyişini etkilediği gibi, yönünü dahi değiştirebilir”. Nahya ve Harmanşah, alan notlarının “sıradan görülerek geçirtilen bu kontrol dışı dönüşler ve ilerlemeler, alan çalışmasını sürdüren, hatta geliştiren deneyimler” olarak önemli olduğunu vurgular⁴⁶. Bu açıdan alan deneyimi ve alanda karşılaşılan durumların not edilmesi, daha sonraki süreçte araştırmanın kavramsal ve yöntemsel olarak yönünü, daha yerinde bir ifade ile yolunu, bulmasını sağlayan pusula görevini üstlenir. Araştırma sürecinde alandan veri toplamayı zor ve ulaşılabirliği sınırlı kılan da örneklemin görünmezliğidir. Bu sektörde çalışan göçmen kadınların büyük bir çoğunluğu kayıtsız çalışmakta olduğundan örnekleme ulaşmakta karşılaşılan sıkıntılar, ilk katılımcılarla kurulan ilişkiler ve zamanla kurulan güven ilişkisi sayesinde katılımcıların kendi arkadaş çevrelerine yönlendirmeler yoluyla daha geniş bir kitleye ulaşılarak aşılmıştır.

Bu makalenin alan deneyiminde araştırmacı konumunu ifade etmek için “ketan dokumak” deyimini yerinde bir kullanım olarak düşünerek bu başlığa taşdım. Alan deneyimini aktardığım bu kısımda deyimın sözlü kültürdeki kullanımına yakın bir durum olduğunu düşünüyorum. Kadımlar arası aktarılan sözlü kültür içinde benim de ailemin kadın üyelerinden çokça duyduğum bu deyim; Karadeniz Bölgesinde çok eski zamanlardan kalma bir uğraş olan ve günümüzde kaybolmaya yüz tutan keten dokuma faaliyetinden geliyordu. Fakat “ketan dokuma” olarak kullanılan bu deyim, bir kişinin hareket ederek bir şey düşündüğünde “ketan dokuyup durma, derdin ne?” şeklinde sorgulanan düşünceli ve sıkıntılı halini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu araştırmanın “ketan” dokuyanlarından biri olarak ben, araştırmacı kimliğime ilaveten diğer tüm kimliklerimle alanda yer almıştım. Ece Öztan'ın da dedi gibi araştırmacı olarak kendi öznellik, deneyim ve duruşumu ortaya koymam gerekliydi⁴⁷. Bu bakımdan kendimi konumlandırmak için manevralar yapmak ve kimlikler arasında sabitlikler yaratmak durumundaydım. Alan çalışması, bazen kadın, bazen araştırmacı bazen de yerli olarak “ötekiyi anlama” ya da “öteki olmak” tüm bu ketan dokuma sürecine içkindi. Diğer taraftan katılımcıların kadınlık ve göçmenliğe eklenen kabul görme, dışlanmışlık, mağdur ve kimlik mücadeleleri içindeki göç hikâyeleri ketan dokumanın diğer yüzü olarak bu

⁴⁶ Z. Nilüfer Nahya ve Rabia Harmanşah, “Kendini ve Ötekini Yazmak: Alan Araştırması ve Deneyim” (Ed. Z. Nilüfer Nahya ve Rabia Harmanşah), *Etnografik Hikâyeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.18.

⁴⁷ Ece Öztan, “Feminist Araştırmalarda Yöntem”, Edt. Feryal Saygılıgil, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Dipnot Yayınları, Ankara, s.285.

çalışmanın önemli bir parçasıydı. Alan çalışmam boyunca, bir kadın ve Trabzonlu olarak tabir yerinde ise “ketan dokuyan” bir süreci deneyimlemiştım. Doğduğum, büyüdüğüm, sosyalleşip arasına karıştığım kentin çocukluğuma denk gelen sosyal bir olgusu olan bavul ticareti ve göç konusunda sosyolojinin gözlüğünü kullanıyordum ve bu bağlamda hem içeriden hem dışarıdan olan bir konuma sahiptim. Araştırmacı kimliği ile araştırmanın kurgusunu alanyazından hareketle oluşturmaya çalışmıştım ama bu kurguya alan deneyimi dâhil miydi? Araştırmacı olarak kâğıt üstünde kurduğum iktidar ve kontrol olanaklarım alanı deneyimlemede katılımcılar ve benim aramda nasıl hiyerarşik ilişki, oluşturacağı ancak alan deneyimim sonrası belirginleşecek bir süreçti. Alanda kendimi nereye ve nasıl konumlandıracağımdan, katılımcıların beni nereye, nasıl ve kim olarak konumlandıracağına ilişkin kafamdan geçirdiğim türlü soru ve manevralar sonunda alan karşılaşmaları yolunu bulmamı sağlamıştı. Nitekim sonunda bağlantı kurduğum kadın göçmen grubu ile birlikte yol aldığımız, zaman zaman patikalara girerek yeni alternatif yollar aradığımız kadınlar arası bir deneyim ortaya çıktı. Bu deneyimin katılımcıları olan göçmen kadınların anlatıları görüşmeler sonrasında göç öncesi yaşadıkları yer, yaş ve göç sonrası Trabzon’da meslek durumlarına göre kodlanmıştır. Aynı şehirden gelen katılımcıları ayırt etmek için rakamlar kullanılmıştır. Bu kodlamalarda görüşmelerin yapıldığı tarihteki beyanlar esas alınmıştır.

Alan çalışmam; bir umutla gidip elim boş döndüğüm günler, konunun gözden kaçırdığım ayrıntıları fark etmemi ve farklı boyutları ile bakmamı sağlayan uzun görüşmeler ve bu süreçte dolaştığım mekânlardan topladığım görsel malzemeler de dâhil olmak üzere bir bütündü ve bu çalışmanın “ketan dokuma” sürecine içkindi. Alan çalışması, Eski Sovyet ülkelerinden Trabzon’a göç etmiş ve görüşmelerin yapıldığı 2013-2014 yılları arasında Trabzon’da ikamet eden 17 kadın göçmenin katılımı ile yapılan nitel araştırma ürünüdür. Yerleşik göçmenler ve katılımcılara ulaşmada yol gösterici olan sınırlı sayıda aracı kişi ile yapılan görüşmeler ve sonraki yıllarda yapılan gözlem notlarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu makale, yüksek lisans tezi olarak sunulan bir alan çalışmasının hikâyesinden ve göçmen kadınların Nataşa etiketi ile mücadele pratiklerinin Trabzon’daki görünümüne ilişkin tez çalışmasında yer verilmeyen verilerden yola çıkarak oluşturuldu. Her hikâyede olduğu gibi bu araştırmanın hikâyesinde de mağdurlar, kahramanlar, araçlar ve seyirciler vardı. Çalışmada “araştırmacı” konumunda olan ben ve kadın göçmenlerin birlikte üzerine kafa yordüğümüz, Trabzon’a göç süreci ve geçen otuz üç yıllık süreçte göçün toplumsal etkileri bağlamında “bavullardan dökülen hikâyeler” vardı. Göçmen kadınlar ile birlikte ortaya koyduğumuz bu çalışmanın bana göre tezde kalmaması gereken; sadece görüşme metinlerinden oluşmayan, benim ve katılımcıların deneyimlediği daha uzun bir hikâyesi vardı ve mutlaka paylaşılmalıydı.

Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında göç süreci kadın göçmenlerin anlatılarından yola çıkarak oluşturulmuş, Trabzon'da kadın göçmenlik deneyimi yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında ticaret, hasta, yaşlı, çocuk bakımı, temizlik ve ev hizmetleri, kuaförlük ve masörlük gibi profesyonel kişisel bakım hizmetleri, eğitim ve çevirmenlik hizmetleri gibi sektörlerin yanı sıra araştırmanın yapıldığı zaman diliminde çalışmayan fakat daha önce çalışma deneyimi olup Trabzon'a yerleşen toplamda 44 kadın göçmene kartopu örnekleme ile ulaşılmıştır. Ev ve bakım hizmetlerinin dışında hizmet sektörünün çeşitli alanlarında kayıtsız çalışan katılımcıların görüşme talebini kabulü zor olmuştur. Ulaşılan göçmen kadınların göçmen arkadaşları, tanıdıkları ve en önemlisi Trabzonlu kadınlar vasıtasıyla örneklem büyütülmüştür. Birçok görüşmecinin, görüşme talebini reddettiği, sorulacak soruların ne olduğu ve neden kendisi ile görüşmek istenildiği konusunda tedirgin oldukları görülmüştür. Geriye kalan diğer kısım ile de vize ve sınırdan giriş çıkış zamanı alan araştırmasının süresi ile örtüşmediği için görüşülememiştir. Araştırmaya yüz yüze görüşme yapılmadan telefon görüşmesi ve kısa diyaloglarla sadece katılımcılara ulaşma noktasında katkı sağlayan Trabzonlu kadınlar ve yerleşik kadın göçmenler çalışmanın yol haritasını çizmede rol oynamıştır. Çalışmaya doğrudan katılım sağlamak istemeyen yerleşik göçmenlerin aracılığı, göçmen ilişki ağları içine araştırmacı olarak dâhil olabilme imkânını sağlaması açısından kilit önemdedir. Ayrıca işveren konumunda olan özellikle ev ve bakım hizmetlerinde çalışanlar için evlerinde ya da işyerlerinde çalışma yapmamıza “izin” veren Trabzonlu kadınlarla tanışma ve görüşme öncesi araştırma hakkında bilgi vermek amaçlı kısa diyaloglar, çalışmada yapılandırılmamış bir formatta veri toplanmasını sağlamıştır. Alan deneyimi sırasında kendiliğinden gelişen ve kadın göçmenlerin gündelik rutinleri içinde normalleştirdikleri işveren “müdahaleleri”ni ve diyaloglarını takip etmek için ilişkisellikleri bağlamında ortaya koymak adına uyarıda bulunmadığım durumlar olmuştur. Bazı görüşmelerde özellikle dışarıda bir mekânda ya da çalıştıkları evin ayrı bir odasında görüşme yapmayı, görüşmecilerin daha rahat edecekleri yönündeki talepleri üzerine ortak karar verilmiştir. Görüşmelerin akışı içinde zaman zaman ikinci “davetsiz katılımcılar”ın görüşmelere dâhil olması, “oturup dinleme” ve göçmen çalışan adına “soruları cevaplama” ya da “yönlendirme yapma” gibi durumlar da kısmen yaşanmıştır. Fakat alan sürecinde “davetli” ya da “davetsiz”, görüşmeyi kabul eden ya da reddeden katılımcı adayları dâhil olmak üzere hepsi çalışmanın çerçevesinde dolaylı ya da doğrudan veri kaynağı olarak katkı sağlamışlardır. Bu nedenle çalışmada “kendiliğinden” gelişen diyaloglarda olabildiğince görüşmenin kopmaması için dinleme pozisyonu sürdürülmüş ve benim dışımdaki diyaloglar sonlandığında görüşmeye kaldığı yerden devam edilmiştir.

Alan deneyiminde üzerinde durulması gereken noktalardan bir diğeri de katılımcıların görüşme için gönüllülük sürecinde ret alınanlardan gelen

“cevaplar ve sorgulamalar”dır. Alanda karşılaştığım olaylardan araştırmanın hikâyesine katkı sunan kısa bir diyalog göçmen kadınların Trabzon’daki hayatlarına ve stratejilerine dair yapmak istediğim araştırmada bana patika açmıştır. Kent merkezinde bir kuaför dükkânında manikürcü olarak çalışan Moldovya uyruklu göçmen ile aracı işyeri sahibi vasıtasıyla görüşme yapmak için diyaloga geçmiştim. Araştırmaya katılmayı reddeden kadının bana yönlendirdiği soru ise neden kendisi ile görüşme yapmak istediğimdi. Devamında ikinci soru ise gazeteci ya da polis olup olmadığımı. Bu sorular karşısında aklıma ilk gelen, kendisi ile görüşme yapılmasını ya kriminal bir vaka ya da sansasyonel bir haber kaynağı olarak gördüğümü düşündüğü ve bu nedenle tedirgin olduğuydu. Kendisine telkinde bulunup korkmasını gerektirecek bir durum olmadığı, mesleğim ve araştırmanın amaç ve içeriği hakkında bilgi verdiğimde ise kendisiyle değil “başkası” ile görüşmem gerektiğini anlamı çok kelimesi az şu cümle ile dile getirmişti: “Ben buralı benim koca buralı ben istemiyorum araştırmaya konuşmak”. Bir diğer vakada, aracı yoluyla görüşmeyi kabul eden eski bavul turisti olup şimdi ise masörlük yapan, bir kafede bulduğum Azerbaycan uyruklu kadın, görüşme öncesi bilgilendirmeyi dinledikten sonra araştırma sorularına göz atmak istemiş ve daha sonra görüşme yapmak istemediğini dile getirmişti. Kendisinin yanlış anladığımı, bu araştırmayı dil konusunda çalışma olduğunu sandığımı ve bu durumda sorulara cevap vermeyeceğini belirtmişti. Neden istemediğini sorduğumda, 1990’lı yıllarda pazarda ticaret için Trabzon’a geldikten sonra burada evlendiğini fakat eşinin yakın zamanda vefat ettiğini ifade etmiştir. Bu hikâyenin araştırmaya katılımı kabul etmemesi ile ilgili olan kısmı ise, eşinin önceki eşinden olan çocukları ile miras davası yüzünden kavgalı olması ve sıkıntılar yaşamış olmasıydı. Ona göre böyle bir çalışmada Trabzon’da evliliğinde yaşadıklarını da anlatması gerekecekti ve bunu istemiyordu. Bu nedenle benimle yapacağı görüşmede sıkıntılı günleri hakkında konuşmasının kendisini üzdüğü ve o günleri tekrar hatırlamasına neden olduğu gerekçesi ile görüşmeyi nazikçe reddetmişti.

Diğer bir alan deneyimim ise “Rus kadını” stereotipi ile ilgiliydi ve araştırmacı kimliğimi en çok zorlayan görüşmelerimden biri olarak benim de üzerimde etki bırakmıştı. Moskova doğumlu ve üniversite mezunu bir katılımcı adayına komşusu vasıtasıyla ulaşmıştım ve görüşme yapmak için komşusunun evini uygun gördüğünden oraya gitmiştim. Kendisinin istediği komşusunun evinde ayrı bir odada görüşme gerçekleştirilmiştir. Ancak görüşmede ses kaydı alınmasına kendisi tarafından izin verilmemiştir. Anlattıklarını ancak yazabileceğimi ve ses kaydı alınacaksa görüşme yapamayacağımı belirtmiştir. Bu nedenle görüşme verilen cevapların yazabildiği kadarıyla not alınmış ve dolaylı aktarım yapılmıştır. Belirtilen mekâna gittiğimde evin salonuna davet edildim ve salonda üç kadının oturduğunu gördüm. Salona girer girmez içlerinden biri bana “Siz şimdi sarışın uzun boylu açık bir Rus bekliyordunuz değil mi? Benim

görüreceğiniz kişi"⁴⁸ dedi. [Moskova 2] olarak kodladığım bu katılımcının oldukça yüksek bir sesle ve serzenişle dile getirdiği olgu, bölgede yaygın olan "Rus kadın" stereotipi ile ilgiliydi. Bu noktada görüşme başlamadan benim de kafamda bir algıyla oraya gittiğimi ve bu beklenti içinde olduğumu düşünmüştü. Rus kadınların toplumsal bellekte cinselleştirilmiş beden tasavvurları ile oluşan etiketlemeler muhtemel yaşam hikâyeleri ile birleşince ortaya bu türden bir serzeniş çıkmıştı. Cümleyi kuran kadına dönüp pardon dediğimde ise "Siz böyle bir Rus kadın beklemiyordunuz değil mi? Baktınız ki kapalı pardösülü şişman bir Rus kadın değil mi" şeklinde cümlelerine devam etmişti. Bana karşı oldukça ön yargılı olduğundan sorulan bütün sorulara bu soruyu neden soruyorsun ne işine yarayacak şeklinde çıkışlarla karşılık vermişti. Kendisinin istediği doğrultuda oldukça kısa bir görüşme gerçekleşmişti. Görüşme esnasında verdiği bilgilerin satır aralarında sürekli olarak vurguladığı bedensel değişimi ve bu değişimden hoşnut olmadığı dikkat çekiyordu. Kendisinin ifadeleri ile evlenmeden önce "çok zayıfım" ve "açıkım". Evlendikten sonra kayınvalidesinin kendisini kabul etmemesi üzerine daha fazla sorun yaşamamak için Müslümanlığı kabul ettiğini ve örtündüğünü de dile getirmiştir. Çocuk sahibi olması ile kilo aldığını ve Rus bir kadın gibi görünmediğini de sıklıkla dile getirmiştir⁴⁹.

Yukarıda araştırma süresinde karşılaşılan durumlardan sadece birkaç tanesini paylaştığım alan hikâyeleri, katılımcılara ulaşma süresinde Trabzon'da kadın göçmen olmanın çalışma ve toplumsallık koşullarında neler ifade ettiğini anlamamda çok önemli bir yer teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra araştırmanın sacayaklarına yeniden dönüp bakmamı sağlaması açısından bu alan karşılaşmalarının önemli bir yeri olmuştur. Bu bakımdan enformel sektörde çalışan kadın göçmenlerin iş ve çalışma koşullarını anlamamı ve kadınların toplumsal ve kültürel ilişki ağları içinde eklemledikleri aile gibi kurumlarla ilişkilerin nasıl bir yaşam biçimi sunduğunu yorumlayabilmemi sağlamıştır. Alan süreci kadınların iş ve toplumsallıklarına ilişkin kendi deneyimlerini paylaştıkları görüşmeler süresince anlam dünyalarında yeniden inşa ettikleri "göçmenlik" ve

⁴⁸ [Moskova 2], 39, Üniversite, Ücretsiz Ev Emekçisi.

⁴⁹ Katılımcılar arasında üç Rus kadın bulunmaktadır. Bu kadınların üçü de üniversite mezunu, ikisi Moskova biri ise Sochi doğumludur. Bu üç katılımcının ortak noktaları vardı. Bunlar eşlerinin Trabzonlu olması, eşleri ile Trabzon dışında tanışıp evlilik göçü ile Trabzon'a gelmeleri ve din değiştirip Müslüman olmalarıdır. Bu kadınlardan ikisi kendi istekleri ile Müslüman olduklarını diğeri ise kayınvalidesinin rızasını almak ve kabul görmek için din değiştirdiğini fakat İslam'ı araştırıp ondan sonra kabul ettiğini ifade etmiştir. Fakat bu üç kadının anlatısında dikkat çeken nokta, İslam'ın Kur'an'da ve diğer kaynaklarda nasıl bir yaşam sürülmesine dair anlatımlar ile Müslüman insanların, özellikle kadınların, yaşantısının farklı olduğunu ifade etmeleri idi. Görüşme aralarında bu duruma ilişkin eleştirilerini yöneltilen soruların konuyla ilgisi olmasa dahi sıklıkla dile getirmeleri ve kendilerini İslam'a davet eden topluluğun yaşam biçimlerinde ne kadar İslam'ı içselleştirdiklerini sorgulamaktaydılar.

“kadınlık” hâllerine ilişkin verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Kadın göçmen olmak, toplumsal eşitsizlik yelpazesi içerisinde birçok dezavantajlı konumun iç içe girdiği bir göç olgusudur. Bu bakımdan olgunun kadınlar açısından toplumsal görünümüne ilişkin bir resim ortaya koymak için; kadınların göç hikâyeleri kendi hayatlarını ve göç deneyimlerini nasıl algıladıkları ve hayatlarının neresine konumlandıklarını dinlemek gerekiyordu. Nitekim bu kısımda kadın göçmenlerin anlatılarında “bavuldan dökülenlere” kulak veren bir yorumlama yapılmaya gayret edilmiştir.

3.Çalışma Alanı ve Koşullardan Görünümler

Doğu Karadeniz Bölgesi bavul turistlerini ağırladığı 1990’lı yıllardan sonra kimlik belgeleri ile üç aya kadar kalabilen Gürcistan vatandaşlarının sözde turistik faaliyetlerin yapıldığı yerler arasındadır. Bu faaliyetler içinde bakım ve ev hizmetlerine ilaveten mevsimlik tarım işleri (fındık ve çay işçiliği gibi) kayıt dışı ekonominin en bilinen örnekleridir. Turistik giriş çıkışlar olarak görülen bu hareketliliklerle gününbirlik işlerde çalışmak için sınır kapısı kullanılmaktadır. Bu bağlamda gününbirlik ticaretin de yoğun yaşandığı yer Sarp Sınır Kapısı’na en yakın olan Artvin’in Hopa ilçesidir. Sınır kapısının bulunduğu Kemal Paşa yoğun göç hareketliliğinin yaşandığı yerler arasındadır ve hızlı bir dönüşüm içerisinde. Doğu Karadeniz’in düzensiz göç hareketliliği süreci Trabzon örneğinde çalışma ve iş koşullarında kayıt dışı ekonomi altında hâlen yaşanmaktadır; fakat süreç içerisinde çalışma ve iş koşullarında, kısmen de sektörlerde değişim gözlemlendiğini söylemek mümkündür. Buradan hareketle tarım ve eğlence sektörü işlerinin dışında göçmenlerin çoğunlukla ev hizmetleri, bakım ve sağlık hizmetlerinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Kadın göçmenlerin hizmet sektörünün bu alanlarında yoğunlukta olmasının nedenlerinden biri, izole bir yaşam sürmelerini ve sınır dışı edilme korkularını savuşturmaları için evlerin, kapalı alanların uygun bir saklanma mekânı sağlamasıdır. Bu bağlamda ev gibi kapalı alanlar, kamusal alanda mümkün olduğu kadar az görünme, yakalanma ve sınır dışı edilme sorununu da öteleyebilme imkânı verir. Çalışma izni olmayan ve vize süresini aşmış göçmenler için yatılı olarak çalışabilecekleri ev ve bakım hizmetleri kalkan işlevi görmektedir. Öte yandan, “görünmezliği” hayatta kalma stratejisi olarak benimseyen kadın göçmenlerin ev içi emeği de enformel iş ilişkileri bakımından görünmezlik riski taşımaktadır. Yasal güvenceden yoksun olan kadınlar, sınır dışı edilme korkusu ile izole bir yaşama maruz kalmakta ve işverenleri tarafından denetim altına alınmaktadırlar. Çoğunlukla aynı ev içinde kendilerine ait bir odaları olsa bile bu odanın hiçbir zaman gerçek sahibi olmadıklarından özel alana ilişkin “sınır” aşımalarını denetleyebilecek mekanizmalardan da yoksun kalabilmektedirler. Masrûlükten çevirmenliğe, ev ve bakım hizmetinden Rus pazarında ticaretle uğraşmaya kadar çeşitli iş kollarında kentin toplumsallığına karışan göçmen kadınların gündelik yaşamında Trabzonlu kadınlar; bazen komşu, bazen işveren ya da sadece

sokakta gözlemediği bir olayın öznesi olarak önemli bir yer kaplamaktadır. Trabzon'da göçmen emeğinin son yıllarda özellikle ev ve bakım hizmetlerinde daha fazla görünür olduğu fakat kayıt dışı çalışma oranının yüksek olmasından dolayı bu sektörün görünmezliğini sürdürdüğü söylenebilir. Bu bakımdan bavul ticaretinin geride kaldığı 2000'li yıllarla birlikte ev ve bakım hizmetleri daha fazla tercih edilen bir alan hâline gelmiştir. Bugüne kadar Trabzon ve "yabancı uyruklu kadın" kelimelerinin yan yana getirildiği çalışmalarda bavul turisti, mekik göçmeni ve seks işçileri için kullanılan toplumsal bir yafta niteliğinde "Nataşa" terimine ilaveten ev ve bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınları ekleme gerekliliği bu çalışmada ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Günümüzde Trabzon'da göçmen kadınların çevirmenlik, kuaförlük ve masörlük hizmetleri ve diğer alanlara ek olarak özellikle bakım emekçisi göçmen kadınların görünürlüğü söz konusudur. Madalyonun iki yüzü olarak okunacak bu göç hareketliliğinde görünürlük sınır ticareti, çay ve fındıkta mevsimlik işçi hareketliliği şeklinde olsa da kayıtlı olarak istihdam edilenlerin yanı sıra kayıtdışı olarak üç aylık vize süresince bakım emeğinde çalışan kadınların sayısı yadsınamayacak boyuttadır. Kadın göçmenlerin iş bulma, iş koşullarına tahammül etmede kadınlar arası bir diyalogun geliştiği söylenebilir. Bu durum çalışma koşullarında "hayali akrabalık"⁵⁰ örüntüleri kurarken, diğer taraftan işçi ile işveren ilişkilerini aşan bir ilişki biçimini doğurmaktadır. Göçmen kadınların çalıştıkları evleri "kendi evleri gibi" tahayyül etmeleri göçün travmatik etkilerinin azalmasını sağlamaktadır. Fakat diğer taraftan çalışma koşullarındaki "keyfiliklerin", normalleştirilmesi tehlikesiyle sömürüye açık kapı bırakacak bir mecburiyetler alanı oluşabilmektedir.

Kadın göçmenlerin emek piyasasındaki yerlerine ilişkin önemli noktalardan biri, kendi ülkelerinin ekonomilerindeki yerleridir. Kadınlar kazandıkları paraların önemli bir kısmını ülkelere, aile ve akrabalarına göndermektedir. Para akışları iki yönlü olarak hem ülke ekonomisine katkı sağlamakta hem de geride bıraktıkları aile üyelerinin daha iyi koşullarda yaşayabilmeleri için destek olmaktadır. Göçmen ailelerin bir kısmı aile bütçesine katkı olarak bu para transferlerinden yararlanırken bazılarının ise bütün geçim kaynağının yurt dışına çıkan aile üyesinin gönderdiği paraya bağlı olduğu çalışmadan çıkan sonuçlar arasındadır. Para gönderiminde kaçak göçmenlerin kullandıkları yöntemlerden biri de sınır dışına çıkmakta yasal sakıncası olmayan diğer göçmen tanıdıklarıdır. Güven ilişkilerinin olduğu tanıdık göçmenlerle işbirliği yaparak ailelerine teslim edilmek üzere para ve eşya gönderimi yapılmaktadır. Söz konusu güven ilişkisi ve işbirliği; iş bulma, sürdürme ve sorun çıktığında yeni bir iş bularak sınır dışı edilmeden Trabzon'da yaşamaya devam etme noktalarında göçmen dayanışmasını sağlamaktadır. Fakat iş bulma ve sınır ötesinden çalışan temin etme

⁵⁰ Sibel Kalaycıoğlu-Helga Rittersberger, Cömert "Abla"ların Sadık "Hanım"ları: Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar, Su Yayınları, İstanbul, 2001, s.163-164.

bağlamında para karşılığı aracılık yapan yerleşik göçmenler olduğu da bilinmektedir. Alan çalışmasının yapıldığı dönemde Rus pazarında esnafılık yapan bir erkekle kısa süreli görüşmede, aslında ulaşmam gereken ve Trabzon'da çocuk ve yaşlı bakımında çalışan arayan çoğu insanın adını duyduğu aracı bir göçmen kadın olduğu bilgisini edinmiştim. Telefon numarasını edinerek kendisi ile görüşme yaptığımda görüşmeyi kabul edemeyeceğini fakat başka katılımcı adaylarına ulaşmamı sağlayabileceğini söylemişti. Göçün yıpratıcı, tedirgin edici yüzü kısmen göçmen ilişki ağları vasıtasıyla yumuşayabilirken aracı kişilerin para karşılığı iş bulma durumlarında maddi olarak bir sömürü ilişkisi de doğmaktadır. İstanbul gibi büyük şehirlerde bu aracılık görevini yapan şirketlerin olduğu ve iş buldukları göçmenlerin ilk maaşlarına el koydukları alan yazından bilinmektedir. Benzer bir durum bireysel olarak iş simsarlığı yapan yerleşik göçmenlerde de görülmüştür. İlişki ağları düzensiz göçün devam etmesini sağlamaktadır. Nitekim alan araştırması kısmında katılımcıların anlatılarına benzer durumlar olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu konuda Trabzon'da var olan arkadaş ve akraba gruplarının desteği ve güvencesini dile getirmiştir. Göçmenlerin kaçak olarak çalıştıkları işlerde üç aylık periyotlar hâlinde turist vizesi ile çalışmalarını, kayıt dışı istihdamın bilinen ama konuşulmayan yönüdür. Bu göçmenler turist vizeleri ile gelerek ve vize süresinde Trabzon'da çalışarak kayıt dışı istihdamın turist görünümü emekçileri olmaktadır. Kayıt dışı ekonomide çalışan göçmenlerin; yerleşik göçmenler ya da yeni gelen göçmenlere iş simsarlığı yapan tecrübeli göçmenler tarafından bulunan işleri kaybetmemek için vize süresinin bitmesine yakın sınır dışına giriş çıkış yaparak iş sürdürülmektedir. Sınır dışına çıkan göçmenlerin kısa süreli gelemediği ya da işi bırakması durumunda özellikle ev ve bakım hizmetlerinde çalışan göçmenlerin simsarlığını yapan yerleşik göçmenler yeni bir çalışan bulma yoluna gitmektedir. Bu şekilde de giden göçmenin yerine farklı bir göçmen transfer edilerek kayıt dışı ekonominin sürekliliği sağlanmaktadır. Kısa süreli girilen işlerde vize bitiminde işin kaybedilmemesi için göçmenler tarafından bu şekilde nöbetleşe çalışma stratejileri üretilmektedir.

Son kısımda Trabzon emek piyasası içine dahi olan Eski Sovyet ülkelerinden kadınların göç öncesi ve sonrasına dair anlatılarında ön plana çıkan belirli mekân ve kişilerden “uzak durma” ve temkinli olma hâlleridir. Bu bağlamda kadınların çalışma koşulları içerisinde bir taraftan uzak durma, diğer taraftan da işverenleri ile iyi geçinme ve işleri kaybetmemek için tutunma stratejileri göç deneyimlerinin cinsiyetlendirilmiş alan ve damgalanmış kimlikle mücadele anlatılarını barındırdığı alan verileri ile yorumlanmıştır. Erder'in dediği gibi, Eski Sovyet ülkelerinden umutla çıktıkları göç yolculuğu sonrası zor koşullarla baş etmek zorunda kalmaktadırlar⁵¹. Bu kadınlar toplumdaki yaygın

⁵¹ Sema Erder, Zor Ziyaret: Nataşa Mı?, *a.g.e.* s.199.

ön yargılarla baş etmek zorunda kalmaktadır. Ön yargılarla mücadeleyi en kestirme yol olarak mümkün olduğunca az görünür olma şeklinde bulmuşlardır. Örneğin, İstanbul Laleli'ye çok fazla gelip ticaret yapmalarına karşın Laleli dışında çok fazla görünmemeleri gibi durumlar söz konusudur. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Eski Sovyet ülkelerinden kadınların Trabzon örneğindeki ön yargılarla mücadele anlatılarına yer verilmiştir. Göçmen kadınların özellikle kentin seks işçisi, Nataşa, yabancı kadın gibi etiketlenmiş kimliklerle özdeşleştirilmiş ve cinselleştirilmiş mekânlardan uzak durma ve bu mekânlar ile ilişkide bulunduğunu düşündüğü kişilere karşı mesafeli olma davranışları söz konusu toplumsal ön yargılarla mücadele biçimlerini temsil etmektedir.

4.Damgalanmış Kimliğin Sınırlarında: Mekânda Mücadele ve Stratejiler

Sarp-Trabzon mekiği olarak kavramlaştırabileceğimiz göç hareketliliği ve bavul ticaretine ilişkin yapılmış çalışmalardan hareketle Trabzon'da göçmen kadınların görünür alanlarından biri olan ev ve bakım hizmetleri bu çalışmanın ayırt edici özelliğini oluşturmuştur. Bu bakımdan söz konusu mekiğin seçilmesi, sadece Gürcistanlı kadınların anlatılarından yola çıkılacağı düşüncesini doğurmamalıdır. "Sarp-Trabzon mekiği" simgesel anlamda Doğu Karadeniz coğrafyasını göç bağlamında etkileyen süreci ve koşullarını simgelemektedir. Göç, geçen zaman bağlamında hem bölgeyi hem de en fazla göç alan Trabzon'u belirli bağlamlarda etkilemiştir. Trabzon kentinin toplumsal hafızasındaki Eski Sovyet ülkelerinden kaynaklı göç deneyimi ve olgusu mekânsal tezahürleri bakımından görünürlüğünü kısmen devam ettirmektedir. Göçmenlerin en fazla görünür olduğu Çömlekçi Mahallesi, seks işçiliğinden kaynaklı olarak kadın göçmenlerle anılan bir konumdadır. Bu bakımdan söz konusu mahalle, 1990'lı yıllarda hız kazanan göçlerle özellikle de kadın göçmenlerle özdeşleştirilmiş cinsiyetli bir mekân olma özelliği taşımaktadır.

Henri Lefévre "Mekânın Üretimi"nde mekânı, toplumsal ilişki ve faaliyetlerin bir ürünü olarak üretildiği savıyla tanımlar ve onu mekânsal pratik, mekânın temsili ve temsil mekânı olarak kavramsal boyutta analiz eder. Ona göre mekân, "bir ürün ya da nesneden farklı olarak bir ilişkiler bütünüdür ve zihinselle kültürel, toplumsalla tarihseli birbirine bağladığından karmaşık bir süreç oluşturur"⁵². Lefévre, "Gündelik Hayatın Eleştirisi" eserinde, geometrik, fiziksel ya da biyolojik, coğrafi ve iktisadi mekândan farklı olan bir mekân türü olan toplumsal mekândan bahseder. Bu bağlamda toplumsal mekânı, grubun ve grup içinde bireyin çevresinden hareketle bireylerin ortasında bulunduğu ve içinde yaşadığı ufuk olarak açıklar ve gündelik hayatın bir parçası olduğunu

⁵² Henri Lefévre, *Mekânın Üretimi*, Sel Yayınları, İstanbul, 2014, s.24-25.

vurgular⁵³. Ona göre toplumsal olarak üretilen ilişkilerin bir ürünü olan toplumsal mekân; aynı zamanda “gösteren ve göstermeyen, algılanan ve yaşanan, pratik ve teorik” gibi yön ve hareketleri bulunan bir sürecin de sonucudur⁵⁴. Toplumsal ilişkilerin hızlandığı göç hareketliliklerinde mekânsal bağlamda toplumsal ilişkiler de hem bulanıklaşır hem de sınırları yeniden üretilmiş mekânlar ortaya çıkarır. Göçün mekân üretimi üzerindeki direkt ve dolaylı etkisi toplumsal yaşamın çeşitli yönlerine etki ettiğinden mekânın toplumsal hafızadan kaldırılması çoğu zaman zorlaşır. Kentlerin görece daha yoksul ve bakımsız mahallerinde yapılan kentsel dönüşüm çalışmaları bu açıdan fiziksel dönüşümün toplumsal dönüşümü de sağlayacağı düşüncesinden etkilenmektedir. Yaşanan kentsel dönüşüm sonucu Çömlekçi mahallesinin cinsellik ve seks işçiliği ile ilişkilendirilmiş toplumsal imajı ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır denilebilir. Katılımcılar arasında [Moskova 1], mahalledeki kentsel dönüşüme değinmiş ve seks işçiliğinin bu mahallede devam ettiğini öğrendiği arkadaşlarından mahalledeki durumu anlatmak için “şöyle böyle” ifadesini sıklıkla kullanmıştı:

“Çömlekçi zaten oradan geçerken görüntüden belli oluyor yani... Oranın yıkılması lazım Değirmendere belki değişir. Orası liman. İnsanların değişmesi çok zor Trabzon biraz yavaş yavaş değişiyor ama yobazlık demek istemiyorum ama yani o var yani. Açıkça böyle konuşulmadı ama biliyorum arkadaşlardan duydum yani şöyle oluyor... Böyle oluyor... Oralara hiç girilmez dediler. Öyle kötü şeyler oldu... Öyle böyle... Yani hiç işin olmasın dediler” [Moskova 1], 28, Çevirmen, Rusya.

Mahalle sadece Trabzon halkı tarafından değil kentte yaşayan Post Sovyet Ülke göçmenlerinin azımsanmayacak bir kısmının da uzak durmaya ve mesafe koymaya çalıştığı bir mekân özelliği göstermektedir. Bir diğer mekân ise üçüncü kez yeri değişen “Rus pazarıdır” (Avrasya pazarı). Kadın göçmenlerin kimlik olarak en fazla mücadele etmek zorunda kaldıkları toplumsal durum ise “Nataşa” etiketlemesinden kaynaklı seks işçiliğidir. Araştırmada kadınların anlatılarında belirginleşen bu durumun en önemli göstergesi belirli mekân ve kişilere uzak durma hâlleriydi. Söz konusu uzak durma, etiketlenme sürecinden korunmak için bir strateji olarak kullanılmaktadır. Diğer göçmen tanıdıklarla kurulacak sosyal ilişkilerdeki “toplumsal ayarlamalar”, tutunma ve kimlik mücadelesinin birer alanını göstermektedir. Toplumsal algıda oluşan “öteninin de ötekisi” durumu hem göçmenler hem de işverenler için farklı davranış biçimleri ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan göçmen kadınların özellikle işverenleri ile kurdukları ilişkilerde kendilerine güven duyulması ve “öteki göçmelerden” biri olarak düşünülmemesi için yaşamlarını daha dikkatli

⁵³ Henri Lefévre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi II: Gündelik hayat Sosyolojisinin Temelleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 2013, s.245.

⁵⁴ Lefévre, *Mekânın Üretimi*, a.g.e. s.133.

yaşadıkları görülmüştür. Bu “dikkatli yaşama”ya nerede kiminle ve ne amaçla görüşeceğinden, aile ilişkileri ve Trabzon’a ne zaman ve nasıl geldiğine kadar varan bir dizi sorgulama dâhildi. Diğer bir açıdan göçmenler, Etiler ve Lordoğlu’nun da dediği gibi, “taşdıkları niteliklere bakılmaksızın ötekileştirmenin öznesi olabilmektedir”⁵⁵.

Erving Goffman, damga teorisinde birbirine kültürel ve toplumsal anlamda aşına olmayan kişi ve toplumların karşılaşmalarında olası ihtimallerden söz eder. Ona göre “bir yabancı ile karşılaşıldığında o anda ilk intibalar büyük ihtimalle, karşılaşılan kişinin dâhil olduğu düşünülen kategori ve niteliklerin ve buradan hareketle de “toplumsal kimliğin” kestirilmesine” olanak tanır. Kişilerin sahip olduğu yargılar peşin kestirmelere dayanır ve bu kestirmeler normatif beklentilere, makul olduğu düşünülen taleplere dönüştürülür. Karşılaşılan kişiye yakıştırılan sıfat ve muhtemel beklentiler “varsayılan kimliğin” habercisidir. Öte yandan söz konusu kişinin gerçekten dâhil olduğu kategori ve sıfatlara göre “fiili toplumsal kimliği” de mevcuttur⁵⁶. Varsayılan kimlik ile fiili toplumsal kimlik arasındaki farklar belirli kimliklerin damgalanmasında rol oynar. Bu bakımdan toplumsal hareketlilik hâli olarak göç birbirine aşına olmayan bireyin toplumsal ve mekânsal bağlamda karşılaşma anlarını mümkün kılar. “Varsayılan toplumsal kimlik” ile “fiili toplumsal kimlik” arasındaki boşluklar ön yargı ve stereotiplerin yardımı ile toplumsal manada doldurulur. Toplumsal olarak olan ve olması gerektiğine inanılan kimliklerin çatışma ve yüzleşme alanı olarak “damga” bireyin toplumsal yaşamında birçok faaliyetine, gündelik rutinlere etki eder. Mevzu bahis göçmenlik olduğunda ise ataerkil toplumsal cinsiyet ilişkileri içindeki kadın ve kadına atfedilen “nasıl olması gerektiği”ne ilişkin kültürel kodlar, karşılaşılan kadınlarla uyuşmadığında göçmen kadın “yabancı” ile eklemlenip damgalanabilmektedir. Bu noktada Goffman’ın, bir bireyin birlikte olduğu insanların o bireyin toplumsal kimliğine ilişkin bir bilgi kaynağı niteliğinde kullanıldığından⁵⁷ söz etmesi ev bakım hizmetlerinde çalışan kadınların tanıdıkları fakat özellikle kendi tanımlamalarına göre “uygun olmayan davranışlara sahip” olan diğer göçmenlerle görüşmek istememesini izah edebilmekte ufuk açıcudur. Kadınların varsayılan toplumsal kimlikten ve etiketli mekânlardan uzak durma, fiili toplumsal kimliklerini gösterme yoluyla kendilerini “diğer göçmen kadınlar”dan ayırt etme istekleri “farklı patikalardan” yürüyerek “aynı yolu” kat etmeye çalışan direnişler şeklinde yorumlanabilir.

SSCB ülkelerinden kadınlar “Rus Kadını” kimliği altında gittikleri coğrafyalarda ki Trabzon da bunların içerisinde yer alır, piyasa ve cinsiyet

⁵⁵ Nilay Etiler- Kuvvet Lordoğlu, “Göçmenlerin Sağlık Sorunları: Ev Hizmetlerinde Bir Alan Araştırması”, *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiri Kitabı*, Petrol-İş Yayını-113, İstanbul, 2010, s.96.

⁵⁶ Erving Goffman, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Ankara Heretik Yayınları, Ankara, 2014, s.30-31.

⁵⁷ Goffman, *a.g.e.*, s.86.

ilişkileri içerisinde bavul ticaretini gölgede bırakan bir fuhuş piyasası sınırlarında tanımlanmaya başlamıştır. Trabzon’da göçmen kadın kimliği konusunda oluşmuş toplumsal kimlik, göçmenler arasında farklı manevralar ortaya çıkarılmaktadır. Göçmenlerin kendi içlerinde etnik ve kültürel farklılıklar bağlamındaki ayrışmaları söz konusu damgalanma sürecinde de işlemektedir. Alanyazındaki çalışmalardan bilindiği üzere Rus kadın kimliği altında toplanan göçmen kadın grubu dil, din, etnik ve kültürel bakımından homojen bir grup değildir. Dağılıma öncesinde Sovyetler Birliği altındaki birçok ülkeden din, dil ve kültürel farklılıklara sahip kadınların içinde bulunduğu bu grubun Rus olarak adlandırılması, Rus göçmenler tarafından eleştirilmektedir. Katılımcıların anlatılarında dağılıma öncesinde yaklaşık 70 yıl süren Rus kültürü altındaki yaşam, koşulların vatandaşlarına sağladığı eğitim ve sosyal statü bağlamında önemli görülmekteydi. Aynı etnik kökene sahip olsa da eğitim durumu, sosyal statü ve yaşam tarzları bakımından farklı olan kadınların birbirleri arasına koydukları hiyerarşik sınırlar göze çarpmaktaydı. Bu duruma ilişkin serzenişleri ve “aynı kefeye konma” konusunda eleştirisi olan katılımcılar toplumsal olarak atfedilen Rus kadın kimliğinin homojenleştirici yönünden rahatsızlık duyduklarını kendi öznellikleri ve deneyimlerini somutlaştıran anlatılarla ifade etmişlerdir. Aynı tabiiyete sahip olan göçmenlerin göçmen olmalarının dışında farklı sosyal statü ve tabakadan geldiğini düşündüğü göçmenler hakkındaki fikri bu bağlamda değerlendirilebilir. Kendisini Gürcü olarak tanımlayan [Tiflis 1]’in anlatısı, göçmenler arasındaki sosyal statü ve tabakalaşmaya bağlı sosyal ilişkilerdeki “vaziyet alış”lara bir örnek olarak verilebilir. Trabzon’da kadın göçmenlerle ilgili düşüncesini, kendisi ile ortak noktaları olan “göçmen olma” ya da “göçmen kadın olma” üzerinden değil, göç öncesi yaşam ve kimliğine atıfta bulunan ifadelerinde bedenleşmiştir:

“Trabzon’da gördüğüm yabancı kadın yok. Gürcistanlı kadınlarla özellikle görüşmüyorum. Yabancı olarak birkaç doktor arkadaşım üç tane Gürcü bir tane de Azeri ama onlarla da hepimiz meslek sahibi olduğumuzdan çalışıyoruz pek fazla görüşemiyoruz nadir de olsa arada çay içiyoruz o kadar. Zaten şehirdeki diğer yabancı kadınlar mesela pazarda satıcı, ev hizmetçisi veya biliyorsunuz fuhuşyapanlar benim onlarla hiç alakam yok, olamaz! Ben onlarla aynı değilim çünkü. Ben pazardaki satıcı ya da ev hizmetçisiyle ne paylaşabilirim ki? Bizim aile olarak Gürcistan’daki yaşantımızda da gördüğümüz insanlar bellidir. Ben ev hizmetlerinin örtü olduğunu düşünüyorum, güvenemiyorum o insanlara bilmiyorum aslında ne iş yapıyorlar. Ben bir temizlikçiyle ne paylaşabilirim ki! Zaten bana temizlikten falan bahseder herhalde... Benim burada güzel bir çevrem var gördüğüm insanlar belli işim var insanlar güveniyorlar bana zaten fuhuş yapan veya başka işlerde çalışan kadınlarla görüşmem benden yardım istiyorlar ben ancak işimi yapabiliyim o yüzden de görüşmüyorum kimseyle o arkadaşlar hariç. Rus pazarına da gitmiyorum zaten ama nerden bilmen o kadınlar beni tanıyorlar işleri düşüyor geliyorlar ama ben

işimi yapıyorum. Ben polis işine karışmam ben çeviri yapıyorum işimi yapıyorum. Onların hayatları bana göre değil, seviyelerimiz aynı değil bir temizliği ile ne konuşacağım ki ben? Gelse beni bulsalar da konuşmuyorum güvenemem bilmiyorum ne iş yaptıklarını kimlerle çalıştıklarını, konuştuklarını ve onlar içkili oluyorlar, dedikodu, hırsızlık yapıyorlar ben güvenemem. Beni tanır herkes benim işim var ben öle insanlarla görüşmem zaten. “Yani şöyle söyleyeyim ben zaten böyle bir işlerde çalışan kadınlarla diyalog kurmuyorum yabancı kadınlarla Gürcü, Azeri vs. işimin dışında görüşmüyorum, görüşmekte istemiyorum. Bakıcı, hasta bakıcı falan çalışanlar varmış duyuyorum ama banım tanıdığım yok dediğim gibi ben zaten o insanlarla konuşacak ortak konu bulamam yaşantılarımız çok farklı. Ama ben kendi fikrimi söyleyeyim biliyor musunuz oğlum olsa evlendirecek olsam deseler bir kız var Sarp’a kadar gelmiş geri dönmüş ben onu gelin almam”. Yani burada yaşayanların pek çoğu bu fuhuş işine karışmış. Yok mudur? Vardır tabi başka işlerde çalışanlar ev de çalışanlar ama işim gereği ben çok olay gördüm ve ev hizmetlerinde çalışıyor diye bunu örtü olarak kullanıyorlar. Eve getiriyorlar bir kadın yabancı diyorlar bu dede bakacak ama bazıları hepsi değil. Kandırıyorlar insanları ve başka işlerle uğraşıyorlar. Çünkü para çok bu işlerde büyük paralar dönüyor. Bakıcı olsa gerçekten alacak 500 dolar ama fuhuşta para çok...” [Tiflis 1], 37, Çevirmen, Gürcistan.

Yukarıdaki alıntıdan bir cümleyi tekrar alıntılama damgalanmış kadın kimliğini göçmenlerin kendi içinde de Goffman ’ın kavramıyla “fiili toplumsal kimlik” olarak düşünüldüğünü göstermek için önemlidir. “*Ama ben kendi fikrimi söyleyeyim biliyor musunuz oğlum olsa evlendirecek olsam deseler bir kız var Sarp’a kadar gelmiş geri dönmüş ben onu gelin almam*”. Bu anlamda Sarp’a kadar gelmiş olma, [Tiflis 1]’e göre söz konusu müstakbel gelin adayının ahlaki davranışlarından kuşku duymak için yeterli bir sebep olarak görülmüştü. Kendisinin “evinden çıkıp farklı bir ülkeye tek başına yolculuk yapan bir kadının” evlilik yapacak bir kadın için ahlaki sınırları aştığını ima eden düşüncesi, böyle tarif ettiği kadın tiplendirmesini ailesine gelin olarak uygun görmediğini ifade etmektedir. Göç anlatisına bakıldığında benzer hikâye sahip olduğunu gördüğümüz katılımcının diğer göç hikâyelerine şüphe ile yaklaşması kendi deneyimini daha ahlaki bir sınıra çekme çabasını gösteriyordu. Evet, kendisi de farklı bir ülkeye göç etmiş, aynı sınır kapısını kullanmıştı ve “amacı çalışmaktı”. Fakat diğer kadınların “amaçlarından” ve yaptıkları “işlerden” emin olmadığından gözlemlerini “şüphe” ile aktarmıştı. Toplumsal etkileşim bölge halkının bu yeni misafirlere aşına olmayan gelenekleri, alışkanlıkları, kültürleri içerisinde mevcut olan ve olması gereken kimlikler arasındaki boşluğu doldurmuş ve göçmen kadın kimliği *Nataşa* etiketi üzerinden tanımlanmıştır. Elbette damgalama süreci tek boyutlu bir süreç değildir. Dönemin medyasının ve siyasal partilerinin ahlaki panik hâlleri, bu ve benzeri söylemlerin üretilmesinin toplumsal koşullarının sağlanmasına etki ettiği söylenebilir.

Katılımcıların mekânsal olarak mesafeli durdukları yerlerden biri Rus pazarıdır. Çalışmanın yapıldığı tarihlerde Rus pazarı Çömlekçi mahallesinden farklı bir mahalle olan Moloz mevkiine taşınmış ve yapısı da değiştirilmiştir. Kadınların Rus pazarına daha önce hiç gidip gitmedikleri ve pazara ilişkin sorular sorulduğunda mekânsal olarak uzak durma durumunun Çömlekçi mahallesinden bağımsız olarak yer değiştirdiği fark edilmiştir. Bu açıdan mekândan bağımsız olarak pazarın kendisi de Rus kadın kategorisi altındaki tüm etiketlemelerden nasibini almış görünüyordu. [Bakü 2] ve [Batum 3] bu konuya temas etmiştir:

“Rus pazarına gittim birkaç kere ama yok yok hiç konuşmadım ama onlar anlamadılar benim de yabancı olduğumu. Çünkü hiç belli ettirmedim. Çünkü istemedim yani. Yok, istemedim” [Bakü 2], 32, Ev hizmetleri, Azerbaycan.

Göçmen kadınlara, kendi grupları içinde inşa edilen “öteki göçmen kadın” a ilişkin olumsuz düşünceler yüklenmişti ve söz konusu kadınlar, kendi kimliğinin temizlenmesi için bir ayin benzeri “diğer göçmen kadını” olumsuzlamaktaydı. Bu bağlamda kendini ötekenden ayırt etme biçimi içinde etkili olan unsurlar ve toplumsal beklentilerin toplumsallaştığı mekâna ve kültüre göre değil, göç edip ekonomik olarak kazanç sağlamak için tutunmaya çalıştığı mekâna özgü olması dikkat çekiciydi. Kadınların doğup büyüdüğü coğrafyaya özgü kültürel alışkanlıkları ve toplumsal yargılarından bağımsız olarak oluşturdukları bu ön yargıları besleyen kalıp yargılar göç ettikleri kültür içinde anlamlıydı. Karı koca doktor bir ailenin yanında hem çocuk bakımı hem de ev hizmetlerinde görevli olarak kayıtlı istihdam edilen [Batum 3], bu noktada örnek teşkil etmektedir. Kendisi haftalık izin kullanmadığını buna ihtiyacının da olmadığını ifade etmişti. Trabzon’da haftalık izin kullanmak yerine bu hakkını Batum’a gidip gelmek için kullanmak istediğini belirtirken ihtiyaç olduğunda çarşı ve alışverişe işvereni olan “evin hanımı” ile çıktıklarını vurgulamıştı. Diğer bir anlatıda [Batum 3], çocuklarını babaannelerine bıraktığından izin günlerinde Batum’a gidip onları gördüğünü çarşı/pazara da gerekmedikçe gitmediğini ifade etmişti. Özellikle patronla beraber gidip beraber dönme eylemleri arasında sıkıştırdığı anlatısında bu çarşı gidiş gelişlerinde başka kimse ile temas etmediğini vurgulayan ayrıntılar önemliydi. Trabzon’da yaşayan Gürcistan uyruklu diğer göçmenler için olumsuzladığı eylemler ile kendisine korunaklı bir kimlik inşa etme çabasının onu bu cümleleri kurmaya yönelttiği söylenebilir.

“İzin almıyor çıkmıyor dışarı ben o izinle Batum’a gidiyorum. Çocuklarımı orada bırakıyorum. Babaanne bakıyor çocuklara ben gidiyor geliyorum. Burada arkadaşlar var ama ben konuşmuyorum, görüşmüyorum yüz yüze yok ben telefonla görüşüyor arkadaş ama çarşıda yok. Ben istemiyorum Gürcü kadınlarla görüşmek onlar içiyor içki, sigara içiyorlar ben istemiyorum. Benim ne işim var çarşıda ben çarşıya gideceksem patronla beraber gidiyor, beraber dönüyorum, hiç kimseyle konuşmuyorum ben görüşmem. Patronla gidip geliyorum alışveriş ben mutlu burada. Batum da var ben 5 gün oraya gidiyor görüyor arkadaşları ama burada yok” [Batum 3] 40, Çocuk Bakıcısı, Gürcistan.

Alan notlarına yer verilen, “ketan dokumak” başlığı altında anlatılan söz konusu karşılaşmalara örnek görüşmelerden birini oluşturan [Bakü 1], göç öncesi mesleği avukatlık olan, sınır kapısının açılmasının ilk yıllarında Trabzon’a gelen ve uzun zamandır pazarda çalışan biriydi. Pazarın kurulduğu yıllardan bugüne ticaret ve cinsiyet ilişkilerinin keşiştiği bu mekâna ilişkin kendisine göre bir dizi deneyime sahipti. Rus pazarına dair düşüncelerini ifade ederken, araştırmacı kimliğimle yaşa bağlı hiyerarşi oluşturan kesimsel bir üslupla konuya giriş yapmıştı. [Bakü 1] de benzer bir anlatımla davranış ve eylemler üzerinden olumsuzlamayı “yabancı kadınların bir araya gelmesi” ve “dedikodu yapma” söylemi üzerinden üretmişti. Kendisini bu tip davranışlarda bulunan “diğer yabancılardan” uzak tutma isteğini dini referans kaynakları üzerinden meşrulaştırmaya çalışmıştı. Ona göre Müslüman kimliği ve yerine getirdiğini düşündüğü dini ibadetler gereği “olması gereken yaşam tarzı”nda söz konusu davranışların olmaması gerekiyordu. Bu gerekliliği vurgulayan bir söylem üzerinden kendini ötekinden ayırt eden toplumsal sınırlar çizmişti. Ticaret ve cinsiyet ilişkilerinin keşiştiği bu mekânın hikâyesinde kendini ve diğer göçmenleri konumlandırma biçimini şu şekilde anlatmıştı:

“Kızım bak eskiden bu pazarda çok yabancı kadın vardı, anlaşmaları bitmiş onları çıkardılar pazardan, o yüzden gittiler. Kadın yabancı ama onları gönderdiler. Eskiden gelirdim 5 dakika 5 dakika uğurdum ama ben ezelden sevmem, yani ben Azerbaycan’da da öyleyim yani. Ben pek sevmem düğün, doğum günü, davet edersin gelmem yoksa istemem. Benim zamanım yok öyle ondan ona gidemem yani. Bir de affedersiniz bizim yabancılar toplandı mı bir araya başlarlar dedikoduya ben kuran okuyorum umreye gitmişim ben istemem kaçırım [Bakü 1], 62, Rus Pazarı, Azerbaycan.

Trabzon’un tarihi geçmişi uzun olan mahallelerinden birinde eski bir otelde temizlik işleri görevlisi olarak çalışan [Bakü 4], yukarıda bahsedilen kendini ayırt etme ve ötekini olumsuzlama üzerinden kurduğu anlatısında kullanılan söylemsel ve eylemsel stratejileri farklı bir patikaya çekmişti. [Bakü 4]’ün patikasından ilerlendirdiğinde “ama o da yaşlı benim gibi” ifadesi cinsel obje olarak kadının bedensel varlığını yaş ekseninde kesintiye uğratan bir söylem karşımıza çıkmıştı. Kendisi Çömlekçi mahallesinde oturmakta⁵⁸ ve işe

⁵⁸ Bu mahalle özellikle kiralara çok ucuz olması, Trabzon kent merkezine yürüme mesafesinde olması ve Trabzon limanının hemen arkasında yer alması nedeniyle göçmenler tarafından tercih edilmiştir. Söz konusu ticaret yıllarında mahallede “Rus pazarı (Avrasya pazarı) kurulmuştur ve zamanla mekânsal değişiklikler yaşanmıştır. Kafe ve otel sayısının artmasıyla Pazar ve ticaret ilişkilerinin yanı sıra seks işçiliğinin de yapıldığı bir mekâna dönüşmüştür. Mahalle günümüzde kentsel dönüşüm kapsamına alınmıştır. Fakat tarihi geçmişi uzun olan bu mahallede çok sayıda tarihi eser bina olduğundan yıkım çalışmaları aralıklarla sürdürülmektedir. Halen mahallenin bir kısmında yıkılmış binalar yer alırken bir kısmında oteller faaliyetlerini devam ettirmektedir. Çömlekçi mahallesinin bir diğer özelliği de Trabzon’un doğu yönündeki, ilçelere giden dolmuşların durağının burada yer almasıdır. Bu nedenle insan sirkülasyonunun fazla olduğu bir mahalledir.

gidip geldiği günlerde mahallede çalışan seks işçilerine ilişkin anımsadıkları bulunmaktaydı. Kendisine böyle bir soru yöneltilmemesine rağmen oturduğu mahalle ile mekânsal ilişkisini “uygun kiralar” nedeniyle “az para harcamak” için mecburi bir tercih olarak ifade etme gereği duymuştu. Mahalleyi de işi için gidip gelirken otobüse binmek zorunda olduğu bir yer olarak tarif etmişti yaşamsal faaliyetlerine ilişkin ayrıntılardan kaçınmıştı. Mahalledeki diğer kadın göçmenlerle ilişki ve diyalog kurmamayı tercih ettiğini belirten [Bakü 4]’ün, ses kaydı alındığı için çekimser bir üslup ve beden dili ile seks işçisi kadınları “öyle” ve “öyleler” kelimelerini kullanarak tanımlamayı tercih etmesi dikkate değerdi. İlk geldiği zamanlarda kendisi de pazarda çalışmış fakat pazarın başka mekâna taşınmasından sonra bir süre bakım emeğinde daha sonra da temizlik işlerinde çalışmaya başladığını ifade etmiştir:

“Yani girdim arada pazara (Rus pazarı) ama öyle o kadar değil... Yani ben işe oradan da eve yani, öyle arkadaşım yok oradan benim. Alışverişe gidiyorum çok az yani. Bir tane arkadaş var onunla alışveriş yapıyorum ama o da yaşlı yani benim gibi başka arkadaşım yok. Biliyorum var ama var öyleler görmek duymak istemiyorum yani onlarla konuşmak da istemiyorum ben ordan (çömlekçi mahallesi) otobüse biniyorum ama bakmıyorum Allah büyük ben evime gidiyorum. Hoş değil yani öyle bir şeyler... Ben böyle ses vermiyorum kimseye oradan gidiyorum geliyorum [Bakü 4], 63, Temizlik hizmetlisi, Gürcistan.

Göçmen kadınlarla yapılan görüşmelerde özellikle belirli milliyetten göçmenlerin kendi içlerinde dayanışma ağları kurdukları ve göçmen olmanın getirdiği yalnızlık duygusunu bertaraf etmek için bazı etkinlikler yaptıkları görülmüştür. Örneğin, hafta içi perşembe gününü izin günü olarak tercih eden [Kobuleti]⁵⁹, o günü özellikle talep ettiğini, yedi Gürcü arkadaşıyla aynı gün izin aldıklarını ve Çömlekçi mahallesinde ortaklaşa kiraladıkları bir evde sadece izin günlerinde alışveriş yapıp toplandıklarını ifade etmişti. Kendi yöresel yemeklerini yapıp geçen hafta üzerine deneyimlerini paylaştıklarını dile getirmişti:

“Geldim şimdi bugün eve gittik yemek yapıyoruz konuşuyoruz, biri gidiyor para gönderiyoruz eve öyle sevgi işte... Onlar bizim hepsi yani, konuşma yapıyoruz. Yedi kişiyiz, 200 lira kira veriyoruz hepimiz veriyoruz, yemekler yapıyoruz. Hiç işte anlatıyoruz, benim ne geçti, senin ne geçti, onun çocuğu hastalandı, onun patron öyle dedi öyle bir şey falan, evi arıyoruz evden

⁵⁹ İzin günü Perşembe olduğu için ve diğer günlerde köyüne gittiği günler hariç yatılı olarak bir evde erkek bir hastaya baktığından görüşmeyi perşembe gününe ayarlamıştık. Görüşmeyi kendisinin isteği üzerine Trabzon kent meydanına çok yakın ve sakin bir kafede yapmayı kararlaştırmıştık. Görüşmenin bitmesine yakın yanımıza yaklaşan 3-4 kişilik bir kadın grubunun kendisinin Gürcü arkadaşları olduğunu ve eve gitmek için onu beklediklerini belirtmişti. Görüşme bitiminde arkadaşlarıyla birlikte Çömlekçi mahallesinde bulunan evlerine gideceklerini oradan da akşam saatlerinde farklı bir mahallede bulunan çalıştığı eve döneceğini belirtmişti.

haber geldi biri diyor benim problem var öyle işte yani hayat... [Kobuleti], 47, Hasta Bakımı, Gürcistan.

Mahalleye ilk gelişi Trabzon'a ilk geldiği döneme denk gelen [Kobuleti], önce araçlar vasıtasıyla (daha önceden Trabzon'a gelen Gürcü arkadaşları) iş bulmuş ve daha sonra gelmiştir. Bu durum göçmen ilişki ağlarının iş bulma ve barınma konusundaki işlevselliği ve sınır ötesi faaliyetlerine işaret eden bir örnek olarak görülebilir. Göçmenlerin bir kısmı araçlar vasıtasıyla önce iş bulup daha sonra göç etmektedirler. Bir kısmı ise kısa ziyaretlerle çevreyi tanıma amaçlı iş gezileri denilebilecek kısa vadeli giriş çıkışlarda bulunup bilgi sahibi olmak istemiştir. İş bulmanın göç deneyiminden sonra değil, öncü göçmenlerin tavsiyesi üzerine Trabzon'a gelen ve çalışacağı insanlarla yine aracı kişiler yoluyla tanışarak daha sonra gerçekleştiği durumlar söz konusu olabilmektedir. [Kobuleti], Trabzon'a gelmeden önce İstanbul'da ev ve bakım hizmetleri konusunda göçmen işçilere iş bulma aracılığı yapan bir şirkette çalışmaktaydı. Trabzon'a göç deneyimi ile burada yaşadığı tedirginliği ve yeni tanıştığı göçmen kadınlara güven problemi yaşamasının nedenlerinin benzerini İstanbul'da da yaşadığını ifade etmiştir. Kalabalık ve büyük bir şehrin verdiği korku ve endişe durumuna ilaveten çalıştığı ortamda bulunan diğer göçmenlerin "geceleri" ne iş yaptıklarını bilmemesi durumunun güvensizlik kaynağı olduğunu belirtmişti. Örnekte katılımcılar arasında özellikle Gürcistan uyruklu olan grubun kendi içinde dayanışma ağları ve arkadaşlıkları olanlar vardı; fakat bu arkadaşlıkların büyük çoğunluğunun kendi ülkelerinden referanslarla tanıştıkları ile komşu ve akraba gruplarını kapsayan bir kesim olduğu görülmüştür. Nitekim bu duruma işaret eden en önemli gösterge Gürcistan'a gidecek olan her kimse ona verilen eşya ve para ile ailelerine yardım etmeleridir. Bu bağlamda giden kişiler, ailelerini tanıyan çevre içinde yer almaktadır. Diğer yandan daha önce bir tanışıklıkları olmayıp, çalıştıkları çevrede ilk defa karşılaştıkları göçmenlere ise mesafeli davranmaları bir emniyet sübabı olarak yorumlanabilir. Böylece güvende ve daha az riskle yaşadıkları hissine sahip olmalarından kaynaklı tedirgin oldukları gözlemlenmiştir:

"Arkadaşların evi vardı başta ev Çömlekçi 'de ilk oraya geldim ben ne zaman iş buldum, geldim oraya. Buldum iş aradım geldim. Ben gelirken buraya korktum; hem korkuyorsun, hem dil bilmiyorsun ama sonra alışıyorsun gücünü zorluyorsun korkmuyorsun. Niye korkuyordum biliyorsun, ben İstanbul büyük nereye gidiyordum, İstanbul büyük yol çok dikkatli bakıyordum geri nasıl gideceğim kaybedeceğim diye yani. Yol kaybedeceğim bittim ben yol kaybettim nasıl edeceğim her zaman öyle düşünüyordum. İzin günü ofise geliyordum orada kızlar var onlarla geziyorduk o kadar çok ki orda ama ben tanışmak istemiyordum öyle. Korkuyordum hepsiyle öyle olmaz doğru söylemiyorlar. Tanışacağım ama diyecek gel benimle nereye gider ne eder bilmiyor ben gece ne yapıyor gel diyecek benim eve ama öyle çok tanımamak lazım! Öyle burada da var duydum geçiyorum öyle tanışmıyorum tanımıyorum belki yalan söylüyor.

Öyle ne yapacağım ben istemiyorum. Ben çalışıyorum yok sorun. Bazı şeyler oluyor, beğenmiyorsun istemiyorsun ama ben çalışıyor para alıyor pişman değilim burada. [Kobuleti], 47, Hasta Bakımı, Gürcistan.

Trabzon'da Post Sovyet ülkelerden kadın göçmen olmanın anlamına ilişkin kadın anlatıları içinde göçmenlerin farklı stratejiler benimseyebildiğini ve bu yolla kendi yaşamında ne tür bir kimlik inşa etmeye çalışıyorsa ona ilişkin bir patikaya girdiğini görmek mümkün olmuştu. “Yabancı” olduğunu belli etmemek için konuşmama ve “yabancı kadın”larla bir arada olmanın bir mekânda görülmenin dikkat çekeceğine ilişkin ön yargı, bir takım davranış biçimlerinden sakınma ve arkadaş çevresine ilişkin seçicilikte özellikle göçmen kadınlarla ilişki kurmama yolununun benimsenmesini gerektirmişti. [Bakü 1]’e göre “dikkat çekme”nin koşulu “iki yabancı kadının” bir araya gelmesi ile sağlanmaktaydı:

“Yabancı istemem görüşmüyorum istesem yurt dışında konuşurdum onlarla. Azeri, Rus falan çevrem de yok ama olsa da istemem. Yani olsa da fazla muhatap olmak istemem çünkü iki kişi olsak o yabancı ben yabancı bir yere gitsek dikkat çekeriz. Bunlar nedir ne iş yapıyorlar diye o yüzden istemem. Bunlar necidir diye sorarlar. Ben isterim ki beni bilsinler tanısınlar ne iş yaptığımı bilsinler diye. Rus pazarına gidiyor musunuz? Yok, gitmiyorum ben de eskiden öyle mal alırdım öyle transit mal alırdım ama oraya gitmiyorum yasak da yok hâlâ arkadaşlarım var orda devam ediyorlar. Kadınların çoğunu yolladılar şimdi Gürcüler vardır. Ama ben gitmem yani gerek yok oralara ne işim var. Ben muhatap olmak istemiyorum yani önceden giderdim çok önceden ama gitmiyorum çok oldu. Gerek de yok. Eşim kargo ile o işi yapıyordu ben de komşularıma mal alırdım orda satıyordum. O dönemde epey yaptım öyle sonra geldim buraya yapmadım daha. Artık çoğu da Hopa’da Pazar kuruldu artık oraya gelip satıyorlar. Artık bu arası transit eskiden Trabzon’da kalkındı bu işten ama şimdi burası bitti Laleli de aslında bitti artık bir ara herkes oraya dadandı” [Bakü 1], 42, Eski Bavul Turisti, Azerbaycan.

Mekânsal olarak “yabancı” kadın olgusu ile ilişkilendirilen Çömlekçi mahallesinde seks işçiliğinin görünürlüğünü yaşadığı bir olayı paylaşarak söz konusu mekâna ilişkin deneyimini aktaran [Batum 2]’nin mahalledeki seks işçiliği ve bu işte çalışan kadınların çalışma koşulları hakkındaki görüşleri anlatının satır aralarından okunabiliyordu. İfadelerinden akılda kalan “sana göre yemek yok burada” cümlesi kendisine olayın geçtiği mekânda çalışan başka bir kadın tarafından söylenmişti ve farklı iş kollarında çalışan kadınların yaptıkları iş bağlamında geliştirdikleri söylem biçimleri Trabzon’da kadın göçmenlerin farklı çalışma alanlarına ilişkin bir resim çizmeye yetmişti. Nitekim benzer bir olumsuzlama ile mekânda karşılaşan kadınların yaptıkları iş (seks işçiliği için erkeklerle pazarlık) ile kadınların “bedensel görünüşleri” ve “davranış biçimleri” arasında bir ilişki kurulmuştu. Gözlemlenen mekân ve kişileri tarif etmek için kullandığı “sigara içme”, “öyle böyle konuşma” ve “makyajlı kadın” ifadeleri, tipleştirmeye ilişkin kullanımlardı. Anlatıda “öyle böyle konuşma”

olarak tarif edilen konuşma biçimi ile seks işçiliği özdeşleştirilmişti. Konuşmanın içeriğinden çıkardığı yargı, ona göre gayri ahlaki bir boyuttaydı. Bu söylem ve stereotipleştirme Aydın'ın da Trabzon'da yabancı uyruklu kadın olgusu ve toplumsal yaşama etkisi açısından yaptığı araştırmada ortaya koyduğu sonuçlara⁶⁰ benziyordu. Fakat tiplendirilmiş kadın göçmen kimlikleri ile seks işçiliği arasında ilişki kuranlar, bu kez aynı göç nedeni ve çalışma koşullarına sahip olmasa da aynı mekânda göçmen olan gruba dâhil olan kadın göçmenlerdi.

“Çömlekçi 'ye gittim ben kötü bir yer duydum bir şeyler kötü bir şeyler gördüm da yani. Benim bir anım var anlatayım: ben bir gün Gürcistan'a gidiyordum Trabzon'a gittim. Ben bilmiyordum Çömlekçi böyle bir şeyler var. Otobüs kalkacaktı orda yakın hemen nerde otobüs hemen karşısında idi. Ben de yola gidecektim acıktım. Böyle karşıda vardı böyle yemek bir şeyler ben bilmiyorum kalkmadan otobüs gittim dışarıda yazıyordu börek mörek gittim ben de almaya. Böyle içeri girdim masalar var kadınlar var makyajlı açık kadınlar ama kimse bir şeyler yemiyorlar. Oturuyorlar konuşuyorlar gülüyorlar ama ben şaşırımdım ama ben dil de çok bilmiyordum. Ben adama yemek sordum, adama yemek bişey var mı diye ama kadın geldi yanıma “sana göre yemek yok burada” dedi bana ben utandım şaşırımdım çıktım tabi anladım ama salak değilim makyajlı, sigara içiyor karılar öyle böyle konuşuyorlar. Adam bir şey demediler çıktım dışarı. Otobüse gittim. Televizyonda duydum nasıl kandırdılar getirdiler buraya falan çalıştırıyorlar pasaport alıyorlar ama hep de öyle kandırılarak değil bence. Bence para için de yapan var bence çalışmak istemeyen başka iş yapmıyorlar daha rahat istiyorlar. Belki de benim gibi eve durmak istemiyorlar belki de o iş daha kolay geliyordur onlara bilmiyorum belki psikoloji öyledir” [Batum 2], 62, Yaşlı Bakımı, Gürcistan.

Yukarıdaki katılımcıların anlatılarında seks işçiliği ile insan ticareti arasında kurulan bir bağlantının olmaması önemli bir ayrıntıydı. Ulus-ötesi göçler insan ticareti ve zorla seks işçiliği yaptırılan kadınların da içinde bulunduğu bir boyutta ele alınmaktaydı. Buraya kadar gelinen noktada seks işçiliğinde gönüllü çalışma düşüncesi olduğunu düşündürten anlatılardan farklı olarak [Kutaisi 1], kadın göç olgusunun çok önemli bir noktasına değinmişti. Trabzon'un doğu ilçelerinden birinde yatılı olarak yaşlı bakımında çalışan [Kutaisi 1] Trabzon'a geldiği günlerde ki bunu mecbur kaldığı işler dışında yapmadığını ifade etmiştir, söz konusu mahallede bulunan dolmuş durağını kullandığından mekâna ilişkin gözleme sahipti. Buradan hareketle seks işçiliğinde rızaya dayalı çalışanlardan çok daha fazla bir kitleyi oluşturan zorla çalıştırma konusu, kadın göçlerinin örtük ve sınırlı sayıda çalışma ile anlamaya çalışılan bir toplumsal sorunu simgelemektedir denilebilir. [Kutaisi 1] göç deneyimine bağlı Trabzon'da yaşadıklarını ifade etmeye çalıştığı anlatısından seks işçiliği ve buna bağlı etiketlemelerin göçmen kadınların yaşamlarında nasıl

⁶⁰ Aydın, a.g.e.

bir yer teşkil ettiğini, sınırın diğer tarafında değil göçü deneyimledikten sonra anladığını dile getirmiştir. Bu da kendisini söz konusu mahalle ve Trabzon'da çalışan seks işçileri konusunda bilinmesi gereken bir durum olduğunu düşünen çalıştığı evdeki kadınların sözlü uyarıları ile gerçekleşmiştir. Burada işverenin evinde çalıştırdığı kadın göçmene karşı dikkatli olması ve belki de davranışlarını ona göre ayarlaması konusunda bir beklenti içine girdiği damgalanmış kadın yaşamlarından söz konusuydu. Esnek ilişki biçimlerinin görüldüğü söz konusu işçi işveren ilişkisinin evrildiği ve bir aile üyesini herhangi bir konuda uyarır gibi bir uyarı biçiminin çalışana karşı kullanıldığı bir durum mevzubahistir. “Ev işlerinde, iş ilişkilerinde güç ilişkilerinin nasıl konumlandığına dair bağlamsal bir anlayışla bakılarak enformel ağlar ve iş kültürü”nde⁶¹ görünmezlik altındaki ilişki biçimleri ortaya konulabilir. Belkıs Kümbetoğlu ve Diğerleri 'ne göreişveren açısından esnekliğin rekabet konusunda önemli görülmesine karşın, işçiler açısından iş güvencesinden yoksunluk, iş koşul ve ilişkilerinin keyfileşmesi gibi bir dizi durumu beraberinde getirebilmektedir⁶². Ev ve bakım hizmetlerinde istihdam edilen kayıtlı ya da kayıtsız çalışan kadın göçmenlerin evden ayrıldıkları sürelerde nereye gittikleri, kimlerle görüştükları konusu işveren tarafından merak edilebilmektedir. Dahası ve en önemlisi toplum tarafından kadın göçmenlerin dâhil olduğu düşünülen ve ahlaki sorun olarak görülen alanlara (seks işçiliğiyle ilişkilendirilen kişi ve mekânlar) ilişkin ne kadar bilgiye vakıf olduğu merak konusu olabilmektedir. [Kutaisi 1], mahalleye ve mahallede olduğu varsayılan olaylar hakkında bir fikrinin olmadığı kendisinin de bu işlerle bir ilgisinin bulunmadığını vurgulayarak anlatmaya çalışmış ve işverenleri tarafından bu konuda uyarıldığını aktarmıştı:

“Gelinle beraber gittik sigorta işlemlerini o zaman oradan hemen minibüse bindim geldim. Ordayken bilmiyordum sonra geldim dediler bil diye. Kötü bir şeyler var biliyorum hemen araba biniyorum. Benim öyle bişey bilmem de alakam öyle bir şeyim yok. Ben yaşamadım öyle bişey ama duydum. Onlar kandırılanlar vardır bence ama böyle işler kim istemezse yapmaz zor durumda olanlar bilmem ama istemezse yapmaz yani benim akraba da yok öyle işler” [Kutaisi 1], 54, Yaşlı Bakımı, Gürcistan.

“Rus pazarına, yok ben ne yapacağım orda işim yok... Hem orda Gürcü yok. Orası oldu hep... Yani bilmiyorum. Çömlekçi 'de iken pazar kötüydü orda kadınlar var orda... Yani Allah korusun... Çok kadın vardı ben tanımıyorum benden uzak olsun, orda duruyorlar bekliyorlar... Allah hepsini korusun ama bilmiyorum... Ama ben bilmiyorum ne iş yapıyorlar ne düşünüyorlar. Ben yani oradan gitmiyorum bizim ev yukarda oradan ne zaman Batum'a gidecem o zaman oraya gidiyorum otobüse ama bana kimse bişey demedi, sen istemiyorsun

⁶¹ Gül Özyeğin, *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.166-167.

⁶² Belkıs Kümbetoğlu- İnci User- Aylın Akpınar, *Kayıp İşçi Kadınlar: Kayıtdışı Çalışmaya Dair Bir Alan Araştırması*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2012, s.21-23.

o zaman sana kimse parmak bile dokunamaz! Gidip gelirken problem yok yani öyle laf atma falan. Merdivenden eve çıkıyoruz haftada bir yani. İsteyerek mi çalışıyorlar bilmiyorum ben yapamam öyle ben bilmiyorum benim aile var kocam var ama ben bilmiyor onların ne var ne yok yani anlamam ki onları...” [Kobuleti], 47, Hasta Bakımı, Gürcistan.

Kimlik olarak göçmenliğin farklı kimlikler ile ilişkilendiğinde söz konusu mekâna dair kadın göçmenlerin deneyimlerinde farklı patikaların izleri vardı. Kendi deneyimlerine ve göç öncesi yaşanmışlıklarına referansla farklı anlatılarda izi sürülebilen bu patikalar, yaşam mücadelesi ile kat edilmişti. Kadın olmak, göçmen olmak, “Rus kadın olmak, “Nataşa” etiketinden kaçmak gibi birçok mücadele alanının mekân içindeki tezahürleri anlatılarda görülmektedir.

Sonuç Yerine

Trabzon’da çalışan ya da daha önce çalışmış olup işi bırakan fakat hâlen Trabzon’da ikamet eden, araştırmaya katılan kadınların ortak noktaları; daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak umuduyla yola çıkmaları ve mekânsal olarak tercih ettikleri Doğu Karadeniz coğrafyasında kendi yaşam öykülerinin öznelliğine rağmen benzer göçmenlik hâllerini deneyimlemeleridir. Göçmen kadınların ev ve bakım hizmetlerinde çalışmaları toplumsal teması sağladığından sosyal değişmeye de etki etmiştir. Kamusal alanın ilk zamanlar “yabancı”ları olan kadınların bir kısmı zamanla Trabzonlu kadınların evlerinin çalışanları konumuna gelmiştir. İş ve mekân anlamındaki bu değişim ve dönüşüm, kamusal alanda çalıştıkları iş şartları nedeniyle 1990’lı yılların toplumsal cinsiyet ve kamusal alan deneyimi bağlamında erkeklerle daha fazla olan toplumsal teması, kısmen Trabzonlu kadınlarla işçi işveren ilişkine evrilmiştir. Bu bağlamda toplumsal etkileşim süreci, göçmenlerin “Rus kadın” tanımlaması altında kimliksizleştirilen yaşamlarının farklı kimliklerle görünür olabilmesine kapı aralamıştır. Cinsiyetlendirilmiş bir süreç olarak göç, bu bağlamda göçmen olmayanların da toplumsal cinsiyet bazında farklılaşan toplumsal konumlarından kaynaklı farklı deneyimlere sahip olmalarına etki eder. Göçmen kadınların kim oldukları, nereden geldikleri, neden geldiklerine ilişkin paylaşılan kadınlık deneyimleri toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve kadın mağduriyet alanlarında ortak paydada buluşma sağlayabildiği ölçüde “sınırlar” dâhilinde dostluk ve arkadaşlık ilişkilerinin kurulmasına zemin hazırladığı görülmüştür. Kadınlar arası gelişen bu toplumsal etkileşim süreci Trabzonlu kadınların daha önceki yıllarda adlarını “Nataşa”, “Rus” olarak bildikleri, eğer kamusal alanda bir karşılaşma yaşanmadıysa hayali bir bedenle tasavvur ettikleri göçmen kadınların, farklı kimlik ve milliyetlere sahip olduklarını öğrenmelerine etki etmiştir. Alan araştırmasında görüşmelere “misafir” olan işverenlerin göç nedenlerinden bahseden çalışanlarının anlattıklarını destekleyen beden dilleri ile “iş yok güç yok mecbur geliyorlar çalışmaya ne yapsınlar” söylemleri mağduriyet ve kaygılar noktasında kadınlar arasında ortak bir paylaşım zemini

oluşturmuştu. Öte yandan etkileşimin diğer boyutu işçi işveren ilişkileri altında kadınların öznellik deneyimleri ve iktidar ilişkileridir. İşverenlerin kendi hiyerarşik konumlarını perçinleyen bu söylemler, işçi ve işveren pozisyonundaki kadınlar arası iktidar sınırlarının da altını çiziyordu. Belirli düzeyde gözetim altında tuttukları çalışanlarının çarşı pazar izinlerinde kimle ne yaptıkları, nerelerde zaman geçirdikleri işverenler tarafından örtük bir şekilde izlendiği katılımcıların çalışma koşullarına ilişkin anlatılarında dile getirilmiştir. Bu noktada göçmen kadınlar iş ortamlarında “sorun yaşamama” ve “etiketli kimlik (seks işçisi)” ve yaftalama korkusu ile işverenlerle müzakere içine girdikleri görülmüştür. Bu hâliyle işçi işveren ilişkilerinden çok “kendilerinin iyiliğini düşünüp bazı mekân ve işler konusunda uyarılarda” bulunan “abla, hala, teyze” gibi sıfatlarla bahsettikleri patronlar ile “hayali akrabalık” ilişkisi kurulmaktadır. Göçmen kadınlar, işverenleri ile aralarında kurulan güven mekanizmasının sarsılmaması ve olası yanlış anlaşılmaların önüne geçilmesi için örneğin kentte göçmen kadınlarla özdeşleştirilmiş mahalle konusunda dikkatli olma ve mümkünse bu mekânlara gitmeme gibi bir takım “önlemler” almaktadırlar. Bu durumun tersi örneklere de rastlamak mümkündür. 1990’lı yıllarda kadın göçmenlerin hem ticari ilişkilerini yürüttükleri, hem de burada bulunan otellerde ikamet ettikleri bir mekâna dönüşen Trabzon Çömlekçi Mahallesi’nin, seks işçilerinin bu bölgede görünürlük kazanması ile kentsel bir mekân olarak cinsiyetlendirilmiş ve “Rus kadın” kimliği ile özdeşleştirildiği görülmüştür. Bavul ticareti hareketliliği sonrasında ortaya çıkan “Nataşa” söylemi ve damgası Çömlekçi Mahallesi’nin damgalanmış bir mekân olarak kentin toplumsallığında yer almasına etki etmiştir. Hatta bu söylem ve damgadan hem göçmenler hem de göçmen olmayan kadın ve erkekler farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Toplumsal ve gündelik yaşamda kadınların deneyimledikleri eşitsizliklere, ulus-aşırı alanlarda göçmen olarak eklenilen dezavantajlı durumlar olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Trabzon’da göçmen kadın olmanın yanı sıra “Rus kadın” olmak, çok daha fazla “uzak durma” ve “tutunma stratejileri”ni bir araya getiren zor ve mücadele gerektiren koşulları çağrıştırmaktadır.

KAYNAKLAR

AKALIN, Ayşe, “Hired as a Caregiver, Demanded as a Housewife Becoming a Migrant Domestic Worker in Turkey”. *European Journals Women’s Studies*, 14; 209, 2007, ss.209-225.

AKYÜZ. Latife, *Ethnicity and Gender Dynamics of Living in Borderlands: The Case of Hopa- Turkey*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

ALTUNKAYNAK, Vodina, Selin, “Toplumsal Cinsiyet ve Göç Araştırmalarına Araştırmacının Konumsallığı: ‘Patriarkal Pazarlık’ Kıskaçında ‘Kız

Başına' Araştırma Yapmak", Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları, SU Gender ve GAR Ortak Yayını, İstanbul 2020, ss122-142.

AYDIN, Sibel, *Post-Sosyalist Ülkelerde Açığa Çıkan İş Gücü ve Trabzon'da Yabancı Uyruklu Kadın Olgusu*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2006.

BAKIREZER, Güven, "Trabzon'un Sosyo-Ekonomik Çöküşü", *Trabzon'u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, ss.25-96.

BAUMAN, Zygmunt, *Bireyselleşmiş Toplum*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.

BİEHL, Kristen - DANIŞ, Didem, "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları", *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları*, SU Gender ve GAR Ortak Yayını, İstanbul 2020, ss.8-18.

BORA, Aksu, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

BOZOK, Mehmet, "Yoksullaşma, Sağcılık, Trabzonspor Taraftarlığı ve Nataşaların Gölgesinde Trabzon Erkekliği", *Karardı Karadeniz*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss.413-444.

BOZOK, Mehmet, *Constructing Local Masculinities: A Case Study From Trabzon*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013.

CASTLES, Stephen.- MILLER, Mark, J, *Göçler Çağı - Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

CONNELL, R.W, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

ÇAKMAK, Sermin, "Değişen Hayatların Görünmez Sahipleri: Göçmen Kadınlar", *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, Cilt: 2, Sayı: 2. 2010, ss.51-62.

DAVİDOFF, Leonore, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

ERDER, Sema, "Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye "Göç Alan" Ülke mi?" *Mübeccel Kiray İçin Yazılar*, Bağlam Yayınlar, Ankara 2000, ss.235-261.

ERDER, Sema, "Yabancısız Kurgulanan Ülkenin Yabancıları", *Türkiye'de Yabancı İşçiler: Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, Derin Yayınları İstanbul 2007, ss.1-83.

ERDER, Sema, "Zor Ziyaret: Nataşa Mı? Döviz Getiren Bavul Mu? Eski Doğu Bloku Ülkelerinden Gelen Kadınların Emek Piyasasına Girişi", *21. Yüzyıla girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, ss.191-218.

ETİLER, Nilay. - LORDOĞLU, Kuvvet, "Göçmenlerin Sağlık Sorunları: Ev Hizmetlerinde Bir Alan Araştırması" *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, İstanbul: Petrol-İş Yayını-113, İstanbul 2010, ss.93-119.

FAİST, Thomas, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2003.

GOFFMAN, Erving, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Heretik Yayınları, Ankara 2014.

GÖKMEN, E. Çisel, “Türk Turizminin Yabancı Gelinleri: Marmaris Bölgesinde Turizmde Çalışan Göçmen Kadınlar” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2011/1, ss.201-232.

GÜLCÜR, L. ve İLKKARACAN Pınar, “The Natasha Experience: Migrant Sex Workers From The Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey”, *Womens Studies International Forum*, 25, No. 4, 2002, ss.411-421.

HANN, Indiko. Beller, *Doğu Karadeniz’de Efsane Tarih ve Kültür*, Çivi Yazıları, İstanbul 1999.

HANN, M. Chris – HANN, İldiko Beller Hann, *İki Buçuk Yaprak Çay: Doğu Karadeniz’de Devlet, Piyasa, Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

JAMES, Selma, *Cinsiyet, Irk, Sınıf, Kadınlardan Yeni Bir Perspektif*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2010.

KALAYCIOĞLU, Nevzat, *Sovyet Turistlerinin Trabzon’da Sınır ve Kıyı Ticaretinin Doğu Karadeniz Bölgesinde Meydana Getirdiği Ticari Hacim*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1992.

KALAYCIOĞLU, Sibel- RİTTERSBERGER, Helga, Cömert “Abla”ların Sadık “Hanım”ları: *Evlirimizdeki Gündelikçi Kadınlar*, Su Yayınları, İstanbul 2001.

KÜMBETOĞLU, Belkıs - User, İnci - Akpınar, Aylin, *Kayıp İşçi Kadınlar: Kayıtdışı Çalışmaya Dair Bir Alan Araştırması*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2012.

KÜMBETOĞLU, Belkıs, “Göç Araştırmalarında Nasıl Sorusu”, *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss.49-85.

LEFÉBVRE, Henri, *Gündelik Hayatın Eleştirisi II: Gündelik hayat Sosyolojisinin Temelleri*, Sel Yayınları, İstanbul 2013.

LEFÉBVRE, Henri, *Mekânın Üretimi*, Sel Yayınları, İstanbul 2014.

LORDOĞLU, Kuvvet, “Türkiye’de Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar”, *Türkiye’ye Uluslararası Göç, Toplumsal Koşullar- Bireysel Yaklaşımlar*, Kitapyayınevi, İstanbul 2007, ss.89-109.

MOLLARD, Blandine, “Kadın ve Göç: Göç Deneyimi Boyunca Sağlığın Geliştirilmesi” *Göç ve Kadın Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara 2010.

MOROKVASIĆ, Mirjana, “Gendering Migration”, *Migracijske i Etničke Teme*, 30 (3), 2014, ss.355-378.

NAHYA, Z. Nilüfer ve HARMANŞAH, Rabia, “Kendini ve Ötekini Yazmak: Alan Araştırması ve Deneyim”, *Etnografik Hikâyeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri*, Metis Yayınları, İstanbul 2016, ss.17-34.

NDİAYE, Ndioro, “Göç Kadınları Tehlikeli, Kirli, Aşağılayıcı İşlerde Çalışmaya Zorlanıyor” *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları:12, İstanbul 2007, ss.20-23.

ÖZKUL, Derya, “Ulus-Ötesi Göç: Uluslararası Göç Yazınında Yeni Bir Paradigma”, *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss.483-500.

ÖZTAN, Ece, “Feminist Araştırmalarda Yöntem” Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları, Dipnot Yayınları, Ankara 2016, ss.271-290.

ÖZYEGİN, Gül, *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

SCHİPPER, Mineke (2019). *Bir Kemikten Bin Söze// Dünya Atasözlerinde Kadın*, Delidolu Yayınları, Ankara 2019.

SENNETT, Richard, *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.

TOKSÖZ, Gülay, ERDOĞDU, Seyhan ve KAŞKA, Selmin. *Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları*, International Organization for Migration (IOM),Türkiye 2012.

ULUTAŞ, Ü. Çağla - KALFA, Aslı. Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri. *Fe Dergi* 1/2, 2009, ss.13-28.

ÜSTÜN, İlknur. “Trabzon’un Misafirleri”, *Trabzon’u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, ss.361-402.

YÜKSEKER, Deniz, *Laleli- Moskova Mekiği: Kayıt Dışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

SAMSUN ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP CAM KASE*

Akın TEMÜR**
Özkan ÖZBİLGİN***

ÖZ

Samsun Müzesi'nde, kurtarma kazısı, müsadere ve satın alma yoluyla müze envanterine kazandırılmış 10 adet cam kase bulunmaktadır. Bunlar genel olarak kalıba döküm ve serbest üfleme teknikleriyle üretilmiştir. Form özellikleri kapsamında bitkisel motif-oluk bezemeli, konik ve yarı küresel olmak üzere üç tiptedir. Bezemesiz iki eser dışında tamamı yiv ya da oluk bezemelerle süslenmiştir. Bunlardan kurtarma kazısı sırasında in-situ durumunda bulunmuş iki adet bitkisel motif-oluk bezemeli kâse diğerlerinden bezeme tekniği ile ayrılmaktadır. Söz konusu buluntuların teknik özellikleri incelendiğinde, eserler kalıba döküm tekniğiyle üretilmiş ve bir alet yardımıyla şekillendirilmiş olup, bu tip camlar MÖ 6. yüzyılda Pers İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte başlayan metale öykünme geleneğinin bir anlamda devamı niteliğinde olan lüks cam kaplardandır. Hellenistik Dönem'de İskenderiye, Kıbrıs, Suriye ve Rhodos gibi önemli cam üretim merkezlerinde görülen bu tip cam eserlerin seramik örnekleri de görülmektedir. Söz konusu eserlerin Amisos'da bulunan bir yer altı oyma oda mezarında ölü hediyesi olarak in-situ durumunda bulunması oldukça önemlidir. Diğer eserler satın alma ya da müsadere yoluyla müzeye kazandırılmış olsa da genel anlamda Roma Dönemi tipik örneklerindedir. Hellenistik dönem örneklerinden form, bezeme ve üretim tekniği açısından farklı olmaları da dönem özelliğinden kaynaklanmalıdır. Amisos ya da yakın çevresinde cam üretime dair herhangi bir bulguya henüz rastlanmamıştır. Ancak bölgedeki cam eser yoğunluğu dikkate alındığında henüz keşfedilmeyi bekleyen bir cam üretim merkezinin var olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Amisos, Samsun Müzesi, Antik Camlar, Cam Kâseler

A GROUP OF GLASS BOWLS FROM SAMSUN ARCHAEOLOGY MUSEUM

* *Gönderim Tarihi:* 28.10.2020. *Kabul Tarihi:* 12.01.2021.

** *Doç. Dr.*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, SAMSUN, akintemur@yahoo.com, *ORCID:* 0000-0001-9777-5256.

*** *Uzm. Arkeolog*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, SAMSUN, ozkanozbilgin@gmail.com, *ORCID:* 0000-0002-6709-4377.

ABSTRACT

There are ten glass bowls in the Samsun Museum, included in the museum inventory through salvage excavation, confiscation or purchase. These are generally produced by using mould casting and free blowing techniques. Regarding their formal characteristics, they fall into three categories: floral motif-groove decorated, conical and hemispherical. Except for two unembellished pieces, all are decorated with groove or groove decorations. Two bowls with floral motif-groove decoration found in-situ during salvage excavations are distinguished from the others by the decoration technique. Examination of the technical features of these items reveals that the artefacts were produced by a mould casting technique and shaped with the help of a tool. This type of glass is one of the luxury glass vessels, a continuation of the tradition of emulating metal that started with the Persian Empire in the 6th century BC. Survey reports ceramic samples of this type of glass artefacts used in important glass production centres such as Alexandria, Cyprus, Syria and Rhodos during the Hellenistic Period. These artefacts are found in-situ as gifts for the dead in an underground-carved chamber tomb in Amisos. Although other artefacts were brought to the museum by purchase or confiscation, most of which are typical examples of the Roman Period. The difference from the Hellenistic period samples in terms of form, decoration and production technique must be due to the Period characteristics. No solid evidence of a glass production house has yet been found in Amisos nor its immediate surroundings. However, considering the density of glassworks in the region, we can argue that these findings hint at an unveiled glass production plant to be discovered.

Keywords: Black Sea, Amisos, Samsun Museum, Ancient Glass, Glass Bowls

Giriş

Çivi yazılı tabletler, antik kaynaklar ve arkeolojik veriler camın, yaklaşık olarak MÖ 4. binyıldan itibaren kullanıldığını ortaya koymaktadır. Başlangıçta sadece süs eşyalarının üretiminde kullanılmış olan camlara, MÖ 3. binyılın sonlarından itibaren şekil verilmeye başlanmış ve MÖ 2. binyılın ortalarına doğru, kalıp tekniği ile birlikte, kap formlarının ilk örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Tunç Çağı'nın sonu ile MÖ 8. yüzyıl arasında yaşanan “Karanlık Çağ” boyunca sadece süs eşyaları olarak varlığını sürdüren cam, Demir Çağı'ndan itibaren yeniden canlanmış ve kalıp yapımı kâselerin üretimi tekrar başlamıştır.

MÖ 6. yüzyılda cam sanatı, İran'da kurulan Pers (Akhaemenid) İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletip, bir süper güç olması ve bu güç dâhilinde MÖ 546'da Lidya'yı da topraklarına katmasıyla birlikte, Büyük İskender'in MÖ 331'deki doğu seferine kadar geçen uzun süreçte Pers etkisi altında kalmıştır¹. Bu süreçte üretilen Akhaemenid camları, özellikle dönemin

¹ D. Frederick Grose, *The Toledo Museum of Art: Early Ancient Glass*, New York 1989, s. 81; Aynur Özet, *Dipten Gelen Parıltı, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri*, Ankara 1998, s. 15.

madeni eşyalarının taklidi olan, özenle yapılmış lüks kaplardır². Bunun en temel sebebi olarak ise “*imitatio regis*” yani “*kralı taklit ederek yaşamak*” felsefesi³ gösterilmektedir⁴. Bu felsefeye bağlı olarak üretilen cam eserler, Akhaemenid camlarının genel tipolojisini oluşturmaktadır. Bunlar genellikle renksiz veya renkli (açık yeşil ve sarımsı), phiale, bardak, skyphos, rhyton, kylix vb. gibi sofraya kapları ile kozmetik ürünler için üretilen, kapaklı kâse ve alabastronlar olup, yaldızlı, bitkisel ve hayvansal betimlerle boyalı, kazıma bezekli, kabarıklık oymalı, yivli veya bezemesiz olarak yapılmışlardır⁵.

MÖ 5-4. yüzyılda kaliteli ve özenli işçiliğe sahip Akhamenid metal eserlerinin yanı sıra, aynı tiplerin kaliteli ve lüks sayılan cam örnekleri de üretilmeye başlanmıştır. Bu üretim cam kâselerin özellikle zengin sınıfa hitap eden, değerli ürünler olmasını sağlamıştır ve örnekleri Batı Asya ile Akdeniz’e dağıtılmıştır. Hatta Batı Asya’daki bazı atölyelerde üretilmiş olabileceği de düşünülmektedir. Bu eserler, büyük oranda MS 5-4. yüzyılda üretilmiş olsa da, Pers İmparatorluğu’nun MÖ 330’da yıkılışından sonra bile, Hellenistik Dönem içerisinde üretimi ve kullanımı devam etmiştir⁶. MÖ 3. ve 2. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve en iyi örnekleri İtalya-Canosa mezarlarında görülen Hellenistik kap grubu, bu anlamda önemli buluntulardır. Günlük kullanım kapları olarak nitelendirilen, soluk yeşilimsi veya sarımsı yeşilimsi bir renk tonuna sahip tek renkli cam kaplar, rozet, oluk veya ince doğrusal motiflerle bezenmiştir. En yaygın formları tabaklar, yarı küresel kâseler, büyük ayaklı kâseler (şarap ve suyu karıştırmak için kullanılan kraterler), dış tarafı çıkıntılı ve altta bir rozetten yayılan doğrusal kesilmiş yayvan lotus yaprakları ile bezenmiş kâseler ve halka kulplu bardaklardır (skiphos). Bunlar da aslında Pers öncülleri gibi, gümüş ve bakır gibi değerli madenlerden üretilen kapların lüks taklitleri niteliğindedir⁷.

MÖ 330’lu yıllardan itibaren, Büyük İskender’in tarih sahnesine çıkışı ve Pers hakimiyetinin son bulmasıyla başlayan Hellenistik Dönem’de, cam

² Grose, *a.g.e.*, s. 80.

³ Pers Satrapları’nın kralın otoritesini ve gücünü temsil etmelerine bağlı olarak, kral gibi yaşamaları ve onun gibi lüks malzemeler kullanmaları olarak tanımlanabilir. Bkz. Tomris Bakır, “Daskyleion’da Eski Eser Kaçakçılığı ve Tahribat”, *Ankara Üniversitesi DTCF Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Dergisi*, S: 369, 1993, s. 291; Davut Yiğitpaşa, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara 2016, s. 29.

⁴ Bakır, *a.g.m.*, s. 291; Emre Taştemür, “Arkeolojik Veriler Işığında Camın Tarihsel Süreci”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 7, S: 13, 2017, s. 77.

⁵ Fevziye Eker, “Kahramanmaraş Müzesi’ndeki Cam Eserler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, s. 35; Taştemür, *a.g.m.*, s. 78.

⁶ Hugh Tait, *Five Thousand Years of Glass*, London 1995 s. 47; Emre Taştemür, “Klaros Kasesi ve Anadolu’da Pers Egemenlik Döneminde Cam Kase Üretimi Konusunda Düşünceler”, *Selevcia Ad Calycadnum*, S: 3, 2013, s. 66-67.

⁷ Tait, *a.g.e.*, s. 48.

sanatında tek ya da çok renkli döküm cam eserlerin üretimi başlamış⁸ ve Büyük İskender tarafından kurulan Mısır-İskenderiye, cam sanatında önemli bir merkez haline gelerek, dönem eserlerinin olasılıkla kökeni olarak değerlendirilmiştir⁹. Ayrıca bu dönemde Kıbrıs, Rhodos ve Suriye’de yeni formlar ortaya çıkmış ve dönem özelliği olan metale öykünme geleneği pişmiş topraktan eserlerde de görülmeye başlanmıştır¹⁰. Hellenistik Dönem sonlarına doğru, diğer cam üretim tekniklerinin yanı sıra, cam üretiminde önemli bir devrim niteliği olan üfleme tekniğinin bulunmasıyla cam, giderek önemini kaybetmeye başlamış ve lüks mallar sınıfından çıkarak gündelik eşyalar arasındaki yerini almıştır.¹¹ Hızlı ve seri üretime oldukça uygun olan üfleme tekniği, Hellenistik Dönem’in bilgi ve becerileriyle daha ucuza ve çok daha fazla sayıda cam eser üretilebilmesinin yanı sıra formdaki çeşitliliğin de artırılabilmesine olanak sağlamıştır¹².

Çalışmaya konu olan 10 adet cam kase, Samsun Müzesi envanterinde bulunmakta olup müzeye kurtarma kazısı, müsadere ve satın alma yoluyla kazandırılmıştır¹³. Antik çağın en çok rastlanılan buluntuları arasında yer alan cam eserler, hem bölgede hem de yakın çevresinde yoğun olarak görülmektedir. Ancak üretimlerine dair herhangi bir cam atölyesine henüz rastlanmamıştır. Dolayısıyla bölgenin cam üretimi ya da cam ticareti açısından konumu henüz bilinmemektedir. Daha önceki çalışmalardan da anlaşılacağı gibi¹⁴, bölgenin antik çağın önemli liman kentlerinden biri olması, stratejik konumu, erken dönemlerden beri sürekli olarak iskan görmesi ve gelişim göstermesi esas alındığında, ticari anlamda önemli bir gelir kaynağı olan camı yok saydığımız ya da üretmeye değer bulmadığımızı düşünmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla Samsun Müzesi’nde yer alan söz konusu kâseler bölgeye dair de önemli veriler ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı ise, eserlerin form ve teknik özelliklerine göre “stil kritiği” kapsamında tarihlendirilmesi, kronolojik olarak incelenebil-

⁸ Emel Erten Yağcı, “Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu’da Cam”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, s. 43.

⁹ Axel Von Saldern, “Glass Finds at Gordion” *Journal of glass Studies*, Vol: 1, 1959, s. 38, 48, dp. 67, 113.

¹⁰ Eker, *a.g.e.*, s. 37-38.

¹¹ Üzlifat Canav, *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu*, İstanbul 1985, s. 33; Gladys Davidson Weinberg-C. Murray McClellan, *Glass Vessels in Ancient Greece*, No. 47, Athens 1992, s. 33.

¹² S. Christopher Lightfoot-Melih Arslan, *Anadolu Antik Camları: Yüksel Erimtan Koleksiyonu*, Ankara 1992, s. 5; Yağcı, *a.g.e.*, s. 47; Taştemür, *a.g.m.*, s. 83-84.

¹³ Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından, PYO.FEN.1904.18.021 proje numarası ile desteklenmiştir.

¹⁴ Özkan Özbilgin, “Samsun Müzesi’nde Bulunan Cam Eserler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019; Akın Temür-Özkan Özbilgin, “Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Cam Şişe”, *TUBA-KED*, S. 20, 2019a, s. 41-72; Akın Temür-Özkan Özbilgin, “A Group of Glass Bracelets from Samsun Museum”, *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity*, Gocha R. Tsatskheladze ve Sümer Atasoy, Ed., *Archaeopress*, 2019b, 281-288.

mesi ve üretim yerlerine dair bir öneri sunulabilmesidir. Bu sebeple eserler, form ve teknik özelliklerine göre “Bitkisel Motif/Oluk Bezemeli Kaseler, Konik Kase ve Yarı Küresel Kaseler” olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. Bu gruplandırmada “Bitkisel Motif/Oluk Bezemeli Kaseler”, diğer eserlerden özellikle bezeme açısından farklı olmaları ve bölge özelinde ünik eserler olmaları sebebiyle form özelliklerine göre değil, süsleme özelliklerine göre gruplandırılmıştır.

1. Bitkisel Motif/Oluk Bezemeli Kâseler (Kat. No. 1-2)

Samsun Müzesi’nde, kurtarma kazısı sırasında bulunup, müze envanterine kazandırılmış iki adet bitkisel motif-oluk bezemeli kâse (**Kat. No. 1-2**) bulunmaktadır. Amisos yakınlarındaki Cedit Mahallesi’nde bulunan bir yeraltı oyma oda mezarının, 3 nolu mezar bölmesinin tabanında in-situ durumunda tespit edilmişler ve diğer mezar buluntularıyla birlikte değerlendirilmişlerdir¹⁵. Söz konusu eserler kalıba döküm tekniğiyle üretilmiş ve bir alet yardımıyla şekillendirilmiştir. Eserler üzerinde, çark-kesme tekniği kullanılarak yapılmış oluk bezemenin yanı sıra özellikle kalıba bağlı olarak çeşitli bitkisel motifler görülmektedir. Renk olarak sarı tonları tercih edilmiştir. Eserlerin yükseklikleri 4,3-7,3 cm. ve ağız çapları 9,7-15,9 cm. arasında değişmektedir. Cidarları ise 0,3 cm’dir. Form özelliklerine göre derin kâse (A) ve sığ kâse/phiale (B) olarak tanımlanmışlardır.

Çalışmamızda incelenen iki adet bitkisel motif/oluk bezemeli kase bulunmaktadır. İlk eser derin kâse (A) (**Kat. No. 1**) olarak tanımlanmıştır. Form genel hatlarıyla, yuvarlatılmış bir ağıza, yarı küresel gövdeye ve yuvarlatılmış dibe sahiptir. Ağızın gövdeyle birleştiği kısımda kabı yatay olarak çevreleyen iki oluk bezemesi bulunmaktadır. Gövdede dikey ve sıralı olarak bulunan uzun taç yaprağı biçimindeki oluklar, merkezi bir noktadan ışın halinde yayılmış ve yüzeysel bir kaburga biçimini almıştır. Ayrıca bu olukların yedi tanesi geniş, yuvarlak hatlara sahip bir dil motifiyle/geniş taç yaprağıyla çevrelenmiştir. Eserin, olukların bittiği dip kısmında bulunan dış bükey ve yarı küresel biçimli bezemesiz omphalosunu yatay olarak çevreleyen iki sıra oluk bezeme bulunmaktadır. Boyun ve dip kısmında bulunan oluklar hafif kademeli olarak işlenmiştir. Renk olarak sarı tonları tercih edilmiştir. Ancak gövdenin ve dibin büyük bir kısmında krem tonlarındaki yoğun kalker tabakası olması nedeniyle renk görülmez. Eserin yüksekliği 7,3 cm, cidarı 0,3 cm ve ağız çapı 9,7 cm’dir.

Söz konusu derin kâse, yaygın bir form olmakla birlikte, zengin bir bezeme üslubuna sahiptir. Bu nedenle birebir örneği bulunamamıştır. Ancak nispeten benzer örnekler mevcuttur. Thessaloniki’de MÖ 4. yüzyılın sonlarına

¹⁵ Serdar Ünan, “Samsun ve Çevresi Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri (M.Ö. III. bin-M.S. IV. yy.)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2010, s. 53-54, Lev. XCII/ 3, XCVII/5.

tarihlenen bir mezarda bulunan cam bir skyphos ile bezeme özelliği açısından benzer olduğu ifade edilmiş ve yarı küresel skyphos olarak nitelendirilmiştir¹⁶. Weinberg, Atina Agorası'nda bulunan eserleri incelediği çalışmasında, Villa Giulia Museum ve Toledo Museum of Art'dan birer örnek vermiş, Villa Giulia Museum'daki örneği MÖ 3-1. yüzyıla, Toledo Museum'daki örneği MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlemiş ve bu eserlerin Agora örneklerinden nispeten daha geç olduğunu belirtmiştir¹⁷. Royal Ontario Museum'da bulunan bir örnek, Hayes tarafından incelenmiş ve MÖ 2. yüzyıl ile erken 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁸. Toledo Museum'da bulunan bir örneği değerlendiren Grose¹⁹ ise, eserin tarihini MÖ 2. yüzyılın ortaları ile erken 1. yüzyıl olarak önermiştir.

Bu grup altında incelenen diğer eser, çalışmamızda sığ kâse/phiale (B) (**Kat. No. 2**) olarak tanımlanmıştır. Bu kap tipi, servis kabı ya da içme kabı olarak kullanılmıştır. Omphaloslu²⁰ ve omphalossuz örnekleri bulunmaktadır²¹. Form genel hatlarıyla, dışa çekilip, çarkta kesilerek düzeltilmiş dışa eğimli bir ağıza, kısa, gövdeye doğru düz inen bir boyuna ve yuvarlatılmış gövdeye/tabana sahiptir. Kısaca “S” profilli olduğu söylenebilir. Ağızın 3 cm altında kabı yatay olarak çevreleyen kademeli iki oluk bezemesi bulunmaktadır. Gövdede dikey ve sıralı olarak bulunan uzun taç yaprağı biçimindeki oluklar, merkezi bir noktadan ışın halinde yayılmış ve yüzeysel bir kaburga biçimini almıştır. Ayrıca bu olukların her yedi tanesi geniş, yuvarlak hatlara sahip bir dil motifiyile/geniş bir taç yaprağıyla çevrelenmiştir. Toplamda sekiz adet bulunan dil motifi (taç yaprağı) bitkisel motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin, olukların bittiği dip kısmında dış bükey profile sahip, yarı küresel ve bezemesiz bir omphalos bulunmaktadır. Renk olarak sarı tonları tercih edilmiştir. Ancak tabanın büyük bir kısmında krem tonlarındaki yoğun kalker tabakası olması nedeniyle renk, kahve tonlarında görülmektedir. Eserin yüksekliği 4,3 cm, cidarı 0,3 cm ve ağız çapı 15,9 cm'dir.

Bu kap tipi, A örneği gibi oldukça yaygın olarak kullanılmış ve zengin bezeme üslubuna sahiptir. Dolayısıyla birebir örneği bulunamamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Akhamenid metal pişmiş toprak kâselerin cama yansıması bir

¹⁶ Despina Ignatiadou-Eleni Lambrothanassi, “A Glass Kotyle and a Faience Pyxis from Thessaloniki”, *Journal of Glass Studies*, Vol: 55, 2013, s. 29-30, fig. 5c/d.

¹⁷ Gladys Davidson Weinberg, “Hellenistic Glass Vessels from the Athenian Agora” *Hesperia*, Vol: 30, No. 4, 1961, s. 386, Plt. 93/b, c.

¹⁸ John W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto 1975, s. 19, fig. 1/45.

¹⁹ Grose, *a.g.e.*, s. 204, cat. no. 211.

²⁰ Lidyahlar ve Phrygler'de görülen, göbekli olarak nitelendirilen kap. Bkz. Tamay Tekçam, *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 156. Kabın merkezinde bulunan bu çıkıntının, onu taşıyan kişinin daha rahat kavrayabilmesi amacıyla tasarlandığı düşünülür. Fatma Buse Akkurnaz, *Eski Yunan ve Roma Kaplar-İşlevler*, Nezih Başgelen, Ed. İstanbul 2016, s. 195, dp. 1336).

²¹ Tekçam, *a.g.e.*, s. 174; Akkurnaz, *a.g.e.*, s. 195-196.

kopyasıdır. Taştemür²², söz konusu kâselerin en erken örneğinin MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilmiş olduğunu belirtmiştir. Toledo Museum'da bulunan bir örnek Grose²³ tarafından değerlendirilmiş ve MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir. Hermitage Koleksiyonu'nda bulunan bir örneği değerlendiren Kunina²⁴ ise, eserin tarihini MÖ 5. yüzyılın sonu ile MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı olarak belirtmiştir. Milas Müzesi'nde bulunan ve bezeme açısından benzer bir örnek Erten²⁵ tarafından yayınlanmış ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bir mezarda bulunduğu belirtilmiştir.

Her iki eser de, çalışmalarda verilen örneklerle birebir benzer değildir. Genel olarak ortak nokta, eserlerin formu, gövde merkezinde ışın halinde yayılan oluklar ve boyun üzerindeki yatay ve kademeli oluklardır. Diğer taraftan Amisos örnekleri, oluk bezemeleri içine alan geniş dil ya da taç yaprağı motifleriyle bezenmiştir. Dolayısıyla kesin olarak tarihleyebilmek oldukça güçtür. Ancak, özellikle derin kâse, verilen örneklerle biçimsel olarak daha benzer niteliklere sahiptir. Ayrıca büyük oranda tarihleri de örtüşmektedir. Örnekler ışığında derin kâsenin tarihi MÖ 2 ile erken 1. yüzyıl, diğer eserin tarihi ise MÖ 5-4. yüzyıl olarak önerilmelidir. Fakat iki eserin de aynı mezardan çıkarılmış olması ve söz konusu üretim geleneğinin Hellenistik içlerinde de devam etmesi, bu tarihlerden en azından birinin hatalı olduğunu düşündürmektedir. Müze envanterine bakıldığında her iki eserin de MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlenmiş olması ve Ünan'ın, diğer mezar buluntularını dikkate alarak mezarın MÖ 3. yüzyılın ilk ve ikinci yarısına tarihlenebileceğini önermesi²⁶, büyük bir çıkmaz doğurmaktadır. Yine de, özellikle derin kâseye ait örneklerin daha belirgin ve tutarlı olması ile genel olarak yukarıda bu tiplere dair verilen ortaya çıkış ve devamlılığa dair bilgiler, eserlerin tarihlenmesinde kullanılması gereken önemli verilerdir. Bunların yanı sıra her iki eserin de aynı mezardan çıkmış olması oldukça önemlidir. Bu bilgiler ışığında söz konusu örneklerin tarihi MÖ erken 2 ile erken 1. yüzyıl olarak verilmelidir.

2. Konik Kâse (Kat. No. 3)

MÖ 2. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede Hellenistik cam endüstrisi oldukça gelişmiş ve üretim büyük oranda artarak farklı formlarda cam eserler ortaya çıkmıştır. Suriye-Filistin kıyısındaki yerleşimlerde ortaya çıkan, yarı küresel ya da konik biçimli açık yeşil, kahve, yeşil, kehribar, mavi ve şarap

²² Taştemür, *a.g.e.*, s. 66.

²³ Grose, *a.g.e.*, s. 87, cat. no. 34.

²⁴ Nina Kunina, *Ancient Glass in the Hermitage Collection*, St. Petersburg 1997, s. 255, 256, cat. no. 47.

²⁵ Emel Erten Yağcı, "Akhaemenid Cam Kaseleri ve Milas Müzesi'nden Yayınlanmamış İki Örnek", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1995 Yılığ*, Ankara, s. 315-316, 323, 325, Lev. II, IV.

²⁶ Ünan, *a.g.e.*, s. 52-59.

renklerinde ya da renksiz olarak üretilmiş bu tip çok sayıda üretilmiştir. Formun diğer bir özelliği, ağzın hemen altında iç ya da dış yüzeye yatay olarak eklenen oluk bezemenin olmasıdır. Bu tür kaseler çeşitli tiplerde ve yaygın olarak üretilmiş ve farklı bölgelere geniş çapta ihraç edilmiştir²⁷. Geç Hellenistik Dönem'in içme kaplarından "mastos"²⁸, un bir taklidi olan bu tipin en yaygın tipi iç yüzeyi yatay yiv bezemeli olanıdır²⁹. Erken Roma Dönemi cam kaplarının da en yaygın tiplerinden biridir³⁰.

Samsun Müzesi'nde, müsadere yoluyla kazandırılmış olmakla birlikte, Amisos yakınlarındaki Kadifekale Mahallesi'nde bulunduğu kayıtlara geçmiş olan bir adet konik kase (**Kat. No. 3**) yer almaktadır. Eser, kalıba bastırma tekniğiyle üretilmiş ve bir alet yardımıyla şekillendirilmiştir. Form genel hatlarıyla, dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış bir ağıza, dibe doğru daralan konik bir gövdeye ve yuvarlatılmış sivri bir dibe sahiptir. İç kısımda ağzın 0,6 cm altında ve onun da 0,9 cm altında ikişer sıra çark kesme tekniğiyle yapılmış yiv bezeme bulunmaktadır. Renk olarak yeşil tercih edilmiştir. Ancak gövdenin ve dibin büyük bir kısmında kahve ve krem tonlarındaki yoğun kalker tabakası nedeniyle renk görülememektedir. Eserin yüksekliği 9,7 cm, cidarı 0,6 cm ve ağız çapı 15,5 cm'dir.

Oldukça yaygın bir form olan konik kaselerin Atina Agora'sında bulunan bir benzerini Weinberg³¹ MÖ geç 2. yüzyıla tarihlenmiştir. Royal Ontario Museum'da bulunan Suriye'den bir örneği Hayes³², MÖ 2. yüzyılın sonlarıyla MÖ 1. yüzyılın başlarına ve Carnegie Museum'da bulunan dış yüzeyi bezemeli bir örnek ise Oliver³³ tarafından MÖ 2. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasına verilmiştir. Toledo Museum'dan benzer üç örneği Grose³⁴ MÖ 2. yüzyılın ortasıyla M.Ö. 1. yüzyılın başlarına, Melos'dan ve Antikythera batığından birer örneği Weinberg-McClellan³⁵ MÖ 1. yüzyılın başlarına, "Five Thousand Years of Glass" adlı çalışmasında Tait³⁶, benzer bir örneği MÖ 150-50 yılları arasına, Hermitage Koleksiyonu'ndan bir örneği Kunina³⁷ MÖ 2. yüzyılın sonlarıyla MÖ 1. yüzyılın başlarına, Delos'dan üç örneği Weinberg-Stern³⁸ MÖ 2. yüzyılın

²⁷ Tait, *a.g.e.*, s. 52-55.

²⁸ Antik Yunan'da kadın göğsü biçiminde yapılan tek ya da çift kulplu kap. Tekçam, *a.g.e.*, s. 139. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Akkurnaz, *a.g.e.*, s. 188-190.

²⁹ Gladys Davidson Weinberg-E. Marianne Stern, *The Athenian Agora, Vessel Glass*, Vol: XXXIV, American School of Classical Studies at Athens, New Jersey 2009, s. 24-25.

³⁰ Weinberg, *a.g.e.*, s. 389.

³¹ Weinberg, *a.g.e.*, s. 390, 392, cat. no. 12.

³² John W. Hayes, *a.g.e.*, s. 18, fig. 1/39

³³ Jr. Andrew Oliver, *Ancient Glass in the Carnegie Museum of Natural History*, Pittsburg 1980, s. 43, cat. no. 16.

³⁴ Grose, *a.g.e.*, s. 204-205, cat. no. 212-214.

³⁵ Weinberg-McClellan, *a.g.e.*, s. 59, 63, cat. no. 53, 63.

³⁶ HTait, *a.g.e.*, s. 55, no. 64.

³⁷ Kunina, *a.g.e.*, s. 256-257, cat. no. 50.

³⁸ Weinberg-Stern, *a.g.e.*, s. 29-30, fig. 1/24, fig. 2/25, 26.

sonlarına ve Olba kazılarında bulunan benzer bir örneği Erten-Akkuş Koçak³⁹ MÖ 150-80 aralığına tarihlenmiştir. Yukarıda belirtilen çalışmalardaki örneklerle biçimsel olarak benzer niteliklere sahip olduğu saptanan eser, verilen bilgiler ve örnekler dikkate alındığında MÖ 2. yüzyılın sonlarıyla MÖ 1. yüzyılın başlarına tarihlenmelidir.

3. Yarı Küresel Kaseler (Kat. No. 4-10)

Samsun Müzesi'nde bulunan diğer bir kase tipi olan yarı küresel kaseler; literatürde aynı zamanda bardak olarak da değerlendirilmekte, ancak kullanımlarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çoğu, işlenmemiş ve dışa eğimli bir ağıza, yuvarlatılmış olmakla birlikte bazen konkav bir dibe sahiptir. Bezemeli ya da bezemesiz tipleri görülebilmektedir⁴⁰. Samsun müzesinde yedi adet yarı küresel kase (**Kat. No. 4-10**) vardır. Bu kaselerin iki tanesi bezemesiz, diğerleri oluk ya da yiv bezemelidir. Çoğu serbest üfleme tekniğiyle üretilmiş ve bir alet yardımıyla şekillendirilmiş olup, bir tanesi kalıba bastırma tekniğiyle üretilmiştir. Yükseklikleri 5,3-7,3 cm, cidarları 0,1-0,3 cm ve ağız çapları 7,2-10 cm arasında değişmektedir. Farklı form özellikleri göstermeleri nedeniyle eserler kendi içinde 4 ayrı gruba ayrılmıştır.

Samsun Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmış olan (A) grubu örneği (**Kat. No. 4**), kalıba bastırma tekniğiyle üretilmiş ve bir alet yardımıyla şekillendirilmiştir. Form genel hatlarıyla, dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış bir ağıza, dibe doğru yumuşak hatlarla daralan yarı küresel gövdeye, yuvarlatılmış tabana ve hafif konkav dibe sahiptir. Ağızın hemen altında, çark kesme tekniğiyle yapılmış oluk bezeme bulunmaktadır. Renk olarak yeşilin tercih edildiği eserin, gövde kısmında kahve ve krem tonlarında yoğun kalker tabakası görülmektedir. Kasenin yüksekliği 5,3 cm, cidarı 0,3 cm ve ağız çapı 10 cm'dir. Yarı küresel kaselerin en sığ örneğidir.

Yarı küresel kaselerin bu tipi Geç Hellenistik Dönem'de, konik kaselerle birlikte Suriye-Filistin kıyılarında en çok bilinen tiplerden birini oluşturur⁴¹. Delos'da ortaya çıkarılan benzer örneklerden biri MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına⁴², diğeri MÖ 2. yüzyılın sonlarına⁴³ tarihlenmiştir. Söz konusu örneklerin konteks buluntular olması oldukça önemlidir. Canav⁴⁴, Türkiye Şişe Cam Fabrikaları Koleksiyonu'ndaki benzer bir örneği, Roma Camları başlığı altında değerlendirmiş ancak herhangi bir tarih önerisi getirmemiştir. Silifke çevresindeki bir

³⁹ Emel Erten-Emine Akkuş Koçak, "Olba Kazılarında Hellenistik Dönem Cam Kaseleri", *Selevcia IX*, 2019, s. 49, 52-53, 57, Lev. 1.1.

⁴⁰ Clasina Isings, *Roman Glass From Dated Finds, Archaeologia Traiectina II*, Groningen/Djakarta 1957, s. 113.

⁴¹ Weinberg-Stern, *a.g.e.*, s. 24-25.

⁴² Weinberg, *a.g.m.*, s. 392, fig. 3/9; Weinberg-Stern, *a.g.e.*, s. 29, fig. 1/22.

⁴³ Weinberg-Stern, *a.g.e.*, s. 29, fig. 1/23.

⁴⁴ Canav, *a.g.e.*, s. 86, kat. no. 139.

mezardan ele geçtiği bilinen benzer, ancak oluk bezemesi iç yüzeyde bulunan bir örneği, Erten⁴⁵ ayrıntılı olarak değerlendirmiş ve MÖ 2. yüzyılın ortalarıyla MÖ 1. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir. Erken dönem örneklerinin yanı sıra, MS 4. yüzyıla tarihlenen örnekler de bulunmaktadır⁴⁶. Yukarıda verilen bilgiler ve örnekler dikkate alındığında (A) grubu eseri MÖ 2. yüzyıl ile erken 1. yüzyıla tarihlenmelidir. Ancak eserin müsadere yoluyla müzeye kazandırılmış olması ve geç dönem örneklerinin de bulunması büyük bir soru işaretine neden olmaktadır.

Isings'in⁴⁷ "form 12" olarak ele aldığı tiplerle benzer nitelikte olan (B) grubu örnekleri (**Kat. No. 5-6**), çarkta kesilerek düz bırakılmış bir ağza, dibe doğru genişleyen hafif konveks bir gövdeye, yuvarlatılmış bir tabana ve konkav dibe sahiptir. Ancak gövde özelliklerinde küçük farklar bulunmaktadır. B1 örneği (**Kat. No. 5**) dış bükey bir gövdeye ve gövde bitiminden dibe doğru yumuşak hatlarla sert bir şekilde daralan tabana sahiptir. Kendinden yüksek bir tabanı vardır. Ağzın hemen altında tek sıra oluk ve gövdenin orta kısmında çark kesme tekniğiyle yapılmış tek sıra yiv bezeme bulunmaktadır. Yeşil renkli eserin yüksekliği 5,7 cm, cidarı 0,2 cm ve ağız çapı 7,5 cm'dir. B2 örneği (**Kat. No. 6**) ise, dış bükey bir gövdeye ve dibe doğru yumuşak hatlarla daralan bir tabana sahiptir. Ağzın hemen altında iki sıra oluk ve gövdenin alt kısmında çark kesme tekniğiyle yapılmış iki sıra yiv bezeme bulunmaktadır. Yeşil renkli eserin yüksekliği 6,5 cm, cidarı 0,1 cm ve ağız çapı 7,2 cm'dir.

Çalışmasında bu tip kapları MS 1. yüzyılın ilk yarısına dahil ettiği formlar arasında inceleyen Isings, bu tipin, en erken içme kaplarından biri olduğunu, erken dönemde metal ve seramikten yapıldığını ve camda taklit edildiğini, Roma öncesinde olasılıkla kalıba bastırma tekniğiyle yapıldığını, oluk bezemeli basit bir tip olsa da yivin daha bilindik bir bezeme olduğunu, genellikle silindirik olup, çoğu örneğin ağza doğru daraldığını belirtmiş ve MS 1. yüzyıla tarihlenen örnekler vermiştir⁴⁸. Royal Ontario Museum'dan bir örneği Hayes⁴⁹ MS 2 yüzyıl ile MS erken 3. yüzyıla, Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'nda bulunan bir örneği Akat-Fıratlı-Kocabaş⁵⁰ MS 2-3. yüzyıla, Tire Müzesi'nde bulunan iki örneği Gürler⁵¹ MS 1. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. Klaros kazısında ortaya çıkarılan iki örnek ise, Taştemür-Şahin⁵² tarafından değerlendirilmiş ve konteksine bağlı olarak MS 1. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. Verilen örneklerle (B) grubu örnekleri biçimsel açıdan benzer nitelik-

⁴⁵ Emel Erten, *Silifke Müzesi Cam Kataloğu*, Ankara 2018, s. 94-96, Kat. no. 36.

⁴⁶ Oliver, *a.g.e.*, s. 89, kat. no. 127-128.

⁴⁷ Isings, *a.g.e.*, s. 27-30, form 12.

⁴⁸ Isings, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁴⁹ Hayes, *a.g.e.*, s. 56, fig. 3/132.

⁵⁰ Yücel Akat-Nezih Fıratlı-Hüseyin Kocabaş, *Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu*, İstanbul 1984, s. 69, res. 151.

⁵¹ Binnur Gürler, *Tire Müzesi Cam Eserleri*, Ankara 2000, s. 66-67, kat. no. 82-84.

⁵² Emre Taştemür-Işık Şahin, "Glass Bowls from Sanctuary of Apollon Klaros Excavations in Western Anatolia", *Anatolia Antiqua*, Vol: XVI, 2008, s. 98, 104, fig. 3/18, 19.

tedir. Bu benzerlikler ve verilen bilgiler değerlendirildiğinde, söz konusu örnekler MS 1-2. yüzyıla tarihlenmiştir.

Isings'in "form 96b1"⁵³ olarak ele aldığı tipte benzer nitelikteki (C) grubu örnekleri (**Kat. No. 7-8**), dışa çekilip çarkta kesilerek düz bırakılmış dışa eğimli bir ağza, dibe doğru genişleyen bir gövdeye, yuvarlatılmış bir tabana ve konkav dibe sahiptir. Ancak gövde özelliklerinde küçük farklar görülmektedir. Kavak-İkizdere Köyü'nde bulunduğu belirtilen C1 örneği (**Kat. No. 7**) boyundan itibaren dibe doğru genişleyen bir gövdeye ve gövde bitiminden dibe doğru yumuşak hatlarla sert bir şekilde daralan, kendinden yüksek bir tabana sahiptir. Boyun üzerinde ve gövdenin alt kısmında olmak üzere çark kesme tekniğiyle yapılmış iki adet üçerli yiv bezeme bulunmaktadır. Mavi renkli eserin yüksekliği 7,3 cm, cidarı 0,2 cm ve ağız çapı 7,4 cm'dir. C2 örneği (**Kat. No. 8**) ise, boyundan itibaren konveks biçimli olarak genişleyen ve dibe doğru yumuşak hatlarla daralan torba biçimli bir gövdeye sahiptir. Kasenin boyun kısmında, gövde ortasında ve onun 0,6 cm altında çark kesme tekniğiyle yapılmış üç adet üçerli yiv bezeme bulunmaktadır. Sarı renkli eserin yüksekliği 7 cm, cidarı 0,1 cm ve ağız çapı 7,5 cm'dir.

Isings'in, çalışmasında MS 3. yüzyıla tarihlediği camlar arasında yer alan bu formun, en erken örneklerinin MS 2. yüzyıl camları arasında görüldüğünü, erken tiplerinin perdahlı bir ağza ve iyi bir işçiliğe sahip olduğunu, geç örneklerde ise işçilik kalitesinin düştüğünü ve ağzın işlenmemiş olarak bırakıldığını belirtmiş ve MS 2-4. yüzyıllara tarihlenen pek çok örnek vermiştir⁵⁴. Yüksel Erimtan Koleksiyonu'nda bulunan benzer bir örneği, Lightfoot-Arslan⁵⁵ MS 1. yüzyılın sonlarına, Hermitage Koleksiyonu'ndan bir örneği Kunina⁵⁶ MS 1. yüzyılın ilk yarısına, Corning Museum'dan üç örneği değerlendiren Whitehouse⁵⁷ eserlerden birini MS 1-2. yüzyıla, diğerlerini ise MS 3. yüzyıla ve Bergama Müzesi'nden iki örneği Atıla-Gürler⁵⁸ MS 1. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir. Bunların yanı sıra bezemesiz bir benzeri Sivas Müzesi'nde bulunmaktadır ve Atıla⁵⁹ tarafından MS 2-4. yüzyıl aralığına verilmiştir. Verilen bilgiler, benzer örnekler ve konteks bir buluntunun olmaması göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu eserler için MS 1-3. yüzyıl aralığı veriliştir.

⁵³ Isings, *a.g.e.*, s. 114-116, form 96b1.

⁵⁴ Isings, *a.g.e.*, s. 114-116.

⁵⁵ Lightfoot- Arslan, *a.g.e.*, s. 67, kat. no. 26.

⁵⁶ Kunina, *a.g.e.*, s. 212-213, cat. no. 292.

⁵⁷ David Whitehouse, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, Vol: 1, New York 1997, s. 228-229, 249, cat. no. 388, 424, 425.

⁵⁸ Cenker Atıla-Binnur Gürler, *Bergama Müzesi Cam Eserleri*, İzmir 2009, s. 122, cat. no. 190-191.

⁵⁹ Cenker Atıla, "Roman Glass Vessels in Sivas Museum", *Arkeoloji Dergisi*, S: XX, 2015, s. 168, 172, cat. no. 38, fig. 12/38.

Morin-Jean'in "form 70"⁶⁰ ve Isings'in "form 96a"⁶¹ olarak ele aldığı tipte benzer nitelikte olan (D) grubu örnekleri (**Kat. No. 9-10**), dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış, halka biçimli ve dışa eğimli bir ağıza ve yuvarlatılmış bir tabana sahiptir. Ancak gövde özelliklerinde küçük farklar bulunur. D1 örneği (**Kat. No. 9**) ağızdan gövde ortasına konkav biçimli devam eder ve ardından dibe doğru yumuşak hatlarla daralır. Genel olarak "S" profilli ve düz diplidir. Turkuaz renkli eserin yüksekliği 5,8 cm, cidarı 0,2 cm ve ağız çapı 7,2 cm'dir. D2 örneği (**Kat. no. 10**) ise, D1'e göre daha düz ve dibe doğru genişleyen bir gövde yapısına ve konkav dibe sahiptir. Yeşil renkli eserin yüksekliği 7 cm, cidarı 0,2 cm ve ağız çapı 8 cm'dir.

Isings, bardak olarak da bilinen bu formu, MS 3. yüzyılda köken alan eserler arasında değerlendirmiş; en erken örneğinin Cologne-Severin Mezarlığı'ndaki bir mezardan ortaya çıkarıldığını, diğer mezarlarla da uygun olarak MS 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirildiğini ve MS 4. yüzyılın tipik formlarından biri olduğunu belirtmiştir⁶². Başka bir çalışmada Hollanda-Heerlen'den bir örneği, MS geç 4-erken 5. yüzyıla tarihlenmiştir⁶³. Royal Ontario Museum'daki benzer iki örneği bardak olarak değerlendiren Hayes⁶⁴, eserlerin tarihini MS 2- erken 3. yüzyıl olarak belirtmiştir. Carnegie Museum'da bulunan ve Oliver⁶⁵ tarafından kupa olarak değerlendirilen bir örnek MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Canav⁶⁶, Türkiye Şişe Cam Fabrikaları Koleksiyonu'nda bulunan benzer bir örneği değerlendirmiş, ancak herhangi bir tarih önerisi getirmemiştir. Hermitage Koleksiyonu'ndaki bir örnek Kunina⁶⁷ tarafından MS 3. yüzyıla tarihlenmiştir. Tire Müzesi'nde bulunan iki örneği değerlendiren Gürler⁶⁸, eserlerin tarihini MS 2-3. yüzyıl olarak vermiştir. Bergama Müzesi'nde bulunan iki örnek Atila-Gürler⁶⁹ tarafından incelenmiş ve MS 2-3. yüzyıla tarihlenmiştir. Klaros kazısında ortaya çıkarılan üç örneği değerlendiren Taştemür-Şahin⁷⁰, eserlerin tarihini kontekse bağlı olarak MS geç 2. yüzyıl-erken 3. yüzyıl olarak önermiştir. Atina Agora'sından benzer bir örneği, Weinberg-Stern⁷¹ MS 3. yüzyılın ortasına tarihlenmiştir. Silifke Müzesi eserlerini değerlendiren Erten⁷², benzer iki örneği bardak olarak isimlendirmiş ve MS 1-3.

⁶⁰ Morin-Jean, *La Verrerie en Gaule Sous L'empire Romain*, Paris 1922-23, s. 124, form 70.

⁶¹ Isings, *a.g.e.*, s. 113-114, form 96a.

⁶² Isings, *a.g.e.*, s. 113-114.

⁶³ Clasina Isings, *Roman Glass in Limburg*, Groningen, Wolters-Nordhoff 1971, s. 71, fig. 16/44.

⁶⁴ Hayes, *a.g.e.*, s. 64, fig. 5/181-182.

⁶⁵ Oliver, *a.g.e.*, s. 57, cat. no. 45.

⁶⁶ Canav, *a.g.e.*, s. 81, 87, kat. no. 127, 142.

⁶⁷ Kunina, *a.g.e.*, s. 219-220, cat. no. 334.

⁶⁸ Gürler, *a.g.e.*, s. 78, kat. no. 94-95.

⁶⁹ Atila- Gürler, *a.g.e.*, s. 127-128, kat. no. 199, 200.

⁷⁰ Taştemür-Şahin, *a.g.m.*, s. 98, 103-104, fig. 3/14, 15, 16.

⁷¹ Weinberg- Stern, *a.g.e.*, s. 121, fig. 12/178.

⁷² Erten, *a.g.e.*, s. 174-175, 218-219, kat. no. 67, 87.

yüzyıl arasına tarihlenmiştir. Yukarıdaki verilen örnekler büyük oranda (D) grubu örnekleriyle örtüşmektedir. Bununla birlikte, verilen bilgiler ve Klaros ile Atina örneklerinin konteks buluntu olması göz önünde bulundurulduğunda söz konusu eserler, MS 2. yüzyılın sonları ile MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

MÖ 4. yüzyıldan itibaren Amisos siyasi olarak oldukça hareketli bir döneme girmiştir. MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında, Pers hakimiyetine giren Amisos, Büyük İskender'in Anadolu'yu fethiyle birlikte, MÖ 333'de ikili anlaşmalar sayesinde bağımsızlığını kazansa da, MÖ 323'de Büyük İskender'in ölümünün akabinde Asya topraklarını yöneten Perdikkas tarafından fethedilerek ardılların yönetimi altına girmiştir. Sonraki süreçte ilk olarak, bölgede MÖ 281 yılında kral unvanını alan Mithridates tarafından kurulan "Pontos Devleti"'nin hakimiyeti altına girmiş ve MÖ 74-64'de III. Mithridates Savaşı'nın sonucunda Romalılarca egemenlik altına alınmıştır. Tüm bu süreç boyunca Amisos, ticari anlamda konumunu korumuş ve ticari faaliyetlerini sürdürmüştür. Bölgede bulunan geç dönem mezarların çoğunun Hellenistik Dönem'e ve daha çok Mithradates VI (MÖ.120-63) dönemine ait olduğu belirtilmiştir. MÖ 4. yüzyılın başlarında Pers hakimiyetine giren Amisos, sanat anlayışında da pers etkisi altında kalmış ve metal kapların aynı tiplerde kaliteli ve lüks sayılan cam örneklerini de kullanmaya başlamışlardır. Bu etki Hellenistik Dönem içlerinde de yoğun olarak devam etmiştir. Dolayısıyla lüks sayılan cam kaplar mezarlarda ölü hediyesi olarak kendilerine yer bulmuşlardır. Hellenistik Dönem sonlarına doğru üfleme tekniğinin keşfedilmesi ve akabinde gerçekleşen özellikle Roma İmparatorluğu'nun yayılım ve hakimiyet alanını genişletmesi, siyasi gelişmeler, camın hemen her coğrafyada gündelik kaplar olarak kullanılmasının önünü açmıştır.

Karadeniz Bölgesi'nde gerek müzelerde gerekse de kazı çalışmaları sayesinde yoğun olarak cam eser bulunmasına karşın, erken veya geç döneme ilişkin henüz bilinen bir cam fırını yoktur. Bölgede, Amisos gibi stratejik açıdan önemli ve tarihsel süreç açısından zengin kentlerin var olduğu düşünüldüğünde, gerek ticari gerekse de siyasi olarak cam eser üretimine önem verilmediğini düşünmek yanlış olacaktır. Öyle ki, çalışmada sözü edilen eserlerden bitkisel motif-oluk bezemeli iki örneğin Amisos Hazinesi içerisinde altın eserlerle birlikte mezar hediyesi olarak bulunması, camın değerli bir madde olarak kullanıldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Roma Dönemi'ne tarihlenen eserlerin de yoğun olarak bulunması ticari olarak geç dönemde de önemli bir madde olduğunu göstermektedir. Son yıllarda bölgede Vezirköprü-Neoklaudio-polis Antik Kenti ve Territoryumu kapsamında gerçekleştirilen yüzey araştır-

masında soyulmuş çok sayıda ve çeşitli tiplerde mezarın tespit edilmesi⁷³, söz konusu geç dönem örneklerinin de bu mezarlardan çıkarılmış olabileceğini düşündürmektedir. Erken dönem madeni eserlerin taklitleri olarak da devamlılık gösteren bu eserlerin şu an için ticari faaliyetler yoluyla bölgeye getirilmiş olabileceği düşünülse de, zaman içinde yapılacak kazı çalışmalarında ve yüzey araştırmalarında, bölgede cam üretimine işaret edecek buluntuların ortaya çıkarılabileceği olasılığı da unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

AKAT, Yücel-FIRATLI, Nezh-KOCABAŞ, *Hüseyin, Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 1984.

AKKURNAZ, Fatma Buse, *Eski Yunan ve Roma Kaplar-İşlevler*, Nezh Başgelen (Ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

ATİLA, Cenker, "Roman Glass Vessels in Sivas Museum", *Arkeoloji Dergisi*, S: XX, 2015, ss. 161-179.

ATİLA, Cenker-GÜRLER Binnur, *Bergama Müzesi Cam Eserleri*, Berksav, İzmir 2009.

BAKIR, Tomris, "Daskyleion'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Tahribat", Ankara Üniversitesi *DTCF Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Dergisi*, S: 369, 1993, ss. 291-295.

CANAV, Üzlifat, *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu*, Çağdaş Yayıncılık ve Basın Sanayi, İstanbul 1985.

EKER, Fevziye, *Kahramanmaraş Müzesi'ndeki Cam Eserler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.

ERTEN YAĞCI, Emel, "Akhaemenid Cam Kaseleri ve Milas Müzesi'nden Yayınlanmamış İki Örnek", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1995 Yıllığı*, Ankara 1996, s. 312-326.

ERTEN YAĞCI, Emel, *Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

ERTEN, Emel, *Silifke Müzesi Cam Kataloğu*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018.

⁷³ Akın Temür-Davut Yiğitpaşa-Kemalettin Şahin-Merve Çelik-Özkan Özbilgin-Volkan Kaytmaz-Murat Sarıgül-Bünyamin Kıvrak, "Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoryumu 2018 Yılı Yüzey Araştırması", 37. *AST*, C: 1, Ankara 2020, s. 81-102; Akın Temür-Davut Yiğitpaşa, "Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoryumu 2018 Yüzey Araştırması ve Envanter Çalışmaları", *History Studies*, Vol: 12/2, 2020, s. 619-654.

ERTEN, Emel-AKKUŞ KOÇAK, Emine, “Olba Kazılarında Hellenistik Dönem Cam Kaseleri”, *Selevcia*, IX, 2019, ss. 43-63.

GROSE, D. Frederic, “The Toledo Museum of Art: Early Ancient Glass”, *Hudson Hills Press*, New York 1989.

GÜRLER, Binnur, *Tire Müzesi Cam Eserleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.

HAYES, John, W., *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto 1975.

IGNATIADOU, Despina-LAMBROTHANASSI, Eleni, “A Glass Kotyle and a Faience Pyxis from Thessaloniki”, *Journal of Glass Studies*, Vol: 55, 2013, ss. 21-38.

ISINGS, Clasina, *Roman Glass From Dated Finds*, Archaeologia Traiectina II, Groningen/Djakarta 1957.

ISINGS, Clasina, *Roman Glass in Limburg*, Groningen, Wolters-Nordhoff 1971.

KUNINA, Nina, *Ancient Glass in the Hermitage Collection*, ARS Publisher, St. Petersburg 1997.

LIGHTFOOT, S. Christopher-ARSLAN Melih, *Anadolu Antik Camları: Yüksel Erimtan Koleksiyonu*, Ünal Offset, Ankara 1992.

MORIN-JEAN, *La Verrerie en Gaule Sous L'empire Romain*, Paris 1922-23.

OLİVER, Jr. Andrew, *Ancient Glass in the Carnegie Museum of Natural History*, Pittshburg 1980.

ÖZBİLGİN, Özkan, *Samsun Müzesi'nde Bulunan Cam Eserler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019.

ÖZET, Aynur, *Dipten Gelen Parıltı*, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

TAIT, Hugh, *Five Thousand Years of Glass*, British Museum Press, London 1995.

TAŞTEMÜR, Emre, “Arkeolojik Veriler Işığında Camın Tarihsel Süreci”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 7, S: 13, 2017, ss. 67-91.

TAŞTEMÜR, Emre, “Klaros Kasesi ve Anadolu'da Pers Egemenlik Döneminde Cam Kase Üretimi Konusunda Düşünceler”, *Selevcia Ad Calycadnum*, S: 3, 2013, ss. 65-79.

TAŞTEMÜR, Emre-ŞAHİN, Işık, “Glass Bowls from Sanctuary of Apollon Klarios Excavations in Western Anatolia”, *Anatolia Antiqua*, Vol. XVI, 2008, s. 95-106.

TEKÇAM, Tamay, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

TEMÜR, Akın-ÖZBİLGİN, Özkan, “Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Cam Şişe”, *TUBA-KED*, S. 20, 2019a, ss. 41-72.

TEMÜR, Akın-ÖZBİLGİN, Özkan, “A Group of Glass Bracelets from Samsun Museum”, *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity*, Ed. Gocha R. Tsetsckhladze ve Sümer Atasoy, Archaeopress, 2019b, ss. 281-288.

TEMÜR, Akın-YİĞİTPAŞA Davut, “Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoryumu 2018 Yüzey Araştırması ve Envanter Çalışmaları”, *History Studies*, Vol: 12/2, 2020, ss. 619-654.

TEMÜR, Akın-YİĞİTPAŞA, Davut-ŞAHİN, Kemalettin-ÇELİK, Merve-ÖZBİLGİN, Özkan-KAYTMAZ Volkan-SARIGÜL, Murat-KIVRAK, Bünyamin, “Neoklaudiopolis Antik Kenti ve Territoryumu 2018 Yılı Yüzey Araştırması”, 37. AST, C: 1, Ankara 2020, 81-102.

ÜNAN, Serdar, “Samsun ve Çevresi Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri (M.Ö. III. bin-M.S. IV. yy.)”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2010.

VON SALDERN, Axel, “Glass Finds at Gordion” *Journal of Glass Studies*, Vol: 1, 1959, ss. 22-49.

WEINBERG, Gladys Davidson, “Hellenistic Glass Vessels from the Athenian Agora” *Hesperia*, Vol: 30, No. 4, 1961, ss. 380-392.

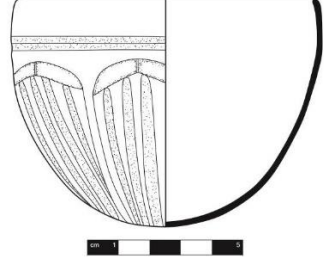
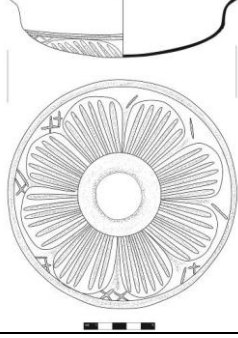
WEINBERG, Gladys Davidson-MCCLELLAN, C. Murray, *Glass Vessels in Ancient Greece*, No. 47, Publications of the Archaeologikon Deltion, Athens 1992.

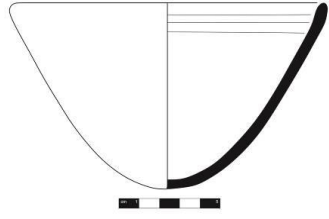
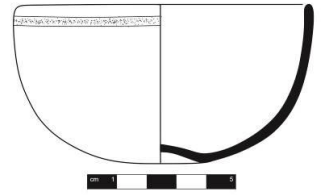
WEINBERG, Gladys Davidson-STERN E. Marianne, “The Athenian Agora, Vessel Glass”, Vol: XXXIV, *American School of Classical Studies at Athens*, New Jersey 2009.

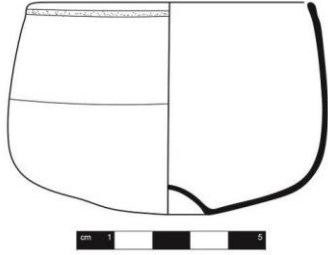
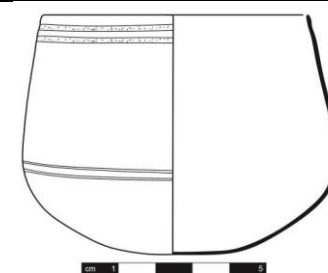
WHITEHOUSE, David, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, Vol: 1, New York 1997.

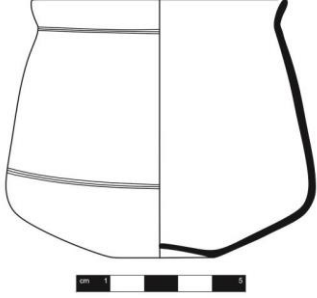
YİĞİTPAŞA, Davut, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

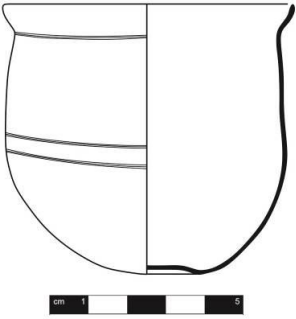
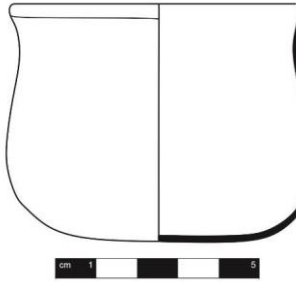
KATALOG

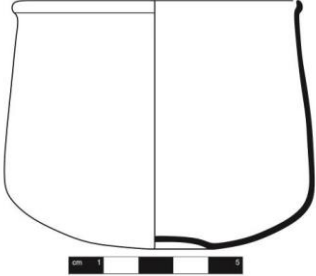
Kat. No	1 (Foto. 1 A/B)	Env. No: 1-2-1996	Bul. Yeri: Amisos, Mezar Kazısı	Form: Derin Kase	
Ölçüler	Ağız Çapı: 9,7 cm	Yük.: 7,3 cm	Cidar: 0,3 cm	Gen.: 9,5 cm	Dip Çapı:
Renk	Sarımsı	Teknik: Kalıba Döküm	İşlevi: Günlük Kullanım, Servis Kabı		
Tanım	Saydam, yuvarlatılmış ağız, ağzın gövdeyle birleştiği kısımda kabı çevreleyen iki oluk bezeme, yarı küresel gövde, gövdeyi dikey olarak çevreleyen yuvarlak hatlı, sıralı oluklar ve sıralı uzun taç yaprakları ile oluşturulmuş (yüzeysel kaburgalar) 7 adet dil motifi, yuvarlatılmış dip, dibi çevreleyen iki sıra oluk bezeme. Tam, irrizeli, habbeli yapı, kalker kalıntısı, yüzeyde yer yer aşınma.				
Benzerleri	Gladys Davidson Weinberg, a.g.e., s. 386, plt. 93/b, c; W. John Hayes, a.g.e., s. 19, fig. 1/45; D. Frederick Grose, a.g.e., s. 204, cat. no. 211.				
Tarih	MÖ 2-1. yüzyıl				
Kat. No	2 (Foto. 2 A/B)	Env. No: 1-1-1996	Bul. Yeri: Amisos, Mezar Kazısı	Form: Phiale	
Ölçüler	Ağız Çapı: 15,9 cm	Yük.: 4,3 cm	Cidar: 0,3 cm	Gen.: 14,3 cm	Dip Çapı: 2,8 cm
Renk	Sarımsı	Teknik: Kalıba Döküm	İşlevi: Günlük Kullanım, Servis/Sofra Kabı		
Tanım	Saydam, dışa çekilip keskin ve düz bırakılmış ağız, ağzın 3 cm altında üst gövdeyi çevreleyen iki sıra oluk, gövdenin alt (konkav) kısmında yuvarlak hatlı oluklar ve sıralı uzun taç yaprakları ile oluşturulmuş (yüzeysel kaburgalar) 8 adet dil motifi/bitkisel bezeme, yuvarlatılmış dip. Tam, habbeli yapı, kalker kalıntısı, yüzeyde yer yer aşınma.				
Benzerleri	Gladys Davidson Weinberg, a.g.e., s. 87, cat. no. 34; Nina Kunina, a.g.e., s. 255-256, cat. no. 47; Emel Erten Yağcı, a.g.m. s. 315-316, 323, 325, Lev. II, IV.				

Tarih	MÖ 2-1. yüzyıl				
Kat. No	3 (Foto. 3 A/B)	Env. No: 11-4-2000	Bul. Yeri: Kadifekale Mah. (Amisos)/ Müsadere	Form: Konik Kase	
Ölçüler	Ağız Çapı: 15,5 cm	Yük.: 9,7 cm	Cidar: 0,6 cm	Gen.: 10 cm	Dip Çapı:
Renk	Yeşil	Teknik: Kalıba Bastırma		İşlevi: Günlük Kullanım, Servis Kabı	
Tanım	Saydam, dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış ağız, konik gövde, iç kısımda, ağzın 0,6 ve 0,9 cm altında 0,2 ve 0,4 cm genişliğinde çark-kesme tekniğiyle yapılmış iki sıra oluk bezeme, yuvarlatılmış dip. Tam, irrizeli, habbeli yapı, krem ve kahve tonlarında kalker tabakası, yüzeyde yer yer aşınma				
Benzerleri	Gladys Davidson Weinberg, a.g.e., s. 390, 392, cat. no. 12; W. John Hayes, a.g.e., s. 18, fig. 1/39; Jr. Andrew Oliver, a.g.e., s. 43, cat. no. 16; D. Frederick Grose, a.g.e., s. 204-205, cat. no. 212-214; Gladys Davidson Weinberg-C. Murray McClellan, a.g.e., s. 59, 63, cat. no. 53, 63; Hugh Tait, a.g.e., s. 55, no. 64; Gladys Davidson Weinberg-E. Marianne Stern, a.g.e., s. 29-30, fig. 1/24, fig. 2/25, 26; Emel Erten-Emine Akkuş Koçak, a.g.m. s. 49, 52-53, 57, Lev. 1.1.				
Tarih	MÖ geç 2- erken 1. yüzyıl				
Kat. No	4 (Foto. 4 A/B)	Env. No: 3-55-1988	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Yarı Küresel Kase	
Ölçüler	Ağız Çapı: 10 cm	Yük.: 5,3 cm	Cidar: 0,3 cm	Gen.: 9,8 cm	Dip Çapı: 3 cm
Renk	Yeşilimsi	Teknik: Kalıba Bastırma		İşlevi: Günlük Kullanım, Servis/Sofra Kabı	
Tanım	Saydam, dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış ağız, ağzın hemen altında, gövdenin üst kısmında çark-kesme tekniğiyle yapılmış yatay oluk bezeme, yarı küresel, dibe doğru daralan gövde, yuvarlatılmış taban, hafif konkav dip. Tam, irrizeli, habbeli yapı, kalker kalıntıları, yüzeyde yer yer aşınma, pul pul dökülme.				
Benzerleri	Gladys Davidson Weinberg, a.g.e., s. 392, fig. 3/9; Gladys Davidson Weinberg- E. Marianne Stern, a.g.e., s. 29, fig. 1/22, 23; Üzelifat Canav, a.g.e., s. 86, kat. no. 139; Emel Erten, a.g.e., s. 94-96, kat. no.				

	36; Jr. Andrew Oliver, a.g.e., s. 89, kat. no. 127-128.				
Tarih	MÖ 2- erken 1. yüzyıl				
Kat. No	5 (Foto. 5 A/B)	Env. No: 3-45-1988	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Yarı Küresel Kase	
Ölçüler	Ağız Çapı: 7,5 cm	Yük.: 5,7 cm	Cidar: 0,2 cm	Gen.: 8,4 cm	Dip Çapı: 2,5
Renk	Yeşilimsi	Teknik: Serbest Üfleme		İşlevi: Günlük Kullanım, Sofra Kabı	
Tanım	Saydam, düz bırakılmış ağız, ağzın hemen altına yapılmış tek sıra oluk bezeme, torba biçimli gövde, gövde ortasında çark-kesme tekniğiyle yapılmış tek sıra yiv, yuvarlatılmış ve konveks taban, keskin, yüksek konkav dip. Tam, irrizeli, kalkerli yapı, yüzeyde yer yer aşınma.				
Benzerleri	Clasina Isings, a.g.e., s. 27-30, form 12; W. John Hayes, a.g.e., s. 56, fig. 3/132; Yücel Akat-Nezih Fıratlı-Hüseyin Kocabaş, a.g.e., s. 69, res. 151; Binnur Gürler, a.g.e., s. 66-67, kat. no. 82-84; Emre Taştömür-Işık Şahin, a.g.e., s. 98, 104, fig. 3/18, 19.				
Tarih	MS 1-2. yüzyıl				
Kat. No	6 (Foto. 6 A/B)	Env. No: 3-52-1988	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Yarı Küresel Kase	
Ölçüler	Ağız Çapı: 7,2 cm	Yük.: 6,5 cm	Cidar: 0,1 cm	Gen.: 8,5 cm	Dip Çapı: 3 cm
Renk	Yeşilimsi	Teknik: Serbest Üfleme		İşlevi: Günlük Kullanım, Sofra Kabı	
Tanım	Saydam, dışa çekilip düz bırakılmış ağız, ağzın hemen altında iki sıra oluk bezeme, torba biçimli gövde, gövde ortasında çark-kesme tekniğiyle yapılmış iki sıra oluk/yiv, yuvarlatılmış taban, düz dip. Tam, irrizeli, habbeli yapı, kalker kalıntıları, yüzeyde yer yer aşınma, gövdede küçük çatlaklar.				
Benzerleri	Clasina Isings, a.g.e., s. 27-30, form 12; W. John Hayes, a.g.e., s. 56, fig. 3/132; Yücel Akat-Nezih Fıratlı-Hüseyin Kocabaş, a.g.e., s. 69, res. 151; Binnur Gürler, a.g.e., s. 66-67, kat. no. 82-84; Emre Taştömür-Işık Şahin, a.g.e., s. 98, 104, fig. 3/18, 19.				

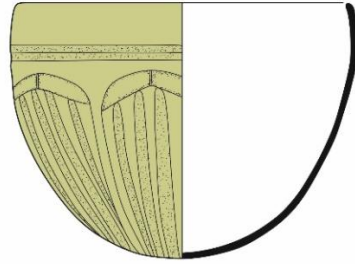
Tarih	MS 1-2. yüzyıl				
Kat. No	7 (Foto. 7 A/B)	Env. No: 3-8-1981	Bul. Yeri: Kavak-İkizdere/Müsade re	Form: Yarı Küresel Kase	
Ölçüler	Ağız Çapı: 7,4 cm	Yük.: 7,3 cm	Cidar: 0,2 cm	Gen.: 9 cm	Dip Çapı: 3
Renk	Mavimsi	Teknik: Serbest Üfleme	İşlevi: Günlük Kullanım, Sofra Kabı		
Tanım	Saydam, dışa çekilip, çarktan kesilerek düz bırakılmış dışa eğimli ağız, aşağı doğru genişleyen torba biçimli yarı küresel gövde, ağzın hemen altındaki boyunda ve gövdenin alt kısmında iki sıra çark-kesme tekniğiyle yapılmış üçerli yiv bezeme, yuvarlatılmış oval taban, konkav dip. Kırık (gövde kısmı kırılmış ve restore edilmiş), irrizeli, habbeli yapı, hafif kalkerli yapı, yüzeyde yer yer aşınma.				
Benzerleri	Clasina Isings, a.g.e., s. 114-116, form 96b1; S. Christopher Lightfoot-Melih Arslan, a.g.e., s. 67, kat. no. 26; Nina Kunina, a.g.e., s. 212-213, cat. no. 292; David Whitehouse, a.g.e., s. 228-229, 249, cat. no. 388, 424, 425; Cenker Atilla-Binnur Gürler, a.g.e., s. 122, cat. no. 190-191.				
Tarih	MS 1-3. yüzyıl				
Kat. No	8 (Foto. 8 A/B)	Env. No: 3-54-1988	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Yarı Küresel Kase	
Ölçüler	Ağız Çapı: 7,5 cm	Yük.: 7 cm	Cidar: 0,1 cm	Gen.: 7,3 cm	Dip Çapı: 3,3cm
Renk	Sarımsı	Teknik: Serbest Üfleme	İşlevi: Günlük Kullanım, Sofra Kabı		

Tanım	Saydam, dışa çekilip çarkta kesilerek düz bırakılmış, dışa eğimli ağız, ağızın hemen altında, boyun üzerinde üç sıra çark-kesme tekniğiyle yapılmış yiv bezeme, yarı küresel, torba biçimli gövde, gövde ortasında, ve onun 0,6 cm altında olmak üzere iki adet çark-kesme tekniğiyle yapılmış üçerli yiv sırası, yuvarlatılmış taban, çok hafif konkav dip. Tam, irrizeli, habbeli yapı, kalker kalıntıları, yüzeyde yer yer aşınma					
Benzerleri	Clasina Isings, a.g.e., s. 114-116, form 96b1; Christopher Lightfoot-Melih Arslan, a.g.e., s. 67, kat. no. 26; Nina Kunina, a.g.e., s. 212-213, cat. no. 292; David Whitehouse, a.g.e., s. 228-229, 249, cat. no. 388, 424, 425; Cenker Atıla-Binnur Gürler, a.g.e., s. 122, cat. no. 190-191.					
Tarih	MS 1-3. yüzyıl					
Kat. No	9 (Foto. 9 A/B)	Env. No:	Bul. Yeri:		Form: Yarı Küresel Kase	
		3-44-1988	Müsadere			
Ölçüler	Ağız Çapı:	Yük.: 5,8 cm		Cidar:	Gen.:	Dip Çapı:
	7,2 cm			0,2 cm	7,5 cm	
Renk	Turkuaz	Teknik: Serbest Üfleme		İşlevi: Günlük Kullanım, Sofra Kabı		
Tanım	Saydam, dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış halka ağız, torba biçimli, "S" profilli, iç bükey gövde, yuvarlatılmış taban, düz dip. Tam, irrizeli, habbeli yapı, yüzeyde yer yer kalker kalıntısı.					

Benzerleri	Morin-Jean, a.g.e., s. 124, form 70; Clasina Isings, a.g.e., s. 113-114, form 96a; Clasina Isings, a.g.e., s. 71, fig. 16/44; W. John Hayes, a.g.e., s. 64, fig. 5/181-182; Jr. Andrew Oliver, a.g.e., s. 57, cat. no. 45; Üzlifat Canav, a.g.e., s. 81, 87, kat. no. 127, 142; Nina Kunina, a.g.e., s. 219-220, cat. no. 334; Binnur Gürler, a.g.e., s. 78, kat. no. 94-95; Cenker Atila-Binnur Gürler, a.g.e., s. 127-128, kat. no. 199, 200; Emre Taştëmür-Işık Şahin, a.g.e., s. 98, 103-104, fig. 3/14, 15, 16; Gladys Davidson Weinberg- E. Marianne Stern, a.g.e., s. 121, fig. 12/178; Emel Erten, a.g.e., s. 174-175, 218-219, kat. no. 67, 87.				
Tarih	MS geç 2-3. yüzyılın ilk yarısı				
Kat. No	10 (Foto. 10 A/B)	Env. No: 3-46-1988	Bul. Yeri: Müsad ere	Form: Yarı Küresel Kase	
Ölçüler	Ağız Çapı: 8 cm	Yük.: 7 cm	Cıdar: 0,3 cm	Gen.: 8,6 cm	Dip Çapı: 3 cm
Renk	Yeşilimsi	Teknik: Serbest Üfleme	İşlevi: Sofra Kabı		
Tanım	Saydam, dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış halka biçimli ve dışa eğimli ağız, torba biçimli gövde, yuvarlatılmış taban, hafif, keskin konkav dip. Tam, irrizeli, yüzeyde yer yer aşınma, pul pul dökülme.				
Benzerleri	Morin-Jean, a.g.e., s. 124, form 70; Clasina Isings, a.g.e., s. 113-114, form 96a; Clasina Isings, a.g.e., s. 71, fig. 16/44; W. John Hayes, a.g.e., s. 64, fig. 5/181-182; Jr. Andrew Oliver, a.g.e., s. 57, cat. no. 45; Üzlifat Canav, a.g.e., s. 81, 87, kat. no. 127, 142; Nina Kunina, a.g.e., s. 219-220, cat. no. 334; Binnur Gürler, a.g.e., s. 78, kat. no. 94-95; Cenker Atila-Binnur Gürler, a.g.e., s. 127-128, kat. no. 199, 200; Emre Taştëmür-Işık Şahin, a.g.e., s. 98, 103-104, fig. 3/14, 15, 16; Gladys Davidson Weinberg-E. Marianne Stern, a.g.e., s. 121, fig. 12/178.				
Tarih	MS geç 2-3. yüzyılın ilk yarısı				

Res. 1A

Res. 1B

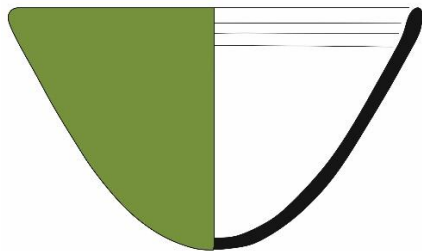
Res. 2A

Res. 2B

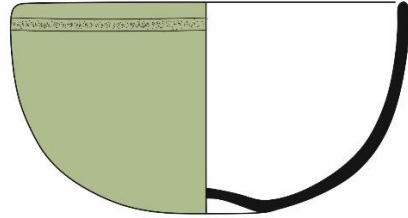
Res. 3A

Res. 3B

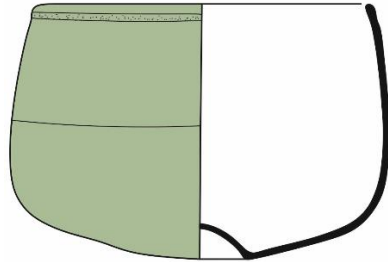
Res. 4A

Res. 4B

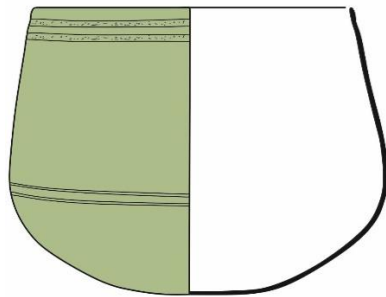
Res. 5A

Res. 5B

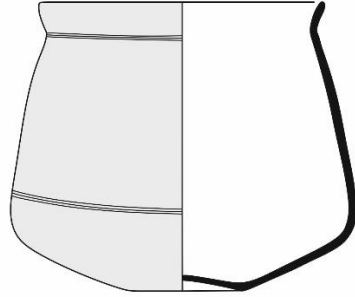
Res. 6A

Res. 6B

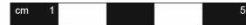
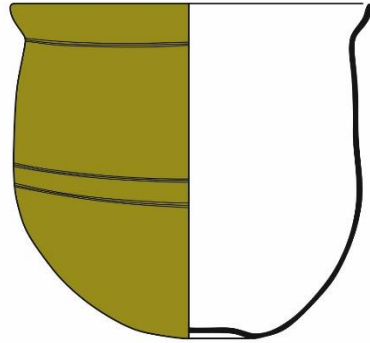
Res. 7A

Res. 7B

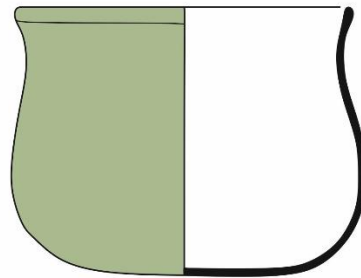
Res. 8B

Res. 8A

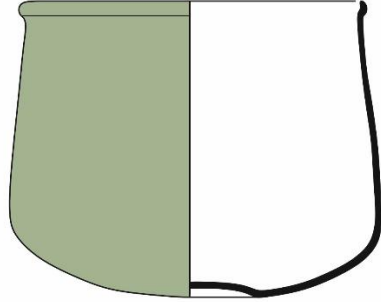
Res. 9A

Res. 9B

Res. 10A

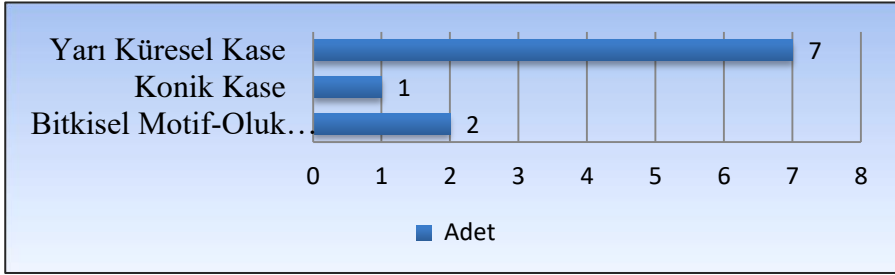

Res. 10B

TABLOLAR

Form	Tip	Eser	Tarih
Kase	Bitkisel Motif- Oluk Bezemeli (A)		MÖ erken 2- erken 1. yüzyıl
	Bitkisel Motif- Oluk Bezemeli (B)		MÖ erken 2- erken 1. yüzyıl
	Konik		MÖ geç 2- erken 1. yüzyıl
	Yarı Küresel (A)		MÖ 2- erken 1. yüzyıl

	Yarı Küresel (B1)		MS 1-2. yüzyıl
	Yarı Küresel (B2)		MS 1-2. yüzyıl
	Yarı Küresel (C1)		MS 1-3. yüzyıl
	Yarı Küresel (C2)		MS 1-3. yüzyıl
	Yarı Küresel (D1)		MS geç 2-3. yüzyılın ilk yarısı
	Yarı Küresel (D2)		MS geç 2-3. yüzyılın ilk yarısı

Tablo 1: Eserlerin Form, Tip, Eser ve Tarih Tablosu**Tablo 2:** Kaselerin Tiplere Göre Dağılımı

ARTVIN İLİ ŞAŞAT İLÇESİNDE BİR KÖY SEYİRLİK OYUNU: BEROBANA*

*Lütfü Kerem BAŞAR***

ÖZ

Bu çalışmada Artvin ili Şaşat ilçesi Kocabey Köyü'nde unutulmaya yüz tutmuş olsa da özellikle son yıllarda geleneksel olarak icra edilmeye çalışılan bir köy seyirlik oyunu olan "Berobana"nın tanıtımı yapılmıştır. Çalışmanın amacı, Artvin ili Şaşat ilçesi Kocabey Köyü'nde oynanan Berobana'nın icra zamanı ve mekânı, yapısı, kurgusu, oyuncu özellikleri, içinde yer aldığı düşündüğümüz motifler ile oyunun toplumsal hayattaki işlevlerini belirlemek, aynı zamanda oyunun tanıtımını da yapmak suretiyle kültür aktarımına katkı sağlamaktır. Bu amaçla yazılı kaynakların taranması, gözlem ve görüşme metotları kullanılarak oyun hakkında çeşitli bilgiler derlenmiştir. Diğer yerlere kıyasla bu geleneğin özellikle son yıllarda tekrar yaşatılmaya çalışıldığı Artvin ili Şaşat ilçesi Kocabey Köyü araştırma sahası olarak tercih edilmiştir. Neticede yılbaşı günlerinde daha çok eğlence amaçlı oynanan bu oyunda; kadim Türk kültürünün Şamanizm ve Türk mitolojisi bağlamında çeşitli izleri görülmüştür. Aynı zamanda benzer seyirlik oyunlar içerisinde kendine özgü kurgusu ve yapısıyla dikkat çeken oyunun, işlevsel açıdan da folklorun dört işlevini yerine getirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Köy Seyirlik Oyunları, Köy Tiyatrosu, Berobana, Artvin, Şaşat.

A VILLAGE SPECTACLE IN ARTVIN CITY ŞAŞAT DISTRICT: BEROBANA

ABSTRACT

In this study, "Berobana", a village spectacle play that has been tried to be performed traditionally, especially in recent years, was introduced in the Kocabey Village of Şaşat district of Artvin province. The aim of the study is to determine the playing time and place, structure, fiction, actor features of Berobana played in Kocabey Village of Şaşat district in Artvin province, and to determine the functions of the play in social life with the motifs thought to take place in the play and contribute to the cultural transfer by promoting the play. To accomplish these aims, the related data is gathered about the game was collected by scanning the written sources, using

* *Gönderim Tarihi: 30.12.2020 . Kabul Tarihi: 06.06.2021.*

** *Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi Türk Dili Bölümü, ANKARA. kerembasar@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7163-0267.*

observation and interview methods. Artvin city Şavşat district is preferred in this study because especially the village people of Kocabey have tried to keep this tradition alive. The analysis reveals that the play which is performed at Christmas time mostly includes various traces of ancient Turkish culture have been seen in the context of Shamanism and Turkish mythology. The data puts forward that the play fulfills the four functions of folklore in functional terms along with taking attention with its peculiar fiction and structure compared to other plays.

Keywords: Village Spectacle Plays, Village Theatre, Berobana, Artvin, Şavşat.

Giriş

Köy seyirlik oyunları; başlangıçta dinî bir ritüel olarak icra edilen, zaman ilerledikçe eğlenme amacıyla icra edilmeye başlanan; düğün, bayram gibi özel günlerde ya da yılın belirli günlerinde çeşitli eğlence ortamlarında genellikle köylerde yaşayan insanlar tarafından sergilenen tiyatro gösterileri olarak tarif edilebilir.

“Köylü tiyatrosu”, “köy orta oyunu”, “köylü temsilleri”, “seyirlik köylü oyunu”, “köylü seyirlik oyunları”, “Anadolu köylü seyirlik oyunları” gibi adlarla da karşılanan köy seyirlik oyunlarının içerisinde ritüel karakterli seyirlik oyunlar olmakla birlikte, aynı zaman da güldürmenin, alayın, mizahın, eleştirinin ön planda olduğu eğlenme ve vakit geçirme amaçlı oyunlar da vardır.¹ Köy seyirlik oyunları uzun yıllardır Anadolu’nun pek çok farklı yöresinde icra edilen ve geçmişten günümüze taşıdığı değerlerle kültürel olarak Türk kültürüne ait özellikleri barındıran önemli bir gelenektir.

Köy seyirlik oyunları ile ilgili olarak literatür içerisinde birçok tanım yapılmıştır. Şükrü Elçin’e göre: “Köylülerin uzun kış aylarında ve hususiyetle düğünlerde, bayramlarda eğlenmek ve vakit geçirmek için düzenleyip oynadıkları dram karakterli temsillerdir.”²

Metin And’a göre ise köy seyirlik oyunları; “Kırsal bölgelerde köylerde görülen, daha çok tarih öncesine uzanan bolluk (tarım ve çobanlık), erişirme, canlandırıcılık, atalara tapınım gibi işlevsel kuttörenlere bağlı bir tiyatro geleneğidir.”³

Nurhan Karadağ köy seyirlik oyunlarını “Anadolu halkının kültürel birikiminin yansımalarından biri olarak, düğünlerde bayramlarda ya da hasat mevsiminde, hayvanların çiftleşme veya ekinlerin ekildiği zamanlarda ya da mevsim dönümlerinde olduğu gibi köy halkı için önem taşıyan belirli

¹ Şükrü Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, Ankara 1991, s. 65.

² Şükrü Elçin, “Halk Tiyatrosu”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C: 3, Ankara 1992, s. 370.

³ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu / Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul 1985, s. 43.

zamanlarda “oyun çıkartma”, “oyun yapma” geleneğinden yola çıkılarak sergilenen tiyatro etkinlikleri” olarak tanımlamaktadır.⁴

Seyirlik halk oyunları, sadece eğlence vesilesi ve aracı, hayal ürünü, gelip geçici şeyler değil, onlar toplumun günlük sorunlarından, tasalarından, kaygılarından, sevinçlerinden, işlerinden, üretim ve tüketim çabalarından, törelerinden ve törenlerinden ayrılamaz. Bir kelimeyle halkın yaşamı ile kaynaşmışlar ve onunla bir bütün hâlinededirler. Ancak toplum yaşamının türlü yönleriyle bir arada incelenerek değerlendirilip yorumlanabilirler.⁵

Bu oyunların kaynakları hakkında ise araştırmacılar birçok farklı görüş ortaya koymuşlardır. Şükrü Elçin, köy seyirlik oyunlarının kaynaklarının tek bir noktaya bağlanamayacağını ve bu kaynakların neler olduğunu köylülerin bilmediğini, sadece bu oyunları bütün geleneklerde olduğu gibi atalarından öğrendiklerini belki daha sonra bunların üzerine yeni şeylerin katılmış olabileceğini düşündüğünü söyler.⁶

M. Fuad Köprülü, oyunların genel olarak dinden doğduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Umumiyetle güzel sanatlar -ve pek tabii olarak onun kısımlarından olan şiir- menşeleri itibariyle din ile çok alakalıdır. Oyunlar ve güzel sanatların başlıca şekilleri dinden doğmuş ve uzun müddet dinî bir mahiyeti muhafaza etmiştir.”⁷

Metin And ise, köy seyirlik oyunlarının kökenini Şamanizm’e dayandırmaktadır. “Oyun sözcüğünün çeşitli anlamları düşünüldüğünde, bunların hemen pek çoğunun şamanın büyüsel törendeki çeşitli öğeleri içerdiği görülür. Şaman bu törende dans ediyor, ses ve çalgı ile müziğini yapıyor, yüz kaslarını kullanarak karnından sesler çıkararak taklit ve dramatik öğelere başvuruyor ve şiir okuyordu. Böylece oyun sözcüğüyle tiyatro, dans ve türlü seyirlik oyunların kökeni şamanda ve onun eyleminde toplanmış oluyordu.”⁸ And yine bu çalışmasında, Anadolu’da oynanan oyunların kaynaklarını, Orta Asya Kültürü, Anadolu Kültürü ve İslam Kültürü olmak üzere üç kaynağa bağlamıştır.⁹

Daha çok eğlence, yeni yıl, tarım ve hayvancılıkla ilgili olan bu oyunlar, geçmişten günümüze köy yaşamının tiyatro ihtiyacını karşılamış ve bugün de kısmen de olsa karşılamaya devam etmektedir. Bugün bazı oyunlar unutulup oynanmazken, bazıları dar bir alanda oynanmaya başlanmış, bazılarının oynanma zamanlarında ve oyun metinlerinde değişim ve dönüşümler olmuştur. Bu bakımdan köy seyirlik oyunlarının, özellikle günümüzdeki durumu, oynanan oyunların içerikleri, oyuncularını, oynanma zamanları ve ortamları üzerine yeni

⁴ Nurhan Karadağ, *Köy Seyirlik Oyunları*, Ankara 1978, s. 9.

⁵ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969, s. 244.

⁶ Şükrü Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, s. 62.

⁷ M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ankara 2004, s. 66.

⁸ Metin And, *Oyun ve Bugün*, İstanbul 2012, s. 37.

⁹ And, *Oyun ve Bugün*, s. 89.

araştırmalara ihtiyaç vardır.¹⁰ Bugün artık bu tarz seyirlik oyunlar, genellikle şehir hayatından uzak olan küçük yerleşim merkezlerinde yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Bu oyunların gittikçe unutulmasındaki başlıca sebepler arasında; teknolojiadaki gelişmeler sonucu insanların zamanlarını değişik yerlerde ve şekillerde geçirme imkânına kavuşmuş olmaları, değişen sosyal ve kültürel yapıya paralel olarak insanların zevk ve duygularında değişiklik yaşanması, seyirlik oyunların oynanmasını sağlayan ortamın zamanla yok olması ve oyunların icra edilmesine etki eden inançlarda zayıflamanın yaşanması gösterilebilir.¹¹

Çalışmamızda, Artvin ili Şavşat ilçesi Kocabey Köyü'nde unutulmaya yüz tutmuş olsa da özellikle son yıllarda geleneksel olarak icra edilmeye çalışılan ve içerisinde eğlenceyi ve paylaşmayı bir arada barındıran bir köy seyirlik oyunu olan “Berobana”nın genel olarak tanıtımı yapılarak; nasıl, nerede, ne amaçla ve hangi zamanlarda oynandığı, oyuncularının kimler olduğu ve hangi tür kıyafetler giydikleri, bu oyunun içerisinde yer alan çeşitli motifler, bunların ne anlama geldikleri, insanların bu oyuna yükledikleri anlamlar ve oyunun işlevleri incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, diğer yörelere kıyasla bu geleneğin özellikle son yıllarda tekrar yaşatılmaya çalışıldığı Kocabey Köyü tercih edilmiş ve kaynak kişilerle görüşmeler yapılarak oyun hakkında çeşitli bilgiler derlenmiştir.

Kocabey Köyü, Artvin ili Şavşat ilçesine bağlı bir yerleşim birimidir. Eski adı “Guçen” olan ve Sahara Dağı eteklerinde, geniş arazi ve otlakları olan, hayvancılık yapmaya çok elverişli köyün bağlı olduğu Şavşat ilçe merkezine uzaklığı 12 kilometredir.¹² Tarihî bakımdan çok eski bir geçmişine sahip olan Kocabey Köyü'nde icra edilen Berobana adlı oyun; şu başlıklara ayrılmak suretiyle incelenecektir: Oyunun hazırlanışı ve oynanma şekli, dekor, aksesuar ve kostüm, efekt ve ışık, zaman, mekân, oyuncular ve yönetici, seyirci, müzik ve dans, oyunda yer alan motifler ve oyunun işlevleri.

Ancak bu başlıklara geçmeden önce “Berobana” kelimesinin kökeni hakkında bilgi verilecek olursa şunlar söylenebilir: Bir halk bilimci ve aynı zamanda da incelediğimiz oyunun oynandığı Kocabey Köyü halkından olan rahmetli Hayrettin Tokdemir'e göre Berobana, ber-o-bana sözcüklerinden meydana gelen birleşik bir sözcüktür. Tokdemir'e göre; “ber”, Kırgız ve öbür bazı Türk boylarında “v”nin “b” olarak söylenmesi nedeniyle “ver” sözcüğü de “ber” olarak söylenir. Oyunun özelliği gereği gösteri yapılan her evden birçok

¹⁰ Ali Duymaz-Halil İbrahim Şahin, “Balıkesir ve Çevresinde Hayvan Benzetmesinin Bağlı Köy Seyirlik Oyunları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 13, S: 23, 2010, s. 172.

¹¹ Mevlüt Özhan, “Balıkesir’de Deve ve Çift Sürme Oyunu”, *Türk Folklorundan Derlemeler*, Ankara 1987, s. 155.

¹² <https://savsat.bel.tr/koyler/kocabey-koyu/234>

cins bahış alındığını ifade eden Tokdemir böylece, “Ber-o-bana: Ver-o-bana” birleştirilerek anlam aranmaksızın “Berobana” şeklinde söylenildiğini belirtmektedir.¹³

Bir başka görüşe göre ise kelimenin Gürcüce kökenli olduğu iddia edilmekte, “Gürcü dilinde ‘bir karnaval oyunu, maskaralar alayı’ anlamındaki “Berobana” sözcüğünün yöresel ve diyalekt seviyesinde geçen bir terim olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla yazı dilinde bu sözcüğün kullanılmadığı, onun yerine o sözcüğe çok benzeyen paganlık zamanından kalma bir gelenek, karnaval zamanında hayvan maskeleri takan bir maskara anlamlarına gelen “berikaoba” sözcüğünün kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu görüşe göre “Berobana”, Gürcüce ihtiyar adam ya da rahip manasına gelen “ber” ve isimlerden oyun adı türeten “-obana” ekinin birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir kelimedir.¹⁴ Ayrıca Berobana oyununun birçok unsur bakımından benzeri olarak söyleyebileceğimiz ve “Berikaoba” adıyla Gürcistan’da çok meşhur olarak bilinen ve oynanan oyunun varlığı da bilinmektedir.

Bu iki görüşü dikkate aldığımızda, Tokdemir’e göre sözcüğün kökenin Türkçe olduğu, diğer görüşe göre ise sözcüğün Gürcüce kökenli olduğu karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce sözcüğün kökeni üzerinde tartışma yürütmek yerine oyun içerisinde yer alan kültürel kodlara bakarak, oyun ve oyundaki unsurların kökenine odaklanmak daha yerinde olacaktır. Nitekim bölgede yüzyıllardır bir arada yaşayan iki toplumun her anlamda olduğu gibi kültürel anlamda da birbirlerini etkiledikleri ve ortak bir kültür oluşturdukları gerçeği göz önünde bulundurulursa, Berobana oyununun ismi ve içeriğindeki unsurlarda da benzerlikler görülmesi son derece doğaldır.

1. Oyunun Hazırlanışı ve Oynanma Şekli

Oyunun sergileneceği yılbaşı günü yaklaşırken “delikanlıbaşı” adı verilen gerek oyun tecrübesi gerekse oyunda yer alacak diğer kişiler arasındaki saygınlığı noktasında güven kazanmış bir kişi, köyün gençleri arasından öncelikle daha önce bu oyun içerisinde yer almış ve yetenekli olanlarla bir araya gelerek oyunun organizasyonunu yapar ve Berobana ekibinde yer alanlar ile bu kişilerin rolleri belirlenir. Sonrasında oyun esnasında gerekli olacak özellikle malzeme, aksesuar ve kostümlerin temini, üretimi ya da dikimi gibi hazırlıklar yapılır. Yine oyunun icra edilmesinden belirli bir süre önce bir araya gelen oyuncular, kostümlerini de giymek suretiyle oyunun provasını yaparlar. Bunun yanı sıra akşamları toplanılacak odalarla yiyeceklerin pişirileceği ve hazırlanacağı evler de önceden ayarlanır (K.K. 3).

Berobana, içerisinde birçok oyunu barındırmaktadır. Üç kısma ayırarak ifade edebileceğimiz oyunda sırasıyla ilk olarak soytarılar ve gelin, sonrasında

¹³ Hayrettin Tokdemir, *Artvin Yöresi Folkloru*, Ankara 1993, s. 188.

¹⁴ <http://www.chveneburi.net/kultur/berobana-h463.html>

deveci ve deve temsili, daha sonrasında ise hoca ile cilimli takımı gösteriler yaparlar. Bu üç grup da davul-zurna eşliğinde bir alay halinde bütün köyü kapı kapı gezerek, oyunlar sergileyerek köy halkından para ya da erzak toplarlar. Bütün köy kapı kapı gezilerek oynandığı için oyun, aşağı yukarı bir hafta boyunca her gün devam eder.

Oyunun oynanışı ise genel olarak şöyledir: Berobana ekibi içerisinde ilk önce gelin ve onu koruyan iki soytarı, gösteri yapacakları evin kapısına davul-zurna eşliğinde gelir, soytarlardan biri evin kapısını çalarak ev sahibinden izin ister ve gösterilerine başlarlar. Sonrasında soytarlar çeşitli komik sözler söyleyerek ve yine gelin de davul-zurna eşliğinde oynayarak ev sahibine birtakım gösteriler yaparlar. Devamında da bu gösteri için ev sahibi, oyun ekibine gücü oranında para ya da yağ, un, şeker, yumurta, mısır, buğday, meyve vb. bahşiş olarak verir. Sonrasında soytarlar, başka bir eve gitmek üzere o evden ayrılırlar.

Soytarlar, gösterilerine devam ederlerken bir tanesi seyircilerden birinin önüne gelerek bayılıp yere düşer. Sonrasında diğer soytarı oraya gelir, bayılan soytarının kalbini dinliyormuş gibi yapar ve seyirciye dönerek arkadaşını öldürdüğünü söyler. Soytarı, elindeki sopayla arkadaşının -yastık bağlı ya da saman dolu olan- sırtına sertçe vurmaya çalışır, ama başaramaz. Sonrasında da seyirciye dönerek; arkadaşının tekrar canlanması için onu hastaneye götürmesi gerektiğini, bunun için de para vermesi gerektiğini söyler. Seyirci de bayılan soytarının ağzına para sıkıştırır, bayılan soytarı da bunun üzerine canlanır, bahşışı veren kişiyi kendine özgü biçimde selamlar (K.K. 3).

Soytarların oyundaki görevi, gelini korumaktır. Çünkü oyun dışından olanlar/seyirciler, gelini kaçırmaya oyuncuların haraç almak isteyebilirler. Soytarlar da gelini kaçırmaya çalışanları ellerindeki sopalarla korkutarak, bazen de onlara vurmaya çalışır.

Oyundaki deve temsili de şu şekildedir: Genellikle iki genç, deve maketinin içine girerek deveyi taşırlar. Devenin başında bir de deveci olur, deveci elindeki büyük bir sopayla devenin hareketlerini göstererek devenin önünden koşutur. Deveci, Berobana ekibindeki diğer oyuncularla beraber deveyi kapı kapı gezdirir. Bir eve vardıklarında deveci şöyle der:

“Ey konak sahibi! İran’dan gelir, Turan’a gideriz. Mübarek hayvanın (deveyi kastederek) karnı acıkmıştır. Yağ ister, un ister, mısır ister, su ister.”

Bunun üzerine ev sahibi de devenin karnını doyurmak için deveciye mısır, yağ, un vb. verir. Sonrasında deve, davul-zurna eşliğinde oynayarak gösteri yapar. Bir süre sonra da deveci, ev sahibini deveye bindirerek birkaç adım gezdirir. (K.K. 3, 4). Eğer deveye karnını doyurmak için herhangi bir şey verilmezse deve huysuzlanır ve o kişiye kafasıyla vurarak binmesine izin vermez. Tabi burada amaç, Berobana’nın diğer temsillerinde olduğu gibi hem eğlenmek hem de seyircilerden imkânı oranında para ya da erzak toplamaktır.

Ancak oyunun günümüzdeki icra edilışinde erzaktan daha çok para verme durumu söz konusu olmaktadır. Bunun dışında seyirciler arasından da deveye binmek isteyenler para karşılığında deveye binebilir, bu sayede seyirciler de oyunun içerisine dâhil edilmiş olur. Ekipteki bahşış ve erzakları toplamakla görevli kişiler de bahşış ve erzakları alarak, yeni gösteri için bir başka evin önüne giderler.

Hoca ve beraberindeki birbirlerine iple bağılı 5-6 kişiden oluşan “cilimili” takımı da Berobana ekibiyle birlikte sırasıyla köyün evlerini gezer. Cilimililer, kapıların önünde ev sahiplerini ya da istedikleri kişiyi yakalayıp ortalarına alırlar. Hoca, o kişinin falına bakar. Burada elindeki ters tuttuğı kitabın sayfalarını karıştıırarak o kişi hakkında genellikle gülünç bir şeyler söyler:

“Efendim, senin tereğinde¹⁵ bakırın var, ambarında tahılın var, ahırında nahırın¹⁶ var.”

Hoca, arkasında duran ve uzun bir iple hem kendisine hem de birbirlerine bağılı olan cilimili takımına arada bir dönerek “Öyle değılı mi ya cilimili?” diye sorar. Onlar da “Beliii!.. Beliii!..” (Evet, Evet) diyerek onu doğırlar gibi mukabele ederler. Böyle süren eğılencelerin sonunda hoca, ev sahibinden isteklerini yazdırmak için yanındaki kâtime dönerek yaz der: “On üç okka yağı, üç yüz yumurta, bir çift arıık, yedi tavuk, on yedi ıkhol¹⁷ furu¹⁸, üç god¹⁹ kak²⁰ gibi hem rakamsal hem de içerik olarak dikkat ekip seyircileri güldürecek ve eğılendirecek aykırı şeyler söyler. Her bir talebin sonunda da kâtime “Yazdın mı?” diye sorar. Kâtip de “Yazdım.” cevabını verdikten sonra Hoca başkasına geçer.²¹ Seyircilerden kimse Hoca’nın bu abartılı taleplerini yerine getiremez, zaten oyunun amacı da bu değıldir. Yine burada da durumu ölçüsünde Hoca’ya ve cilimili takımına bahşış ya da erzak verilir. Bu şekilde, bahşış ya da erzaklarını alan oyuncular, yeni bir gösteri yapmak için başka bir eve gitmek üzere oradan ayrılırlar. Devam eden oyunlar boyunca toplanan bahşışler ve erzaklar “delikanlıbaşı”na verilir. Bu paralar daha sonra delikanlıbaşı tarafından oyuncular arasında paylaştıırılır. Oyun ekibi içerisinde yer alanlar, oyun sonrasında bu para ve erzaklarla harfana²² düzenleyerek eğılenirler.

¹⁵ Terek: Raf.

¹⁶ Nahır: Büyükbaş hayvan sürüsü.

¹⁷ ıkhol: Ceviz, armut, incir gibi meyvelerin ipliğıe dizilmiş hali.

¹⁸ Furu: Kurutulmuş ya da fırınlanmış armut.

¹⁹ God: 16 kg buğıday alabilen ağıaç kap. Ölçü birimi.

²⁰ Kak: Güneşte kurutulmuş elma.

²¹ Hayrettin Tokdemir, *a.g.e.*, s. 189.

²² Harfana: Para toplanarak yapılan eğılence.

2. Oyunun Unsurlarının İncelenmesi

2.1. Dekor, Aksesuar ve Kostüm

Dekor ve aksesuar, herhangi bir sahneyi ve hususiyetle tiyatro sahnesini meydana getiren eşyanın bütünü olarak tarif edilebilir. Bu tarifi ışığı altında köy orta oyunlarının dekor ve aksesuarı, yüzyıllardan beri sürüp gelen anane içinde yaşanan basit maddî ve iktisadî şartlara göre düşünülmelidir.²³ Bu bağlamda oyunun mekânı, dekor ve aksesuarlar için belirleyici bir özelliktir. Dış mekândaki oyunlarda bütün bir sokak ya da köy meydanı ile buralardaki ağaçlar vs. dekor ve aksesuar olarak kullanılırken, kapalı mekânlarda oynanan oyunlarda da özellikle evin kapısı, penceresi vb. yanında gerekli hallerde seyirciler de dekor ve aksesuar olarak kullanılır. Köy seyirlik oyunlarında belirli bir dekor anlayışı yoktur. Kimi zaman dekora ya hiç gerek duyulmaz ya da oyuncunun sözle nerede olduklarını belirtmeleri yeterli olur. Oyun mekânı zaten doğal bir dekordan oluşur.

Köy seyirlik oyunlarındaki önemli bir unsur da aksesuarlardır. Oyunlarda gerçek, yalancı ve canlı olmak üzere üç çeşit aksesuar kullanılır. Gerçek olanlar; oyunda gerekli olan malzemenin kendisidir (zil, sopa, sarık gibi). Yalancı olanlar ise; eğer aslını kullanmaya gerek yoksa ya da bulunamamışsa yerine bir başka şey kullanılır ve seyirci onu gerçekmiş gibi varsayar (tüfek yerine sopa gibi). Canlı aksesuarlar da oyuncunun kendisidir (oyuncunun ağaç ya da sandalye rolünü oynaması gibi).²⁴

İncelediğimiz “Berobana” oyununda dekor ve aksesuar konusunda bir kısıtlama yoktur. Açık havada kapı kapı dolaşarak oynanan bir oyun olması dolayısıyla köyün bütün sokakları, köy meydanı, evlerin bahçeleri, ağaçlar vb. unsurlar kendiliğinden doğal dekoru oluşturur. Bunun dışında evlerde bulunabilecek veya oyuncuların ya da köy halkının kendi imkânlarıyla elde edebileceği zil, sopa, palto, cübbe, kilim, tel, ip, kitap, yastık, külek²⁵, poşet, yazma, entari, etek, koyun postu, sarık, davul, zurna gibi aksesuarların kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Seyirlik oyunlarda kullanılan kostümlere de bakacak olursak, umumî olarak mahallî özellik göstermektedir. Her kıyafet, oyunlardaki tiplere ve karakterlere göre hazırlanır. Bu konuda gelenek, maddî durum ve dış tesirler kendini hissettirir.²⁶ Kostümler, profesyonel kostümler değildir ve sadece göstermelidir. Öyle ki kadın kılıfına girecek olan erkek oyuncunun sakalını ya da bıyığını kesmesi gerekmez. Başına bir örtü bağlayıp, üzerine de daha uzun bir örtü atarak yüzünü kapatması ve bir etek ya da entari giymesi yeterlidir. Oyuncular, ellerinin altında, evlerinde uygun ne varsa onu kıyafet olarak

²³ Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, s. 76.

²⁴ Nurhan Tekerek, *Köy Seyirlik Oyunları*, İstanbul 2008, s. 140-141.

²⁵ Külek: Yağ, un vb. şeyler koyulan tahta kova.

²⁶ Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, s. 76-78.

kullanılır. Köy seyirlik oyunlarında kostüm, dekora kıyasla çok daha önemlidir. Oyunda başarıya ulaşabilmenin, yetenekli oyuncular yanında, iyi hazırlanmış uygun kostümlerin rolü olduğu da çok iyi bilinmektedir. Oyunlarda gerçekçi parçalardan oluşturulan ya da stilize kostümler kullanılır. Oyuncular, genellikle kendi kıyafetlerini kendileri hazırlarlar, makyajlarını kendileri yaparlar. Ayrıca oyun ve kostüm konusunda köydeki tecrübeli kişilerin görüş ve yardımlarına da ihtiyaç duyulur. Bütün köy halkı, hep birlikte eğlenecekleri bu eğlence için hazırlıklar noktasında ellerinden gelen yardımı yaparlar.

İncelediğimiz Berobana oyununda, ilginç kostümler göze çarpmaktadır. Özellikle “soytarı” rolündeki oyuncuların kostümleri oldukça ilgi çekicidir. Koyun postundan yaptıkları, tepesinde iki boynuzu, yüzünde sakalları olan ve sadece gözleri ile ağızlarını açık bırakacak şekilde genellikle biri siyah, diğeri beyaz maskeler takan soytarların üzerlerindeki kıyafetleri de bir o kadar ilginçtir. Kostümleriyle korkutucu bir görüntü amaçlayan soytarlar, üzerlerine giydikleri büyük paltolarının iç kısmından sırtlarına ya yastık bağlayarak ya da saman doldurarak kambur bir görünüm sağlarlar. Bellerini kuşaklarla bağlayıp ziller asarlar, ellerinde de gelini kaçırmak isteyenlere karşı kullandıkları her birinin ikişer sopası vardır. Gelinin kostümüne bakacak olursak gelin, kadın kılığına girmiş bir erkektir. Kadın kılığına giren erkek, bir entari ya da etek giyinir, başına bir yazma alır, bu yazmanın üzerini genellikle kırmızı olan ve “vala²⁷” adı verilen daha uzun bir örtü ile örterek yüzünü kapatır (K.K. 1, 3, 4).

Deve temsili ile devecinin kostümlerine bakacak olursak; devecinin üzerinde uzun bir paltosu, elinde deveyi idare etmek için kullandığı uzun bir sopası ve belinde ziller mevcuttur. Genellikle iki kişinin içerisine girerek canlandırdığı deve maketi ise uzun süreli kullanılması amacıyla ahşap malzemenin yapılmıştır. Deve maketinin baş, sırt ve kuyruk tarafı kapalı, alt tarafı ise açık bırakılır. Üzerine bir kilim serilir, boynuna büyük bir zil asılır. Yine boynuna devecinin deveyi tutması için bir ip ya da zincir bağlanır. Ahşap malzemenin yapılan devenin kafası da bir sopanın ucuna geçirilir. Kafa, çenesinin altından bir tel yardımıyla gövdeye monte edilir ve çenesinin altındaki ip/tel, devenin içine girecek olan öndeki kişiye uzatılır, bu kişi de bu ip/teli çekmek suretiyle devenin ağızını oynatır (K.K. 1, 3, 4).

Hoca rolündeki kişinin genelde üzerinde cübbe gibi tamamı beyaz ve yekpare bir kıyafeti olur. Farklı bir görüntü sergileyen Hoca'nın başında sarığı, bir elinde uzun asası, diğer elinde ters bir biçimde tuttuğu ve fal bakma amacıyla kullandığı kitabı, boynunda da taneleri mısır kotorundan²⁸ yapılmış büyük bir tespihi vardır. Genellikle beş ya da altı gençten oluşan “cilimili” adındaki kişilerin de yine ilginç diyebileceğimiz bir kostümü vardır. Birbirlerine iple

²⁷ Vala: Düğünlerde gelinin yüzünü kapatmak için kullanılan ipekten dokunmuş, ince başörtüsü.

²⁸ Kotor: Taneleri alınmış mısırın sapı.

bağlı olan bu oyuncuların üzerlerinde; tamamı beyaz, sadece gözleri ile ağızları görünen, başlarında iki uzun kulağı ve arkalarında da kuyruğu olan yekpare bir kostüm mevcuttur (K.K. 1, 3, 4).

2.2. Efekt ve Işık

Oyunlarda kullanılan diğer sahne etmenleri ise efekt ve ışıktır. Efekt, köy seyirlik oyunlarının en önemli öğelerindendir. Oyunlarda efekt, oyuncular tarafından canlı olarak yapılır. Özellikle girilen hayvan rollerinde, oyuncu hangi hayvanın rolüne giriyorsa onun sesini taklit ederek çıkarır.²⁹ İncelediğimiz oyunda da deve rolüne giren kişilerin çıkardıkları sesler, yine özellikle soytarı rolündeki kişiler ile cilimili rolündeki kişilerin çıkardıkları anlamsız sesler oyunda oldukça belirgindir.

Köy seyirlik oyunlarında etkili olan bir diğer sahne unsuru ışıktır. Bu tür oyunlarda oyun yerinin aydınlatılması için ayrıca ışık gereçlerine başvurulmaz. Gündüz gün ışığı, gece ay ışığı, lüks lambalar ya da meydan ortasında yakılacak bir ateş, ışık görevini yine doğal yolla yapar.³⁰ Berobana oyunu da genellikle gündüz açık havada oynandığı için oyunda ayrıca bir ışık gereçine ihtiyaç duyulmaz. Akşamları kapalı ortamlarda oynandığında ise, eskiden gaz ya da lüks lambası, şimdiler de ise elektrikli lambalar ışık gereci vazifesini görmektedir.

2.3. Zaman

Bir yılbaşı eğlencesi olarak nitelendirebileceğimiz Berobana oyununun yörede geleneksel olarak icra zamanı, yılbaşı geceleridir. Yılbaşı günü, yörede “gün hesabı” ya da “eski hesap” diye nitelenen Rumî takvime göre hesaplanır. Miladi takvime göre ocak ayının on üçüncü gününü on dördüncü gününe bağlayan gece eski takvime göre yılbaşı gecesidir. “Yılbaşı Gezme” olarak da bilinen bu oyun, günümüzde tam yılbaşı gününe denk gelecek şekilde oynanmıyor olsa da oyunun genel olarak kış aylarında özellikle de yörede düzenlenen kış şenliklerinde icra edilmektedir (K.K. 1, 2, 3, 4, 5, 6). Oyunun kış aylarında oynanmasında köylerde bahar ve özellikle de yaz aylarında yoğun çalışma şartlarının oluşmasının büyük bir etkisinin olduğunu söylemek gerekir.

Uzun kış gecelerinde eğlenmek, hoşça vakit geçirmek, paylaşmak, kaynaşmak, sosyalleşmek gibi amaçlarla yörede geleneksel olarak her yıl düzenlenen Berobana, bütün köyün kapı kapı gezilerek oynanması dolayısıyla özellikle eski dönemlerde bir hafta boyunca her gün oynanırdı. Nitekim zaman zaman oyun içerisinde söylenen şu dörtlük, oyunun bize ne zaman oynandığını açıkça göstermektedir:

²⁹ Erman Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, İstanbul 2009, s. 205.

³⁰ Artun, *a.g.e.*, s. 205.

“Bugün yılbaşudur
Devletların bacasıdır
Veran goturur
Vermayan köroğludur.”³¹

2.4. Mekân

Köy seyirlik oyunlarının oyun yeri yazın meydanlar, kışın odalardır. İstenilen yer ve mekânda gerçekleştirilir. Dere kenarı, orman, köy meydanı, avlu, dam, oda vs. sayılabilir.³² Berobana ise, kışın oynanan bir oyun olmasına rağmen açık alanda oynanan bir oyundur. Geleneksel olarak gündüzleri sokaklarda ve köy meydanında; gece ise özellikle köyün yaşça ileri gelenlerine sergilemek için evlerin sohbet odalarında olmak üzere iki farklı mekânda icra edilir. Ancak akşam oynandığı zaman oyunun kurgulanışında ve oyuncularında kısmen farklılıklar göze çarpar. Örnek vermek gerekirse, gündüz köy meydanında icra edilirken oyunda görülen deve ve devecinin yer aldığı kısımlar gece faslında görülmez (K.K. 3). Ancak oyunun günümüzdeki icra ediliş şekline baktığımızda geleneksel olan formundan farklı bir şekilde sadece gündüz ve açık havada icra edildiğini söylemek mümkündür.

Oyunda çoğunlukla sabit bir oyun alanı yoktur. Bütün köyün sokak sokak, kapı kapı dolaşarak oynanan bir oyun olması dolayısıyla değişmeyen bir mekândan söz edilmez. Bu bağlamda oyun alanı sürekli olarak yer değiştirdiği için oyuncularla beraber seyirciler de hareket halindedir.

2.5. Oyuncular ve Yönetici

Köy seyirlik oyunlarının oyuncuları, genellikle köyün istekli ve yetenekli kişilerindendir. Yaptıkları iş görevseldir. Diğer kişilerden bir ayrıcalığı yoktur. Giyimi-kuşamı, tavrı, davranışları, duygusu, düşüncesi diğerlerinden ayrı değildir. Aynı toplumun, aynı koşulların kişisidir. Amacı seyircisini eğlendirerek, hoşça vakit geçirmesini sağlamaktır.³³

Berobana bir ekip oyunudur. Oyunu icra eden bu ekipteki kişi sayısı sabit olmayıp ortalama 15-20 arasında değişmektedir. Oyuncular; genellikle iki kişiden oluşan soytarılar (Hurşit ve Yedibela adında), bir gelin, temsili deveyi canlandıran iki kişi ile bir deveci, bir hoca, bir kâtip ile “cilimili” rolündeki beş ya da altı kişiden oluşan köyün gençleridir. Ancak bu oyuncular dışında oyuncu olarak herhangi bir rol üstlenmemiş ama oyunda çeşitli görevleri olan kişiler de mevcuttur. Bunlar; bahşiş ve erzakları toplamakla görevli kişiler, gelini koruyan/refakat eden kişiler, davulcu-zurnacı ve delikanlıbaşı/ağa’dır (K.K. 3).

³¹ <https://karadeniz.gov.tr/halk-tiyatrosu/>

³² Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, s. 69.

³³ Cem İçyar, “Köy Seyirlik Oyunlarında Yapısal Özellikler”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, S: 30, 2016, s. 70.

Oyuncular, diğer bütün köy seyirlik oyunlarında olduğu gibi profesyonel oyuncular değildir. Ancak oyuncular, genellikle uzun süredir bu oyunu oynayan kişiler oldukları için izleyenler açısından bu durum problem değildir. Fakat özellikle bazı roller (soytarılar, gelin, hoca) oyunun temelini oluşturduğu için, bu oyuncuların muhakkak tecrübeli ve yetenekli kişiler olması beklenir.

Oyun, oyuncu kitlesi göz önüne alındığında tamamen erkek oyuncular tarafından oynanan bir oyun olarak göze çarpmaktadır. Gelin rolündeki kişi dahi kadın kılığına giren erkeklerden olur. Oyuna katılan oyuncular, yeteneklerine, oyunculuk ve yaratıcılık güçlerine göre değişik durumlar sergileyerek, oyunu daha da renkli ve çekici duruma getirirler.

Bunun dışında; oyun içerisinde aktif oyuncu olarak yer alsa da almasa da oyunu öncesinde planlayan/organize eden/yöneten genellikle de o köyün delikanlılarından oluşan ve başında da “delikanlıbaşı” ya da “ağa” adını verdikleri kişinin bulunduğu bir tür organizasyon kurulu oluşturulur (K.K. 1, 3, 4). Delikanlıbaşı, uzun bir hazırlığı gerektiren oyunun ön çalışmalarını seyircilerin bulunmadığı bir yerde yaptırır. Yönetici ya da bir başka deyişle yönetmen pozisyonunda olan “delikanlıbaşı”, atalarından miras kalan bu oyunun özüne uygun oynanmasını sağlar. Oyuncuları seçer, onlara yapacakları şeyleri gösterir. Makyaj ve kostümlerine dikkat eder. Hatta oyun esnasında da oyunun eski biçimde yürütmesini denetler. Davulcu ve zurnacıların nerede gireceğini ve çıkacağını ayarlamak yine bizzat onun işidir.³⁴ Oyun boyunca toplanan bahşiş ve erzaklar onda birikir.

Oyuncular arasında yıllardır bu oyunu sergileyen tecrübeli kişiler de vardır. Oyuna yeni dâhil olan oyuncuları yönlendirme ve oyunları öğretme vazifesi genellikle delikanlıbaşı ile bu tecrübeli kişilere aittir. Hatta tecrübeli seyircilerden bu oyunculara yönelik yönlendirmeler yapıldığı da olur.

Köy seyirlik oyunlarında yönetici durumundaki bu kişilere delikanlıbaşı/ağa dışında farklı bölgelerde mukallit, oyun babası gibi farklı isimler verilmektedir. Ancak bu isimler, o kişilerin sadece oyun yönetmeleri ile ilgili değildir. Âhilik ve yaren teşkilatının uzantısı olarak hemen her köyde gençleri yönlendiren, çeşitli eğlenceleri düzenleyen ve çoğu kez “delikanlıbaşı” olarak bilinen bu kişilerin fonksiyonu oyunlarla sınırlı değildir. Diğer özellikleri de dikkate alınarak bu isim verilmiştir.³⁵

2.6. Seyirci

İcra edildiği köyün ya da yerleşim biriminin tamamını ev ev, kapı kapı dolaşmak suretiyle oynanan halka açık bir oyun olması nedeniyle Berobana'nın seyirci sayısı fazladır. Aynı zamanda oyun, sabit ve belli bir mekânda icra

³⁴ İçyar, *a.g.m.*, s. 70.

³⁵ Dilaver Düzgün, *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1994, s. 53-54.

edilmediği için seyircileri de sürekli değişmektedir. Böyle bir ortamda erkekler, kadınlar, yaşlılar, çocuklar yani köyün bütün halkı seyirci olarak oyunu izleyebilmektedir.

Seyirci, oyunun içeriğine önceden hâkimdir. Seyirci, oyun ve oyuncuyla iç içe yaşar. Sadece seyretmekle kalmaz, zaman zaman oyunda geçici rol alır, sonra seyretmeye devam eder. Bazen seyirci istemese de oyuna sokulur.³⁶ Oyun oynanırken seyirciler; soytarlara bahşiş ya da erzak verme, hocaya fal baktırma, gelini kaçıрма, haraç alma, deveye binme ve deveyi huysuzlandırmak için bazı hareketler yapma yanında, beğeni ve tepkilerini gösterme, alkış ve sözleriyle oyuna ve müziğe tempo tutma, horona katılma gibi değişik eylemlerle de oyuna dâhil olmaktadır (K.K. 3). Aynı zamanda seyircilerin bu tür eylemleri, oyunun seyirini de belirleyen etkenler olarak göze çarpmaktadır. Oyuncuların seyircileri eğlendirmek amacıyla çeşitli espriler, taşlamalar hatta bazen çok ağır şakalar yaptıkları olur. Seyirci, bunun oyunun bir parçası olduğunu bildiğinden sonrasında seyircilerde bir kırgınlık ya da küsme asla olmaz (K.K. 4).

Seyircinin köy seyirlik oyunları üzerindeki en büyük etkilerinden birisi de kültür taşıyıcısı olmasıdır. Oyuncular, önce seyirci olarak oyunları birçok defa izler ve daha sonra oyunlarda oyuncu olarak görev alırlar. Seyirlik oyunlar üzerine örgün bir eğitim olmadığı için seyircilik süreci seyirlik oyunların eğitim aşamasını oluşturmaktadır.³⁷

2.7. Müzik ve Dans

Köy seyirlik oyunlarında müzik ve dans, oyunun vazgeçilmez unsurlarındandır. Dans ve müzik unsurlarını çıkardığımız zaman oyunun bütünlüğü de bozulmuş olur. Müzik ve dans, bu oyunlarda iç içedir. Dans, çoğunlukla müzik eşliğinde sergilenir. Bazı oyunlarda seyircilerin de katılımıyla bu, toplu dansa dönüşür.³⁸ Dans, bazı oyunlarda seyircilere yönelik olarak yapılırken, bazı oyunlarda da oyunun akışı gerektirdiği için yapılır. Müzik, oyun sırasında hem heyecanı artırmak hem de oyunun temposunu ayarlamak için kullanılır. Müzik ihtiyacını karşılamak amacıyla çeşitli müzik aletleri kullanılır.

İncelediğimiz oyunda da müziği icra noktasında değişmez ve zorunlu unsur olarak davul ve zurna karşımıza çıkmaktadır (K.K. 1, 2, 3, 4, 5, 6). Özellikle açık havada ve gündüz vaktinde oynanan oyunda, davul-zurna zorunludur. Ancak oyunun gece evlerde/odalarda sergilenmesi durumunda ise davul-zurna yerine zaman zaman tulum, akordeon gibi müzik aletleri de tercih edilir (K.K. 3). Davulcu ve zurnacının nerede oyuna gireceğini ve çıkacağını ayarlamak, daha önce de söylediğimiz gibi “delikanlıbaşı”nın görevidir. Oyunun içerisinde gerek seyircilere gösteri yapma amaçlı, ama özellikle de oyunun akışı

³⁶ Düzgün, a.g.t., s. 55.

³⁷ Sinan Gönen, *Geleneksel Konya Köy Seyirlik Oyunları*, Konya 2011, s. 82.

³⁸ Düzgün, a.g.t., s. 58.

gereği müzik, Berobana'da olmazsa olmazdır. Özellikle de oyuncular, seyircilerden bahşiş ya da onun yerine geçebilecek çeşitli erzaklar toplayabilmek için davul-zurna eşliğinde çeşitli gösteriler ve yöresel figürlerin yer aldığı danslar yaparlar, oyunlar oynarlar. Bu bağlamda, oyundaki özellikle gelin ve soytarların yöresel müzik eşliğindeki bu tür gösterileri oyunda daha belirgindir. Genellikle de yöreye özgü havalarmın çalındığı oyunda gerek oyuncular gerekse de seyirciler, özellikle oyunun sonunda hep birlikte horona dâhil olarak davul-zurnaya eşlik ederler.

3. Motifler

Köy seyirlik oyunlarında yer alan birtakım hareketler, davranışlar zamanla kalıplaşmış ve farklı yörelerde farklı adlarla oynanan birçok oyunun içerisinde ortak unsur olarak ortaya çıkarak motif haline gelmiştir. İncelediğimiz Berobana oyunu içerisinde ölüp-dirilme, kız kaçırma, kılık değiştirme ve gelecekte haber verme motiflerinin yer aldığını söylemek mümkündür.

3.1. Ölüp-Dirilme Motifi

Ölüp-dirilme, Şamanlığa geçiş törenlerinde ve Türk destanlarında yaygın olarak karşımıza çıkan bir motiftir. Eliade'nin belirttiğine göre şaman adayının şaman ruhlarıyla bağlantıya geçebilmesi için ölmesi gerekir. Ölüp-dirilme sırasında şaman adayının vücudu, ruhlar veya şaman atalar tarafından parçalara ayrılıp temizlenmekte ve daha sonra bir araya getirilerek yeniden diriltilmektedir.³⁹ Bunun dışında ölüp-dirilme töreni, bir durumdan öteki bir duruma geçişte, gizli cemiyetlere ve guruplara girişte şart koşulmuştur. Fakat buradaki ölüp-dirilmeler, beden ruhlar tarafından parçalara ayrılarak yeniden birleştirilip diriltilmesinden ziyade, mezarlıklarda yatma ya da bir ölü gibi hiçbir şey yiyip içmeden kapalı bir mekânda günlerce beklemekten ibarettir.⁴⁰

Temizlenme, arınma, yeni bir hayata başlama, güçlenme, sırlara vakıf olma, bolluk, bereket ve dirilik gibi çeşitli amaçlar için kullanılan ölüp-dirilme, günümüzde büyük oranda köy seyirlik oyunlarında yaşamaya devam etmektedir.⁴¹ Ölüp-dirilme motifi, günümüzde asıl işlevini kaybederek yani büyüsel işlevinden çok, törensel niteliğini sürdürmek amacıyla oyunlarda yer almaktadır.⁴²

İncelediğimiz Berobana oyununda da “soytarı” rolündeki oyuncuların birinin, seyircilerin önüne gelerek orada düşüp bayılması, istediğini (bahşiş) alana kadar o vaziyette kalması ve sonrasında da o seyircinin, bayılan soytarının

³⁹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, Ankara 1999, s. 111.

⁴⁰ Mehmet Aça, “Şamanlığa Geçişte Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, *Milli Folklor*, S: 54, 2002, s. 75-76.

⁴¹ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara 2005, s. 458.

⁴² Erman Artun, “Ritüel Kökenli Trakya ve Balkan Köy Seyirlik Oyunlarında 'Ölme-Dirilme, Kız Kaçırma' Motifleri”, *Milli Folklor*, C: 3, S: 22, 1994, s. 28.

ağzına para sıkıştırmasıyla beraber soytarının birden canlanması ölüp-dirilme motife örnek olarak gösterilebilir. Erman Artun'a göre bu tür oyunlardaki ölüm, uğursuzluk sayılır. Eğer ölü yerden kalkmazsa o evden ölü çıkacağına ve o sene ürünün kıt olacağına inanılır.⁴³ Soytarı yere düşüp bayıldığı anda adeta oyunda hayat da durur, davul-zurnanın sesi kesilir. Oyuncu ve seyirci dâhil bütün herkes bayılan soytarıya odaklanır. Burada aslında bir yenilenmenin gerekli olduğu mesajı verilmeye çalışılır. Diğer soytarı, arkadaşının bu durumuna üzülür, yakınmaya ve arkadaşını diriltmek için bir çare aramaya başlar. Soytarının ölümünden o seyirci sorumlu tutulur. Burada bayılan soytarının ağzına seyirci tarafından sıkıştırılan bahşiş, soytarıyı yeniden canlandıran/hayata döndüren ve davul-zurnayla da birlikte gösterileri tekrar başlatan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani burada verilen bahşişi, tekrar hayata döndürmek için adanan bir adak ya da kurban olarak değerlendirmek mümkündür. Bir başka deyişle adak olarak kullanılan para sayesinde tazelenmiş, bolluk ve bereket içindeki yeni bir hayat başlamış olur.

3.2. Kız Kaçırma Motifi

Kız kaçırma -eskiden- köylerde çok rastlanan toplumbilimsel bir olgu olduğundan, köylü sonradan bu olguyu canlandıran oyunlar da yaratmıştır. Ancak burada ele alınan eski bolluk-bereket törenlerinin kalıntısı olan oyunlardır. Bu, eski Eleusis ve benzeri törenlerle ilgilidir. Buğday tanrıçası Demeter'in kızı Kore kaçırlır. Demeter bu durumdan dolayı karalar bağlayıp yas tutar, elinde meşaleyle kızını arar. Kız kaçırdıktan sonra tarlalarda sap bitmez, saban işe yaramaz olur ve insanlar açlıktan ölür. Zeus işe müdahale eder ve Pluto'ya Kore'yi serbest bırakmasını ve yeryüzüne tekrar göndermesini söyler. Pluto, Kore'ye nar yedirir ve böylece onu yer altına bağlar. Toprak ürünleri gibi yılın üçte birini yani kışı yer altında geçirir, geriye kalan zamanları yer üstünde annesiyle geçirir. Kız, annesiyle kavuşunca yağmurlar yağmaya ve ekinler bitmeye başlar.⁴⁴ Yani kızın kaçırlması o haneye bereketsizliğin ve kıtlığın gelişine sebep olurken, kızın geri gelmesi de bereket ve bolluğu tekrar getirir. Mitolojide bolluk, bereket ve üreme sembolü olan kızın kaçırlması, değişen köy koşulları nedeniyle artık eğlenceye dönüşmüştür.⁴⁵

Berobana oyununda kız kaçırma motifi, “gelin” rolündeki oyuncunun kaçırlması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Gelini kaçırmak isteyenlere karşı onu korumakla görevli olan soytarının ve diğer refakat edenlerin bir anlık dalgınlığından faydalanarak oyun dışındaki kişiler gelini kaçırabilirler. Eğer bu kişiler, gelini kaçırmayı başarırlarsa oyuncuların büyük haraç alırlar ve bunun karşılığında da gelini serbest bırakırlar. Bu durum, oyunda gelini korumanın son

⁴³ Artun, *a.g.m.*, s. 28.

⁴⁴ And, *Oyun ve Bugü*, s. 191.

⁴⁵ Artun, *a.g.m.*, s. 28.

derece önemli ve hassas olduğunu göstermektedir. Bu önem kanaatimizce gelinin bolluğu ve bereketi temsil etmesi düşüncesinden ileri gelmektedir. Hatta gelini kaçırmak isteyenlerin, onu koruyan soytarı rolündeki kişiler tarafından ellerindeki sopalarla korkutulması, hatta bazen kaçırmak isteyenlere bu sopalarla vurarak bir nevi onları cezalandırmaları bu önemi göstermektedir. Tabii burada gelini kaçırmamanın amacı, evlilik değil, kaçırdıkları gelin karşılığında haraç alma durumudur.

Kimi oyunlarda ölüp-dirilme ile kız kaçırma aynı oyunda birleştirilir. Böylece işlevi bolluğa yöneltmiş iki mitoloji konusu ile bu amaç daha da pekiştirilmiş olur.⁴⁶ Berobana oyununda da bu iki motifin bir arada kullanıldığını görmek mümkündür.

3.3. Kılık Değiştirme Motifi

Kılık değiştirme motifi; destan, masal ve halk hikâyesi gibi türlerde sıkça bulunmasının yanında, köy seyirlik oyunlarının da vazgeçilmez unsuru olarak karşımıza çıkar. Birçok oyunda görülen bu motifte, özellikle erkeğin kadın, kadının erkek olması ya da hayvan taklitleri sıklıkla görülürken burada kılık kıyafet önemli bir yardımcı unsur olarak ortaya çıkar. Ayrıca oyunda hem oyuncular hem de izleyiciler, kılık değiştiren oyuncunun kimliğini bilmekle birlikte, burada önemli olan kılık değiştirildiğinde benzemek istenilen kılığa daha yakın görünebilmektir.⁴⁷

Berobana oyununda kılık değiştirme motifi iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: İlki erkeklerden birinin gelin kılığına girmesi durumudur. Gelin rolünü üstlenen kişi, bir entari ya da etek giyer. Başörtü ve üzerine örttüğü vala adı verilen daha büyük bir örtüyle görünmeyecek şekilde yüzünü kapatır. Makyaj yaparak birebir kadına benzemek için uğraşmaz. Oyunda kadın gibi gösteri ve danslar sergiler, ama erkek olduğu hissedilir.

Kadın kılığına girme durumuna Şamanizm penceresinden bakacak olursak burada etkili olan birçok sebep bulunmaktadır. Türk şamanlar sihir kuvvetiyle harikalar gösterebilmek için kendilerini kadına benzetmeye mecbur idiler. Kadın elbiseleri giyerler, saçlarını uzatırlar, seslerini inceltirler, bıyık ve sakallarını tıraş ederler, hatta gebe kalırlar ve çocuk doğururlardı. Ancak özellikle dikkat edilmesi gereken durum şudur ki buradaki benzerlik, kadının görünmesinin yasak olduğundan değil, kadın kutsal olduğu içindir.⁴⁸ Şamanizm'e göre kadınların bu şekilde kutsal kabul edilmeleri, kadın kılığına girme noktasında etkileyici bir unsur olmuştur.

Kadın kılığına girme, şüphesiz oyunun tamamının erkek oyuncularından oluşması bağlamında İslamiyet'e bağlı olarak şekillenen Türk gelenek ve

⁴⁶ And, *Oyun ve Bügü*, s. 197.

⁴⁷ Gönen, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁸ Çiğdem Kılıç, *Geleneksel Türk Tiyatrosunda Zenneler*, İstanbul 2007, s. 13.

göreneklerinin etkisiyle de açıklanabilir. Her ne kadar oyunun seyircileri kadın-erkek bütün köylü olsa da oyuncularının tamamının erkek olması, kadınların erkeklerle birlikte bir iş yapmasının -incelediğimiz oyun bağlamında aynı oyunda oynama ve birlikte çeşitli danslar yapma- toplum içerisinde hoş karşılanmamasıyla açıklanabilir.

Oyundaki diğer kılık değiştirme motifi olarak da hayvan taklidi karşımıza çıkmaktadır. Oyunda taklidi yapılan hayvan ise deve dir. Köyün genellikle iki genci, ahşap malzemenen hazırladıkları bir deve maketinin içine girerek deveyi canlandırır lar. Deve maketinin üzerine basit bir kilim atılır ve boynuna büyük bir zil bağlanır. Meydana çıkartılan bu deveyle çeşitli oyunlar sergilenir.

Deve, Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Türk mitolojisinde bir alp simgesi ya da bir ongun olarak kabul edilir. Özellikle buğra denilen erkek develer kahramanlar tarafından töz olarak düşünülürdü. Dede Korkut Hikâyelerinde Bayındır Han'ın güçlü bir boğayı buğra (erkek deve) ile güreştirmesi ve yine Karahanlılar'da devenin bir unvan ongunu olarak sayılması gerek İslamiyet'ten önce gerekse İslamiyet'ten sonra devenin Türk tarihindeki yerini ortaya koymaktadır.⁴⁹ Bahaeddin Ögel'e göre ise deve, eski Türklerde, Selçuklu ve Osmanlılarda, halk ve devlet ile benzeşmiş bir hayvandır. Özellikle de üremede, evlilikte koruyucu ruh olarak insanların hayatlarında önemli bir yer tutar.⁵⁰ Yine Ögel'e göre deve, Türk mitolojisinde gök gürültüsü ve yağmur gibi doğa olayları ile de ilişkilidir. Bu bağlamda Eski Türkler, develerin çıkardığı seslerin bulutların sesi olduğuna, devenin ağzından çıkan köpüklerin ise yağmur olup yeryüzüne düştüğüne inanır lar. Nitekim Eski Türklerde bulutlar, azgın bir deve şeklinde tasvir edilmiştir.⁵¹

Berobana oyunundaki devenin varlığı ise ilk bakışta, göçebe yaşam tarzına sahip Türklerin sosyal ve ekonomik hayatında vazgeçilmez bir binek hayvanı olması ve yine çok eski dönemlerde bölgeden deve kervanlarının gelip geçmesi ile açıklanabilir. Ancak gerek devenin boynunda yer alan büyük zil, gerekse çıkardığı diğer sesler ile oluşturduğu gürültüler, yukarıda sözü edilen mitolojik kökenine de işaret ediy or olabilir.

3.4. Gelecekte n Haber Verme Motifi

Gelecekte n haber verme, masal-dan efsaneye, destandan halk hikâyelerine kadar birçok türde karşımıza çıkan bir motiftir. Çünkü gelecekte ne olacağını bilmek, bilinmeyene ulaşmak, insanın her zaman ilgisini çekmiştir. Gelecekte n haber verme özellikle Şamanizm'de karşımıza çıkmaktadır ve Şamanın önemli görevlerinden biridir. Şamanların gaipten ve gelecekte n haber vermeleri konusunda uyguladıkları iki ana usul vardır. Bunlardan birincisi

⁴⁹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul 2010, s. 167.

⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C: 2, Ankara 2010, s. 538.

⁵¹ Ögel, *a.g.e.*, s. 270.

Şamanın ruhunun geçici olarak bedeninden ayrılıp gizli âlemlerde dolaşarak gayb bilgilerini almasıdır. Diğeri de göğe yükselerek Tanrı'nın yanına gidip gelecekte olup bitecekleri bizzat Tanrı'dan öğrenmesi şeklindedir.⁵² Şamanlar bu şekilde insanlara geleceğe dair bilgiler aktarırlar.

Seyirlik köy oyunlarında da zaman zaman karşımıza çıkan bu motif, incelediğimiz Berobana oyununda belirgin bir şekilde yer almaktadır. Hoca/Müneccim rolündeki kişi, köyün bütün evlerini sırasıyla gezip kapılarının önünde ev sahiplerinin falına bakar. Bunu yaparken de elinde ters bir biçimde tuttuğu kitabına bakar, kitabın sayfalarını karıştırır ve ev sahibi hakkında o an'a ve geleceğe dair genelde de gülünç şeyler söyler. Tabii gelecekte neler olacağını ve nelerle karşılaşacağını merak eden kişi de Hoca/Müneccim rolündeki kişiye söyledikleri karşılığında bahşiş ya da erzak verir.

4. İşlevler

Günümüz halkbilimi çalışmalarında yaygın olarak kullanılan kuramlardan biri şüphesiz işlevsel halkbilimi kuramıdır. Metnin içinde yer alan icrayı ve oluştuğu sosyal çevreyi esas alan bağlam merkezli halkbilimi kuramları arasında yer alan işlevsel halkbilimi kuramın önde gelen temsilcilerinden biri William Bascom'dur. Antropolog ve folklorist olan Bascom, halk bilgisi yaratmalarının işlevleri konusunda yaptığı araştırmalar neticesinde bir model ortaya koymuş ve halkbilimi ürünlerinin dört işlevi olduğunu tespit etmiştir. Bu modele göre; folklorun birinci işlevi eğlenme, eğlendirme ve hoş vakit geçirme; ikinci işlevi toplumsal değerlere ve törelere destek verme; üçüncü işlevi eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması; dördüncü işlevi kişisel ve toplumsal baskılardan kurtulmadır.

Bascom'un halk bilgisi ürünlerinin işlevlerini tespit etmede önerdiği çözümlene modeli⁵³ üzerinden Berobana oyununu ele alacak olursak şunları söylememiz mümkündür:

4.1. Eğlenme, Eğlendirme ve Hoş Vakit Geçirme

Bascom'a göre hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme folklorun en önemli işlevlerinden birincisidir. Sosyal bir varlık olan insanın zamanını iyi değerlendirmek maksadıyla bir araya gelerek gerçekleştirdiği ve sosyal bir hareket olan eğlence insan hayatın her aşamasında yerini almıştır.

Kadim zamanlarda dinî amaçlı olarak oynanan köy seyirlik oyunları günümüzde genelde eğlence amaçlı olarak oynanmaktadır. Dolayısıyla bütün köy seyirlik oyunlarında olduğu gibi Berobana oyununda da hoş vakit geçirme,

⁵² Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul 2007, s. 153.

⁵³ William R. Bascom, "Folklorun Dört İşlevi", Çev: Ferya Çalış, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2.*, Ed. M. Öcal Oğuz-Selcan Gürçayır, Ankara 2010, s. 71-86.

eğlenme ve eğlendirme en temel işlev olarak karşımıza çıkmaktadır. Yörede uzun kış gecelerinin özellikle de yılbaşı gününün en önemli eğlence faaliyeti olarak icra edilen Berobana, genç-yaşlı, kadın-erkek bütün köy halkının bir araya gelerek katılım sağladığı bir oyundur ve en önemli özelliği de hem oynayan ekibin kendini hem de köy halkını eğlendirerek hoşça vakit geçirmelerini sağlamaktır. Nitekim oyuncuların giydikleri oldukça ilginç kostümlerle daha ilk başta dikkati çeken eğlence unsuru, oyun icrasında kurulan karşılıklı diyaloglarla ve davul-zurna eşliğindeki yöresel halk oyunlarının oynanmasıyla devam etmekte ve oyunun bitmesiyle başlayan ve yörede “harfana” adı verilen eğlence ile zirveye çıkmaktadır. Berobana geleneğinin özellikle son yıllarda yörede tekrar canlandırılıp yaşatılmasında da kanaatimizce en büyük faktör, baştan sona oyuna hâkim olan eğlence unsurlarının baskın bir rol üstlenmiş olmasıdır.

Dolayısıyla oyunun bütününe baktığımızda; içerisinde yer alan söyleşmeler, mizansenler, kostümler, sesler vb. diğer güldürücü öğelerle gündelik köy yaşamının çalışma şartları içerisinde sıkılan ve bunalan köy insanı için hoşça vakit geçirme ve eğlence işlevini yerine getirdiği görülmektedir.

4.2. Toplumsal Değerlere ve Törelere Destek Verme

Bascom'a göre halk bilgisi yaratmalarının ikinci işlevi, içinde yaratıldıkları toplumun kültüründeki değerlerin, toplumsal kurumların ve törelerin onaylanmasını sağlamaktır. Böylece toplumsal değerler güçlenip, toplum içinde yaşamaya devam eder.⁵⁴

Toplumsal değerlere ve törelere destek verme işlevi açısından da oyunu değerlendirecek olursak; oyunun bütün unsurlarıyla toplumun bütün değer yargılarıyla örtüşen, onları destekleyen ve doğrulayan birçok mesaj verdiği görülmektedir. Nitekim oyunun planlama ve hazırlık aşamasından icra edilmiş ve sonrasındaki “harfana” adı verilen eğlence aşamasına kadar adalet, eşitlik ve karşılıklı saygı değerlerinden kimse için asla taviz verilmediği görülür. Berobana gezen ekibin köyde kapısını çalmadıkları bir hane kalmayana kadar gösterilerini devam ettirmeleri, her haneden maddi güçlerini gözeterek erzak ya da para toplamaları, sonrasında da toplanan bahşiş ve erzakları aralarında eşit olarak paylaşmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yine köy halkının bir araya gelmesine, dayanışma ve birlikteliğini artırarak kaynaşmasına vesile olması dolayısıyla oyunun toplumsallık özelliğine sahip olduğu da görülmektedir.

Ayrıca yörede özel bir anlamı ve önemi olan yılbaşı günüyle adeta bütünleşen ve bu gün için yapılan birçok özel pratikten biri olarak Berobana'nın özellikle de yılbaşı günleri icra edilen bir oyun olması dolayısıyla, belirli

⁵⁴ M. Öcal Oğuz-Metin Ekici vd., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2004, s. 104.

geleneklerin ve özel günlerin başlangıcını hatırlatması ve yansıtması açısından da söz konusu işlevi desteklediği görülmektedir.

4.3. Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması

Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işleviyle Bascom, özellikle yazılı kültür aktarım ortamlarının bulunmadığı veya yaygın olmadığı toplumlarda halk bilgisi yaratmaları eğitim işlevini ve toplumsal bilgileri genç kuşaklara aktarma işlevini yerine getirdiğini söylemektedir.⁵⁵

Berobana oyununda; özellikle genç kuşaktan seyircilerin oyunun nasıl icra edildiğini görmesi, oyun icra edilirken sahip olunan kültüre has pratikleri ve oyunla ilgili gündelik dile yerleşmiş kullanımları öğrenmesi, hem kendinden büyüklerle hem de oyunda tecrübeli olan kişilerle bir araya gelerek onlarla sohbet etme fırsatı elde etmesi geleneğin aktarılmasına ve yaşatılmasına zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda gerek oyunun kurgusunda gerek kullanılan kostüm ve malzemelerde gerekse söyleşmeler, müzik ve danslarda kendini gösteren kültürel unsurlar, uygulamalı olarak genç nesle gösterilmekte, böylece genç kuşaklara kültür aktarımı bu oyun sayesinde gerçekleşmiş olmaktadır. Yine sahip olunan kültürel değerler, oyun sayesinde tekrar tekrar canlandırılıp yaşatılmakta, hem maddî hem manevî olarak bir kaynaşma ve birliktelik sağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla oyun sayesinde genç kuşaklara hem oyun geleneği öğretilmekte hem de oyunun içerisindeki birçok unsurda var olan toplumun sahip olduğu kültürel değerler aktarılmış olmaktadır.

4.4. Kişisel ve Toplumsal Baskılardan Kurtulma

Halkın sözlü ve yazılı olarak ürettiği bazı edebî ürünlerin ortaya çıkış amacının toplumsal ve kişisel baskılardan kaçma ve bu sayede duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade etme olduğunu söylemek mümkündür. Bu işlev, toplum tarafından yasaklanmış bazı söz, düşünce ve özellikle de davranışların halk bilgisi yaratmalarında ifade edilmesi yoluyla, örneğin bazı arzu ve isteklerin yerine getirilmemesi durumunda bunların halk bilgisi yaratmalarında ifade olunması toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi olarak değerlendirilmelidir.⁵⁶

İncelediğimiz Berobana oyununda; Hoca rolündeki kişi, elinde ters bir biçimde tuttuğu kitap üzerinden seyircilerin falına bakmak suretiyle o kişinin gelecekte nelerle karşılaşacağını, başına nelerin geleceğini söyler. Hoca bunları söylerken, aynı zamanda falına baktığı kişinin zengin olmasına rağmen cimri oluşuna özellikle atıfta bulunarak söylediği gülünç ve iğneleyici ifadeler ile baktığı fal karşılığında istediği abartılı istekler, toplum içerisinde baskıdan

⁵⁵ Oğuz-Ekici vd., *a.g.e.*, s. 104.

⁵⁶ Oğuz-Ekici vd., *a.g.e.*, s. 105.

kaynaklı olarak dile getirilmesi kolay olmayan bu tarz konuların seyirlik oyunlarda rahatlıkla dile getirilebilmesine örnek olarak gösterilebilir.

Aynı zamanda söz konusu oyun; köy halkının bir araya gelerek birlikte iletişim kurmalarına imkân oluşturmakta, aralarındaki birlikteliği, dayanışmayı olumlu yönden pekiştirmekte, gündelik yaşamlarından, aile ya da çalışma ortamlarından/şartlarından kaynaklanan ve üzerlerinde hissettikleri baskılardan belirli bir süreliğine de olsa kurtularak rahatlamalarını sağlamaktadır.

Sonuç

Köy seyirlik oyunları ülkemizin farklı şehirlerinde birbirinden farklı şekillerde oynanmaktadır. Özel ve önemli günlerin kutlanma biçiminin ve yöre kültürünün gelecek kuşaklara aktarılmasında, toplumun çok önemli bir kültürel belleğini teşkil eden bu oyunlar, kadim zamanlarda dinî törenlerde icra edilmiş olsa da günümüzde daha çok eğlence amaçlı olarak oynanmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan ve Artvin ili Şavşat ilçesi Kocabey Köyü'nde icra edilen Berobana oyunu; oyunun hazırlanışı ve oynanma şekli, dekor, aksesuar ve kostüm, efekt ve ışık, zaman, mekân, oyuncular ve yönetici, seyirci, müzik ve dans unsurları açısından incelenmiş, bu bağlamda Türk seyirlik köy oyunları geleneğinin unsurlarını taşıdığı görülmüştür. Ayrıca oyunun gerek oynanış biçimi gerekse kendi iç yapısındaki teknik unsurları düşünüldüğünde adeta üç perdelik bir tiyatro görünümünde olduğu, bu yapısıyla da benzer seyirlik oyunlar içerisinde kendine özgü oyun kurgusu ve yapısıyla dikkat çektiği görülmüştür.

İçerisinde yer aldığını düşündüğümüz motifler açısından da oyunu değerlendirecek olursak; benzer birçok seyirlik oyunda da görülen ölüp-dirilme, kız kaçırma, kılık değiştirme ve gelecekte haber verme motiflerini incelediğimiz oyunda da belirgin bir şekilde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca gerek oyunda kullanılan malzemeler, gerekse oyuncuların kostümlerine baktığımızda; devenin boynuna büyük bir zil takılması, devenin önünde giden ya da arkasından gelen kişilerin üzerlerinde zillerin bulunması, bunlarla gürültü yapmaları, soytarılardan başındaki külâhı, belindeki zilleri, cilimili'lerin kıyafetleri, davul gibi unsurlar düşünüldüğünde de oyunda birtakım Şamanist ve mitolojik izlerin yer aldığı görülmüştür. Bu bağlamda diyebiliriz ki, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Artvin'in bir köyünde icra edilen Berobana oyunu, kadim Türk kültürünün izlerini içerisinde barındırmaktadır.

İşlevsel açıdan incelediğimizde de oyun ve içerisindeki unsurlara bakarak William Bascom tarafından ortaya konulan folklorun hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme; değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme; eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması ve kişisel ve toplumsal baskılardan kurtulma işlevlerini belirgin bir şekilde yerine getirdiği görülmüştür.

Sonuç olarak, unutulmaya yüz tutsa da ülkemizin çeşitli bölgelerinde çeşitli şekillerde icra edilen köy seyirlik oyunları, Artvin ili Şavşat ilçesi

Kocabey Köyü özelinde de icra edilmeye devam etmektedir. Ancak tabii ki de bu geleneğin icrası eskiye göre azalmıştır. Bundaki etkenlerden biri şüphesiz köyden kente olan göçtür. Göçle beraber köydeki yaşlı nüfusun artması, oyunu icra edecek genç nüfusun kalmaması, bu tür oyunların artık oynanmaması ve unutulması sonucunu doğurmuştur. Yine TV ve internet gibi gelişmelere bağlı olarak eğlence araçlarının oldukça yaygınlaşması ve buna bağlı olarak da eğlence kültürünün icra edilenden izlenene dönüşmesi, bu tarz seyirlik oyunların icrasının sayıca eskiye göre azalmasına ya da tamamen bitmesine sebep olmuştur. Ancak bütün bunlara rağmen gelenek, Artvin ili Şavşat ilçesi Kocabey Köyü'nde özellikle son yıllarda devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Bunda; inceleme sahamız olan Kocabey Köyü'nde oyunu icra edecek genç nüfusun varlığı, oyunu hatırlayan, daha önce oynamış olan ya da oyunun icrasını bilen yaşlı nüfusun varlığı, büyüklerinin geçmişteki eğlence anlayışını bugüne taşıyarak yeniden yaşatma arzusu gibi sebeplerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca geleneğin tekrar canlandırılıp yaşatılmasıyla beraber köyün gerek yerel gerekse de ulusal çapta tanıtımına katkı sunacağı düşüncesinin de etkisini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim geleneğin tekrar icra edilmesiyle beraber oyun bölgede yeniden ilgi uyandırmış, ayrıca yörede düzenlenen çeşitli şenlik ve festivallerde de oynanması ile beraber oyunun bilinirliği yavaş yavaş artmıştır. Tabii bu durum oyunun geleneksel icra mekânı olarak köy ortamı dışında da (ilçe merkezi, festivaller vb.) sergilenmesine olanak sağlamıştır. Geleneğin tekrar unutulup yok olmaması, bilinirliğinin ve kalıcılığının daha da artması için kanaatimizce aşağıda ifade etmeye çalıştığımız öneriler de faydalı olacaktır:

1- Oyunun her yıl geleneksel icra zamanında (yılbaşı), doğal mekânında düzenli olarak oynanması sağlanmalıdır. Bunun için muhtarlık, belediye, kaymakamlık, valilik ve ilgili bakanlıktan destekler alınmak suretiyle geleneğin sürdürülmesi sağlanmalıdır.

2- Oyunun sadece köylerde icra edilmesi yerel olarak tanınmasını ve kalıcılığını sağlayacağı düşüncesiyle, oyunun ulusal ve uluslararası tanınırlığını da artırmak için özellikle Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyükşehirlerde düzenlenen tanıtım günleri, fuarlar vb. organizasyonlarda da icra edilmesi sağlanmalıdır.

3- Yöreye gelen yerli ve yabancı turistlerin yörenin sadece doğal/tarihî güzelliklerini gezerek ya da sadece yörenin yemek kültürünü tadarak/öğrenerek yöreden ayrılmaması, aynı zamanda diğer bütün kültürel değerlerini de görmesi gerekliliği düşüncesiyle, yöredeki turistik tesislerde kalan yerli ve yabancı turistler için oyunun temsili olarak sergilenmesi sağlanmalıdır. Aynı zamanda yörede özellikle yaz aylarında düzenlenen çeşitli festival, düğün ve şenliklerde de oyunun daha fazla sergilenmesi için gerekli planlamalar yapılmalıdır.

4- Yukarıda da sözünü ettiğimiz, eğlence kültürünün günümüzde artık icra edilen'den izlenen'e dönüştüğü gerçeğinden hareketle oyunun çeşitli

vesilelerle TV ve özellikle de sosyal medya platformlarında da yer alması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Kitap ve Makaleler

AÇA, Mehmet, “Şamanlığa Geçişte Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, *Millî Folklor*, S: 54, 2002, ss. 75-85.

AND, Metin, *Geleneksel Türk Tiyatrosu / Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.

AND, Metin, *Oyun ve Bügü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

ARTUN, Erman, “Ritüel Kökenli Trakya ve Balkan Köy Seyirlik Oyunlarında 'Ölme-Dirilme, Kız Kaçırma' Motifleri”, *Millî Folklor*, C: 3, S: 22, 1994, ss. 25-29.

ARTUN, Erman, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

BASCOM, William R., “Folklorun Dört İşlevi” (Çev: Ferya ÇALIŞ), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, (Editör: M. Öcal OĞUZ ve Selcan GÜRÇAYIR), Geleneksel Yayınları, Ankara 2010, ss. 71-86.

BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005.

BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.

DUYMAZ, Ali-ŞAHİN, Halil İbrahim, “Balıkesir ve Çevresinde Hayvan Benzetmesine Bağlı Köy Seyirlik Oyunları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 13, S: 23, 2010, ss. 171-185.

DÜZGÜN, Dilaver, *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1994.

ELÇİN, Şükrü, *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991.

ELÇİN, Şükrü, “Halk Tiyatrosu”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C: 3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, ss. 370-375.

ELİADE, Mircea, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

GÖNEN, Sinan, *Geleneksel Konya Köy Seyirlik Oyunları*, Kömen Yayınları, Konya 2011.

İÇYAR, Cem, “Köy Seyirlik Oyunlarında Yapısal Özellikler”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, S: 30, 2016, ss. 68-72.

KARADAĞ, Nurhan, *Köy Seyirlik Oyunları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1978.

KILIÇ, Çiğdem, *Geleneksel Türk Tiyatrosunda Zenneler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

OĞUZ, M. Öcal-EKİCİ, Metin vd., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (Editör: M. Öcal OĞUZ), Grafiker Yayınları, Ankara 2004.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

ÖZHAN, Mevlüt, “Balıkesir’de Deve ve Çift Sürme Oyunu”, *Türk Folklorundan Derlemeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1987, ss. 155-175.

TEKEREK, Nurhan, *Köy Seyirlik Oyunları*, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2008.

TOKDEMİR, Hayrettin, *Artvin Yöresi Folkloru*, Ankara 1993.

2. İnternet Kaynakları

<https://savsat.bel.tr/koyler/kocabey-koyu/234> (Erişim 25.02.2020)

<http://www.chveneburi.net/kultur/berobana-h463.html> (Erişim 01.03.2020)

<https://karadeniz.gov.tr/halk-tiyatrosu/> (Erişim 04.03.2020)

3. Kaynak Kişiler

K.K. 1: Fehmettin ŞEKER, 1940, İlkokul, Emekli İmam, Kocabey Köyü, Şavşat-ARTVİN.

K.K. 2: Fehimdar ÇELİK, 1927, İlkokul, Eski Köy Muhtarı, Kocabey Köyü, Şavşat-ARTVİN.

K.K. 3: Adil YAZARLAR, 1942, İlkokul, Çiftçi/Marangoz, Kocabey Köyü, Şavşat-ARTVİN.

K.K. 4: Alim GÖKÇE, 1954, Ortaokul, Emekli Memur, Kocabey Köyü, Şavşat-ARTVİN.

K.K. 5: Ahmet YEŞİL, 1945, İlkokul, Esnaf, Kocabey Köyü, Şavşat-ARTVİN.

K.K. 6: Türkan ÇİÇEK, 1944, İlkokul, Ev Hanımı/Yazar, Kocabey Köyü, Şavşat-ARTVİN.

EKLER

Fotoğraf 1: Gelin ve Soytarlar
yun Oynarlarken

Fotoğraf 2: Soytarı

Fotoğraf 3: Hoca, Cilimli Takımı, Deveci ve Deve

Fotoğraf 4: Baygın/Ölü Taklidi Yapan Soytarlar

Fotoğraf 5: Cilimli Takımı ve Hoca Fal Bakarken, Karşılığında Para vb. Toplarken

Fotoğraf 6: Delikanlıbaşı/Ağa Öncülüğündeki Berobana Ekibi

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

İbrahim Serbestoğlu, TANZİMAT, TEFTİŞ VE CANİK SANCAĞINDA MODERNLEŞME, Gece Yayınları, Ankara 2019, 309 s., ISBN.978-625-7976-63-3*

*Emin GÜNAYDIN***

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile çok daha köklü bir reform hareketi başlamıştır. Fermanın ilanının ardından yapılan reform hareketleri hemen hemen her alanı kapsıyor, Osmanlı Devleti'nin devamlılığını ve kurumlarının modernleşmesini hedefliyordu. Ancak tüm bu reformları aynı zamanda ve tüm Osmanlı ülkesinde yürürlüğe koymak mümkün değildi. Bundan dolayı ilk önce merkeze yakın pilot bölgeler seçilerek reformlar buralarda uygulanmış, kademeli olarak ülke genelinde yayılmaya çalışılmıştır. Tanzimat'ın ilanını takip eden 24 yıl boyunca deneme yanılma yoluyla pek çok reform yapılmıştır. Fakat idarede istenilen noktaya gelinememiş ve taşra idaresinde sorunlar devam etmiştir. Tanzimat dönemi devlet adamları Tanzimat'ın uygulanma sürecinde halka tanzimatı anlatmak, uygulamaya konulamayan reformları hayata geçirmek ve yanlış uygulamalara son vermek amacıyla taşraya teftiş heyetleri göndermiştir. Bu teftiş heyetleri sayesinde merkezin gücü taşrada tesis edilecek; tesis edilecek vergi adaleti, bayındırlık faaliyetleri, adam kayırma ve zimmete para geçirmenin önüne geçilmesi

* *Gönderim Tarihi:18.02.2021. Kabul Tarihi:06.09.2021.*

** Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, SAMSUN. gunaydinemin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2606-526X.

sağlanacak, sanayi ve tarım alanında çalışmalar yapılarak taşra kalkındırılacaktı. Böylece genel anlamda da tüm ülkenin kalkınması ve refaha erişmesi sağlanacaktı. Bu amaçlar ekseninde Tanzimat Döneminde taşraya 1840, 1842, 1850, 1860 ve 1863'te teftiş heyetleri gönderilmiştir. Bu teftiş çalışmaları ile devlet, teftiş bölgelerinde sanayi, ticaret, eğitim, ziraat, iktisat, bayındırlık ve benzeri alandaki çalışmaları teşvik etmeye ve bölgesel kalkınmanın hızlandırılmasına çalışmaktaydı. Bunlar içinde en kapsamlı olanı 1863'te Eyalet Teftişleri ile gerçekleşmiştir. Bu teftişler kapsamında Ahmet Vefik Efendi Bursa, Kastamonu, Ankara, Sivas, Konya; Ali Rıza Efendi Trabzon, Canik, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Adana, Maraş; Subhi Bey Selanik, Tırhala, Yanya, İşkodra ve Ziya Bey ise Bosna ve Hersek taraflarına teftiş ile görevlendirilmiştir.¹

Tanzimat sürecinde değişik dönemlerde taşraya gönderilen teftiş heyetleri bunlar tarafından yapılan çalışmalar konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara yakın zamanda İbrahim Serbestoğlu tarafından hazırlanana Ali Rıza Efendi'nin 1863 teftişinin incelendiği çalışması eklenmiştir. Yazarın bu tanıtım yazısına konu olan eserin ilk baskısı, *Bir Taşra Şehrinde Tanzimat ve Modernleşme* adıyla 2015'te yapılmıştır. İlk baskının ön kapağında Samsun Un İskelesi arka kapağında ise Subaşı Meydanı fotoğraflarına yer verilmiştir. İlk baskısındaki bölüm başlıkları daha popüler olarak atılmış iken daha sonraki baskısında başlıklarda bazı değişikliğe gidilmiştir. Örneğin “Taş Üstüne Taş Koymak” olarak konulan başlık eserin ikinci baskısında, “Modern Bir Şehrin İmar ve İnşası” olarak değişmiştir. İlk baskısında “Suçlama Var Yargı yok!: Uzun Tutukluluklar ve Hapishane Koşulları” başlığı ise ikinci baskısında “Uzun Tutukluluklar ve Hapishane Koşulları” olarak değiştirilmiştir. İlk baskıdaki ekler bölümünde oldukça önemli belge, plan, görsel ve çizimlere yer verilmiştir.

¹ Bu teftişler hakkında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bk. Mahir Aydın, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi (Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı)*, TTK, Ankara 2013; Mahir Aydın, “Ahmet Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri”, *Belleten* S. 215, 1992 ,s.69-165; Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşanın Rumeli Teftişi*, İstanbul 2007; Murat Öntüğü, *Ahmet Vefik Paşanın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya 2009; Erdoğan Keleş, *Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853)*, İstanbul 2019; Erkan Tural, “Rumeli Taşrası Teftiş Raporu,1860'larda Osmanlı Maliyesi ve Emperyalist Adab”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 16/1, 2007, s.101-124; Hatice Akın, *Ahmet Cevdet Paşanın Bosna Müfettişliği*,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004; İbrahim Serbestoğlu, “Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendinin Canik Sancağını Teftişi”, *Sultan Abdülaziz Sempozyumu*, 12-13 Aralık 2013, c.3, Ankara 2014, s. 205-224; Tülay Ercoşkun, “Mehmet Kâmil Paşa'nın Rumeli Teftişi (Ağustos 1851-Aralık 1853)”, *I. Uluslararası Türklerin (14-17 Mayıs 2017), Bildirileri*, Ankara 2017, s.259-278; Şükran Kader, “Kamil Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1851-1854)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014; İbrahim Serbestoğlu“ Tanzimat'ın Uygulanmasında Bir Yöntem Olarak Teftiş”, *XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014) Bildirileri*, IV. c. II. Kısım, TTK, Ankara 2018, s.763-778; Onur Üstüncan, *Tanzimat Bürokratu Şekip Efendi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.

Bunlardan bazıları şunlardır: Samsun Kışlası ve Hastane planı, Samsun'da yapılan Rüştiye Mektebinin planı, Samsun Kışlasına gönderilen kitabe, tamir ettirilen bedestene dair çizimler, merkez ve kazalarda yapılan çeşme çizimleri vb. Bunlar günümüz şehir tarihi ve yerel araştırmacılar, kaybolan eserlerin yeniden ayağa kaldırılması açısından yerel yönetimler için son derece kıymetli belgelerdir. Ancak ilk baskıda ekler kısmında yer alan bu görseller ikinci baskıda kaldırılmıştır. Bunların dışında giriş ve dört bölümden oluşan eserin yapısı birinci ve ikinci baskılarında aynıdır.

İkinci baskısı **“Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme”** ismiyle yapılan eserde Serbestoğlu, kaynak olarak; Ali Rıza Efendi'nin 1863 Canik Sancağı Teftiş raporlarını temel alarak o dönemin arşiv belgelerini, konsolosluk raporlarını, birinci el ve ikinci el kaynaklarını, haritaları, krokileri, planları, gravürleri, yabancı seyyahların notlarını, gazete haberlerini ekleyerek Canik sancağında bayındırlık faaliyetlerini tarım ve sanayideki gelişmeler ile toplumsal ve mali hayattaki yaşanan değişimleri ele almıştır. Ayrıca Tanzimat'ın teftiş heyetleri üzerinden Tanzimat'ın taşrada uygulama sürecine değinilmiş; merkezi otoritenin imparatorluğun her tarafına hâkim kılınmaya çalışıldığını ortaya konulmuştur.

Eserin **“Giriş”** (s. 23-35) kısmında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve uygulamaya konulmasıyla doğan aksaklıklar ve bu problemleri ortadan kaldırmak için yapılan teftiş faaliyetlerinden kısaca bahsedilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak 1840 yılı teftişleri ile başlayan taşra teftiş süreçleri ele alınmış ve sırası ile 1842, 1850 ve 1860 teftişleri hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da çalışmanın konusunu teşkil eden ve “fevkalade teftiş” olarak nitelenen 1863 yılı taşra teftişleri hakkında bilgi verilerek bu teftişleri ön plana çıkaran hususlara değinilmiştir.

“Modern Bir Şehrin İmar ve İnşası: Bayındırlık Faaliyetleri” (s. 35-111) başlığını taşıyan birinci bölümde Serbestoğlu, Ali Rıza Efendi'nin Teftiş raporlarına göre Canik'teki imar faaliyetleri ele almıştır. İmar faaliyetleri arasında ilk olarak limanlara değinilerek Ünye ve Samsun liman projeleri ele alınmıştır. 19. Yüzyıl Samsun liman kentinin durumunu anlatmak için Kinneir, Bijişkyan, Brant ve Moltke gibi seyyahların notlarına yer vermiştir. Uzun uğraşlara ve bu konuda yapılan keşifler ve projelere rağmen Samsun'un ihtiyacını karşılayacak bir liman tesis edilememiştir. Düşünülen limanın krokileri sayfa 48 de gösterilmiştir. Serbestoğlu, imar faaliyetleri arasında kara yollarının yapım ve onarımı üzerinde durmuştur. Bu yollar içinde en önemli olan Samsun-Sivas yoludur. Eserin 55. Sayfasında Samsun Amasya karayolu güzergâhı ile ilgili bir haritaya ve sayfa 57'de yol masraflarını gösteren tabloya yer verilmiştir. Yol yapım çalışmaları ile ilgili Samsun'da bulunan Fransız konsolosluğu raporlarından da yararlanmıştır. Çarşamba-Derbent yolunun yapımı için masrafları gösteren sayfalarda(62, 63, 64, 65, 66, 67) tablolara yer verilmiştir. Yazar, yol yapım çalışmaları arasında Bafra, Bafra Vezirköprü,

Alaçam Gebze, Ünye, Niksar yollarının yapım onarım çalışmalarından da bahsetmiş, ayrıca köprülerin yapım ve onarım çalışmalarını ele alarak Mert Irmağı Köprüsü hakkında bilgiler vermiştir. Mert Irmağı üzerinde bulunan ahşap köprünün yerine Rum tüccar ve ileri gelenler tarafından kâğır bir köprü yapılmasına karar verilmiş 1863'te başlanan köprünün yapımı 1864'te tamamlanmıştır. Teftiş sürecinde Samsun'da buluna Ali Rıza Efendi yapılan çalışmalardan dolayı Rum milletin ileri gelenlerine teşekkür etmiştir. Köprülerle ilgili krokiler çalışmanın 74, 76 ve 79. sayfalarında gösterilmiştir. Bu kıymetli görseller günümüze kadar gelemeyen bu yapılar hakkında önemli bilgiler vermektedir. (s. 73-79)

İmar faaliyetleri arasında Serbestoğlu, Canik Sancağı'na telgraf hatlarının döşenmesi, Samsun'a bir posta Müdürlüğü'nün kurulması, Samsun çarşısının düzenlenmesi şehrin yolların ve kaldırımların yapılıp genişletilmesi özellikle geceleri artan hırsızlık olaylarının önüne geçilmesi için çarşının köşe başlarına kandil asılmasına karar verildiğinden bahsetmektedir. Bu uygulama İstanbul örnek alınarak yapılmıştır. Kandillerin şeklini gösteren çizimler ve nerelere asılacağı ile ilgi tablolara sayfa 87, 88 yer verilmiştir. Bu çizimler oldukça ilginç şekilde Avrupa'daki Sokak lambalarına benzemektedir. Bu bölümde ayrıca, çeşmelerin yapım ve onarımı Gavraz Kaplıcaları'nın, ibadethanelerin, Mevlevihanenin, dergâhların kışlaların onarım hakkında bilgiler verilmiş; Samsun'da Hükümet Konağı, Rüsümet İdaresi, Tütün Çarşısı, bataklıkların ve sazlıkların kurulması için yapılan çalışmalar da ortaya konulmuştur. Bataklıkların kurulması ile Samsun'un havasının temizlenmesinde dair olumlu neticeler elde ettiği belirtilmiştir. (s. 36-111)

“Canikte Yaşam” (s. 117-165) başlığını taşıyan ikinci bölümde Canik'te yaşayanlara ve yaşamı kolaylaştırmak için alınan tedbirler anlatılmaktadır. Sancaktaki yaşam alanlarının düzeltilmesi, Tulumbacıbaşı, Çarşı ağası tercüman sorunu, asayişin sağlanması, Kırım ve Kafkas muhacirleri, nüfusun arttırılması ve evliliklerin kolaylaştırılması üzerinde durulmuştur. Yapılan tüm bu çalışmalarla modern bir kent oluşturma yolunda, Tanzimat bürokrasisinin almış olduğu kararların Canik sancağında uygulandığı görülmüştür. Serbestoğlu, Canik Sancağı'ndaki asıl atılımın bayındırlık alanında olduğu gibi Ali Rıza Efendi'nin gelmesiyle başladığını, daha önce Canik Sancağı'nı idare eden ayan ailesi olan Hazinedar zadelerin idaresi altındaki dönemin Samsun için adeta *“karanlık bir çağ”* olarak bahsetmektedir. Ali Rıza Efendi'nin teftişi ile merkezi hükümetin bölgeye gösterdiği ilgi ve halkın tepkisi Tanzimat uygulamalarının halk arasında olumlu karşılandığının açık göstergesi olmuştur. Bu bağlamda yazar, Ali Rıza Efendi'nin Bafra, Çarşamba Ünye gibi kazalara gidip halkın şikâyetlerini bizzat dinlemesi halk üzerindeki olumlu tepkilerinden de bahsetmektedir. Bölümün takip eden başlıklarında ise Canik'te zaptiye teşkilatının kurulması, hapisane koşullarının düzeltilmesi, Kırım Kafkas muhacirleri meselesi üzerinde çözümlere değinilmiştir. Muhacirlerin gelmesi ile

birlikte dışarıdan önemli bir nüfus birikimi meydana gelmiş, bu da Canik sancağının mekânsal büyümesine etki etmiştir. Bataklik alanların kurutulması tarım alanlarının genişlemesine imkân sağlamıştır. Canik Sancağı'ndaki nüfusun artırılması için evliliklerin kolaylaştırılması alınan başlık paralarının azaltılması için hükümetin bunlara müdahale ettiğinden bahsedilmektedir.

“Geçim Kapısı: Tarım ve Sanayi” (s. 171-222) başlığını taşıyan üçüncü bölümde Serbestoğlu, bir tarım ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları çerçevesinde Canik'te tarımsal üretimi artırmaya yönelik girişimlerden bahsetmektedir. Canik Sancağı'nda tarımsal faaliyetler anlatılırken keten-kenevir, tütün, zeytin ve pamuk tarımı üzerinde durulmuştur. O dönemde Samsun'da pamuğun ve zeytinin yetiştiriliyor olması oldukça ilginçtir. Günümüzde zeytin ve pamuk Samsun'da artık üretilmemektedir. Samsun'da günümüzde bir mahallenin adı halen daha Zeytinlik Mahallesi olarak kullanılmaktadır. Tanzimat Döneminde pamuk üretiminin ülke geneline yaygınlaştırılması istenmiş projeler hazırlanmıştır. Serbestoğlu bu bağlamda, Canik Sancağı'nda pamuk üretimi için tespit edilen arazinin kazalara göre dağılımı da göstermiştir. Üretimle ilgili ayrıca şeker kamışı üretiminin yapılarak Canik'te şeker fabrikası kurulması sağlamıştır. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin sanayileşme politikalarının Canik'teki yansımaları olarak ele alınmıştır. Sancak ve genelindeki üretilen ürünlerle tüketim tablolarına yer verilmiştir. Bu tablolar yardımıyla o dönemde üretilen ürünler, üretim tüketim dengesi ve ihtiyaç fazlası çok net bir şekilde görülmektedir. Eserin 192 sayfasında Canik sancağındaki tarım ürünleri haritası da yer almaktadır. Tarımsal üretimin yanında, Çerkez muhacirlerin Canik bölgesinde gelmesi ile tabanca ve kama üretimine başlamalarından bahsedilmektedir. Yazar bu bölüme son olarak arazi tahriri ve kira bedellerinin ödenmemesi, arazi anlaşmazlıkları üzerinde durmuş ve arazi ölçümleri ve tapu senetlerinin dağıtılmasından bahsetmiştir. Böylece bir takım haksızlıklar ortadan kaldırılmış halkın devlete olan bağlılığı artırılmıştır. (s. 221-222)

“Yolsuzluk, Yoksulluk ve Vergi Kıskaçında Canik'te Mali Durum” (s. 225-275); başlığını taşıyan dördüncü bölümde, iltizam sisteminin halka yaptığı baskılar yolsuzluk ve suiistimallerden bahsedilmektedir. Bu bölümde Zakaryan Serkis örneğinde yerel güçlerle mültezimlerin ilişkilerine dikkat çekilmiş kendir toplanmasından hareketle gayrimüslim tüccarların bölgedeki etkinliği ve gerektiğinde ecnebi tabiiyeti iddiaları kapitülasyonlar üzerinden sorun çözme çabası ortaya konmuştur. Eser'in 228, 229 sayfaların da Canik sancağındaki vergi bakayası gösterilmiştir. Sancakta yeni konulan Unkapanı vergisi, kilecilik vergisi, dellaliye vergisi Lazbastı vergisinin ilgasından da bahsedilmektedir. Laz bastı vergisi, Tanzimatın ilanından önce lazistan sancağından Canik'e tütün ziraati için gelen bekârlardan ayakbastı ve Lazbastı adıyla kişi başı beşer kuruş alınan vergidir. Ayanlık zamanında kalma böyle bir verginin talep edilmesi Tanzimatın vergi adaleti ve eşitlik ilkesine ters düştüğü için böyle bir verginin

talebi haksız görülmüş ve kaldırıldığından bahsedilmiştir. Bu bölümde son olarak Ali Rıza Efendi'nin, Canik Sancağı'ndaki vakıf gelirlerinin vakıf mütevellileri veya çalışanlar tarafından zimmete geçirildiğinin tespitini yapıp vakıf gelirlerini artırmak için yapılan çalışmaları değerlendirmiştir.

Tanzimat dönemi teftiş faaliyetleri içinde en kapsamlı olan 1863 teftişleri kapsamında Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen heyetler yaklaşık bir buçuk yıllık süreçte görev bölgelerinde önemli icraatlar gerçekleştirdiler. Merkezi idarenin teftiş heyetleri vasıtasıyla halk ile doğrudan temas kurma ve sorunları çözme çabası ekseninde müfettişler ahalinin şikâyet ve isteklerini doğrudan aldılar. Tanzimat'ın ilanından beri devletin en önemli çabası olan taşranın imarı ve ihyası kapsamında yollar, köprüler, okullar yaptılar. Bir diğer ve önemli sorun olarak vergi konusunda da şikâyetler ile karşılaşan müfettişler yaptıkları düzenlemeler ile vergi adaletini gerçekleştirmeye çalıştılar. Bunun gibi bataklıkların kurutulması; dere, nehir ve göllerin ıslah edilmesine yönelik faaliyetler de yapılmıştır. Bu çerçevede Ali Rıza Efendi Canik'te çok önemli çalışmalara imza attı. Serbestoğlu'nun yüzlerce kaynağı tarayarak hazırladığı bu eser, günümüzde Tanzimat Dönemi'nde Canik'te yapılan çalışmalara ışık tutmaktadır. Eser, ayrıca hem Samsun yerel tarih araştırmaları açısından oldukça önemli bir boşluğu doldurmuş ve Karadeniz Bölgesi ile ilgili olarak çok fazla çalışmanın olmadığı Tanzimat Dönemi literatürüne Canik örneğinde önemli bir çalışma eklemiş hem de Tanzimat Dönemi taşra teftişleri ile ilgili çalışmalara kıymetli bir başvuru eseri ile katkı yapmıştır.

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ **YAYIN İLKELERİ**

1-Derginin dili Türkçedir. Ancak, anadili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar, İngilizce olmak ve her sayıda iki makaleyi geçmemek kaydıyla yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe *öz* ve İngilizce *abstract* ile bunların yanısıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. Özetler 150 ile 200'er kelime arasında, anahtar kelimeler ise en çok 8'er kelime olmalıdır.

2-Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Bahar (Mayıs) ve Güz (Kasım) döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

3-Dergide; bilimsel makale, tercüme ve kitap eleştirileri yayımlanacaktır. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve özgün olmalıdır. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenecek ve uygun görülmeyenler yayımlan-mayacaktır. Özel durumlar hariç sayfa sayısı 25'i aşmamalıdır.

4-Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik açıdan Yayın Kurulu tarafından incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması duru-munda yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda ise makale üçüncü hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler, raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse, düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyorsa nedenini açıklamalıdır.

5-Yazılarda, Türk Dil Kurumunun yazım kurallarına uyulması önerilir. Bununla birlikte, yazıların yazım kurallarından yazarları sorumludur.

6-Yazılar, basılı iki kopya ve disketleriyle birlikte gönderilmelidir.

7-Yazılar, IBM veya Macintosh uyumlu bilgisayarlarda MS Word adlı programla, normal metin için *Times* ya da *Times New Roman* fontu, transkripsiyon için *Times*'e dayalı herhangi bir fontla yazılmış olmalıdır. Transkripsiyonda kullanılan font diskete eklenmelidir. Metin 11 punto, dipnot 9 punto olmalıdır.

8-Dipnotlarda izlenecek yöntem:

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991, s.

58.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl,

cilt, sayfa.

Örnek: Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1998, C: I, s. 186.

Birden çok yazarlı eserlerde: Yazar Adı Soyadı-İkinci Yazar Adı Soyadı- Üçüncü Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Durmuş Yalçın-Yaşar Akbıyık-Dursun Ali Akbulut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2004, s. 58.

Çevireni veya hazırlayanı olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Çeviren Çev. veya Hazırlayan Haz. adı soyadı, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alâaddin Şenel, İstanbul 2003, s. 58.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, "Makale adı", *Dergi Adı* (veya kısaltması), Cildi, Sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M. Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, C: LI, S: 420, Ankara 1986, s. 504-511.

Gazetelerden yapılan alıntılarda *Gazete adı*, sayı (no), tarih, (Hicri veya Rumi tarihli ise parantez içinde Miladi tarih) verilmelidir. Hicri ve Rumi ay adları bitişik olarak yazılmalıdır.

Örnek: *İstikbal*, No: 356, 15 Kânunusani 1327 (28 Ocak 1912).

Dipnotlarda atf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde yazar soyadından sonra *a.g.e.*, şeklinde; eğer atf yapılan makale ise yazar soyadından sonra *a.g.m.*, olarak kısaltılmalıdır.

Makalenin sonunda bir "Kaynaklar" bölümü bulunmalıdır. Burada yazar soyadı (büyük harflerle), adı, kitap adı, varsa çeviren veya hazırlayan adı, cilt, yayınevi, basım yeri, basım tarihi verilmelidir. Makalelerde ayrıca sayfa aralıkları da ss. şeklinde verilmelidir.

Örnek: ÜÇÜNCÜ, Uğur, *İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhalifin Portresi Kadırbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Yayınevi, Konya 2011.

Arşiv malzemelerinin kullanımında arşiv adları *italik*, belge tasnifleri ise normal karakter ile dizilmelidir.

Örnek: TŞS, Defter No: 1899, s. 44. veya BOA,MAD, Defter No: 3598, s. 37.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi ilk künyede, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ise ilk künyede *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BCA)* olarak gösterilir.)

9-Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

10-Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik unvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle iletişim kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon numaralarını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

11-Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 2'şer adet basılı dergi verilir.

12-Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.